

ελληνική επιθεώρηση ευρωπαϊκού δικαίου

revue hellénique de droit européen

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

3/2021

Τόμος 41
Ιούλιος - Σεπτέμβριος**Άρθρα**

N. Καν. Κλαμαρής
Επιλεγμένα ζητήματα του ευρωπαϊκού αστικού δικονομικού δικαίου υπό το πρίσμα της ερμηνευτικής κατ' άρθρον υπομνηματιστικής προσεγγίσεως των P. Schlosser και B. Hess

Γ. Καριψιάδης, Τ. Λεονάρδου
Συμφωνία λήξης ισχύος των ενδοενωσιακών διμερών επενδυτικών συμφωνιών: Το τέλος μιας μακράς πορείας ή η αρχή μιας άλλης;

Ε. Καρδούλια
Ζητήματα που ανακύπτουν από τη θέσπιση ρυθμίσεων για τα πιστωτικά σημειώματα στον τομέα του τουρισμού υπό το πρίσμα του ενωσιακού και του εθνικού δικαίου

Επισκόπηση Νομολογίας

- ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Ιούνιος – Αύγουστος 2021)
- ΕΔΔΑ (Μάιος – Ιούλιος 2021)

Σχολιασμένη Νομολογία

- Ιθαγένεια της Ένωσης, κοινωνικές παροχές και Brexit
- Δικαίωμα οικονομικώς ανενεργού πολίτη της Ένωσης σε παροχές υγειονομικής περίθαλψης στο κράτος μέλος υποδοχής
- Εμφανής χρήση θρησκευτικών συμβόλων στον χώρο εργασίας
- Οι έννομες συνέπειες απόφασης για απέλαση κατά την Οδηγία 2004/38/ΕΚ
- Ο μηχανισμός «μίας στάσης» στο πλαίσιο του Γενικού Κανονισμού Προστασίας Δεδομένων
- Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής των ομόφυλων ζευγαριών
- Έμμεση διάκριση λόγω φύλου κατά την πρόσληψη σε σώματα ασφαλείας
- Μορφές ελέγχου της διαδικασίας ανάθεσης σύμβασης από ΟΤΑ

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ
ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ
ΣΥΛΛΟΓΟΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ:

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη

ΕΚΔΟΤΕΣ: Καθηγ. ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια ΚΔΕΟΔ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)
ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΚΟΥΤΣΟΧΗΝΑΣ, Πρόεδρος ΔΣΘ (26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη)

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ομ. Καθηγητής ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΣΚΟΥΡΗΣ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ - ΕΚΤΥΠΩΣΗΣ: Γ.Σ. ΗΛΙΑΔΗΣ (Μεσολογγίου 21, 553 37 Τριανδρία - Θεσσαλονίκη)

REVUE JURIDIQUE TRIMESTRIELLE

PROPRIÉTAIRES:

CENTRE DE DROIT ÉCONOMIQUE INTERNATIONAL ET EUROPÉEN
rue Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique

LE BARREAU DE THESSALONIKI
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique

ÉDITEURS: Prof. CHRISTINA DELIYANNI - DIMITRAKOU, Directrice du CIEEL (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)
EFSTATHIOS KOUTSOHINAS, Président du Barreau de Thessalonique (rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique)

DIRECTEUR: Emer. Prof. VASSILIOS SKOURIS (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)

IMPRIMERIE: G.S. ILIADIS (Mesologiou 21, 553 37 Triandria - Thessalonique)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Β. ΤΖΩΡΤΖΗ, Σ. ΜΑΥΡΙΔΗΣ

Χειρόγραφα για δημοσίευση και βιβλία για παρουσίαση ή βιβλιοκρισίες αποστέλλονται στην υπεύθυνη σύνταξης κ. ΒΙΡΓΙΝΙΑ ΤΖΩΡΤΖΗ, Επίκ. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής Δ.Π.Θ., Γραμματέα ΚΔΕΟΔ, Δικηγόρο (hreltzortzi@gmail.com) - Ταχ. Θυρίδα 14, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη, τηλ.: 2310 486 937

Εγγραφές συνδρομητών, παραγγελίες παλαιών τόμων/ανατύπων, εξόφληση συνδρομών: Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης
κ. ΣΤΕΛΛΑ ΔΟΔΟΥΡΑ
sdodoura@gmail.com
Δικαστικό Μέγαρο
26^{ης} Οκτωβρίου 3
546 26, Θεσσαλονίκη
τηλ.: 2310 542 986
fax: 2310 500 875

ΕΤΗΣΙΕΣ ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ	ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ - ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ
Φυσικά Πρόσωπα	€ 36
Νομικά Πρόσωπα	€ 42
Φοιτητές - ασκούμενοι δικηγόροι	€ 18
Τιμή παλαιών τόμων από 1981 έως 1990	€ 10
από 1991 έως 1993	€ 13
1994 και 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 έως 2000	€ 30
2001 έως 2005	€ 36
Τιμή εκάστου τεύχους	€ 9

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

SECRETARIAT: V. TZORTZI, S. MAVRIDIS

Tous les manuscrits ainsi que les livres pour présentation ou compte-rendu doivent être envoyés à Mme V. TZORTZI, Professeure Assistante de la Faculté de Droit de l'Université Démocrite de Thrace, Secrétaire du CIEEL, Avocat, responsable pour la rédaction (hreltzortzi@gmail.com) - Boîte Postale 14, 551 02 Kalamaria - Thessalonique, tel: 2310 486 937

Souscriptions, paiements, commandes des anciens volumes, extraits: Barreau de Thessalonique
Mme STELLA DODOURA
sdodoura@gmail.com
Palais de Justice
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique
tél.: 2310 542 986
fax: 2310 500 875

ABONNEMENTS ANNUELS	GRÈCE - ÉTRANGER
Personnes physiques	€ 36
Personnes morales	€ 42
Étudiants - Avocats stagiaires	€ 18
Prix des anciens volumes	
de 1981 à 1990	€ 10
de 1991 à 1993	€ 13
1994 et 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 à 2000	€ 30
2001 à 2005	€ 36
Prix de fascicule	€ 9

Η Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου πρωτοεκδόθηκε το 1981 από τον αείμνηστο Καθηγητή Δημήτριο Ευρυγενή, ο οποίος διετέλεσε και Διευθυντής της για την περίοδο 1981-1985. Διευθυντής της Επιθεώρησης διετέλεσε επίσης από το 1986 μέχρι το 1999 και ο αείμνηστος Καθηγητής Κρατερός Ιωάννου. Στην Γραμματεία της Επιθεώρησης συμμετείχαν από την αρχή της κυκλοφορίας της ο Αλκιβιάδης Παναγόπουλος, δικηγόρος και μέλος του Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ, η επιστημονική συνεργάτις του ΚΔΕΟΔ κ. Στέλλα Ιωαννίδου, δικηγόρος, και η κ. Σοφία Μεγγλίδου, Δ.Ν., δικηγόρος, που είχε και την ευθύνη της ύλης της Επιθεώρησης από το 1981 μέχρι το 2007.

Το Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ απαρτίζεται από τους:

Ομ. Καθηγητή Β. ΣΚΟΥΡΗ, Πρόεδρο Δ.Σ.

Καθηγήτρια Χρ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια του ΚΔΕΟΔ

ΕΥ. ΚΟΥΤΣΟΧΗΝΑ, εκπρόσωπο του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης

Κ. ΜΩΡΑΪΤΙΔΗ, εκπρόσωπο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης

Ρ. ΣΕΜΕΡΤΖΙΑΝ, εκπρόσωπο του ΥΠΟΙΑΝ

Σ' αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν:

Βασιλειάδης Γεώργιος, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Bluebook Trainee στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή (OLAF)

Βασιλειάδου Γεωργία, LL.M, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος MoKE

Γαϊτανίδου Αθηνά, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

Γαϊτενίδης Νικόλαος, Δρ. Διεθνών και Ευρωπαϊκών σπουδών, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Γραφείο Προγραμμάτων

Γεωργαλής Φίλιππος-Εμμανουήλ, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

Γκουπιδένη Λαμπρινή, Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ

Ζάχου Μαλαματή, LL.M, MSc, Νομικός

Θεοδωρίδης Π. Κωνσταντίνος, LL.M, Δικηγόρος

Καρδούλια Ευανθία, Δ.Ν., Δικηγόρος, Λέκτορας Τουριστικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου

Καριψιάδης Γεώργιος, Δ.Ν., Ειδική Νομική Υπηρεσία Υπουργείου Εξωτερικών, Τμήμα Δικαίου ΕΕ

Κλαμαρής Καν. Νικόλαος, Ομ. Καθηγητής της Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ, Δικηγόρος, Επίτιμος Διδάκτωρ Νομικής του Πανεπιστημίου Freiburg i. Br. (Γερμανία), Μέλος του Συμβουλίου της Association internationale de Droit Processuel, Μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της Wissenschaftliche Vereinigung für internationales Verfahrensrecht

Κοντού Κοραλία, LL.M, Δικηγόρος, Ευρωπαϊκή Επιτροπή - Γενική Διεύθυνση Μετανάστευσης και Εσωτερικών Υποθέσεων

Λεονάρδου Τατιάνα, Διεύθυνση Πολυμερών Οικονομικών Σχέσεων και Εμπορικής Πολιτικής Υπουργείου Εξωτερικών

Λόραμ Κ. Έρρικα, LL.M, Δικηγόρος

Μουαμελετζή Ευτυχία, Δ.Ν., Δικηγόρος, Διευθύντρια Ερευνών, Προϊσταμένη MoKE

Παπακωνσταντής Μάρκος, Δ.Ν., Δικηγόρος

Σαπαρδάνη Μαρία, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ

Τσεβιάς Χρήστος, Δ.Ν., Δικηγόρος, Ειδικός Συνεργάτης για θέματα ασύλου UNHCR/ICMC

Τσιτσιπά Έλλη, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

Περιεχόμενα 3/2021

ΑΡΘΡΑ

N. K. Κλαμαρής

Επιλεγμένα ζητήματα του ευρωπαϊκού αστικού δικονομικού δικαίου υπό το πρίσμα της ερμηνευτικής κατ' άρθρον υπομνηματιστικής προσεγγίσεως των P. Schlosser και B. Hess 307

Γ. Καριψιάδης, Τ. Λεονάρδου

Συμφωνία λήξης ισχύος των ενδοενωσιακών διμερών επενδυτικών συμφωνιών: Το τέλος μιας μακράς πορείας ή η αρχή μιας άλλης; 331

Ε. Καρδούλια

Ζητήματα που ανακύπτουν από τη θέσπιση ρυθμίσεων για τα πιστωτικά σημειώματα στον τομέα του τουρισμού υπό το πρίσμα του ενωσιακού και του εθνικού δικαίου 347

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ 363

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής 369

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

I. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Ιούνιος – Αύγουστος 2021) 373

B. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ

ΔΕΕ C-709/20, The Department for Communities in Northern Ireland, 15.07.2021 (*Ιθαγένεια της Ένωσης, κοινωνικές παροχές και Brexit*) – Παρατηρήσεις Γ. Βασιλειάδης 397

ΔΕΕ C-535/19, A (Soins de santé publics), 15.07.2021 (*Δικαίωμα οικονομικώς ανενεργού πολίτη της Ένωσης σε παροχές υγειονομικής περίθαλψης στο κράτος μέλος υποδοχής*) – Παρατηρήσεις Μ. Σαπαρδάνη 402

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-804/18 και C-341/19, WABE, 15.07.2021 (*Εμφανής χρήση θρησκευτικών συμβόλων στον χώρο εργασίας*) – Παρατηρήσεις Α. Γαϊτανίδου 409

ΔΕΕ C-719/19, Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (Effets d'une décision d'éloignement), 22.06.2021 (*Οι έννομες συνέπειες απόφασης για απέλαση κατά την Οδηγία 2004/38/ΕΚ*) – Παρατηρήσεις Κ. Κοντού 413

ΔΕΕ C-645/19, Facebook Ireland κ.λπ., 15.06.2021 (*Ο μηχανισμός «μίας στάσης» στο πλαίσιο του Γενικού Κανονισμού Προστασίας Δεδομένων*) – Παρατηρήσεις Ε. Τσιτσιπά 417

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΕΔΔΑ (Μάιος – Ιούλιος 2021) 425

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

ΕΔΔΑ, Προσφυγές Nos 40792/10, 30538/14 και 43439/14, Fedotova και λοιποί κατά Ρωσίας, 13.07.2021 (Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής των ομόφυλων ζευγαριών) – Παρατηρήσεις Χ. Τσεβάς 437

ΙΙΙ. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

ΣτΕ (Ολ.), αποφάσεις αριθμ. 902-907/2021, 18.06.2021 (Έμμεση διάκριση λόγω φύλου κατά την πρόσληψη σε σώματα ασφαλείας) – Παρατηρήσεις Γ. Βασιλειάδου 443

ΣτΕ (Τμ. Δ'), απόφαση αριθμ. 770/2021, 01.06.2021 (Η σχέση των παράλληλων διοικητικών διαδικασιών ελέγχου στο στάδιο της ανάθεσης δημοσίων συμβάσεων από ΟΤΑ) – Παρατηρήσεις Φ.-Ε. Γεωργαλής 449

ΠΑΙΔΕΙΑ – ΕΡΕΥΝΑ

Summer School – Tax Webinar 455

Πρόγραμμα Διδυμοποίησης με την Αλβανία «Ενδυνάμωση της προστασίας και της επιβολής των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας» – Συνεδρίαση της Επιτροπής Παρακολούθησης 455

Διήμερο διαδικτυακό σεμινάριο με θέμα «Η εξέλιξη της νομολογίας των ευρωπαϊκών οργάνων όσον αφορά την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και η επίδρασή της στην εθνική έννομη τάξη» 455

Διήμερο διαδικτυακό σεμινάριο με θέμα «Πολιτιστικά αγαθά και ζητήματα πνευματικής ιδιοκτησίας» 456

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλιοπαρουσιάσεις 457

II. Βιβλία ΚΔΕΟΔ 2021 – Β' 459

Table of contents 3/2021

ARTICLES

N. K. Klamaris

Selected issues of European civil procedural law in the light of P. Schlosser's and B. Hess's interpretive article-by-article memorandum approach 307

G. Karipsiadis, T. Leonardou

Agreement for the termination of intra-EU bilateral investment treaties: The end of one long journey or the beginning of another? 331

E. Kardoulia

Issues arising from the introduction of regulations on credit notes in the tourism sector in the light of EU and national law 347

DEVELOPMENTS IN THE EU

I. EU News 363

II. Information Technology e-news 369

CASE - LAW

I. COURT OF JUSTICE AND GENERAL COURT OF THE EU

A. Review of Jurisprudence CJEU – GCEU (June – August 2021) 373

B. Annotations CJEU - GCEU

CJEU C-709/20, *The Department for Communities in Northern Ireland*, 15.07.2021 (*Citizenship of the Union, social assistance and Brexit*) – Annotation G. Vasileiadis 397

CJEU C-535/19, *A (Soins de santé publics)*, 15.07.2021 (*Right of an economically inactive Union citizen to public health care benefits of the host Member State*) – Annotation M. Sardani 402

CJEU joined cases C-804/18 and C-341/19, *WABE*, 15.07.2021 (*The wearing of visible religious signs in the workplace*) – Annotation A. Gaitanidou 409

CJEU C-719/19, *Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (Effets d'une décision d'éloignement)*, 22.06.2021 (*The effects of an expulsion decision according to Directive 2004/38/EC*) – Annotation K. Kontou 413

CJEU C-645/19, *Facebook Ireland and Others*, 15.06.2021 (*The "one-stop shop" mechanism within the framework of the General Data Protection Regulation*) – Annotation E. Tsitsipa 417

II. EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

A. Review of Jurisprudence (May – July 2021) 425

B. Annotations

ECHR, Applications Nos 40792/10, 30538/14 and 43439/14, Fedotova and Others v. Russia, 13.07.2021 (*The right to respect for private and family life of same-sex couples*) – Annotation Ch. Tsevas 437

III. NATIONAL COURTS

Council of State (plenary session), Judgments Nos 902-907/2021, 18.06.2021 (*Indirect discrimination on grounds of sex in recruitment to security forces*) – Annotation G. Vasileiadou 443

Council of State (Section D), Judgment No 770/2021, 01.06.2021 (*The relationship between parallel administrative control procedures at the stage of awarding public contracts by local authorities*) – Annotation F.-E. Georgalis 449

CONFERENCES – RESEARCH

Summer School – Tax Webinar 455

Twinning Programme with Albania “Strengthening the protection and enforcement of intellectual property rights” – Meeting of the Steering Committee 455

2-day online workshop “The evolution of the case-law of European instruments protecting human rights and their influence on the national legal order” 455

2-day online workshop “Cultural goods and intellectual property challenges” 456

BIBLIOGRAPHY

I. Book reviews 457

II. Books CIEEL 2021 – B’ 459

Table des matières 3/2021

DOCTRINE

N. K. Klamaris

Quelques questions de droit procédural civil européen à la lumière de l'approche interprétative article par article de P. Schlosser et B. Hess 307

G. Karipsiadis, T. Leonardou

Accord sur l'expiration des accords bilatéraux d'investissement intra-UE: La fin d'une longue route ou le début d'une autre? 331

E. Kardoulia

Questions soulevées par l'introduction de la réglementation sur les notes de crédit dans le secteur du tourisme à la lumière du droit communautaire et national 347

DÉVELOPPEMENTS DANS L'UE

I. Nouvelles européennes 363

II. @-ctualités d'informatique juridique 369

JURISPRUDENCE

I. COUR DE JUSTICE ET TRIBUNAL DE L'UNION EUROPÉENNE

A. Revue de Jurisprudence CJUE – TUE (Juin – Août 2021) 373

B. Notes CJUE – TUE

CJUE C-709/20, *The Department for Communities in Northern Ireland*, 15.07.2021 (*Citoyenneté de l'Union, avantages sociaux et Brexit*) – Notes G. Vasileiadis 397

CJUE C-535/19, *A (Soins de santé publics)*, 15.07.2021 (*Droit du citoyen de l'Union sans activité économique aux prestations de maladie dans l'État membre d'accueil*) – Notes M. Sapardani 402

CJUE affaires jointes C-804/18 et C-341/19, *WABE*, 15.07.2021 (*Utilisation visible de signes religieux sur le lieu de travail*) – Notes A. Gaitanidou 409

CJUE C-719/19, *Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid* (Effets d'une décision d'éloignement), 22.06.2021 (*Les effets d'une décision d'expulsion conformément à la Directive 2004/38/CE*) – Notes K. Kontou 413

CJUE C-645/19, *Facebook Ireland e.a.*, 15.06.2021 (*Le mécanisme de "guichet unique" dans le cadre du règlement général sur la protection des données*) – Notes E. Tsitsipa 417

II. COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

A. Revue de Jurisprudence (Mai – Juillet 2021) 425

B. Notes

CEDH, Requêtes Nos 40792/10, 30538/14 et 43439/14, Fedotova e.a. c. Russie, 13.07.2021 (*Le droit au respect de la vie privée et familiale des couples de même sexe*) – Notes Ch. Tsevas 437

III. JURIDICTIONS NATIONALES

Conseil d'Etat (en session plénière), Arrêts Nos 902-907/2021, 18.06.2021 (*Discrimination indirecte fondée sur le sexe dans le recrutement des forces de sécurité*) – Notes G. Vasileiadou 443

Conseil d'Etat (Section D), Arrêt No 770/2021, 01.06.2021 (*La relation entre les procédures de contrôle administratif parallèles au stade de l'attribution des marchés publics par les autorités locales*) – Notes F.-E. Georgalis 449

ÉDUCATION – RECHERCHE

Cours d'été – Séminaire en ligne sur la fiscalité 455

Programme de jumelage avec l'Albanie "Renforcer la protection et l'application des droits de propriété intellectuelle" – Réunion du Comité de pilotage 455

Séminaire en ligne de deux jours "L'évolution de la jurisprudence des instruments européens de protection des droits de l'homme et leur influence sur l'ordre juridique national" 455

Séminaire en ligne de deux jours "Biens culturels et défis de la propriété intellectuelle" 456

DOCUMENTATION BIBLIOGRAPHIQUE

I. Revue bibliographique 457

II. Livres CIEEL 2021 – B' 459

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΚΕ	: Αφρική, Καραϊβική, Ειρηνικός
Αρμ	: Αρμενόπουλος
ΑρχΝ	: Αρχείο Νομολογίας
ΓεΔΕΕ	: Γενικό Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΠΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΓΣΔΕ	: Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT)
Δ	: Δίκη
ΔΕΕ	: Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΔΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΔΕΕτ.	: Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών
ΔΕΚ	: Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔΕΝ	: Δελτίο Εργατικής Νομοθεσίας
ΔηΣΚΕ & αγορά	: Δημόσιες Συμβάσεις - Κρατικές Ενισχύσεις & αγορά
ΔιΜΕΕ	: Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης & Επικοινωνίας
ΔιΔικ	: Διοικητική Δίκη
ΔτΑ	: Δικαιώματα του Ανθρώπου (RHDH)
ΔΦΝ	: Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας
ΕΔΔΔΔ	: Επιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου
Ε.Δ.Κ.Α.	: Επιθεώρησις Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης
ΕΕ	: Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΕΕ	: Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕυρΔ	: Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (RHellDE)
ΕΖΕΣ	: Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών
ΕΕμπΔ	: Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου
ΕΕΝ	: Εφημερίς Ελλήνων Νομικών
ΕΕργΔ	: Επιθεώρησις Εργατικού Δικαίου
ΕΕυρΚ	: Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΕΚ	: Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΕλλΔνη	: Ελληνική Δικαιοσύνη
ΕΛΜ	: Ευρωπαϊκή Λογιστική Μονάδα
ΕΝΔ	: Επιθεώρηση Ναυτιλιακού Δικαίου
ΕΟΧ	: Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος
Επι.Δ.Ε.	: Επιθεώρηση Δημοσίων Έργων
ΕπισκΕΔ	: Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου
ΕΤρΑΞΧρΔ	: Επιθεώρηση Τραπεζικού Αξιογραφικού και Χρημαστηριακού Δικαίου
ΕυΒ	: Ευρωπαϊκό Βήμα
ΕυρΔΔΑ ή ΕΔΔΑ	: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΕΔΑ ή ΕΕΔΑ	: Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΚ	: Ευρωπαϊκές Κοινότητες
ΕυρΚοινβ	: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
ΕυρΠολ	: Ευρωπαϊών Πολιτεία
ΕυρΣΔΑ ή ΕΣΔΑ	: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕφΑΔ	: Εφαρμογές Αστικού Δικαίου
ΕφημΔΔ	: Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου
ΘΠΔΔ	: Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου
ΚΕΠΑΑ	: Κοινή Ευρωπαϊκή Πολιτική για την Άμυνα και την Ασφάλεια
ΚΕΠΠΑ	: Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας
ΚριτΕπιθ	: Κριτική Επιθεώρηση Νομικής Θεωρίας και Πράξης
ΝοΒ	: Νομικό Βήμα
ΠΕΚ	: Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΠερΔικ	: Περιβάλλον και Δίκαιο
ΠΛογ	: Ποινικός Λόγος
ΠΝ	: Πειραϊκή Νομολογία
ΠοινΔικ	: Ποινική Δικαιοσύνη
ΠοινΧρ	: Ποινικά Χρονικά
ΠρΠροσχ	: Πράξη περί των όρων προσχωρήσεως και προσαρμογής των συνθηκών

<i>ΣΛΕΕ</i>	: Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΣΕΕ</i>	: Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
<i>Συλλ.</i>	: Συλλογή Νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
<i>ΣυλλΥπ</i>	: Συλλογή Υπαλληλικών Υποθέσεων
<i>ΣυνΘΕΕ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΣυνΘΕΚ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας
<i>ΣυνΘΕΚΑΕ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας
<i>ΣυνΘΕΚΑΧ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα
<i>ΣυνΘΕΟΚ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας
<i>ΤεΣ</i>	: Τεύχος εκτός σειράς
<i>ΤοΣ</i>	: Σύνταγμα (Το)
<i>Υπερ</i>	: Υπεράσπιση
<i>ΦΠΑ</i>	: Φόρος Προστιθέμενης Αξίας
<i>ΧρηΔικ</i>	: Χρηματοπιστωτικό Δίκαιο
<i>ΧριΔ</i>	: Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου
<i>AcP</i>	: Archiv für civilische Praxis
<i>AFDI</i>	: Annuaire Français de Droit International
<i>AJCL</i>	: American Journal of Comparative Law (The)
<i>AJDA</i>	: Actualité Juridique du Droit Administratif
<i>AJIL</i>	: American Journal of International Law
<i>AöR</i>	: Archiv des öffentlichen Rechts
<i>ASL</i>	: Air and Space Law
<i>BB</i>	: Der Betriebs - Berater
<i>CDE</i>	: Cahiers de Droit Européen
<i>CJEU</i>	: Court of Justice of the European Union
<i>CJUE</i>	: Cour de Justice de l'Union Européenne
<i>Clunet</i>	: Journal du Droit International (J.D.I.)
<i>C.M.L.R.</i>	: Common Market Law Reports
<i>CML Rev.</i>	: Common Market Law Review
<i>CommLP</i>	: Commercial Law Practitioner
<i>CONSUM.L.J.</i>	: Consumer Law Journal
<i>DZWir</i>	: Deutsche Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
<i>EA</i>	: Europa-Archiv
<i>EBRL</i>	: European Business Law Review
<i>ECHR</i>	: European Convention on Human Rights
<i>E.C.L.R.</i>	: European Competition Law Review
<i>EELR</i>	: European Environmental Law Review
<i>E.H.R.L.R.</i>	: European Human Rights Law Review
<i>E.H.R.R.</i>	: European Human Rights Reports
<i>EIPR</i>	: European Intellectual Property Review
<i>EJIL</i>	: European Journal of International Law
<i>ELJ</i>	: European Law Journal
<i>E.L.Rev.</i>	: European Law Review
<i>Elrev./HR</i>	: European Law Review / Human Rights Survey
<i>EPL</i>	: European Public Law
<i>ERPL</i>	: European Review of Private Law- <i>Revue Européenne de Droit Privé</i> - Europäische Zeitschrift für Privatrecht
<i>EStAL</i>	: European State Aid Law Quarterly
<i>ETL</i>	: European Transport Law - <i>Droit Européen des Transports</i> - Europäisches Transportrecht
<i>EuGRZ</i>	: Europäische Grundrechte - Zeitschrift
<i>EuR</i>	: Europarecht
<i>EuZW</i>	: Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
<i>EWS</i>	: Europäische Wirtschafts - und Steuerrecht
<i>GATT</i>	: General Agreement on Tariffs and Trade (ΓΣΔΕ)
<i>GATS</i>	: General Agreement on Trade Services
<i>GCEU</i>	: General Court of the European Union
<i>GRUR Int.</i>	: Gewerblicher Rechtschutz und Urheberrecht - Internationaler Teil
<i>HRLJ</i>	: Human Rights Law Journal

<i>HRQ</i>	: Human Rights Quarterly
<i>ICLQ</i>	: International and Comparative Law Quarterly (The)
<i>IIC</i>	: International Review of Industrial Property and Copyright Law
<i>I.L.M.</i>	: International Legal Materials
<i>IPRax</i>	: Praxis des Internationalen Privat - und Verfahrensrechts
<i>JCMS</i>	: Journal of Common Market Studies
<i>J.D.I.</i>	: Journal du Droit International (Clunet)
<i>JT</i>	: Journal des Tribunaux
<i>JT-DE</i>	: Journal des Tribunaux - Droit Européen
<i>JWT</i>	: Journal of World Trade
<i>JZ</i>	: Juristen Zeitung
<i>LIEI</i>	: Legal Issues of European Integration
<i>MJ</i>	: Maastricht Journal of European und Comparative Law
<i>MLR</i>	: Modern Law Review (The)
<i>NJW</i>	: Neue Juristische Wochenschrift
<i>NQHR</i>	: Netherlands Quarterly of Human Rights
<i>NVWZ</i>	: Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht
<i>PPLR</i>	: Public Procurement Law Review
<i>RabelsZ</i>	: Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht
<i>R.A.E.</i>	: Revue des Affaires Européennes
<i>RCADI</i>	: Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye
<i>RCC</i>	: Revue de la Concurrence et de la Consommation - Droit et Marchés
<i>R.D.P.</i>	: Revue du droit public
<i>RDUE</i>	: Revue du Droit de l'Union Européenne (ως το 1999 Revue du Marché Unique Européen - RMUE)
<i>RECIEL</i>	: Revue of European Community and International Environmental Law - Access to Environmental Information
<i>REDC</i>	: Revue Européenne de Droit de la Consommation
<i>Rev.inst.eur.</i>	: Revista de instituciones europeas
<i>Rev.trim.dr.h.</i>	: Revue trimestrielle des droits de l'homme
<i>RFDA</i>	: Revue Française de Droit Administratif
<i>RFDC</i>	: Revue Française de Droit Constitutionnel
<i>RGDIP</i>	: Revue Générale de Droit International Public
<i>RHDH</i>	: Revue Hellénique de Droits de l'Homme (ΔΤΑ)
<i>RHDI</i>	: Revue Hellénique de Droit International
<i>RHelIDE</i>	: Revue Hellénique de Droit Européen (ΕΕΕυρΔ)
<i>RIDPC</i>	: Rivista Italiana di Diritto Pubblico Comunitario
<i>Riv.dir.eur.</i>	: Rivista di diritto europeo
<i>RIW</i>	: Recht der Internationalen Wirtschaft
<i>RMC</i>	: Revue du Marché Commun (από το 1991 Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne - RMCUE)
<i>RMCUE</i>	: Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne από το 1991 (ως το 1990 Revue du Marché Commun - RMC)
<i>RMUE</i>	: Revue du Marché Unique Européen (από το 2000 Revue du Droit de l'Union Européenne- RDUE)
<i>RTDeur.</i>	: Revue Trimestrielle de Droit Européen
<i>RUDH</i>	: Revue Universelle des Droits de l'Homme
<i>TRIPS</i>	: Trade Related Intellectual Property Rights
<i>TUE</i>	: Tribunal de l'Union Européenne
<i>WRP</i>	: Wettbewerb in Recht und Praxis
<i>WuW</i>	: Wirtschaft und Wettbewerb
<i>YBEL</i>	: Yearbook of European Law
<i>ZEuP</i>	: Zeitschrift für Europäisches Privatrecht
<i>ZEuS</i>	: Zeitschrift für Europarechtliche Studien
<i>ZfRV</i>	: Zeitschrift für Rechtsvergleichung - Internationales Privatrecht und Europarecht
<i>ZHR</i>	: Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Wirtschaftsrecht
<i>ZSE</i>	: Zeitschrift für Staats - und Europawissenschaften
<i>ZVglRWiss</i>	: Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft

Υπόδειγμα παραπομπής στην Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου: ΕΕΕυρΔ, 1981, σ. 259, HREL, 1981, p. 259, RHelIDE, 1981, p. 259

Επιλεγμένα ζητήματα του ευρωπαϊκού αστικού δικονομικού δικαίου υπό το πρίσμα της ερμηνευτικής κατ' άρθρον υπομνηματιστικής προσεγγίσεως των P. Schlosser και B. Hess*

Νικόλαος Καν. Κλαμαρής**

Οι Ευρωπαϊκοί Δικονομικοί Κανονισμοί – δηλαδή οι Κανονισμοί της Ε.Ε. οι οποίοι ρυθμίζουν, όταν πρόκειται για διασυνοριακή διαφορά, θέματα Διεθνούς Δικαιοδοσίας, Αναγνώρισεως και Εκτελέσεως Δικαστικών Αποφάσεων σε διαφορές αστικού και εμπορικού δικαίου κ.ο.κ. – ήταν και είναι τα κατ' εξοχήν Ευρωπαϊκά Νομοθετήματα, τα οποία – και με την καθοριστική αυθεντική ερμηνεία του Δ.Ε.Ε. – συνέβαλαν και συμβάλλουν στην εναρμόνιση της Νομοθεσίας και της Δικαστικής Νομολογίας των Κρατών Μελών της Ε.Ε. Ασφαλώς ως σημαντικότερα τέτοια Ευρωπαϊκά Νομοθετήματα, ακριβώς λόγω του γενικότερου αντικειμένου και πεδίου εφαρμογής των, θεωρούνται η Σύμβαση των Βρυξελλών, ο Κανονισμός 44/2001 και ο Κανονισμός 1215/2012. Και τα τρία αυτά Ευρωπαϊκά Νομοθετήματα αφορούν τη Διεθνή Δικαιοδοσία, την Αναγνώριση και την Εκτέλεση Αποφάσεων σε Αστικές και Εμπορικές Υποθέσεις. Βεβαίως μετά τη Συνθήκη του Άμστερνταμ της 2ας Οκτωβρίου 1997 και τη με βάση αυτή εξουσία της Ε.Ε. να λαμβάνει μέτρα εκδίδοντας αντιστοίχως Κανονισμούς στο πεδίο της δικαστικής συνεργασίας σε αστικές και εμπορικές διαφορές/υποθέσεις με διασυνοριακή διάσταση, η Ε.Ε. εξέδωσε με έντονη συχνότητα Δικονομικούς Κανονισμούς με συνέπεια – εκτός των Δικονομικών Διατάξεων που θεσπίζονται στους Κανονισμούς του Δ.Ε.Ε. και αφορούν την προσφυγή στα Δικαιοδοτικά Όργανα της Ε.Ε. – να ισχύει ήδη και ένα Ευρωπαϊκό Αστικό Δικονομικό Δίκαιο, το οποίο θεμελιούται σε πλειάδα Ευρωπαϊκών Δικονομικών Κανονισμών και στην αντίστοιχη Δικονομική Νομολογία του Δ.Ε.Ε. και το οποίο επηρεάζει σε συνεχώς αυξανόμενο βαθμό και ρυθμό το εθνικό/αυτόνομο Αστικό Δικονομικό Δίκαιο και την αντίστοιχη Δικονομική Νομολογία (των Δικαστηρίων) των Κρατών Μελών της Ε.Ε. Ιδιαίτερης σημασίας Δικονομικοί Κανονισμοί είναι – μεταξύ των νυν ισχυόντων Δικονομικών Κανονισμών – εκτός του Κανονισμού 1215/2012 και οι Κανονισμοί 805/2004, 1896/2006, 861/2007, 655/2014, 1393/2007, 1206/2001. Την ερμηνεία αυτών των Κανονισμών, καθώς και της Διεθνούς Συμφωνίας της Χάγης της 15ης Νοεμβρίου 1965 για την Επίδοση Εγγράφων/Δικογράφων και της αντίστοιχης (της Χάγης) για τη διεξαγωγή Αποδείξεων, αφορά η εγκυρότατη κατ' άρθρον ερμηνεία των διεθνώς διασήμων Γερμανών Καθηγητών της Πολιτικής Δικονομίας P. Schlosser (Μόναχο) και B. Hess (Χαϊδελβέργη, Λουξεμβούργο) με τον γενικό τίτλο *EuZPR* (= «*Euroäisches Zivilprozessrecht*»). Με βάση (και) τις ερμηνευτικές αναλύσεις/προσεγγίσεις των ως άνω δύο διασήμων Γερμανών Δικονομολόγων σχετικώς με κρίσιμες/σημαντικές ρυθμίσεις των Δικονομικών Κανονισμών 1215/2012, 805/2004 και 655/2014 εκτίθενται/θίγονται στην παρούσα μελέτη κάποια επιλεγμένα ιδίως γενικότερης εμβέλειας ζητήματα του Ευρωπαϊκού Αστικού Δικονομικού Δικαίου (υπό το πρίσμα της ερμηνευτικής κατ' άρθρον υπομνηματιστικής προσεγγίσεως των P. Schlosser και B. Hess).

ευρωπαϊκό δικονομικό δίκαιο – «αντίστροφοι τορπίλες» – μέθοδοι ερμηνείας – αυτόνομη ερμηνεία – γενική δωσιδικία – ειδικές δωσιδικίες – τόπος παροχής – αξιώσεις από αδικοπραξίες – αρνητική αναγνωριστική αγωγή – δωσιδικία ομοδικίας – «πρωταρχικώς εναγόμενος» – «εναγόμενος άγκυρα» – ανταγωγή – συμφωνία παρεκτάσεως – αντικείμενο δίκης – ταυτότητα – ουσιαστικό δεδικασμένο δικονομικών αποφάσεων – διαπλαστικές συνέπειες – ενδοδιαδικαστικές δεσμευτικές ενέργειες – *exequatur* – δημόσια τάξη – εκατέρωθεν ακρόαση – έγκαιρη επίδοση – γλώσσα – δικονομική διαπλαστική διαδικασία – βάρος επικλήσεως και αποδείξεως – μη αμφισβητούμενη αξίωση – προσωρινή κατάσχεση τραπεζικών λογαριασμών – νομική φύση – μονομερής γραπτή διαγνωστική διαδικασία – απόφαση περί προσωρινής δεσμεύσεως (τραπεζικού) λογαριασμού

I.

1. Το συλλογικό, πλέον, υπομνηματιστικό έργο των διασήμων Γερμανών Καθηγητών της Πολιτικής Δικονομίας Peter Schlosser (Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Μόναχου) και Burkhard Hess (Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Χαϊδελβέργης, Διευθυντής του Ινστιτούτου Max Planck του Λουξεμβούργου για το Δικονομικό Δίκαιο) με τον τίτλο «*EU – Zivilprozessrecht*» («*Ε.Ε. – Αστικό Δικονομικό Δίκαιο*») – 4η έκδοση, Μόναχο, 2015, Εκδοτικός Οίκος Beck – περιλαμβάνει την κατ' άρθρον ερμηνεία των σημαντικότερων Δικονομικών Κανονισμών της Ευρωπαϊκής Ενώσεως. Πρόκειται για μία υποδειγματική – αν

και τυπικώς/ποσοτικώς «σύντομη»¹ – κατ' άρθρον ερμη-

* Σκέψεις και επισημάνσεις στο πλαίσιο παρουσιάσεως της τέταρτης εκδόσεως της κατ' άρθρον ερμηνείας των Καθηγητών P. SCHLOSSER / B. HESS: *EuZPR, EU – Zivilprozessrecht mit EuGVVO, EuMahnVO, EuBagVO, EuZVO, Kommentar*, 4. Aufl., C.H. Beck, München, 2015.

** Ομ. Καθηγητής της Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ, Δικηγόρος, Επίτιμος Διδάκτωρ Νομικής του Πανεπιστημίου Freiburg i. Br. (Γερμανία), Μέλος του Συμβουλίου της *Association internationale de Droit Processuel*, Μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της *Wissenschaftliche Vereinigung für internationales Verfahrensrecht*

1. Τον αντίστοιχο γερμανικό όρο «*Kurzkommentar*» χρησιμοποιούν άλλωστε και οι δύο ως άνω συγγραφείς στον Πρόλογο, σ. V, του

νεία τόσο από πλευράς επιστημονικής αναλύσεως, όσο και από πλευράς δογματικής διεισδύσεως. Πρόκειται για ένα κοινό επιστημονικό έργο δύο κορυφαίων Καθηγητών στο πεδίο του Ευρωπαϊκού Αστικού Δικονομικού Δικαίου, του Αστικού Δικονομικού Δικαίου (Πολιτικής Δικονομίας) και του Συγκριτικού Δικονομικού Δικαίου. Και οι δύο ως άνω Γερμανοί Καθηγητές είναι γνωστοί στην Ελληνική Πανεπιστημιακή Κοινότητα των Νομικών και ιδίως των Ελλήνων Καθηγητών της Πολιτικής Δικονομίας, επειδή είχαν και έχουν στενές επιστημονικές και ανθρωπίνες σχέσεις με Έλληνες Καθηγητές και πέραν τούτου επανειλημμένως έχουν συμμετάσχει σε κοινές επιστημονικές εκδηλώσεις με τη Νομική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, τον Δικηγορικό Σύλλογο Αθηνών, την Ένωση Ελλήνων Δικονομολόγων και το Ερευνητικό Ινστιτούτο Δικονομικών Μελετών^{2,3}.

2. Στην κατ' άρθρον αυτή «Σύντομη Ερμηνεία» – «Kurzkomentar» κατά τον όρο που χρησιμοποιούν οι ίδιοι ως άνω διεθνώς έγκυροι συγγραφείς στον πρόλογο του κοινού έργου τους⁴ – αναλύονται ερμηνευτικώς οι ακόλουθοι Ευρωπαϊκοί Δικονομικοί Κανονισμοί⁵:

α) Ο Κανονισμός (ΕΕ) 1215/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 12ης Δεκεμβρίου 2012 για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις⁶.

β) Ο Κανονισμός (ΕΚ) 805/2004 του Ευρωπαϊκού Κοινο-

βουλίου και του Συμβουλίου της 21ης Απριλίου 2004 για τη θέσπιση ευρωπαϊκού εκτελεστού τίτλου για μη αμφισβητούμενες αξιώσεις⁷.

γ) Ο Κανονισμός (ΕΚ) 1896/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 12ης Δεκεμβρίου 2006 για τη θέσπιση ευρωπαϊκής Διαταγής Πληρωμής⁸.

δ) Ο Κανονισμός (ΕΚ) 861/2007 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 11ης Ιουλίου 2007 για τη θέσπιση ευρωπαϊκής διαδικασίας για τις Μικροδιαφορές⁹.

ε) Ο Κανονισμός (ΕΕ) 655/2014 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 15ης Μαΐου 2014 για τη θέσπιση διαδικασίας Ευρωπαϊκής Αποφάσεως για την προσωρινή κατάσχεση τραπεζικών λογαριασμών επί σκοπώ διευκόλυνσεως της διασυνοριακής κατασχέσεως απαιτήσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις («EuKt PVO»)¹⁰.

3. Γενικώς πλέον γίνεται δεκτό ότι οι δικονομικοί δικαίου και μορφής – αλλά και ενδιαφέροντος – Κανονισμοί της Ε.Ε., καθώς και οι δικονομικοί δικαίου και μορφής – αλλά και ενδιαφέροντος – Οδηγίες της Ε.Ε., που έχουν εκδοθεί κατ' εξουσιοδότηση (και στο πλαίσιο) του Πρωτογενούς Ευρωπαϊκού Δικαίου¹¹, – όπου βεβαίως πάντοτε τίθεται το ζήτημα της υπεροχής (έναντι του εκάστοτε Εθνικού Δικαίου) του Ενωσιακού Δικαίου¹² – έχουν παίξει

ως άνω έργου τους.

2. Όσον αφορά τον Καθηγητή κ. P. Schlosser, βλ. Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗ, Παρουσίαση/ανάλυση του επιστημονικού έργου, Ακαδημαϊκός έπαινος (Laudatio) του Καθηγητού Peter Schlosser [Ομιλία του Καθηγητού Ν.Κ. Κλαμαρή κατά την Τελετή Αναγορεύσεως (09.05.2007) του Καθηγητού της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου του Μονάχου Peter Schlosser σε Επίτιμο Διδάκτορα Νομικής του Τμήματος Νομικής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών], ΕΠολΔ, 2008, σσ. 755-766.

3. Όσον αφορά τον Καθηγητή κ. B. Hess, βλ. Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗ, Ακαδημαϊκή Αναφορά στο επιστημονικό έργο και στην προσωπικότητα του Καθηγητού Burkhard Hess, ΕΠολΔ, 2018, σσ. 11-20. Ο Καθηγητής κ. B. Hess έχει αναγορευθεί Επίτιμος Διδάκτωρ Νομικής από το Διεθνές Πανεπιστήμιο Ελλάδος («International Hellenic University» με έδρα τη Θεσσαλονίκη) μετά από πρόταση/εισήγηση του Ομοτίμου Καθηγητού της Πολιτικής Δικονομίας στη Νομική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Α. Καϊση.

4. P. SCHLOSSER / B. HESS, ό.π., σ. V.

5. Η παρούσα βιβλιοπαρουσίαση επικεντρώθηκε στις απόψεις/ερμηνευτικές προσεγγίσεις των P. Schlosser και B. Hess όσον αφορά ορισμένες διατάξεις/ρυθμίσεις των Κανονισμών 1215/2012, 805/2004 και 655/2014. Αντιθέτως, δεν επεκτείνεται η βιβλιοπαρουσίαση αυτή στις ερμηνευτικές προσεγγίσεις των P. Schlosser και B. Hess όσον αφορά τις διατάξεις/ρυθμίσεις των Ευρωπαϊκών Κανονισμών 1896/2006 και 861/2007.

6. P. SCHLOSSER/B. HESS, ό.π., σ. 17 επ.

7. Ibid, σ. 307 επ.

8. Ibid, σ. 349 επ.

9. Ibid, σ. 387 επ.

10. Ibid, σ. 419 επ.

11. Από πλευράς ελληνικής βιβλιογραφίας για το Πρωτογενές Ευρωπαϊκό Δίκαιο, βλ. αντί πολλών άλλων: Β. ΣΚΟΥΡΗ, Ερμηνεία Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, Αθήνα, 2003· ΤΟΝ ΙΔΙΟ, Höchste Gerichte an ihren Grenzen – Bemerkungen aus der Perspektive des Gerichtshofes der Europäischen Gemeinschaften, στο συλλογικό έργο: M. Hilf / J.-A. Kämmerer / D. König (Hrsg), Höchste Gerichte an ihren Grenzen, Berlin, 2007, σσ. 19-38. Από τα Γενικά Συγγράμματα Ελλήνων Συγγραφέων γενικώς για το Ευρωπαϊκό Δίκαιο βλ. ιδίως Π. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟ, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Συνθήκη της Λισσαβώνας, 5η έκδ., 2010· Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, 2η έκδ., 2013· Ν. ΣΚΑΝΔΑΜΗ, Ευρωπαϊκό Δίκαιο και Στοιχεία Ελληνικού Δικαίου Προσαρμογής Ι, Το Νομικό Σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Αθήνα, 1994· Β. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟ, Εισαγωγή στο Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Αθήνα, 2010· ΤΟΝ ΙΔΙΟ, Η δυναμική των σχέσεων Δικαστή και Νομοθέτη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, Αθήνα, 2005· ΤΟΝ ΙΔΙΟ, Οι μεταστροφές της Νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Αθήνα, 1998· Β. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟ ... [κ.ά.], Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα από τη νομολογία, Αθήνα, 2011.

12. Βλ. ιδίως και την πολύ πρόσφατη εντυπωσιακή μελέτη του Β. ΣΚΟΥΡΗ, Der Vorrang des Europäischen Unionsrechts vor dem nationalen Recht. Unionsrecht bricht nationales Recht, EuR, 56(2021), σσ. 3-27. Βλ. και Th. V. DANWITZ (Statement) / P. M. HUBER (State-

και παίζουν συνεχώς και διαρκώς όλο και περισσότερο έναν εντόνως καθοριστικό ρόλο – ίσως και τον πιο καθοριστικό μεταξύ των διαφόρων Κανονισμών – στην Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση¹³ και στη σύγκλιση και εναρμόνιση των Εθνικών/Αυτονόμων Εννόμων Τάξεων των κατ' ιδίαν Κρατών Μελών της Ε.Ε. Ήδη με τη Σύμβαση Βρυξελλών της 27ης Σεπτεμβρίου 1968 για τη Διεθνή Δικαιοδοσία και την Εκτέλεση Δικαστικών Αποφάσεων – και η οποία με τη μορφή μιας, από πλευράς Κοινοτικού και Διεθνούς Δικαίου, «convention double» περιείχε διατάξεις, ως προς το πεδίο της ΕΟΚ/ΕΕ, και για τη Διεθνή Δικαιοδοσία σε Διασυνοριακές Διαφορές, ή άλλως σε Διαφορές με στοιχείο Αλλοδαπότητας και για την Αναγνώριση και Εκτέλεση Αλλοδαπών Δικαστικών Αποφάσεων – άνοιξε ο δρόμος και τέθηκαν οι πρώτες βάσεις για τη δημιουργία του Ευρωπαϊκού Δικονομικού Δικαίου και ενός Ευρωπαϊκής (Κοινοτικής) Διαστάσεως Δικονομικής Φύσεως Νομικού Θεμελίου για την κοινή ευρωπαϊκή ρύθμιση στο ενδοκοινοτικό επίπεδο στο πλαίσιο της Έννομης Τάξεως της Ευρωπαϊκής Ενώσεως για τη Διεθνή Δικαιοδοσία και την Αναγνώριση/ Εκτέλεση των επί των διασυνοριακών διαφορών εκδιδόμενων Αποφάσεων των Δικαστηρίων των Κρατών Μελών της Ε.Ε. Η εν συνεχεία εξέλιξη – και στο πλαίσιο της προσπάθειας για μία αποτελεσματική δικαστική προστασία¹⁴ – στο πεδίο του υπό την ιδίαν ως άνω έννοια Ευρωπαϊκού Δικονομικού Δικαίου – έχοντας δηλαδή ως νομικό θεμέλιο δικονομικού δικαίου και φύσεως Κανονισμούς και Οδηγίες της Ε.Ε. – ήταν καταϊγιστική και υπερέβαινε κατά πολύ τις προβλέψεις και των πλέον ενθέρμων οπαδών και πρωτεργατών της Ευρωπαϊκής Ιδέας και της Ευρωπαϊκής Δικαιϊκής Συγκλίσεως, Ολοκληρώσεως και Εναρμονίσεως. Μπορεί πάντως να λεχθεί, ότι πραγματικό καθοριστικό νομικό θεμέλιο για τη συστηματική γένεση και εξέλιξη ενός «γνησίου» Ευρωπαϊκού Αστικού Δικονομικού Δικαίου υπήρξε η Συνθήκη του Άμστερνταμ της 2ας Οκτωβρίου 1997, η οποία άρχισε να ισχύει την 1η Μαΐου 1999. Είναι γνωστό, ότι με τη Σύμβαση του Άμστερνταμ θεσπίστηκε η αρμοδιότητα/εξουσία της Ε.Ε. να λαμβάνει μέτρα εκδίδοντας αντι-

στοίχους Κανονισμούς κ.ο.κ. στο πεδίο της δικαστικής συνεργασίας σε αστικές/εμπορικές διαφορές/υποθέσεις με διασυνοριακή αναφορά/διάσταση¹⁵. Συνέπεια αυτής της ευρωπαϊκής νομοθετικής εξελίξεως και της αντίστοιχης Νομολογίας του Δ.Ε.Ε. είναι η συνεχώς αυξανόμενη επιρροή του Ευρωπαϊκού Δικονομικού Δικαίου (και της αντίστοιχης Νομολογίας του Δ.Ε.Ε.) στο εθνικό Αστικό Δικονομικό Δίκαιο των Κρατών Μελών της Ε.Ε.¹⁶.

4. Πέραν αυτών των δικονομικής φύσεως Ευρωπαϊκών Κανονισμών, των οποίων το σημαντικότερο κοινό ρυθμιστικό – αλλά και από πλευράς ευρωπαϊκής ολοκληρώσεως ιδεολογικοδικονομικής τάσεως και τελολογίας – χαρακτηριστικό γνώρισμα είναι η στο πεδίο της Ευρωπαϊκής Ενώσεως θέσπιση Εκτελεστών Τίτλων, οι οποίοι θα μπορούν να εκτελεστούν απευθείας και στα κατ' ιδίαν Κράτη Μέλη, χωρίς δηλαδή να απαιτείται να κηρυχθούν προη-

15. Η Ελληνική Βιβλιογραφία στα θέματα του Ευρωπαϊκού Αστικού Δικονομικού Δικαίου και στους αντίστοιχους Ευρωπαϊκούς Δικονομικούς Κανονισμούς είναι ήδη σημαντική και πλούσια. Αντί πολλών άλλων βλ. (με αλφαβητική σειρά κατά συγγραφέα): Ε. ΒΑΣΙΛΑΚΑΚΗΣ (επιμ.), Δικονομικό Διεθνές Δίκαιο, Σχολιασμένη Νομολογία, 2008· Σ. ΒΡΕΛΛΗΣ, Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο, 3η έκδ., Αθήνα, 2008· Π. ΓΕΣΙΟΥ-ΦΑΛΤΣΗ, Δίκαιο Αναγκαστικής Εκτέλεσεως, ΙΙΙ, Η διεθνής αναγκαστική εκτέλεση, Θεσσαλονίκη, 2006· Κ.Δ. ΚΕΡΑΜΕΥΣ / Γ. ΚΡΕΜΛΗΣ / Χ. ΤΑΓΑΡΑΣ, Η Σύμβαση των Βρυξελλών για τη Διεθνή Δικαιοδοσία και την Εκτέλεση Αποφάσεων όπως ισχύει στην Ελλάδα, Ερμηνεία κατ' άρθρο, Αθήνα, 1989· Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗΣ / Δ.Α. ΤΣΙΚΡΙΚΑΣ, Διεθνές Αστικό και Ευρωπαϊκό Δικονομικό Δίκαιο, 2η έκδ., Αθήνα, 2014· Ν. ΝΙΚΑΣ, Ευρωπαϊκό Δικονομικό Διεθνές Δίκαιο, 2008· Ν. ΝΙΚΑΣ / Ε. ΣΑΧ-ΠΕΚΙΔΟΥ, Ευρωπαϊκή Πολιτική Δικονομία, Ερμηνεία κατ' άρθρον του Κανονισμού Βρυξέλλες Ια (1215/2012) για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, 2016· Χ. ΠΑΜΠΟΥΚΗΣ (επιμ.), Κληρονομικό Διεθνές Δίκαιο, Κατ' άρθρον ερμηνεία του Κανονισμού ΕΕ 650/2012· Δ.Α. ΤΣΙΚΡΙΚΑΣ, Ο Ευρωπαϊκός Εκτελεστός Τίτλος, Η Διασυνοριακή Αναγκαστική Εκτέλεση στον Ενιαίο Ευρωπαϊκό Χώρο, 2008· Ο ΙΔΙΟΣ, Ζητήματα από την ευρωπαϊκή δικονομική ενοποίηση, ΕΠολΔ, 2008, σ. 618 επ· ΧΡ. ΤΣΟΥΚΑ (επιμ.), Οικογενειακό Διεθνές Δίκαιο, Αθήνα, 2016. Ειδικότερα για την Ευρωπαϊκή Διαταγή Πληρωμής βλ. (αλφαβητικώς): Σ. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟ, Η ευρωπαϊκή διαταγή πληρωμής, Αθήνα, 2012· Ε. ΠΟΔΗΜΑΤΑ, Ευρωπαϊκή διαταγή πληρωμής κατά τον Κανονισμό (ΕΚ) 1896/2006, Αθήνα, 2011.

16. Βλ. και: V. CHRISTIANOS (dir.), Evolution récente du droit judiciaire communautaire, Institut Europeen d' Administration Rubrique, Maastricht, 1994· Ι.Σ. ΔΕΛΙΚΟΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Le procès civil à l' épreuve du Droit processuel europeen (διδασκαρική διατριβή στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Paris II), Paris, 2003· Κ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Der Einfluss der Rechtsprechung des EuGH auf das nationale Zivilprozessrecht der Mitgliedstaaten (διδασκαρική διατριβή στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Κολωνίας), Köln, 2006· Γ. ΚΟΥΤΣΟΥΚΟΥ, Έννομες συνέπειες των αποφάσεων του δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης επί προδικαστικής παραπομπής (διπλωματική εργασία στη Νομική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών), Αθήνα, 2020.

ment), στο συλλογικό έργο: H. Gröhe / Chr. Kannengiesser (Hrsg.), Globalisierung und Recht (Konrad – Adenauer/Stiftung e.V., Sankt Augustin/Berlin), 2008, σ. 45 επ. και 57 επ.

13. Βλ. και το – με διαχρονική καθοριστική αξία για το Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό και Πολιτικό Όραμα – έργο του R. DAHRENDORF, Plädoyer für die Europäische Union, München-Zürich, 1973· για κάποια άλλα σύγχρονα ζητήματα βλ.: Π. ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟ, Αλλάζει αυτός ο κόσμος; Ισχυρή ενωμένη Ευρώπη – Ευρωπαϊκή Συνοχή και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση, Αθήνα, 2018· ΤΟΝ ΙΔΙΟ, Ένα «Πάρθιο Βέλος» κατά της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης; Η αντιπαράθεση του Γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου με το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Αθήνα, 2020.

14. Βλ. εν προκειμένω και Α. ΠΛΙΑΚΟΣ, Le principe général de la protection juridictionnelle efficace en Droit communautaire, Athènes/ Bruxelles, 1997.

γούμενως εκτελεστοί από τα κατ' ιδίαν Κράτη Μέλη στο πλαίσιο μιας πρόσθετης αυτόνομης/εθνικής διαδικασίας κηρύξεως αυτών ως (τίτλων) εκτελεστών (δηλαδή χωρίς να χρειάζεται να προηγηθεί μία διαδικασία ανάλογη με αυτή που θεσπίζεται με το άρθρο 905 ΚΠολΔ). Αντικείμενο αυτής της κατ' άρθρον ερμηνείας των Καθηγητών P. Schlosser και Burkhard Hess είναι επίσης και πέντε περαιτέρω Διεθνή Συμβατικά Κείμενα ή αντιστοίχως Ευρωπαϊκοί Κανονισμοί που αφορούν γενικότερα τη λεγόμενη Διεθνή και Ευρωπαϊκή Δικαστική Αρωγή και Συνεργασία. Ειδικότερα περιλαμβάνεται στην ως άνω κατ' άρθρον Ερμηνεία και η ερμηνεία των ακολούθων Διεθνών Συμφώνων/Ευρωπαϊκών Κανονισμών¹⁷:

α) Η διεθνής Σύμβαση της Χάγης της 15ης Νοεμβρίου 1965 για την Επίδοση Δικαστικών και Εξωδίκων εγγράφων στην Αλλοδαπή σε Αστικές και Εμπορικές Υποθέσεις¹⁸.

β) Ο Κανονισμός (ΕΚ) 1393/2007 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 13ης Νοεμβρίου 2007 για την επίδοση δικαστικών και εξωδίκων εγγράφων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις στα Κράτη Μέλη και για κατάργηση του Κανονισμού (ΕΚ) 1348/2000 του Συμβουλίου¹⁹.

γ) Η Σύμβαση της Χάγης για τη διεξαγωγή αποδείξεων σε Αστικές και Εμπορικές Υποθέσεις²⁰.

δ) Ο Κανονισμός (ΕΚ) 1206/2001 του Συμβουλίου της 28ης Μαΐου 2001 για τη συνεργασία μεταξύ των Δικαστηρίων των Κρατών Μελών στο πεδίο της διεξαγωγής αποδείξεων σε Αστικές και Εμπορικές Υποθέσεις²¹.

ε) Ο Νόμος (εκτελεστικός) της Γερμανίας²² για την Εφαρμογή της Συμβάσεως της Χάγης της 15ης Νοεμβρίου 1965 για την επίδοση στην Αλλοδαπή δικαστικών και εξωδίκων εγγράφων σε Αστικές ή Εμπορικές Υποθέσεις και της Συμβάσεως της Χάγης της 18ης Μαρτίου 1970 για τη διεξαγωγή αποδείξεων στην Αλλοδαπή σε Αστικές και Εμπορικές Υποθέσεις (ο νόμος αυτός δεν ερμηνεύεται όμως αυτοτελώς από τους συγγραφείς του ως άνω έργου, αλλ' απλώς περιλαμβάνεται το κείμενό του). Και το κοινοτικό/ενωσιακό αστικό δικονομικό δίκαιο, όπως άλλωστε και το κοινοτικό/ενωσιακό δίκαιο στο σύνολό

του, δεν συνιστά, ως γνωστό, για τα Κράτη Μέλη της Ε.Ε. αλλοδαπό δίκαιο, αλλά πρόκειται για δίκαιο και των κατ' ιδίαν Κρατών Μελών της Ε.Ε. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης/παρουσιάσεως (του ως άνω έργου) γίνεται δειγματοληπτική αναφορά σε συγκεκριμένα επιλεγμένα ζητήματα του Ευρωπαϊκού Αστικού Δικονομικού Δικαίου με βάση τις σχετικές αναλύσεις/σκέψεις των P. Schlosser και B. Hess.

II.

5. Το έργο αυτό, το οποίο αρχικώς είχε συγγράψει μόνος του ο P. Schlosser – και με την αποκλειστική ευθύνη του ιδίου του P. Schlosser είχε κυκλοφορήσει μέχρι και την τρίτη του έκδοση – κυκλοφορεί ήδη στην ως άνω τέταρτη έκδοση, όπου το βάρος της συγγραφής έχει πλέον αφενός ο Δάσκαλος – ο Καθηγητής P. Schlosser – και αφετέρου ο Μαθητής του, ο Καθηγητής B. Hess.

5.1. Η εδώ αναφερόμενη και παρουσιαζόμενη τέταρτη έκδοση κυκλοφορεί έξι χρόνια μετά την τρίτη έκδοση του ιδίου έργου (τότε αποκλειστικώς, ως ελέχθη, μόνον από τον P. Schlosser). Το μεγαλύτερο μέρος (και) της τέταρτης εκδόσεως αφιερώνεται στις διατάξεις που αφορούν τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων σε Αστικές και Εμπορικές Υποθέσεις, δηλαδή πλέον με βάση τον Κανονισμό (ΕΕ) 1215/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 12ης Δεκεμβρίου 2012, ο οποίος αντικατέστησε τον Κανονισμό 44/2001²³, ο οποίος με τη σειρά του είχε αντικαταστήσει τη Σύμβαση των Βρυξελλών του 1968. Στην τέταρτη αυτή έκδοση ο P. Schlosser έχει αναλάβει την ερμηνεία των διατάξεων, οι οποίες στον πυρήνα τους δεν τροποποιήθηκαν και αφορούν τη ρύθμιση της Διεθνούς Δικαιοδοσίας και της (Ευρωπαϊκής) Εκκρε-

17. Η παρούσα βιβλιοπαρουσίαση δεν επεκτείνεται στις ερμηνευτικές προσεγγίσεις των P. Schlosser και B. Hess ως προς τη Σύμβαση της Χάγης του 1965, τον Κανονισμό 1393/2007, τη Σύμβαση της Χάγης για τη διεξαγωγή Αποδείξεων, τον Κανονισμό 1206/2001 και τον οικείο Εκτελεστικό Νόμο της Γερμανίας.

18. P. SCHLOSSER / B. HESS, *ό.π.*, σ. 487 *επ.*

19. *Ibid.*, σ. 521 *επ.*

20. *Ibid.*, σ. 549 *επ.*

21. *Ibid.*, σ. 581 *επ.*

22. *Ibid.*, σ. 609 *επ.*

23. Σχετικώς με τα ζητήματα που είχαν ανακύψει ως προς τον Κανονισμό 44/2001 και τα οποία οδήγησαν στην τροποποίησή του βλ. από την οπτική γωνία της Ελληνικής Νομικής Επιστήμης και ειδικότερα της Ελληνικής Επιστήμης του Αστικού Δικονομικού Δικαίου και το συλλογικό έργο: Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗΣ ... [κ.ά.], ΠΟΡΙΣΜΑ (Σεπτέμβριος 2009) της Ομάδας Εργασίας για την απάντηση σε ερωτηματολόγιο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με την Πράσινη Βίβλο για την εφαρμογή του Κανονισμού (ΕΚ) 44/2001 του Συμβουλίου για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, ΝοΒ, 2017, σσ. 545-574. Το πόρισμα αυτό υποβλήθηκε στο Υπουργείο Δικαιοσύνης (και στον τότε Υπουργό κ. Ν. Δένδια) τον Σεπτέμβριο 2009. Βλ. επίσης: Ι.Σ. ΔΕΛΗΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟ, Ζητήματα από την εφαρμογή του Κανονισμού 44/2001 για τη διεθνή δικαιοδοσία και την εκτέλεση αποφάσεων, 2011. Σχετικώς με το ειδικό ζήτημα των «ασυμβίβαστων αποφάσεων» βλ. Ν. ΚΑΤΗΦΟΡΗ, Η εφαρμογή του άρθρου 34 σημ. 4 Κανονισμού (ΕΚ) 44/2001 στις ασυμβίβαστες αποφάσεις του ιδίου κράτους μέλους (με αφορμή την απόφαση του ΔΕΕ της 26ης Σεπτεμβρίου 2013, Salzjiffer/Laminorul, C-157/12), ΕλλΔνη, 2015, σ. 658 *επ.*

μοδικίας, ενώ ο B. Hess έχει αναλάβει την ερμηνεία των νέων/τροποποιηθεισών διατάξεων, οι οποίες αφορούν την Αναγνώριση και Εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων, καθώς και την ερμηνεία των τελικών διατάξεων. Ιδιαίτερος αναλυτικός είναι οι παρατηρήσεις σχετικές με τη Διεθνή Δικαιοδοσία από Σύμβαση και Αδικοπραξία (άρθρο 7, αριθμ. 1 και 2 του Κανονισμού 1215/2012), οι αντίστοιχες παρατηρήσεις σχετικές με τη συμβατική παρέκταση αρμοδιότητας (άρθρο 25, π.α. 20 του Κανονισμού 1215/2012), καθώς και οι αντίστοιχες παρατηρήσεις σχετικές με την Αναγνώριση και Εκτέλεση των Δικαστικών Αποφάσεων (άρθρο 45, π.α. 1 του Κανονισμού 1215/2012)²⁴.

5.2. Ασφαλώς διευκολύνει τον αναγνώστη/μελετητή/ερευνητή η σε κάθε διάταξη – δηλαδή σε κάθε άρθρο – σύντομη αναφορά στην «ιστορία του κειμένου» («Textgeschichte») ή/και στη «συστημική» θέση ή/και στην τελολογία του αντίστοιχου άρθρου του Κανονισμού 1215/2012 (ή αντιστοίχως των άλλων ερμηνευομένων Κανονισμών), στο πλαίσιο της οποίας (ή αντιστοίχως στο πλαίσιο των οποίων) εμφανίζεται η εξέλιξη και η (ενδεχομένως) βελτίωση του κειμένου – δηλαδή της διατύπωσης κάθε άρθρου και κάθε ρυθμίσεως – του (κάθε) Κανονισμού και λόγω των (τυχόν) διαφόρων κατά καιρούς/ενδιαμέσων διαδοχικών προσαρμογών είτε λόγω τροποποιήσεων, είτε με αφορμή τη σύναψη αντιστοίχων νέων συμφώνων/συμβάσεων εντάξεως/εισδοχής στον Κανονισμό, στοιχείο το οποίο με τη σειρά του συμβάλλει στην αληθή κατανόηση της ρυθμίσεως και με την έννοια ότι με τον τρόπο αυτό διευκρινίζεται, αν πρόκειται για συντακτικές απλώς προσαρμογές ή για ουσιαστικές τροποποιήσεις ως προς τη ρύθμιση (δηλαδή την έννοια και το σκοπό αυτής) κάθε συγκεκριμένης διατάξεως.

5.3. Το πρόβλημα των λεγομένων «αντιστρόφων τορπιλών» που εμφανίζεται στη λεγόμενη αντιστροφή του εμποδίου της εκκρεμοδικίας λόγω συμφωνιών παρέκτασεως της αρμοδιότητας επιλύεται με την ορθή προσέγγιση, ότι θα πρέπει τουλάχιστον να υφίσταται μία πρώτη εντύπωση περί συνδρομής μιας έγκυρης συμφωνίας

περί παρέκτασεως και αντιστρόφως να μην λαμβάνονται υπόψη ισχυρισμοί, που συνιστούν στην πραγματικότητα «έπεα περόντα» – κατά την έκφραση του P. Schlosser «<aus der Luft gegriffene> Behauptungen» – που αορίστως κάνουν λόγο για ύπαρξη συμφωνίας περί παρέκτασεως (άρθρο 31, π.α. 2, του Κανονισμού 1215/2012). Με ιδιαίτερη έμφαση επισημαίνεται εν προκειμένω από τον B. Hess, στο πλαίσιο της ερμηνείας του άρθρου 45 του Κανονισμού 1215/2012, η καθοριστική «ευρωνομοθετική» μεταρρυθμιστική τάση και ρύθμιση που εκφράζεται με τον Κανονισμό 1215/2012, σύμφωνα με τον οποίο ο έλεγχος των κωλυμάτων Αναγνώρισεως μετατίθεται στο εθνικό/αυτόνομο δίκαιο των Κρατών Μελών, χωρίς όμως να αλλάζει το περιεχόμενο της ρυθμίσεως, όσον αφορά δηλαδή το ζήτημα πότε υφίσταται κώλυμα αναγνωρίσεως.

III.

6. Ιδιαίτερο γενικότερο μεθοδολογικό και δογματικό ενδιαφέρον έχουν οι απόψεις που διατυπώνονται από τον P. Schlosser στην Εισαγωγή («Einleitung») και της στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης/αναλύσεως παρουσιαζομένης τέταρτης εκδόσεως του ίδιου ως άνω έργου, όπου ήδη στην αρχή των αναπτύξεών του επισημαίνεται από τον P. Schlosser (σ. 1), ότι ο Κανονισμός 1215/2012, όπως άλλωστε και οι λοιποί Ευρωπαϊκοί Κανονισμοί που περιλαμβάνονται στην ως άνω κατ' άρθρον Ερμηνεία, συνιστά από την οπτική γωνία της Νομικής Φύσεώς τους μια «γνήσια πηγή δικαίου του Ευρωπαϊκού Δικαίου» (= «echte Rechtsquelle des Europarechts»). Στο πλαίσιο αυτών των αναλύσεων εξαιρείται ιδιαίτερος η σημασία της Συνθήκης του Άμστερνταμ, με την οποία δημιουργήθηκε το «εξουσιοδοτικό θεμέλιο» για την έκδοση των Κανονισμών και ειδικότερα των Κανονισμών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου (σ. 1 και 6/7).

7. Ιδιαίτερος σημαντικές από γενικότερης επόψεως – και δη από της επόψεως της Γενικής Θεωρίας του Δικαίου και της Ερμηνείας του Δικαίου – είναι οι ιδιαίτερος ενδελεχείς αναλύσεις του P. Schlosser σχετικές με τις «μεθόδους ερμηνείας» («Interpretationsmethoden»)²⁵.

7.1. Για κάθε δικονομική έννομη τάξη και για κάθε δικονομικό νόμο κάθε Πολιτείας εντεταγμένης στην Ευρωπαϊκή Ένωση και κατά συνεκδοχήν στην Έννομη Τάξη της Ευρωπαϊκής Ενώσεως μπορούν για την ερμηνεία/κατανόηση και για την ερμηνευτική προσέγγιση των αντιστοίχων δικονομικών κανόνων δικαίου να διατυπωθούν καθ' υιοθέτηση των αντιστοίχων θεμελιωδών απόψεων του Καθηγητού της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου του Regensburg Ekkehard Schumann οι ακόλουθες μεθοδο-

24. Σχετικώς με άλλα συναφή θέματα στην προσπάθεια για μία ενοποιημένη/συγκλίνουσα Ευρωπαϊκή Νομοθεσία βλ. από την οπτική γωνία της Ελληνικής Νομικής Επιστήμης και ειδικότερα της Ελληνικής Επιστήμης του Αστικού Δικονομικού Δικαίου και του Αστικού Δικαίου και το συλλογικό έργο: Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗΣ ... [κ.ά.], ΠΟΡΙΣΜΑ της Ομάδας Εργασίας ως προς το ερωτηματολόγιο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με την Πράσινη Βίβλο για τις αγωγές αποζημιώσεως λόγω παραβάσεως των αντιμονοπωλιακών κανόνων της Ευρωπαϊκής Ενώσεως (παρατηρήσεις επί της Πράσινης Βίβλου για τις αγωγές αποζημιώσεως για παράβαση αντιμονοπωλιακών κανόνων), 2006. Το πόρισμα αυτό υποβλήθηκε στο Υπουργείο Δικαιοσύνης (και στον τότε Υπουργό κ. Α. Παπαληγούρα) τον Απρίλιο 2006 (η ως άνω Ομάδα Εργασίας συγκροτήθηκε με την υπ' αριθμ. 34802/5.4.2006 απόφαση του τότε, Υπουργού Δικαιοσύνης κ. Α. Παπαληγούρα).

25. P. SCHLOSSER, ό.π., σσ. 11-13.

λογικές/ερμηνευτικές θέσεις²⁶:

«... Πρώτα, ότι η ερμηνεία των δικονομικών νόμων δεν επιτρέπεται να παραβιάζει υπέρτερους κανόνες δικαίου, όπως λ.χ. συνταγματικούς κανόνες δικαίου, κανόνες διεθνούς δικαίου και – για τα κράτη – μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας – κανόνες του κοινοτικού δικαίου.

Δεύτερο, ότι η ερμηνεία των δικονομικών νόμων πρέπει να είναι σύμφωνη με το Σύνταγμα, ώστε ο δικαστής να εξαναγκάζεται σε μια ερμηνεία του δικονομικού νόμου, η οποία μεταξύ περισσότερων δυνατών συμπερασμάτων να καταλήγει σε εκείνο το συμπέρασμα, που βρίσκεται πιο κοντά στο Σύνταγμα και συμβιβάζεται με αυτό.

Τρίτο, ότι οι δικονομικοί νόμοι πρέπει να ερμηνεύονται με τρόπο ευνοϊκό έναντι του διεθνούς δικαίου, δηλαδή με τρόπο σύμφωνο με τους κανόνες διεθνούς δικαίου, ώστε ο δικαστής σε περιπτώσεις διαφόρων δυνατών συμπερασμάτων να πρέπει να επιλέξει εκείνο το συμπέρασμα, το οποίο είναι σε συμφωνία με το διεθνές δίκαιο.

Τέταρτο, ότι οι δικονομικοί νόμοι πρέπει να ερμηνεύονται στο πεδίο της έννομης τάξεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας με τρόπο ευνοϊκό έναντι του κοινοτικού (ευρωπαϊκού) δικαίου, δηλαδή με τρόπο σύμφωνο με τους κανόνες του κοινοτικού (ευρωπαϊκού) δικαίου, ώστε αφενός να αποφεύγεται η προς το κοινοτικό δίκαιο αντίθετη ερμηνεία των δικονομικών νόμων και αφετέρου μεταξύ μιας αντικοινοτικής και μιας φιλοκοινοτικής ερμηνείας των δικονομικών νόμων να επιλέγεται η φιλοκοινοτική ερμηνεία. Για το πεδίο της έννομης τάξεως των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων η αρχή της φιλοδιεθνούς ερμηνείας των δικονομικών νόμων (υπερφορτίζεται) από την αρχή της φιλοκοινοτικής ερμηνείας των νόμων αυτών²⁷.

7.2. Είναι γνωστό, ότι στο πεδίο της ερμηνείας του Ενωσιακού/Κοινοτικού Δικαίου το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ενώσεως (Δ.Ε.Ε.) καθιέρωσε τη λεγόμενη «Αυτόνομη Ερμηνεία της Συμβάσεως». Με βάση αυτή την Αυτόνομη Ερμηνεία το Δ.Ε.Ε. (αρχικώς Δ.Ε.Κ.) προέβη στην ερμηνεία όλων των σχετικών διατάξεων του πρωτογενούς και του παραγώγου – αρχικώς κοινοτικού και στη συνέχεια ενωσιακού – δικαίου και των αντιστοίχων νομικών όρων και εννοιών που ανακύπτουν – και από την οπτική γωνία του γνωστού ζητήματος του Νομικού Χαρακτηρισμού («Qualifikation») – κατά την ερμηνεία των διατάξεων του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ενώσεως.

7.3. Βεβαίως αυτή η Αυτόνομη Ερμηνεία ως όρος και ως ερμηνευτική διαδικασία δεν θα πρέπει να θεωρηθεί, ότι

συνιστά μία νέα εφεύρεση στο πεδίο των διαφόρων δικίμων ερμηνευτικών μεθόδων. Ειδικότερα η Αυτόνομη Ερμηνεία δεν (πρέπει να θεωρηθεί ότι) είναι σε μεθοδολογική αντίθεση με τις – όπως χαρακτηρίζονται και από τον Καθηγητή της Πολιτικής Δικονομίας στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου του Κιέλου H. Schack – «τέσσερις κλασσικές μεθόδους ερμηνείας (γραμματική, συστηματική, ιστορική και τελεολογική)», οι οποίες τροποποιημένες με βάση το αντικείμενο της ερμηνείας (μπορούν να) ισχύουν και για τους Ευρωπαϊκούς Κανονισμούς²⁸.

7.4. Είναι γνωστό άλλωστε, ότι και στο πεδίο του Ιδιωτικού Διεθνούς Δικαίου και στο πεδίο της Ερμηνείας των Διεθνών – διμερών και πολυμερών – Συμβάσεων ανακύπτει πάντοτε το ίδιο δίλημμα/πρόβλημα περί της επιλογής της δέουσας και «αντικειμενικής» – δηλαδή απεθνικοποιημένης – ερμηνευτικής μεθόδου.

7.5. Ακριβώς το ίδιο πρόβλημα/δίλημμα εκ των πραγμάτων ανέκυψε από αρκετά νωρίς και στο πεδίο αρχικώς των (τότε) τριών Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων – και ειδικότερα στο πεδίο της σημαντικότερης εξ αυτών, δηλαδή της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας – και στη συνέχεια της Ευρωπαϊκής Κοινότητας/Ευρωπαϊκής Ενώσεως, δηλαδή περί της επιλογής της ερμηνευτικής μεθόδου ή άλλως της ερμηνείας, ώστε να επιτευχθεί σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, στην οποία ανακύπτει η ανάγκη για ερμηνεία νομικών διατάξεων, όρων και ερμηνειών η κατά το δυνατόν αντικειμενικώς ορθή ερμηνεία, χωρίς να υπάρχει οποιαδήποτε υποψία, ότι λόγοι, ή κίνητρα, ή τάσεις, ή απόψεις «εθνικιστικής αποχρώσεως» – ή άλλως «τάσεων επιστροφής στην πατρίδα» («Heimwärtsstreben») – οδήγησαν στην επιλογή ερμηνευτικών προσεγγίσεων του «Κράτους Προελεύσεως»/«Πρώτου Κράτους» ή αντιθέτως του «Κράτους Υποδοχής»/«Δεύτερου Κράτους», ίσως και επειδή το συγκεκριμένο, επί σκοπώ της ερμηνείας αυτού, επιλεγέν δίκαιο ήταν στους συγκεκριμένους εφαρμοστές/κριτές κ.ο.κ. πλέον οικείο και προσιτό²⁹.

8. Ο P. Schlosser ήδη στην πρώτη έκδοσή³⁰ (όπου είχε και την αποκλειστική συγγραφική ευθύνη αυτής) της ως άνω κατ' άρθρον ερμηνείας επισήμανε με την επιστημονική αυθεντία του την αναγκαιότητά της από πλευράς του Δ.Ε.Ε. ως άνω ερμηνευτικής επεμβάσεως με αναφορά

26. E. SCHUMANN, Bundesverfassungsgericht, Grundgesetz und Zivilprozess, ZZP, 1983, σ. 137 επ.

27. N.K. KLAMARIS, Der Ausländer im Prozess, στο συλλογικό έργο (εκδ. W. Habscheid / K. Beys), Grundfragen des Zivilprozessrechts, Die internationale Dimension, Bielefeld und Athen, 1991, σσ. 101-183 (113, με αναφορά/παραπομπή και στον E. Schumann).

28. H. SCHACK, Internationales Zivilverfahrensrecht, 4 Aufl., München, 2006, σ. 31 επ. Βλ. σχετικώς με τα ζητήματα ερμηνείας στο πεδίο του Ευρωπαϊκού Δικαίου και Π. ΛΑΖΑΡΑΤΟ, Η Γραμματική Ερμηνεία στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο, Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 314 ΣυνθΕΚ, 2004· Α. ΜΕΤΑΛΛΙΝΟΣ, Die europarechtskonforme Auslegung, Münster, 1993.

29. H. LINKE, Internationales Zivilverfahrensrecht, Köln-Berlin-Bonn-München, 1990, σσ. 18/19 επ.

30. P. SCHLOSSER, EU – Zivilprozessrecht, EuGVVO, MahnVO, BagatellVO, EuZVO, EuBVO, Kommentar, 3. Aufl., C.H. Beck, München, 2009, σ. 13 επ.

«στο ενσυνειδήτως άλυτο αφεθέν πρόβλημα του Νομικού Χαρακτηρισμού» αιτιολογώντας αυτή την επισήμανση με τις ακόλουθες σκέψεις: «Οι ειδικοί οι οποίοι είχαν επεξεργασθεί τη Σύμβαση Βρυξελλών 1968 προέρχονταν από τα αντίστοιχα Εθνικά Υπουργεία Δικαιοσύνης. Συμφωνούσαν επί της αρχής, ότι έννοιες, οι οποίες περιλαμβάνονται σε ένα κανόνα συγκρούσεως θα πρέπει να χαρακτηρισθούν από νομικής απόψεως με το αποτέλεσμα για τη πλήρωση της έννοιας να (μπορεί να) λαμβάνεται υπόψη μόνο μία Εθνική Έννομη Τάξη. Είχαν μόνο την έγνοια για το ενοχλητικό ενδεχόμενο ενός διαφορετικού/διαφοροποιημένου Νομικού Χαρακτηρισμού στα διάφορα συμβαλλόμενα, στη συγκεκριμένη σύμβαση, κράτη. Έτσι θέσπισαν στο άρθρο 52 της Συμβάσεως των Βρυξελλών του 1968 (= άρθρο 59 του Κανονισμού 1215/2012) έναν ενιαίο κανόνα συγκρούσεως. Κατά τα λοιπά έμεινε το πρόβλημα του <Νομικού Χαρακτηρισμού> κατά κάποιο τρόπο ενσυνειδήτως άλυτο»³¹. Εν προκειμένω μάλιστα επισημαίνεται με ιδιαίτερη ακρίβεια και σαφήνεια από τον P. Schlosser η αλλαγή πορείας από το Δ.Ε.Ε. ως προς την ακολουθητέα μέθοδο ερμηνείας όσον αφορά την κατανόηση των εκφράσεων, των νομικών εννοιών και των σχετικών νομικών όρων (αρχικών της Συμβάσεως των Βρυξελλών 1968 και στη συνέχεια των διαδεχθέντων αυτήν αντιστοιχών Δικονομικών Κανονισμών της Ε.Ε. 44/2001 και 1215/2015). Ειδικότερα, όπως τονίζεται, η «αρχικώς από το Δ.Ε.Ε. ακολουθηθείσα Μέθοδος Ερμηνείας της εναποθέσεως της απαντήσεως του ως άνω ζητήματος όσον αφορά την κατανόηση και τον ορισμό του <τόπου παροχής> στο εκάστοτε πρόσφορο, ή αντιστοιχώς αρμόδιο, εθνικό δίκαιο, δεν συνεχίσθηκε από το Δ.Ε.Ε. στη χρονικώς μεταγενέστερη, ή αντιστοιχώς ακολουθηθείσα στη συνέχεια Νομολογία του Δ.Ε.Ε.»³². Δηλαδή στη συνέχεια το Δ.Ε.Ε. ακολούθησε πλέον την Αυτόνομη Ερμηνεία της Συμβάσεως ή άλλως τον Αυτόνομο χαρακτηρισμό της Συμβάσεως («Vertragsautonome

Qualifikation») με την πεποίθηση, ότι με τον τρόπο αυτό ανταποκρινόταν στην αποστολή του για την ενίσχυση της Ευρωπαϊκής Ενοποιήσεως, ώστε να μπορεί έτσι να εξασφαλισθεί η πλήρης εφαρμογή («volle Wirksamkeit») της αντίστοιχης Ευρωπαϊκής Νομοθεσίας³³. Υπόβαθρο αυτής της ερμηνευτικής επιλογής και ερμηνευτικής μεθόδου είναι το στοιχείο του «*effet util*», το οποίο συχνά τονίζεται στην Ερμηνεία Συνθηκών Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου³⁴. Με ιδιαίτερη έμφαση επισημαίνεται πάντως από τον P. Schlosser, ότι εξ αυτής της ερμηνευτικής επιλογής του Δ.Ε.Ε. με κανέναν τρόπο δεν μπορεί να συναχθεί ως συμπέρασμα η διασταλτική ερμηνεία της Ερμηνευτικής Αρχής, κατά την οποία «για το συμφέρον της Ευρωπαϊκής Ολοκληρώσεως θα πρέπει εν αμφιβολία να ερμηνεύεται διασταλτικώς το Ευρωπαϊκό Δίκαιο»³⁵.

9. Σχετικώς με το άρθρο 4 του Κανονισμού 1215/2012 επισημαίνεται, ότι η διάταξη αυτή ρυθμίζει μόνο τη Διεθνή Δικαιοδοσία. Πρόκειται για τον θεμελιώδη κανόνα («*Grundregel*») για τη Γενική Διεθνή Δωσιδικία. Επισημαίνεται εν προκειμένω, ότι η ρύθμιση του άρθρου 4 ισχύει για όλες τις Αγωγές (και για τις αρνητικές Αναγνωριστικές Αγωγές και τις Διαπλαστικές Αγωγές), για τις οποίες δεν προβλέπεται κάποια άλλη αποκλειστική Διεθνής Δικαιοδοσία³⁶. Ειδικότερα ως προς την παρ. 2 του άρθρου 4 τονίζεται, ότι αυτή αφορά μόνο την Τοπική Αρμοδιότητα («*örtliche Zuständigkeit*»)³⁷. Εφόσον τα Δικαστήρια ενός Κράτους Μέλους κέκτηνται Διεθνή Δικαιοδοσία, τότε μπορούν οι κάτοικοί του να εναχθούν ενώπιον οποιουδήποτε Δικαστηρίου αυτού του Κράτους Μέλους, ενώπιον του οποίου μπορούν να εναχθούν και οι υπήκοοι αυτού του Κράτους Μέλους³⁸.

IV.

10. Με ιδιαίτέρως αναλυτικό τρόπο ερμηνεύονται οι διατάξεις του Κανονισμού 1215/2012³⁹, οι οποίες αφορούν

31. P. SCHLOSSER, ό.π., σ. 13: «Die Experten, die das EuGVÜ erarbeiteten, kamen aus den nationalen Justizministerien. Sie waren auf das Prinzip eingestimmt, dass Begriffe, die in einer kollisionsrechtlichen Norm enthalten sind, zu qualifizieren sind, mit dem Ergebnis, dass nur eine nationale Rechtsordnung für die Ausfüllung des Begriffs in Betracht kommt. Sie sorgten sich nur um die störende Eventualität einer unterschiedlichen Qualifikation in verschiedenen Vertragsstaaten. So legten sie in Art. 52 EuGVÜ (= Art. 59 EuVVO) eine einheitliche Kollisionsregel fest. Im übrigen blieb das Problem der "Qualifikation" bewusstermassen ungelöst" (στην 4η έκδ., σ. 12).

32. P. SCHLOSSER, ό.π., σ. 14: «Die am Anfang von EuGH praktizierte Interpretationsmethode der Überlassung der Beantwortung der oben angesprochenen Frage bezüglich der Erfassung und der Bestimmung des "Erfüllungsortes" dem jeweils geeigneten, bzw. Zuständigen, nationalen Recht wurde vom EuGH bei seiner zeitlich späteren, bzw. Nachfolgenden, Rechtsprechung in der Folgezeit nicht fortgesetzt. Es gab nämlich eine Wende bei der Wahl der Auslegungsmethode in Bezug auf die Erfassung der Ausdrücke und der Rechtsbegriffe des EuGVÜ".

33. P. SCHLOSSER / B. HESS (-P. Schlosser), EuZPR, 4η έκδ., σ. 13.

34. Ibid, σ. 13.

35. Ibid, σ. 62.

36. Ibid.

37. Ibid.

38. Ibid.

39. Από πλευράς ελληνικής βιβλιογραφίας βλ. μεταξύ άλλων: Π. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗ / Ε. ΒΑΣΙΛΑΚΑΚΗ, Κανονισμός 1215/2012, Κανονισμός Βρυξελλών Ια, κατ' άρθρον ερμηνεία για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, 2020· Ι.Σ. ΔΕΛΗΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟ, Ζητήματα από την εφαρμογή του Κανονισμού 1215/2012 για την Διεθνή Δικαιοδοσία και την Εκτέλεση Αποφάσεων, 2019. Σχετικώς με τη νομολογία των Ελληνικών Δικαστηρίων επί θεμάτων Ευρωπαϊκού Αστικού Δικονομικού Δικαίου βλ. και Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΙΣ ...[et al.], Neuere Entwicklungen im nationalen und europäischen Zivilprozessrecht in

τη Διεθνή Δικαιοδοσία σε αξιώσεις/αγωγές από Σύμβαση και από Αδίκημα, η ρύθμιση των οποίων εντάσσεται στο άρθρο 7 του Κανονισμού που φέρει τον τίτλο «Ειδικές Δωσιδικίες» («*Besondere Gerichtsstände*»).

10.1. Στο πλαίσιο των ερμηνευτικών προσεγγίσεων της διατάξεως του αριθμ. 1 του άρθρου 7 του Κανονισμού επισημαίνεται με έμφαση η διαφορά μεταξύ, αφενός, του Συμφώνου των Βρυξελλών που είχαν υιοθετήσει στα βασικά του εννοιολογικά σημεία τον «τόπο παροχής» («*Erfüllungsort*») της Γερμανικής Πολιτικής Δικονομίας (ΖΠΟ) και, αφετέρου, του Κανονισμού που θεσπίζει «έναν αυτόνομο συμβατικό ορισμό» («*eine vertragsautonome Bestimmung*») του Τόπου Παροχής⁴⁰. Το πότε συντρέχει «συμβατική αξίωση» – ή άλλως «συμβατικό θεμέλιο αξιώσεως» – («*vertragliche Anspruchsgrundlage*») και πότε όχι (θα πρέπει να) ορίζεται «ευροαυτονόμως» («*... ist euroautonom zu bestimmen*»⁴¹). Υπ' αυτήν την έννοια υπάγονται στην ως άνω Δωσιδικία του αριθμ. 1 του άρθρου 7 του Κανονισμού όχι μόνον όλες οι «νόμιμες» («*gesetzlichen*») αξιώσεις από μία σύμβαση, αλλά και ειδικές μορφές ενσυνειδήτως υποβληθεισών εννόμων σχέσεων, λ.χ. εσωτερικές σχέσεις στο πλαίσιο μιάς εταιρείας ή στο πλαίσιο ενός Σωματείου ή μιας Ανώνυμης Εταιρείας, καθώς επίσης και οργανικές ειδικές σχέσεις μεταξύ των Νομικών Προσώπων και των Οργάνων τους, όπως και οι σχέσεις οι οποίες ανακύπτουν με αφορμή κατά πλειοψηφίαν ληφθείσες αποφάσεις Οργάνων των Νομικών Προσώπων⁴². Με αυτόνομο τρόπο θα πρέπει να γίνει επίσης διάκριση μεταξύ αξιώσεων που απορρέουν από Σύμβαση και αξιώσεων που απορρέουν από Αδικοπραξία/Αδίκημα και μάλιστα κατά τέτοιο τρόπο, ώστε κάθε ευθύνη από πρόκληση ζημίας, η οποία συνδέεται με Σύμβαση, είναι συμβατικής φύσεως⁴³. Επισημαίνεται στο πλαίσιο αυτό, ότι το Δ.Ε.Ε. υιοθετεί την ευρεία έννοια της Συμβάσεως⁴⁴. Ειδικώς αναλύονται οι περιπτώσεις των αξιώσεων λόγω ακυρότητας της Συμβάσεως ή λόγω αδικαιολόγητου πλουτισμού, ή λόγω ευθύνης τρίτων προσώπων, ή λόγω καθολικής ή ειδικής διαδοχής στο πλαίσιο μιας συμβατικής αξιώσεως⁴⁵. Στο πλαίσιο της ίδιας Δωσιδικίας αναλύονται με σαφήνεια τα ζητήματα που ανακύπτουν,

όταν αντικείμενο της διαφοράς είναι μία Σύμβαση, με την επισήμανση, ότι εν προκειμένω εμπίπτουν οι Διαπλαστικές και Αναγνωριστικές Αγωγές, οι οποίες έχουν ως αντικείμενο τη Σύμβαση ως σύνολο και όχι μεμονωμένες αξιώσεις οι οποίες απορρέουν από τη Σύμβαση⁴⁶. Αναλυτική αναφορά γίνεται εν προκειμένω για το ζήτημα ποια αξίωση λαμβάνεται υπόψη για τον προσδιορισμό του Τόπου Παροχής στην περίπτωση αυτή, όπου με κριτικό πνεύμα εκτίθενται οι διάφορες απόψεις⁴⁷.

10.2. Στο πλαίσιο της ερμηνείας της διατάξεως του αριθμ. 2 του άρθρου 7 του Κανονισμού (Δωσιδικία της παρανόμου πράξεως) αναλύεται πρώτα η «Δομή της Διατάξεως και η βασική νομοθετική απόφαση»⁴⁸.

10.2.1. Σχετικώς με τη θεματική «Δομή της Διατάξεως και η βασική νομοθετική απόφαση» («*Nornstruktur und gesetzgeberische Grundentscheidung*») επισημαίνεται, ότι στη διάταξη γίνεται λόγος όχι μόνο για «αξιώσεις από αδικοπραξίες» («*Ansprüche aus unerlaubten Handlungen*»), αλλά και για «αδικοπραξίες» ως τέτοιες, όπερ – κατά τον P. Schlosser – είναι άνευ σημασίας⁴⁹, ενώ η έννοια/ορολογία «Πράξη, η οποία εξισώνεται με μία αδικοπραξία» συνιστά μετάφραση της αντίστοιχης γαλλικής έννοιας «quasi - delict» (= «οιονεί αδικοπραξίας» κατά την αντίστοιχη ελληνική ορολογία), με την οποία «υπονοούνται οι μη υπαιτίως διαπραχθείσες αδικοπραξίες», που όμως – όπως τονίζει ο P. Schlosser – για το γερμανικό κείμενο του ως άνω Κανονισμού, αποτελεί πλεονασμό⁵⁰. Η Δωσιδικία αυτή ισχύει και για την Αρνητική Αναγνωριστική Αγωγή⁵¹.

10.2.2. Ο P. Schlosser αναφερόμενος εν προκειμένω στη Νομολογία του Δ.Ε.Ε. τονίζει⁵², ότι το Δ.Ε.Ε. «ερμηνεύει την έννοια της αδικοπραξίας αυτόνομως και πολύ ευρέως». Στην εν λόγω Δωσιδικία εμπίπτουν όλες οι αγωγές με τις οποίες προβάλλεται κατά του εναγομένου ευθύνη του για αποζημίωση (του ενάγοντος), η οποία δεν συνδέεται με μία σύμβαση, όπου – όπως τονίζεται από τον P. Schlosser – μία τέτοια σύνδεση με την επίμαχη Σύμβαση προϋποθέτει προφανώς, ότι ο ζημιωθείς έχει συμβληθεί στη συγκεκριμένη Σύμβαση ως συμβαλλόμενος. Στην έννοια της αδικοπραξίας – και στην κατά τα ως άνω αντίστοιχη Δωσιδικία – υπάγονται εκτός από την αξίωση για την «κλασική ευθύνη λόγω πταισίματος» («*klassische Verschuldenshaftung*»), και αξιώσεις από *culpa in*

Griechenland, ZZP Int. 1998, σ. 161 επ. N.K. KLAMARIS, Enforcement of Court Orders and Judgements: Greece, στο συλλογικό έργο: G. WALTER / S. BAUMGARTNER (Hrsg.) Recognition and Enforcement of Foreign Judgements outside the Scope of the Brussels and Lugano Conventions, Civil Procedure in Europe, 3, 2000, The Hague, London, Boston, σ. 275 επ.

40. P. SCHLOSSER / B. HESS (-P. Schlosser), ό.π., σσ. 68/69.

41. Ibid, σ. 69.

42. Ibid, σσ. 69/70.

43. Ibid, σ. 70.

44. Ibid.

45. Ibid, σσ. 70-74.

46. P. SCHLOSSER / B. HESS (-P. Schlosser), ό.π., σ. 75.

47. Ibid, σ. 75/76.

48. Ibid, σ. 82 επ.

49. Ibid, σ. 82.

50. Ibid.

51. Ibid.

52. Ibid.

contrahendo, αξιώσεις των δανειστών κατά διευθυντικών προσώπων μιας εταιρείας λόγω παρελκύσεως της (διαδικασίας της) πτωχεύσεως, όλες οι αξιώσεις λόγω ευθύνης από διακινδύνευση, οι «οιονεί αρνητικές αξιώσεις» («quasi - negatorische Ansprüche»), προπαντός επίσης οι σχετικές αξιώσεις στο Δίκαιο του Ανταγωνισμού, καθώς και «οι παρεπόμενες αξιώσεις» («Nebenansprüche») κάθε είδους, όπως λ.χ. οι αξιώσεις για παροχή πληροφοριών⁵³. Ως παραδείγματα αντιστοίχων αξιώσεων/αγωγών, οι οποίες υπάγονται στην ως άνω Δωσιδικία, αναφέρονται με βάση τη Νομολογία του Δ.Ε.Ε. και του Β.Γ.Η. (Bundesgerichtshof) οι σχετικές περιπτώσεις της μόλυνσης του Περιβάλλοντος, της προσβολής του γενικού δικαιώματος επί της Προσωπικότητας και λόγω σχετικών δημοσιεύσεων στον τύπο, της ευθύνης λόγω παρελκύσεως της (διαδικασίας της) πτωχεύσεως, της παράνομης δημοσιεύσεως νομίμως ληφθεισών φωτογραφιών, καθώς και της υποκεφαλαιοδοτήσεως⁵⁴.

11. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον ιδίως από πλευράς του Ελληνικού Αστικού Δικονομικού Δικαίου (και της αντίστοιχης ρυθμίσεως του άρθρου 37 παρ. 1 ΚΠολΔ)⁵⁵ έχουν οι απόψεις που διατυπώνει ο P. Schlosser σχετικά με τη ρύθμιση της Δωσιδικίας της Προσωπικής Ταυτότητας του Δικαίου (ή άλλως της Δωσιδικίας της Ομοδικίας) στη διάταξη του άρθρου 8 του Κανονισμού 1215/2012 («*Gerichtsstand des Sachzusammenhangs*»)⁵⁶. Ρυθμίσεις για την ως άνω Δωσιδικία περιελάμβανε ήδη και η Σύμβαση Βρυξελλών για τη Διεθνή Δικαιοδοσία και την Εκτέλεση Αποφάσεων και ο διαδεχθείς αυτήν Κανονισμός 44/2001.

Ανεξάρτητα βεβαίως από το γεγονός, ότι το Κοινοτικό Δίκαιο, όπως λέχθηκε αμέσως προηγουμένως, δεν συνιστά για τα Κράτη Μέλη της Ευρωπαϊκής Ενώσεως αλλοδαπό δίκαιο και περαιτέρω ανεξάρτητα από το ότι δεν θα (πρέπει να) εφαρμόζεται ο Κανονισμός 44/2001, όταν δεν συντρέχουν οι προϋποθέσεις εφαρμογής του – οπότε βεβαίως τότε θα εφαρμόζεται το αντίστοιχο αυτόνομο (εθνικό) Αστικό Δικονομικό Δίκαιο – είναι χαρακτηριστικό, ότι και με βάση το (προϊσχύσαν) άρθρο 6 παρ. 1 (του

επίσης προϊσχύσαντος) Κανονισμού 44/2001 προβλεπόταν μεν η δυνατότητα της κοινής συνεναγωγής όλων των συνεναγομένων ομοδίκων στο δικαστήριο, που είναι τοπικός αρμόδιος και για έναν μόνο ομοδικο, πλην όμως η δυνατότητα επιλογής του ενάγοντα περιοριζότο εν προκειμένω αποκλειστικώς και μόνο στο να επιλέξει μεταξύ των περισσότερων δικαστηρίων, στην περιφέρεια των οποίων κατοικούν οι διάφοροι ομοδικοί, εκείνο το δικαστήριο στην περιφέρεια του οποίου κατοικεί έστω και ένας μόνον από τους συνεναγομένους ομοδίκους.

11.1. Συγκεκριμένα η διάταξη του άρθρου 6 παρ. 1 του Κανονισμού 44/2001 θέσπιζε την ακόλουθη ρύθμιση:

«Συντρέχουσες ειδικές βάσεις προσδιοριζόμενες υποκειμενικά. Το ίδιο αυτό πρόσωπο μπορεί επίσης να εναχθεί 1) αν υπάρχουν πολλοί εναγόμενοι, ενώπιον του δικαστηρίου της κατοικίας ενός εξ αυτών, εφόσον υπάρχει τόσο στενή συνάφεια μεταξύ των αγωγών ώστε να ενδείκνυται να συνεκδικασθούν και να κριθούν συγχρόνως, προκειμένου να αποφευχθεί ο κίνδυνος έκδοσης ασυμβίβαστων αποφάσεων που θα μπορούσαν να προκύψουν από την χωριστή εκδίκασή τους».

Ανάλογη – αν και διαφοροποιημένη σε κάποιο βαθμό – ήταν και η ρύθμιση της διατάξεως του άρθρου 6 παρ. 1 της προϊσχύσασας Συμβάσεως Βρυξελλών 1968, η οποία προέβλεπε, ότι: «Πρόσωπο που έχει την κατοικία του στο έδαφος συμβαλλόμενου κράτους μπορεί επίσης να εναχθεί: 1) αν υπάρχουν πολλοί εναγόμενοι, ενώπιον του δικαστηρίου της κατοικίας ενός από αυτούς».

Όπως προσφυώς παρατηρείται στη σχετική διεθνή (ειδικότερα γερμανική) βιβλιογραφία, η κατοικία του ενός εναγομένου – για τον οποίον χρησιμοποιείται ο όρος «πρωταρχικός εναγόμενος» («Primärbeklagter»), ή ο όρος «εναγόμενος άγκυρα» («anchor defendant», «Ankerbeklagter») – θεμελιώνει ταυτόχρονα τη δωσιδικία των λοιπών εναγομένων, για τους οποίους χρησιμοποιείται ο όρος «δευτερέων εναγόμενος» («Sekundärbeklagter»).

11.2. Κατ' ακολουθίαν των προηγηθεισών παρατηρήσεων κριτήριο για την επιλογή του δικαστηρίου, στο οποίο θα μπορεί να ασκηθεί η κοινή εναντίον όλων των συνεναγομένων ομοδίκων αγωγή και στο πεδίο του ευρωπαϊκού/ενωσιακού αστικού δικονομικού δικαίου ήταν (από την ισχύ της Συμβάσεως των Βρυξελλών 1968 και υπό την ισχύ του Κανονισμού 44/2001) – και νυν βεβαίως υπό την ισχύ του Κανονισμού 1215/2012 – μόνο η κατοικία – και όχι οποιαδήποτε ειδική δωσιδικία – ενός μόνον των συνεναγομένων ομοδίκων. Η μόνη διαφορά μεταξύ της ρυθμίσεως του άρθρου 6 παρ. 1 Συμβρυξ (1968) και της μεταγενέστερης αντίστοιχης ρυθμίσεως του άρθρου 6 παρ. 1 του Κανονισμού 44/2001 ήταν, ότι το άρθρο 6 παρ. 1 Συμβρυξ (1968) δεν προέβλεπε κάποιον ειδικότερο δεσμό ή κάποια ειδικότερη συνάφεια μεταξύ

53. Ibid.

54. Ibid, σ. 83.

55. Βλ. Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗ, Η δωσιδικία της προσωπικής ταυτότητας του δικαίου (Ομοδικίας) κατά το ελληνικό [άρθρο 37 παρ. 1 ΚΠολΔ] και κατά το Ευρωπαϊκό [άρθρο 6 παρ. 1 του Κανονισμού 44/2001 (ΕΕ)] δικονομικό δίκαιο [υπό το πρίσμα των καθοριστικών συνδεδετικών προσδιοριστικών «δωσιδικιακών» στοιχείων αυτής και του εύρους της ευχέρειας του ενάγοντος προς επιλογήν δικαστηρίου με βάση ειδική δωσιδικία ενός από τους ομοδίκους προς καθίδρυση της εσωτερικής ή/και διεθνούς δικαιοδοσίας των ελληνικών πολιτικών δικαστηρίων], ΝοΒ, 61, 2013, σσ. 1753-1788 = Τιμητικός Τόμος Ι. Σ. Σπυριδάκη, Αθήνα, 2014, σσ. 431-484.

56. Βλ. σχετικώς και Φ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ-ΑΜΠΑΝΙΔΟΥ, Η δωσιδικία της συνάφειας κατά τον ΚΠολΔ και η Συνάφεια κατά τον Κανονισμό 44/2001, Αθήνα, 2008.

των αξιώσεων που ο κοινός ενάγων πρόβαλε εναντίων των συναγαγομένων ομοδίκων. Ήδη όμως υπό το κράτος ισχύος της Συμβρυξ (1968) το Δ.Ε.Ε. – τότε Δ.Ε.Κ. – εφαρμόζοντας το άρθρο 6 παρ. 1 της ως άνω Συμβάσεως, και με βάση τη λεγόμενη «αυτόνομη ερμηνεία» αυτής, έκρινε, ότι θα πρέπει μεταξύ των αξιώσεων/αιτήσεων που προβάλλονται από τον κοινό ενάγοντα κατά των συναγαγομένων ομοδίκων να υπάρχει – προκειμένου να μπορεί να τύχει εφαρμογής η διάταξη του άρθρου 6 παρ. 1 Συμβρυξ (1968) – τέτοιου βαθμού συνάφεια, ώστε να υπάρχει συμφέρον για κοινή εκδίκαση και να αποφεύγονται λύσεις, που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε έκδοση ασυμβίβαστων μεταξύ τους αποφάσεων, αν οι αντίστοιχες αυτές αγωγές εκδικάζοντουσαν χωριστά για τον κάθε εναγόμενο ομόδικο. Ακριβώς αυτή η νομολογία του Δ.Ε.Κ., που καθιερώθηκε κατά την εφαρμογή του άρθρου 6 παρ. 1 Συμβρυξ (1968), υιοθετήθηκε πλέον ως κείμενο της ρυθμίσεως στη διάταξη του άρθρου 6 παρ. 1 του Κανονισμού 44/2001.

11.3. Πριν από τη θέση σε ισχύ του Κανονισμού 44/2001 και πριν την από τον ως άνω Κανονισμό αντικατάσταση της Συμβάσεως των Βρυξελλών είχαν διατυπωθεί στο πλαίσιο των οργάνων της Ε.Ε. και ελαφρώς διαφοροποιημένες προτάσεις ως προς την αναθεώρηση/μεταρρύθμιση της διατάξεων του άρθρου 6 παρ. 1 της Συμβάσεως Βρυξελλών. Ειδικότερα στην πρόταση της Επιτροπής Ε.Ε. από 22.12.1997 προβλεπόταν, ότι σε περίπτωση ομοδικίας θα μπορούσε η αγωγή να ασκηθεί (και) στην περιφέρεια του δικαστηρίου, στο οποίο έχει τη συνήθη διαμονή του ένας από τους εναγομένους, εκτός εάν η αγωγή ασκήθηκε μόνο για τον λόγο, ώστε να στερηθούν οι άλλοι ομόδικοι του αρμοδίου γι' αυτούς δικαστηρίου. Ταυτοχρόνως προβλεπόταν στην πρόταση αυτής, ότι η σχετική ρύθμιση δεν θα ίσχυε για εκείνον τον ομόδικο, ο οποίος είχε συνάψει με τον ενάγοντα συμφωνία προεκτάσεως με βάση και τους όρους του άρθρου 17 της ίδιας προτάσεως. Στη συνέχεια, το Συμβούλιο με την απόφασή του της 30.04.1999 δημοσίευσε τα πορίσματα της αντίστοιχης ομάδας εργασίας για την αναθεώρηση των συμβάσεων Βρυξελλών και Λουγκάνο, όπου και προτεινόταν η διαφοροποιημένη νέα ρύθμιση του άρθρου 6 παρ. 1 για τη δωσιδικία της ομοδικίας, η οποία και τελικά υιοθετήθηκε στο άρθρο 6 παρ. 1 του Κανονισμού 44/2001.

11.4. Την ίδια ρύθμιση με την αμέσως ανωτέρω του Κανονισμού 44/2001 υιοθετεί πλέον και ο Κανονισμός (ΕΕ) αριθμ. 1215/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 12ης Δεκεμβρίου 2012 για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, ο οποίος όταν τέθηκε σε εφαρμογή κατήργησε τον Κανονισμό (ΕΚ) αριθμ. 44/2001 (άρθρο 80 του Κανονισμού 1215/2012). Ο Κανονισμός (ΕΕ) 1215/2012 τέθηκε ως γνωστόν σε εφαρμογή την 10η Ιανουαρίου 2015 (άρθρο 81 του Κα-

νονισμού 1215/2012) και εφαρμόζεται μόνο στις αγωγές που ασκούνται (καθώς και στα δημόσια έγγραφα που εκδίδονται, ή καταγράφονται, και στους δικαστικούς συμβιβασμούς που εγκρίνονται ή συνάπτονται) κατά ή μετά την 10η Ιανουαρίου 2015 (άρθρο 66 παρ. 1 του Κανονισμού 1215/2012). Σχετικώς με το θέμα της δωσιδικίας της προσωπικής ταυτότητας του δικαίου – ή άλλως δωσιδικίας της ομοδικίας – η διάταξη του άρθρου 8 – που είναι εντεταγμένη στο Τμήμα 2 (με τίτλο «ειδικές δικαιοδοσίες») του Κεφαλαίου 1 (με τίτλο «Πεδίο εφαρμογής και ορισμοί») – του Κανονισμού (ΕΕ) 1215/2012 ορίζει τα ακόλουθα: «Ένα πρόσωπο που έχει την κατοικία του στο έδαφος κράτους μέλους μπορεί επίσης να εναχθεί: 1) εφόσον υπάρχουν πολλοί εναγόμενοι, ενώπιον του δικαστηρίου του τόπου κατοικίας ενός εξ αυτών, υπό την προϋπόθεση ότι υπάρχει τόσο στενή συνάφεια μεταξύ των αγωγών ώστε να ενδείκνυται να συνεκδικαστούν και να κριθούν συγχρόνως, προκειμένου να αποφευχθεί ο κίνδυνος έκδοσης ασυμβίβαστων αποφάσεων λόγω της χωριστής εκδίκασής τους».

11.5. Πρέπει πάντως σε κάθε περίπτωση να επισημανθεί, ότι και στο πεδίο εφαρμογής των ως άνω δύο διατάξεων του ευρωπαϊκού/ενωσιακού αστικού δικονομικού δικαίου – κατά τα διαφορετικά χρονικά διαστήματα που αυτές ίσχυαν – ουδέποτε θεωρήθηκε, ότι ενδείκνυται ή ότι είναι παραδεκτό ερμηνευτικά και δικονομικά – επί τη βάσει κάποιας διασταλτικής/αναλογικής/τελλολογικής ερμηνευτικής προσεγγίσεως στο πλαίσιο πάντα της «αυτόνομης» ερμηνείας – να διευρυνθεί η έννοια της κατοικίας κατά τέτοιο τρόπο και με τέτοια διασταλτική ερμηνευτική προσέγγιση, ώστε η αγωγή για όλους τους ομοδίκους να μπορεί να ασκηθεί και στο δικαστήριο της, ή κάποιας, ειδικής δωσιδικίας ενός μόνον των συναγαγομένων ομοδίκων.

11.6. Στο πλαίσιο της αναλύσεως της διατάξεως του άρθρου 8 αριθμ. 1 του Κανονισμού 1215/2012 επισημαίνεται αρχικώς από τον P. Schlosser η διαφορετική ρύθμιση της Γερμανικής Πολιτικής Δικονομίας (παρ. 36 αριθμ. 3 ΖΡΟ) τονίζοντας, ότι, αντιθέτως με την αντίστοιχη ρύθμιση της ΖΡΟ, ο Κανονισμός 1215/2012 επαφίει στην «αυθαιρεσία του ενάγοντος» («*Willkür des Klägers*») να αναζητήσει/επιλέξει μία από τις περισσότερες ανακύπτουσες Γενικές Δωσιδικίες (είτε ως Διεθνείς είτε ως Τοπικές/Εθνικές) και να ασκήσει εκεί την αγωγή και για τους Ομοδίκους, οι οποίοι τυχόν δεν έχουν κατοικία στη συγκεκριμένη δικαστική περιφέρεια⁵⁷. Ο P. Schlosser αναφέρεται στη Νομολογία του Δ.Ε.Ε., με βάση την οποία κρίθηκε, ότι η έναντι όλων των Ομοδίκων αγωγή κρίθηκε ως απαράδεκτη, αν η αρμοδιότητα του συγκεκριμένου Δικαστηρίου καθιδρύθηκε από τον συγκεκριμένο ενάγοντα με βάση την κατοικία ενός Ομοδίκου, έναντι του οποίου προφανώς δεν υπάρχει κάποια αξίωση και η αγωγή ασκήθηκε εναντίον

57. P. SCHLOSSER / B. HESS (-P. Schlosser), ό.π., σ. 97 επ.

του για άλλους σκοπούς, λ.χ. μόνο για να χρησιμοποιηθεί ως πηγή πληροφοριών⁵⁸. Επισημαίνεται όμως εν προκειμένω από τον P. Schlosser, ότι αυτή η Νομολογία κατέστη αμφίβολη, από τη στιγμή κατά την οποία το Δ.Ε.Ε. έκρινε, ότι ακόμα και αν η αγωγή κατά του «εναγομένου άγκυρα» («Ankerbeklagter»), ή άλλως κατά του «πρωταρχικώς εναγομένου» («Primärbeklagter»), είναι απαράδεκτη, τούτο δεν αντιτίθεται στην καθίδρυση/στοιχειοθέτηση της συγκεκριμένης τοπικής αρμοδιότητας/Διεθνούς Δικαιοδοσίας όσον αφορά την στο δικαστήριο αυτό αντίστοιχη εναγωγή (και) του «δευτερευόντως εναγομένου» («Sekundärbeklagter»)⁵⁹. Πάντως – όπως σαφώς επισημαίνεται – σε καμία περίπτωση δεν δικαιούται ο ως άνω «δευτερευόντως εναγόμενος» να υποβάλει αίτημα να διαπιστωθεί (προηγουμένως) η εναντίον του βασιμότητα της «αγωγής άγκυρα» («Ankerklage»), πριν αυτός ο ίδιος προβάλλει τις απόψεις του επί της ουσίας⁶⁰. Επισημαίνεται επίσης, ότι παρά κάποια προηγούμενη ασάφεια στη Νομολογία του τελικώς το Δ.Ε.Ε. διευκρίνισε/αποφάσισε, ότι οι αγωγές εναντίον των περισσοτέρων εναγομένων μπορούν να έχουν και διαφορετικές νομικές βάσεις έναντι των αντιστοίχων διαφορετικών εναγομένων, λ.χ. προσβολή δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας ως προς τον έναν εναγόμενο και παραβίαση συμβατικών υποχρεώσεων ως προς τον άλλο εναγόμενο⁶¹.

12. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον Έλληνα Νομικό – εν όψει του ότι και ο Ελληνικός ΚΠολΔ ρυθμίζει σε δύο συγκεκριμένες διατάξεις του, και δη αφενός από πλευράς Δωσιδικίας και αφετέρου από πλευράς λοιπών διαδικαστικών προϋποθέσεων (ή άλλως ειδικών όρων του παραδεκτού), την Ανταγωγή (άρθρα 34 και 268 ΚΠολΔ) – ενέχουν οι παρατηρήσεις του P. Schlosser και για την έννοια της διατάξεως του άρθρου 8 αριθμ. 3 του Κανονισμού 1215/2012, στο οποίο ρυθμίζεται η Δωσιδικία της Ανταγωγής. Στο πλαίσιο αυτών των αναλύσεων διατυπώνεται η θεμελιώδης άποψη, ότι στο πλαίσιο της ως άνω διατάξεως η έννοια της ανταγωγής πρέπει να ερμηνεύεται «ευροαυτονόμως» (δηλαδή με βάση την αυτόνομη ερμηνεία του ως άνω Ευρωπαϊκού – Δικονομικού – Κανονισμού)⁶². Υπ' αυτήν την «ευροαυτόνομη» ερμηνευτική προσέγγιση ως ανταγωγή με βάση τη διάταξη του άρθρου 8 αριθμ. 3 του Κανονισμού 1215/2012 νοείται μόνο μία από τον εναγόμενο (ως αντενάγοντα) κατά του ενάγοντος (ως αντεναγομένου) και όχι μία από τον εναγόμενο (ως αντενάγοντα) κατά ενός τρίτου προσώπου

(«τρίτου αντεναγομένου») ασκούμενη αγωγή⁶³. Για τον ίδιο λόγο δεν στοιχειοθετείται η συγκεκριμένη Δωσιδικία της άνω διατάξεως του εν λόγω Κανονισμού 1215/2012 για Αγωγές ενός Εναγομένου εναντίον κάποιου άλλου – από τον ίδιο Ενάγοντα – Εναγομένου ή εναντίον κάποιου τρίτου προσώπου⁶⁴. Επισημαίνεται ταυτοχρόνως, ότι για τη χρήση ενός απλού δικονομικού μέσου αμύνης δεν υφίσταται ανάγκη για ένα ειδικό ευρωπαϊκό νομοθετικό/νομικό θεμέλιο⁶⁵. Συνδυαζόμενη η – ορθή – αυτή άποψη με τη γενικώς κρατούσα άποψη, ότι μέσα αμύνης ή απολογίας και επιθέσεως του εναγομένου είναι η απάντηση, οι ενστάσεις και η ανταγωγή⁶⁶ συνάγεται ως συμπέρασμα, ότι είναι αυτονόητο, ότι η απάντηση στην αγωγή – είτε πρόκειται για θετική είτε για αρνητική απάντηση (= άρνηση) ή για απλή ή αιτιολογημένη άρνηση – ούτως ή άλλως αυτονοήτως υπάγεται στη Δωσιδικία της αγωγής, χωρίς να χρειάζεται, όπως σαφώς τονίζεται από τον P. Schlosser, ένα ειδικό ευρωπαϊκό νομικό θεμέλιο για το παραδεκτό υποβολής/υπαγωγής αυτής της απαντήσεως/αρνήσεως στη Δωσιδικία της αγωγής. Το ίδιο προφανώς πρέπει να θεωρηθεί ότι ισχύει και στην περίπτωση προβολής δικονομικών ενστάσεων, για τις οποίες ισχύει η Δωσιδικία της αγωγής. Αντιθέτως, η ένσταση συμψηφισμού υπάγεται κατά τον P. Schlosser – ο οποίος κάνει αναφορά και στη διάταξη της παρ. 322 εδ. 2 ΓερμΠολΔ στη Δωσιδικία (σύμφωνα με το άρθρο 8 αριθμ. 3 του Κανονισμού 1215/2012) της Ανταγωγής⁶⁷. Και οι Ανταγωγές κατά Ανταγωγών υπάγονται στην ίδια Δωσιδικία⁶⁸.

Κατά τον P. Schlosser, η ως άνω διάταξη του Κανονισμού 1215/2012 αναγκάζει εκ των πραγμάτων τις Εθνικές Έννομες Τάξεις να προβλέψουν/επιτρέψουν την εκδίκαση των ανταγωγών ενώπιον της ίδιας δικαστικής συνθέσεως, ενώπιον της οποίας είναι παραδεκτώς εκκρεμής η αρχική αγωγή⁶⁹.

13. Στο πλαίσιο των αναλύσεων για την κατά το άρθρο 25 του Κανονισμού 1215/2012 Συμφωνία Παρέκτασεως⁷⁰, ο P. Schlosser τονίζει με αναφορά στον «ρυθμιστικό

58. Ibid, σ. 98.

59. Ibid.

60. Ibid.

61. Ibid, σ. 99.

62. Ibid, σ. 102.

63. Ibid, σ. 102: «... nicht gegen einen Drittwiderbeklagten...».

64. Ibid, σ. 102.

65. Ibid, σ. 102.

66. Βλ. Γ.Θ. ΠΑΜΜΟ, Εγχειρίδιον Αστικού Δικονομικού Δικαίου, τ. Α', Αθήναι, 1978, σ. 463.

67. P. SCHLOSSER / B. HESS (-P. Schlosser), ό.π., σ. 102.

68. Ibid, σ. 102.

69. Ibid, σ. 103.

70. Από πλευράς ελληνικής βιβλιογραφίας βλ. μεταξύ άλλων ιδίως: Α. ΚΑΪΣΗ, Ζητήματα από την παρέκταση διεθνούς δικαιοδοσίας κατά τα άρθρα 25, 29 και 31 σημ. 2 του Κανονισμού 1215/2012, ΕφΑΔΠολΔ, 2017, σ. 98 επ.· Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, Η παρέκταση διεθνούς δικαιοδοσίας στον ενιαίο ευρωπαϊκό χώρο, 2000· ΤΗΝ ΙΔΙΑ, Παρέκταση διεθνούς δικαιοδοσίας κατά τα άρθρα 25 και

σκοπό της διατάξεως» («Regelungsziel der Norm»), ότι η προηγούμενη ρύθμιση στη διάταξη του άρθρου 17 της Συμβρυξ επεδίωκε δύο σκοπούς, των οποίων ο ανταγωνιστικός χαρακτήρας⁷¹ δεν ήταν τελείως κατανοητός, εξ ου λόγου και κατά τη διάρκεια των μεταγενεστέρων διαβουλεύσεων σχετικώς με τη μεταρρύθμιση και τη νέα διατύπωση της σχετικής ρυθμίσεως καταβλήθηκε η προσπάθεια για τη θέσπιση μιας ρυθμίσεως, στην οποία θα εξισοροπούντο τα αντίθετα συμφέροντα, που όμως οδήγησε σε μια διόγκωση του κειμένου της διατάξεως⁷². Η προσπάθεια συνίστατο εν προκειμένω να ληφθούν μεν υπόψη οι συνήθειες των συναλλαγών, αλλά ταυτοχρόνως να αποφευχθεί το – προφανώς μη σπάνιο στις συναλλαγές (και στην αντίστοιχη σύναψη Συμβάσεων) – φαινόμενο να εντάσσεται/παρισφύρει «απαράτηρητη», ή άλλως «με τρόπο απαρατήρητο» («unbemerkt») στη Σύμβαση μία ρήτρα παρεκτάσεως της Δωσιδικίας⁷³.

13.1. Με αφετηρία την «ευροαυτόνομη» ερμηνεία πρέπει να διακρίνεται η Συμφωνία Παρεκτάσεως από άλλες Νομικές Πράξεις, ενώ «ευροαυτονόμως» επίσης πρέπει να ερμηνεύεται η έννοια της Συμφωνίας Παρεκτάσεως⁷⁴. Με βάση τη ρύθμιση του άρθρου 25 του Κανονισμού 1215/2012 δεν είναι απαραίτητο, όπως ένας διάδικος κατοικεί σε ένα Κράτος Μέλος της Ε.Ε., ενώ – παρά την ευρεία διατύπωση του γράμματος της ως άνω διατάξεως – η διάταξη αυτή – όπως επισημαίνεται – κατά κρατούσα άποψη δεν ισχύει για τις οποιοσδήποτε ημεδαπές/εσωτερικές υποθέσεις⁷⁵. Σχετικώς με την προσθήκη του όρου «εκτός εάν αυτή η συμφωνία είναι κατά το δίκαιο αυτού του Κράτους Μέλους ουσιαστικώς άκυρη» σαφώς επισημαίνεται, ότι πρόκειται για μία «συνολική παραπομπή» («Gesamtverweisung») στην Έννομη Τάξη (στο Δίκαιο) του αντιστοίχου Κράτους Μέλους και ότι αυτή αφορά (και) τις προϋποθέσεις κύρους εγκυρότητας («Wirksamkeitsvoraussetzungen») και όχι μόνο τα εμπόδια που αφορούν τη γένεση δικαιωμάτων («Rechtsentstehungshindernisse»)⁷⁶. Όπως γενικώς γίνεται δεκτό, αυτή η «συνολική παραπομπή» («Gesamtverweisung») στο δίκαιο του αντιστοίχου Κράτους Μέλους σημαίνει, ότι αφορά και το Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο αυτού του Κράτους Μέλους, με βάση δε και αυτό το ΙΔΔ θα κριθεί τελικώς ποίο ουσιαστικό δίκαιο (δηλαδή ποίου Κράτους το ουσιαστικό

δίκαιο) θα κρίνει την ισχύ της αντίστοιχης Συμφωνίας Παρεκτάσεως.

Σχετικώς με την ανάγκη/προϋπόθεση του εξειδικευμένου προσδιορισμού («Spezifikationserfordernis») επισημαίνεται αρχικώς η γενικώς κρατούσα άποψη περί του ότι μία συμφωνία πρέπει να είναι αρκούντως ορισμένη, ταυτοχρόνως όμως τονίζεται ότι «επίσης πολύ γενικές ρυθμίσεις μπορούν να θεωρηθούν αρκούντως ορισμένες»⁷⁷.

13.2. Όσον δε αφορά το ως αρμόδιο οριζόμενο δικαστήριο τονίζεται, ότι το ορισμένο του προσδιορισμού του κρίνεται με βάση αντικειμενικά κριτήρια, όπερ σημαίνει, ότι (πρέπει να θεωρηθεί, ότι) συντρέχει αυτή η προϋπόθεση του ορισμένου, όταν για τον προσδιορισμό του δικαστηρίου χρησιμοποιούνται οι όροι το «Δικαστήριο στον τόπο εκπληρώσεως» ή το «Δικαστήριο στην έδρα του Ενάγοντος», ενώ ενδεχόμενες λεκτικές ανακρίβειες δεν βλάπτουν⁷⁸.

13.3. Αν η Συμφωνία Παρεκτάσεως αφορά μόνο τη Διεθνή Δικαιοδοσία, τότε η τοπική αρμοδιότητα/Δωσιδικία προσδιορίζεται – κατά γενικώς κρατούσα άποψη – από το αυτόνομο/εθνικό δίκαιο, στον βαθμό όμως που δεν υπάρχει μία σχετική ρύθμιση στο αντίστοιχο αυτόνομο/εθνικό (αστικό δικονομικό) δίκαιο, τότε το δικαίωμα επιλογής έχει ο Ενάγων⁷⁹. Εν όψει (και) του ότι η Συμφωνία Παρεκτάσεως – κατά το άρθρο 25 του Κανονισμού 1215/2012 – δεν καθιερώνει μία αποκλειστική αρμοδιότητα, επαφίεται στους διαδίκους να συμφωνήσουν/ορίσουν περισσότερα δικαστήρια ως αρμόδια ή να ορίσουν επιπροσθέτως με τα από τον νόμο οριζόμενα δικαστήρια και ένα περαιτέρω δικαστήριο ως επιπροσθέτως αρμόδιο (ή αντιστοίχως, και κατά περίπτωση, περισσότερα δικαστήρια, ως επιπροσθέτως αρμόδια)⁸⁰. Το με τη Συμφωνία Παρεκτάσεως συμφωνηθέν ως αρμόδιο Δικαστήριο είναι αρμόδιο για να αποφανθεί επί όλων των αναφεομένων νομικών ζητημάτων, καθώς και επί όλων των μέσων αμύνης, και η με τον τρόπο αυτό θεμελιωθείσα αρμοδιότητα καθιστά το αντίστοιχο δικαστήριο αρμόδιο και για την εκδίκαση μιάς Ανταγωγής⁸¹.

13.4. Με βάση την ερμηνεία της συγκεκριμένης Συμβάσεως Παρεκτάσεως θα κριθεί ποία δικαστικά μέτρα ενώπιον του, από τους διαδίκους με βάση τη συμφωνία τους, ορισθέντος ως αρμοδίου Δικαστηρίου εμπίπτουν στην αρμοδιότητα αυτού του Δικαστηρίου⁸². Αρμόδιο για την εξακρίβωση και διαπίστωση του βεληνεκούς και

26 του Κανονισμού 1215/2012 για τη διεθνή δικαιοδοσία την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, ΕΠολΔ, 2018, σ. 457 επ.

71. P. SCHLOSSER / B. HESS (-P. Schlosser), ό.π., σ. 148, όπου γίνεται λόγος για τον «antagonistischen Charakter».

72. Ibid, σ. 148.

73. Ibid.

74. Ibid, σσ. 148-149.

75. Ibid, σ. 150.

76. Ibid, σ. 149.

77. Ibid, σσ. 152/153.

78. Ibid, σ. 153.

79. Ibid.

80. Ibid, σ. 164.

81. Ibid.

82. Ibid, σ. 165.

της εκτάσεως της εκάστοτε συγκεκριμένης Συμφωνίας Παρεκτάσεως είναι τα αντίστοιχα Εθνικά Δικαστήρια⁸³. Η ρήτρα Δικαιοδοσίας/Δωσιδικίας καλύπτει όλες τις μορφές της έννομης προστασίας, δηλαδή (και) της δικαστικής προστασίας, όπερ σημαίνει, ότι ο όρος «Αξιώσεις» σε μία τέτοια Συμφωνία Παρεκτάσεως καλύπτει και τις Αναγνωριστικές Αγωγές και τις Διαπλαστικές Αγωγές⁸⁴ ενώ, όπως τονίζεται, δεν καλύπτει – κατά τον P. Schlosser – τις αγωγές που προβλέπονται στο πεδίο του δικαίου της Αναγκαστικής Εκτελέσεως με βάση τις παραγράφους 767, 771, ΓερμΠολΔ⁸⁵ (ΖΡΟ· πρόκειται εν προκειμένω για τη «Vollstreckungsabwehrklage» της παραγράφου 767 και αντιστοίχως για την «Drittwiderrspruchsklage» της παραγράφου 771 της ΓερμΠολΔ).

13.5. Σχετικώς με τη σιωπηρή παρέκταση με βάση τη ρύθμιση του άρθρου 26 του Κανονισμού 1215/2021 επισημαίνεται η διαφοροποίηση της ρυθμίσεως αυτής από τη ρύθμιση της παρ. 39 της ΓερμΠολΔ, και ότι το ως άνω άρθρο 26 – και κατά συνεκδοχήν και η σιωπηρή παρέκταση με τους όρους αυτής της διατάξεως – ισχύει και στην περίπτωση της διευρύνσεως της αγωγής με την προϋπόθεση όμως της μη μεταβολής της βάσεως της αγωγής⁸⁶. Συμμετοχή στη διαδικασία χωρίς προβολή αντιρρήσεων – η οποία θα συνιστά κατά τα ως άνω και περίπτωση σιωπηράς παρεκτάσεως – δεν προϋποθέτει, όπως ο αντίστοιχος διάδικος λάβει θέση επί της κυρίας υποθέσεως, δηλαδή επί της ουσίας («Hauptsache»), αλλ' αρκεί επίσης η προβολή έγγραφης μορφής ή προφορικοί διαδικαστικής φύσεως ισχυρισμών κατά τη διαδικασία για να θεωρηθεί, ότι στοιχειοθετείται περίπτωση σιωπηρής παρεκτάσεως κατ' άρθρον 26 του Κανονισμού 1215/2021⁸⁷.

14. Στο πλαίσιο των αναλύσεων του Τμήματος 9 του Κανονισμού 1215/2012, στο πεδίο ρυθμίσεως του οποίου εντάσσεται και το άρθρο 29 που ρυθμίζει τα της «Παράλληλης εκκρεμοδικίας», επισημαίνεται από τον P. Schlosser, ότι από την οπτική γωνία της «γερμανικής συστηματικής» το «Τμήμα 9 είναι ένα ξένο σώμα στο Κεφάλαιο II»⁸⁸. Ως προς το αντικείμενο ρυθμίσεως, επισημαίνεται η διαφοροποίηση μεταξύ του άρθρου 29 και του άρθρου 30 του Κανονισμού 1215/2012 κατά το ότι, ενώ το άρθρο 29 ρυθμίζει την περίπτωση της «διπλής εκκρεμοδικίας» ενός και του «ιδίου αντικειμένου δίκης», αντιθέτως το άρθρο 30 αφορά την περίπτωση διαφορετικών αντικειμένων δίκης, τα οποία είναι εκκρεμή σε δικαστήρια διαφόρων Κρατών

Μελών, τα οποία όμως είναι συναφή μεταξύ τους⁸⁹.

14.0. Η έννοια της «ταυτότητας» και από νομικής απόψεως είναι, ως γνωστόν, πολυδιάστατη⁹⁰. Σε κάθε περίπτωση, όπως και σε πολλά άλλα ζητήματα στο πεδίο του Αστικού Δικονομικού Δικαίου, η «ταυτότητα» είτε μεταξύ διαδικαστικών πράξεων/ενδίκων μέσων/ενδίκων βοηθημάτων/δικαστικών αποφάσεων (= αντικειμενική ταυτότητα), είτε μεταξύ προσώπων/διαδίκων (= υποκειμενική ταυτότητα) είναι σε πολλές περιπτώσεις κρίσιμο δικονομικό κριτήριο – ως «πραγματικό» στο πλαίσιο ενός κανόνος/μιας διατάξεως δικονομικού δικαίου – για την επέλευση (ή μή) των δικονομικής φύσεως εννόμων συνεπειών που θεσπίζονται από τον αντίστοιχο δικονομικό κανόνα δικαίου⁹¹. Στη συγκεκριμένη περίπτωση του άρθρου 29 του Κανονισμού 1215/2012, το σημαντικό/αποφασιστικό κριτήριο είναι η «ταυτότητα» («Identität», «Identité») – ή όχι – μεταξύ των περισσοτέρων – σε περίπτωση περισσοτέρων δικών εκκρεμών σε διάφορα Κράτη Μέλη της Ε.Ε. – αντικειμένων δίκης⁹².

14.1. Στο ίδιο πλαίσιο της αναλύσεως του άρθρου 29 επισημαίνεται, ότι η «Ταυτότητα του Αντικειμένου της Δίκης» διευρύνεται από το Δ.Ε.Ε. αρκετά σε σύγκριση τουλάχιστον με τον τρόπο και τα όρια του προσδιορισμού (της έννοιας) του Αντικειμένου της Δίκης⁹³, με συνέπεια η λειτουργία και η εμβέλεια της ως άνω διατάξεως στην πραγματικότητα να υπερβαίνει την πρόθεση του Δ.Ε.Ε. για αποφυγή εκδόσεως αντιφατικών αποφάσεων⁹⁴. Με βάση το γερμανικό κείμενο του Κανονισμού 1215/2012 επισημαίνεται ο P. Schlosser, ότι ως «Anhängigkeit» («εκκρεμότητα») υπονοείται η «Rechtshängigkeit» («εκκρεμοδικία») και ότι ως «Klage» («Αγωγή») υπονοείται κάθε «αίτηση παροχής έννομης προστασίας» («Rechtsschutzgesuch»), η οποία δεν περιορίζεται (μόνο) σε (αίτηση για) «προσωρινές ενδιάμεσες λύσεις»⁹⁵.

14.2. Σχετικώς με την «Ταυτότητα του Αντικειμένου της Δίκης» τονίζεται, με αναφορά και στους αντίστοιχους αγγλικούς, γαλλικούς και γερμανικούς όρους, ότι κατά τη Νομολογία του Δ.Ε.Ε. οι όροι – αντιστοίχως – «the same cause of action», «le même objet et la même cause», «derselbe Anspruch» (πρέπει να) ερμηνεύονται ευροαυτονόμως και όχι με βάση το (εκάστοτε) εθνικό Δικονομι-

83. Ibid.

84. Ibid, σσ. 166/167.

85. Ibid, σ. 167.

86. Ibid, σ. 169.

87. Ibid.

88. Ibid, σ. 175 και σ. 57.

89. Ibid, σ. 176.

90. Βλ. Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗ, Ο κανών της άπαξ μόνον ασκήσεως των ενδίκων μέσων, Αθήναι, 1981, σσ. 31-41.

91. Ibid, σσ. 31 επ., 42 επ., 102 επ.

92. Το ίδιο κριτήριο της συνδρομής, ή όχι, ταυτότητας εμφανίζεται και στις διατάξεις των άρθρων 216, 321, 322, 324, 514, 541, 555 ΚΠολΔ.

93. Ibid, σ. 176.

94. Ibid.

95. Ibid.

κό Δίκαιο⁹⁶. Κατ' ακολουθίαν αυτής της «ευροαυτόνομης» – δηλαδή «αυτόνομης ερμηνείας της συμβάσεως» – το Δ.Ε.Ε., ως γνωστόν, κατέληξε σε μία νέα θεωρία ως προς τον προσδιορισμό (και τα κριτήρια προσδιορισμού) του Αντικειμένου της Δίκης τη λεγόμενη – και γνωστή πλέον στο πεδίο της Δικονομικής Επιστήμης ως – «Θεωρία του Πυρήνος» («Kernpunkttheorie», κατά τη γερμανική ορολογία), όπου όπως τονίζεται από τον P. Schlosser, το Δ.Ε.Ε. έθεσε (και εξακολουθεί να θέτει) ως βάση για τον προσδιορισμό του Αντικειμένου της Δίκης τελειώς διαφορετικά κριτήρια σε σύγκριση με τα κριτήρια, τα οποία θέτει η – κρατούσα τουλάχιστον – Γερμανική θεωρία περί του Προσδιορισμού του Αντικειμένου της Δίκης⁹⁷. Και σε σύγκριση με τη ρύθμιση του Ελληνικού ΚΠολΔ και την αντίστοιχη κρατούσα στην Ελληνική Θεωρία του Αστικού Δικονομικού Δικαίου άποψη περί του τρόπου προσδιορισμού – και των κριτηρίων προσδιορισμού – του Αντικειμένου της Δίκης, το Δ.Ε.Ε. κατ' εφαρμογήν της υπ' αυτού ακολουθούμενης θεωρίας του Πυρήνος προσδιορίζει το Αντικείμενο της Δίκης με τρόπο κατά πολύ ευρύτερο, δεδομένου ότι και στην Ελλάδα – επί τη βάσει των ρυθμίσεων των άρθρων 216, 322 και (σε συνδυαστική σύγκριση με το) 324 ΚΠολΔ⁹⁸ – το Αντικείμενο της Δίκης προσδιορίζεται με στενότερο τρόπο.

14.3. Στη συνέχεια των αναλύσεων του επισημαίνεται από τον P. Schlosser, ότι με βάση την ευροαυτόνομη ερμηνεία των σχετικών όρων του άρθρου 29 του Κανονισμού 1215/2012 το Δ.Ε.Ε. έχει επεκτείνει ακραίως ευρέως «extrem weit» την έννοια της «αντικειμενικής εμβέλειας της εκκρεμοδικίας» και γίνεται αναφορά στην άποψη του Δ.Ε.Ε., αφενός ότι – δηλαδή το Δ.Ε.Ε. – δεν υιοθετεί την άποψη της γερμανικής Θεωρίας περί του αντικειμένου της Δίκης, η οποία (προφανώς κατά την άποψη του Δ.Ε.Ε.) είναι (όπως τονίζει, αποδίδοντάς την, ο P. Schlosser) αρκετά «στενή» («viel zu eng») και αφετέρου ειδικότερα, ότι (το Δ.Ε.Ε.) δεν θέτει ως βάση την «τυπική ταυτότητα» («formelle Identität») των δύο αγωγών⁹⁹. Αποφασιστικό κριτήριο κατά το Δ.Ε.Ε. είναι, αν και στις δύο εκκρεμείς διαδικασίες η αντιδικία αφορά τους ίδιους «πυρήνες» (και εν προκειμένω παραθέτει ο P. Schlosser τους αντίστοιχους κρίσιμους τεχνικούς όρους κατά τη Νομολογία του Δ.Ε.Ε., δηλαδή «Kernpunkte», «the heart of the two actions», «le centre des deux litiges») των υποθέσεων, στις οποίες αφορούν οι εκκρεμείς αγωγές, ή όχι¹⁰⁰. Αυτή η θεώρηση είναι μόνον τότε συμβατή με τον σκοπό της

αποφυγής ασυμβίβαστων μεταξύ τους αποφάσεων, όταν δημιουργείται δεδικασμένο με βάση την κρίση του πρώτου επιληφθέντος δικαστηρίου επί του πυρήνος της διαφοράς¹⁰¹.

14.4. Κατά τον P. Schlosser, ταυτότητα αντικειμένου υπάρχει με βάση αυτή τη Νομολογία του Δ.Ε.Ε. α) όταν η μία αγωγή αφορά το κύρος μίας έκτακτης καταγγελίας, ενώ η άλλη αγωγή αφορά αποζημίωση λόγω ακυρότητας αυτής της ως άνω καταγγελίας· β) όταν έχουν ασκηθεί αμοιβαίες/αντίθετες αγωγές για αξιώσεις αποζημιώσεως από συμμετέχοντες σε κάποιο ατύχημα· γ) όταν πρόκειται για αγωγές που αφορούσαν την αναγνώριση της ακυρότητας μίας συμβάσεως από/για δύο διαφορετικούς λόγους (ή άλλως από δύο διαφορετικές αιτίες/επόψεις)¹⁰².

14.5. Με ειδικότερη αναφορά στη Νομολογία του Δ.Ε.Ε. ως προς το ζήτημα της ασκήσεως μίας αρνητικής αναγνωριστικής αγωγής και της ασκήσεως μίας αντίθετης καταψηφιστικής αγωγής και τη γνωστή «τακτική - τορπίλλη» – και τα διάφορα ζητήματα που έχουν ανακύψει από αυτή την «τακτική» – επισημαίνεται με σαφήνεια από τον P. Schlosser, ότι η σχετική «Νομολογία του Δ.Ε.Ε. συνιστά μία εσφαλμένη εξέλιξη»¹⁰³.

15. Την ερμηνεία των υπολοίπων διατάξεων (άρθρα 36-81) έχει αναλάβει στην τέταρτη έκδοση της εδώ παρουσιαζόμενης «Σύντομης Ερμηνείας» ο B. Hess. Βασικό τμήμα αυτών των διατάξεων αφορά την Αναγνώριση και Εκτέλεση των Αλλοδαπών Δικαστικών Αποφάσεων (δηλαδή εκείνων που εκδόθηκαν από Δικαστήρια των Κρατών Μελών)^{104,105}. Θεμελιώδης είναι εν προκειμένω η ρύθμιση της διατάξεως του άρθρου 36 του Κανονισμού 1215/2012.

15.1. Ο B. Hess τονίζει, ότι οι τρείς επί μέρους παράγραφοι του άρθρου 36 αφορούν διαφορετικά θέματα. Με αναφορά και στην παραδοσιακή γερμανική αυτόνομη

96. Ibid, σ. 177.

97. Ibid.

98. Βλ. ιδίως Γ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟ, Η Θεωρία του Αστικού Δικονομικού Δικαίου, Μελέται Γενικής Θεωρίας Δικαίου και Αστικού Δικονομικού Δικαίου, Αθήναι, 1983, σ. 155 επ. (162-166).

99. P. SCHLOSSER / B. HESS (-P. Schlosser), ό.π., σ. 178.

100. Ibid.

101. Ibid.

102. Ibid, σ. 179.

103. Ibid, σ. 180.

104. Βλ. επίσης και: Β. ΚΑΠΕΤΑΝΟΥ, Η εξέλιξη της Διεθνούς Αναγκαστικής Εκτελέσεως από το αυτόνομο αστικό δικονομικό δίκαιο και τις διεθνείς συμβάσεις έως και τον Κανονισμό για τον Ευρωπαϊκό Εκτελεστό Τίτλο (διπλωματική εργασία στη Νομική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών), Δημοσιεύματα Ερευνητικού Ινστιτούτου Δικονομικών Μελετών, τόμος 33, 2008· Ι. ΞΥΝΤΑΡΑ, Η αναγνώριση των ενόνμων συνεπειών των αλλοδαπών δικαστικών αποφάσεων ιδίως υπό το πρίσμα των αντικειμενικών και υποκειμενικών τους ορίων (διδασκαρική διατριβή στη Νομική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών), Αθήνα, 2021.

105. Βλ. σχετικώς και Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗΣ, Die griechische ZPO- Regelung in Bezug auf die Rechtskraft im Umfeld des Eurogrundsatzes der Rechtskraft von Entscheidungen, στον τιμητικό τόμο (Festschrift für) R. Stürner, Bd. II, Tübingen, 2013, σσ. 1601-1624.

ρύθμιση της ΓερμανΠολΔ επισημαίνει ο B. Hess, ότι και η Αναγνώριση μιας δικαστικής αποφάσεως που έχει εκδοθεί από Δικαστήριο ενός Κράτους Μέλους γίνεται σε άλλο Κράτος Μέλος αυτομάτως, χωρίς δηλαδή να πρέπει να προηγηθεί μια ειδική προς τούτο διαδικασία¹⁰⁶. Και στην Ελλάδα με βάση τη διάταξη του άρθρου 323 ΚΠολΔ όλες οι Αλλοδαπές Δικαστικές Αποφάσεις (και δη ανεξαρτήτως Κράτους Προελεύσεως) ισχύουν – δηλαδή έχουν δεδικασμένο – αυτομάτως στην Ελλάδα, χωρίς να απαιτείται κάποια προς τούτο ειδική διαδικασία, ενώ αντιθέτως, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 905 ΚΠολΔ, για να κηρυχθεί εκτελεστή μία δικαστική απόφαση, απαιτείται, και πρέπει να προηγηθεί, δικαστική απόφαση Ελληνικού Δικαστηρίου με τη διαδικασία της Εκουσίας Δικαιοδοσίας, με την οποία θα κηρύσσεται εκτελεστή στην Ελλάδα. Σε κάθε περίπτωση, με βάση τη διάταξη του άρθρου 36 του Κανονισμού 1215/2012, η αναγνώριση μπορεί να γίνει τόσο εμμέσως/παρεμπιπτόντως («in zident») κατ' εφαρμογήν της πρώτης παραγράφου του άρθρου 36, όσον και κατ' εφαρμογήν της διατάξεως της παραγράφου 2 του ως άνω άρθρου 36, η οποία θέτει στη διάθεση του εκάστοτε δικαιούχου τη δυνατότητα να ασκήσει επί τη βάσει των διατάξεων των άρθρων 46-48 του Κανονισμού 1215/2012 αντίστοιχη Αναγνωριστική Αγωγή με αίτημα να αναγνωρισθεί/διαπιστωθεί, ότι ουδείς λόγος – από τους προβλεπόμενους στο άρθρο 45 του Κανονισμού 1215/2012 συντρέχει με βάση τους οποίους δεν μπορεί να αναγνωρισθεί σε ένα Κράτος Μέλος μία δικαστική απόφαση, η οποία έχει εκδοθεί από Δικαστήριο ενός άλλου Κράτους Μέλους¹⁰⁷. Η αναδιτύπωση της διατάξεως του άρθρου 36 σε σύγκριση με προηγούμενες σχετικές ρυθμίσεις των προηγούμενων Ευρωπαϊκών Νομοθετημάτων ήταν συνέπεια και της νέας ρυθμίσεις της διασυνοριακής εκτελέσεως¹⁰⁸. Και με βάση τη νέα διατύπωση του άρθρου 36, η αυτόματη αναγνώριση σε ένα Κράτος Μέλος μιας δικαστικής αποφάσεως, η οποία εκδόθηκε από Δικαστήριο ενός άλλου Κράτους Μέλους, σημαίνει «επέκταση των συνεπειών» («Wirkungserstreckung») ¹⁰⁹, όπερ με τη σειρά του σημαίνει, ότι όλες οι συνέπειες της αλλοδαπής δικαστικής αποφάσεως με βάση το δικαιο του τόπου εκδόσεώς της (και στον τόπο εκδόσεώς της) αναγνωρίζονται (δηλαδή επεκτείνονται) αυτομάτως και στα άλλα Κράτη Μέλη¹¹⁰. Πρόκειται, δηλαδή, για μία επέκταση η οποία ήδη διευρύνθηκε και σύμφωνα με τη διάταξη των άρθρων 39 επ. του Κανονισμού 1215/2012 αφορά πλέον και την επέκταση της Εκτελεστότητας¹¹¹. Με

σαφήνεια επισημαίνεται εν προκειμένω από τον B. Hess, ότι η σημαντικότερη συνέπεια της δικαστικής αποφάσεως, το ουσιαστικό δεδικασμένο, στοιχειοθετείται/συνάγεται με βάση τις συνέπειες της αποφάσεως που απορρέουν από το δικαιο της χώρας εκδόσεως και ειδικότερα με βάση αυτές τις συνέπειες ως προς τα (αντίστοιχα) αντικειμενικά, υποκειμενικά και χρονικά τους όρια^{112,113}.

15.2. Ιδιαίτερος ενδιαφέρουσες είναι οι σκέψεις που αφορούν ένα ζήτημα ενίοτε μη ευχερώς αντιληπτό. Με αναφορά στο «ουσιαστικό δεδικασμένο» («materielle Rechtskraft») των «οικονομικών αποφάσεων» («Prozessurteilen») – δηλαδή στην πραγματικότητα κατά βάση των αποφάσεων που αποφάσκουν τη συνδρομή μιας διαδικαστικής προϋποθέσεως και απορρίπτουν την αγωγή ως απαράδεκτη – επισημαίνεται από τον B. Hess, ότι εν προκειμένω το «ουσιαστικό δεδικασμένο των οικονομικών αποφάσεων» μπορεί να εξέλθει των ορίων – ή άλλως να υπερβεί τα όρια – που θεσπίζονται από το γερμανικό δικονομικό δικαιο όσον αφορά τα εμπόδια, τα οποία παρακωλύουν την έρευνα της υποθέσεως επί της ουσίας. Αυτό σημαίνει κατά τον B. Hess, ότι η κρίση ενός αλλοδαπού Δικαστηρίου περί αναρμοδιότητός του έχει ως συνέπεια, ότι ένα Γερμανικό Δικαστήριο δεν μπορεί να αρνηθεί τη δική του αρμοδιότητα με μία αιτιολογία, που εμμέσως θεμελιούται στο ότι – κατά την άποψη του Γερμανικού Δικαστηρίου – παρά ταύτα αρμόδιο ήταν το αλλοδαπό Δικαστήριο¹¹⁴. Επίσης, όταν το ζήτημα της αρμοδιότητος αφορά μόνο δύο άλλα Κράτη Μέλη της Ε.Ε., μπορούν τα Γερμανικά Δικαστήρια να θεμελιώσουν και τότε τη δικαιοδοσία τους στον Κανονισμό, (έστω και) εάν το αλλοδαπό Δικαστήριο αποφάνθηκε κατά της ίδιας αυτού αρμοδιότητος¹¹⁵. Αν όμως, αντιθέτως, το δικαστήριο (υπονοείται Κράτους Μέλους της Ε.Ε.), το οποίο πρώτο επελήφθη της υποθέσεως διαπίστωσε, ότι νομίμως έχει καταργηθεί η αρμοδιότητα όλων των Ευρωπαϊκών Δικαστηρίων, αυτή η κρίση/διαπίστωση δεσμεύει όλα τα δικαστήρια στον Ευρωπαϊκό Δικαστικό Χώρο¹¹⁶. Αναγνωρίζονται επίσης οι συνέπειες εις βάρος ή υπέρ των «προσθέτων διαδίκων» («Nebenparteien») της διαδικασίας («des Vefahrens») ¹¹⁷.

15.3. Κατά τον B. Hess, πρέπει να αναγνωρίζονται και οι

106. P. SCHLOSSER / B. HESS (-B. Hess), ό.π., σ. 206.

107. Ibid.

108. Ibid.

109. Ibid, σ. 207.

110. Ibid.

111. Ibid.

112. Ibid, σσ. 207-208.

113. Βλ. σχετικώς και Δ.Α. ΤΣΙΚΡΙΚΑ, Ζητήματα από την αναγνώριση αλλοδαπών δικαστικών αποφάσεων στον Ευρωπαϊκό Δικαστικό χώρο, ΕΠολΔ, 2019, σ. 288 επ.· ΤΟΝ ΙΔΙΟ, Grenzüberschreitende Bindungswirkung von Prozessurteilen im europäischen Justizraum, ZZP Int 22, 2017, σσ. 213-224.

114. P. SCHLOSSER / B. HESS (-B. Hess), ό.π., σ. 208.

115. Ibid.

116. Ibid.

117. Ibid.

«διαπλαστικές συνέπειες» («Gestaltungswirkungen») και μάλιστα ακόμα και όταν το γερμανικό δίκαιο δεν γνωρίζει «συγκρίσιμες» διαπλαστικές αποφάσεις¹¹⁸. Η «αναπληρωματική συνέπεια» («Ersetzungswirkung») στην περίπτωση της (καταδίκης σε) δήλωση βουλήσεως πρέπει να χαρακτηρίζεται κατ' ορθήν άποψη ως διαπλαστική συνέπεια, η οποία επέρχεται αυτομάτως με την έννοια της επεκτάσεως της συνέπειας με το τυπικό δεδικασμένο (τελεσιδικία)¹¹⁹. Περαιτέρω και δικονομικές διαπλαστικές συνέπειες, οι οποίες δεν αφορούν μόνο την εδαφική επικράτεια του Κράτους, δικαστήριο του οποίου εξέδωσε την απόφαση, πρέπει να αναγνωρίζονται¹²⁰.

15.4. Σχετικώς με τις λεγόμενες «ενδοδιαδικαστικές δεσμευτικές ενέργειες» («innerprozessuale Bindungswirkungen») των αποφάσεων, επισημαίνεται, ότι η ενέργεια αυτών περιορίζεται στη διαδικασία, στο πλαίσιο της οποίας εκδόθηκαν, και ως προς τα όρια αυτά αναγνωρίζονται χωρίς οποιαδήποτε επιφύλαξη¹²¹. Υπ' αυτήν την έννοια δεν μπορεί να απορριφθεί κατ' εφαρμογήν του άρθρου 45 του Κανονισμού 1215/2012 η αναγνώριση μιάς αποφάσεως ενός δικαστηρίου που αποφάνθηκε επί ενός (αντιστοίχου) ενδίκου μέσου και εξαφάνισε μια δικαστική απόφαση που είχε προσβληθεί με το ως άνω ένδικο μέσο με το επιχείρημα, ή την αιτιολογία ότι η προηγούμενη (= εξαφανισθείσα) απόφαση εμφανίζεται ότι εξακολουθεί και ισχύει¹²².

16. Η διάταξη του άρθρου 39, η οποία ρυθμίζει την εκτελεστότητα, χαρακτηρίζεται από τον Β. Hess ως μία από νομοθετικής πολιτικής επόψεως «κεντρική διάταξη» («zentrale Vorschrift»), η οποία καθιερώνει την άμεση εκτέλεση των αποφάσεων που εκδόθηκαν από τα δικαστήρια των Κρατών Μελών σε όλα τα Κράτη Μέλη της Ε.Ε., δηλαδή χωρίς προηγούμενη διαδικασία ενώπιον των αντιστοίχων Εθνικών Δικαστηρίων για την κήρυξη της εκτελεστότητας αυτών εντός της εδαφικής περιφέρειας του αντιστοίχου Κράτους Μέλους¹²³. Στο πλαίσιο της ερμηνευτικής προσεγγίσεως της ως άνω διατάξεως, επισημαίνεται η λειτουργική αντιστοιχία της διατάξεως του άρθρου 39 του Κανονισμού 1215/2012 με τις αντίστοιχες διατάξεις, οι οποίες καταργούν το Exequatur στο πεδίο της Έννομης Τάξεως της Ευρωπαϊκής Ενώσεως (και των Κρατών Μελών της Ε.Ε.), δηλαδή με τις διατάξεις του άρθρου 5 του Κανονισμού 861/2007 (θέσπιση μιας Ευρωπαϊκής Διαδικασίας για τις μικροδιαφορές), του άρθρου 19 του Κανονισμού 1896/2006 (θέσπιση μιας

Ευρωπαϊκής Διαδικασίας για έκδοση Διαταγής Πληρωμής), του άρθρου 20 του Κανονισμού 861/2007 (θέσπιση μιας Ευρωπαϊκής Διαδικασίας για τις μικροδιαφορές) και του άρθρου 17 του Κανονισμού 4/2009 (Διεθνής Δικαιοδοσία, Εφαρμοστέο Δίκαιο, Αναγνώριση και Εκτέλεση Αποφάσεων και Συνεργασία σε υποθέσεις διατροφής)¹²⁴. Περαιτέρω, εξάιρεται η πρακτική πλευρά όπου στη διασυνοριακή αυτή διάσταση της Εκτελέσεως εφαρμόζεται το άρθρο 42 του Κανονισμού 1215/2012, κατά το οποίο ο δανειστής διενεργεί την Αναγκαστική Εκτέλεση σύμφωνα με το δίκαιο του Κράτους Εκτελέσεως δίδοντας αντίστοιχη εντολή εκτελέσεως στο αρμόδιο Όργανο Εκτελέσεως¹²⁵.

17. Ως προς το άρθρο 40 του Κανονισμού 1215/2012, σύμφωνα με το οποίο μία εκτελεστή απόφαση περιλαμβάνει αυτοδικαίως και το δικαίωμα για τη λήψη των Ασφαλιστικών Μέτρων που προβλέπονται στο Δίκαιο του Κράτους Εκτελέσεως, επισημαίνεται, αφενός, ότι η ως άνω διάταξη είναι αντίστοιχη με τη ρύθμιση που θέσπιζε το άρθρο 47 του Κανονισμού 44/2001 και, αφετέρου, ότι η διάταξη αυτή έχει ως πρότυπο σχετικές ρυθμίσεις του Γαλλικού και του Βελγικού Δικονομικού Δικαίου, οι οποίες παρέχουν στον κύριο του εκτελεστού τίτλου την πρόσθετη δυνατότητα να λάβουν πριν από την έναρξη της κατά κυριολεξίαν Αναγκαστικής Εκτελέσεως τα Προσωρινά/Ασφαλιστικά Μέτρα που θεσπίζονται στον νόμο του Κράτους Εκτελέσεως¹²⁶. Εν προκειμένω, δηλαδή, ο Δανειστής δικαιούται να ζητήσει απευθείας από το Όργανο Εκτελέσεως τη λήψη – επί τη βάσει του αντιστοίχου Εκτελεστού Τίτλου που κατέχει – Ασφαλιστικών Μέτρων, χωρίς δηλαδή (να πρέπει) να παρεμβληθεί Απόφαση Δικαστηρίου του Κράτους, στο οποίο θα ληφθούν/εκτελεστούν τα Ασφαλιστικά Μέτρα, που να τα διατάσσει¹²⁷.

18. Ως προς τη διάταξη του άρθρου 45 του Κανονισμού 1215/2012 επισημαίνεται, ότι εκφράζει τη δικαιοπολιτική θεμελιώδη θέση του Κανονισμού 1215/2012 για την κατάργηση του Exequatur, το οποίο αντικαθίσταται μεν από μία αντίστοιχη περί εκτελεστότητας Βεβαίωση (ή από ένα αντίστοιχο περί εκτελεστότητας Πιστοποιητικό) του Κράτους Προελεύσεως, πλην όμως τα κωλύματα Αναγνωρίσεως – και κατά συνεκδοχόν Εκτελέσεως – παραμένουν

118. Ibid.

119. Ibid.

120. Ibid.

121. Ibid, σ. 209.

122. Ibid, σ. 210.

123. Ibid, σ. 214.

124. Ibid.

125. Ibid.

126. Ibid, σσ. 214-215.

127. Βλ. και Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗΣ, Die Rechtsfolgenverweisung des Art. 47 Abs. 2 VO 44/2001 (EuGVVO). Die, innerhalb der EU-Rechtsordnung, Rechtsfolgenverweisung der Art. 47 Abs. 2 VO 44/2001, Art. 54 VO 650/2012, Art. 40 VO 1215/2012 auf den nationalen provisorischen Rechtsschutz der EU-Mitgliedstaaten aus der Sicht der griechischen ZPO-Regelung über den provisorischen Rechtsschutz, Festschrift für P. Gottwald zum 70. Geburtstag, München, 2014, σσ. 341-354.

– και όπως με έμφαση τονίζεται «ελαφρώς επεκτείνονται»¹²⁸ – και ο έλεγχος αν συντρέχουν ή όχι μεταφέρεται στη διαδικασία των αυτονόμων Ενδίκων Βοηθημάτων με βάση το Δίκαιο Εκτελέσεως των Κρατών Μελών της Ε.Ε., με αποτέλεσμα να διανοίγονται για τον Οφειλέτη «πολλαπλές νέες στρατηγικές υπερασπίσεως»¹²⁹. Κατ' αποτέλεσμα – όπως σαφώς τονίζεται από τον B. Hess – με αυτή τη ρύθμιση και με το από αυτή θεσπιζόμενο νέο διαδικαστικό σύστημα ελέγχου της συνδρομής (ή μη) των κωλυμάτων αναγνώρισεως/εκτελέσεως «πληρώνει» («bezahlte») ο Δανειστής την κατάργηση της προτασομένης – με βάση το προηγούμενο διαδικαστικό σύστημα – διαδικασίας του Exequatur με μια επαύξηση των δυνατοτήτων Υπερασπίσεως του Οφειλέτου στο πλαίσιο του Δικαίου Εκτελέσεως των Κρατών Μελών της Ε.Ε., με συνέπεια να αναμένεται (κατά τους άνω συγγραφείς), ότι η αποσπασματικότητα/ποικιλλότητα και ο κατακερματισμός που παρατηρείται στο πλαίσιο της διαδικασίας των κατ' ιδίαν Εθνικών Δικαίων (Αναγκαστικής) Εκτελέσεως δεν θα βελτιώσει την ελεύθερη διακίνηση των δικαστικών αποφάσεων, αλλά θα την δυσχεράνει¹³⁰.

18.1. Σχετικώς με τη Δημόσια Τάξη¹³¹ τονίζεται – από πλευράς Γερμανικής Έννομης Τάξεως – ότι, αν και η σχετική πρόβλεψη ως προς την επιφύλαξη της Δημόσιας Τάξεως στην ως άνω διάταξη του Κανονισμού 1215/2012 – εν όψει του Γερμανικού Θεμελιώδους Νόμου («Grundgesetz») και της ΕΔΔΑ – δεν ήταν αναγκαία, σε κάθε περίπτωση αυτή έχει μία «γενική λειτουργία» («Generelle Funktion») και εφαρμόζεται, όταν δεν τίθεται θέμα εφαρμογής/ισχύος των ειδικών ρυθμίσεων που θεσπίζονται στο ίδιο ως άνω άρθρο 45 παρ. 1 στοιχείο β' και γ'¹³². Πρόκειται για μία ρύθμιση, η οποία αντιστοιχεί στο «κλασικό κριτήριο ελέγχου»¹³³ της Αναγνώρισεως. Η έννοια της ρυθμίσεως είναι, ότι κάποιος «μπορεί να αρνηθεί την εκτέλεση ενός αλλοδαπού τίτλου, αν αυτή με βάση τις αναγκαστικού δικαίου αξιολογήσεις του Κράτους Μέλους της Ε.Ε., στο οποίο επιδιώκεται να διενεργηθεί η Αναγκαστική Εκτέλεση, θα ήταν απολύτως αφόρητη»¹³⁴.

128. P. SCHLOSSER / B. HESS (-B. Hess), ό.π., σ. 229: «(... leicht erweitert)...».

129. Ibid, σ. 230: «... zahlreiche neue Verteidigungsstrategien...».

130. Ibid, σ. 230.

131. Από πλευράς ελληνικής βιβλιογραφίας βλ., αντί πολλών άλλων, Α. ΚΑΪΣΗ, Εκφάνσεις της δημόσιας τάξης στην αναγνώριση και εκτέλεση αλλοδαπών δικαστικών και διαιτητικών αποφάσεων, 2003. Από πλευράς ξενόγλωσσων μονογραφιών ελλήνων συγγραφέων βλ. ιδίως Ph. GEORGANTI, Die Zukunft des ordre-public-Vorbehalts im Europäischen Zivilprozessrecht, München, 2006.

132. P. SCHLOSSER / B. HESS (-B. Hess), ό.π., σ. 230.

133. Ibid: «... klassischen Prüfungsmaßstab ...».

134. Ibid, σ. 230.

Με αναφορά στις δυνατές εκφάνσεις της επιφυλάξεως της Δημόσιας Τάξεως επισημαίνεται η διάκριση μεταξύ της «ουσιαστικής» Δημόσιας Τάξεως¹³⁵ και της «δικονομικής» Δημόσιας Τάξεως¹³⁶, όπου όμως κατά τον B. Hess η πρακτική σημασία της «ουσιαστικής» Δημόσιας Τάξεως είναι μικρή, ενώ η πρακτική σημασία της «δικονομικής» Δημόσιας Τάξεως είναι πιο σημαντική¹³⁷. Στο πλαίσιο των αναλύσεων ως προς την έννοια της επιφυλάξεως της Δημόσιας Τάξεως επισημαίνεται, ότι αυτή η επιφύλαξη «περιέχει ένα διπλό πλαίσιο αναφοράς», με την έννοια δηλαδή, ότι τα «εξωτερικά όρια» («äusseren Grenzen») της Δημόσιας Τάξεως προκαθορίζει το Ευρωπαϊκό/Ενωσιακό Δίκαιο, ενώ το «εσωτερικό πλαίσιο αναφοράς» («innerer Bezugsrahmen») αποτελούν/διαμορφώνουν οι ουσιαστικές Αρχές των Εννόμων Τάξεων των Κρατών Μελών της Ε.Ε. και ιδίως οι «ενδοπολιτειακές συνταγματικές εγγυήσεις» («...innerstaatlichen Verfassungsgarantien...») αυτών¹³⁸. Εν όψει αυτού του εννοιολογικού πλαισίου της Δημόσιας Τάξεως, η ερμηνευτική αρμοδιότητα του Δ.Ε.Ε. με βάση το άρθρο 267 ΑΕΥΑ αφορά τα κριτήρια της Ευρωπαϊκής Δημόσιας Τάξεως και προσδιορίζει στα Κράτη Μέλη της Ε.Ε. τα ευρωπαϊκού δικαίου όρια της διατάξεως του άρθρου 45 παρ. 1 στοιχ. α' και την εφαρμογή της εκάστοτε «Εθνικής Δημόσιας Τάξεως», ενώ αντιθέτως το Δ.Ε.Ε. δεν έχει αρμοδιότητα να προσδιορίσει το θετικό περιεχόμενο της Δημόσιας Τάξεως του εκάστοτε συγκεκριμένου Κράτους Μέλους της Ε.Ε.¹³⁹.

18.2. Η διάταξη του εδαφίου β' της παρ. 1 του άρθρου 45 του Κανονισμού 1215/2012 υπονοεί την «προσβολή της εκατέρωθεν ακροάσεως» και αφορά προ παντός τις ερήμην αποφάσεις¹⁴⁰. Η διάταξη αυτή του Κανονισμού 1215/2012 έχει το ίδιο περιεχόμενο με τη διάταξη του άρθρου 34 αρ. 2 του Κανονισμού 44/2001 και από την πλευρά της τελολογίας της εγγυάται την πληροφόρηση του εναγομένου κατά την έναρξη της ενώπιον του οικείου δικαστηρίου διαδικασίας και με τον τρόπο αυτό και τη δυνατότητα του τελευταίου να ενασκήσει στην πραγματικότητα (αποτελεσματικώς) το δικαίωμά του ακροάσεως και επομένως υπ' αυτήν την έννοια η διάταξη αυτή συνιστά μία υποπερίπτωση της διατάξεως του αρ. α' της παρ. 1 του άρθρου 45 του Κανονισμού 1215/2012 και η διαφορά μεταξύ τους συνίσταται στο ότι η τελευταία αφορά παραβιάσεις του δικαιώματος ακροάσεως κατά τη μεταγενέστερη πορεία/εξέλιξη – και όχι κατά την έναρξη – της διαδικασίας ενώπιον του δικαστηρίου

135. Ibid.

136. Ibid.

137. Ibid, σσ. 230-231.

138. Ibid, σ. 231.

139. Ibid, σ. 232.

140. Ibid, σ. 235.

του Κράτους Προελεύσεως¹⁴¹. Επισημαίνεται, εν προκειμένω, αφενός, ότι η (αρχική) διατύπωση στην προϊσχύσασα διάταξη του άρθρου 27 παρ. 2 Συμβρυξ 1968 έκανε λόγο για «έγκαιρη» («rechtzeitige») και «κανονική» («ordnungsgemässe») επίδοση και ότι τα κριτήρια αυτά χρησιμοποιήθηκαν στην πράξη συχνά με τέτοιο τρόπο, για να αποφευχθεί η αναγνώριση – και κατά συνεκδοχήν και η εκτέλεση – αποφάσεων με την επίκληση (μόνο) τυπικών ελλείψεων/ελαττωμάτων¹⁴², και, αφετέρου, κατ' αντιδιαστολήν, ότι η (νέα) ισχύουσα ρύθμιση αποκαθιστά την ισορροπία μεταξύ του δικαιώματος δικαστικής προστασίας του Ενάγοντος και του δικαιώματος υπερασπίσεως του Εναγομένου, με την έννοια δηλαδή ότι εν προκειμένω δεν είναι κρίσιμα (τα) τυπικά κριτήρια, αλλά το αν η πληροφόρηση που παρεσχέθη στον εναγόμενο ως προς την ασκηθείσα αγωγή ήταν με τέτοιον τρόπο, ώστε ο εναγόμενος να μπορέσει να ασκήσει αποτελεσματικώς το δικαίωμά του υπερασπίσεως¹⁴³. Για τον λόγο ακριβώς αυτό – όπως με σαφήνεια τονίζεται – είναι «αβλαβή» εκείνα τα λάθη επίδοσης του αντιστοίχου εισαγωγικού της δίκης δικογράφου, αν ο εναγόμενος δεν εμποδίστηκε να μετάσχει στη διαδικασία ή τουλάχιστον μπορεί (παρά ταύτα) να μετάσχει αποτελεσματικώς στη διαδικασία¹⁴⁴. Βασικό ρόλο παίζει εν προκειμένω το «εισαγωγικό της δίκης δικόγραφο» («verfahrenseinleitendes Schriftstück») για το οποίο επισημαίνεται, ότι σε όλα τα Κράτη Μέλη της Ε.Ε. η διαδικασία αρχίζει με την υποβολή/προσαγωγή – με βάση τη δικονομική ρύθμιση του αντιστοίχου Κράτους – ενός δικογράφου¹⁴⁵. Η έννοια του εισαγωγικού της δίκης δικογράφου προσδιορίζεται – κατά τον Β. Hess – αυτόνομα και λειτουργικά και σε κάθε περίπτωση πάντως με αναφορά και στα εκάστοτε εθνικά δίκαια^{146,147}. Η μη έγκαιρη επίδοση χαρακτηρίζεται – στο πλαίσιο της αντίστοιχης διατάξεως του άρθρου 45 παρ. 1 εδάφιο β' του Κανονισμού 1212/2012 – ως το «μοναδικό» («einzig») και ταυτοχρόνως όμως «κεντρικό» («zentrale») κώλυμα αναγνωρίσεως¹⁴⁸. Εν προκειμένω, κατά την έννοια και τον σκοπό της ως άνω διατάξεως, δεν αρκεί να έλαβε γνώση

ο εναγόμενος καθ' οιονδήποτε τρόπο για την έναρξη της διαδικασίας, αλλά είναι αναγκαία μία τυπική γνωστοποίηση με «επίδοση» («Zustellung»)¹⁴⁹, με την έννοια τουλάχιστον ότι η πληροφόρηση του εναγομένου πρέπει να έχει τα εξωτερικά χαρακτηριστικά μιας επίδοσης¹⁵⁰. Το θέμα της προσαρτημένης μεταφράσεως του επιδιδόμενου εγγράφου σε γλώσσα κατανοητή για τον προς τον η επίδοση επίσης (μπορεί να) παίζει ένα σημαντικό ρόλο, εκτός βεβαίως αν ο αποδέκτης της επίδοσης γνώριζε τη γλώσσα, στην οποία ήταν συντεταγμένο το έγγραφο, το οποίο του επιδόθηκε¹⁵¹. Άλλωστε, και από γενικότερης απόψεως, η αποτελεσματική ενάσκηση του Δικαιώματος Δικαστικής Προστασίας, καθώς και του Δικαιώματος Ακροάσεως και κατά συνεκδοχήν και του Δικαιώματος Υπερασπίσεως στο δικονομικό επίπεδο υπό την ευρυτάτη του έννοια, όπως άλλωστε και η μη προσβολή της Δημοσίας Τάξεως, συνδέονται αναποσπάτως με τη δυνατότητα κατανοήσεως της γλώσσας της διαδικασίας, της γλώσσας των δικαστικών αποφάσεων και της γλώσσας των δικογράφων¹⁵², στοιχείο το οποίο καταδεικνύει και τον από δικαιοκρατικής απόψεως καίριο και κρίσιμο/αποφασιστικό/καθοριστικό ρόλο της χρήσεως/χρησιμοποίησεως κατανοητής σε όλους τους διαδικούς γλώσσας στο πεδίο της δικαστικής, αλλά προφανώς και εξωδικαστικής, επιλύσεως των διαφορών¹⁵³. Η έννοια του «εγκαίρου» στην ως άνω διάταξη του Κανονισμού 1215/2012 είναι μία αόριστη έννοια, η οποία χρήζει αξιολογικής πληρώσεως, χωρίς πάντως ο Κανονισμός να δίδει κάποια κριτήρια στον Δικαστή για να μπορέσει να κρίνει τότε συντρέχει περίπτωση «έγκαιρης» επίδοσης και τότε συντρέχει περίπτωση «μη έγκαιρης» επίδοσης¹⁵⁴.

18.3. Σχετικώς με το κώλυμα της ασυμβατότητας της αποφάσεως (ενός) Δικαστηρίου του Κράτους Προελεύ-

141. Ibid.

142. Ibid.

143. Ibid.

144. Ibid.

145. Ibid, σ. 236.

146. Ibid.

147. Βλ. και Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗ, Η δικονομική ευρωπαϊκή διάσταση των εισαγωγικών της δίκης δικογράφων (τα βασικά χαρακτηριστικά δεδομένα/στοιχεία/συμπεράσματα του ευρωπαϊκού ερευνητικού προγράμματος που διεξήχθη από το Ερευνητικό Ινστιτούτο Δικονομικών Μελετών στο πεδίο του αστικού δικονομικού δικαίου στην Ευρωπαϊκή συγκριτική του διάσταση με τον τίτλο «Euro Action»), ΕλλΔνη, 2005, σσ. 940-952.

148. P. SCHLOSSER / B. HESS (-B. Hess), ό.π., σ. 237.

149. Ibid.

150. Ibid.

151. Ibid.

152. Βλ. σχετικώς με αυτόν τον κύκλο των προβλημάτων και Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗ, Η «διαδικαστική γλωσσική διάσταση» της Δημοσίας Τάξεως και του Δικαιώματος Ακροάσεως ως προϋποθέσεων για την, ή μή, αναγνώριση/εκτέλεση Αλλοδαπών Διαιτητικών Αποφάσεων λόγω χρήσεως αλλοδαπής γλώσσας – λ.χ. της κινεζικής γλώσσας – σε διαιτητική διαδικασία, ΕΠολΔ, 2017, σσ. 569-586 = Τιμητικός Τόμος Ν. Νίκα.

153. Βλ. από γενικότερης απόψεως Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗ, Συστήματα ορισμού της γλώσσας στη Διαιτησία (υπό το πρίσμα της Αρχής της Πρωτοβουλίας/Αυτονομίας των Διαδίκων, της Αντιδικίας, της Ισότητας, του Δικαιώματος Δικαστικής Προστασίας και της Εκκέρωθεν Ακροάσεως), Διαπιστώσεως, παρατηρήσεως, σταθμίσεις, σκέψεις και από πλευράς Συγκριτικού Δικαίου, Διαιτησία και Διαμεσολάβηση, 2020, σσ. 6-32 = Τιμητικός Τόμος Π. Παπανικολάου.

154. P. SCHLOSSER / B. HESS (-B. Hess), ό.π., σ. 238: «... wertausfüllungsbedürftiger Begriff ...».

σεως με απόφαση Δικαστηρίου του Κράτους Εκτελέσεως κατ' άρθρον 45 παρ. 1 στοιχ. γ' επισημαίνεται, ότι αυτή η διάταξη προτάσσει την αυθεντία των αποφάσεων των δικαστηρίων του Κράτους Εκτελέσεως υπεράνω της αυθεντίας των αποφάσεων των δικαστηρίων (των) άλλων των Κρατών Μελών της Ε.Ε., έστω και αν αυτές οι αποφάσεις πρέπει κατ' αρχήν να αναγνωρισθούν υποχρεωτικώς¹⁵⁵. Εξειδικεύοντας την άποψη του και από πλευράς της Γερμανικής Έννομης Τάξεως τονίζει με ιδιαίτερη σαφήνεια ο B. Hess, ότι δεν έχει σημασία, αν η απόφαση του γερμανικού δικαστηρίου εκδόθηκε πριν ή μεταγενεστέρως από την απόφαση του αλλοδαπού δικαστηρίου, και επομένως η μεταγενεστέρως εκδοθείσα απόφαση του ημεδαπού δικαστηρίου – εν προκειμένω του γερμανικού – αναιρεί/καταργεί και μάλιστα αναδρομικώς, την προηγουμένως/αρχικώς υφισταμένη ικανότητα προς αναγνώριση της – χρονικώς προηγηθείσας από πλευράς εκδόσεώς της – αλλοδαπής (από Δικαστήριο άλλου Κράτους Μέλους της Ε.Ε. εκδοθείσας) δικαστικής αποφάσεως¹⁵⁶.

19. Σχετικώς με το άρθρο 46 του Κανονισμού 1215/2012 επισημαίνεται από πλευράς της Γερμανικής Έννομης Τάξεως ότι ο οφειλέτης με αίτησή του – δηλαδή με αγωγή («Klage», κατά την παράγραφο 253 ΓερμΠολΔ) – μπορεί να ζητήσει από το Πρωτοδικείο («Landgericht») να μην επιτραπεί (ή άλλως να απαγορευθεί) η εκτέλεση λόγω συνδρομής των κωλυμάτων που αναφέρονται στο άρθρο 45 του Κανονισμού 1215/2012. Πρόκειται, όπως επισημαίνεται από τον B. Hess, για μία «δικονομική διαπλαστική διαδικασία» («...prozessuales Gestaltungsverfahren...»)¹⁵⁷. Τα ελάχιστα εχέγγυα αυτής της διαδικασίας («...Mindestvorgaben...») θεσπίζονται στα άρθρα 47-51 του Κανονισμού 1215/2012, ενώ κατά τα λοιπά ισχύουν οι εθνικές δικονομικές νομοθεσίες¹⁵⁸. Από τη διάταξη του άρθρου 46 (σε συνδυασμό και με τις διατάξεις των άρθρων 36 παρ. 1 και 39 παρ. 1 του ιδίου Κανονισμού) συνάγεται – κατά τον B. Hess – ότι ο οφειλέτης φέρει το βάρος επικλήσεως και αποδείξεως («... Darlegungs – und Beweislast ...») της συνδρομής των στο ως άνω άρθρο θεσπιζομένων λόγων και κωλυμάτων αναγνώρισεως/εκτελέσεως¹⁵⁹. Ταυτοχρόνως επισημαίνεται, ότι ο Δανειστής μπορεί από τη δική του πλευρά να «προλάβει» τον Οφειλέτη και να ασκήσει πρώτος Αναγνωριστική Αγωγή με αίτημα τη διαπίστωση/αναγνώριση, ότι συντρέχουν οι προϋποθέσεις για την αναγνώριση και εκτελεστότητα της αλλοδαπής αποφάσεως (και να μην περιμένει τον Οφειλέτη να προβάλει πρώτος τις αντιρρήσεις του κατά της αναγνώρισεως/εκτελεστότητας της συγκεκριμένης

αποφάσεως)¹⁶⁰. Στην περίπτωση αυτή, μπορεί ο Οφειλέτης να ασκήσει Ανταγωγή¹⁶¹.

V.

20. Η ερμηνεία των διατάξεων του Κανονισμού 805/2004¹⁶² για τον Ευρωπαϊκό Εκτελεστό Τίτλο για μη αμφισβητούμενες αξιώσεις έχει γίνει από τον P. Schlosser.

20.1. Ο P. Schlosser με ιδιαίτερη έμφαση αναφέρεται στην «πεμπουσία» («Quintessenz») του ως άνω Κανονισμού¹⁶³. Στο πλαίσιο αυτό επισημαίνεται, ότι ο όρος «Ευρωπαϊκός Εκτελεστός Τίτλος» δεν ακριβολογεί, δεδομένου ότι στην πραγματικότητα πρόκειται για τίτλους που εκδόθηκαν από Εθνικά Δικαστήρια, οι οποίοι όμως έχουν εξοπλισθεί/προικισθεί με Ευρωπαϊκή Εκτελεστότητα («europaweite Vollstreckbarkeit»)¹⁶⁴.

20.2. Σχετικώς με την στο άρθρο 3 του Κανονισμού απαρίθμηση των περιπτώσεων των μη αμφισβητούμενων αξιώσεων («...unbestrittene Forderungen...») επισημαίνεται, ότι η απαρίθμηση αυτών των περιπτώσεων είναι περιοριστική¹⁶⁵. Το πότε μια αξίωση είναι «μη αμφισβητούμενη» («unbestritten») πρέπει να ερμηνεύεται συσταλτικώς¹⁶⁶. Σαφώς τονίζεται όμως από τον P. Schlosser – και με αναφορά ιδίως στην παρ. 2 του άρθρου 3 – ότι απλώς η άσκηση ενός ενδίκου μέσου από πλευράς του Οφειλέτου δεν καθιστά την αντίστοιχη αξίωση από «μη αμφισβητούμενη» σε «αμφισβητούμενη»¹⁶⁷ και σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να αποφεύγεται η «εισπήδηση» αυτού του Κανονισμού με τρόπο «αντίθετο προς τη λειτουργία του» («... in funktionswidriger Weise...») στο σύστημα των εκάστοτε εθνικών δικονομικών νομοθεσιών¹⁶⁸.

20.3. Οι λεγόμενες «ελάχιστες εγγυήσεις ως προς τη διαδικαστική εντιμότητα» («... Mindestgarantien an Verfahrensfairness...») προβλέπονται με μία συγκεκριμένη διάταξη, η οποία χαρακτηρίζεται ως μία

155. Ibid, σσ. 240-241.

156. Ibid, σ. 241.

157. Ibid, σ. 245.

158. Ibid.

159. Ibid.

160. Ibid.

161. Ibid.

162. Από πλευράς ελληνικής βιβλιογραφίας βλ. αντί πολλών άλλων: Δ.Α. ΤΣΙΚΡΙΚΑ, Ο Ευρωπαϊκός Εκτελεστός Τίτλος, Η Διασυνοριακή Αναγκαστική Εκτέλεση στον Ενιαίο Ευρωπαϊκό Χώρο, 2008· Χ.Ε. ΤΡΑΓΚΑ, Η κατάργηση του exequatur και η σημασία της για τη διαμόρφωση του ενιαίου δικαστικού χώρου – συναφείς κανονισμοί, Αρμ, 2015, σ. 1839 επ.

163. P. SCHLOSSER / B. HESS (-P. Schlosser), ό.π., σ. 311.

164. Ibid.

165. Ibid, σ. 315 («...limitativ...»).

166. Ibid, σ. 316.

167. Ibid, σ. 317.

168. Ibid.

«Beurteilungsnorm» και όχι ως μία «Befolgungsnorm»¹⁶⁹. Σαφώς, όμως, τονίζεται η άμεση σχέση της επιδόσεως ενός «μη κατανοητού» εγγράφου με την προσβολή του δικαιώματος Ακροάσεως/Υπερασπίσεως και η ανάγκη της χρήσεως (μίας/κάποιας) γλώσσας – ως γλώσσας στην οποία είναι διατυπωμένος ο Εκτελεστός Τίτλος – οπωσδήποτε κατανοητής στον Οφειλέτη¹⁷⁰.

VI.

21. Η ερμηνεία των διατάξεων του Κανονισμού 655/2014¹⁷¹ για την προσωρινή κατάσχεση τραπεζικών λογαριασμών υπό την έποψη της βελτιώσεως της διασυνοριακής εκτελέσεως απαιτήσεων στις Αστικές και Εμπο-

ρικές Υποθέσεις έχει γίνει από τον B. Hess.

21.1. Ο B. Hess, μετά από μία αναλυτική βιβλιογραφική ενημέρωση ως προς τον σχετικώς πρόσφατο Κανονισμό 655/2014, διατυπώνει τις ακόλουθες σκέψεις.

21.2. Με αναφορά στο άρθρο 1 του Κανονισμού 655/2014, ο B. Hess αναλύει τη σχετική ρύθμιση με βάση τον σκοπό της διατάξεως επισημαίνοντας, ότι ο σκοπός αυτής συνίσταται στη θέσπιση μιας «ταχύτερης διαδικασίας εξασφαλίσεως για την διασυνοριακή κατάσχεση απαιτήσεων εναλλακτικώς με τις εθνικές διαδικασίες»¹⁷². Εν προκειμένω, ο ενωσιακός νομοθέτης θεσπίζει μία αυτόνομη Διαδικασία ανάλογη με τη Διαδικασία για τις μικροδιαφορές, η οποία συμπληρωματικώς παραπέμπει στις εθνικές νομικές ρυθμίσεις όσον αφορά το διαδικαστικό δίκαιο και το δίκαιο εκτελέσεως¹⁷³. Πρόκειται για μία εναλλακτική διαδικασία η οποία ισχύει παράλληλα με τα ένδικα βοηθήματα, τα οποία θεσπίζονται στα Κράτη Μέλη¹⁷⁴. Όσον αφορά την καθ' ύλην έκταση εφαρμογή της διατάξεως του άρθρου 2 του Κανονισμού 655/2014, επισημαίνεται με έμφαση, ότι κριτήριο είναι η Νομική Φύση («Rechtsnatur») της εξασφαλιζόμενης χρηματικής απαιτήσεως¹⁷⁵, δηλαδή να πρόκειται για χρηματική απαίτηση για αστικές ή εμπορικές διαφορές¹⁷⁶. Εξαιρούνται πάντως εκείνες οι αξιώσεις/απαιτήσεις, οι οποίες εντάσσονται σε δικαιοκούς κλάδους που ρυθμίζονται από ξεχωριστούς ενωσιακούς Κανονισμούς¹⁷⁷. Με αναφορά στη ρύθμιση του στοιχείου «ε» της δευτέρας παραγράφου του άρθρου 2 του Κανονισμού 655/2014, κατά την οποία ο ως άνω Κανονισμός δεν ισχύει στη Διαιτησία, επισημαίνεται με κριτικό πνεύμα, ότι αυτή η εξαίρεση υπερβαίνει/ξεπερνά τις αξιολογήσεις της Νομολογίας του Δ.Ε.Ε., κατά την οποία είναι παραδεκτή η «υποστηρικτική δικαστική προστασία ενώπιον κρατικών Δικαστηρίων»¹⁷⁸. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, και με βάση τις ρυθμίσεις του ως άνω Κανονισμού, η «προσωρινή κατάσχεση τραπεζικών λογαριασμών προς υποστήριξη διαιτητικών διαδικασιών αποκλείεται»¹⁷⁹. Σχετικώς με τη «διαθεσιμότητα» («Verfügbarkeit») της διαδικασίας που καθιερώνεται με τον ως άνω Κανονισμό τονίζεται, ότι η διασυνοριακή κατάσχεση λογαριασμών είναι δυνατή σε όλες τις φάσεις της διαδικασίας επιδίωξης εισπράξεως της απαιτήσεως, όπερ σημαίνει, ότι η έκδοση της αποφάσεως δεσμεύσεως/κατασχέσεως μπορεί να ζητηθεί είτε πριν, είτε κατά τη

169. Ibid, σ. 329.

170. Ibid, σ. 330.

171. Σχετικώς με τα ζητήματα και τα θέματα που είχαν δώσει αφορμή για τη θέσπιση και για τις προεργασίες της θεσπίσεως (σε Ευρωπαϊκό και σε Εθνικό Επίπεδο) του ως άνω Ευρωπαϊκού Κανονισμού 655/2014 βλ. από την οπτική γωνία της Ελληνικής Επιστήμης του Αστικού Δικονομικού Δικαίου το συλλογικό έργο: Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗΣ ... [κ.ά.], ΠΟΡΙΣΜΑ (Δεκέμβριος 2007) της Ειδικής Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής σχετικά με την Πράσινη Βίβλο για τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας της εκτέλεσης των δικαστικών αποφάσεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση: η κατάσχεση τραπεζικών λογαριασμών και η σύνταξη της σχετικής αιτιολογικής έκθεσης, ΝοΒ, 2015, σσ. 2158-2183. Η ως άνω Ειδική Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή συγκροτήθηκε με την υπ' αριθμ. 1414/11.1.2007 απόφαση του (τότε) Υπουργού Δικαιοσύνης κ. Α. Παπαληγούρα και το Πόρισμα αυτής υποβλήθηκε στο Υπουργείο Δικαιοσύνης τον Δεκέμβριο 2007. Βλ. επίσης: Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗΣ, Ο Κανονισμός 655/2014 για την Ευρωπαϊκή Διαταγή Δεσμεύσεως Λογαριασμού και η εξελικτική του πορεία – με συγκριτική αναφορά από την προηγηθείσα Πρόταση της 25.07.2011 – υπό το πρίσμα και την έποψη κάποιων γενικών χαρακτηριστικών τελεολογικών και αξιολογικών σταθμίσεων των ρυθμίσεων του [Σκέψεις και επισημάνσεις για ένα νέο Ευρωπαϊκό Δικονομικό Θεσμό – και ταυτοχρόνως ένα σημαντικό σταθμό και βήμα στην πορεία της εξελίξεως, ολοκληρώσεως και εναρμονίσεως του ευρωπαϊκού δικονομικού δικαίου – στην υπηρεσία της δραστηρικής και αποτελεσματικής Δικαστικής προστασίας], ΕΠολΔ, 2015, σσ. 121-138 = Τιμητικός Τόμος Καθηγητού Παναγιώτη Ι. Κανελλόπουλου, σσ. 247-278· Γ. ΚΟΝΤΗ, Επίκαιρα ζητήματα κατάσχεσης τραπεζικών λογαριασμών κατά το εθνικό και κοινοτικό δικονομικό δίκαιο, 2017· Λ.-Μ. ΠΙΨΟΥ, Κανονισμός (Ε.Ε.) αριθ. 655/2014 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 15ης Μαΐου 2014 περί της διαδικασίας ευρωπαϊκής διαταγής δέσμευσης λογαριασμού προς διευκόλυνση της διασυνοριακής είσπραξης οφειλών σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, Εισήγηση στο 41ο Συνέδριο της Ένωσης Ελλήνων Δικονομολόγων στην Ερμούπολη Σύρου, 8-11 Σεπτεμβρίου 2016, σ. 17 επ., Πρακτικά Συνεδρίου, Ένωση Ελλήνων Δικονομολόγων, Η κατάσχεση εις χείρας τρίτου, 2017· Σ. ΤΣΑΧΙΡΙΔΗ, Η ευρωπαϊκή διαταγή δέσμευσης λογαριασμών ως (νέο) μέσο διασυνοριακής είσπραξης απαιτήσεων, ΝοΒ, 2020, σσ. 691-695· Ε. ΤΖΟΥΝΑΚΟΥ, Η ευρωπαϊκή διαταγή δέσμευσης λογαριασμού κατά τον Κανονισμό 655/2014, 2021.

172. P. SCHLOSSER / B. HESS (-B. Hess), ό.π., σ. 432.

173. Ibid.

174. Ibid.

175. Ibid, σ. 433.

176. Ibid.

177. Ibid.

178. Ibid, σσ. 433-434.

179. Ibid, σ. 434.

διάρκεια, είτε μετά την απόκτηση μιάς διαταγής πληρωμής («Zahlungsbefehl»)¹⁸⁰.

21.3. Σχετικώς με τη ρύθμιση του άρθρου 3 του Κανονισμού 655/2014, το οποίο ορίζει τη με βάση τον Κανονισμό αυτό έννοια των «διασυννοριακών υποθέσεων», ο B. Hess με αναφορά και στη ρύθμιση κατά την οποία για διασυννοριακή υπόθεση κατά την έννοια του ως άνω Κανονισμού πρόκειται και όταν ο δανειστής κατοικεί σε άλλο Κράτος Μέλος, από εκείνο στο οποίο τηρείται ο υπό δέσμευση/κατάσχεση λογαριασμός, επισημαίνει, ότι αυτή η ρύθμιση και ο αντίστοιχος ορισμός υπερβαίνει τον στενό ορισμό/καθορισμό της έννοιας της διασυννοριακής υποθέσεως (και της αντίστοιχης χωρικής/εδαφικής εφαρμογής της περί ης ο λόγος διατάξεως) σε σύγκριση με άλλα νομοθετήματα δικονομικής μορφής της Ε.Ε., τα οποία ως κριτήριο για την έννοια της διασυννοριακής υποθέσεως θέτουν το ότι οι διάδικοι πρέπει να κατοικούν σε διαφορετικά Κράτη Μέλη της Ε.Ε.¹⁸¹.

21.4. Ως προς την κατ' άρθρον 7 του Κανονισμού έννοια του «κατεπείγοντος» («dringend erforderlich») για την έκδοση (της) αποφάσεως για την προσωρινή δέσμευση (του) λογαριασμού επισημαίνεται, ότι απαιτείται – για να μπορεί να θεωρηθεί, ότι συντρέχει αυτή η προϋπόθεση του κατεπείγοντος – να υφίσταται πραγματικός κίνδυνος, ότι χωρίς τη λήψη αυτού του μέτρου θα καταστεί αδύνατη ή θα δυσχερανηθεί η εκτέλεση. Ιδίως η από τον οφειλέτη μεταφορά χρημάτων (από τον λογαριασμό του) συνιστά περίπτωση κατεπείγοντος για την έκδοση μιάς τέτοιας αποφάσεως και για τη λήψη αυτού του μέτρου, ενώ αντιθέτως η ύπαρξη περισσοτέρων Δανειστών ή η χειροτέρευση της περιουσιακής καταστάσεως του Οφειλέτου δεν συνιστούν αφ' εαυτών («per se») περίπτωση κατεπείγοντος¹⁸².

21.5. Η διαδικασία για την έκδοση μιάς αποφάσεως κατασχέσεως/δέσμεύσεως είναι, όπως επισημαίνεται από τον B. Hess, μία «μονομερής γραπτή διαγνωστική διαδικασία» (ανάλογη από πλευράς αλληλοσυγκρίσεως με τη γερμανική διαδικασία του «Arrestverfahren»)¹⁸³. Από τον συνδυασμό του άρθρου 9, το οποίο ρυθμίζει τη διαδικασία αποδείξεως, με το άρθρο 7, το οποίο θεσπίζει τις προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν για την έκδοση (της) αποφάσεως περί της προσωρινής κατασχέσεως/δέσμεύσεως λογαριασμού συνάγεται, κατά τον B. Hess, ότι η «δικαιολογημένη αποδοχή» («berechtigte Annahme»), για την οποία κάνει λόγο το άρθρο 7 (παρ. 1) του Κανονισμού 655/2014, βρίσκεται (από την οπτική γωνία του «Μέτρου Αποδείξεως») «μεταξύ της πλήρους δικανικής

πεποιθήσεως και της πιθανολογήσεως ως επικρατέστερη πιθανότητα»¹⁸⁴. Σε συνέχεια της επισήμανσεως – με αναφορά στο άρθρο 9 – ότι πρόκειται για μία «μονομερή» διαδικασία τονίζεται και πάλι – στο πλαίσιο του άρθρου 11 του Κανονισμού – ότι η έκδοση της αποφάσεως περί κατασχέσεως γίνεται «ex parte», ώστε να έχει ο Δανειστής τη δυνατότητα να αιφνιδιάσει τον Οφειλέτη, ενώ ο τελευταίος θα μπορεί να ενασκήσει το δικαίωμά του ακροάσεως και υπερασπίσεως κατά τη διαδικασία των προβλεπομένων ενδίκων βοηθημάτων¹⁸⁵. Δηλαδή, όπως και σε άλλες ανάλογες περιπτώσεις, η δυνατότητα ενασκήσεως του δικαιώματος ακροάσεως/υπερασπίσεως του Οφειλέτου «μετατίθεται» σε ένα μεταγενέστερο διαδικαστικό στάδιο, εφόσον βεβαίως ο Οφειλέτης ασκήσει τα προβλεπόμενα ένδικα βοηθήματα.

21.6. Σχετικώς με τη θέσπιση, από τη διάταξη του άρθρου 13 του Κανονισμού, της ευθύνης του Δανειστού, τονίζεται ότι η ως άνω διάταξη «εμπεριέχει μία ουσιαστικού δικαίου ρύθμιση της ευθύνης»¹⁸⁶, την οποία ο B. Hess θεωρεί αντίστοιχη με σχετικές ρυθμίσεις της Γερμανικής Πολιτικής Δικονομίας. Επισημαίνεται, ότι το σχέδιο του Κανονισμού που είχε συντάξει η Επιτροπή της Ε.Ε. άφησε τη ρύθμιση αυτού του ζητήματος στα εθνικά δίκαια των Κρατών Μελών, των οποίων όμως οι αντίστοιχες ρυθμίσεις διέφεραν μεταξύ τους με την έννοια ότι σε άλλα Κράτη η ευθύνη αυτή εθεωρείτο ως «ευθύνη από διακινδύνευση», ενώ σε άλλα Κράτη εθεωρείτο, ότι η ευθύνη αυτή είναι «ευθύνη λόγω πταισματος»¹⁸⁷. Τελικώς, υπήρξε σύγκλιση των σε επίπεδο της Ε.Ε. διατυπωθεισών απόψεων και θεσπίσθηκε η κατά τα ως άνω ευθύνη του Δανειστού με την έννοια της «ελάχιστης προϋποθέσεως» ή άλλως του «ελάχιστου προτύπου» («Mindeststandard»)¹⁸⁸. Ειδικότερα, ο Δανειστής ευθύνεται εφόσον βαρύνεται με πταίσμα, όπου όμως το βάρος αποδείξεως για το πταίσμα του Δανειστού φέρει ο Οφειλέτης¹⁸⁹. Τα ειδικότερα ζητήματα της ευθύνης του Δανειστού ρυθμίζονται από το εκάστοτε οικείο εθνικό/αυτόνομο δίκαιο του αντιστοίχου κάθε φορά Κράτους Μέλους (λ.χ. το θέμα της αιτιώδους συνάφειας, ή η έκταση της αποζημιώσεως)¹⁹⁰.

21.7. Προσεγγίζοντας με συνδυαστικό τρόπο τις ρυθμίσεις του άρθρου 14 του Κανονισμού με τις αντίστοιχες ρυθμίσεις του άρθρου 8 του Κανονισμού επισημαίνεται από τον B. Hess, όσον αφορά ειδικότερα τη διάταξη του άρθρου 14, ότι με την οικεία ρύθμιση η διάταξη αυτή «θε-

180. Ibid, σ. 437.

181. Ibid, σ. 434.

182. P. SCHLOSSER / B. HESS (-B. Hess), ό.π., σ. 440.

183. Ibid, σ. 444: «...ein einseitiges schriftliches Erkenntnisverfahren...».

184. Ibid, σ. 444.

185. Ibid, σ. 446.

186. Ibid, σ. 449.

187. Ibid.

188. Ibid, σ. 450.

189. Ibid.

190. Ibid.

σμίξει έναν ουσιώδη ρυθμιστικό σκοπό του» Κανονισμού 655/2014 και «ανοίγει την πρόσβαση σε πληροφορίες ως προς τον λογαριασμό του Οφειλέτου»¹⁹¹. Κατ' εφαρμογήν των ως άνω διατάξεων ο Δανειστής – στον βαθμό που δεν έχει τις αντίστοιχες πληροφορίες που απαιτεί ο Κανονισμός (λ.χ. ονομασία της Τραπέζης στην οποία τηρείται ο επίμαχος λογαριασμός του αντιστοίχου Οφειλέτου, διεύθυνση της Τραπέζης, «IBAN» και «BIC» της αντιστοίχης Τραπέζης) για το ορισμένο της αιτήσεώς του δύναται με τη διαδικασία του άρθρου 14 (σε συνδυασμό και με το άρθρο 8) του Κανονισμού να ζητήσει τις σχετικές πληροφορίες από την αρμόδια υπηρεσία του Κράτους Εκτελέσεως, ώστε να μπορέσει, με βάση τις πληροφορίες που αρμοδίως θα του παρασχεθούν, να ταυτοποιήσει την Τράπεζα, στην οποία τηρείται ο λογαριασμός του Οφειλέτου του την προσωρινή δέσμευση/κατάσχεση του οποίου επιδιώκει¹⁹². Επισημαίνεται, εν προκειμένω, ότι ανήκει στην αρμοδιότητα των Κρατών Μελών της Ε.Ε. να θεσπίσουν το σύστημα και τις μεθόδους λήψεως και παροχής των αντιστοίχων πληροφοριών όσον αφορά τους τραπεζικούς λογαριασμούς, τις Τράπεζες κ.ο.κ.¹⁹³, ενώ στο πλαίσιο αυτό τονίζονται και τα σχετικά ζητήματα που ανακύπτουν στο πεδίο του Γερμανικού Δικαίου¹⁹⁴.

21.8. Στο πλαίσιο των αναλύσεων του τρίτου Κεφαλαίου του Κανονισμού 655/2014 (άρθρα 22-32), το οποίο εμπιρεύει τις διατάξεις που αφορούν την Αναγνώριση, την Εκτελεστότητα και την Εκτέλεση της απόφασης περί της προσωρινής δεσμεύσεως/κατασχέσεως τραπεζικού λογαριασμού, τονίζεται ήδη στην αρχή των σχετικών ερμηνευτικών αναλύσεων ως προς το άρθρο 22 του Κανονισμού, ότι η Εκτέλεση και στην περίπτωση αυτή διενεργείται – με την αυτονόητη επιφύλαξη πάντως των ειδικών ως προς την εκτέλεση ρυθμίσεων του Κανονισμού 655/2014 – με βάση το αυτόνομο/εθνικό δίκαιο του Κράτους Εκτελέσεως¹⁹⁵. Στο ίδιο πλαίσιο επισημαίνεται επίσης, ότι η μεν διασυνοριακή δέσμευση επέρχεται αμέσως κατ' εφαρμογήν του άρθρου 22 του Κανονισμού, χωρίς και εν προκειμένω να απαιτείται να προηγηθεί η διαδικασία του Exequatur, η δε επενέργεια, αλλά και η έκταση της επενέργειας, της οικείας απόφασης κατασχέσεως/δεσμεύσεως ρυθμίζεται με βάση το δίκαιο Εκτελέσεως του Κράτους Εκτελέσεως¹⁹⁶. Δηλαδή και ο Κανονισμός 655/2014 υιοθετεί εν προκειμένω, όπως ρητώς τονίζει ο B. Hess, «γνωστά πρότυπα ρυθμίσεως του Ευρωπαϊ-

κού Αστικού Δικονομικού Δικαίου»¹⁹⁷. Η Τράπεζα είναι υποχρεωμένη να προβεί στη δέσμευση/κατάσχεση του περί ου ο λόγος λογαριασμού ως τριτοφειλέτρια¹⁹⁸, ενώ η ευθύνη της Τραπέζης για τυχόν μη εκπλήρωση υπ' αυτής των υποχρεώσεων που της επιβάλλονται ως προς το θέμα αυτό από τον Κανονισμό 655/2014 ρυθμίζεται – σύμφωνα με τη ρητή ως προς τούτο διάταξη του άρθρου 26 του Κανονισμού, η οποία εμπεριέχει μία «διάταξη συγκρούσεως» («Kollisionsnorm») – από το δίκαιο του Κράτους Εκτελέσεως (Κράτους Μέλους της Ε.Ε.)¹⁹⁹.

21.9. Στο τέταρτο κεφάλαιο του Κανονισμού ρυθμίζονται τα Ένδικα Βοηθήματα κατά της Αποφάσεως περί προσωρινής δεσμεύσεως του Λογαριασμού. Ο B. Hess επισημαίνει τον дуαδισμό των δυνατοτήτων προσβολής από τον Οφειλέτη της σχετικής απόφασης ή αντιστοίχως της σχετικής (εκτελεστικής) διαδικασίας, τονίζοντας ότι ο Οφειλέτης μπορεί να προσβάλει με ένδικα βοηθήματα τόσο (στο Κράτος εκδόσεως της απόφασης) την απόφαση περί προσωρινής δεσμεύσεως/κατασχέσεως του λογαριασμού, όσο και (στο Κράτος Εκτελέσεως της απόφασης) τη διαδικασία εκτελέσεως²⁰⁰. Με σαφήνεια επισημαίνεται, ότι στο πλαίσιο του τετάρτου κεφαλαίου θεσπίζονται διαφορετικής λειτουργίας ένδικα βοηθήματα²⁰¹. Οι ενστάσεις κατ' αυτής της ίδιας της απόφασης περί προσωρινής δεσμεύσεως/κατασχέσεως (μπορούν να) προβάλλονται με ένδικο βοήθημα ενώπιον των δικαστηρίων του Κράτους Μέλους, δικαστήριο του οποίου εξέδωσε την αντίστοιχη απόφαση περί προσωρινής δεσμεύσεως του περί ου ο λόγος λογαριασμού²⁰², δηλαδή ενώπιον του λεγομένου «δικαστηρίου προελεύσεως», ή άλλως «αρχικού δικαστηρίου»²⁰³. Με το ένδικο αυτό βοήθημα μπορούν να προβάλλονται και τυχόν «τυπικές ενστάσεις», αλλά και ενστάσεις που αφορούν την εκπλήρωση ή την απόσβεση της κυρίας απαιτήσεως. Ελαττώματα της εκτελέσεως ελέγχονται στο Κράτος Εκτελέσεως, όπως επίσης και η παραβίαση/προσβολή της Δημοσίας Τάξεως²⁰⁴. Εν προκειμένω επισημαίνεται, ότι κατά τη νομοπαρασκευαστική διεργασία/διαδικασία στο πεδίο της Ε.Ε. το Συμβούλιο της Ε.Ε. επεξέτεινε το πεδίο εφαρμογής του αντιστοίχου ενδίκου βοηθήματος στο έδαφος του Κράτους Εκτελέσεως και όσον αφορά τις ουσιαστικές και τυπικές ενστάσεις κατά της διαταγής πληρωμής, με αποτέλεσμα να «διπλασιασθεί» η διαδικασία (προβολής των

191. Ibid, σ. 452.

192. Ibid, σσ. 452-453.

193. Ibid, σ. 453.

194. Ibid.

195. Ibid, σ. 459.

196. Ibid, σσ. 459-460.

197. Ibid, σ. 460.

198. Ibid, σ. 463.

199. Ibid, σ. 465.

200. Ibid, σ. 472.

201. Ibid.

202. Ibid.

203. Ibid: «... Ursprungsgericht ...».

204. Ibid, σ. 472.

ενστάσεων) και τα δύο ένδικα βοηθήματα να μην ξεχωρίζουν μεταξύ τους επαρκώς²⁰⁵.

21.10. Όσον αφορά το ένδικο μέσο που (μπορεί να) ασκείται από τον Οφειλέτη κατά της εκτελέσεως της αποφάσεως περί προσωρινής κατασχέσεως/δεσμεύσεως του λογαριασμού σύμφωνα με το άρθρο 34 του Κανονισμού 655/2014 επισημαίνεται, ότι η διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 34 του Κανονισμού εμπεριέχει μεν μια επιφύλαξη ως προς την παράβαση της Δημοσίας Τάξεως, χωρίς όμως – όπως αντιθέτως το άρθρο 45 παρ. 3 του Κανονισμού 1215/2012 – να θεσπίζει και μία ρητή απαγόρευση του (επί της ουσίας) ελέγχου της αποφάσεως περί της προσωρινής δεσμεύσεως/κατασχέσεως²⁰⁶. Κατά τον B. Hess, δεν είναι επιτρεπτός πάντως ο από πλευράς περιεχομένου (ουσίας) έλεγχος της αποφάσεως περί της προσωρινής δεσμεύσεως/κατασχέσεως του λογαριασμού²⁰⁷. Η Δημόσια Τάξη πρέπει εν προκειμένω – σύμφωνα με τον B. Hess – να ερμηνεύεται συσταλτικώς («eng»), δηλαδή το (συγκεκριμένο) ασφαλιστικό μέτρο πρέπει να είναι ως τέτοιο ασύμβατο με «ουσιαστικές θεμελιώδεις αρχές του Κράτους Εκτελέσεως», ενώ η (τυχόν) αντίθεση της εξασφαλιζόμενης απαιτήσεως/αξιώσεως με τη Δημόσια Τάξη δεν ερευνάται²⁰⁸.

21.11. Ιδιαίτερος κρίσιμο για την ισχύ – και τη διατήρηση της ισχύος – της αποφάσεως περί της προσωρινής δεσμεύσεως/κατασχέσεως του λογαριασμού είναι η μή εκ των υστέρων (δηλαδή μετά την έκδοσή της) μεταρρύθμιση ή ανάκληση της ως άνω αποφάσεως. Όπως εν προκειμένω ρητώς προβλέπεται από τη διάταξη του άρθρου 35 του Κανονισμού τόσο ο Δανειστής όσο και ο Οφειλέτης νομιμοποιούνται να ζητήσουν τη μεταρρύθμιση ή την ανάκληση της αποφάσεως περί προσωρινής δεσμεύσεως/κατασχέσεως σε περίπτωση κατά την οποία επήλθε μεταβολή των πραγματικών περιστατικών με βάση τα οποία εκδόθηκε η οικεία απόφαση²⁰⁹. Αρμόδιο κατά περίπτωση είναι τόσο το Δικαστήριο Προελεύσεως της αποφάσεως – κατ' εφαρμογήν της παρ. 2 του άρθρου 35 του Κανονισμού – όσο και το Δικαστήριο Εκτελέσεως (κατ' εφαρμογήν της παρ. 3 του άρθρου 35). Με αναφορά στη ρύθμιση της δευτέρας παραγράφου του άρθρου 35 του Κανονισμού με βάση την οποία και το Δικαστήριο, το οποίο εξέδωσε την ως άνω απόφαση, είναι αρμόδιο – σε περίπτωση που προκύψει μεταβολή των πραγματικών περιστατικών – να μεταρρυθμίσει/τροποποιήσει/ανακαλέσει και αυτεπαγγέλτως την απόφαση περί προσωρινής δεσμεύσεως/κατασχέσεως, τονίζεται όμως από τον B.

Hess, ότι η ως άνω διάταξη είναι «για το γερμανικό δίκαιο άνευ σημασίας»²¹⁰.

21.12. Ως προς την προσβολή των αποφάσεων που εκδίδονται κατ' εφαρμογήν των άρθρων 33, 34 και 35 του Κανονισμού επισημαίνεται, ότι η διάταξη του άρθρου 37 προβλέπει μεν με δεσμευτικό, από πλευράς ενωσιακού δικαίου, τρόπο την καθιέρωση ενός ενδίκου μέσου κατά των ως άνω αποφάσεων, πλην όμως η εγγύτερη διαμόρφωση αυτού του ενδίκου μέσου εναπόκειται στα κατ' ιδίαν Κράτη Μέλη της Ε.Ε.²¹¹. Ταυτοχρόνως όμως τονίζεται, ότι ο Κανονισμός 655/2014 δεν επιτρέπει ένα περαιτέρω ένδικο μέσο κατά της αποφάσεως που εκδόθηκε επί του πρώτου ενδίκου μέσου, δεδομένου άλλωστε ότι αυτό ανταποκρίνεται (και) στη νομική φύση της δεσμεύσεως/κατασχέσεως του λογαριασμού ως ασφαλιστικού μέτρου²¹².

21.13. Ιδιαίτερος ρυθμίζεται στο άρθρο 49 του Κανονισμού η ρύθμιση της χρήσεως της γλώσσας (με σαφή σκοπό/στόχο ώστε η γλώσσα της διαδικασίας να είναι κατανοητή από τους διαδίκους). Άλλωστε, όπως είναι αυτονόητο για έναν Υπερεθνικό Οργανισμό, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση, το θέμα της γλώσσας ή των γλωσσών ρυθμίζεται με ειδικές διατάξεις και στο πρωτογενές δίκαιο της Ε.Ε.²¹³. Είναι γνωστό, ότι το θέμα της γλώσσας – και ειδικότερα της χρήσεως και της επιλογής της γλώσσας και ιδίως μάλιστα από την οπτική γωνία της κατανοήσεως της γλώσσας της διαδικασίας και των δικογράφων από τους διαδίκους – συνδέεται εκ των πραγμάτων με το ζήτημα της ουσιαστικής/πραγματικής/αποτελεσματικής ενασκήσεως εκ μέρους των διαδίκων του δικαιώματός τους ακροάσεως και υπερασπίσεως²¹⁴. Επισημαίνεται, ότι η ρύθμιση του άρθρου 49 θεσπίζει εν προκειμένω μία ρύθμιση, η οποία αντιστοιχεί με παράλληλες ρυθμίσεις

210. Ibid: «... ist für das deutsche Recht bedeutungslos».

211. Ibid, σ. 476.

212. Ibid.

213. Βλ. λ.χ. άρθρο 314 (πρώην άρθρο 248) της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα: Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ εις Β. Σκουρή, Ερμηνεία Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, 2003, άρθρ. 314 Ε.Κ., σ. 1729 επ.

214. Βλ. σχετικώς και: Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗ, Η «διαδικαστική γλωσσική διάσταση» της Δημοσίας Τάξεως και του Δικαιώματος Ακροάσεως ως προϋποθέσεων για την, ή μή, αναγνώριση/εκτέλεση Αλλοδαπών Διαιτητικών Αποφάσεων λόγω χρήσεως αλλοδαπής γλώσσας – λ.χ. της κινεζικής γλώσσας – σε διαιτητική διαδικασία, ΕΠολΔ, 2017, σσ. 569-586 = Τιμητικός Τόμος Ν. Νίκα· ΤΟΝ ΙΔΙΟ, Συστήματα ορισμού της γλώσσας στη Διαιτησία (υπό το πρίσμα της Αρχής της Πρωτοβουλίας/Αυτονομίας των Διαδίκων, της Αντιδικίας, της Ισότητας, του Δικαιώματος Δικαστικής Προστασίας και της Εκατέρωθεν Ακροάσεως), Διαπιστώσεως, παρατηρήσεως, σταθμίσεις, σκέψεις και από πλευράς Συγκριτικού Δικαίου, στο περιοδικό: Διαιτησία και Διαμεσολάβηση, 2020, σσ. 6-32 = Τιμητικός Τόμος Π. Παπανικολάου.

205. Ibid.

206. Ibid, σ. 474.

207. Ibid.

208. Ibid.

209. Ibid, σ. 475.

άλλων Ευρωπαϊκών Κανονισμών²¹⁵.

22. Συμπερασματικώς, πρέπει να λεχθεί, ότι η ως άνω κατ' άρθρον ερμηνεία των Καθηγητών P. Schlosser και B. Hess αποτελεί ένα υψηλού επιστημονικού επιπέδου έργο, το οποίο διακρίνεται για την (αυτονόητη) εγκυρότητά του – απόρροια της διεθνούς επιστημονικής αναγνώρισεως και εγκυρότητας των Καθηγητών P. Schlosser και B. Hess – και ως εκ τούτου είναι απολύτως απαραίτητο και χρήσιμο – ως αναγκαίο βοήθημα – για κάθε Νομικό (τόσο

της Θεωρίας, όσο και της – Δικαστικής ή/και Δικηγορικής – Πράξεως, είτε Δικαστηριακής, είτε Εξωδικαστηριακής, είτε Συμβουλευτικής). Αυτό ισχύει ιδίως (και) για τους Έλληνες Νομικούς μεταξύ άλλων και λόγω της στενής επιστημολογικής σχέσεως μεταξύ της Ελληνικής και της Γερμανικής Νομικής Επιστήμης [από το 1834 (έτος που δημοσιεύθηκαν επί Όθωνος οι τέσσερις Κώδικες – Πολιτική Δικονομία, Οργανισμός Δικαστηρίων, Ποινικό Δίκαιο, Ποινική Δικονομία – του G.-L. v. Maurer) μέχρι σήμερα].

215. P. SCHLOSSER / B. HESS (-B. Hess), ό.π., σ. 483.

Συμφωνία λήξης ισχύος των ενδοενωσιακών διμερών επενδυτικών συμφωνιών: Το τέλος μιας μακράς πορείας ή η αρχή μιας άλλης;*

Γεώργιος Καριψιάδης**, Τατιάνα Λεονάρδου***

Στις 5 Μαΐου 2020, υπεγράφη μεταξύ 23 κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης η Συμφωνία για τη Λήξη Ισχύος των Διμερών Επενδυτικών Συμφωνιών, με την οποία τερματίστηκαν οριστικά και στο σύνολό τους οι Διμερείς Επενδυτικές Συμφωνίες (ΔΕΣ) που είχαν συναφθεί μεταξύ ευρωπαϊκών κρατών πριν αυτά προσχωρήσουν στην ΕΕ και παρέμειναν έκτοτε ενεργές («ενδοενωσιακές ΔΕΣ»). Η Συμφωνία, που τέθηκε σε ισχύ στις 29 Αυγούστου 2020, συνιστά συμμόρφωση των κρατών μελών στην απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 6ης Μαρτίου 2018 για την υπόθεση C-284/16 Δημοκρατία της Σλοβακίας/Achmea BV (υπόθεση Achmea).

Η συμβατότητα μεταξύ των ενδοενωσιακών ΔΕΣ και του ενωσιακού δικαίου αποτέλεσε ζήτημα αρκούντως διαμφισβητούμενο μεταξύ των θεωρητικών αλλά και των επαγγελματιών του διεθνούς επενδυτικού δικαίου. Η απόφαση του ΔΕΕ για την υπόθεση Achmea επέλυσε το ζήτημα της ερμηνείας του δικαίου της ΕΕ και επέβαλε στα κράτη μέλη την οριστική λήξη τους.

Το παρόν άρθρο παρουσιάζει τις διαβουλεύσεις και τη διαπραγμάτευση μεταξύ των κρατών μελών, τον ρόλο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, τις εντάσεις και τους συμβιβασμούς που οδήγησαν στη σύναψη της Συμφωνίας Τερματισμού. Διερυνά ιδιαίτερα τις νομικές επιπτώσεις των διατάξεων της Συμφωνίας, τις λύσεις που προκρίνονται για την ομοιόμορφη και δίκαιη μεταχείριση των επενδυτών αλλά και παρεμφερή ζητήματα που αναμένουν διευθέτηση, όπως η ενδοενωσιακή εφαρμογή της Συνθήκης του Χάρτη Ενέργειας και η εν εξελίξει διαδικασία εκσυγχρονισμού της.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο ζήτημα της προστασίας των επενδυτών εντός της ΕΕ μετά τον τερματισμό των ΔΕΣ και την αποτελεσματική εφαρμογή των δικαιωμάτων τους, όπως αυτά κατοχυρώνονται στο ενωσιακό δίκαιο και επιβάλλονται από τα δικαστικά συστήματα των κρατών μελών.

Το άρθρο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η απόφαση Achmea σηματοδοτεί την οριστική επίλυση του ζητήματος της διατήρησης ή μη των ΔΕΣ μεταξύ των κρατών μελών, αλλά δρομολογεί επίσης εξελίξεις και διεργασίες, οι οποίες θα καταστούν εμφανείς σε βάθος χρόνου και δεν θα περιοριστούν στο εσωτερικό της ΕΕ.

Συμφωνία Τερματισμού – Διμερείς Επενδυτικές Συμφωνίες (ΔΕΣ) – υπόθεση Achmea – ενδοενωσιακές ΔΕΣ – Συνθήκη για τον Χάρτη Ενέργειας

Στις 5 Μαΐου 2020, οι εκπρόσωποι 23 κρατών μελών υπέγραψαν τη Συμφωνία για τη Λήξη Ισχύος των Διμερών Επενδυτικών Συμφωνιών μεταξύ των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης¹ (Συμφωνία Τερματισμού)² με την οποία τερματίστηκαν οριστικά και στο σύνολό τους οι Διμερείς Επενδυτικές Συμφωνίες (στο εξής, ΔΕΣ) που βρίσκονταν σε ισχύ μεταξύ του Βελγίου, της Βουλγαρίας, της Τσεχίας, της Δανίας, της Γερμανίας, της Εσθονίας,

της Ελλάδας, της Ισπανίας, της Γαλλίας, της Κροατίας, της Ιταλίας, της Κύπρου, της Λεττονίας, της Λιθουανίας, του Λουξεμβούργου, της Ουγγαρίας, της Μάλτας, της Ολλανδίας, της Πολωνίας, της Πορτογαλίας, της Ρουμανίας, της Σλοβενίας και της Σλοβακίας. Η Συμφωνία, που τέθηκε σε ισχύ στις 29 Αυγούστου 2020³, συνιστά την έμπρακτη συμμόρφωση των κρατών μελών με την απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής, ΔΕΕ) της 6ης Μαρτίου 2018 στην υπόθεση C-284/16, Δημοκρατία της Σλοβακίας/Achmea BV (στο εξής, υπόθεση Achmea).

* Οι απόψεις των συγγραφέων που εκφράζονται στο παρόν άρθρο είναι απολύτως προσωπικές. Οι παραπομπές αφορούν δημοσιευμένες πηγές.

** ΔΝ, Ειδική Νομική Υπηρεσία Υπουργείου Εξωτερικών - Τμήμα Δικαίου ΕΕ

*** Διεύθυνση Πολυμερών Οικονομικών Σχέσεων και Εμπορικής Πολιτικής Υπουργείου Εξωτερικών

1. ΕΕ 2020 L 169/1.

2. Οι όροι «λήξη ισχύος» και «τερματισμός» είναι ταυτόσημοι αλλά στην επίσημη ελληνική απόδοση προτιμήθηκε ο όρος «λήξη ισχύος» για να ευθυγραμμίζεται με την απόδοση στα ελληνικά του όρου "termination" στη Σύμβαση της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών του 1969, ν.δ. 402/30.4.1974, ΦΕΚ Α' 141.

I. Το νομικό ζήτημα

Διμερείς διακρατικές συμφωνίες προστασίας επενδύσεων ή διμερείς επενδυτικές συμφωνίες (ΔΕΣ, bilateral investments treaties / agreements, BITs, BIAs) συνάπτονται μεταξύ χωρών προκειμένου να παράσχουν και να εγγυηθούν στους επενδυτές της μιας προς την άλλη ένα προωθημένο καθεστώς προστασίας με τη μορφή ανάληψης εξειδικευμένων υποχρεώσεων βάσει του διεθνούς

3. ΕΕ 2020 L 281/1.

δικαίου και να προάγουν με αυτόν τον τρόπο την εκατέρωθεν επενδυτική τους δραστηριότητα.

Οι συμφωνίες αυτές, πέραν του ιδιαίτερου ουσιαστικού καθεστώτος προστασίας των επενδύσεων, προβλέπουν και ειδικό μηχανισμό επίλυσης διαφορών (Investor State Dispute Settlement-ISDS), δηλαδή διεθνή επενδυτική διαιτησία, στην οποία μπορεί να επιλέξει να προσφύγει ο επενδυτής – κατά παρέκκλιση των εθνικών δικαιοδοτικών συστημάτων και εκτός των εθνικών δικαστηρίων – όταν θεωρεί ότι θίγεται η επένδυσή του από το κράτος υποδοχής.

Τα κράτη μέλη της ΕΕ έχουν συνάψει μεγάλο αριθμό παρόμοιων συμφωνιών τόσο με τρίτες χώρες όσο και μεταξύ τους. Στη δεύτερη περίπτωση, οι αποκαλούμενες «ενδοενωσιακές συμφωνίες» προέκυψαν κυρίως με τις διαδοχικές διευρύνσεις του 2004 (Κύπρος, Τσεχία, Εσθονία, Ουγγαρία, Λιθουανία, Λεττονία, Μάλτα, Πολωνία, Σλοβενία, Σλοβακία), του 2007 (Βουλγαρία, Ρουμανία) και του 2013 (Κροατία), όταν οι χώρες της ανατολικής Ευρώπης προσχώρησαν σταδιακά στην Ένωση. Επρόκειτο, δηλαδή, για συμφωνίες μεταξύ των παλαιών κρατών μελών και των χωρών που μεταγενεστέρως έγιναν κράτη μέλη της ΕΕ.

Μετά την έναρξη ισχύος της Συνθήκης της Λισαβόνας, οι άμεσες ξένες επενδύσεις περιλήφθηκαν στον κατάλογο των θεμάτων που εμπíπτουν στην κοινή εμπορική πολιτική. Σύμφωνα με το άρθρο 3 παρ. 1 περ. ε' της ΣΛΕΕ, η ΕΕ έχει αποκλειστική αρμοδιότητα στον τομέα της κοινής εμπορικής πολιτικής, η οποία ρυθμίζεται ειδικότερα στο άρθρο 207 ΣΛΕΕ. Τούτο σημαίνει ότι μόνον η Ένωση μπορεί πλέον να νομοθετεί και να εκδίδει νομικά δεσμευτικές πράξεις αλλά και να συνάπτει διεθνείς συμφωνίες στον τομέα των άμεσων ξένων επενδύσεων. Τα κράτη μέλη έχουν την εν λόγω δυνατότητα μόνον εάν εξουσιοδοτούνται προς τούτο από την Ένωση, σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 1 ΣΛΕΕ.

Μετά τη μείζονα αυτή αλλαγή και μάλιστα σε περιοχή με σημαντικό οικονομικό διακύβευμα, ανέκυψε σειρά ζητημάτων ως προς την τύχη των συμφωνιών αυτών. Και όσον μεν αφορά τις ΔΕΣ των κρατών μελών με τρίτες – εκτός ΕΕ – χώρες, η Ένωση έχει υιοθετήσει νομικό πλαίσιο αναδοχής τους μέχρι να αντικατασταθούν από ενωσιακές επενδυτικές συμφωνίες με κάθε μία από τις τρίτες χώρες, προβλέποντας τη δυνατότητα των κρατών μελών να συνεχίσουν να συνάπτουν, υπό προϋποθέσεις, νέες ΔΕΣ, κατόπιν εξουσιοδότησης από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή⁴. Αντίστοιχα, έχει ρυθμίσει το ζήτημα της κατα-

4. Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 1219/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 12ης Δεκεμβρίου 2012 που αφορά τη θέσπιση μεταβατικών ρυθμίσεων στο πλαίσιο διμερών επενδυτικών συμφωνιών μεταξύ κρατών μελών και τρίτων χωρών (ΕΕ 2012 L 351/40).

νομής της χρηματοδοτικής ευθύνης που απορρέει από μια επενδυτική διαφορά βάσει διεθνών συμφωνιών στις οποίες η ΕΕ είναι συμβαλλόμενο μέρος⁵, όπως η Συνθήκη για τον Χάρτη Ενέργειας (στο εξής, ΣΧΕ)⁶.

Η συμβατότητα μεταξύ των ενδοενωσιακών ΔΕΣ και του δικαίου της ΕΕ αποτελεί ζήτημα αρκούντως διαμφισβητούμενο μεταξύ των θεωρητικών αλλά και των επαγγελματιών του διεθνούς επενδυτικού δικαίου.

Η Επιτροπή θεωρούσε ανέκαθεν τις ενδοενωσιακές ΔΕΣ ως «ανωμαλία στην εσωτερική αγορά της ΕΕ»⁷ ισχυριζόμενη ότι παραβιάζουν την υπεροχή του ενωσιακού δικαίου, την ομοιόμορφη ερμηνεία του και την αρχή της μη διάκρισης λόγω ιθαγένειας. Ως εκ τούτου, καλούσε εξακολουθητικά τα κράτη μέλη να τερματίσουν τις συμφωνίες αυτές εντός της ΕΕ και υπέβαλλε υπομνήματα *amicus curiae* σε διαιτητικές διαμάχες επενδυτών - κρατών μελών, ζητώντας από τα διαιτητικά δικαστήρια να παραιτηθούν από τη δικαιοδοσία τους και υποστηρίζοντας την άρνηση εκτέλεσης της διαιτητικής απόφασης εντός της ΕΕ.

Ωστόσο, τα διαιτητικά δικαστήρια δεν πείθονταν από τα επιχειρήματα της Επιτροπής. Στην χαρακτηριστική υπόθεση *Micula*⁸, το διαιτητικό δικαστήριο διέταξε τη Ρουμανία να καταβάλει αποζημίωση στους επενδυτές για παραβίαση της ΔΕΣ της, ενώ, σύμφωνα με την Επιτροπή, αυτή η αποζημίωση συνιστά παράνομη κρατική ενίσχυση κατά το δίκαιο της ΕΕ. Έτσι, η Ρουμανία διατάχθηκε να αναστείλει την εκτέλεση της απόφασης του διαιτητικού δικαστηρίου. Αυτό οδήγησε τη Ρουμανία σε μια κατάσταση όπου είτε πρέπει να παραβεί τις υποχρεώσεις του διεθνούς δικαίου για να συμμορφωθεί με το δίκαιο της ΕΕ είτε το αντίστροφο⁹.

5. Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 912/2014 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 23ης Ιουλίου 2014 για τη θέσπιση πλαισίου διαχείρισης της χρηματοδοτικής ευθύνης σε σχέση με δικαστήρια επίλυσης διαφορών μεταξύ επενδυτή και κράτους που συστήνονται βάσει διεθνών συμφωνιών στις οποίες η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι συμβαλλόμενο μέρος (ΕΕ 2014 L 257/121).

6. Η Συνθήκη για τον Χάρτη Ενέργειας συνιστά διακρατική συνθήκη στην οποία συμβαλλόμενα μέρη μπορούν να είναι και Οργανισμοί Οικονομικής Περιφερειακής Ολοκλήρωσης (REIO). Πρόκειται για τη μοναδική συνθήκη στην οποία μετέχει ως νομική οντότητα η ΕΕ και τα κράτη μέλη της (πλην Ιταλίας) (ΕΕ 1998 L 69/26, Παράρτημα Ι Συνθήκη για τον Χάρτη Ενέργειας). Βλ. παρακάτω Κεφ. VI.

7. *Eureko B.V. v. The Slovak Republic*, PCA Case No. 2008-13 (Award on jurisdiction, arbitrability and suspension, 26 October 2010), παρ. 177.

8. *I. Micula, V. Micula, S.C. European Food S.A., S.C. Starmill S.R.L. and S.C. Multipack S.R.L. v. Romania*, ICSID Case No. ARB/05/20, διαθέσιμο στο: <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw3036.pdf>.

9. Απόφαση (ΕΕ) 2015/1470 της Επιτροπής της 30ής Μαρτίου 2015

Το τέλος μιας μακράς πορείας ή η αρχή μιας άλλης;

Με αφορμή τις νομικές επιπτώσεις της υπόθεσης *Micula* και προκειμένου να ασκήσει πίεση για τον τερματισμό των μεταξύ τους ΔΕΣ, η Επιτροπή, στις 18 Ιουνίου 2015, εκκίνησε διαδικασίες επί παραβάσει εναντίον πέντε κρατών μελών (Αυστρία, Ολλανδία, Ρουμανία, Σλοβακία, Σουηδία) και διαδικασίες προκαταρκτικής εξέτασης (EU-Pilot) με τα υπόλοιπα, πλην Ιταλίας και Ιρλανδίας που είχαν ήδη συμμορφωθεί με τις σχετικές συστάσεις¹⁰.

II. Υπόθεση *Achmea*

Εν τω μεταξύ, με την ευκαιρία προδικαστικού ερωτήματος του Bundesgerichtshof (Ανώτατο Ομοσπονδιακό Δικαστήριο, Γερμανία), το ΔΕΕ, με την κρίσιμη απόφασή του της 6ης Μαρτίου 2018 στην υπόθεση C-284/16, *Achmea*¹¹, έκρινε ότι η ρήτρα διαιτησίας που περιλαμβάνεται στη ΔΕΣ Σλοβακίας - Κάτω Χωρών θίγει την αυτονομία του δικαίου της Ένωσης και, συνεπώς, δεν είναι συμβατή με το ενωσιακό δίκαιο.

Ειδικότερα, το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι το σύστημα επίλυσης επενδυτικών διαφορών που προβλέπει η εν λόγω ΔΕΣ, δηλαδή το διαιτητικό δικαστήριο που έχει συσταθεί βάσει αυτής, καλείται να αποφανθεί λαμβάνοντας υπόψη του, μεταξύ άλλων, το ισχύον δίκαιο του συμβαλλομένου κράτους που εμπλέκεται στην υπό κρίση διαφορά καθώς και κάθε σχετική συμφωνία μεταξύ των συμβαλλομένων κρατών.

Ωστόσο, το ισχύον δίκαιο των κρατών μελών της ΕΕ περιλαμβάνει κατά μείζον μέρος το δίκαιο της ΕΕ, το οποίο έχει τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα α) της αυτονομίας έναντι του δικαίου των κρατών μελών και του διεθνούς δικαίου, β) της υπεροχής έναντι του δικαίου των κρατών μελών καθώς και γ) του αμέσου αποτελέσματος σειράς διατάξεων που εφαρμόζονται στους πολίτες της Ένωσης και των κρατών μελών.

Έτσι, λοιπόν, το υπό κρίση διαιτητικό δικαστήριο ενδέχεται να κληθεί να ερμηνεύσει ή να εφαρμόσει το δίκαιο της Ένωσης και ειδικότερα τις διατάξεις που αφορούν την ελευθερία εγκατάστασης και την ελεύθερη κίνηση των κεφαλαίων.

Ακολούθως, το ΔΕΕ εξέτασε αν θα ήταν δυνατόν με κάποιον τρόπο, αφού το διαιτητικό δικαστήριο ενδέχεται να επιληφθεί ζητημάτων που αφορούν το δίκαιο της ΕΕ, να υπάρξει δυνατότητα τα ζητήματα αυτά να αχθούν ενώπι-

ον εθνικών δικαστηρίων των κρατών μελών και δι' αυτών με προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ, το μόνο δικαστήριο που έχει τελικώς την εξουσία να ερμηνεύει αποκλειστικά το δίκαιο της ΕΕ.

Κατέληξε ότι η δικαιοδοσία του εν λόγω διαιτητικού δικαστηρίου έχει εξαιρετικό χαρακτήρα σε σχέση με αυτήν των σλοβακικών και ολλανδικών δικαστηρίων με αποτέλεσμα το δικαστήριο αυτό να μην αποτελεί μέρος του δικαιοδοτικού συστήματος στη Σλοβακία και στις Κάτω Χώρες.

Επομένως, το διαιτητικό αυτό δικαστήριο δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως δικαστήριο «κράτους μέλους» και ως εκ τούτου δεν έχει τη δυνατότητα να υποβάλει στο ΔΕΕ προδικαστικό ερώτημα (σύμφωνα με το άρθρο 267 ΣΛΕΕ). Έτσι, ενώ το διαιτητικό δικαστήριο ενδέχεται να ερμηνεύσει ή να εφαρμόσει δίκαιο της ΕΕ, αδυνατεί να αποταθεί στο ΔΕΕ με προδικαστική παραπομπή περί της ερμηνείας του δικαίου της ΕΕ.

Η απόφαση διαπιστώνει στη συνέχεια ότι, δυνάμει της ΔΕΣ, η απόφαση του διαιτητικού δικαστηρίου δεν υπόκειται σε ένδικα μέσα και, συνεπώς, τα δικαστήρια των κρατών μελών δεν μπορούν να επιληφθούν και να υποβάλουν αυτά προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ σχετικά με την ερμηνεία του δικαίου της ΕΕ. Καθώς, λοιπόν, το διαιτητικό δικαστήριο καθορίζει τους κανόνες διαδικασίας που εφαρμόζει, επιλέγει το ίδιο το δίκαιο που είναι εφαρμοστέο επί της διαδικασίας του δικαστικού ελέγχου του κύρους της απόφασης που εξέδωσε. Συνεπώς, τέτοιος δικαστικός έλεγχος δεν μπορεί να ασκηθεί από το οικείο εθνικό δικαστήριο παρά μόνο στον βαθμό που το εθνικό δίκαιο το επιτρέπει.

Επιπλέον, η εξεταζόμενη εν προκειμένω διαιτητική διαδικασία που προβλέπεται στη ΔΕΣ απορρέει από μια διεθνή συμφωνία (τη ΔΕΣ), με την οποία τα κράτη μέλη συναινούν να μην υπόκεινται στη δικαιοδοσία των δικαστηρίων τους, δηλαδή ούτε στο σύστημα ένδικων βοηθημάτων που η ΣΛΕΕ επιβάλλει στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης.

Για όλους αυτούς τους λόγους, το Δικαστήριο έκρινε ότι, διά της συνάψεως της ΔΕΣ, η Σλοβακία και οι Κάτω Χώρες καθιέρωσαν έναν δικαιοδοτικό μηχανισμό επίλυσης επενδυτικών διαφορών ο οποίος δεν δύναται να διασφαλίσει ότι οι προαναφερθείσες διαφορές θα επιλύονται από δικαστήριο ενταγμένο στο δικαιοδοτικό σύστημα της Ένωσης, εξυπακουομένου ότι μόνον ένα τέτοιο δικαστήριο δύναται να διασφαλίσει την πλήρη αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης.

Με αυτήν λοιπόν τη συλλογιστική, το ΔΕΕ κατέληξε ότι η ρήτρα διαιτησίας που περιλαμβάνεται στη ΔΕΣ θίγει την αυτονομία του δικαίου της Ένωσης και, ως εκ τούτου, δεν είναι συμβατή με το δίκαιο αυτό.

Κατά τη διαδικασία ενώπιον του ΔΕΕ, η Σλοβακία, η Τσε-

σχετικά με την κρατική ενίσχυση SA.38517 (2014/C) (πρώην 2014/NN) την οποία έθεσε σε εφαρμογή η Ρουμανία - Διαιτητική απόφαση *Micula κατά Ρουμανίας* της 11ης Δεκεμβρίου 2013 [κοινοποιηθείσα υπό τον αριθμό C(2015) 2112].

10. Βλ. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_15_5198.

11. ΔΕΕ C-284/16, *Achmea*, 06.03.2018, ECLI:EU:C:2018:158.

χία, η Εσθονία, η Ελλάδα¹², η Ισπανία, η Ιταλία, η Κύπρος, η Λεττονία, η Ουγγαρία, η Πολωνία, η Ρουμανία και η Επιτροπή υπέβαλαν παρατηρήσεις προς στήριξη της θέσης που τελικώς υιοθέτησε το Δικαστήριο, ενώ η Γερμανία, η Γαλλία, οι Κάτω Χώρες, η Αυστρία και η Φινλανδία υποστήριξαν ότι η ρήτρα διαιτησίας και, γενικότερα, οι παρόμοιου τύπου ρήτρες που περιλαμβάνονται στις 196 ΔΕΣ οι οποίες βρίσκονταν εκείνη την περίοδο σε ισχύ μεταξύ των κρατών μελών της Ένωσης είναι ισχυρές.

Συμμορφούμενα, ωστόσο, προς την απόφαση του Δικαστηρίου και προκειμένου να κλείσουν τις παραλλήλως κατατεθείσες προσφυγές επί παραβάσει της Επιτροπής, τα κράτη μέλη, στο σύνολό τους, προσανατολίσθηκαν, οριστικά πλέον, στην απόφαση τερματισμού των μεταξύ τους ΔΕΣ από κοινού ώστε να χωρήσει κατά τρόπο ομοιόμορφο και συντονισμένο για να αποφευχθεί ενδεχόμενη ασυμβατότητα της διευθέτησης του ζητήματος με άλλους κανόνες του δικαίου της ΕΕ.

Σημειώνεται ότι η απόφαση *Achmea* αφορά μόνο τις ενδοενωσιακές ΔΕΣ και δεν επηρεάζει τις ΔΕΣ που έχουν συνάψει ή θα ολοκληρώσουν στο μέλλον τα κράτη μέλη βάσει του Κανονισμού 1219/2012. Η θέση αυτή επιβεβαιώθηκε από τη Γνωμοδότηση 1/17 του ΔΕΕ¹³ για τη συμβατότητα του μηχανισμού επίλυσης επενδυτικών διαφορών που περιλαμβάνει η Συνολική Οικονομική και Εμπορική Συμφωνία μεταξύ του Καναδά και της ΕΕ (CETA), σύμφωνα με την οποία «αν συμβιβάζεται με το δίκαιο της Ένωσης η ίδρυση ή η διατήρηση ενός επενδυτικού δικαστηρίου βάσει μιας τέτοιας συμφωνίας [ενν. ενδοενωσιακής ΔΕΣ] είναι διανοητικό από το ζήτημα αν συμβιβάζεται με το ίδιο δίκαιο η ίδρυση επενδυτικού δικαστηρίου βάσει συμφωνίας μεταξύ της Ένωσης και τρίτου κράτους»¹⁴. Η αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, που πλήττεται στην περίπτωση προσφυγής σε διαιτησία στο πλαίσιο ενδοενωσιακών ΔΕΣ, ιδίως όσον αφορά τον σεβασμό του δικαιώματος αποτελεσματικής προσφυγής ενώπιον ανεξάρτητου δικαστηρίου, δεν ισχύει, σύμφωνα με την ίδια Γνωμοδότηση, στις σχέσεις μεταξύ της Ένωσης και τρίτου κράτους¹⁵.

12. Η χώρα μας έχει συνάψει 13 παρόμοιες ΔΕΣ με άλλα κράτη μέλη της ΕΕ, κυρίως στην ανατολική Ευρώπη (Γερμανία, Τσεχία, Σλοβακία, Εσθονία, Λετονία, Λιθουανία, Ουγγαρία, Πολωνία, Σλοβενία, Κροατία, Ρουμανία, Βουλγαρία, Κύπρο). Επί τη βάση της ΔΕΣ Ελλάδα-Τσεχοσλοβακίας και Ελλάδα-Κύπρου έχουν εγερθεί διεθνείς διαιτητικές διαδικασίες κατά της Ελλάδος στο ICSID (ARB/13/8: *Postova Banka and Istrokapital v. Hellenic Republic*, ARB/14/16: *Cyprus Popular Bank Public Co. v. Hellenic Republic*, και ARB/17/4: *Bank of Cyprus Public Company Limited v. Hellenic Republic*).

13. ΔΕΕ Avis 1/17, *Accord ECG UE-Canada*, 30.04.2019, ECLI:EU:C:2019:341, σκ. 126-129.

14. *Ibid*, σκ. 127.

15. *Ibid*, σκ. 129.

III. Οι Δηλώσεις του Ιανουαρίου 2019

Σε συνέχεια της απόφασης *Achmea* και για να επιταχύνει την εφαρμογή της, η Επιτροπή, πέραν των εκκρεμών διαδικασιών επί παραβάσει, εντατικοποίησε τις επαφές με τα κράτη μέλη καλώντας τα να τερματίσουν άμεσα τις μεταξύ τους ΔΕΣ δεδομένου ότι αυτές ήταν προδήλως ασύμβατες με την ενωσιακή νομοθεσία. Από την άλλη πλευρά, η εκπνευσμένη βούληση της πλειοψηφίας των κρατών μελών συνέτεινε σε ανάληψη διττής δράσης προς τον συντονισμένο και ομοιόμορφο τερματισμό σε δύο κατευθύνσεις: αφενός, στην άμεση δημοσίευση πολιτικής Δήλωσης (Statement) εκ μέρους των κρατών μελών, στην οποία θα καταγράφεται η υιοθέτηση κοινής ερμηνείας για την απόφαση *Achmea* και θα διαμηνύεται προς κάθε κατεύθυνση (επενδυτική κοινότητα, διαιτητικά δικαστήρια, δικαστήρια ΕΕ ή τρίτων χωρών) η μη συμβατότητα των ρητρών διαιτησίας με το ενωσιακό δίκαιο, και αφετέρου, μεσοπρόθεσμα, στη συνομολόγηση πολυμερούς συνθήκης μεταξύ των κρατών μελών, με την οποία θα τερματίζονται άμεσα οι μεταξύ τους ΔΕΣ, συμπεριλαμβανομένων των ρητρών λήξης ισχύος (sunset clauses) που περιέχουν.

Η διαδικασία για τη σύνταξη Κοινής Δήλωσης ευρείας αποδοχής αποδείχτηκε ιδιαίτερα κοπώδης και αντιλεγόμενη. Ειδικότερα, η διαφωνία των κρατών μελών ως προς την εφαρμογή ή μη της απόφασης του ΔΕΕ στην περίπτωση της ρήτρας διαιτησίας της ΣΧΕ παρέμενε αγεφύρωτη και κινδύνευσε να οδηγήσει τις διαβουλεύσεις σε αδιέξοδο. Το ενδεχόμενο μη έκδοσης Δήλωσης σύντομα απορρίφθηκε διότι, αφενός, θα επέτεινε τη νομική ασάφεια και την αβεβαιότητα, αφετέρου, θα έδινε έρεισμα ενεργοποίησης των διαδικασιών επί παραβάσει, που είχαν προσωρινά παγώσει, και εκκίνησης νέων. Εν τέλει, οι διαβουλεύσεις κατέληξαν στην υιοθέτηση, αντί μίας ενιαίας, των εξής τριών χωριστών Δηλώσεων:

- “*On the legal consequences of the judgement of the Court of Justice in Achmea and on investment protection in the European Union*” της 15ης Ιανουαρίου 2019 υπογεγραμμένη από 22 κράτη μέλη (Βέλγιο, Τσεχία, Γερμανία, Ιρλανδία, Ισπανία, Κροατία, Κύπρο, Βουλγαρία, Δανία, Εσθονία, Ελλάδα, Γαλλία, Ιταλία, Λεττονία, Λιθουανία, Αυστρία, Πορτογαλία, Σλοβακία, Ολλανδία, Πολωνία, Ρουμανία, Ηνωμένο Βασίλειο).

- “*On the enforcement of the judgement of the Court of Justice in Achmea and on investment protection in the European Union*” της 16ης Ιανουαρίου 2019 που υιοθετήθηκε από Σουηδία, Φινλανδία, Μάλτα, Λουξεμβούργο, Σλοβενία.

- “*On the legal consequences of the judgement of the Court of Justice in Achmea and on investment protection in the European Union*” της 16ης Ιανουαρίου 2019 που υιοθετήθηκε από την Ουγγαρία.

Το τέλος μιας μακράς πορείας ή η αρχή μιας άλλης;

Με τις παραπάνω Δηλώσεις διατυπώνονται με σαφήνεια τα εξής:

- Διαπιστώνεται η υπεροχή του κοινοτικού δικαίου έναντι των ΔΕΣ που έχουν συνάψει τα κράτη μέλη.

- Οι ρήτρες διαιτησίας μεταξύ κρατών μελών είναι μη εφαρμοστές και δεν παράγουν νομικά αποτελέσματα, λόγω έλλειψης έγκυρης συναίνεσης των μερών¹⁶. Τα διαιτητικά δικαστήρια που συστάθηκαν βάσει των ρητρών αυτών στερούνται δικαιοδοσίας.

- Οι επενδυτές εντός της ΕΕ προστατεύονται επαρκώς από το ενωσιακό δίκαιο και τα κράτη μέλη οφείλουν να παρέχουν επαρκή και αποτελεσματική προστασία, μέσω και της λειτουργίας των εθνικών δικαστηρίων.

- Οι προσπάθειες για τη διασφάλιση ενός πλήρους, ισχυρού και αποτελεσματικού πλέγματος προστασίας των επενδυτών εντός της ΕΕ θα συνεχιστούν από κοινού με την Επιτροπή, μεταξύ άλλων με τη θέσπιση νέας νομοθεσίας.

Σε συνέχεια των παραπάνω, αποφασίζονται τα επόμενα βήματα, τα οποία περιλαμβάνουν:

- την ενημέρωση των διαιτητικών δικαστηρίων και των δικαστηρίων τρίτων χωρών, σε περίπτωση που έχουν αναλάβει υπόθεση καταβολής χρηματικής αποζημίωσης από κράτος μέλος σε επενδυτή άλλου κράτους μέλους, για την ακυρότητα και τη μη εφαρμογή των αποφάσεών τους.

- την πληροφόρηση της επενδυτικής κοινότητας, σχετικά με την αδυναμία προσφυγής σε διαιτησία στη βάση των ενδοενωσιακών ΔΕΣ.

- τον τερματισμό των ενδοενωσιακών ΔΕΣ, με πολυμερή συνθήκη ή διμερές.

- τη διασφάλιση ότι οι υποθέσεις που βρίσκονται σε εκκρεμότητα θα επανεξεταστούν και στους επενδυτές θα παρασχεθεί αποτελεσματική νομική προστασία, ενώ οι υποθέσεις που έχουν κλείσει δεν θα ανοίξουν πάλι.

την υποχρέωση των κρατών που ελέγχουν εταιρείες οι οποίες έχουν προσφύγει σε διαιτησία να δρομολογήσουν τη διακοπή των εν λόγω διαδικασιών, σύμφωνα με την εθνική τους νομοθεσία. Με τη συγκεκριμένη υποχρέωση διαφώνησε η Ουγγαρία, ενώ η Δήλωση των 5 διευκρινίζει ότι αφορά μόνο τις περιπτώσεις διαιτησίας στη βάση ΔΕΣ.

16. Σύμφωνα με τη Σύμβαση του ICSID, εφόσον μια διαιτητική διαδικασία εκκινήσει με τη συναίνεση των μερών, κανένα από τα δύο μέρη δεν μπορεί να αναρτήσει μονομερώς τη συναίνεσή του: "When the parties have given their consent, no party may withdraw its consent unilaterally" [άρθρο 25(1)]. Η διαπίστωση του ΔΕΕ ότι οι ενδοενωσιακές ΔΕΣ ήταν άκυρες από τη στιγμή της ένταξης και των δύο μερών στο ευρωπαϊκό δικαίικο σύστημα συνεπάγεται ότι η συναίνεση των μερών στερείται εγκυρότητας.

- την καταβολή κάθε προσπάθειας για ολοκλήρωση και κύρωση της μελλοντικής πολυμερούς συνθήκης τερματισμού των μεταξύ τους ΔΕΣ μέχρι τον Δεκέμβριο του 2019.

- τη συνέχιση των συζητήσεων για την αποτύπωση περαιτέρω διαπιστώσεων από την απόφαση του ΔΕΕ για την *Achmea*.

Το σημείο απόκλισης μεταξύ των τριών Δηλώσεων εντοπίζεται ουσιαστικά στην υιοθέτηση ευρείας ή στενής ερμηνείας της απόφασης του ΔΕΕ:

- Στη Δήλωση των 22 της 15ης Ιανουαρίου υιοθετείται ρητά η επέκταση της ερμηνείας για την ακυρότητα της ρήτρας διαιτησίας της υπόθεσης *Achmea* σε όλες τις ενδοενωσιακές ΔΕΣ καθώς και στο άρθρο 26(3) της ΣΧΕ, στον βαθμό που εφαρμόζεται μεταξύ κρατών μελών της ΕΕ. Τα κράτη μέλη οφείλουν να ενημερώσουν τα διαιτητικά δικαστήρια που εκδικάζουν σχετικές υποθέσεις άμεσα για τη θέση τους αυτή.

- Στη Δήλωση των 5 επισημαίνεται ότι η απόφαση του ΔΕΕ για την υπόθεση *Achmea* και η προηγούμενη νομολογία του ΔΕΕ αναφέρουν ως μη εφαρμοστές τις ρήτρες διαιτησίας που περιέχονται αποκλειστικά στις ΔΕΣ που έχουν συναφθεί μεταξύ δύο κρατών μελών της ΕΕ, λόγω ασυμβατότητάς τους με το δίκαιο της ΕΕ. Η συγκεκριμένη απόφαση, επομένως, δεν αφορά στη ρήτρα διαιτησίας που περιλαμβάνεται στη ΣΧΕ, η οποία εμπίπτει στο διεθνές δίκαιο και με μια σειρά διαιτητικών αποφάσεων έχει καταδειχτεί ότι μπορεί να εφαρμόζεται μεταξύ κρατών μελών.

- Και στις δύο παραπάνω Δηλώσεις γίνεται αναφορά στην εκδίκαση υπόθεσης από εθνικό δικαστήριο σχετικά με την ερμηνεία του άρθρου 26(3) της ΣΧΕ και της ενδοενωσιακής εφαρμογής του¹⁷. Σύμφωνα με την προσέγγιση των 22, αυτό αναδεικνύει την ασυμβατότητα με το ενωσιακό δίκαιο. Αντίθετα, σύμφωνα με τη Δήλωση των 5, μία πολιτική διακήρυξη θα ήταν ανάρμοστο να προκαταλάβει την απόφαση ενός εθνικού δικαστηρίου.

- Στη Δήλωση των 22 αποτυπώνεται ρητά η πρόθεση συνέχισης των συζητήσεων για την εύρεση λύσης στο θέμα της εφαρμογής της ρήτρας διαιτησίας της ΣΧΕ, ενώ η Δήλωση των 5 υιοθετεί πιο γενικόλογη διατύπωση για τη διαπίστωση περαιτέρω επιπτώσεων της απόφασης *Achmea*.

- Η Δήλωση της Ουγγαρίας ουσιαστικά υιοθετεί την ερμηνεία των 5, αλλά αποδέχεται την ανάγκη περαιτέρω συζητήσεων για τη μελλοντική εφαρμογή της ρήτρας διαιτησίας της ΣΧΕ μεταξύ κρατών μελών.

Συνοψίζοντας, με τις Κοινές Δηλώσεις διατυπώνεται με

17. *Novenergia II - Energy and Environment (SCA), SICAR v. The Kingdom of Spain*, Case No. T 4658-18, Svea Court of Appeal (2015/06).

σαφήνεια η έλλειψη έγκυρης συναίνεσης των μερών σε μία διαιτητική διαδικασία στη βάση των ενδοενωσιακών ΔΕΣ και αμφισβητείται ευθέως η δικαιοδοσία των διαιτητικών δικαστηρίων να κρίνουν υποθέσεις μεταξύ κρατών μελών, οι οποίες υπόκεινται στο ενωσιακό δίκαιο. Δηλώνεται ότι οι ΔΕΣ που βρίσκονται σε ισχύ μεταξύ κρατών μελών δεν παράγουν νομικά αποτελέσματα και ανακοινώνεται σαφώς η απόφαση άμεσου τερματισμού τους.

Ο ρόλος των Κοινών Δηλώσεων υπήρξε καίριος για την ενημέρωση των οικονομικών δρώντων, δεδομένης της έντονης ανησυχίας και της συγκεχυμένης πληροφόρησης που κυριάρχησε στην επενδυτική κοινότητα. Είναι δύσκολο να εκτιμηθεί, ωστόσο, κατά πόσον εκπλήρωσαν τον σκοπό για τον οποίο συντάχθηκαν. Ο αρχικός σχεδιασμός απέδιδε ιδιαίτερη σημασία στην ταχύτητα δημοσίευσης και στην ενότητα της ερμηνείας, ώστε να διακοπεί η εκδίκαση υποθέσεων που βρίσκονταν σε εξέλιξη και να αποτραπεί η εκκίνηση νέων. Η παράταση των διαβουλεύσεων και ο κατακερματισμός των τελικών Δηλώσεων ενδεχομένως αποδυνάμωσαν και περιέπλεξαν το μήνυμα που τα κράτη μέλη θέλησαν να στείλουν στα διαιτητικά δικαστήρια και στους επενδυτές, κυρίως όσον αφορά στη διαχείριση της ΣΧΕ¹⁸.

IV. Η Συμφωνία Τερματισμού

Στις 24 Οκτωβρίου 2019, μετά από εντατικές διαπραγματεύσεις που διήρκησαν περίπου ένα έτος, τα κράτη μέλη κατέληξαν στο κείμενο της Συμφωνίας Τερματισμού των μεταξύ τους ΔΕΣ. Οι σημαντικότερες παράμετροι που προδιέγραψαν αλλά και παρέτειναν τη διαπραγμάτευση ήταν:

- Η φύση της συμφωνίας: δεν επρόκειτο για ενωσιακό κείμενο αλλά για διακυβερνητική συμφωνία, που καταρτίστηκε εκ του μηδενός, βάσει της σύνθεσης προτάσεων των κρατών μελών, με την Επιτροπή σε ρόλο συντονιστή και διευκολυντή της διαδικασίας. Λόγω του κατακερματισμού των αντικρουόμενων προσεγγίσεων, τα κράτη μέλη εργάστηκαν επί ενός πολύπλοκου κειμένου, αναδιμορφώνοντας διαρκώς τόσο το περιεχόμενο όσο και το λεκτικό των διατάξεων.

- Το εύρος εφαρμογής: η Συμφωνία Τερματισμού όφειλε να καλύπτει όλες τις εκκρεμείς υποθέσεις, διασφαλίζοντας ότι δεν δημιουργείται ρυθμιστικό κενό ή ασάφεια τόσο για τους επενδυτές και τα διαιτητικά δικαστήρια όσο και για τα κράτη και τα εθνικά δικαστήρια που θα κληθούν να την εφαρμόσουν. Η προσπάθεια να καλυ-

18. Είναι ενδεικτικό ότι, σύμφωνα με τα στοιχεία του ICSID, οι νέες ενδοενωσιακές προσφυγές στη βάση του άρθρου 26(3) της ΣΧΕ παρέμειναν στα ίδια επίπεδα με ελαφρά αυξητική τάση μετά την έκδοση των Δηλώσεων, βλ. <https://icsid.worldbank.org/cases/recent>.

φθούν με γενικούς όρους όλες οι ιδιαιτερότητες των εν εξέλιξη υποθέσεων και τα χαρακτηριστικά των εθνικών διοικητικών και δικαστικών συστημάτων υπήρξε περιπλοκή και κοπώδης.

- Οι ερμηνευτικές διαφορές: η Συμφωνία συνιστά αποτύπωση των πολιτικών δεσμεύσεων που είχαν αναληφθεί από τα κράτη μέλη στις Δηλώσεις της 15ης και 16ης Ιανουαρίου 2019, σε νομικό κείμενο με δεσμευτική ισχύ. Αυτό είχε ως συνέπεια να μεταφερθούν στη διαπραγμάτευση για τη Συμφωνία οι ερμηνευτικές διαφορές που είχαν διαφανεί σε πολιτικό επίπεδο και οδήγησαν στην κοινοποίηση διαφορετικών Δηλώσεων. Η σημαντικότερη από αυτές ήταν η αναφορά, εντός της Συμφωνίας, στην ενδοενωσιακή εφαρμογή της ρήτρας διαιτησίας που προβλέπεται στη ΣΧΕ. Παρά τους συμβιβασμούς που επιδιώχθηκαν, το συγκεκριμένο ζήτημα καθόρισε σε σημαντικό βαθμό την εξέλιξη – και την καθυστέρηση – των διαπραγματεύσεων.

Η Συμφωνία αποτελείται από το Προοίμιο, δεκαοχτώ άρθρα διαρθρωμένα σε τέσσερα Τμήματα και τέσσερα Παραρτήματα.

1. Το προοίμιο

Τα συμβαλλόμενα μέρη, επικαλούμενα σχετικές αποφάσεις του ΔΕΕ¹⁹, αναγνωρίζουν ότι οι ρήτρες διαιτησίας δεν μπορούν να εφαρμόζονται μεταξύ κρατών μελών της ΕΕ και ως εκ τούτου δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως νομική βάση σε διαιτητική διαδικασία από την ημερομηνία που το τελευταίο από τα συμβαλλόμενα μέρη έγινε κράτος μέλος της ΕΕ. Τα κράτη μέλη δηλώνουν ότι συμμορφώνονται προς την άποψη της Επιτροπής, όπως έχει διατυπωθεί στις διαδικασίες επί παραβάσει και στις διαδικασίες προκαταρκτικής εξέτασης, σύμφωνα με την οποία οι ενδοενωσιακές ΔΕΣ είναι παράνομες και περιττές στην ενιαία αγορά, γι' αυτό και πρέπει να τερματιστούν στο σύνολό τους. Διευκρινίζεται, ωστόσο, ότι το θέμα της νομιμότητας των υπολοίπων διατάξεων, πλην της ρήτρας διαιτησίας, δεν καλύπτεται από αυτή τη συμφωνία και επομένως δεν συνάγεται, με γνώμονα και μόνο τον τερματισμό των ενδοενωσιακών ΔΕΣ, ότι οι ουσιαστικές τους διατάξεις θεωρούνται ασύμβατες με τις Συνθήκες της ΕΕ. Τα κράτη μέλη επιβεβαιώνουν την επάρκεια του καθεστώτος προστασίας των δικαιωμάτων των επενδυτών στο πλαίσιο του ενωσιακού δικαίου και

19. Συγκεκριμένα, αναφέρονται οι υποθέσεις ΔΕΚ C-478/07, *Budějovický Budvar*, 08.09.2009, ECLI:EU:C:2009:521, σύμφωνα με την οποία οι διατάξεις διεθνών συμφωνιών που συνάπτονται μεταξύ δύο κρατών μελών δεν μπορούν να εφαρμόζονται στις σχέσεις μεταξύ αυτών των δύο κρατών μελών αν είναι αντίθετες προς τις Συνθήκες της ΕΕ, και ΔΕΕ C-284/16 (*Achmea*), ό.π., σύμφωνα με την οποία οι ρήτρες διαιτησίας μεταξύ επενδυτών και κράτους που περιλαμβάνονται στις ΔΕΣ μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ (ενδοενωσιακές ΔΕΣ) αντιβαίνουν στις Συνθήκες της ΕΕ.

Το τέλος μιας μακράς πορείας ή η αρχή μιας άλλης;

την εμπιστοσύνη τους στη λειτουργία των εθνικών δικαστηρίων, ζητώντας ωστόσο από την Επιτροπή να προβεί σε συγκεκριμένες ενέργειες για τη βελτίωση της μεταχείρισης των διασυννοριακών επενδύσεων, με όποιον τρόπο κριθεί κατάλληλος προς τούτο.

2. Τμήμα 1 – Ορισμοί

Μέσω των ορισμών του άρθρου 1, πέραν των υπολοίπων βασικών όρων (Διμερής Επενδυτική Συμφωνία, Διαιτητική Διαδικασία, Ρήτρα Λήξης Ισχύος) διακρίνονται οι διαιτητικές διαδικασίες σε τρεις κατηγορίες, με γνώμονα την κατάσταση στην οποία βρίσκονταν κατά την ημερομηνία έκδοσης της απόφασης του ΔΕΕ για την υπόθεση *Achmea* (6 Μαρτίου 2018):

- στις περατωθείσες εμπίπτουν οι διαιτητικές διαδικασίες που περατώθηκαν με συμφωνία διακανονισμού ή με οριστική διαιτητική απόφαση, εφόσον αυτή εκδόθηκε και εκτελέστηκε δεόντως πριν από τις 6 Μαρτίου 2018, είτε εξαφανίστηκε ή ακυρώθηκε πριν από την ημερομηνία έναρξης ισχύος της παρούσας Συμφωνίας,
- στις εκκρεμείς περιλαμβάνονται οι διαιτητικές διαδικασίες που κινήθηκαν πριν από τις 6 Μαρτίου 2018 και δεν εμπίπτουν στις περατωθείσες, ανεξαρτήτως του σταδίου στο οποίο βρίσκονται κατά την ημερομηνία έναρξης ισχύος της παρούσας Συμφωνίας, και
- στις νέες διαιτητικές διαδικασίες, αυτές που κινήθηκαν μετά ή κατά την 6η Μαρτίου 2018.

3. Τμήμα 2 – Διατάξεις σχετικά με τη λήξη της ισχύος των Διμερών Επενδυτικών Συμφωνιών

Στα άρθρα 2 και 3 αποφασίζεται, αντίστοιχα, η λήξη των σε ισχύ ΔΕΣ (όπως καταγράφονται στο Παράρτημα Α) και των ΔΕΣ που έχουν τερματιστεί με ενεργοποίηση των ρητρών λήξης ισχύος τους, των διατάξεων, δηλαδή, σύμφωνα με τις οποίες παρατείνεται η προστασία των επενδύσεων για ένα χρονικό διάστημα πέραν της ημερομηνίας τερματισμού (όπως καταγράφονται στο Παράρτημα Β). Διευκρινίζεται ότι ταυτόχρονα καταργούνται ρητά και οι ρήτρες λήξης ισχύος και, ως εκ τούτου, δεν μπορούν πλέον να ενεργοποιηθούν ως αποτέλεσμα της λήξης των ΔΕΣ του Παραρτήματος Α και δεν παράγουν νομικά αποτελέσματα στην περίπτωση των ΔΕΣ του Παραρτήματος Β.

Στις γενικές διατάξεις του άρθρου 4 επιβεβαιώνεται η κοινή αντίληψη των κρατών μελών για τη συμμόρφωσή τους προς την απόφαση του ΔΕΕ στην υπόθεση *Achmea*. Δηλώνεται ρητά ότι οι ρήτρες διαιτησίας που περιλαμβάνονται στις ενδοενοσιακές ΔΕΣ δεν εφαρμόζονται μεταξύ κρατών μελών και επομένως δεν αποτελούν νομική βάση για οποιαδήποτε διαιτητική διαδικασία από την ημερομηνία που το τελευταίο από τα συμβαλλόμενα μέρη απέκτησε την ιδιότητα του κράτους μέλους της ΕΕ.

4. Τμήμα 3 – Διατάξεις σχετικά με τις αξιώσεις που εγείρονται στο πλαίσιο των Διμερών Επενδυτικών Συμφωνιών

Στο τμήμα αυτό καταγράφεται η μεταχείριση των υποθέσεων ανάλογα με την κατηγοριοποίησή τους και οι αντίστοιχες υποχρεώσεις των κρατών μελών. Προβλέπονται μεταβατικά μέτρα για συγκεκριμένες περιπτώσεις υποθέσεων και ορίζονται οι όροι υπό τους οποίους οι επενδυτές δικαιούνται να προσφύγουν σε αυτά. Ειδικότερα:

- Δηλώνεται ότι οι ρήτρες διαιτησίας των καταργούμενων ή με ενεργή τη ρήτρα λήξης ισχύος ΔΕΣ δεν μπορούν να αποτελέσουν νομική βάση για νέες διαδικασίες (άρθρο 5).
- Οι περατωθείσες διαδικασίες, που έχουν ολοκληρωθεί πριν την 6η Μαρτίου 2018 με την έκδοση οριστικής διαιτητικής απόφασης, με απόφαση διακανονισμού ή με συμφωνία φιλικού διακανονισμού διαφορών, διασφαλίζεται ότι δεν θα κινηθούν εκ νέου (άρθρο 6).

Το άρθρο 7 ορίζει τις υποχρεώσεις των κρατών μελών που εμπλέκονται σε μη περατωθείσες διαιτητικές διαδικασίες ως εξής:

- Σε περίπτωση που είναι μέρη σε διαιτητική διαδικασία η οποία είτε δεν έχει περατωθεί οριστικά μέχρι την 6η Μαρτίου 2018 (εκκρεμή) είτε εκκίνησε μετά την 6η Μαρτίου 2018 (νέα), οφείλουν να συνεργαστούν και να ενημερώσουν τα διαιτητικά δικαστήρια για την κοινή τους αντίληψη σχετικά με τη μη εφαρμογή των ρητρών διαιτησίας, όπως διατυπώνεται στο άρθρο 4 της Συμφωνίας, με την υποβολή συγκεκριμένης Δήλωσης (σχέδιο της Δήλωσης αυτής καταγράφεται στο Παράρτημα Γ).

- Σε περίπτωση που είναι διάδικοι σε δικαστική διαδικασία που αφορά διαιτητική απόφαση βάσει ενδοενοσιακών ΔΕΣ, θα γνωστοποιήσουν στα εθνικά δικαστήρια ή στα δικαστήρια τρίτης χώρας τις συνέπειες που απορρέουν από την απόφαση του ΔΕΕ για την υπόθεση *Achmea*, ώστε το δικάζον δικαστήριο να εξαφανίσει, να ακυρώσει ή να μην προβεί στην αναγνώριση και την εκτέλεση της απόφασης αυτής.

Στο άρθρο 8, και αποκλειστικά για τις υποθέσεις που βρίσκονταν σε εξέλιξη μέχρι και την ημερομηνία έκδοσης της απόφασης του ΔΕΕ για την υπόθεση *Achmea* (εκκρεμείς υποθέσεις), παρέχεται στους επενδυτές η δυνατότητα επίλυσης της διαφοράς μέσω:

- προσφυγής σε έκτακτα επανορθωτικά μέτρα, τα οποία εξειδικεύονται στα άρθρα 9 και 10 της παρούσας Συμφωνίας και περιλαμβάνουν: α) τη δυνατότητα εξωδικαστικής επίλυσης της διαφοράς και/ή β) την προσφυγή στα εθνικά δικαστήρια κατά παρέκκλιση των προβλεπόμενων προθεσμιών.
- φιλικού διακανονισμού ή χρήσης οποιουδήποτε άλλου μέσου επίλυσης διαφορών, εφόσον είναι συμβατό με το δίκαιο της Ένωσης.

Διευκρινίζεται ότι οι παραπάνω δυνατότητες δεν παρέχονται εάν κατά του μέτρου που αποτελεί αντικείμενο της διαφοράς έχει ήδη ασκηθεί προσφυγή ενώπιον του αρμόδιου εθνικού δικαστηρίου ή εάν, μέχρι τη θέση σε ισχύ της παρούσας Συμφωνίας, εκδοθεί οριστική διαιτητική απόφαση με την οποία διαπιστώνεται ότι το κράτος εναντίον του οποίου έχει κινηθεί η διαδικασία δεν παραβίασε τις διατάξεις ΔΕΣ με τη λήψη του επίδικου μέτρου.

4.1. Ο διαρθρωμένος διάλογος

Στο άρθρο 9 ορίζονται οι προϋποθέσεις, τα στάδια και οι προθεσμίες για το πρώτο από τα μεταβατικά μέτρα στα οποία αναφέρεται το προηγούμενο άρθρο 8, τη διεξαγωγή του διαρθρωμένου διαλόγου. Πρόκειται για μία καινοφανή *ad hoc* διαδικασία εξωδικαστικής επίλυσης διαφορών η οποία μπορεί να κινηθεί κατόπιν αιτήματος του επενδυτή ή του κράτους μέλους που εμπλέκεται σε εκκρεμή διαιτητική διαδικασία. Η κατάρτιση της διαδικασίας αυτής άνοιξε ευρύ πεδίο ανταλλαγών απόψεων αλλά και διαφωνιών κατά τη διαπραγμάτευση, τόσο των κρατών μελών όσο και της Επιτροπής.

Με τη συμμετοχή τους στον διαρθρωμένο διάλογο, τα μέρη αποσκοπούν στην επίτευξη φιλικής, νόμιμης και δίκαιης εξωδικαστικής και εξωδιαιτητικής επίλυσης της διαφοράς που αποτελεί αντικείμενο διαιτητικής διαδικασίας στη βάση ενδοενωσιακής ΔΕΣ.

Η εμπιστευτικότητα και αμεροληψία διασφαλίζεται από τον ανεξάρτητο διαμεσολαβητή, υπό την εποπτεία του οποίου τελεί η διαδικασία του διαρθρωμένου διαλόγου. Το τελικό αποτέλεσμα της διαδικασίας, εφόσον γίνει αποδεκτό από τα μέρη, είναι νομικά δεσμευτικό.

Οι δαπάνες υλικοτεχνικής υποδομής και η αμοιβή του διαμεσολαβητή βαραίνουν εξ ημισείας τα μέρη, όπως προσδιορίζονται ενδεικτικά στο Παράρτημα Δ της Συμφωνίας, ώστε να διασφαλιστεί η οικονομικά προσιτή και χωρίς αποκλίσεις εφαρμογή του μέτρου.

4.2. Πρόσβαση στα εθνικά δικαστήρια

Στο άρθρο 10 προβλέπεται, ως δεύτερο μεταβατικό μέτρο, η πρόσβαση του επενδυτή στα ένδικα μέσα βάσει του εθνικού δικαίου, ακόμα και αν έχουν παρέλθει οι προβλεπόμενες προθεσμίες για την άσκηση σχετικής προσφυγής. Η δυνατότητα αυτή παρέχεται και σε επενδυτές που έχουν προσφύγει στον διαρθρωμένο διάλογο αλλά δεν επτευχθή αμοιβαία αποδεκτή λύση.

Εκτός από τις υποχρεώσεις του επενδυτή και τις σχετικές προθεσμίες για τη χρήση του συγκεκριμένου μέτρου, στο άρθρο διευκρινίζεται ότι οι διατάξεις των ενδοενωσιακών ΔΕΣ δεν θεωρούνται μέρος του εφαρμοστέου δικαίου και η αξίωση του επενδυτή εγείρεται βάσει του εθνικού ή του ενωσιακού δικαίου.

Δεν γεννάται υποχρέωση δημιουργίας νέων ένδικων μέσων, πλην των ήδη προβλεπομένων στο εθνικό δίκαιο

εκάστου κράτους μέλους, σημείο το οποίο απετέλεσε βασικό ζήτημα κατά τη διαπραγμάτευση.

5. Τμήμα 4 – Τελικές διατάξεις

Τα τελικά άρθρα 11-18 αφορούν κυρίως τις διαδικασίες κύρωσης, προσωρινής εφαρμογής (εφόσον οι συνταγματικοί κανόνες κάθε συμβαλλόμενου μέρους το επιτρέπουν) και θέσης σε ισχύ της Συμφωνίας καθώς και τον τρόπο επίλυσης των διαφορών που προκύπτουν από αυτήν. Επιπλέον, ορίζεται η υποχρέωση του κράτους μέλους που είναι διάδικο μέρος σε εκκρεμή διαιτητική διαδικασία να ενημερώσει το αντίδικο μέρος σε σχέση με τη διαδικασία επικύρωσης, έγκρισης ή αποδοχής της Συμφωνίας Τερματισμού από πλευράς του.

6. Παραρτήματα

Η Συμφωνία περιλαμβάνει τέσσερα παραρτήματα που αναφέρονται στα εξής:

- Την παράθεση των ΔΕΣ που λήγουν με τη θέση σε ισχύ της παρούσας Συμφωνίας (Παράρτημα Α).

- Την καταγραφή των ΔΕΣ που έχουν τερματιστεί και στις οποίες έχουν ενεργοποιηθεί, όπου προβλέπονται, οι ρήτρες λήξης ισχύος, οι οποίες με τη θέση σε ισχύ της παρούσας Συμφωνίας παύουν να παράγουν νομικά αποτελέσματα (Παράρτημα Β).

- Σχέδιο Δήλωσης για τις έννομες συνέπειες της απόφασης του ΔΕΕ για την υπόθεση *Achmea* την οποία τα συμβαλλόμενα μέρη πρέπει να υποβάλλουν στο διαιτητικό δικαστήριο, σε περίπτωση που είναι διάδικα μέρη σε εκκρεμείς ή νέες διαιτητικές διαδικασίες, όπως προβλέπεται στο άρθρο 7 της παρούσας Συμφωνίας (Παράρτημα Γ).

- Ενδεικτικό πίνακα τελών για την αμοιβή του διαμεσολαβητή υπό την εποπτεία του οποίου τελεί ο διαρθρωμένος διάλογος του άρθρου 9 (Παράρτημα Δ).

7. Δηλώσεις

Το ζήτημα της αποτελεσματικής προστασίας των επενδυτών που καλόπιστα προσέφυγαν σε διαιτησία, εφόσον οι ΔΕΣ μεταξύ κρατών μελών βρίσκονταν σε ισχύ, καθώς και το καθεστώς διασφάλισης και εφαρμογής των δικαιωμάτων των επενδυτών στο μέλλον απασχόλησαν αρκούντως τις διαβουλεύσεις και τη διαπραγμάτευση. Αν και προτάθηκε η εισαγωγή συγκεκριμένων προβλέψεων στη Συμφωνία Τερματισμού για τις υποχρεώσεις των κρατών μελών ως προς την προστασία που πρέπει να παρέχουν στους επενδυτές, δεν βρήκε απήχηση στην πλειοψηφία. Σύμφωνα με τη θέση της Επιτροπής και των κρατών μελών, η εθνική νομοθεσία και το ενωσιακό δίκαιο προβλέπουν ένα πλήρες και αποτελεσματικό πλαίσιο προστασίας των δικαιωμάτων των επενδυτών καθώς και πρόσβαση σε ένδικα μέσα, σε περίπτωση καταστρατήγησής τους, τα οποία δεν χρειάζεται να διατυπωθούν στο κείμενο της Συνθήκης εφόσον αυτονόητα ισχύουν.

Το τέλος μιας μακράς πορείας ή η αρχή μιας άλλης;

Στο πνεύμα αυτό, το Λουξεμβούργο και η Πορτογαλία υπέβαλαν Δηλώσεις²⁰ στη Συνθήκη Τερματισμού, τονίζοντας την υποχρέωση βελτίωσης του επιπέδου προστασίας των διασυννοριακών επενδύσεων εντός της ΕΕ. Η μεν Πορτογαλία σημειώνει ότι η δικαιολογημένη εμπιστοσύνη των επενδυτών που δημιουργήθηκε από την εφαρμογή των ΔΕΣ πρέπει να γίνει σεβαστή και καλεί σε εντατικοποίηση των προσπαθειών για καλύτερη προστασία εντός της ΕΕ με την εισαγωγή νέων ή βελτιωμένων εργαλείων, καθώς και με την αξιολόγηση των ισχυόντων μηχανισμών επίλυσης διαφορών²¹.

Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και το Λουξεμβούργο, επικαλούμενο τις Δηλώσεις του Ιανουαρίου 2019 και επισημαίνοντας την υποχρέωση των κρατών μελών και της Επιτροπής να προχωρήσουν χωρίς καθυστερήσεις στις απαραίτητες δράσεις για τη διασφάλιση πλήρους, ισχυρής και αποτελεσματικής προστασίας – συμπεριλαμβανομένων των εργαλείων για την επίτευξή της – στη βάση συγκεκριμένου σχεδίου²².

Σημειώνεται ότι Δήλωση υπέβαλε και η Ολλανδία σε σχέση με την εφαρμογή της απόφασης του ΔΕΕ για την *Achmea* και όσον αφορά τις υπερπόντιες χώρες και εδάφη της²³.

8. Νομικές συνέπειες τερματισμού

Η Συμφωνία Λήξης Ισχύος των ενδοενοσιακών ΔΕΣ επιλύει, με ομοιόμορφο και συντονισμένο τρόπο, ένα χρόνιο νομικό ζήτημα στο εσωτερικό της ΕΕ. Η κοινή απόφαση τερματισμού αποτρέπει τον κατακερματισμό της ενιαίας αγοράς και τη συνακόλουθη δυσμενή μεταχείριση ορισμένων επενδυτών στη βάση της εθνικότητας. Διασφαλίζεται η ορθή εφαρμογή του δικαίου, η ακεραιότητα της εσωτερικής αγοράς και η αρχή της μη διάκρισης εις βάρος ενωσιακών επενδυτών. Φιλοδοξεί να καλύψει το σύνολο των ζητημάτων που προκύπτουν από την ενδοενοσιακή εφαρμογή των ΔΕΣ και τον ταυτόχρονο τερματισμό αυτών και των ρητρών λήξης ισχύος τους, με δίκαιο και ισορροπημένο τρόπο για τους επενδυτές και για τις διοικήσεις. Η διευθέτηση των ζητημάτων χωρίς την πρόκληση πρόσθετης γραφειοκρατικής επιβάρυνσης ή υποχρέωσης νέας νομοθέτησης στα κράτη μέλη φαίνεται ότι

έχει επιτευχθεί. Επισημαίνονται, ωστόσο, ορισμένες εκκρεμότητες και επακόλουθα της Συμφωνίας που αναμένεται να αναδειχθούν το επόμενο διάστημα.

8.1. Η συμμόρφωση των κρατών μελών που δεν υπέγραψαν τη Συμφωνία

Τα κράτη μέλη που δεν υπέγραψαν τη Συμφωνία Λήξης Ισχύος (Σουηδία, Φινλανδία, Αυστρία, Ηνωμένο Βασίλειο) έχουν αναλάβει τη δέσμευση και υποχρεούνται να τερματίσουν τις ενδοενοσιακές τους ΔΕΣ διμερώς, προς συμμόρφωση με την απόφαση του ΔΕΕ και προς αποφυγή των συνεπειών των διαδικασιών επί παραβάσει που έχει εκκινήσει εναντίον τους η Επιτροπή. Ειδικότερα, το Ηνωμένο Βασίλειο, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες χώρες εναντίον των οποίων κινήθηκαν διαδικασίες επί παραβάσει, δεν ανταποκρίθηκε στην προτροπή της Επιτροπής αλλά και στις εκκλήσεις των υπολοίπων κρατών μελών για τον τερματισμό των μεταξύ τους ΔΕΣ, γεγονός που οδήγησε στην αποστολή αιτιολογημένης γνώμης τον Οκτώβριο του 2020²⁴. Στην αιτιολογημένη γνώμη η Επιτροπή σημειώνει ότι, σε περίπτωση μη ικανοποιητικής απάντησης εντός δύο μηνών, μέχρι τις 30.12.2020, διατηρεί τη δυνατότητα να παραπέμψει την υπόθεση στο ΔΕΕ.

Επισημαίνεται ότι, σύμφωνα με τη Συμφωνία Αποχώρησης του Ηνωμένου Βασιλείου, η Επιτροπή δύναται, εφόσον κρίνει ότι το Ηνωμένο Βασίλειο έχει παραβεί υποχρέωσή του εκ των Συνθηκών πριν από τη λήξη της μεταβατικής περιόδου, να προσφύγει ενώπιον του ΔΕΕ μέχρι και εντός τεσσάρων ετών μετά τη λήξη της. Οι δε αποφάσεις του ΔΕΕ έχουν δεσμευτική ισχύ ως προς το Ηνωμένο Βασίλειο και εντός αυτού, εφόσον αφορούν την περίοδο που ήταν κράτος μέλος της ΕΕ, ανεξάρτητα από το αν εκδόθηκαν πριν ή μετά τη λήξη της μεταβατικής περιόδου²⁵.

Δεν μπορεί, ωστόσο, να προδικασθεί η θέση που θα υιοθετήσουν τα διαιτητικά δικαστήρια, σε περίπτωση προσφυγής επενδυτή του Ηνωμένου Βασιλείου εναντίον κράτους μέλους της ΕΕ στη βάση μεταξύ τους ΔΕΣ, δεδομένου ότι πρόκειται πλέον για τρίτη χώρα.

8.2. Η ενδοενοσιακή εφαρμογή της ρήτρας διαιτησίας της Συνθήκης για τον Χάρτη Ενέργειας

Στο προοίμιο της Συμφωνίας δηλώνεται η ρητή εξαίρεση των ενδοενοσιακών διαιτητικών διαδικασιών βάσει του άρθρου 26 της ΣΧΕ από το εύρος εφαρμογής της Συμφωνίας. Όπως σημειώθηκε παραπάνω, η επέκταση των συνεπειών της απόφασης *Achmea* στην ενδοενοσιακή

20. Επιφυλάξεις δεν επιτρέπονται στη Συμφωνία Τερματισμού, σύμφωνα με το άρθρο 13 αυτής.

21. <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/treaties-agreements/ratification/?id=2019049&partyid=P&doclanguage=en>.

22. <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/treaties-agreements/ratification/?id=2019049&partyid=LU&doclanguage=en>.

23. <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/treaties-agreements/ratification/?id=2019049&partyid=NL&doclanguage=en>.

24. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/inf_20_1687.

25. Συμφωνία για την Αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας από την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας (ΕΕ 2019 C 384 I/1), άρθρα 87-89.

εφαρμογή της ρήτρας διαιτησίας που προβλέπεται στο άρθρο 26 της ΣΧΕ αποτέλεσε το πλέον ακανθώδες ζήτημα της διαπραγματεύσεως και τον βασικό λόγο απόκλισης μεταξύ των κρατών μελών στις Κοινές Διακηρύξεις του Ιανουαρίου 2019. Εν τέλει, τα συμβαλλόμενα μέρη αναγνώρισαν ότι πρέπει να αντιμετωπιστεί το ζήτημα της εφαρμογής της ρήτρας διαιτησίας του άρθρου 26 μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ όταν αυτά είναι και μέρη της ΣΧΕ, μεταθέτοντας την επίλυσή του σε μεταγενέστερο στάδιο, χωρίς να προσδιοριστεί περαιτέρω ο τρόπος ή ο χρόνος διευθέτησης.

Λαμβάνοντας υπόψη τη στάση των διαιτητικών δικαστηρίων, κατά την κρίση των οποίων η απόφαση του ΔΕΕ αφορά στην εσωτερική έννομη τάξη της ΕΕ και δεν δεσμεύει τη διεθνή διαιτησία, η διατύπωση της Συνθήκης Λήξης Ισχύος είναι μάλλον αδύναμη και περισσότερο συσκοτίζει παρά διευθετεί το ζήτημα.

8.3. Η αποτελεσματικότητα του διαρθρωμένου διαλόγου

Σε περίπτωση έκδοσης αποφάσεων διαιτητικών δικαστηρίων μετά την 6η Μαρτίου 2018, όπου επιδικάζεται αποζημίωση από ένα κράτος μέλος προς τον επενδυτή άλλου κράτους μέλους βάσει διάταξης ενδοενωσιακής ΔΕΣ, οι αποφάσεις αυτές δεν μπορούν να εκτελεστούν, ούτε από τα εθνικά δικαστήρια των κρατών μελών ούτε από αυτά τρίτων χωρών. Τα μέρη της Συμφωνίας αναλαμβάνουν την υποχρέωση να ενημερώσουν προς τούτο τις αρμόδιες αρχές (άρθρο 7) καταθέτοντας τη βασισμένη στην απόφαση του ΔΕΕ για την υπόθεση *Achmea* επιχειρηματολογία (όπως αποτυπώνεται στο Παράρτημα Γ).

Ωστόσο, εκφράστηκαν αμφιβολίες για το αν ένα εθνικό δικαστήριο μπορεί να εξαφανίσει ή να ακυρώσει διαιτητική απόφαση κατόπιν αιτήματος κράτους μέλους, κατά τις διατάξεις του άρθρου 7 της Συμφωνίας, εφόσον οι Κανόνες Διαιτησίας του Διεθνούς Κέντρου για την Επίλυση Επενδυτικών Διαφορών (ICSID) ορίζουν ότι οι αποφάσεις των διαιτητικών δικαστηρίων είναι οριστικές, δεσμευτικές και δεν υπόκεινται σε οποιοδήποτε επανορθωτικό μέτρο πέραν αυτών που προβλέπονται στις διατάξεις της ίδιας της Σύμβασης ICSID²⁶. Επιπλέον, δεν υπάρχει εγγύηση ότι τα δικαστήρια τρίτων χωρών θα υιοθετήσουν την κοινή κατανόηση των κρατών μελών ως επαρκή βάση για τη μη εκτέλεση της διαιτητικής απόφασης.

Έτσι, για να αποτραπεί η προσφυγή σε δικαστήρια τρίτων χωρών επενδυτών που έχουν δικαιωθεί με απόφαση που εκδόθηκε μετά την 6η Μαρτίου 2018 αλλά είχε εκκινήσει πριν από αυτή την ημερομηνία, προτείνεται ως δέλεαρ η εναλλακτική του διαρθρωμένου διαλόγου (άρθρο 9). Η απλοποιημένη διαδικασία και το χαμηλό κόστος προ-

βάλλονται ως παράγοντες που καθιστούν την επιλογή του διαρθρωμένου διαλόγου αρκετά ελκυστική, σε σχέση με την προσφυγή σε δικαστήριο τρίτης χώρας. Η μη υποχρεωτική για τα κράτη συμμετοχή, ωστόσο, και το ενδεχόμενο να μην καταλήξει η διαδικασία σε απόφαση δεσμευτική για τα δύο μέλη θα μπορούσε να λειτουργήσει ανασταλτικά για τους επενδυτές.

8.4. Η επάρκεια της προστασίας των επενδυτών εντός ΕΕ

Η Συνθήκη Τερματισμού καθιστά σαφές ότι οι επενδυτές που προέρχονται από κράτη μέλη και διατηρούν διασυνοριακές επενδύσεις εντός της ΕΕ δεν μπορούν, μετά την 6η Μαρτίου 2018, να εκκινούν διαιτητικές διαδικασίες για αποζημιώσεις κατά του κράτους μέλους υποδοχής της επένδυσης ή να επικαλούνται διατάξεις των ενδοενωσιακών ΔΕΣ για την προστασία τους. Επιπλέον, αποφάσεις διαιτητικών δικαστηρίων που εκδόθηκαν προς όφελος του επενδυτή μετά την 6η Μαρτίου 2018 δεν μπορούν να εκτελεστούν.

Οι αντιδράσεις της επενδυτικής κοινότητας για την απότομη κατάργηση του πλέγματος προστασίας που πρόσφεραν οι ΔΕΣ, με την άμεση απαλοιφή των ρητρών λήξης ισχύος, και η δυσπιστία απέναντι στον τρόπο λειτουργίας των εθνικών δικαστηρίων υπήρξαν έντονες. Λόγω του εξαιρετικού χαρακτήρα τους, ο διαρθρωμένος διάλογος για τη φιλική επίλυση διαφορών και η εκπρόθεσμη προσφυγή στα εθνικά δικαστήρια αφορούν έναν πεπερασμένο αριθμό υποθέσεων και μένουν σε ισχύ για περιορισμένο χρονικό διάστημα. Επομένως, ο άμεσος τερματισμός των ΔΕΣ αποκάλυψε με επείγοντα τρόπο τις αδυναμίες και τις ανακολουθίες της ενωσιακής επενδυτικής αγοράς, για την αντιστάθμιση των οποίων δεν θεωρείται ότι επαρκούν οι υφιστάμενοι δικαιοίκοι κανόνες.

V. Πώς θα προστατεύονται εφ' εξής οι ενδοενωσιακοί επενδυτές και οι επενδύσεις τους

Την απόφαση του ΔΕΕ για την *Achmea* και την εκπεφρασμένη πρόθεση των κρατών μελών να τερματίσουν τις μεταξύ τους ΔΕΣ ακολούθησαν διαμαρτυρίες από επενδυτές για ενδεχόμενη επιδείνωση του επενδυτικού κλίματος εντός της ΕΕ²⁷. Ως αιτία προβλήθηκαν κυρίως οι ξαφνικές και αδικαιολόγητες αλλαγές στο ρυθμιστικό πλαίσιο των κρατών και η έλλειψη εμπιστοσύνης ως προς την εφαρμογή των νόμων προστασίας των δικαιωμάτων τους. Ορισμένοι επενδυτές επίσης υποστήριξαν ότι η κατάργηση των ΔΕΣ τούς φέρνει σε δυσμενή θέση σε σχέση με τους επενδυτές τρίτων χωρών, εφόσον υπάρχει σε ισχύ ΔΕΣ με τη χώρα προέλευσής τους.

26. "The award shall be binding on the parties and shall not be subject to any appeal or to any other remedy except those provided for in this Convention", άρθρο 53 (1) της Σύμβασης ICSID.

27. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/business_economy_euro/banking_and_finance/documents/2020-investment-protection-consultation-document_en.pdf.

Το τέλος μιας μακράς πορείας ή η αρχή μιας άλλης;

1. Η Ανακοίνωση της Επιτροπής για την «Προστασία των Ενδοενωσιακών Επενδύσεων»

Για να διασκεδάσει τις ανησυχίες και να απαντήσει στις αιτιάσεις, η Επιτροπή δημοσίευσε, την 19η Ιουλίου 2018, Ανακοίνωση προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο για την «Προστασία των Ενδοενωσιακών Επενδύσεων»²⁸, την οποία επικαλέστηκαν τα κράτη μέλη στις Δηλώσεις της 15ης και 16ης Ιανουαρίου 2019, υποστηρίζοντας ότι ο τερματισμός των ΔΕΣ δεν υποβιβάζει το επίπεδο προστασίας των επενδύσεων εντός της ενιαίας αγοράς, διότι το δίκαιο της ΕΕ προσφέρει ήδη ένα ολοκληρωμένο και αποτελεσματικό νομικό πλαίσιο, συμπεριλαμβανομένων των μέτρων ένδικης προστασίας, για τους ενδοενωσιακούς επενδυτές.

Ειδικότερα, σημειώνεται ότι το νομικό σύστημα της ΕΕ προστατεύει αρκούντως τους διασυνοριακούς επενδυτές και την άσκηση των θεμελιωδών ελευθεριών τους, συμπεριλαμβάνοντας και παρέχοντας: α) τους κανόνες των Συνθηκών, που θεσπίζουν τις εν λόγω ελευθερίες, β) τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, όπου αναγνωρίζεται το δικαίωμα στην επιχειρηματική ελευθερία, στην ιδιοκτησία και σε αποτελεσματική δικαστική προστασία, γ) τις γενικές αρχές του ενωσιακού δικαίου, όπως είναι η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων, της αναλογικότητας, της ασφάλειας δικαίου και της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης και δ) την ευρεία παράγωγη νομοθεσία που καλύπτει συγκεκριμένους τομείς, όπως οι χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, οι μεταφορές, η ενέργεια, οι τηλεπικοινωνίες, οι δημόσιες συμβάσεις, τα επαγγελματικά προσόντα, η διανοητική ιδιοκτησία ή το εταιρικό δίκαιο.

Παράλληλα, το δίκαιο της ΕΕ επιτρέπει τη ρύθμιση των αγορών για την επιδίωξη θεμιτών σκοπών δημοσίου συμφέροντος, όπως αυτοί που σχετίζονται με τη δημόσια ασφάλεια, τη δημόσια υγεία, τα κοινωνικά δικαιώματα, την προστασία των καταναλωτών ή την προστασία του περιβάλλοντος, ακόμα και αν αυτή επιφέρει αρνητικές συνέπειες για τους επενδυτές. Το δικαίωμα του κράτους να νομοθετεί ("right to regulate") μπορεί να ασκείται μόνο σε ορισμένες περιπτώσεις, υπό όρους και σύμφωνα με το δίκαιο της ΕΕ.

Οι εθνικοί δικαστές, μέσα σε αυτό το πλαίσιο, μαζί με το ΔΕΕ μέσω της διαδικασίας της προδικαστικής παραπομπής, οφείλουν να διασφαλίζουν, ενεργώντας με πλήρη ανεξαρτησία, την εφαρμογή της ενωσιακής νομοθεσίας και την ένδικη προστασία σε όλα τα κράτη μέλη. Τα εθνικά δικαστήρια, ως δικαστήρια της ΕΕ, υπόκεινται στην υποχρέωση να μην εφαρμόζουν διατάξεις που αντίκεινται σε άμεσα εφαρμόσιμες διατάξεις του ενωσιακού δι-

28. Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, Προστασία των ενδοενωσιακών επενδύσεων, 19.07.2018, COM(2018) 547 final.

καίου και μπορούν να παραπέμψουν οποιαδήποτε υπόθεση ή ζητήματα ερμηνείας της νομοθεσίας στο ΔΕΕ.

Στην πράξη επομένως, κατά την Επιτροπή, τα δικαιώματα των επενδυτών διασφαλίζονται και επιβάλλονται από τα εθνικά δικαστήρια, το ΔΕΕ και την Επιτροπή. Οι διατάξεις των ΔΕΣ αποδεικνύονται περιττές και η κατάργησή τους δεν δημιουργεί κενά ή αδυναμίες στην προστασία των επενδυτών.

2. Τα επόμενα βήματα

Παράλληλα, η Επιτροπή, ανταποκρινόμενη στην πίεση να παράσχει περαιτέρω εγγυήσεις για την επαρκή προστασία των ενδοενωσιακών επενδυτών, αποφάσισε να διερευνήσει με ποιον τρόπο το θεσμικό πλαίσιο για την προστασία των διασυνοριακών επενδύσεων εντός ΕΕ μπορεί να καταστεί ακόμα πιο αποτελεσματικό, ισχυρό και προσαρμοσμένο στις ανάγκες τους. Σε συνέχεια της δημοσίευσης της Ανακοίνωσης και ενώ οι διαδικασίες για την υπογραφή και κύρωση της Συμφωνίας Τερματισμού των ενδοενωσιακών ΔΕΣ είχαν δρομολογηθεί, διοργανώθηκαν εργαστήρια (workshops) με τη συμμετοχή εκπροσώπων των ευρωπαϊκών οικονομικών φορέων, νομικών και επενδυτών ώστε να καταγραφούν οι απόψεις και οι προτάσεις τους σχετικά με την αποτελεσματικότητα της νομικής προστασίας εντός της ΕΕ²⁹.

Η ενίσχυση των συστημάτων προστασίας μέσω δεσμευτικών νομικών εργαλείων σε ενωσιακό επίπεδο και η σύσταση ενός εξωδικαστικού μηχανισμού επίλυσης διαφορών για τις ενδοενωσιακές επενδυτικές διαφορές αποτέλεσαν συχνό θέμα διαβουλεύσεων κατά την τελευταία δεκαετία καθώς και παλαιότερο αίτημα ορισμένων κρατών μελών³⁰.

Στο προοίμιο της Συμφωνίας Λήξης Ισχύος, και σε συμφωνία με τις πολιτικές Δηλώσεις του Ιανουαρίου 2020, τα κράτη μέλη δεσμεύονται να εργαστούν εντατικά για την πραγμάτωση, σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό, της πλήρους, ισχυρής και αποτελεσματικής προστασίας των επενδυτών εντός της ΕΕ, με τη δημιουργία νέων ή με τη

29. Stakeholders workshops on intra-EU investment of 17 December 2018, 3 December 2019.

30. Σε ανεπίσημο έγγραφο που κατέθεσαν από κοινού Αυστρία, Φινλανδία, Γαλλία, Γερμανία και Ολλανδία, διατυπώνονται προτάσεις τόσο για την ουσιαστική όσο και για τη διαδικαστική προστασία των επενδυτών μετά τον τερματισμό των ενδοενωσιακών ΔΕΣ. Ως προς την ουσιαστική προστασία, σημειώνεται η ανάγκη κωδικοποίησης της κοινοτικής νομοθεσίας, για λόγους διαφάνειας και νομικής σαφήνειας, και η διασφάλιση του δικαιώματος του νομοθετείν παράλληλα με τα πρότυπα προστασίας των επενδυτών. Ως προς τη διαδικαστική προστασία, προτείνεται η συμφωνία δημιουργίας ενός μηχανισμού διαμεσολάβησης αλλά και ενός δεσμευτικού συστήματος επίλυσης διαφορών (με την εκχώρηση της αρμοδιότητας στο ΔΕΕ ή στο πρότυπο του Δικαστηρίου Διπλωμάτων Ευρεσιτεχνίας) (m.d. 25/16-7/4/2016).

βελτίωση των υφιστάμενων εργαλείων και μηχανισμών, βάσει του δικαίου της Ένωσης, εφόσον διαπιστωθεί ανάγκη.

Από την πλευρά της Επιτροπής, η δέσμευση στη βελτίωση της προστασίας των επενδύσεων εντός της ΕΕ αποτυπώνεται εκ νέου ρητά στο σχέδιο δράσης για την Ένωση Κεφαλαιαγορών για τα Άτομα και τις Επιχειρήσεις³¹. Προς τον σκοπό αυτό, το καλοκαίρι του 2020 διενεργήθηκε ευρεία διαβούλευση, ανοιχτή σε όλους τους πολίτες και σε φορείς της Κοινωνίας των Πολιτών, με ερωτήματα σχετικά με την εμπειρία των συμμετεχόντων σε ζητήματα διασυννοριακών επενδύσεων, τη διαφάνεια, τη δημοσιότητα και την εφαρμογή της ισχύουσας νομοθεσίας, την ισορροπία ανάμεσα στη σταθερότητα του θεσμικού πλαισίου και τη δυνατότητα του κράτους να νομοθετεί ("right to regulate"), τις διαδικασίες προσφυγής σε επανορθωτικά μέτρα σε περίπτωση ζημίας, την αποτελεσματικότητα των μηχανισμών επίλυσης διαφορών καθώς και προτάσεις για περαιτέρω διευκόλυνση και προώθηση των επενδύσεων στο εσωτερικό της ΕΕ. Το αποτέλεσμα της διαβούλευσης, σε συνδυασμό με τη συνεργασία της Επιτροπής με τις διοικήσεις των κρατών μελών, σκοπεύει να αποτελέσει τη βάση για ενδεχόμενη νομοθετική πρωτοβουλία, σε ενωσιακό επίπεδο, για την αντιμετώπιση των νομικών κενών, της ανομοιογένειας και της δυνατότητας προσφυγής σε επανορθωτικά μέτρα στα κράτη μέλη.

Η μορφή που θα λάβει αυτή η πρωτοβουλία αναμένεται να καθορισθεί στα μέσα του 2021 κατόπιν διερεύνησης μίας σειράς εναλλακτικών δυνατοτήτων που περιλαμβάνουν:

α) την εξειδίκευση και βελτιστοποίηση των ενωσιακών κανόνων ώστε να διασφαλιστεί η συνοχή της προστασίας σε εθνικό επίπεδο στους τομείς των θεμελιωδών δικαιωμάτων (συμπεριλαμβανομένης της κίνησης κεφαλαίων), της απαλλοτρίωσης, της ασφάλειας δικαίου, της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης και της χρηστής διοίκησης·

β) την παροχή αποτελεσματικών ένδικων μέσων διευθέτησης των διαφορών μέσω της βελτίωσης λειτουργίας των εθνικών δικαστηρίων με τη θέσπιση διαδικαστικών κανόνων, του ενδεχόμενου δημιουργίας ενός θεσμού τύπου Συνηγόρου του Πολίτη ειδικά για τις διασυννοριακές επενδύσεις, την ίδρυση ενός εξειδικευμένου επενδυτικού δικαστηρίου (στο πρότυπο του Δικαστηρίου Διπλωμάτων Ευρεσιτεχνίας) καθώς και την πρόληψη και αποτροπή των περιστατικών διαφοράς με την αξιοποίηση ήδη υπαρχόντων θεσμών (όπως το δίκτυο SOLVIT).

31. Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, Ένωση Κεφαλαιαγορών για τα άτομα και τις επιχειρήσεις - νέο σχέδιο δράσης, 24.09.2020, COM(2020) 590 final.

Η Επιτροπή αναγνωρίζει ότι η εμπιστοσύνη των επενδυτών στους κανόνες για την προστασία των διασυννοριακών τους επενδύσεων καθώς και στην αποτελεσματική επιβολή των κανόνων αυτών είναι καίριας σημασίας για την ενθάρρυνση της υλοποίησης επενδύσεων σε άλλο κράτος μέλος. Η συζήτηση που ξεκίνησε λόγω της λήξης ισχύος των ενδοενωσιακών ΔΕΣ ανέδειξε τη σημασία της επανεξέτασης του συστήματος προστασίας και διευκόλυνσης των επενδύσεων εντός της ΕΕ.

Ο εκσυγχρονισμός και η εναρμόνιση των κανόνων σε συνδυασμό με τη βελτίωση των μηχανισμών επίλυσης διαφορών σε εθνικό και ενωσιακό επίπεδο θα αποδώσουν συνεπέστερη προστασία των επενδύσεων έναντι των κρατικών μέτρων. Η ολοκλήρωση αυτής της προσπάθειας αποκτά ιδιαίτερη σημασία στην παρούσα συγκυρία, καθώς θα στηρίξει την ελεύθερη ροή των επενδύσεων και θα συμβάλει στη χρηματοδότηση της ανάκαμψης των οικονομιών των ευρωπαϊκών κρατών από την κρίση που προκάλεσε η πανδημία του COVID-19.

VI. Το ζήτημα της Συνθήκης του Χάρτη Ενέργειας

1. Η ρήτρα διαιτησίας της Συνθήκης του Χάρτη Ενέργειας ως νομική βάση ενδοενωσιακών διαφορών

Η ΣΧΕ³² θεσπίζει ένα νομικό πλαίσιο μακροπρόθεσμης συνεργασίας στον τομέα της ενέργειας, με σκοπό την προώθηση της ενεργειακής ασφάλειας μέσω πιο ανοιχτών και ανταγωνιστικών αγορών ενέργειας, βάσει των αρχών και των στόχων που διατυπώνονται στον Ευρωπαϊκό Χάρτη Ενέργειας³³. Τέθηκε σε ισχύ τον Απρίλιο του 1998 και αριθμεί μέχρι σήμερα 53 συμβαλλόμενα μέλη³⁴, μεταξύ των οποίων η ΕΕ και η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας (EURATOM). Βασικά στοιχεία της Συνθήκης, πλην των άρθρων για τη διαμετακόμιση και την εμπορία ενεργειακών υλών και προϊόντων, συνιστούν οι

32. ΕΕ 1998 L 69/26.

33. Η Διακήρυξη του Ευρωπαϊκού Χάρτη Ενέργειας υπεγράφη στη Χάγη στις 17.12.1991, ως πολιτική διακήρυξη αρχών για τη διεθνή ενεργειακή συνεργασία στο εμπόριο, διαμετακόμιση και επενδύσεις στον τομέα της ενέργειας, με στόχο τη διαπραγμάτευση νομικά δεσμευτικής συμφωνίας, η οποία κατέληξε στη σύναψη της ΣΧΕ.

34. Τη Συνθήκη έχουν υπογράψει Αφγανιστάν, Αλβανία, Αρμενία, Αυστραλία, Αυστρία, Αζερμπαϊτζάν, Λευκορωσία, Βέλγιο, Βοσνία - Ερζεγοβίνη, Βουλγαρία, Κροατία, Κύπρος, Τσεχία, Δανία, Εσθονία, ΕΕ, Φινλανδία, Γαλλία, Γεωργία, Γερμανία, Ελλάδα, Ουγγαρία, Ισλανδία, Ιρλανδία, Ιαπωνία, Ιορδανία, Καζακστάν, Κιργιστάν, Λεττονία, Λιχτενστάιν, Λιθουανία, Λουξεμβούργο, Μάλτα, Μολδαβία, Μογγολία, Μαυροβούνιο, Ολλανδία, Β. Μακεδονία, Νορβηγία, Πολωνία, Πορτογαλία, Ρουμανία, Ρωσία, Σλοβακία, Σλοβενία, Ισπανία, Σουηδία, Ελβετία, Τατζικιστάν, Τουρκία, Τουρκμενιστάν, Ουκρανία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ουζμπεκιστάν, Υεμένη, αλλά ορισμένα από αυτά τα κράτη δεν την έχουν κυρώσει.

ρήτρης προστασίας επενδύσεων και η πρόβλεψη για μηχανισμό επίλυσης διαφορών επενδυτή-κράτους (ISDS). Στο άρθρο 26 της Συνθήκης «Επίλυση διαφορών μεταξύ επενδυτού και συμβαλλόμενου μέρους» προβλέπεται, μεταξύ άλλων, η δυνατότητα παραπομπής σε διεθνή διαιτησία μίας διαφοράς μεταξύ του επενδυτή ενός μέρους εναντίον άλλου συμβαλλόμενου μέρους όσον αφορά μία επένδυση του πρώτου στην επικράτεια του δεύτερου, σε περίπτωση εικαζόμενης αθέτησης υποχρέωσής του.

Δεδομένου ότι συμβαλλόμενα μέρη στη ΣΧΕ είναι όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ³⁵, η συγκεκριμένη ρήτρα διαιτησίας, πανομοιότυπη με αυτές που εμπεριέχονται στις ΔΕΣ, έχει αποτελέσει την πλέον επικαλούμενη βάση για προσφυγή σε διαιτησία επενδυτών προερχόμενων από κράτη μέλη της ΕΕ εναντίον άλλων κρατών μελών της. Τα 2/3 περίπου των υποθέσεων που έχουν κινηθεί στη βάση της ρήτρας διαιτησίας της ΣΧΕ αφορούν σε ενδοενωσιακή διαφορά και οι περισσότερες εξ αυτών εκκρεμούν³⁶. Η εκτεταμένη χρήση της ΣΧΕ ως βάσης για προσφυγή σε διαιτησία σε ενδοενωσιακό επίπεδο, πέραν της καταστρατήγησης των κανόνων της ενιαίας αγοράς, έχει κατηγορηθεί ότι περιορίζει το δικαίωμα των κρατών να νομοθετούν για την επίτευξη θεμιτών στόχων πολιτικής και ότι υπονομεύει την εφαρμογή των ενωσιακών κανόνων για την περιβαλλοντική βιωσιμότητα και την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής.

2. Οι διαφωνίες μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ

Η επέκταση της ερμηνείας της απόφασης του ΔΕΕ για την υπόθεση *Achmea* στη ρήτρα διαιτησίας του άρθρου 26 της ΣΧΕ όταν αυτή εφαρμόζεται σε ενδοενωσιακές διαφορές αποτέλεσε το πιο αμφιλεγόμενο ζήτημα σε όλες τις επιγενόμενες διαβουλεύσεις. Σύμφωνα με την πάγια θέση της Επιτροπής, όπως επαναλαμβάνεται στην Ανακοίνωση για την Προστασία των Ενδοενωσιακών Επενδύσεων της 19ης Ιουλίου 2018, το σκεπτικό του Δικαστη-

ρίου στην υπόθεση *Achmea* ισχύει εξίσου και σε ό,τι αφορά την ενδοενωσιακή εφαρμογή της ρήτρας διαιτησίας του άρθρου 26 της ΣΧΕ, η οποία, όπως και οι ρήτρες των ενδοενωσιακών ΔΕΣ, παρέχει τη δυνατότητα υποβολής των εν λόγω διαφορών σε δικαιοδοτικό φορέα που δεν ανήκει στο δικαστικό σύστημα της ΕΕ. Επομένως, δεδομένης της υπεροχής του δικαίου της ΕΕ, είναι ασύμβατη με το πρωτογενές δίκαιο και δεν εφαρμόζεται.

Όπως ειπώθηκε, η αναφορά στη ρήτρα διαιτησίας της ΣΧΕ ήταν ο κύριος λόγος διχογνωμίας των κρατών μελών και δημοσίευσης τριών διαφορετικών Δηλώσεων για τις επιπτώσεις της υπόθεσης *Achmea*. Η Δήλωση των 22, υιοθετώντας την ευρεία ερμηνεία, επιβεβαιώνει την εφαρμογή της απόφασης του ΔΕΕ στη ΣΧΕ και καλεί σε συνέχιση των συζητήσεων για την εξεύρεση λύσης στην ενδοενωσιακή εφαρμογή του μηχανισμού επίλυσης διαφορών που περιέχει. Στη Συνθήκη Λήξης Ισχύος ωστόσο, χάριν συμβιβασμού και λόγω της πίεσης κρατών μελών που έθεταν ως προτεραιότητα τη διακοπή των υποθέσεων βάσει των ΔΕΣ, προτιμήθηκε μία γενικόλογη αναφορά που παρέπεμπε το θέμα προς επίλυση σε μεταγενέστερο στάδιο.

3. Οι αποφάσεις των διαιτητικών δικαστηρίων μετά την έκδοση της απόφασης του ΔΕΕ για την *Achmea*

Παράλληλα με τις αντεγκλήσεις στο εσωτερικό της ΕΕ και την απραξία των κρατών μελών, στη διατήρηση του υψηλού αριθμού ενδοενωσιακών προσφυγών στη βάση της ΣΧΕ συνέβαλαν οι αποφάσεις των διαιτητικών δικαστηρίων μετά την έκδοση της απόφασης *Achmea*, οι οποίες απέρριπταν το σκεπτικό του ΔΕΕ, περιορίζοντας την εφαρμογή του στις περιπτώσεις επενδυτικών διαφορών στη βάση ΔΕΣ³⁷. Οι βασικοί λόγοι αντίκρουσης που προβάλλονταν από τα διαιτητικά δικαστήρια μπορούν να συνοψιστούν ως εξής³⁸:

35. Η Ιταλία έχει αποχωρήσει από τη ΣΧΕ αλλά βρίσκεται σε ισχύ η ρήτρα λήξης ισχύος (άρθρο 47 παρ. 3), όπου προβλέπεται ότι «οι διατάξεις της παρούσας Συνθήκης εξακολουθούν να ισχύουν για τις επενδύσεις που έχουν διενεργηθεί στην επικράτεια ενός συμβαλλόμενου μέρους από επενδυτή άλλων συμβαλλόμενων μερών (...) κατά την ημερομηνία κατά την οποία αρχίζει να ισχύει η αποχώρησή του από τη συνθήκη και για χρονική περίοδο 20 ετών από την ημερομηνία αυτή».

36. Σύμφωνα με στοιχεία μέχρι τον Ιούνιο 2020, η χώρα εναντίον της οποίας έχουν κινηθεί με διαφορά οι περισσότερες διαιτητικές διαδικασίες είναι η Ισπανία, με 47 υποθέσεις εναντίον της σε σύνολο 130, ενώ την ακολουθεί η Ιταλία με 12 υποθέσεις ως καθής. Στον ίδιο αριθμό υποθέσεων, οι προσφεύγοντες επενδυτές έχουν σε υψηλό ποσοστό καταγωγή από χώρες της ΕΕ και ειδικότερα Γερμανία (76), Ισπανία (73), Ολλανδία (40), Λουξεμβούργο (39). Βλ. https://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Disputes/Statistics_-_Cases_under_the_Energy_Charter_Treaty_-_as_of_1_June_2020.pdf.

37. Στη Δήλωση των 5 γίνεται αναφορά σε συγκεκριμένες υποθέσεις στις οποίες τα διαιτητικά δικαστήρια, ενώ είχε εκδοθεί η απόφαση του ΔΕΕ για την *Achmea*, έκριναν ότι η ρήτρα διαιτησίας της ΣΧΕ εφαρμόζεται μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ.

38. Χαρακτηριστικές ως προς τα επιχειρήματα που περιλαμβάνονται στα υπομνήματα της ΕΕ και των κρατών μελών σχετικά με την υπεροχή του δικαίου της ΕΕ και την ερμηνεία της ρήτρας REIO που εμπεριέχεται στη ΣΧΕ (the “intra-EU” jurisdiction objection) αλλά και τα αντεπιχειρήματα των διαιτητικών δικαστηρίων είναι οι υποθέσεις *Vattenfall AB et al. v. Federal Republic of Germany* (ICSID Case No. ARB/12/12, Decision on the Achmea Issue, 31 August 2018) και *Landesbank Baden-Wurtemberg et al. v. The Kingdom of Spain* (ICSID Case No. ARB/15/45, Decision on the “intra-EU” jurisdictional objection, 25 February 2019). Επιπλέον, με τις επιπτώσεις της απόφασης του ΔΕΕ για την *Achmea* έχουν ασχοληθεί τα διαιτητικά δικαστήρια στις υποθέσεις *Masdar Solar & Wind Cooperatief U.A. v. The Kingdom of Spain* (ICSID Case No. ARB/14/1, Award, 16 May 2018) και *Greentech Energy Systems A/S et al. v. The Kingdom of Spain* (SCCV2015/150, Final Award, 14 November 2018).

- Το άρθρο 26 της ΣΧΕ προσφέρεται ως βάση για διαιτησία μεταξύ όλων των μερών της Συνθήκης, συμπεριλαμβανομένων των κρατών μελών της ΕΕ μεταξύ τους, δεδομένου ότι δεν υπάρχει ρήτρα που να αποκλείει την εφαρμογή του μεταξύ των μελών Οργανισμού Περιφερειακής Οικονομικής Ολοκλήρωσης ή την ασυμβατότητα της Συνθήκης με τους εσωτερικούς του κανόνες (ρήτρα αποσύνδεσης / disconnection clause). Η ΕΕ και τα κράτη μέλη της έχουν τη δυνατότητα να λειτουργούν σαν μία ένωση αλλά δεν συνιστούν ενιαία οικονομική επικράτεια και, επομένως, η ενδοενωσιακή εφαρμογή της ΣΧΕ είναι δυνατή.

- Η ΣΧΕ, ως πολυμερής συνθήκη, δεσμεύει τα μέρη της έναντι όλων των υπολοίπων μερών και είναι, επομένως, διαφορετική από τις ΔΕΣ που συνιστούν ένα δίκτυο διμερών συμφωνιών. Επιπλέον, αντίθετα με τις ΔΕΣ μεταξύ κρατών μελών της ΕΕ, η εφαρμογή των οποίων είναι αναγκαστικά και αποκλειστικά ενδοενωσιακή, η ΣΧΕ προσφέρεται ως βάση για διαιτησία για διαφορές μεταξύ μη μελών της ΕΕ εναντίον κρατών μελών της ΕΕ. Σε κάθε υπόθεση διαιτησίας, επομένως, η παραπομπή στο διεθνές δίκαιο που διαλαμβάνεται στο άρθρο 26 δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι καταλαμβάνει και το δίκαιο της ΕΕ.

- Τα διαιτητικά δικαστήρια που προβλέπονται στο άρθρο 26 της ΣΧΕ θεσπίζονται από διεθνή συνθήκη και κρίνουν βάσει των γενικών αρχών του διεθνούς δικαίου και των διατάξεων της Συνθήκης. Η ΕΕ και τα κράτη μέλη της δέχονται τη δικαιοδοσία διεθνών δικαστηρίων, όπως το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, χωρίς να θεωρηθεί ότι καταστρατηγείται η αυτονομία του δικαίου της ΕΕ.

- Η ερμηνεία της απόφασης του ΔΕΕ για την υπόθεση *Achmea*, όπως καταγράφεται στην Κοινή Δήλωση των 22 κρατών μελών της ΕΕ της 15ης Ιανουαρίου 2019, δεν δεσμεύει τα υπόλοιπα συμβαλλόμενα μέρη της ΣΧΕ και είναι μάλλον αδύναμη, δεδομένου ότι άλλα 6 κράτη μέλη υιοθέτησαν εντελώς διαφορετική προσέγγιση στις Δηλώσεις τους.

- Η δικαιοδοσία του διαιτητικού δικαστηρίου στη βάση της ΣΧΕ απορρέει ρητά από τους όρους της Συνθήκης, οι οποίοι είναι δεσμευτικοί για τα μέρη της υπό το διεθνές δίκαιο. Δεν εντάσσεται στη νομική τάξη της ΕΕ και δεν υπόκειται στους κανόνες της, επομένως δεν συνάγεται ότι το ενωσιακό δίκαιο υπερισχύει των αποφάσεών του. Τα κράτη μέλη της ΕΕ δεν έχουν μία κοινή θεσμοθετημένη πρακτική για την ενσωμάτωση των διεθνών συμφωνιών στο εθνικό τους δίκαιο και την ιεραρχική τους κατάταξη έναντι άλλων νομικών κανόνων. Υπό το πρίσμα επομένως του διεθνούς δικαίου, η Ερμηνευτική Δήλωση των κρατών μελών δεν μπορεί να τροποποιήσει ή να παύσει τις υποχρεώσεις που έχουν αναλάβει στο πλαίσιο μιας διεθνούς συνθήκης, ακόμα και μεταξύ τους.

Τα διαιτητικά δικαστήρια δεν απορρίπτουν κάθε συνάφεια της απόφασης του ΔΕΕ για την *Achmea* με την ενδοενωσιακή εφαρμογή της ρήτρας διαιτησίας της ΣΧΕ, κρίνουν ωστόσο ότι η επιλεκτική μεταφορά ορισμένων κοινών χαρακτηριστικών παράγει στρεβλή ερμηνεία και ότι στην πραγματικότητα «οι διαφορές (...) είναι πιο σημαντικές από τις ομοιότητες»³⁹.

4. Η επίλυση του ζητήματος της ενδοενωσιακής εφαρμογής μέσω της διαδικασίας εκσυγχρονισμού της Συνθήκης για τον Χάρτη Ενέργειας

Στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων για τον εκσυγχρονισμό της ΣΧΕ, οι οποίες έχουν εκκινήσει επισήμως από τον Ιούλιο του 2020 και αφορούν σε μεγάλο μέρος τους στην προστασία των επενδύσεων και στην επίλυση επενδυτικών διαφορών, καταβάλλεται προσπάθεια να επιλυθεί και το ζήτημα της ενδοενωσιακής εφαρμογής της ρήτρας διαιτησίας της Συνθήκης. Η ΕΕ έχει πρωτοστατήσει στη διαδικασία αυτή, εστιάζοντας στην ανάγκη αναθεώρησης των διατάξεων για την προστασία των επενδύσεων και την επίλυση επενδυτικών διαφορών ώστε να ευθυγραμμίζονται με τη σύγχρονη ενωσιακή προσέγγιση και να εξυπηρετούν τον σκοπό της αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής και της μετάβασης σε ανανεώσιμες πηγές ενέργειας⁴⁰.

Επιπλέον, μέσω της αναθεώρησης της ρήτρας για τον Οργανισμό Περιφερειακής Οικονομικής Ολοκλήρωσης (Regional Economic Integration Organisation / REIO)⁴¹, η ΕΕ επιδιώκει να διασφαλιστεί η υπεροχή του ενωσιακού δικαίου στο εσωτερικό της, παράλληλα με ένα ενισχυμέ-

39. *Landesbank Baden-Wuerttemberg et al. v. The Kingdom of Spain* (ICSID Case No. ARB/15/45, Decision on the “intra-EU” jurisdictional objection, 25 February 2019), παρ. 146.

40. CCDEC 2019 08 STR/6-10-2019, Decision of the Energy Charter Treaty Conference, Policy options for the Modernisation of the ECT.

41. Σχετική με την υπεροχή του ενωσιακού δικαίου είναι η προτεινόμενη από την ΕΕ παράγραφος, σύμφωνα με την οποία ένα μέρος μπορεί να διακόπτει επιδότηση ή να ζητά την επιστροφή της, όταν η πράξη αυτή είναι απαραίτητη για τη συμμόρφωσή του με τις υποχρεώσεις που απορρέουν από την ιδιότητά του ως μέλος ενός Οργανισμού Περιφερειακής Οικονομικής Ολοκλήρωσης (όπως είναι η ΕΕ) ή ως αποτέλεσμα δικαστικής απόφασης: “For greater certainty, the provisions of Part III of the Treaty shall not be construed as preventing a Contracting Party from discontinuing the granting of a subsidy [Understanding] or requesting its reimbursement, where such action is necessary to comply with obligations imposed upon the Contracting Party concerned by an international agreement establishing a Regional Economic Integration Organisation or been ordered by a competent court, administrative tribunal or other competent authority [Understanding], or as requiring that Contracting Party to compensate the investor therefore”. EU text Proposal for the Modernisation of the Energy Charter Treaty, βλ. https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2020/may/tradoc_158754.pdf.

Το τέλος μιας μακράς πορείας ή η αρχή μιας άλλης;

νο δικαίωμα ρύθμισης⁴², χωρίς ωστόσο να προτείνεται η εισαγωγή ρήτρας αποσύνδεσης, που θα ρύθμιζε οριστικά την ενδοενωσιακή εφαρμογή. Μέχρι σήμερα, οι διαβουλεύσεις δεν έχουν προχωρήσει με ικανοποιητικούς ρυθμούς, λόγω της πολυπλοκότητας των θεμάτων, των αποκλίσεων στις θέσεις και της απροθυμίας ορισμένων μερών για οποιαδήποτε τροποποίηση του ισχύοντος καθεστώτος⁴³.

5. Οι παράλληλες διαδικασίες ενώπιον του Δικαστηρίου της ΕΕ

Η απάντηση φαίνεται ότι θα δοθεί οριστικά για μία ακόμα φορά από το ΔΕΕ, ενώπιον του οποίου έχουν εκκινήσει δύο παράλληλες διαδικασίες που αφορούν την ενδοενωσιακή εφαρμογή της ρήτρας διαιτησίας.

Στην 1/20 αίτηση γνωμοδότησης που υπέβαλε το Βέλγιο⁴⁴, το ΔΕΕ ερωτάται αν είναι συμβατό με τις Συνθήκες το σχέδιο εκσυγχρονισμένης Συνθήκης για τον Χάρτη Ενέργειας ως προς την ενδοενωσιακή εφαρμογή του άρθρου 26, λαμβάνοντας υπόψη ότι η Συνθήκη αυτή δεν περιλαμβάνει ειδικό κανόνα ή ρήτρα αποσύνδεσης που να προβλέπει ρητά τη μη εφαρμογή του. Ειδικότερα, ζητείται να διερευνηθεί η συμβατότητα με το άρθρο 19 ΣΕΕ για τον ρόλο του ΔΕΕ και των εθνικών δικαστηρίων⁴⁵ και το άρθρο 344 ΣΛΕΕ, το οποίο ορίζει ότι «τα κράτη μέλη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να μην ρυθμίζουν διαφορές σχετικές με την ερμηνεία ή την εφαρμογή των Συνθηκών κατά τρόπο διάφορο από εκείνον που προβλέπουν οι Συνθήκες».

Στην C-155/21 αίτηση προδικαστικής απόφασης, το εφετείο της Στοκχόλμης παραπέμπει στο ΔΕΕ την υπόθεση άσκησης αγωγής της Ιταλίας εναντίον επενδυτών με σκοπό την ακύρωση διαιτητικής απόφασης στη βάση της

ΣΧΕ που εκδόθηκε στις 23 Δεκεμβρίου 2018⁴⁶. Οι επενδυτές, με έδρα το Λουξεμβούργο και τη Δανία, προσέφυγαν σε διεθνή διαιτησία υποστηρίζοντας ότι η Ιταλία παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από το άρθρο 10 παρ. 1 της ΣΧΕ για τη δίκαιη και ίση μεταχείριση (FET). Το διαιτητικό δικαστήριο απέρριψε τις θέσεις που υποστήριξαν ο εναγόμενος και η Επιτροπή, ως *amicus curiae*, αναφορικά με την ασυμβατότητα της ρήτρας διαιτησίας της ΣΧΕ προς το ενωσιακό δίκαιο, κρίνοντας ότι το σκεπτικό της απόφασης *Achmea* δεν βρίσκει εφαρμογή στην περίπτωση της ΣΧΕ και επιδικάζοντας στους ενάγοντες αποζημίωση. Κατόπιν τούτου, η Ιταλία προσέφυγε στο εφετείο ζητώντας την ακύρωση της διαιτητικής απόφασης, υποστηρίζοντας ότι δεν καλύπτεται από έγκυρη συμφωνία περί διαιτησίας μεταξύ των μερών, δεδομένου ότι αφορά ενδοενωσιακή διαφορά και η ρήτρα διαιτησίας της ΣΧΕ είναι ασύμβατη με το δίκαιο της Ένωσης. Λαμβάνοντας υπόψη τις διαπιστώσεις του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Achmea*, το εφετείο διαπίστωσε ότι δεν προκύπτει σαφώς η ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης, και έκρινε σκόπιμο να υποβάλει στο ΔΕΕ τα εξής ερωτήματα, πανομοιότυπα σε ορισμένα σημεία τους με αυτά που τέθηκαν στην υπόθεση *Achmea*:

α) εάν πρέπει η ΣΧΕ να ερμηνευτεί υπό την έννοια ότι η ρήτρα διαιτησίας του άρθρου 26 εφαρμόζεται μεταξύ επενδυτών κρατών μελών εναντίον κρατών μελών της ΕΕ,

β) εάν τα άρθρα 19 ΣΕΕ (ο ρόλος του ΔΕΕ για την ερμηνεία και τήρηση των Συνθηκών) και 4 ΣΕΕ (αρχή της καλόπιστης συνεργασίας) και τα άρθρα 267 ΣΛΕΕ (η έκδοση προδικαστικών αποφάσεων από το ΔΕΕ επί της ερμηνείας των Συνθηκών) και 344 ΣΛΕΕ (υποχρέωση ρύθμισης διαφορών σύμφωνα με τις Συνθήκες) αντίκεινται στη ρήτρα διαιτησίας της ΣΧΕ ή αποκλείουν την ενδοενωσιακή εφαρμογή της ενώπιον διαιτητικού δικαστηρίου,

γ) εάν η υπεροχή του δικαίου της Ένωσης αποκλείει την εφαρμογή διατάξεως του εθνικού δικαίου διά της οποίας ορίζεται απώτατο χρονικό σημείο παραδεκτής προβολής ισχυρισμών σε περίπτωση που η διάταξη αυτή έχει ως αποτέλεσμα την αδυναμία υποβολής ένστασης από τον διάδικο για την έλλειψη έγκυρης συμφωνίας περί διαιτησίας.

Υπό το φως των ανωτέρω και μέχρι να αποφανθεί το ΔΕΕ, τα κράτη μέλη έχουν δικαιολογία να μην ενεργήσουν για την επίλυση του ζητήματος της ενδοενωσιακής εφαρμογής της ΣΧΕ, αποφεύγοντας με τον τρόπο αυτό τη λήψη πρόωγων, δύσκολων και αμφιλεγόμενων αποφάσεων. Συνεπώς, σε αυτό το διάστημα είναι πιθανή η αύξηση των υποθέσεων στη βάση της ΣΧΕ, λαμβάνοντας υπόψη πως

42. Το δικαίωμα ρύθμισης και οι τομείς που περιλαμβάνει καταγράφονται ρητά στην πρόταση της ΕΕ ως εξής: «*The Contracting Parties reaffirm the right to regulate within their territories to achieve legitimate policy objectives, such as the protection of the environment, including combatting climate change, protection of public health, social services, public education, safety, public morals, social or consumer protection, privacy and data protection, or the promotion and protection of cultural diversity*», ό.π.

43. Σύμφωνα με την Ιαπωνία, η ΣΧΕ δεν χρήζει αναθεώρησης, βλ. CCDEC 2019 08 STR/6-10-2019, Decision of the Energy Charter Treaty Conference, Policy options for the Modernisation of the ECT.

44. ΕΕ 2021 C 53/7.

45. Μεταξύ άλλων, το άρθρο 19 προβλέπει ότι το ΔΕΕ εξασφαλίζει την τήρηση του δικαίου κατά την ερμηνεία και την εφαρμογή των Συνθηκών (παρ. 1) και αποφαινεται σύμφωνα με τις Συνθήκες επί της ερμηνείας του δικαίου της Ένωσης (παρ. 3). Τα κράτη μέλη προβλέπουν τα ένδικα βοηθήματα και μέσα που είναι αναγκαία για να διασφαλίζεται η πραγματική δικαστική προστασία στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης (παρ. 1β).

46. *Greentech Energy Systems A/S, et al. v. Italian Republic* (SCC Case No. V 2015/095).

η Επιτροπή και η πλειοψηφία των κρατών μελών έχουν ρητά υιοθετήσει την ευρεία ερμηνεία της απόφασης του ΔΕΕ για την *Achmea*.

Ενδεχομένη απόφαση ή γνωμοδότηση του ΔΕΕ που θα επιβεβαιώνει αυτή τη θέση, θα υποχρεώσει τα κράτη μέλη, όπως και στην περίπτωση της *Achmea*, να ενεργήσουν υπό την πίεση της συμμόρφωσης με τη δικαστική απόφαση. Σε αντίθεση, ωστόσο, με την υπόθεση

Achmea, το ζήτημα της ενδοενωσιακής εφαρμογής της ΣΧΕ εμπλέκει και τρίτες χώρες, οι οποίες δεν δεσμεύονται από το ενωσιακό κεκτημένο. Επιπλέον, οι διαφωνίες στο εσωτερικό της ΕΕ για τον τρόπο εφαρμογής ενδέχεται να είναι έντονες, αν κρίνουμε από την αδυναμία σύγκλισης που παρατηρήθηκε κατά τις διαβουλεύσεις για τη Συνθήκη Λήξης Ισχύος.

Ζητήματα που ανακύπτουν από τη θέσπιση ρυθμίσεων για τα πιστωτικά σημειώματα στον τομέα του τουρισμού υπό το πρίσμα του ενωσιακού και του εθνικού δικαίου

Ευανθία Καρδούλια*

Η πανδημία του κορωνοϊού και τα μέτρα που έχουν ληφθεί για τον περιορισμό της, τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο, έχουν σοβαρό αντίκτυπο στον τομέα του τουρισμού. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, εξετάζονται οι έκτακτες και κατ' εξαίρεση ρυθμίσεις για τα πιστωτικά σημειώματα (vouchers) στην περίπτωση της καταγγελίας συμβάσεων οργανωμένων ταξιδιών λόγω της πανδημίας, υπό το πρίσμα του ενωσιακού, του ιταλικού και του ελληνικού δικαίου. Αρχικά, γίνεται μία περιγραφή των ρυθμίσεων του παράγωγου ενωσιακού δικαίου και συγκεκριμένα της Οδηγίας (ΕΕ) 2015/2302, οι οποίες διέπουν την καταγγελία συμβάσεων οργανωμένων ταξιδιών λόγω αναπόφευκτων και έκτακτων περιστάσεων. Στη συνέχεια, αναλύεται το προϊσχύσαν και το ισχύον ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο που διέπει την καταγγελία, εξαιτίας της πανδημίας, τουριστικών συμβάσεων μεταξύ των τουριστικών επιχειρήσεων και των πελατών τους. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στους ειδικούς κανόνες οι οποίοι επιτρέπουν στους διοργανωτές ταξιδιών και στους τουριστικούς πράκτορες να εκδίδουν πιστωτικά σημειώματα, αντί να προβαίνουν στην επιστροφή των καταβληθέντων ποσών στους ταξιδιώτες για ακυρωθέντα ταξίδια, και στη σύγκρουση των κανόνων αυτών με τις ρυθμίσεις του Προεδρικού Διατάγματος 7/2018 το οποίο μετέφερε στο εθνικό δίκαιο την Οδηγία (ΕΕ) 2015/2302. Η παρούσα μελέτη καταλήγει στο συμπέρασμα ότι μία λύση σε ενωσιακό επίπεδο, αντί των έκτακτων μέτρων που έλαβαν οι νομοθέτες των κρατών μελών, μπορούσε να οδηγήσει στη δίκαιη εξισορρόπηση των δικαιωμάτων των καταναλωτών και των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στον τομέα του τουρισμού.

Οδηγία (ΕΕ) 2015/2302 – οργανωμένο ταξίδι – ταξιδιώτης – καταγγελία σύμβασης – αναπόφευκτες και έκτακτες περιστάσεις – πανδημία – πιστωτικό σημείωμα

I. Εισαγωγή

Στις 30 Ιανουαρίου 2020, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας κήρυξε την έξαρση της νόσου του κορωνοϊού (Corona virus disease 2019, COVID-19) ως «κατάσταση έκτακτης ανάγκης για τη δημόσια υγεία σε διεθνές επίπεδο» και στις 11 Μαρτίου 2020 την χαρακτήρισε ως «πανδημία»¹. Οι συνακόλουθες σοβαρές επιπτώσεις στις διεθνείς και τις εσωτερικές μετακινήσεις, τόσο για επαγγελματικούς λόγους όσο και για αναψυχή, επηρέασαν έκτοτε όλο τον κόσμο και εξακολουθούν να τον επηρεάζουν μέχρι σήμερα. Η πανδημία του κορωνοϊού και τα δραστικά μέτρα που έχουν ληφθεί για την αναχαίτισή της, τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο, έχουν σοβαρό αντίκτυπο στον τομέα των μεταφορών και του τουρισμού. Η πανδημία οδήγησε σε απαγορεύσεις και περιορισμούς μετακινήσεων². Οι πρωτοφανείς παγκοσμίως περιορι-

σμοί στις μετακινήσεις είχαν ως αποτέλεσμα να σταματήσουν σχεδόν εντελώς τα ταξίδια στην Ευρώπη και στα περισσότερα μέρη του κόσμου. Το γεγονός αυτό έχει σοβαρές επιπτώσεις στους μεταφορείς, στους διοργανωτές οργανωμένων ταξιδιών και στους παρόχους άλλων τουριστικών υπηρεσιών.

Οι ταξιδιωτικές απαγορεύσεις και οι δρακόντειοι περιορισμοί στις μετακινήσεις προσώπων έχουν πλήξει βαριά τον παγκόσμιο τουρισμό. Η πανδημία COVID-19 συνεχίζει να πλήττει τον παγκόσμιο τουρισμό σκληρά, με τα πιο πρόσφατα στοιχεία από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (UNWTO) να δείχνουν ότι το 2020 ήταν η χειρότερη χρονιά για την ιστορία του τουρισμού. Πιο συγκεκριμένα, με βάση τις τελευταίες εκτιμήσεις, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού εκτιμά ότι οι διεθνείς αφίξεις μειώθηκαν κατά 74% το 2020³, ενώ η ανάκαμψη της διεθνούς τουριστικής ζήτησης αναμένεται περί το

* Δ.Ν., Δικηγόρος, Λέκτορας Τουριστικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου

1. WORLD HEALTH ORGANIZATION (WHO), WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19, 11 March 2020. Διαθέσιμο στο: <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020> (ημερομηνία πρόσβασης: 29.01.2021).

2. M. BIELECKI ... [et al.], Air travel and COVID-19 prevention in the pandemic and peri-pandemic period: A narrative review, *Travel Medicine and Infectious Disease*, vol. 39, Elsevier Ltd (journal homepage: www.elsevier.com/locate/tmid), 2021, σ. 3. Διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.1016/j.tmaid.2020.101915> (ημερομηνία πρόσ-

σβασης: 18.01.2021) IATA, Travel Regulations Map. Διαθέσιμο στο: <https://www.iatatravelcentre.com/world.php> (ημερομηνία πρόσβασης: 20.01.2021) E. HARRELL, Looking to the Future of Air Travel, *Harvard Business Review*, 04.05.2020. Διαθέσιμο στο: https://hbr.org/2020/05/looking-to-the-future-of-air-travel?referal=03759&cm_vc=rr_item_page.bottom (ημερομηνία πρόσβασης: 10.12.2020).

3. WORLD TOURISM ORGANIZATION (UNWTO), 2020: Worst year in tourism history with 1 billion fewer international arrivals, 28.01.2021. Διαθέσιμο στο: <https://www.unwto.org/news/2020-worst-year-in-tourism-history-with-1-billion-fewer-international-arrivals> (ημερομηνία πρόσβασης: 29.01.2021).

τρίτο τρίμηνο του 2021⁴. Η τουριστική βιομηχανία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία απασχολεί περίπου δεκατρία (13) εκατομμύρια άτομα, εκτιμάται ότι χάνει περίπου 1 δισεκατομμύριο ευρώ σε έσοδα τον μήνα ως αποτέλεσμα της εκδήλωσης της πανδημίας του COVID-19. Σε πολλούς δημοφιλείς τουριστικούς προορισμούς, τα ξενοδοχεία έχουν ερημώσει και έχουν κλείσει εστιατόρια, μπαρ, τουριστικά αξιοθέατα, θεματικά πάρκα, χιονοδρομικά κέντρα και μουσεία. Οι εμπορικές εκθέσεις, τα συνέδρια και οι πολιτιστικές και αθλητικές εκδηλώσεις έχουν ακυρωθεί ή αναβληθεί. Οι μεγάλες εταιρείες κρουαζιέρας έχουν σταματήσει τις δραστηριότητές τους⁵. Μάλιστα, η ζήτηση για ταξίδια παραμένει σε μεγάλο βαθμό συγκρατημένη λόγω της συνεχιζόμενης αβεβαιότητας σχετικά με την πανδημία και τη χαμηλή εμπιστοσύνη των ταξιδιωτών. Οι ταξιδιωτικοί περιορισμοί θεωρούνται το κύριο εμπόδιο για την ανάκαμψη του τουρισμού, σε συνδυασμό με τη συνεχιζόμενη έξαρση της νόσου. Παράλληλα, η έλλειψη συντονισμένης δράσης μεταξύ των χωρών προς την κατεύθυνση της εξασφάλισης εναρμονισμένων πρωτοκόλλων και συντονισμένων ταξιδιωτικών περιορισμών, καθώς και η επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης αποτελούν σημαντικά εμπόδια για την ανάκαμψη του τουρισμού.

Δυστυχώς, ο κορωνοϊός εξακολουθεί να πλήττει, κατά την παρούσα περίοδο, μεγάλο μέρος της παγκόσμιας κοινότητας. Η πλειοψηφία των κυβερνήσεων έχει λάβει έκτακτα μέτρα με σκοπό τον περιορισμό της διασποράς του κορωνοϊού, την προστασία της δημόσιας υγείας, και σε δεύτερο επίπεδο, τη στήριξη, κατά το δυνατόν, των μονάδων της εγχώριας οικονομίας, των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων. Μεταξύ των μέτρων αυτών είναι η απαγόρευση εισόδου στη χώρα των υπηκόων τρίτων κρατών από οποιοδήποτε σημείο εισόδου και με οποιονδήποτε τρόπο ή με οποιοδήποτε μέσο, συμπεριλαμβανομένων των αεροπορικών, θαλάσσιων, σιδηροδρομικών και οδικών συνδέσεων, ο περιορισμός της κυκλοφορίας των πολιτών εντός και εκτός της χώρας, η αναστολή της εκπαιδευτικής λειτουργίας των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της χώρας, η απαγόρευση των σχολικών εκδρομών, η εφαρμογή ειδικών υγειονομικών πρωτοκόλλων σχετικά με τον τρόπο διεξαγωγής των συνεδρίων (π.χ. μέγιστος επιτρεπόμενος αριθμός συμμετεχόντων), η επιβολή της προσωρινής απαγόρευσης λειτουργίας ιδιωτικών επιχει-

ρήσεων και χώρων συνάθροισης κοινού, η επιβολή κανόνων τήρησης αποστάσεων σε ιδιωτικές επιχειρήσεις, δημόσιες υπηρεσίες και άλλους χώρους συνάθροισης κοινού κ.λπ.

Η αναμενόμενη δυσμενής εξέλιξη της πανδημίας κατέστησε και εξακολουθεί να καθιστά μέχρι σήμερα παντελώς αδύνατη την εκτέλεση πολλών συμβάσεων και την εκπλήρωση συμβατικών υποχρεώσεων σε πολλούς τομείς της οικονομίας, μεταξύ των οποίων στον τομέα του τουρισμού. Η Ελλάδα, ως μια οικονομία που εξαρτάται σημαντικά από τον τουρισμό, δεν ήταν δυνατόν να μείνει ανεπηρέαστη από την πρωτοφανή αυτή παγκόσμια υγειονομική κρίση. Οι τουριστικές επιχειρήσεις δοκιμάζονται, άλλες έχοντας αναστείλει τη λειτουργία τους άλλες έχοντας πληγεί σοβαρά στη δραστηριότητά τους, οι συμβάσεις εργασίας τίθενται σε αναστολή και η τουριστική αγορά βιώνει μια εν γένει επιφυλακτική στάση ως προς τις συναλλαγές της. Ταυτόχρονα, πολλοί καταναλωτές έχουν πληγεί από τις οικονομικές επιπτώσεις της υγειονομικής κρίσης και το εισόδημά τους έχει μειωθεί ως αποτέλεσμα της περιστολής των οικονομικών δραστηριοτήτων, γεγονός που επηρεάζει τις προοπτικές τόσο των εργοδοτών όσο και των εργαζομένων.

II. Ενωσιακό δίκαιο για την καταγγελία συμβάσεων οργανωμένων ταξιδιών λόγω αναπόφευκτων και έκτακτων περιστάσεων

Η Οδηγία (ΕΕ) 2015/2302⁶ θεσπίζει τα βασικά δικαιώματα των ταξιδιωτών όσον αφορά στα οργανωμένα ταξίδια, ιδίως σχετικά με τις απαιτήσεις πληροφόρησης, την ευθύνη των διοργανωτών/πωλητών για την εκτέλεση των ταξιδιωτικών υπηρεσιών που περιλαμβάνονται στη σύμβαση οργανωμένου ταξιδιού και την προστασία κατά της αφερεγγυότητας των διοργανωτών/πωλητών. Οι διατάξεις της Οδηγίας (ΕΕ) 2015/2302, οι οποίες προβλέπουν τα δικαιώματα του ταξιδιώτη σε περίπτωση καταγγελίας της σύμβασης οργανωμένου ταξιδιού είτε από τον ίδιο είτε από τον διοργανωτή, είναι οι διατάξεις του άρθρου 12 παρ. 2, 3 στοιχείο β' και του άρθρου 12 παρ. 4.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρθρο 12 παρ. 2 της Οδηγίας (ΕΕ) 2015/2302, «με την επιφύλαξη της παραγράφου 1, ο ταξιδιώτης έχει το δικαίωμα να καταγγείλει τη σύμβαση οργανωμένου ταξιδιού πριν από την έναρξη του πακέτου χωρίς την καταβολή οποιασδήποτε χρέωσης κα-

4. WORLD TOURISM ORGANIZATION (UNWTO), News Release, International Tourism Down 70% as Travel Restrictions Impact All Regions, Madrid, 27.10.2020. Διαθέσιμο στο: <https://www.unwto.org/news/international-tourism-down-70-as-travel-restrictions-impact-all-regions> (ημερομηνία πρόσβασης: 01.12.2020).

5. M. NIESTADT, Covid-19 And The Tourism Sector, European Parliamentary Research Service Blog, 07.04.2020. Διαθέσιμο στο: <https://epthinktank.eu/2020/04/07/covid-19-and-the-tourism-sector/> (ημερομηνία πρόσβασης: 01.12.2020).

6. Οδηγία (ΕΕ) 2015/2302 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 25ης Νοεμβρίου 2015, σχετικά με τα οργανωμένα ταξίδια και τους συνδεδεμένους ταξιδιωτικούς διακανονισμούς, η οποία τροποποιεί τον Κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 2006/2004 και την Οδηγία 2011/83/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και καταργεί την Οδηγία 90/314/ΕΟΚ του Συμβουλίου (ΕΕ 2015 L 32/1).

ταγγελίας σε περίπτωση αναπόφευκτων και έκτακτων περιστάσεων στον τόπο προορισμού ή πολύ κοντά σε αυτόν, οι οποίες επηρεάζουν σημαντικά την εκτέλεση του πακέτου ή επηρεάζουν σημαντικά τη μεταφορά των επιβατών στον προορισμό. Σε περίπτωση καταγγελίας της σύμβασης οργανωμένου ταξιδιού σύμφωνα με την παρούσα παράγραφο, ο ταξιδιώτης δικαιούται την πλήρη επιστροφή όλων των ποσών που κατέβαλε για το πακέτο, αλλά δεν δικαιούται πρόσθετη αποζημίωση».

Σύμφωνα με το άρθρο 12 παρ. 3 στοιχείο β' της Οδηγίας (ΕΕ) 2015/2302, «ο διοργανωτής δύναται να καταγγείλει τη σύμβαση οργανωμένου ταξιδιού και να επιστρέψει στον ταξιδιώτη το σύνολο των ποσών που κατέβαλε για το πακέτο, αλλά δεν υποχρεούται να καταβάλει πρόσθετη αποζημίωση, εάν: ... ο διοργανωτής δεν είναι σε θέση να εκτελέσει τη σύμβαση λόγω αναπόφευκτων και έκτακτων περιστάσεων και κοινοποιήσει στον ταξιδιώτη την καταγγελία της σύμβασης χωρίς αδικαιολόγητη καθυστέρηση πριν από την έναρξη του πακέτου».

Σύμφωνα με το άρθρο 12 παρ. 4 της Οδηγίας (ΕΕ) 2015/2302, «ο διοργανωτής πραγματοποιεί τις επιστροφές που απαιτούνται σύμφωνα με τις παραγράφους 2 και 3 ή, σε ό,τι αφορά την παράγραφο 1, επιστρέφει κάθε ποσό που έχει καταβληθεί από ή εκ μέρους του ταξιδιώτη για το πακέτο μείον την κατάλληλη χρέωση καταγγελίας. Οι επιστροφές των εν λόγω ποσών στον ταξιδιώτη πραγματοποιούνται χωρίς αδικαιολόγητη καθυστέρηση και, σε κάθε περίπτωση, το αργότερο εντός 14 ημερών μετά την καταγγελία της σύμβασης οργανωμένου ταξιδιού».

Από τις παραπάνω διατάξεις προκύπτει ότι τόσο ο διοργανωτής όσο και ο ταξιδιώτης έχουν δικαίωμα να καταγγείλουν τη σύμβαση οργανωμένου ταξιδιού σε περίπτωση αναπόφευκτων και έκτακτων περιστάσεων. Και στις δύο περιπτώσεις, ο διοργανωτής έχει υποχρέωση να επιστρέψει στον ταξιδιώτη το σύνολο των ποσών που ο τελευταίος κατέβαλε για το ταξίδι, το αργότερο μέσα σε δεκατέσσερις (14) ημέρες από την καταγγελία της σύμβασης.

Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά στην έννοια των «αναπόφευκτων και έκτακτων περιστάσεων» στο πλαίσιο της Οδηγίας (ΕΕ) 2015/2302, ο ενωσιακός νομοθέτης τις ορίζει στο άρθρο 3 παρ. 12 της Οδηγίας ως «τις καταστάσεις που εκφεύγουν από τον έλεγχο του μέρους που επικαλείται τέτοια κατάσταση, και οι συνέπειες της οποίας δεν θα μπορούσαν να αποφευχθούν ακόμη και αν είχαν ληφθεί όλα τα εύλογα μέτρα».

Παράλληλα, η αιτιολογική σκ. 31 του Προοιμίου της Οδηγίας (ΕΕ) 2015/2302 αναφέρει ορισμένες αναπόφευκτες και έκτακτες περιστάσεις υπό τις οποίες οι ταξιδιώτες έχουν δικαίωμα να καταγγείλουν τη σύμβαση οργανωμένου ταξιδιού χωρίς χρέωση καταγγελίας. Αυτές οι αναπόφευκτες και έκτακτες περιστάσεις μπορούν να

αφορούν, για παράδειγμα, «πόλεμο, άλλα σοβαρά προβλήματα ασφάλειας, όπως η τρομοκρατία, σημαντικούς κίνδυνους για την ανθρώπινη υγεία, όπως η εκδήλωση κρουσμάτων σοβαρής ασθένειας στον ταξιδιωτικό προορισμό, ή φυσικές καταστροφές όπως πλημμύρες, σεισμοί ή καιρικές συνθήκες που καθιστούν αδύνατη την ασφαλή μετάβαση στον προορισμό κατά τα συμφωνηθέντα στη σύμβαση οργανωμένου ταξιδιού». Στην ενδεικτική αυτή λίστα περιλαμβάνεται η περίπτωση της εκδήλωσης κρουσμάτων σοβαρής ασθένειας στον προορισμό του ταξιδιού. Η διάταξη αυτή προϋποθέτει τα σοβαρά κρούσματα να έχουν εκδηλωθεί στον τόπο προορισμού του ταξιδιώτη, πράγμα που σημαίνει ότι δεν εμπίπτει στην περίπτωση των «αναπόφευκτων και έκτακτων περιστάσεων που επηρεάζουν σημαντικά την εκτέλεση του πακέτου» η περίπτωση όπου υφίστανται κρούσματα σοβαρής ασθένειας, πανδημίας κ.λπ. (όπως αυτή του κορωνοϊού) στον τόπο αναχώρησης του ταξιδιώτη και όχι στον τόπο του τελικού προορισμού του.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά στην Οδηγία (ΕΕ) 2015/2302 σε «αναπόφευκτες και έκτακτες περιστάσεις» και όχι πλέον σε «ανωτέρα βία», όπως συνέβαινε υπό το προϊσχύσαν νομικό πλαίσιο για τα οργανωμένα ταξίδια και συγκεκριμένα υπό την Οδηγία 90/314/ΕΟΚ⁷ και το Π.Δ. 339/1996⁸ το οποίο μετέφερε την Οδηγία 90/314/ΕΟΚ στο εθνικό μας δίκαιο. Στο προϊσχύσαν δίκαιο για τα οργανωμένα ταξίδια γινόταν αναφορά σε «ανωτέρα βία» και ειδικότερα σε «περιστάσεις που είναι ξένες προς τη βούληση του διοργανωτή/πωλητή ασυνήθειας και απρόβλεπτες, των οποίων οι συνέπειες δεν θα μπορούσαν να αποφευχθούν όση επιμέλεια και αν είχε καταβληθεί». Το στοιχείο του «απρόβλεπτου», το οποίο υπάρχει στον ορισμό αυτόν για την ανωτέρα βία⁹, δεν υπάρχει στον

7. Οδηγία 90/314/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 13ης Ιουνίου 1990 για τα οργανωμένα ταξίδια και τις οργανωμένες διακοπές και περιηγήσεις (ΕΕ 1990 L 158/59).

8. Προεδρικό Διάταγμα 339/1996 «Περί οργανωμένων ταξιδιών, σε συμμόρφωση προς την Οδηγία 90/314 (ΕΕ L 158/59) για τα οργανωμένα ταξίδια και τις οργανωμένες διακοπές και περιηγήσεις» (ΦΕΚ Α' 225).

9. Προκειμένου να θεωρηθούν ανωτέρα βία οι έκτακτες περιστάσεις, θα πρέπει να ήταν αδύνατη η πρόβλεψή τους κατά τον χρόνο κατάρτισης της σύμβασης. «Μέτρο καταβολής της απαιτούμενης επιμέλειας για τον διοργανωτή σε ό,τι αφορά τη δυνατότητα πρόβλεψης, δεν είναι οι πληροφορίες που είναι γενικώς γνωστές από τα Μ.Μ.Ε. για τον τόπο προορισμού, αλλά οι πληροφορίες που είναι σε θέση να αντλήσει αξιοποιώντας τις αυξημένες δυνατότητες πληροφόρησης που έχει, π.χ. από τοπικούς τουριστικούς πράκτορες, με τους οποίους συνεργάζεται», Ε. ΠΙΖΟΣ, Η ανωτέρα βία στις τουριστικές συμβάσεις, ιδίως στο πλαίσιο της σύμβασης οργανωμένου ταξιδιού, Η Διεθνής και Ευρωπαϊκή Νομική Διάσταση του Τουρισμού, Πρακτικά 2ου Συνεδρίου Δικαίου του Τουρισμού, 3-5 Νοεμβρίου 2011 (Καρπενήσι), Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012, σ. 252.

ορισμό για τις «αναπόφευκτες και έκτακτες περιστάσεις», πράγμα που θα μπορούσε να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι η έννοια των αναπόφευκτων και έκτακτων περιστάσεων στην Οδηγία (ΕΕ) 2015/2302 είναι μία πιο συγκεκριμένη έννοια από εκείνη της ανωτέρας βίας και προσιδιάζει περισσότερο στην περίπτωση του οργανωμένου ταξιδιού.

Εξάλλου, η χρήση του όρου των «αναπόφευκτων και έκτακτων περιστάσεων» στην Οδηγία (ΕΕ) 2015/2302 συμβαδίζει με την ορολογία η οποία χρησιμοποιείται στον Κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 261/2004¹⁰ για τα δικαιώματα των επιβατών στις αεροπορικές μεταφορές αλλά και στον Κανονισμό (ΕΕ) αριθ. 1177/2010¹¹ για τα δικαιώματα των επιβατών στις θαλάσσιες και εσωτερικές πλωτές μεταφορές. Οι Κανονισμοί αυτοί κάνουν λόγο για «έκτακτες περιστάσεις, οι οποίες δεν θα μπορούσαν να είχαν αποφευχθεί ακόμη και αν είχε ληφθεί κάθε εύλογο μέτρο»¹².

10. Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 261/2004 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Φεβρουαρίου 2004, για τη θέσπιση κοινών κανόνων αποζημίωσης των επιβατών αεροπορικών μεταφορών και παροχής βοήθειας σε αυτούς σε περίπτωση άρνησης επιβίβασης και ματαίωσης ή μεγάλης καθυστέρησης της πτήσης και για την κατάργηση του Κανονισμού (ΕΟΚ) αριθ. 295/91 (ΕΕ 2004 L 46/1).

11. Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 1177/2010 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 24ης Νοεμβρίου 2010, για τα δικαιώματα των επιβατών στις θαλάσσιες και εσωτερικές πλωτές μεταφορές και για την τροποποίηση του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 2006/2004 (Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ) (ΕΕ 2010 L 334/1).

12. Στον τομέα των αεροπορικών μεταφορών, σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. 3 του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 261/2004, «ο αερομεταφορέας δεν υποχρεούται να πληρώσει αποζημίωση σύμφωνα με το άρθρο 7 αν μπορεί να αποδείξει ότι η ματαίωση έχει προκληθεί από έκτακτες περιστάσεις οι οποίες δεν θα μπορούσαν να αποφευχθούν ακόμη και αν είχαν ληφθεί όλα τα εύλογα μέτρα». Πρόκειται για μια σημαντική διάταξη που έχει απασχολήσει στο παρελθόν τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και τα εθνικά δικαστήρια πολλών κρατών μελών (βλ. π.χ. ΔΕΕ C-12/11, *McDonagh*, 13.01.2013, ECLI:EU:C:2013:43. Η υπόθεση αυτή αφορούσε σε έκρηξη του ισλανδικού ηφαιστείου Eyjafjallajökull, συνεπαγόμενη απαγόρευση της εναέριας κυκλοφορίας. Στην απόφαση αυτή του Δικαστηρίου ο όρος «έκτακτες περιστάσεις» χρησιμοποιείται κυρίως υπό την έννοια των περιστάσεων «που δεν είναι κανονικές». Στο πλαίσιο των αεροπορικών μεταφορών, ορίζονται ως το γεγονός το οποίο δεν συνδέεται αναπόσπαστα με την κανονική άσκηση της δραστηριότητας του οικείου αερομεταφορέα και διαφεύγει από τον αποτελεσματικό έλεγχο του, λόγω της φύσεως και των αιτιών του γεγονότος. Με άλλα λόγια, στις έκτακτες περιστάσεις περιλαμβάνονται όλες οι περιστάσεις που διαφεύγουν από τον έλεγχο του αερομεταφορέα, ανεξάρτητα από τη φύση των περιστάσεων αυτών και τη σοβαρότητά τους). Η διάταξη του άρθρου 5 παρ. 3 του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 261/2004 έχει επίκαιρο χαρακτήρα καθώς πολλές αεροπορικές εταιρείες ματαίωσαν και ματαιώνουν πτήσεις τους λόγω της πανδημίας του κορωνο-

ϊού, επικαλούμενες «έκτακτες περιστάσεις». Ωστόσο, η διάταξη αυτή δεν ορίζει ποιες είναι οι έκτακτες περιστάσεις οι οποίες δεν θα μπορούσαν να αποφευχθούν ακόμη και αν είχαν ληφθεί όλα τα εύλογα μέτρα. Σύμφωνα με το δεύτερο εδάφιο της αιτιολογικής σκ. 14 του Προοιμίου του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 261/2004, «τέτοιες περιστάσεις μπορούν ειδικότερα να προκύψουν σε περιπτώσεις πολιτικής αστάθειας, καιρικών συνθηκών που δεν επιτρέπουν την πραγματοποίηση της συγκεκριμένης πτήσης, κινδύνων για την ασφάλεια των επιβατών, απροσδόκητων ελλείψεων στην ασφάλεια της πτήσης και απεργιών που επηρεάζουν τη λειτουργία του πραγματικού αερομεταφορέα». Επιπροσθέτως, σύμφωνα με την αιτιολογική σκ. 15 του Προοιμίου του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 261/2004, «θα πρέπει να θεωρείται ότι υπάρχουν έκτακτες περιστάσεις εάν μια απόφαση διαχείρισης της εναέριας κυκλοφορίας σε σχέση με συγκεκριμένο αεροσκάφος σε συγκεκριμένη ημέρα έχει ως αποτέλεσμα μακρά καθυστέρηση, ολονύκτια καθυστέρηση ή ματαίωση μιας ή περισσότερων πτήσεων του εν λόγω αεροσκάφους ακόμη και αν ο συγκεκριμένος αερομεταφορέας είχε λάβει όλα τα εύλογα μέτρα για να αποφύγει τις καθυστερήσεις ή τις ματαιώσεις». Διαπιστώνουμε ότι η περίπτωση μίας πανδημίας ή επιδημίας ή σοβαρής ασθένειας δεν έχει προβλεφθεί στην ενδεικτική αυτή λίστα των «έκτακτων περιστάσεων». Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στην από 18 Μαρτίου 2020 Ανακοίνωσή της «Ερμηνευτικές κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τους Κανονισμούς της ΕΕ για τα δικαιώματα των επιβατών στο πλαίσιο της εξελισσόμενης κατάστασης όσον αφορά τη νόσο Covid-19», Βρυξέλλες, 18.03.2020, C(2020) 1830 τελικό, αποσκοπεί στο να αποσαφηνίσει τον τρόπο εφαρμογής ορισμένων διατάξεων της εναεριακής νομοθεσίας για τα δικαιώματα των επιβατών στο πλαίσιο έξαρσης της νόσου COVID-19, ιδίως όσον αφορά σε ματαιώσεις και καθυστερήσεις πτήσεων. Οι προαναφερθείσες εκτιμήσεις δεν είναι και δεν μπορούν να είναι εξαντλητικές διότι άλλες ειδικές περιστάσεις σε σχέση με τη νόσο COVID-19 ενδέχεται να emπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 5 παρ. 3 του Κανονισμού. Οι κατευθυντήριες αυτές γραμμές της Ευρωπαϊκής Επιτροπής αναφέρονται σε περιστάσεις που ενδέχεται να emπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 5 παρ. 3 του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 261/2004, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι εκτιμήσεις της Επιτροπής είναι εξαντλητικές ούτε ότι προδικάζουν την ερμηνεία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Βλ. Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, «Ερμηνευτικές κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τους Κανονισμούς της ΕΕ για τα δικαιώματα των επιβατών στο πλαίσιο της εξελισσόμενης κατάστασης όσον αφορά τη νόσο Covid-19», ό.π. Στον τομέα των θαλάσσιων και πλωτών μεταφορών, βλ. το άρθρο 20 παρ. 4 του Κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 1177/2010, το οποίο αναφέρεται σε «έκτακτες περιστάσεις που emποδίζουν την εκτέλεση της υπηρεσίας μεταφοράς επιβατών οι οποίες δεν θα μπορούσαν να είχαν αποφευχθεί ακόμη και αν είχε ληφθεί κάθε εύλογο μέτρο», την αιτιολογική σκ. 14 του Προοιμίου του Κανονισμού, όπου επίσης γίνεται αναφορά σε «έκτακτες περιστάσεις οι οποίες δεν θα μπορούσαν να είχαν αποφευχθεί ακόμη και αν είχε ληφθεί κάθε εύλογο μέτρο» και την αιτιολογική σκ. 17 του Προοιμίου του Κανονισμού, όπου δίνονται ενδεικτικά τα εξής παραδείγματα τέτοιων περιστάσεων: οι φυσικές καταστροφές, όπως οι πυρκαγιές και οι σεισμοί, οι τρομοκρατικές επιθέσεις, οι πόλεμοι και οι στρατιωτικές ή μη στρατιωτικές ένοπλες συγκρούσεις, οι εξεγέρσεις, οι στρατιωτικές ή παράνομες δημεύσεις, οι εργασιακές συγκρούσεις, η μεταφορά στη στεριά ασθενών, τραυματιών ή νεκρών, οι επι-

Για τον ορισμό των «αναπόφευκτων και έκτακτων περιστάσεων» στην Οδηγία (ΕΕ) 2015/2302 υιοθετήθηκε η παραπάνω προσέγγιση των ενωσιακών Κανονισμών για τα δικαιώματα των επιβατών αεροπορικών και θαλάσσιων μεταφορών και ιδίως το στοιχείο του αναπόφευκτου και της μη αποτροπής των περιστάσεων αυτών ακόμη και με τη λήψη όλων των προσηκόντων (εύλογων) μέτρων. Η έννοια της «ανωτέρας βίας» αποφεύχθηκε συνειδητά στην Οδηγία (ΕΕ) 2015/2302, καθώς δεν έχει το ίδιο περιεχόμενο στα διάφορα πεδία εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου, ερμηνεύεται διαφορετικά στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η σημασία της πρέπει να καθορίζεται ανάλογα με το νομικό πλαίσιο εντός του οποίου προορίζεται να παράγει τα αποτελέσματά της¹³.

Βέβαια, στην πραγματικότητα, και η έννοια των «αναπόφευκτων και έκτακτων περιστάσεων» είναι ασαφής και - ήδη από το παρελθόν - έχει δημιουργήσει ζητήματα ερμηνείας, γύρω από τα οποία υπάρχει πλούσια νομολογία ενώπιον του ΔΕΚ¹⁴. Δυστυχώς, η απροσδιόριστη έννοια των αναπόφευκτων και έκτακτων περιστάσεων δεν βοήθησε στην παρούσα συγκυρία της πανδημίας του κορωνοϊού και, για τον λόγο αυτόν, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αναγκάστηκε να εκδώσει ερμηνευτικές κατευθυντήριες γραμμές για την περιγραφή περιπτώσεων που συνιστούν τέτοιες περιστάσεις. Όπως είχε προβλέψει και ο E. Fühlich, «η νέα μη προσδιορισμένη φράση "αναπόφευκτες και έκτακτες περιστάσεις" θα δημιουργήσει νέα μεγάλα ερμηνευτικά προβλήματα. Το γεγονός αυτό θα απασχολήσει το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τα εθνικά δικαστήρια για πολλά χρόνια»¹⁵.

χειρήσεις έρευνας και διάσωσης στη θάλασσα ή σε εσωτερικές πλωτές οδούς, τα μέτρα που είναι αναγκαία για την προστασία του περιβάλλοντος, οι αποφάσεις που λαμβάνουν οι φορείς διαχείρισης της κυκλοφορίας ή οι αρχές λιμένα ή οι αποφάσεις αρμόδιων αρχών οι σχετικές με τη δημόσια τάξη και ασφάλεια, καθώς και για την κάλυψη επειγουσών μεταφορικών αναγκών.

13. Βλ. ΔΕΚ C-124/92, *An Bord Baniic και Inter-Agra/Intervention Board for Agricultural Produce*, 13.10.1993, ECLI:EU:C:1993:841, σκ. 10.

14. Βλ., ενδεικτικά, τις Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέως, E. Sharpston, στην ΔΕΚ C-396/06, *Kramme*, 11.04.2008, ECLI:EU:C:2007:555. Βλ. επίσης ΔΕΚ C-549/07, *Wallentin-Hermann*, 22.12.2008, ECLI:EU:C:2008:771. ΔΕΕ C-394/14, *Siewert*, 14.11.2014, ECLI:EU:C:2014:2377. ΔΕΕ C-315/15, *Pešková και Peška*, 04.05.2017, ECLI:EU:C:2017:342. Βλ. επίσης M. WUKOSCHITZ, "Extraordinary" legislative shortcomings in the New PTD, *The New Package Travel Directive*, ESTHTE (Estoril Higher Institute for Tourism and Hotel Studies), INATEL, Estoril, 2017, σσ. 133-134.

15. Μετάφραση της γράφουσας από το: «*The new unspecified phrase "unavoidable and extraordinary circumstances" will create major new problems of interpretation. This will keep the ECJ and national courts busy for many years*». E. FÜHRICH, *The Implementation of the new Package Travel Directive in Germany and its Critical Issues*, *The New Package Travel Directive*, ό.π., σ. 106. Βλ. επίσης E.

III. Νομικό πλαίσιο για τα πιστωτικά σημειώματα υπό το πρίσμα του ενωσιακού δικαίου και των εθνικών δικαίων

1. Ρυθμίσεις για τα πιστωτικά σημειώματα σε περίπτωση καταγγελίας συμβάσεων οργανωμένων ταξιδιών λόγω αναπόφευκτων και έκτακτων περιστάσεων υπό το πρίσμα του ενωσιακού δικαίου

Στις 19 Μαρτίου 2020, δημοσιεύτηκαν στον ιστότοπο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής άτυπες οδηγίες σχετικά με την εφαρμογή της Οδηγίας (ΕΕ) 2015/230 σε σχέση με τη νόσο COVID-19. Ειδικότερα, επρόκειτο για ένα ενημερωτικό σημείωμα¹⁶, μη δεσμευτικού χαρακτήρα ("not legally binding"), με το οποίο η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αποσαφήνισε τα δικαιώματα των ταξιδιωτών οργανωμένων ταξιδιών στο πλαίσιο των μαζικών ακυρώσεων των ταξιδιών λόγω της πανδημίας του κορωνοϊού. Το ενημερωτικό αυτό σημείωμα παρείχε άτυπες κατευθυντήριες γραμμές και, συγκεκριμένα, παραδείγματα σχετικά με τα δικαιώματα που έχουν οι ταξιδιώτες, με βάση το ενωσιακό δίκαιο που διέπει τις συμβάσεις οργανωμένων ταξιδιών, υπενθυμίζοντας το δικαίωμά τους να λάβουν πίσω τα χρήματα που κατέβαλαν για το οργανωμένο ταξίδι το οποίο δεν πραγματοποιήθηκε λόγω του κορωνοϊού.

Το ενημερωτικό σημείωμα διευκρίνισε, μεταξύ άλλων, ότι οι επίσημες ταξιδιωτικές προειδοποιήσεις που εκδίδουν οι κυβερνήσεις και το κλείσιμο των συνόρων συνιστούν «αναπόφευκτες και έκτακτες περιστάσεις», σύμφωνα με τον ορισμό του άρθρου 3 παρ. 12 και της αιτιολογικής σκ. 31 της Οδηγίας (ΕΕ) 2015/2302. Ο διοργανωτής μπορεί να καταγγείλει τη σύμβαση οργανωμένου ταξιδιού χωρίς χρέωση και ο ταξιδιώτης έχει το δικαίωμα να λάβει το σύνολο των χρημάτων του από πληρωμές που πραγματοποίησε για το οργανωμένο ταξίδι, εντός δεκατεσσάρων (14) ημερών από την καταγγελία της σύμβασης.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στο ενημερωτικό της σημείωμα, επεσήμανε ότι ο μεγάλος αριθμός των αιτημάτων των ταξιδιωτών για επιστροφή χρημάτων, σε συνδυασμό με τις ανύπαρκτες νέες κρατήσεις, προκαλεί τεράστια πίεση

FÜHRICH, *Umsetzung der neuen EU-Pauschalreise-Richtlinie in das BGB unter besonderer Berücksichtigung des Anwendungsbereichs – Kritische Anmerkungen*, *ReiseRecht aktuell (RRa)*, 2016, σ. 210 επ., DOI: <https://doi.org/10.9785/rra-2016-0504>, σ. 213, σύμφωνα με τον οποίο «είναι βέβαιο ότι η νέα ρύθμιση θα δημιουργήσει νέα ερμηνευτικά προβλήματα στην πράξη».

16. EUROPEAN COMMISSION, *Information on the Package Travel Directive in connection with the Covid-19*, 19.03.2020 (revised version, replaces the version of 05.03.2020). Διαθέσιμο στο: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/coronavirus_info_ptd_19.3.2020.pdf, το οποίο δημοσιεύτηκε στην ιστοσελίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης: https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/travel-during-coronavirus-pandemic_en (ημερομηνία πρόσβασης: 18.01.2021).

στη ρευστότητα των διοργανωτών ταξιδιών. Για τον λόγο αυτό, κάλεσε τους ταξιδιώτες να εξετάσουν το ενδεχόμενο να δεχθούν μία αναβολή του οργανωμένου ταξιδιού τους σε μεταγενέστερη ημερομηνία, αντί της άμεσης επιστροφής των χρημάτων τους, διευκρινίζοντας ότι η μεταφορά αυτή του ταξιδιού θα μπορούσε να επιτευχθεί με ένα πιστωτικό σημείωμα (το λεγόμενο «voucher»). Ωστόσο, ο ταξιδιώτης θα πρέπει να έχει τη δυνατότητα να ζητήσει την πλήρη επιστροφή των χρημάτων του, εάν τελικά δεν κάνει χρήση του πιστωτικού σημειώματος, το οποίο μάλιστα θα πρέπει να διασφαλιστεί ότι καλύπτεται από κατάλληλη προστασία σε περίπτωση αφερεγγυότητας.

Στη συνέχεια, στις 13 Μαΐου 2020, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε τη Σύσταση (ΕΕ) 2020/648¹⁷ με σκοπό τη στήριξη των κρατών μελών όσον αφορά τη θέσπιση ελκυστικών, αξιόπιστων και ευέλικτων συστημάτων πιστωτικών σημειωμάτων (vouchers). Με τη Σύσταση αυτή, η Επιτροπή επιδιώκει να εξασφαλίσει ότι τα πιστωτικά σημειώματα στους επιβάτες και στους ταξιδιώτες θα καταστούν βιώσιμη και ελκυστική εναλλακτική λύση αντί της επιστροφής χρημάτων όσον αφορά για ακυρωθέντα ταξίδια. Οι μεταφορείς και οι ταξιδιωτικοί πράκτορες θα πρέπει να ακολουθήσουν κοινή προσέγγιση, παρέχοντας στους επιβάτες και στους ταξιδιώτες δυνατότητα επιλογής ανάμεσα στην επιστροφή χρημάτων, σύμφωνα με τα νόμιμα δικαιώματά τους που κατοχυρώνονται από την ενωσιακή νομοθεσία, και στην αποδοχή ενός πιστωτικού σημειώματος.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αποτυπώνει, στη Σύστασή της, τις συνέπειες των περιορισμών και των απαγορεύσεων των μετακινήσεων για τους μεταφορείς, τους διοργανωτές οργανωμένων ταξιδιών και τους παρόχους τουριστικών υπηρεσιών. Σύμφωνα με την αιτιολογική σκ. 2 του Προοιμίου της Σύστασης (ΕΕ) 2020/648 της Επιτροπής της 13ης Μαΐου 2020, «η πανδημία COVID-19 οδήγησε σε εθνικές απαγορεύσεις μετακινήσεων, καθώς και σε προειδοποιήσεις ή σε περιορισμούς στα σύνορα. Αυτό προκάλεσε μεγάλο αριθμό ακυρώσεων και πολλοί πολίτες δεν ήταν σε θέση να ταξιδέψουν. Οι σημερινοί πρωτοφανείς παγκοσμίως περιορισμοί στις μετακινήσεις είχαν ως αποτέλεσμα να σταματήσουν σχεδόν εντελώς τα ταξίδια στην Ευρώπη και σε πολλά άλλα μέρη του κόσμου. Το γεγονός αυτό έχει σοβαρές επιπτώσεις στους μεταφορείς¹⁸, στους διοργανω-

τές οργανωμένων ταξιδιών και στους παρόχους άλλων υπηρεσιών τουρισμού στο πλαίσιο οργανωμένων ταξιδιών».

Επιπλέον, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, αντιλαμβανόμενη το

κρίσης, εξέδωσε στις 18 Μαρτίου 2020 την Ανακοίνωση C(2020) 1830 τελικό, με την οποία ενθάρρυνε μεν τους επιβάτες να δεχθούν τα vouchers, ωστόσο δεν τους υποχρέωσε σε κάτι τέτοιο (ούτε είχε ασφαλώς το δικαίωμα να τους υποχρέωσει). Και αυτό γιατί υπάρχει άμεσης εφαρμογής Κανονισμός της ΕΕ, ο Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 261/2004, ο οποίος περιλαμβάνει ρυθμίσεις που ισχύουν έναντι πάντων (*erga omnes*) και διέπουν την παραπάνω περίπτωση. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή τόνισε ότι οι επιβάτες έχουν την επιλογή μεταξύ της επιστροφής χρημάτων σε μετρητά και της επιστροφής χρημάτων υπό μορφή κουπονιού («αν ο μεταφορέας προτείνει κουπόνι, η προσφορά αυτή δεν μπορεί να θίγει το δικαίωμα του επιβάτη να επιλέξει την επιστροφή χρημάτων αντί αυτής»). Επίσης, στη Σύσταση (ΕΕ) 2020/648 της Επιτροπής ορίζεται ρητά, στην παρ. 7, ότι «σε περίπτωση ματαιώσης από τον μεταφορέα, οι επιβάτες έχουν τη δυνατότητα επιλογής, που τους προσφέρεται από τον μεταφορέα, μεταξύ επιστροφής χρημάτων (επιστροφής του αντιτίμου) και μεταφοράς με άλλη πτήση. Καθώς η μεταφορά με άλλη πτήση είναι σχεδόν ανεφάρμοστη υπό τις παρούσες συνθήκες, εκ των πραγμάτων η επιλογή περιορίζεται κυρίως μεταξύ των διαφόρων δυνατοτήτων επιστροφής των εξόδων». Τον Δεκέμβριο του 2020 ξεκίνησε, με προειδοποίηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, μία συντονισμένη έρευνα των αρχών του δικτύου συνεργασίας για την προστασία των καταναλωτών (Consumer Protection Cooperation) («δικτύου CPC») σχετικά με τις πρακτικές ακύρωσης των αεροπορικών εταιρειών, βάσει πληροφοριών από διάφορες πηγές, μεταξύ των οποίων το BEUC (η ομοσπονδία ενώσεων καταναλωτών σε επίπεδο ΕΕ) και οι γαλλικές και βελγικές οργανώσεις καταναλωτών UFC-Que Choisir και Test achats/Test aankoop. Τον Φεβρουάριο του 2021, το δίκτυο CPC, υπό την καθοδήγηση έξι (6) συντονιστικών αρχών, και συγκεκριμένα της βελγικής FPS Economy, της γερμανικής Luftfahrt-Bundesamt, της ελληνικής Αρχής Πολιτικής Αεροπορίας, της ιταλικής Αρχής Ανταγωνισμού, του ισπανικού Υπουργείου Καταναλωτών και της σουηδικής Υπηρεσίας Καταναλωτών, και επικουρούμενο από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, έστειλε ερωτηματολόγιο σε δεκαέξι (16) αεροπορικές εταιρείες για τις οποίες έγιναν οι περισσότερες καταγγελίες από επιβάτες στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Κατά τους επόμενους μήνες, οι απαντήσεις των αεροπορικών εταιρειών αξιολογήθηκαν και συζητήθηκαν στο πλαίσιο του δικτύου CPC. Στη συνέχεια, οι εθνικές αρχές προστασίας των καταναλωτών προέβησαν σε τεκμηριωμένη και νομική ανάλυση των προβληματικών πρακτικών και καθόρισαν τους στόχους όσον αφορά στις αλλαγές που θα διασφάλιζαν την πλήρη συμμόρφωση όλων των αεροπορικών εταιρειών με τις απαιτήσεις της ενωσιακής νομοθεσίας. Η κάθε μία από τις δεκαέξι (16) αεροπορικές εταιρείες έλαβε ειδικό αίτημα, ενώ όλες οι εταιρείες που δραστηριοποιούνται στην ΕΕ κλήθηκαν να βελτιώσουν τις πρακτικές τους με τη βοήθεια ενός καταλόγου μέτρων που συνέταξαν η Επιτροπή και το δίκτυο CPC. Βλ. περισσότερα για τα μέτρα που πρέπει να εφαρμοδούν οι αεροπορικές εταιρείες στο: Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Αεροπορικά ταξίδια, Ακυρώσεις πτήσεων, Βρυξέλλες, 2021. Διαθέσιμο στο: https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/consumer-rights-and-complaints/enforcement-consumer-protection/coordinated-actions/air-travel_el (ημερομηνία πρόσβασης: 10.10.2021).

17. Σύσταση (ΕΕ) 2020/648 της Επιτροπής της 13ης Μαΐου 2020 σχετικά με τα κουπόνια που προσφέρονται σε επιβάτες και ταξιδιώτες ως εναλλακτική δυνατότητα αντί της επιστροφής εξόδων για ματαιωθείσες υπηρεσίες οργανωμένων ταξιδιών και μεταφορών στο πλαίσιο της πανδημίας COVID-19 (C(2020) 3125 τελικό, ΕΕ 2020 L 151/10).

18. Στον τομέα των αερομεταφορών, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, αντιλαμβανόμενη τα σοβαρά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι αεροπορικές εταιρείες, εξαιτίας της πρωτόγνωρης υγειονομικής

μεγάλο πλήγμα που υπέστησαν και εξακολουθούν να υφίστανται οι επιχειρήσεις του ταξιδιωτικού και τουριστικού κλάδου, συνεπεία του κορωνοϊού, αναφέρει στη Σύστασή της ότι «ο ταξιδιωτικός και ο τουριστικός κλάδος της Ένωσης αναφέρουν μείωση των κρατήσεων από 60% έως 90% σε σύγκριση με την ίδια περίοδο του προηγούμενου έτους. Οι αιτήσεις επιστροφής χρημάτων από ταξιδιώτες λόγω των ακυρώσεων υπερβαίνουν κατά πολύ το επίπεδο των νέων κρατήσεων. Σύμφωνα με τις προκαταρκτικές εκτιμήσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης Ταξιδιωτικών Γραφείων και Διοργανωτών Ταξιδιών (ECTAA), η πανδημία COVID-19 μπορεί να προκαλέσει απώλεια 30 δισ. EUR (μείωση 60%) το πρώτο τρίμηνο του 2020 και 46 δισ. EUR (μείωση 90%) το δεύτερο τρίμηνο, σε σύγκριση με τον αναμενόμενο κύκλο εργασιών των προηγούμενων ετών» (αιτιολογική σκ. 4 του Προοιμίου της Σύστασης (ΕΕ) 2020/648).

Σύμφωνα με την αιτιολογική σκ. 13 της Σύστασης (ΕΕ) 2020/648, «οι πολυάριθμες ματαιώσεις που προκάλεσε η πανδημία COVID-19 οδήγησαν σε μη βιώσιμες ταμειακές ροές και μη βιώσιμη κατάσταση εσόδων για τους τομείς των μεταφορών και των ταξιδιών. Τα προβλήματα ρευστότητας των διοργανωτών επιδεινώνονται από το γεγονός ότι οι εν λόγω διοργανωτές καλούνται να επιστρέψουν το σύνολο του αντιτίμου του οργανωμένου ταξιδιού στους ταξιδιώτες, χωρίς να λαμβάνουν οι ίδιοι σε εύθετο χρόνο επιστροφή για τις προπληρωμένες υπηρεσίες που αποτελούν μέρος του οργανωμένου ταξιδιού. Αυτό μπορεί να οδηγήσει εκ των πραγμάτων σε αθέμιτο επιμερισμό του φόρτου μεταξύ των φορέων εκμετάλλευσης στο ταξιδιωτικό οικοσύστημα».

Βέβαια, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στη Σύστασή της, τονίζει ότι οι διοργανωτές ταξιδιών μπορούν, σε περίπτωση ματαίωσης του ταξιδιού των ταξιδιωτών για λόγους που συνδέονται με την πανδημία COVID-19, να προτείνουν σε αυτούς, ως εναλλακτική επιλογή αντί της επιστροφής χρημάτων, κουπόνια (vouchers) με την επιφύλαξη της οικειοθελούς αποδοχής τους από τους ταξιδιώτες¹⁹. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επεσήμανε ότι το ενωσιακό δίκαιο πρέπει να τηρείται και ότι οι καταναλωτές πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να επιλέγουν το είδος της αποζημίωσης²⁰.

19. Σύμφωνα με την αιτιολογική σκ. 9 του Προοιμίου της Σύστασης (ΕΕ) 2020/648, «ο διοργανωτής μπορεί να προσφέρει στον ταξιδιώτη επιστροφή με τη μορφή κουπονιού. Ωστόσο, η δυνατότητα αυτή δεν στερεί από τους ταξιδιώτες το δικαίωμα επιστροφής χρημάτων». Επίσης, με βάση την αιτιολογική σκ. 15 του Προοιμίου της Σύστασης (ΕΕ) 2020/648, «η αύξηση της ελκυστικότητας των κουπονιών, ως εναλλακτική αντί της επιστροφής χρημάτων, θα μπορούσε να αυξήσει την αποδοχή τους από επιβάτες και ταξιδιώτες. Αυτό θα συνέβαλε στη διευκόλυνση των προβλημάτων ρευστότητας των μεταφορέων και των διοργανωτών και, εντέλει, θα μπορούσε να οδηγήσει σε καλύτερη προστασία των συμφερόντων των επιβατών και των ταξιδιωτών».

20. Σύμφωνα με την αιτιολογική σκ. 18 του Προοιμίου της Σύστασης

Σύμφωνα με το άρθρο 1 εδ. α' αριθμ. 5 και εδ. β' της Σύστασης (ΕΕ) 2020/648, «η παρούσα σύσταση αφορά κουπόνια που μπορούν να προτείνουν στους επιβάτες ή στους ταξιδιώτες οι μεταφορείς ή οι διοργανωτές ως εναλλακτική επιλογή αντί της επιστροφής χρημάτων, με την επιφύλαξη της οικειοθελούς αποδοχής εκ μέρους του επιβάτη ή του ταξιδιώτη, στις ακόλουθες περιπτώσεις: α) σε περίπτωση ματαίωσης από τον μεταφορέα ή τον διοργανωτή που πραγματοποιήθηκε από την 1η Μαρτίου 2020 και μετά για λόγους που συνδέονται με την πανδημία COVID-19, στο πλαίσιο των ακόλουθων διατάξεων: ...5) το άρθρο 12 παράγραφοι 3 και 4 της οδηγίας (ΕΕ) 2015/2302 και β) σε περίπτωση τροποποίησης ή καταγγελίας της σύμβασης που πραγματοποιήθηκε μετά την 1η Μαρτίου 2020, για λόγους που συνδέονται με την πανδημία COVID-19, στο πλαίσιο του άρθρου 11 παράγραφοι 4 και 5 της οδηγίας (ΕΕ) 2015/2302». Έτσι, κατά την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, οι ταξιδιώτες, όπως και οι επιβάτες²¹, έχουν το δικαίωμα να επιλέξουν μεταξύ της επιστροφής χρημάτων και της λήψης πιστωτικού σημειώματος. Εάν προσφερθεί στους ταξιδιώτες ή στους επιβάτες πιστωτικό σημείωμα ως εναλλακτική λύση, απαιτείται η συμφωνία τους με αυτή τη λύση. Όσον αφορά στην αποζημίωση των ταξιδιωτών και των επιβατών, τα ευρέως προσβάσιμα και ασφαλή πιστωτικά σημειώματα αποτελούν επωφελή, από οικονομική άποψη, λύση για τους φορείς εκμετάλλευσης.

2. Ρυθμίσεις για τα πιστωτικά σημειώματα σε περίπτωση καταγγελίας συμβάσεων οργανωμένων ταξιδιών λόγω αναπόφευκτων και έκτακτων περιστάσεων υπό το πρίσμα των δικαιών των κρατών μελών

Η πανδημία του κορωνοϊού έχει πλήξει όλον τον κόσμο και πολλά κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναγκάστηκαν να υιοθετήσουν ειδικές νομοθετικές ρυθμίσεις στις έννομες τάξεις τους για την αντιμετώπιση των συνεπειών του κινδύνου εξάπλωσης του κορωνοϊού, τη στήριξη της επιχειρηματικότητας και τη διασφάλιση της

(ΕΕ) 2020/648, «η έκδοση κουπονιού παράλληλα με την αντιστροφή χρέωσης στο πλαίσιο των συστημάτων πιστωτικών καρτών θα μπορούσε τελικά να οδηγήσει σε διπλή επιστροφή χρημάτων. Ως εκ τούτου, όταν ο ταξιδιώτης ή ο επιβάτης επιλέξει κουπόνι, ο μεταφορέας θα πρέπει να διαβιβάζει τις πληροφορίες αυτές στον διοργανωτή, στον ταξιδιωτικό πράκτορα ή σε άλλον μεσάζοντα».

21. Για παράδειγμα, οι διατάξεις του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 261/2004 προβλέπουν ότι, σε περίπτωση ματαίωσης / ακύρωσης μιας πτήσης, ο αερομεταφορέας υποχρεούται να επιστρέψει στους επιβάτες το πλήρες αντίτιμο του εισιτηρίου τους, στην τιμή που το αγόρασαν, καθώς και – αν συντρέχει περίπτωση – να παράσχει στους επιβάτες πτήση επιστροφής στο αρχικό σημείο αναχώρησής τους. Η παροχή του πιστωτικού σημειώματος δεν προβλέπεται πουθενά στον Κανονισμό. Οι επιβάτες, δηλαδή, μπορούν να ασκήσουν τα δικαιώματά τους που προβλέπονται στο άρθρο 5 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 του Κανονισμού αλλά δεν είναι υποχρεωμένοι, βάσει του Κανονισμού, να δεχθούν το πιστωτικό σημείωμα.

ομαλής λειτουργίας της αγοράς. Πρόκειται για ρυθμίσεις κατεπείγοντος χαρακτήρα, για να αντιμετωπιστούν έκτακτες, απρόβλεπτες και εξαιρετικά επείγουσες ανάγκες που προέκυψαν από την πανδημία του κορωνοϊού. Σε μια προσπάθεια να περιορίσουν την εξάπλωση του κορωνοϊού, οι περισσότερες κυβερνήσεις έλαβαν την απόφαση να απαγορεύσουν τα ταξίδια και να κλείσουν τα σύνορά τους, γεγονός που οδήγησε σε μαζικές ακυρώσεις ταξιδιών. Πολλά κράτη μέλη θέσπισαν ειδικές νομοθετικές ρυθμίσεις για τα πιστωτικά σημειώματα, όπως η Ιταλία - η οποία μάλιστα ήταν από τα πρώτα κράτη που εισήγαγαν τέτοιες ρυθμίσεις στην εθνική τους νομοθεσία - και η Ελλάδα, τις βασικές ρυθμίσεις των οποίων θα εξετάσουμε αμέσως παρακάτω.

α. Νομοθετικό πλαίσιο για τα πιστωτικά σημειώματα στην Ιταλία

Η Ιταλία ήδη από νωρίς, στις 2 Μαρτίου 2020, επιβεβαίωσε την αδυναμία παροχής ταξιδιωτικών υπηρεσιών σε οποιοδήποτε μέρος της χώρας. Με τις παρ. 3-7 του άρθρου 28 του υπ' αριθμ. 9 Νομοθετικού Διατάγματος της 02.03.2020²², από τις 2 Μαρτίου 2020, η Ιταλία προέβλεψε για πρώτη φορά την παροχή στον ταξιδιώτη ενός πιστωτικού σημειώματος (voucher), αντί της επιστροφής χρημάτων, σε περίπτωση ματαίωσης του ταξιδιού του λόγω της πανδημίας του κορωνοϊού. Βάσει αυτής της ειδικής διάταξης, η τουριστική επιχείρηση έχει τρεις επιλογές σε περίπτωση καταγγελίας της σύμβασης οργανωμένου ταξιδιού από τον ταξιδιώτη, λόγω αναπόφευκτων και έκτακτων περιστάσεων. Οι επιλογές αυτές συνίστανται στην προσφορά στον ταξιδιώτη ενός πιστωτικού σημειώματος (voucher), στην επιστροφή στον ταξιδιώτη των χρημάτων του και στην προσφορά στον ταξιδιώτη άλλου ταξιδιού αντίστοιχης ή καλύτερης ποιότητας²³. Το δικαίωμα επιλογής ανήκει μόνο στην τουριστική επιχείρηση, ενώ ο αντισυμβαλλόμενός της (ταξιδιώτης) δεν έχει κανένα δικαίωμα επιλογής αλλά οφείλει να δεχθεί την προσφορά της τουριστικής επιχείρησης. Η διάταξη αυτή για τα πιστωτικά σημειώματα, η οποία παρέχει τρία δικαιώματα στην τουριστική επιχείρηση, μεταξύ των οποίων και η έκδοση πιστωτικού σημειώματος, δεν συμβαδίζει με το άρθρο 14 του Ιταλικού Τουριστικού Κώδικα, που προβλέπει

ότι η τουριστική επιχείρηση οφείλει να επιστρέψει στον ταξιδιώτη τα χρήματα που ο τελευταίος κατέβαλε για το πακέτο, σε περίπτωση αναπόφευκτων και έκτακτων περιστάσεων²⁴. Το πιστωτικό σημείωμα (voucher) έχει διάρκεια δώδεκα (12) μήνες από την έκδοσή του. Με το άρθρο 88 παρ. 1 του υπ' αριθμ. 18 Νομοθετικού Διατάγματος της 17.03.2020²⁵ (το λεγόμενο Νομοθετικό Διάταγμα "Cura Italia"), το πιστωτικό σημείωμα (voucher) μπορεί να δοθεί και σε περίπτωση αδυναμίας εκτέλεσης των συμβάσεων που αφορούν σε διαμονή, η οποία δεν μπόρεσε να πραγματοποιηθεί λόγω της πανδημίας. Με το άρθρο 88 παρ. 2 του ίδιου Νομοθετικού Διατάγματος θεσπίστηκε το πιστωτικό σημείωμα (voucher) και για την περίπτωση της καταγγελίας συμβάσεων οι οποίες αφορούν σε αγορά εισιτηρίων για θεάματα (π.χ. θέατρο, σινεμά), επισκέψεις σε μουσεία ή άλλους χώρους πολιτισμού. Το άρθρο αυτό δεν καλύπτει τις ενοικιάσεις οχημάτων, τα εστιατόρια και άλλες τουριστικές υπηρεσίες²⁶. Οι ρυθμίσεις του άρθρου 88 παρ. 2 για το voucher δεν διαφοροποιούνται από τις ρυθμίσεις για το voucher που εκδίδεται από μία τουριστική επιχείρηση στην περίπτωση της καταγγελίας από τον ταξιδιώτη μίας σύμβασης οργανωμένου ταξιδιού λόγω της πανδημίας του κορωνοϊού.

Το υπ' αριθμ. 9 Νομοθετικό Διάταγμα της 02.03.2020 και το υπ' αριθμ. 18 Νομοθετικό Διάταγμα της 17.03.2020 κυρώθηκαν με τον υπ' αριθμ. 27/2020 Νόμο της 24.04.2020²⁷. Το άρθρο 88 bis του υπ' αριθμ. 27/2020

22. Βλ. το άρθρο 28 του υπ' αριθμ. 9/02.03.2020 Νομοθετικού Διατάγματος (Decreto-Legge 2 marzo 2020, n. 9 - Misure urgenti di sostegno per famiglie, lavoratori e imprese connesse all'emergenza epidemiologica da COVID-19) (GU n. 53 del 02.03.2020).

23. C. TINCANI, The COVID-19 epidemic and the impact on tourism contracts according to Italian law, The legal impacts of COVID-19 in the Travel, Tourism and Hospitality Industry, C. Torres (ed.), ESHTe (Estoril Higher Institute for Tourism and Hotel Studies), INATEL, USAO (University of Salamanca), University of Milano-Bicocca, 2021, σ. 4. Διαθέσιμο στο: <http://intranet.eshte.pt/LegallImpactsCoronavirus1/> (ημερομηνία πρόσβασης: 13.10.2020). Υπό δημοσίευση ο συλλογικός τόμος.

24. Σύμφωνα με το άρθρο 41 του Ιταλικού Τουριστικού Κώδικα, το οποίο μετέφερε το άρθρο 12 της Οδηγίας (ΕΕ) 2015/2302 για τα οργανωμένα ταξίδια και τους συνδεδεμένους ταξιδιωτικούς διακανονισμούς στο ιταλικό δίκαιο, σε περίπτωση καταγγελίας της σύμβασης οργανωμένου ταξιδιού λόγω αναπόφευκτων και έκτακτων περιστάσεων, ο ταξιδιώτης δικαιούται την πλήρη επιστροφή όλων των ποσών που κατέβαλε για το πακέτο, το αργότερο εντός δεκατεσσάρων (14) ημερών από την καταγγελία της σύμβασης οργανωμένου ταξιδιού, αλλά δεν δικαιούται πρόσθετη αποζημίωση.

25. Βλ. το άρθρο 88 του υπ' αριθμ. 18/17.03.2020 Νομοθετικού Διατάγματος (Decreto Legge 17 marzo 2020, n. 18 - Misure di potenziamento del Servizio sanitario nazionale e di sostegno economico per famiglie, lavoratori e imprese connesse all'emergenza epidemiologica da COVID-19) (GU n.70 del 17.03.2020). Διαθέσιμο στο: <https://www.gazzettaufficiale.it/attiAssociati/1/?areaNode=13> (ημερομηνία πρόσβασης: 13.10.2020).

26. F. MORANDI, The use of vouchers as an alternative to cash refund: The Italian way to deal with the pandemic, The legal impacts of COVID-19 in the Travel, Tourism and Hospitality Industry, ό.π., σ. 2. Διαθέσιμο στο: <http://intranet.eshte.pt/LegallImpactsCoronavirus25/2/#zoom=z> (ημερομηνία πρόσβασης: 23.10.2020). Υπό δημοσίευση ο συλλογικός τόμος.

27. Legge 24 aprile 2020, n. 27 - Conversione in legge, con modificazioni, del decreto-legge 17 marzo 2020, n. 18, recante misure di potenziamento del Servizio sanitario nazionale e di sostegno economico per famiglie, lavoratori e imprese connesse all'e-

Νόμου περιέχει ειδικές ρυθμίσεις για τα πιστωτικά σημειώματα (vouchers) που καλύπτουν τις περιπτώσεις επιστροφής του αντιτίμου των εισιτηρίων όλων των μέσων μεταφοράς, των συμβάσεων διαμονής και των συμβάσεων οργανωμένων ταξιδιών. Η παρ. 12 του άρθρου 88 bis αφορά στις συμβάσεις οργανωμένων ταξιδιών και επαναλαμβάνει τα όσα αναφέρονται για τα πιστωτικά σημειώματα στο υπ' αριθμ. 9 Νομοθετικό Διάταγμα της 02.03.2020. Προσθέτει μόνο ότι τα πιστωτικά σημειώματα έχουν ίση χρηματική αξία με το ποσό το οποίο θα έπρεπε να επιστραφεί στον ταξιδιώτη λόγω της καταγγελίας από αυτόν της σύμβασης οργανωμένου ταξιδιού, καθώς και ότι τα πιστωτικά σημειώματα δεν απαιτούν οποιασδήποτε μορφής αποδοχή από τον αποδέκτη τους (εν προκειμένω τον ταξιδιώτη).

Η παρ. 12 του άρθρου 88 bis τροποποιήθηκε από το άρθρο 182 παρ. 3 bis του υπ' αριθμ. 34 Νομοθετικού Διατάγματος της 19.05.2020²⁸. Το υπ' αριθμ. 34 Νομοθετικό Διάταγμα της 19.05.2020 κυρώθηκε με τη σειρά του με τον υπ' αριθμ. 77/2020 Νόμο της 17.07.2020²⁹, αφού τροποποιήθηκε σε ορισμένα σημεία του, όπως στο άρθρο 182 παρ. 3³⁰ με το οποίο, μεταξύ άλλων, επιμηκύνθηκε η διάρκεια ισχύος του πιστωτικού σημειώματος από δώδεκα (12) σε δεκαοκτώ (18) μήνες.

β. Νομοθετικό πλαίσιο για τα πιστωτικά σημειώματα στην Ελλάδα

Στην εθνική μας νομοθεσία, το Προεδρικό Διάταγμα 7/2018³¹, το οποίο μετέφερε στο εσωτερικό δίκαιο την

Οδηγία (ΕΕ) 2015/2302, περιλαμβάνει ρυθμίσεις για τα οργανωμένα ταξίδια και τους συνδεδεμένους ταξιδιωτικούς διακανονισμούς, μεταξύ των οποίων ρυθμίσεις για την καταγγελία συμβάσεων οργανωμένων ταξιδιών λόγω αναπόφευκτων και έκτακτων περιστάσεων. Σύμφωνα με το άρθρο 11 παρ. 3 στοιχείο β' του Π.Δ. 7/2018, «Ο διοργανωτής δύναται να καταγγείλει τη σύμβαση οργανωμένου ταξιδιού και να επιστρέψει στον ταξιδιώτη το σύνολο των ποσών που κατέβαλε για το πακέτο, αλλά δεν υποχρεούται να καταβάλει πρόσθετη αποζημίωση, εάν: ... ο διοργανωτής δεν είναι σε θέση να εκτελέσει τη σύμβαση λόγω αναπόφευκτων και έκτακτων περιστάσεων και να κοινοποιήσει στον ταξιδιώτη την καταγγελία της σύμβασης χωρίς υπαίτια καθυστέρηση πριν από την έναρξη του πακέτου». Σύμφωνα με το άρθρο 11 παρ. 4 του Π.Δ. 7/2018, «Ο διοργανωτής πραγματοποιεί τις επιστροφές που απαιτούνται σύμφωνα με τις παραγράφους 2 και 3 ή σε ό,τι αφορά στην παράγραφο 1, επιστρέφει κάθε ποσό που έχει καταβληθεί από ή εκ μέρους του ταξιδιώτη για το πακέτο μείον την κατάλληλη χρέωση καταγγελίας. Οι επιστροφές των εν λόγω ποσών στον ταξιδιώτη πραγματοποιούνται χωρίς υπαίτια καθυστέρηση και σε κάθε περίπτωση, το αργότερο εντός 14 ημερών μετά την καταγγελία της σύμβασης οργανωμένου ταξιδιού».

β. i. Προϊσχύσαν νομοθετικό πλαίσιο

Στην Ελλάδα, πολλές εταιρείες που δραστηριοποιούνται στους τομείς του τουρισμού και των μεταφορών αντιμετώπισαν και συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν μη βιώσιμες καταστάσεις όσον αφορά στις ταμειακές ροές και στα έσοδα. Στις 13 Απριλίου 2020, ψηφίστηκε η από 13.04.2020 Πράξη Νομοθετικού Περιεχομένου «Μέτρα για την αντιμετώπιση των συνεχιζόμενων συνεπειών της πανδημίας του κορωνοϊού COVID-19 και άλλες κατεπείγουσες διατάξεις» (ΦΕΚ Α' 84/13.04.2020) η οποία εισήγαγε στην εθνική νομοθεσία ειδικές ρυθμίσεις για την ομαλότερη κατά το δυνατόν αντιμετώπιση των ζητημάτων που ανέκυψαν από την καταγγελία συμβάσεων παροχής τουριστικών υπηρεσιών κατά το χρονικό διάστημα από 25 Φεβρουαρίου 2020 έως και 30 Σεπτεμβρίου 2020. Στην περίπτωση έκδοσης της από 13.04.2020 Π.Ν.Π. η Βουλή «παρακάμφθηκε» προσωρινά και ο κατ' εξαίρεση νομοθέτης θέσπισε ειδικές διατάξεις για την άμεση αντιμετώπιση μίας έκτακτης περίπτωσης εξαιρετικά επείγουσας και απρόβλεπτης ανάγκης, αυτής της πανδημίας του κορωνοϊού.

Η διάταξη η οποία παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον τομέα του τουρισμού αφορά στην καταγγελία τουριστικών συμβάσεων μεταξύ τουριστικών επιχειρήσεων και πελατών (Business to Consumer) και είναι το άρθρο εβδομηκοστό της από 13.04.2020 Π.Ν.Π. για τις «Κατ' εξαίρεση ρυθμίσεις περί καταγγελίας συμβάσεων μεταξύ

(ΦΕΚ Α' 12/29.01.2018).

mergenza epidemiologica da COVID-19. Proroga dei termini per l'adozione di decreti legislativi. (GU n.110 del 29.04.2020 – Suppl. Ordinario n. 16). Διαθέσιμο στο: <https://www.gazzettaufficiale.it/attiAssociati/1/?areaNode=13> (ημερομηνία πρόσβασης: 13.10.2020).

28. Decreto-Legge 19 maggio 2020, n. 34 – Misure urgenti in materia di salute, sostegno al lavoro e all'economia, nonche' di politiche sociali connesse all'emergenza epidemiologica da COVID-19. (GU Serie Generale n.128 del 19.05.2020 – Suppl. Ordinario n. 21). Διαθέσιμο στο: <https://www.gazzettaufficiale.it/attiAssociati/1/?areaNode=13> (ημερομηνία πρόσβασης: 13.10.2020).

29. Legge 17 luglio 2020, n. 77 – Conversione in legge, con modificazioni, del decreto-legge 19 maggio 2020, n. 34, recante misure urgenti in materia di salute, sostegno al lavoro e all'economia, nonche' di politiche sociali connesse all'emergenza epidemiologica da COVID-19 (GU Serie Generale n. 180 del 18.07.2020 – Suppl. Ordinario n. 25). Διαθέσιμο στο: <https://www.gazzettaufficiale.it/attiAssociati/1/?areaNode=13> (ημερομηνία πρόσβασης: 13.10.2020).

30. Το άρθρο 182 αφορά σε «Πρόσθετα μέτρα στήριξης για τον τουριστικό τομέα» και στο άρθρο αυτό περιλαμβάνονται ρυθμίσεις για τα πιστωτικά σημειώματα.

31. Προεδρικό Διάταγμα 7/2018 – Εναρμόνιση νομοθεσίας με Οδηγία (ΕΕ) 2015/2302 σχετικά με τα οργανωμένα ταξίδια και τους συνδεδεμένους ταξιδιωτικούς διακανονισμούς (ΕΕ 2015 L 326)

τουριστικών επιχειρήσεων και των πελατών τους για την παροχή τουριστικών υπηρεσιών»³².

Η από 13.04.2020 Π.Ν.Π. κυρώθηκε στις 30 Μαΐου 2020 με το άρθρο 1 του Νόμου 4690/2020 "Κύρωση: α) της από 13.04.2020 Π.Ν.Π. «Μέτρα για την αντιμετώπιση των συνεχιζόμενων συνεπειών της πανδημίας του κορωνοϊού COVID-19 και άλλες κατεπείγουσες διατάξεις» (Α' 84) και β) της από 01.05.2020 Π.Ν.Π. «Περαιτέρω μέτρα για την αντιμετώπιση των συνεχιζόμενων συνεπειών της πανδημίας του κορωνοϊού COVID-19 και την επάνοδο στην κοινωνική και οικονομική κανονικότητα» (Α' 90) και άλλες διατάξεις" (ΦΕΚ Α' 104/30.05.2020). Ο κυρωτικός αυτός Νόμος της Π.Ν.Π. δεν μετέβαλε το περιεχόμενο του άρθρου εβδομηκοστού, περιορίζοντας ή επεκτείνοντάς το, ούτε την αρίθμηση του άρθρου.

Ειδικότερα, το άρθρο εβδομηκοστό καλύπτει συμβάσεις παροχής τουριστικών υπηρεσιών, μεμονωμένα ή με τη μορφή οργανωμένου ταξιδιού (πακέτου), οι οποίες έχουν συναφθεί μεταξύ, αφενός, τουριστικών επιχειρήσεων της παρ. 1 του άρθρου 1 του Ν. 4276/2014³³ και, αφετέρου, πελατών³⁴, και οι οποίες καταγγέλλονται από

τις 25 Φεβρουαρίου 2020 έως και τις 30 Σεπτεμβρίου 2020 από οποιοδήποτε συμβαλλόμενο μέρος. Η διάταξη της παρ. 3 του άρθρου εβδομηκοστού του άρθρου 1 του Ν. 4690/2020 προβλέπει ότι εάν, κατόπιν της καταγγελίας που γίνεται υπό τους όρους της παρ. 1 του άρθρου εβδομηκοστού του Ν. 4690/2020, η τουριστική επιχείρηση υποχρεούται να επιστρέψει στον πελάτη οποιοδήποτε ποσό που ο πελάτης έχει προκαταβάλει (ως προκαταβολή, εγγύηση, αρραβώνα, μερική ή ολική εξόφληση ή με οποιαδήποτε άλλη μορφή) για την εκτέλεση της σύμβασης, η τουριστική επιχείρηση δύναται, κατά παρέκκλιση των κατά περίπτωση εφαρμοστέων διατάξεων σύμβασης ή νόμου, να προσφέρει στον πελάτη, αντί της επιστροφής χρημάτων, ισόποσο πιστωτικό σημείωμα ισχύος δεκαοκτώ (18) μηνών από την ημερομηνία έκδοσής του. Πρόκειται, ασφαλώς, για μία ρύθμιση η οποία επιτρέπει την παρέκκλιση από τις διατάξεις σύμβασης ή νόμου.

Η ρύθμιση αυτή καλύπτει τόσο την περίπτωση σύμβασης παροχής μεμονωμένων τουριστικών υπηρεσιών (π.χ. κράτηση ενός δωματίου σε ξενοδοχείο) όσο και την περίπτωση σύμβασης οργανωμένου ταξιδιού (όπου στο ελληνικό δίκαιο τυγχάνει εφαρμογής – υπό κανονικές συνθήκες – το Π.Δ. 7/2018). Υπό τις ειδικές και έκτακτες συνθήκες της πανδημίας του κορωνοϊού, στις περιπτώσεις όπου η τουριστική επιχείρηση οφείλει στον πελάτη οποιοδήποτε ποσό εκείνος έχει καταβάλει για να εκτελεστεί η σύμβαση, η τουριστική επιχείρηση μπορεί – αποκλίνοντας από τις εφαρμοστέες διατάξεις που πηγάζουν είτε από σύμβαση είτε από νόμο – να προσφέρει στον πελάτη της, αντί της επιστροφής των χρημάτων του, πιστωτικό σημείωμα ισόποσης αξίας και διάρκειας ισχύος δεκαοκτώ (18) μηνών από την ημερομηνία που το τελευταίο εκδόθηκε.

Οι επόμενες παράγραφοι του άρθρου εβδομηκοστού του άρθρου 1 του Ν. 4690/2020 ορίζουν ειδικότερα ζητήματα σχετικά με την παροχή και τη χρήση του πιστωτικού σημειώματος. Σύμφωνα με την παρ. 4, η τουριστική επιχείρηση πρέπει να ενημερώσει τον πελάτη της για την παροχή του πιστωτικού σημειώματος εντός τριάντα (30) ημερών από την ημερομηνία καταγγελίας της σύμβασης ή, σε περίπτωση που η σύμβαση έχει καταγγελθεί πριν από την έναρξη ισχύος του νόμου, εντός τριάντα (30) ημερών από την έναρξη ισχύος του, διαφορετικά η τουριστική επιχείρηση οφείλει να καταβάλει στον πελάτη το οφειλόμενο ποσό.

Ιδιαίτερη σημασία έχει η διάταξη της παρ. 7, η οποία προ-

32. Με την από 13.04.2020 Π.Ν.Π. εισήχθησαν στην εθνική μας νομοθεσία τρεις ακόμη διατάξεις, με έκτακτο και κατεπείγοντα χαρακτήρα, οι οποίες άπτονται των εξής τομέων: η πρώτη του τομέα των αεροπορικών μεταφορών (άρθρο εξηκοστό πρώτο «Οφειλές από ματαιώσεις πτήσεων»), η δεύτερη του τομέα των θαλάσσιων μεταφορών (άρθρο εξηκοστό πέμπτο «Οφειλές από ματαιώσεις θαλάσσιων ταξιδιών») και η τρίτη του τομέα του τουρισμού και της καταγγελίας Business to Business τουριστικών συμβάσεων (άρθρο εβδομηκοστό πρώτο «Κατ' εξαίρεση ρυθμίσεις περί καταγγελίας συμβάσεων μεταξύ τουριστικών επιχειρήσεων»).

33. Σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ. 1 του Ν. 4276/2014, «ως τουριστικές επιχειρήσεις ορίζονται οι επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στον τομέα του τουρισμού και είναι οι εξής: α) τουριστικά καταλύματα, β) εγκαταστάσεις ειδικής τουριστικής υποδομής, γ) τουριστικά γραφεία, δ) γραφεία νοικοκυριών αυτοκινήτων, ε) επιχειρήσεις εκμίσθωσης μοτοσικλετών, τρίτροχων και τετράτροχων οχημάτων άνω των 50 κ.εκ., στ) τουριστικές επιχειρήσεις οδικών μεταφορών (Τ.Ε.Ο.Μ.), ζ) ναυλομεσιτικά γραφεία, η) επιβατηγά αυτοκίνητα δημοσίας χρήσεως χωρίς μετρητή (λιμουζίνες) με οδηγό».

34. Σύμφωνα με την παρ. 2 του άρθρου εβδομηκοστού της από 13.04.2020 Π.Ν.Π. και του άρθρου 1 του Ν. 4690/2020, «για τους σκοπούς εφαρμογής του παρόντος, ως «πελάτες» νοούνται: α) καταναλωτές, β) φυσικά πρόσωπα, συμπεριλαμβανομένων αντιπροσώπων μικρών επιχειρήσεων, αυτοαπασχολούμενων ή ελεύθερων επαγγελματιών, οι οποίοι κάνουν κρατήσεις για ταξίδια που σχετίζονται με την επιχειρηματική ή την επαγγελματική τους δραστηριότητα, γ) φυσικά ή νομικά πρόσωπα τα οποία, ενεργώντας για σκοπούς που αφορούν στην εμπορική, επιχειρηματική, βιοτεχνική ή επαγγελματική τους δραστηριότητα, συνάπτουν συμβάσεις με τουριστικές επιχειρήσεις για τον διακανονισμό επαγγελματικών ταξιδιών, συμπεριλαμβανομένων συνεδρίων ή σεμιναρίων, και δ) φυσικά ή νομικά πρόσωπα, συμπεριλαμβανομένων σχολείων, εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και μη κερδοσκοπικών συλλόγων, τα

οποία συνάπτουν συμβάσεις με τουριστικές επιχειρήσεις για τον διακανονισμό ταξιδιών που προσφέρονται περιστασιακά και σε μη κερδοσκοπική βάση σε περιορισμένη ομάδα ταξιδιωτών και δεν απευθύνονται στο ευρύ κοινό. Οι πελάτες του προηγούμενου εδαφίου κατοικοεδρεύουν είτε εντός είτε εκτός της Ελληνικής Επικράτειας».

βλέπει ότι «εάν για οποιονδήποτε λόγο κατά τη λήξη ισχύος του πιστωτικού σημειώματος δεν έχει συναφθεί νέα σύμβαση για την παροχή οιασδήποτε τουριστικής υπηρεσίας μεταξύ της τουριστικής επιχείρησης και του πελάτη, η τουριστική επιχείρηση υποχρεούται να καταβάλει στον πελάτη χρηματικό ποσό ίσο με την αξία του πιστωτικού σημειώματος». Προκύπτει, λοιπόν, από το γράμμα της παραπάνω διάταξης, ότι ο πελάτης δεν χάνει το δικαίωμά του να ζητήσει από την τουριστική επιχείρηση την επιστροφή των χρημάτων που κατέβαλε για την τουριστική παροχή. Ωστόσο, ο πελάτης μπορεί να ασκήσει το δικαίωμα αυτό μόνο μετά την παρέλευση διαστήματος δεκαοκτώ (18) μηνών από την ημερομηνία που εκδόθηκε το πιστωτικό σημείωμα και εφόσον δεν έκανε χρήση του, δηλαδή δεν συνήψε άλλη σύμβαση για την παροχή τουριστικής υπηρεσίας όμοιας ή αντίστοιχης με αυτήν στην οποία αφορούσε η καταγγελλθείσα σύμβαση (βλ. τις παρ. 5 και 7 του άρθρου εβδομηκοστού της από 13.04.2020 Π.Ν.Π. και τις ίδιες παρ. του άρθρου εβδομηκοστού του άρθρου 1 του Ν. 4690/2020)³⁵.

Σύμφωνα με την Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου³⁶, ο κύριος στόχος της ρύθμισης του άρθρου εβδομηκοστού ήταν «ο περιορισμός των αρνητικών επιπτώσεων στην εγχώρια τουριστική βιομηχανία από την εξάπλωση του κορωνοϊού COVID-19, με τη λήψη προληπτικών μέτρων για να αντιμετωπιστούν οι απρόβλεπτες συνέπειες στο σύνολο της οικονομίας και ειδικότερα στις τουριστικές επιχειρήσεις που αντιμετωπίζουν δυσβάσταχτες πιέσεις ρευστότητας λόγω μαζικών ακυρώσεων». Μάλιστα, από την Αιτιολογική Έκθεση προκύπτει ότι τα κατεπείγοντα μέτρα αποσκοπούσαν στο να δώσουν μία «ανάσα» στις τουριστικές επιχειρήσεις οι οποίες, λόγω μαζικών ακυρώσεων, αντιμετώπισαν και συνεχίζουν βέβαια να αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα ρευστότητας.

35. Αξίες μνείας είναι η διάταξη της παρ. 8 του άρθρου εβδομηκοστού σύμφωνα με την οποία τα πιστωτικά σημειώματα που εκδίδονται με βάση την παραπάνω ειδική νομοθεσία από διοργανωτές πακέτων υπό την έννοια του Π.Δ. 7/2018 καλύπτονται από την προστασία κατά της αφερεγγυότητας του διοργανωτή, όπως αυτή προβλέπεται στο άρθρο 16 του Π.Δ. 7/2018, αλλά και η διάταξη της παρ. 9 του ίδιου άρθρου που ορίζει ότι οι ρυθμίσεις αυτές για τα πιστωτικά σημειώματα εφαρμόζονται αναγκαστικά και σε συμβάσεις στις οποίες έχει συννομολογηθεί μεταξύ των μερών ως εφαρμοστέο όχι μόνο ελληνικό αλλά και αλλοδαπό δίκαιο, εφόσον τα σχετικά δικαιώματα προβλέπονται στην ενωσιακή νομοθεσία.

36. Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου του Υπουργείου Υγείας "Κύρωση: α) της από 13.04.2020 Π.Ν.Π. «Μέτρα για την αντιμετώπιση των συνεχιζόμενων συνεπειών της πανδημίας του κορωνοϊού COVID-19 και άλλες κατεπείγουσες διατάξεις» (Α' 84) και β) της από 01.05.2020 Π.Ν.Π. «Περαιτέρω μέτρα για την αντιμετώπιση των συνεχιζόμενων συνεπειών της πανδημίας του κορωνοϊού COVID-19 και την επάνοδο στην κοινωνική και οικονομική κανονικότητα» (Α' 90) και άλλες διατάξεις".

Η προαναφερθείσα *ad hoc* νομοθεσία για τα πιστωτικά σημειώματα, η οποία επιτρέπει στις τουριστικές επιχειρήσεις να προσφέρουν στους πελάτες τους πιστωτικά σημειώματα ως τη μόνη μορφή επιστροφής των εξόδων τους από τις ματαιωθείσες τουριστικές υπηρεσίες που προκύπτουν από την καταγγελία συμβάσεων παροχής τουριστικών υπηρεσιών, έχει κατεπείγοντα, έκτακτο και εξαιρετικό χαρακτήρα. Οι ρυθμίσεις του άρθρου εβδομηκοστού καλύπτουν συμβάσεις τουριστικού χαρακτήρα, το αντικείμενο των οποίων κατέστη αδύνατο να πραγματοποιηθεί, εξαιτίας τόσο της πανδημίας του κορωνοϊού όσο και των κυβερνητικών μέτρων που επέβαλαν μέτρα περιορισμού των μετακινήσεων εντός και εκτός της χώρας.

β. ii. Η στάση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής όσον αφορά στο νομοθετικό πλαίσιο για τα πιστωτικά σημειώματα στην Ελλάδα

Βέβαια, στο πεδίο των οργανωμένων ταξιδιών, οι ειδικοί κανόνες οι οποίοι επιτρέπουν στους διοργανωτές ταξιδιών ή στους τουριστικούς πράκτορες να εκδίδουν πιστωτικά σημειώματα, αντί να προβαίνουν στην επιστροφή των καταβληθέντων ποσών στους ταξιδιώτες για ακυρωθέντα ταξίδια, ή να αναβάλλουν την επιστροφή των ποσών πολύ πέραν της περιόδου των δεκαεπτά (14) ημερών έρχονται σε σύγκρουση με τις ρυθμίσεις του Προεδρικού Διατάγματος 7/2018 το οποίο μετέφερε στο εθνικό δίκαιο την Οδηγία (ΕΕ) 2015/2302 για τα οργανωμένα ταξίδια και τους συνδεδεμένους ταξιδιωτικούς διακανονισμούς.

Η παροχή του πιστωτικού σημειώματος στους ταξιδιώτες, αντί της επιστροφής των χρημάτων τους, δεν προβλέπεται πουθενά στην Οδηγία (ΕΕ) 2015/2302 ούτε στην πράξη ενσωμάτωσής της στο ελληνικό δίκαιο, δηλαδή στο Π.Δ. 7/2018. Ο θεσπισθείς με την από 13.04.2020 Π.Ν.Π. και τον Ν. 4690/2020 τρόπος ικανοποίησης των αιτημάτων των ταξιδιωτών με πιστωτικά σημειώματα, λόγω καταγγελίας των συμβάσεων οργανωμένων ταξιδιών εξαιτίας της πανδημίας του κορωνοϊού, καταστρατηγεί τις διατάξεις του Π.Δ. 7/2018. Το Π.Δ. 7/2018 δεν περιέχει απλώς διατάξεις εσωτερικού δικαίου, αλλά αποτελεί μεταφορά στο ελληνικό δίκαιο των διατάξεων της Οδηγίας (ΕΕ) 2015/2302³⁷, η οποία είναι Οδηγία «μερικής ή στοχευμένης πλήρους εναρμόνισης», καθώς δεν αφήνει, κατ' αρχήν, στα κράτη μέλη οποιαδήποτε δυνατότητα για τη διατήρηση ή λήψη μέτρων διαφοροποιημένων από το εναρμονιστικό μέτρο στον εν λόγω τομέα, αλλά τα κράτη μέλη μπορούν να διαφοροποιηθούν από τις διατάξεις της, στην περίπτωση κατά την οποία η Οδηγία

37. Πιο συγκεκριμένα, το άρθρο 11 παρ. 3 στοιχείο β' Π.Δ. 7/2018 και το άρθρο 11 παρ. 4 Π.Δ. 7/2018 αποτελούν αυτούσια μεταφορά του άρθρου 12 παρ. 3 στοιχείο β' και του άρθρου 12 παρ. 4, αντίστοιχα, της Οδηγίας (ΕΕ) 2015/2302.

το επιτρέπει ρητά (άρθρο 4 Οδηγίας (ΕΕ) 2015/2302)³⁸. Με άλλα λόγια, ενώ επιβάλλεται στους νομοθέτες των κρατών μελών η πλήρης εναρμόνιση, παρέχεται σε αυτούς και η δυνατότητα κάποιων παρεκκλίσεων, ώστε επί ορισμένων θεμάτων να μπορούν να διατηρήσουν ή να ψηφίσουν ευνοϊκότερες ρυθμίσεις υπέρ των ταξιδιωτών (καταναλωτών) της χώρας τους (full harmonization with exceptions)³⁹ κατά τρόπο στοχευμένο (in a targeted way) και όχι κατά την ελεύθερη κρίση των νομοθετών.

Ανακύπτει λοιπόν ζήτημα με τις έκτακτες και ειδικές ρυθμίσεις του άρθρου εβδομηκοστού της από 13.04.2020 Π.Ν.Π. και του Ν. 4690/2020 για τα πιστωτικά σημειώματα σε περίπτωση καταγγελίας συμβάσεων παροχής τουριστικών υπηρεσιών με τη μορφή οργανωμένου ταξιδιού (πακέτου). Οι ρυθμίσεις αυτές αντίκεινται σε διατάξεις του εθνικού δικαίου και συγκεκριμένα στο άρθρο 11 παρ. 3 στοιχείο β' του Π.Δ. 7/2018 και στο άρθρο 11 παρ. 4 του Π.Δ. 7/2018, οι οποίες αποτελούν αυτούσια μεταφορά στο εθνικό δίκαιο του άρθρου 12 παρ. 3 στοιχείο β' και του άρθρου 12 παρ. 4 της Οδηγίας (ΕΕ) 2015/2302, αντίστοιχα.

Καθ' όλη τη διάρκεια της υγειονομικής κρίσης, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατέστησε με συστηματικό τρόπο σαφές ότι τα δικαιώματα των καταναλωτών εξακολουθούν να είναι σημαντικά και ότι τα εθνικά μέτρα των κρατών μελών για τη στήριξη του τομέα του τουρισμού δεν πρέπει να υποβαθμίζουν τα δικαιώματα αυτά. Όπως προαναφέρθηκε, σύμφωνα με τη Σύσταση (ΕΕ) 2020/648 της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, οι διοργανωτές μπορούν να προσφέρουν στους ταξιδιώτες πιστωτικά σημειώματα (vouchers) ως εναλλακτική επιλογή αντί της επιστροφής χρημάτων, με την επιφύλαξη της οικειοθελούς αποδοχής εκ μέρους των ταξιδιωτών. Ωστόσο, η δυνατότητα αυτή δεν στερεί από τους ταξιδιώτες το δικαίωμα επιστροφής χρημάτων.

38. G. ROSSONI, Il recepimento della nuova direttiva sui viaggi a pacchetto da parte degli altri Stati membri dell'Ue, *Diritto al Turismo*, 21.09.2017. Διαθέσιμο στο: https://www.ttgitalia.com/stories/diritto_al_turismo/138097_il_recepimento_della_nuova_direttiva_sui_viaggi_a_pacchetto_da_parte_degli_altri_stati_membri_dellue/ (ημερομηνία πρόσβασης: 22.01.2021)· M. WUKOSCHITZ, "Extraordinary" legislative shortcomings in the New PT, *The New Package Travel Directive*, Carlos Torres (editor), ESTHTE (Estoril Higher Institute for Tourism and Hotel Studies), INATEL, Estoril, 2017, σ. 139.

39. Ε. ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΔΟΥ, Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή: Ελληνικό-Ενωσιακό, Κατ' άρθρο ερμηνεία του Ν. 2251/1994 και άλλων σχετικών νομοθετημάτων (όπως τροποποιήθηκε από τον Ν. 4512/2018 και κωδικοποιήθηκε από την Υ.Α. 5338/2018), 3η εκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2018, σ. 15· ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Οδηγία για τα δικαιώματα των καταναλωτών και ΥΑ Ζ1-891 – Κατά πόσον επετεύχθησαν οι στόχοι βελτίωσης του κοινοτικού κερτιμένου και της κοινοτικής συνοχής, ΔΕΕτ, 2014, σ. 193 επ., ιδίως σ. 196.

Τον Ιούλιο του 2020, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κίνησε διαδικασίες επί παραβάσει (infringement proceedings) κατά της Ελλάδας και άλλων εννέα κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (επρόκειτο για την Ιταλία, τη Γαλλία⁴⁰, την Τσεχία, την Κύπρο, την Κροατία, τη Λιθουανία, την Πολωνία, την Πορτογαλία και τη Σλοβακία)⁴¹ λόγω μη συμμόρφωσής τους με τις ενωσιακές ρυθμίσεις για την προστασία των δικαιωμάτων των επιβατών και των ταξιδιωτών⁴².

Όσον αφορά στον τομέα των οργανωμένων ταξιδιών, τα προαναφερθέντα κράτη μέλη παραβίαζαν, κατά την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το άρθρο 12 παρ. 4 της Οδηγίας (ΕΕ) 2015/2302. Λόγω της πανδημίας του κορωνοϊού, πολλές κρατήσεις τόσο μεμονωμένων τουριστικών παροχών

40. Βλ. το υπ' αριθμ. 2020/315 Διάταγμα σχετικά με τους οικονομικούς όρους για την καταγγελία ορισμένων συμβάσεων οργανωμένων ταξιδιών και διαμονών σε περίπτωση εξαιρετικών και αναπόφευκτων περιστάσεων ή ανωτέρας βίας (Ordonnance n° 2020-315 du 25 mars 2020 relative aux conditions financières de résolution de certains contrats de voyages touristiques et de séjours en cas de circonstances exceptionnelles et inévitables ou de force majeure, JORF n° 0074 du 26 mars 2020). Διαθέσιμο στο: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000041755833/2020-10-14/> (ημερομηνία πρόσβασης: 19.01.2021). Για μια επισκόπηση των σημαντικότερων ρυθμίσεων του Διατάγματος, βλ. L. LAINE, *Avoirs dans le voyage: ce qu'il faut retenir, selon l'avocate E. Llop*, 08.04.2020. Διαθέσιμο στο: <https://www.lechotouristique.com/article/ordonnance-ce-quil-faut-retenir-selon-lavocate-e-llop> (ημερομηνία πρόσβασης: 15.10.2020)· ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *Avoirs sur les vols secs: comment la médiation désamorce les conflits*, 24.09.2020. Διαθέσιμο στο: <https://www.lechotouristique.com/article/avoids-sur-les-vols-secs-comment-la-mediation-arrodit-les-angles> (ημερομηνία πρόσβασης: 03.12.2020)· J.-M. DE JAEGER / P. MOREL, *Avoirs de voyages annulés en raison du Covid-19: comment les utiliser?*, 08.12.2020. Διαθέσιμο στο: <https://www.lefigaro.fr/voyages/conseils/avoids-de-voyages-annules-en-raison-du-covid-19-comment-les-utiliser-20201208> (ημερομηνία πρόσβασης: 23.12.2020).

41. Λίγο αργότερα, τον Αύγουστο του 2020, στη Βουλγαρία τέθηκαν σε εφαρμογή ειδικοί κανόνες για τα οργανωμένα ταξίδια, οι οποίοι υποχρεώνουν τους ταξιδιώτες να αποδέχονται κουπόνι ή επιστροφή του αντιτίμου εντός δώδεκα (12) μηνών από την ακύρωση του οργανωμένου ταξιδιού τους. Για τον λόγο αυτό, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή απέστειλε προειδοποιητική επιστολή και στη Βουλγαρία λόγω των εθνικών κανόνων της οι οποίοι παραβιάζουν την ενωσιακή νομοθεσία για τα δικαιώματα των ταξιδιωτών οργανωμένων ταξιδιών.

42. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, Αποφάσεις για παραβάσεις, Κύκλος αποφάσεων Ιουλίου του 2020 για υποθέσεις παράβασης, Η Επιτροπή καλεί δέκα κράτη μέλη να συμμορφωθούν με την ενωσιακή νομοθεσία για την προστασία των δικαιωμάτων των καταναλωτών και των ταξιδιωτών, Βρυξέλλες, 02.07.2020. Διαθέσιμο στο: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/INF_20_1212 (ημερομηνία πρόσβασης: 25.01.2021)· BEUC, *Press Release, BEUC applauds EU infringement proceedings against countries still breaking rules on travel reimbursements*, 02.07.2020. Διαθέσιμο στο: <https://www.beuc.eu/publications/beuc-applauds-eu-infringement-proceedings-against-countries-still-breaking-rules-travel/html> (ημερομηνία πρόσβασης: 10.07.2020).

όσο και οργανωμένων ταξιδιών χρειάστηκε να ακυρωθούν. Αυτά τα κράτη μέλη θέσπισαν κανόνες οι οποίοι επιτρέπουν στους διοργανωτές ταξιδιών ή στους τουριστικούς πράκτορες να εκδίδουν υποχρεωτικά πιστωτικά σημειώματα, αντί να επιστρέφουν χρήματα για ακυρωθέντα ταξίδια, ή να αναβάλλουν την επιστροφή των χρημάτων πολύ πέραν της περιόδου των δεκατεσσάρων (14) ημερών που προβλέπεται στην Οδηγία (ΕΕ) 2015/2302. Οι εν λόγω εθνικοί κανόνες παραβιάζουν τις διατάξεις της προαναφερθείσας Οδηγίας και αποδυναμώνουν τα δικαιώματα των ταξιδιωτών.

Μεταξύ των κρατών μελών στα οποία η Ευρωπαϊκή Επιτροπή απέστειλε προειδοποιητική επιστολή ήταν και η Ελλάδα, επειδή η τελευταία θέσπισε την προαναφερθείσα ειδική νομοθεσία η οποία επιτρέπει στις τουριστικές επιχειρήσεις να προσφέρουν στους πελάτες τους πιστωτικά σημειώματα ως τη μόνη μορφή επιστροφής των χρημάτων τους, παραβιάζοντας τις διατάξεις του παράγωγου ενωσιακού δικαίου. Η Ελλάδα έλαβε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή προθεσμία δύο μηνών για να απαντήσει στις αιτιάσεις της και, εάν δεν προέβαινε σε καμία ενέργεια, η Επιτροπή μπορούσε να αποστείλει αιτιολογημένη γνώμη.

Τελικά, στις 30 Οκτωβρίου 2020, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αποφάσισε να περατώσει τις διαδικασίες επί παραβάσει που κινήθηκαν κατά της Ελλάδας, της Τσεχίας, της Γαλλίας, της Ιταλίας, της Πολωνίας, της Πορτογαλίας και της Κύπρου, δεδομένου ότι οι εν λόγω χώρες διόρθωσαν τη νομοθεσία τους ή η νομοθεσία που θέσπισαν έπαυσε να ισχύει. Η Κροατία, η Λιθουανία και η Σλοβακία δεν είχαν διορθώσει την εθνική τους νομοθεσία μέχρι τον Οκτώβριο του 2020 και, ως εκ τούτου, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προχώρησε στο επόμενο στάδιο της διαδικασίας επί παραβάσει, δηλαδή απέστειλε αιτιολογημένη γνώμη. Τον Οκτώβριο του 2020, η Βουλγαρία, η Κροατία, η Λιθουανία και η Σλοβακία έλαβαν προθεσμία δύο (2) μηνών για να απαντήσουν και να λάβουν τα αναγκαία μέτρα για την αντιμετώπιση των παραβάσεων στη νομοθεσία τους οι οποίες διαπιστώθηκαν από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή⁴³.

43. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, Δέσμη παραβάσεων Οκτωβρίου: κυριότερες αποφάσεις, Δικαιώματα οργανωμένων ταξιδιών: Η Επιτροπή αποστέλλει αιτιολογημένες γνώμες στην Κροατία, τη Λιθουανία και τη Σλοβακία, καθώς και προειδοποιητική επιστολή στη Βουλγαρία, Βρυξέλλες, 30 Οκτωβρίου 2020. Διαθέσιμο στο: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/inf_20_1687 (ημερομηνία πρόσβασης: 30.10.2020). Βλ. επίσης BEUC, Press Release, Travel voucher chaos continues: several EU countries and travel industry still flouting EU law on travel refunds, 14.12.2020. Διαθέσιμο στο: <https://www.beuc.eu/publications/travel-voucher-chaos-continues-several-eu-countries-and-travel-industry-still-flouting/html> (ημερομηνία πρόσβασης: 22.12.2020) ΕΚΠΟΙΖΩ, Συνεχίζεται το χάος με τα ταξιδιωτικά κουπόνια!, Δεκέμβριος 2020. Διαθέσιμο στο: <https://www.ekpizo.gr/%CE%BF%CE%B9%CE%B4%CF%81%CE%AC%CF%82%CE%BC%CE%B1%CF%82/%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BA%CE%B9%CE%BD%CE%AE%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%B5%CF%87%CE%AF%CE%B6%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%B9%CF%84%CE%BF%CF%87%CE%AC%CE%BF%CF%82%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CF%84%CE%B1%CE%BE%CE%B9%CE%B4%CE%B9%CF%89%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC%CE%BA%CE%BF%CF%85%CF%80%CF%8C%CE%BD%CE%B9%CE%B1> (ημερομηνία πρόσβασης: 23.12.2020).

Τον Ιούνιο του 2021, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έκλεισε τη διαδικασία επί παραβάσει για τη Βουλγαρία και τη Λιθουανία, γιατί συμμορφώθηκαν με τη νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης και αποφάσισε να παραπέμψει τη Σλοβακία στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς η τελευταία δεν συμμορφώθηκε με τις ρυθμίσεις της Οδηγίας (ΕΕ) 2015/2302 και δεν διόρθωσε τη νομοθεσία της. Αναφορικά με την Κροατία, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξακολουθεί να παρακολουθεί την κατάσταση⁴⁴.

β. iii. Ισχύον νομοθετικό πλαίσιο

Σε μια προσπάθεια συμμόρφωσης με το ενωσιακό δίκαιο, η ελληνική κυβέρνηση κατέθεσε, τον Σεπτέμβριο του 2020, τροπολογία στη Βουλή, σύμφωνα με την οποία τροποποιήθηκαν οι κατ' εξαίρεση ρυθμίσεις για τα πιστωτικά σημειώματα (vouchers): α) λόγω ματαιώσεων αεροπορικών πτήσεων, β) λόγω ματαιώσεων θαλάσσιων ταξιδιών και γ) λόγω καταγγελίας συμβάσεων παροχής τουριστικών υπηρεσιών.

Στις 15 Σεπτεμβρίου 2020, ψηφίστηκε ο Ν. 4722/2020⁴⁵ που εισήγαγε, μεταξύ άλλων, τροποποιήσεις, σε περιορισμένη βέβαια έκταση, στο άρθρο εβδομηκοστό της από 13.04.2020 Π.Ν.Π. και στο άρθρο εβδομηκοστό του

3%CE%B5%CF%82%CE%BC%CE%B1%CF%82/%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BA%CE%B9%CE%BD%CE%AE%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%B5%CF%87%CE%AF%CE%B6%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%B9%CF%84%CE%BF%CF%87%CE%AC%CE%BF%CF%82%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CF%84%CE%B1%CE%BE%CE%B9%CE%B4%CE%B9%CF%89%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC%CE%BA%CE%BF%CF%85%CF%80%CF%8C%CE%BD%CE%B9%CE%B1 (ημερομηνία πρόσβασης: 23.12.2020).

44. THE EUROPEAN STING, Refund for cancelled travel during the pandemic: Commission decides to refer Slovakia to the Court of Justice, 10.06.2021. Διαθέσιμο στο: https://europeansting.com/2021/06/10/refund-for-cancelled-travel-during-the-pandemic-commission-decides-to-refer-slovakia-to-the-court-of-justice/?fbclid=IwAR3Xwk7oesBo0wuWyZ0DeNpi7hB80ZpfrYiM7garezD8YkaGs6D_g-QNCvs (ημερομηνία πρόσβασης: 12.06.2021).

45. Νόμος 4722/2020 "Κύρωση α) της από 10.08.2020 Πράξης Νομοθετικού Περιεχομένου «Επείγουσες ρυθμίσεις αντιμετώπισης εκτάκτων αναγκών του Εθνικού Συστήματος Υγείας, προστασίας από τη διασπορά του κορωνοϊού COVID – 19, στήριξης της αγοράς εργασίας και διευκόλυνσης της εκπαιδευτικής διαδικασίας» (Α' 157) και β) της από 22.08.2020 Πράξης Νομοθετικού Περιεχομένου «Έκτακτα μέτρα για την ενίσχυση των αστικών συγκοινωνιών, την προμήθεια μέσων ατομικής προστασίας και την πρόσληψη προσωπικού καθαριότητας των σχολικών μονάδων, τη στήριξη των τουριστικών επιχειρήσεων και της αγοράς εργασίας και την ενίσχυση της Γενικής Γραμματείας Πολιτικής Προστασίας προς αντιμετώπιση των συνεπειών της πανδημίας του κορωνοϊού COVID – 19, καθώς και τη στήριξη των πλημυροπαθών της Εύβοιας που επλήγησαν κατά τις πλημμύρες της 8ης και 9ης Αυγούστου 2020» (Α' 161) και άλλες διατάξεις για την αντιμετώπιση των συνεπειών της πανδημίας του κορωνοϊού COVID – 19 και άλλων επειγόντων ζητημάτων" (ΦΕΚ Α' 177/15.09.2020).

άρθρου 1 του κυρωτικού Ν. 4690/2020. Πιο συγκεκριμένα, το άρθρο εβδομηκοστό αντικαταστάθηκε από το άρθρο 83 του Ν. 4722/2020 σχετικά με την «Τροποποίηση των κατ' εξαίρεση ρυθμίσεων για πιστωτικά σημειώματα τουριστικών επιχειρήσεων για παροχή τουριστικών υπηρεσιών». Το άρθρο 83 του Ν. 4722/2020 διατηρεί – κατά κύριο λόγο – τις ρυθμίσεις του άρθρου εβδομηκοστού της από 13.04.2020 Π.Ν.Π. και του άρθρου 1 του Ν. 4690/2020 αλλά το τροποποιεί στα εξής τρία (3) σημεία:

α. Μειώνεται το χρονικό εύρος της καταγγελίας συμβάσεων παροχής τουριστικών υπηρεσιών που έχουν συναφθεί μεταξύ των τουριστικών επιχειρήσεων και των πελατών τους με καταληκτική ημερομηνία για την καταγγελία της σύμβασης την 31η Αυγούστου 2020 αντί την 30ή Σεπτεμβρίου 2020 (άρθρο 83 παρ. 1 του Ν. 4690/2020). Με άλλα λόγια, η νέα διάταξη του άρθρου 83 καταλαμβάνει συμβάσεις παροχής τουριστικών υπηρεσιών που καταγγέλθηκαν από τις 25 Φεβρουαρίου 2020 έως και τις 31 Αυγούστου 2020 από οποιοδήποτε συμβαλλόμενο μέρος.

β. Δίνεται η δυνατότητα μεταβίβασης των πιστωτικών σημειωμάτων που προσφέρουν οι τουριστικές επιχειρήσεις, αντί της επιστροφής χρημάτων, από τον λήπτη τους σε τρίτο φυσικό ή νομικό πρόσωπο, χωρίς πρόσθετο κόστος. Εφόσον πρόκειται για πιστωτικά σημειώματα που εκδίδονται από διοργανωτές πακέτων υπό την έννοια του Π.Δ. 7/2018, η δυνατότητα μεταβίβασης χωρίς κόστος ισχύει με την προϋπόθεση ότι οι πάροχοι των επιμέρους υπηρεσιών που περιλαμβάνονται στο οργανωμένο ταξίδι συμφωνούν με τη μεταβίβαση χωρίς πρόσθετη επιβάρυνση (άρθρο 83 παρ. 1 του Ν. 4690/2020, με το οποίο προστίθεται η παρ. 5Α στο άρθρο εβδομηκοστό της από 13.04.2020 και του άρθρου 1 του Ν. 4690/2020).

γ. Οι διατάξεις του άρθρου εβδομηκοστού της από 13.04.2020 Π.Ν.Π. που κυρώθηκε με το άρθρο 1 του Ν. 4690/2020, όπως τροποποιήθηκε με την παρ. 1 του άρθρου 83 του Ν. 4722/2020, καταλαμβάνουν και τα ήδη εκδοθέντα κατά τη δημοσίευση του Ν. 4722/2020 πιστωτικά σημειώματα (άρθρο 83 παρ. 2 του Ν. 4722/2020).

Πρόκειται για ειδικές, εξαιρετικού χαρακτήρα, ρυθμίσεις με τις οποίες ο πελάτης δεν χάνει το δικαίωμά του σε επιστροφή του συνολικού ποσού που κατέβαλε για το οργανωμένο ταξίδι, αλλά παρατείνεται το ληξιπρόθεσμο και απαιτητό της αξίωσής του να λάβει τα χρήματα που κατέβαλε για το οργανωμένο ταξίδι. Ο πελάτης διατηρεί το δικαίωμά του σε επιστροφή των χρημάτων του μετά την παρέλευση του δεκαοκτάμηνου και εφόσον δεν έχει συναφθεί νέα σύμβαση για την παροχή οποιασδήποτε τουριστικής υπηρεσίας μεταξύ της εταιρείας και του πελάτη, όπως ρητά ορίζει η παρ. 7 του άρθρου εβδομηκοστού της από 13.04.2020 Π.Ν.Π., η οποία κυρώθηκε με το άρθρο 1 του Ν. 4690/2020, όπως αντικαταστάθηκε από το άρθρο 83 του Ν. 4722/2020.

Όπως προκύπτει από την Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου του Υπουργείου Υγείας "Κύρωση: α) της από 13.04.2020 Π.Ν.Π. «Μέτρα για την αντιμετώπιση των συνεχιζόμενων συνεπειών της πανδημίας του κορωνοϊού COVID-19 και άλλες κατεπείγουσες διατάξεις» (Α' 84) και β) της από 01.05.2020 Π.Ν.Π. «Περαιτέρω μέτρα για την αντιμετώπιση των συνεχιζόμενων συνεπειών της πανδημίας του κορωνοϊού COVID-19 και την επάνοδο στην κοινωνική και οικονομική κανονικότητα» (Α' 90) και άλλες διατάξεις", «το εβδομηκοστό άρθρο εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο κατεπειγόντων μέτρων, τα οποία λαμβάνονται από το Κράτος για την αντιμετώπιση των συνεπειών του κινδύνου διασποράς του κορωνοϊού COVID-19, τη στήριξη της επιχειρηματικότητας και τη διασφάλιση της ομαλής λειτουργίας της αγοράς».

Επιπροσθέτως, σύμφωνα με την Αιτιολογική Έκθεση, ο κύριος στόχος της ρύθμισης του άρθρου εβδομηκοστού είναι «ο περιορισμός των αρνητικών επιπτώσεων στην εγχώρια τουριστική βιομηχανία από την εξάπλωση του κορωνοϊού COVID-19, με τη λήψη προληπτικών μέτρων για να αντιμετωπιστούν οι απρόβλεπτες συνέπειες στο σύνολο της οικονομίας και ειδικότερα στις τουριστικές επιχειρήσεις που αντιμετωπίζουν δυσβάσταχτες πιέσεις ρευστότητας λόγω μαζικών ακυρώσεων». Εξάλλου, η ρύθμιση για τα πιστωτικά σημειώματα αποσκοπεί στο να δώσει μία «ανάσα» στις τουριστικές επιχειρήσεις που, λόγω μαζικών ακυρώσεων, αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα ρευστότητας⁴⁶. Από την Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο Νόμου προκύπτει ότι δεν χάνεται το δικαίωμα του πελάτη για επιστροφή των χρημάτων του αλλά παρατείνεται χρονικά η εκπλήρωση του δικαιώματός του, ώστε μέσα στον ενδιάμεσο χρόνο, η διορθωτική λειτουργία της τουριστικής αγοράς να επιτελέσει το έργο της και οι τουριστικές επιχειρήσεις να διατηρήσουν τη βιωσιμότητά τους.

46. Βλ. την Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου του Υπουργείου Υγείας "Κύρωση: α) της από 13.04.2020 Π.Ν.Π. «Μέτρα για την αντιμετώπιση των συνεχιζόμενων συνεπειών της πανδημίας του κορωνοϊού COVID-19 και άλλες κατεπείγουσες διατάξεις» (Α' 84) και β) της από 01.05.2020 Π.Ν.Π. «Περαιτέρω μέτρα για την αντιμετώπιση των συνεχιζόμενων συνεπειών της πανδημίας του κορωνοϊού COVID-19 και την επάνοδο στην κοινωνική και οικονομική κανονικότητα» (Α' 90) και άλλες διατάξεις" σύμφωνα με την οποία «προκειμένου να ανταποκριθεί η ρύθμιση όσο το δυνατόν περισσότερο στις πραγματικές συνθήκες της αγοράς, περιλαμβάνονται στη ρύθμιση οι συμβάσεις που ακυρώθηκαν από την έναρξη λήψης των μέτρων για την αντιμετώπιση της διασποράς του κορωνοϊού COVID-19 έως και το τέλος της θερινής σεζόν ... Για να αντιμετωπιστεί η πίεση ρευστότητας προς τις τουριστικές επιχειρήσεις λόγω μαζικών ακυρώσεων, η παρ. 3 δίνει τη δυνατότητα στις τουριστικές επιχειρήσεις να προσφέρουν στον πελάτη αντί της επιστροφής χρημάτων ισόποσο πιστωτικό σημείωμα ισχύος τουλάχιστον 18 μηνών από την έκδοσή του... Η παρ. 5 ορίζει ότι το πιστωτικό σημείωμα πρέπει να καλύπτει το συνολικό προς επιστροφή χρηματικό ποσό».

Εφαρμόζεται εν προκειμένω ένα «δίκαιο της ανάγκης» στο πλαίσιο των έκτακτων συνθηκών που θέτει η πανδημία, σύμφωνα με το οποίο οι συνθήκες έκτακτης ανάγκης καθιστούν επιτρεπτή τη νομοθετική παρέκκλιση από ισχύουσες διατάξεις και ειδικότερα τις διατάξεις του Π.Δ. 7/2018. Η έκτακτη νομοθεσία ήρθε να καλύψει τις έκτακτες αυτές ανάγκες επιλέγοντας λύσεις που δεν αφαιρούν δικαιώματα των καταναλωτών αλλά παρατείνουν τον ληξιπρόθεσμο και απαιτητό χαρακτήρα των δικαιωμάτων τους.

Βέβαια, είναι σαφές ότι, ακόμη και στο πλαίσιο ενός δικαίου της ανάγκης, απαιτούνται προσεκτικές και διακριτές νομικές προσεγγίσεις, τόσο από τον (έκτακτο) νομοθέτη όσο και από τον δικαστή. Πρώτιστος γνώμονας ιδίως του νομοθέτη θα πρέπει να είναι μια δίκαιη και ισόρροπη κατανομή των σχετικών αναπόφευκτων συναλλακτικών βαρών. Παράλληλα, όμως, η νέα κρίση με την οποία είμαστε αντιμέτωποι δεν μπορεί να αποτελέσει άλλοθι για μια γενικευμένη αθέτηση υποχρεώσεων, η οποία θα έχει καταστροφικά αποτελέσματα για τις συναλλαγές και την οικονομία⁴⁷.

Το ζήτημα που τίθεται εν προκειμένω είναι εάν – στις τόσο έκτακτες συνθήκες τις οποίες διανύει η παγκόσμια κοινότητα λόγω της πανδημίας του κορωνοϊού και των επιβληθέντων από όλα τα πληττόμενα κράτη μέλη οριζόντιων μέτρων περιορισμού της εξάπλωσής του – η μη άμεση εφαρμογή των διατάξεων του Π.Δ. 7/2018 (το οποίο μετέφερε τις διατάξεις της προαναφερθείσας Οδηγίας (ΕΕ) 2015/2302 στο εθνικό μας δίκαιο) διατάσσει σε τέτοιο βαθμό την ισορροπία των δυνάμεων των συμβαλλόμενων σε μία τουριστική σύμβαση μερών, ώστε να μπορεί να γίνει λόγος για καταστρατήγηση του παράγωγου ενωσιακού δικαίου (μέσω της μη εφαρμογής μιας ενωσιακής Οδηγίας) και για παράνομη μετακύλιση της όποιος οικονομικής επίπτωσης της εν λόγω κρίσης στον καταναλωτή.

Στο πεδίο του ενωσιακού δικαίου, ιδίως σε κείμενα παράγωγου ενωσιακού δικαίου, όπως είναι η Οδηγία (ΕΕ) 2015/2302, είναι συχνά έκδηλη μια τάση του ενωσιακού νομοθέτη για υπέρμετρη προστασία (υπερπροστασία) των καταναλωτών, η οποία υποσκελίζει τα συμφέροντα των προμηθευτών⁴⁸. Μια τέτοια νομοθετική προσέγγιση

δεν μπορεί να είναι δικαιολογημένη άκριτα και ανεπιφύλακτα, αφού πολλές φορές, ειδικές και έκτακτες καταστάσεις, όπως εν προκειμένω η πανδημία του κορωνοϊού COVID-19, καθιστούν απαραίτητη την προστασία και του αντισυμβαλλόμενου μέρους, ήτοι των προμηθευτών, ιδίως όταν πρόκειται για μικρομεσαίες επιχειρήσεις οι οποίες δεν διαθέτουν τη διαπραγματευτική ή οικονομική ισχύ για να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες τέτοιων καταστάσεων. Ήδη, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, έχει λάβει χώρα μεγάλη συζήτηση για το εάν ορισμένες ρυθμίσεις της Οδηγίας (ΕΕ) 2015/2302, όπως η διάταξη του άρθρου 12 σχετικά με την καταγγελία της σύμβασης οργανωμένου ταξιδιού από τον διοργανωτή ή τον ταξιδιώτη λόγω αναπόφευκτων και έκτακτων περιστάσεων, οδηγούν τελικά σε θεμιτές λύσεις οι οποίες εξυπηρετούν ισόρροπα τα δικαιώματα των επιχειρήσεων και των καταναλωτών. Η συζήτηση αυτή έχει εγερθεί σε πολλές έννομες τάξεις των οποίων η οικονομία βασίζεται στον τουρισμό, και μάλιστα σε έννομες τάξεις, όπως η γερμανική, της οποίας η οικονομία είναι ισχυρότερη από την ελληνική, γεγονός που καταδεικνύει την ανάγκη για επανεξέταση ορισμένων διατάξεων της Οδηγίας⁴⁹.

τικής προστασίας αλλά και της αφαίρεσης από εκείνον δυνατότητων επιλογής και αυτενέργειας. Βλ. Α. ΚΑΡΑΜΠΑΤΖΟ, Ιδιωτική αυτονομία και προστασία του καταναλωτή, Μια συμβολή στη συμπεριφορική οικονομική ανάλυση του δικαίου, Π.Ν. Σάκκουλας, Δίκαιο & Οικονομία, Αθήνα, 2016, σ. 366· Β. ΧΡΗΣΤΙΑΝΟ, Η προστασία του καταναλωτή στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα – Μια κοινοτική πολιτική με «παράπλευρες απώλειες», Κοινοτικό Δίκαιο & Εμπορικό Δίκαιο, 16ο Πανελλήνιο Συνέδριο Εμπορικού Δικαίου, Σύνδεσμος Ελλήνων Εμπορικών, 3-5 Νοεμβρίου 2006 (Βόλος), Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2007, σ. 190 επ.

49. Πιο συγκεκριμένα, διατυπώθηκε από τον Γερμανό νομικό – τείως δικαστή και καθηγητή, εξειδικευμένο σε ζητήματα τουριστικής νομοθεσίας, E. Führich, πρόταση προς τη Γερμανική Κυβέρνηση (και συγκεκριμένα τον Υπουργό Δικαιοσύνης και Προστασίας των Καταναλωτών) για τροποποίηση της διάταξης η οποία αφορά στο δικαίωμα των ταξιδιωτών για επιστροφή των χρημάτων, κατόπιν καταγγελίας της σύμβασης οργανωμένου ταξιδιού. Ο Führich πρότεινε τον επιμερισμό της χρέωσης καταγγελίας / ακυρωτικών τελών των συμβάσεων οργανωμένων ταξιδιών (δηλαδή του κόστους που προκύπτει για τις τουριστικές επιχειρήσεις από την ακύρωση των ταξιδιών) μεταξύ επιχειρήσεων και καταναλωτών και συγκεκριμένα πρότεινε να επιβαρύνεται ο ταξιδιώτης με το 50% του ποσού που επιβαρύνεται η τουριστική επιχείρηση. Σύμφωνα με τον Führich, οι καταναλωτές (ταξιδιώτες) έχουν γνώση των υγειονομικών συνθηκών όταν προβαίνουν στην κράτηση διεθνών ταξιδιωτικών πακέτων. Οι διοργανωτές ταξιδιών επωμίζονται εξ ολοκλήρου τα κόστη και τον οικονομικό κίνδυνο, πράγμα που τον βρίσκει αντίθετο. Η πρόταση για αναθεώρηση της Οδηγίας (ΕΕ) 2015/2302 έχει βρει απήχηση και σε νομικούς άλλων έννομων τάξεων. Υπεβλήθη μάλιστα προς τη Γερμανική Κυβέρνηση, την περίοδο κατά την οποία η τελευταία είχε αναλάβει την Προεδρία του Συμβουλίου της ΕΕ, ήτοι την 1η Ιουλίου 2020. Βλ. <https://www.travelweekly.co.uk/articles/385202/consumers-should-share-cost-of-cancel>

47. Α. ΚΑΡΑΜΠΑΤΖΟΣ, Πανδημία (COVID-19): Οι συμβατικές σχέσεις εκ νέου στην προκρούστεια κλίνη του δικαίου της ανάγκης – Ιδίως οι ρήτρες ανωτέρας βίας, ΧρίΔ, 2020, σσ. 379-380.

48. Μάλιστα, στο πεδίο της νομοθετικής προστασίας του καταναλωτή, είναι αισθητή μια υπερπληθώρα κηδεμονιστικών ρυθμίσεων, οι οποίες, κατά οξύμωρο ίσως σχήμα, σε ορισμένους συναλλακτικούς τομείς «εκπυροσκοροτούν» εν τέλει εις βάρος του ίδιου του καταναλωτή, αντιστρατεύονται δηλαδή τα πραγματικά συμφέροντα του ίδιου του προστατευτέου υποκειμένου, κυρίως λόγω της μετακύλισης σε εκείνον του κόστους της σχε-

IV. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Από τη μια πλευρά, είναι γεγονός ότι, στην πρωτόγνωρη κατάσταση την οποία βιώνουμε, μετά το ξέσπασμα της πανδημίας του κορωνοϊού και τις ανυπολόγιστες συνέπειες που έχει επιφέρει σε όλους τους τομείς, ένας από τους τομείς που έχει πληγεί σοβαρά στην Ελλάδα είναι ο τομέας του τουρισμού. Δεδομένων των πρωτόγνωρων αυτών συνθηκών και δεδομένου ότι πλήττεται περισσότερο από ποτέ ο τομέας του τουρισμού, ο οποίος είναι ένας από τους σημαντικότερους τομείς της ελληνικής οικονομίας, αντιπροσωπεύοντας ένα πολύ μεγάλο ποσοστό του ΑΕΠ, η λύση της θέσπισης των διατάξεων για τα πιστωτικά σημειώματα ήταν προσαρμοσμένη, κατ' ανάγκη, στις εξαιρετικά επείγουσες συνθήκες που ανέκυψαν από την πανδημία. Εξάλλου, η *ratio* της νομοθετικής ρύθμισης συνίσταται στην κατ' εξαίρεση παροχή ενός μέτρου στήριξης των επιχειρήσεων στο πλαίσιο της αντιμετώπισης των δυσμενών συνεπειών της πανδημίας του κορωνοϊού.

Από την άλλη πλευρά, εμπορικές πρακτικές οι οποίες περιορίζουν, άμεσα ή έμμεσα, το δικαίωμα επιλογής του ταξιδιώτη, προβάλλοντάς του ως μόνη επιλογή την παροχή κάποιου πιστωτικού σημειώματος, σε περίπτωση ακύρωσης του ταξιδιού του, ακόμη και λόγω της πανδημίας του κορωνοϊού, δεν συνάδουν με τις διατάξεις του Π.Δ. 7/2018 ούτε της Οδηγίας (ΕΕ) 2015/2302. Μάλιστα, υπό τις ιδιαίτερες συνθήκες της πανδημίας, για κάποια τουριστικά γραφεία τίθενται ενδεχομένως και ζητήματα φερεγγυότητας που θέτουν σε κίνδυνο την σε βάθος χρόνου εκπλήρωση των δικαιωμάτων των ταξιδιωτών.

Απαιτείται, λοιπόν, μια δίκαιη εξισορρόπηση των δικαιωμάτων των καταναλωτών και των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στον τομέα του τουρισμού υπό το καθεστώς των εξαιρετικών συνθηκών της πανδημίας⁵⁰. Τέτοια εξισορρόπηση θα μπορούσε ενδεχομένως να υπάρξει αν παρεχόταν η δυνατότητα της επιμήκυνσης της προθεσμίας επιστροφής στον ταξιδιώτη των χρημάτων που κατέβαλε για το ακυρωθέν ταξίδι για διάστημα πολύ μεγαλύτερο των δεκατεσσάρων (14) ημερών, αντί της χορήγησης πιστωτικού σημειώματος (*voucher*) που λήγει σε δεκαοκτώ (18) μήνες, διάστημα αρκετά μακρό,

το οποίο θα μπορούσε ενδεχομένως να εκθέσει την ικανοποίηση του δικαιώματος του ταξιδιώτη στον κίνδυνο αφερεγγυότητας κάποιων τουριστικών επιχειρήσεων και περιορίζει σημαντικά το δικαίωμα επιλογής του. Επιπροσθέτως, τα πιστωτικά σημειώματα θα μπορούσαν να παρέχουν μια ευελιξία στον δικαιούχο τους να μπορεί να τα μεταβιβάσει σε τρίτο πρόσωπο το οποίο επιθυμεί να πραγματοποιήσει το οργανωμένο ταξίδι, άνευ προϋποθέσεων, και όχι υπό την προϋπόθεση που θέτει το άρθρο 83 παρ. 1 του Ν. 4690/2020, ότι οι πάροχοι των επιμέρους τουριστικών υπηρεσιών που περιλαμβάνονται στο οργανωμένο ταξίδι πρέπει να συμφωνούν με τη μεταβίβαση.

Ήδη, τον Απρίλιο του 2020, υπεβλήθησαν προτάσεις από ευρωπαϊκούς φορείς αρμόδιους για τον τουρισμό, προς την κατεύθυνση της εξεύρεσης μιας βιώσιμης λύσης από την πλευρά της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη συντονισμένη αντιμετώπιση τόσο των ταμειακών ροών των τουριστικών επιχειρήσεων όσο και της καταστρατήγησης των δικαιωμάτων των καταναλωτών⁵¹. Την 13η Μαΐου 2020, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, με την Ανακοίνωση COM(2020) 550, τόνισε ότι τόσο οι μεταφορείς όσο και οι ταξιδιωτικοί πράκτορες θα πρέπει να παρέχουν στους επιβάτες και στους ταξιδιώτες κουπόνια (*vouchers*), τα οποία συνιστούν ελκυστική και αξιόπιστη εναλλακτική λύση έναντι της επιστροφής χρημάτων σε μετρητά καθώς και ότι τα κουπόνια (*vouchers*) θα πρέπει να προστατεύονται από τυχόν αφερεγγυότητα των μεταφορέων και των ταξιδιωτικών πρακτόρων και να μπορούν να εξαργυρωθούν έπειτα από ένα έτος, σε περίπτωση που δεν χρησιμοποιηθούν. Η Επιτροπή σημείωσε ότι τα κουπόνια θα πρέπει να παρέχουν ευελιξία όσον αφορά το φάσμα των υπηρεσιών για τις οποίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν, καθώς και τη δυνατότητα μεταβίβασής τους, έτσι ώστε οι επιβάτες και οι ταξιδιώτες να μπορούν να αισθάνονται μεγαλύτερη σιγουριά κατά την πραγματοποίηση νέων κρατήσεων⁵². Κατά τη γνώμη μας, μόνο μια τέτοια εναρμονισμένη λύση σε ενωσιακό επίπεδο ήταν ικανή να συμβάλει στην καλύτερη προστασία των καταναλωτών και στην αποκατάσταση της εμπιστοσύνης τους στις συνθήκες της πανδημίας αλλά και να διασφαλίσει τη βραχυπρόθεσμη χρηματοοικονομική σταθερότητα και εύρυθμη λειτουργία όλων των παραγόντων στην αλυσίδα διανομής ταξιδιών.

lition-due-to-covid (ημερομηνία πρόσβασης: 24.01.2021).

50. E. KARDOULIA, The impact of the coronavirus on the air transport and tourism sectors under the European and Greek legal frameworks, The Legal Impacts of COVID-19 in the Travel, Tourism and Hospitality Industry, Carlos Torres (editor), ESHTe (Estoril Higher Institute for Tourism and Hotel Studies), INATEL Foundation, University of Salamanca and University of Milano-Bicocca, 2020, σσ. 12-13. Διαθέσιμο στο: <http://intranet.eshte.pt/LegallImpactsCoronavirus24/> (ημερομηνία πρόσβασης: 10.10.2021).

51. EU travel tech – ECTAA statement on vouchers, 30.04.2020. Διαθέσιμο στο: <https://eutravelttech.eu/eu-travel-tech-ectaa-statement-on-vouchers> (ημερομηνία πρόσβασης: 02.12.2020).

52. Βλ. Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών «Τουρισμός και μεταφορές το 2020 και μετά», Βρυξέλλες, 13.05.2020, COM(2020) 550 τελικό.

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ

Επιμ.: Μαλαματή Δ. Ζάχου, Έλλη Τσιτσιπά

I. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

► **Brexit – Δήλωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής μετά την ανακοίνωση του Ηνωμένου Βασιλείου σχετικά με τη λειτουργία του πρωτοκόλλου για Ιρλανδία / Βόρεια Ιρλανδία (06.09.2021)**

αποχώρηση – συμφωνία εμπορίου και συνεργασίας ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου – εταιρική σχέση ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου – συμβούλιο συνεργασίας ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου

Στις 6 Σεπτεμβρίου 2021, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προέβη σε δήλωση αναφορικά με την υπουργική δήλωση του Ηνωμένου Βασιλείου σχετικά με τη λειτουργία του πρωτοκόλλου στην τρέχουσα βάση, συμπεριλαμβανομένης της συνέχισης των υφιστάμενων περιόδων χάριτος.

Στη δήλωση αυτή τονίζεται ότι η συμφωνία αποχώρησης είναι διεθνής συμφωνία, καθώς και ότι το πρωτόκολλο αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της συμφωνίας αποχώρησης και της συμφωνηθείσας λύσης μεταξύ του Ηνωμένου Βασιλείου και της ΕΕ για την αντιμετώπιση των προβλημάτων στη νήσο της Ιρλανδίας λόγω του Brexit. Η Επιτροπή τονίζει την προσήλωσή της στην εξεύρεση μακροπρόθεσμων, ευέλικτων και πρακτικών λύσεων για να ανταποκριθεί η ΕΕ στις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι πολίτες και οι επιχειρήσεις στη Βόρεια Ιρλανδία στο πλαίσιο της πρακτικής εφαρμογής του πρωτοκόλλου. Επιβεβαιώνει ότι δεν θα αποδεχθεί την επαναδιαπραγμάτευση του πρωτοκόλλου και ότι εξακολουθεί να συνεργάζεται εποικοδομητικά με το Ηνωμένο Βασίλειο, προς το συμφέρον όλων των κοινοτήτων της Βόρειας Ιρλανδίας.

Η επίτευξη σταθερότητας, ασφάλειας και προβλεψιμότητας σύμφωνα με τους στόχους της συμφωνίας της Μεγάλης Παρασκευής (συμφωνία του Μπέλφαστ) και η προστασία της ενιαίας αγοράς αποτελούν τη βάση της προσέγγισης της Επιτροπής σχετικά με το πρωτόκολλο.

Τέλος, εκφράζει την επιφύλαξη της για την κίνηση διαδικασιών επί παραβάσει, επισημαίνοντας ότι προς το παρόν δεν θα προχωρήσει στο επόμενο στάδιο της διαδικασίας επί παραβάσει που κινήθηκε τον Μάρτιο 2021 και δεν κινεί νέες διαδικασίες επί παραβάσει.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/statement_21_4586

II. ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

► **Απλούστευση από την Επιτροπή των κανόνων για τις ενισχύσεις και θέσπιση νέων δυνατοτήτων για την εφαρμογή μέτρων ενισχύσεων που στηρίζουν τη διττή**

μετάβαση και την ανάκαμψη από την πανδημία του κορωνοϊού (23.07.2021)

Γενικός Κανονισμός Απαλλαγής κατά Κατηγορία – μέτρα ενίσχυσης – χρηματοδοτήσεις – πράσινη μετάβαση – ψηφιακή μετάβαση – χρηματοπιστωτικά προϊόντα – οικονομική ανάκαμψη

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε την επέκταση του πεδίου εφαρμογής του Γενικού Κανονισμού Απαλλαγής κατά Κατηγορία, η οποία θα επιτρέψει στα κράτη μέλη να εφαρμόζουν ορισμένα μέτρα ενίσχυσης χωρίς εκ των προτέρων έλεγχο από την Επιτροπή. Οι αναθεωρημένοι κανόνες αφορούν: i) ενισχύσεις που χορηγούνται από τις εθνικές αρχές για έργα που χρηματοδοτούνται μέσω ορισμένων ενωσιακών προγραμμάτων υπό κεντρική διαχείριση τα οποία περιλαμβάνονται στο νέο πολυετές δημοσιονομικό πλαίσιο και ii) ορισμένα μέτρα κρατικών ενισχύσεων που αποσκοπούν στη στήριξη της πράσινης και ψηφιακής μετάβασης, ενώ παράλληλα είναι συναφή με την ανάκαμψη από τις οικονομικές επιπτώσεις της πανδημίας του κορωνοϊού.

Η απαλλαγή των εν λόγω ενισχύσεων από την υποχρέωση προηγούμενης κοινοποίησης αποτελεί σημαντική απλούστευση, η οποία διευκολύνει την ταχεία εφαρμογή των εν λόγω μέτρων από τα κράτη μέλη, στις περιπτώσεις που πληρούνται οι προϋποθέσεις για τον περιορισμό της στρέβλωσης του ανταγωνισμού στην ενιαία αγορά.

Με στόχο τη βελτίωση της αλληλεπίδρασης μεταξύ των κανόνων χρηματοδότησης της ΕΕ και των κανόνων της ΕΕ περί κρατικών ενισχύσεων σύμφωνα με το νέο πολυετές δημοσιονομικό πλαίσιο, η Επιτροπή εξορθολογίζει τους κανόνες περί κρατικών ενισχύσεων που εφαρμόζονται στην εθνική χρηματοδότηση έργων ή χρηματοπιστωτικών προϊόντων, τα οποία υπάγονται σε ορισμένα προγράμματα της ΕΕ που εγκρίθηκαν πρόσφατα. Με τις εν λόγω τροποποιήσεις, οι κανόνες χρηματοδότησης της ΕΕ και οι κανόνες της ΕΕ περί κρατικών ενισχύσεων οι οποίοι διέπουν αυτά τα είδη χρηματοδότησης ευθυγραμμίζονται ώστε να αποφευχθούν περιττές περιπλοκές και, παράλληλα, να διατηρηθεί ο ανταγωνισμός στην ενιαία αγορά της ΕΕ.

Τα σχετικά εθνικά κονδύλια είναι εκείνα που αφορούν:

1. Χρηματοδοτικές και επενδυτικές δραστηριότητες που στηρίζονται από το Ταμείο InvestEU·
2. Έργα έρευνας, ανάπτυξης και καινοτομίας (RD & I) που έχουν λάβει «σφραγίδα αριστείας» στο πλαίσιο των προγραμμάτων «Ορίζων 2020» ή «Ορίζων Ευρώπη», καθώς και συγχρηματοδοτούμενα έργα έρευνας και ανάπτυξης

ή ομαδικές επιχειρησιακές δράσεις στο πλαίσιο των προγραμμάτων «Ορίζων 2020» ή «Ορίζων Ευρώπη».

3. Σχέδια ευρωπαϊκής εδαφικής συνεργασίας (ΕΕΣ), γνωστά και ως Interreg.

Με την τροποποίηση του Γενικού Κανονισμού Απαλλαγής κατά Κατηγορία, τα μέτρα αυτά μπορούν πλέον να εφαρμόζονται άμεσα από τα κράτη μέλη χωρίς να χρειάζεται να κοινοποιηθούν στην Επιτροπή, η οποία πρέπει απλώς να ενημερώνεται εκ των υστέρων. Η απαλλαγή των ενισχύσεων στους τομείς αυτούς από την υποχρέωση προηγούμενης κοινοποίησης καθίσταται δυνατή χάρη στις διασφαλίσεις που είναι ενσωματωμένες στα προγράμματα της ΕΕ υπό κεντρική διαχείριση της Επιτροπής. Ειδικότερα, η στήριξη που χορηγείται στο πλαίσιο αυτών των προγραμμάτων: i) αποσκοπεί στην επίτευξη στόχου κοινού συμφέροντος, ii) θεραπεύει μια ανεπάρκεια της αγοράς ή εξυπηρετεί στόχους κοινωνικοοικονομικής συνοχής και iii) περιορίζεται στο ελάχιστο αναγκαίο ποσό.

Επιπλέον, με την τροποποίηση του Γενικού Κανονισμού Απαλλαγής κατά Κατηγορία, η Επιτροπή δημιουργεί ακόμη περισσότερες δυνατότητες ώστε να μπορούν τα κράτη μέλη να παρέχουν τις ενισχύσεις που απαιτούνται για τη διττή μετάβαση κατά τρόπο που θα τους επιτρέψει, επίσης, να στηρίζουν άμεσα τις εταιρείες που χρειάζονται χρηματοδότηση για την αντιμετώπιση των οικονομικών επιπτώσεων της πανδημίας του κορωνοϊού.

Οι σχετικές ενισχύσεις που αποσκοπούν στην επίτευξη αυτών των στόχων και εξαιρούνται πλέον από την υποχρέωση προηγούμενης κοινοποίησης στην Επιτροπή θα συμβάλουν και στη συνέχιση της προετοιμασίας για την περίοδο μετά την κρίση. Οι νέες κατηγορίες ενισχύσεων που θα απαλλάσσονται από την υποχρέωση κοινοποίησης εμπίπτουν σε τομείς πολιτικής οι οποίοι αποτελούν κορυφαίες προτεραιότητες για τη διττή μετάβαση. Με την ενίσχυση που παρέχεται σε αυτούς τους τομείς θα υποστηριχθεί επίσης η ανάκαμψη από τις οικονομικές επιπτώσεις της κρίσης του κορωνοϊού και θα διασφαλιστεί ότι η ανάκαμψη αυτή θα συμβάλει στη μετάβαση σε μια πράσινη και ψηφιακή οικονομία. Οι σχετικές κατηγορίες ενισχύσεων είναι:

1. Ενισχύσεις για έργα ενεργειακής απόδοσης σε κτίρια·
2. Ενισχύσεις για υποδομές επαναφόρτισης και ανεφοδιασμού οδικών οχημάτων χαμηλών εκπομπών·
3. Ενισχύσεις για σταθερά ευρυζωνικά δίκτυα, δίκτυα κινητής τηλεφωνίας 4G και 5G, ορισμένα διευρωπαϊκά έργα υποδομών ψηφιακής συνδεσιμότητας και κάποια κουπόνια.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_21_3804

III. ΕΝΙΑΙΑ ΑΓΟΡΑ

► Η Επιτροπή καλεί τα κράτη μέλη να οικοδομήσουν μια πιο ανταγωνιστική και δυναμική αγορά επαγγελματικών υπηρεσιών (09.07.2021)

Επιχειρηματικές υπηρεσίες – ανάπτυξη – καινοτομία – θέσεις εργασίας – ενιαία αγορά υπηρεσιών

Η Επιτροπή παρουσίασε τις επικαιροποιημένες μεταρρυθμιστικές συστάσεις της σχετικά με την κανονιστική ρύθμιση επτά επαγγελματικών επιχειρηματικών υπηρεσιών. Οι εν λόγω συστάσεις έχουν ως στόχο να παράσχουν κίνητρα και να συνδράμουν τα κράτη μέλη στη δημιουργία κανονιστικού περιβάλλοντος που να ευνοεί την ανάπτυξη, την καινοτομία και τη δημιουργία θέσεων εργασίας, κυρίως όμως να άρουν τα εμπόδια που εξακολουθούν να υπάρχουν στην ενιαία αγορά υπηρεσιών.

Οι επικαιροποιημένες συστάσεις αντικατοπτρίζουν την πολύ περιορισμένη πρόοδο που έχουν σημειώσει τα κράτη μέλη όσον αφορά τη μεταρρύθμιση των επαγγελματικών κανονιστικών ρυθμίσεων μετά την έκδοση των αρχικών συστάσεων το 2017. Λίγα μόνο κράτη μέλη έχουν λάβει μέτρα για την άρση δυσανάλογων κανονιστικών ρυθμίσεων. Συνολικά, οι μεταρρυθμίσεις ανταποκρίθηκαν μόνο εν μέρει στις συστάσεις της Επιτροπής, αφήνοντας σημαντικά περιθώρια για περαιτέρω κανονιστικές βελτιώσεις στα περισσότερα κράτη μέλη.

Οι στοχευμένες και αποτελεσματικές διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στους τομείς αυτούς θα ωφελήσουν τα ευρωπαϊκά βιομηχανικά οικοσυστήματα που έχουν πληγεί σοβαρά από την πανδημία, με τη δημιουργία ενός πιο ανοικτού επιχειρηματικού περιβάλλοντος και τη βελτίωση των επιλογών, των τιμών και της διαθεσιμότητας υπηρεσιών για τους πολίτες και τη βιομηχανία.

Οι συστάσεις εστιάζουν σε επτά επαγγελματικές επιχειρηματικές υπηρεσίες με υψηλό δυναμικό ανάπτυξης, καινοτομίας και απασχόλησης: αρχιτέκτονες, μηχανικούς, δικηγόρους, λογιστές, πράκτορες διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, κτηματομεσίτες και ξεναγούς. Οι συστάσεις αφορούν εθνικούς κανόνες που ρυθμίζουν την πρόσβαση σε αυτές τις υπηρεσίες και την άσκησή τους, για παράδειγμα επιτρέποντας τη δραστηριοποίηση μόνο επαγγελματιών με ειδικά προσόντα σε έναν μεγάλο αριθμό τομέων δραστηριοτήτων ή περιορίζοντας τα επιτρεπόμενα είδη εταιρικών μορφών και ιδιοκτησιακών δομών. Οι πρακτικές αυτές μπορούν να περιορίσουν τον ανταγωνισμό, καθώς και την πρόσβαση των επιχειρήσεων σε κεφάλαια, οικονομίες κλίμακας και καινοτομία. Όντως, η πρόσβαση σε νομοθετικά κατοχυρωμένα επαγγέλματα και η άσκησή τους αναφέρονται μεταξύ των εμποδίων που εξακολουθούν να υφίστανται για τις επιχειρήσεις στην ενιαία αγορά.

Για τον σκοπό αυτό, οι συστάσεις παρακολουθούν την πρόοδο των μεταρρυθμίσεων, αυξάνουν την ευαισθητοποίηση σχετικά με επαχθείς κανονιστικές ρυθμίσεις και εντοπίζουν τομείς για μεταρρυθμίσεις με το υψηλότερο οικονομικό δυναμικό.

Η παρούσα Ανακοίνωση αναλύει και αξιολογεί τον περιορισμό των εμποδίων που επιβάλλονται σε παρόμοια επαγγέλματα, σε όλα τα κράτη μέλη, με τη χρήση ποσοτικού δείκτη.

Η Ανακοίνωση και οι συστάσεις της αποτελούν μέρος της φιλόδοξης ατζέντας της Επιτροπής για την καλύτερη ολοκλήρωση της ενιαίας αγοράς υπηρεσιών και για να καταστεί αυτή πιο ανταγωνιστική και δυναμική, όπως ορίζεται στην επικαιροποιημένη νέα βιομηχανική στρατηγική του 2020. Αποτελούν βασική δράση του σχεδίου δράσης της Επιτροπής σχετικά με την επιβολή της νομοθεσίας στην ενιαία αγορά.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_21_3404

IV. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

► Έκδοση από την Επιτροπή κατευθυντήριων γραμμών για τη θωράκιση των έργων υποδομής έναντι της κλιματικής αλλαγής (29.07.2021)

Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία – έργα υποδομής – κλιματική αλλαγή – επενδύσεις – δομημένα συστήματα – περιουσιακά στοιχεία

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημοσίευσε νέες τεχνικές κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τη θωράκιση των έργων υποδομής έναντι της κλιματικής αλλαγής για την περίοδο 2021-2027. Οι κατευθυντήριες γραμμές θα συμβάλουν στην ενσωμάτωση κλιματικών παραμέτρων στις μελλοντικές επενδύσεις και στην ανάπτυξη έργων υποδομής από κτίρια και υποδομές δικτύων έως μια σειρά δομημένων συστημάτων και περιουσιακών στοιχείων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι θεσμικοί και ιδιωτικοί Ευρωπαίοι επενδυτές θα είναι σε θέση να λαμβάνουν αποφάσεις μετά λόγου γνώσεως σχετικά με έργα που θεωρούνται συμβατά με τη Συμφωνία του Παρισιού και τους στόχους της ΕΕ για το κλίμα.

Ως εκ τούτου, οι κατευθυντήριες γραμμές που εγκρίθηκαν θα βοηθήσουν την ΕΕ να υλοποιήσει την Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία, να εφαρμόσει τις απαιτήσεις του ευρωπαϊκού νόμου για το κλίμα και να καταστήσει οικολογικότερες τις δαπάνες της ΕΕ. Ευθυγραμμίζονται με πορεία μείωσης των καθαρών εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου κατά -55% έως το 2030 και με την κλιματική ουδετερότητα έως το 2050· ακολουθούν τις αρχές της «προτεραιότητας στην ενεργειακή απόδοση» και της «μη πρόκλησης σημαντικής ζημίας» και πληρούν τις απαιτήσεις που ορίζονται στη νομοθεσία για διάφορα ταμεία

της ΕΕ, όπως το InvestEU, ο μηχανισμός «Συνδέοντας την Ευρώπη» (ΜΣΕ), το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ), το Ταμείο Συνοχής (ΤΣ) και το Ταμείο Δίκαιης Μετάβασης (ΤΔΜ).

Ο αντίκτυπος της κλιματικής αλλαγής έχει ήδη επιπτώσεις σε περιουσιακά στοιχεία και υποδομές με μακρά διάρκεια ζωής, όπως οι σιδηρόδρομοι, οι γέφυρες ή οι σταθμοί ηλεκτροπαραγωγής, και οι επιπτώσεις αυτές αναμένεται να ενταθούν στο μέλλον. Για παράδειγμα, η δόμηση σε περιοχές που ενδέχεται να επηρεαστούν από την άνοδο της στάθμης της θάλασσας απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή· ομοίως, η αντοχή στη θερμότητα για τις σιδηροδρομικές γραμμές πρέπει να λαμβάνει υπόψη την προβλεπόμενη υψηλότερη μέγιστη θερμοκρασία και όχι τις ιστορικές τιμές. Κατά συνέπεια, είναι απαραίτητο να προσδιοριστούν με σαφήνεια υποδομές που είναι έτοιμες για ένα μέλλον που θα χαρακτηρίζεται από κλιματική ουδετερότητα και κλιματική ανθεκτικότητα – και, κατόπιν, να πραγματοποιηθούν επενδύσεις σε αυτές τις υποδομές.

Η θωράκιση έναντι της κλιματικής αλλαγής αποτελεί διαδικασία που ενσωματώνει στην ανάπτυξη έργων υποδομής μέτρα για τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής και για την προσαρμογή σε αυτήν. Οι τεχνικές κατευθυντήριες γραμμές που εγκρίθηκαν σήμερα καθορίζουν κοινές αρχές και πρακτικές για τον εντοπισμό, την ταξινόμηση και τη διαχείριση των φυσικών κλιματικών κινδύνων κατά τον σχεδιασμό, την ανάπτυξη, την εκτέλεση και την παρακολούθηση έργων και προγραμμάτων υποδομής. Η διαδικασία διακρίνεται σε δύο πυλώνες (μετριασμός, προσαρμογή) και σε δύο φάσεις (αναλυτική εξέταση, λεπτομερής ανάλυση), ενώ η τεκμηρίωση και η επαλήθευση της θωράκισης έναντι της κλιματικής αλλαγής θεωρούνται ουσιαστικό μέρος του σκεπτικού για τη λήψη επενδυτικών αποφάσεων.

Συγκεκριμένα, για τις υποδομές με διάρκεια ζωής πέραν του 2050, οι κατευθυντήριες γραμμές ορίζουν ότι η λειτουργία, η συντήρηση και ο τελικός παροπλισμός οποιουδήποτε έργου θα πρέπει να πραγματοποιούνται με κλιματικά ουδέτερο τρόπο, ο οποίος μπορεί να περιλαμβάνει παραμέτρους κυκλικής οικονομίας, όπως η ανακύκλωση ή η αναδιάθεση των υλικών. Η ανθεκτικότητα των νέων έργων υποδομής στην κλιματική αλλαγή θα πρέπει να διασφαλίζεται μέσω κατάλληλων μέτρων προσαρμογής, βάσει εκτίμησης κλιματικών κινδύνων.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_21_3943

► Καταχώριση της Ευρωπαϊκής Πρωτοβουλίας Πολιτών με τίτλο «Return the Plastics» (13.08.2021)

ανακύκλωση πλαστικών φιαλών – επιστρεφόμενη εγγύηση – ανακύκλωση – πλαστικές φιάλες

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αποφάσισε να καταχωρίσει Ευρωπαϊκή Πρωτοβουλία Πολιτών με τίτλο «Return the Plastics: μια Πρωτοβουλία Πολιτών για την εφαρμογή σε επίπεδο ΕΕ συστήματος επιστρεφόμενης εγγύησης για την ανακύκλωση πλαστικών φιαλών».

Οι διοργανωτές της πρωτοβουλίας καλούν την Επιτροπή να υποβάλει πρόταση με σκοπό:

- την καθιέρωση σε επίπεδο ΕΕ συστήματος επιστρεφόμενης εγγύησης για την ανακύκλωση πλαστικών φιαλών.
- να δοθούν κίνητρα σε όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ προκειμένου τα σουπερμάρκετ (αλυσίδες) που πωλούν πλαστικές φιάλες να εγκαταστήσουν μηχανήματα αντίστροφης πώλησης για την ανακύκλωση των πλαστικών φιαλών μετά την αγορά και χρήση τους από τον καταναλωτή και
- να κληθούν οι εταιρείες παραγωγής πλαστικών φιαλών να καταβάλλουν φόρους για το σύστημα ανακύκλωσης και επιστρεφόμενης εγγύησης των πλαστικών φιαλών (σύμφωνα με την αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει»).

Η Επιτροπή θεωρεί ότι η πρωτοβουλία αυτή είναι νομικά παραδεκτή διότι πληροί τις αναγκαίες προϋποθέσεις. Στο παρόν στάδιο, η Επιτροπή δεν έχει αναλύσει την πρωτοβουλία επί της ουσίας.

Μετά την καταχώριση, οι διοργανωτές μπορούν να αρχίσουν να συγκεντρώνουν υπογραφές. Αν, σε διάστημα ενός έτους, μια Ευρωπαϊκή Πρωτοβουλία Πολιτών συγκεντρώσει 1 εκατ. δηλώσεις υποστήριξης σε τουλάχιστον επτά διαφορετικά κράτη μέλη, η Επιτροπή θα πρέπει να λάβει θέση. Η Επιτροπή μπορεί να αποφασίσει είτε να δώσει συνέχεια στο αίτημα είτε όχι και θα πρέπει να αιτιολογήσει το σκεπτικό της.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_21_4182

► Πρόταση νέας στρατηγικής για την προστασία και την αποκατάσταση των δασών της ΕΕ (16.07.2021)

Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία – βιοποικιλότητα – δάση – προστασία – αποκατάσταση – ανθεκτικότητα

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε τη νέα στρατηγική της ΕΕ για τα δάση με ορίζοντα το 2030, μια εμβληματική πρωτοβουλία της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας που βασίζεται στη στρατηγική της ΕΕ για τη βιοποικιλότητα με ορίζοντα το 2030. Η στρατηγική συμβάλλει στη δέσμη των προτεινόμενων μέτρων με σκοπό τη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου κατά τουλάχιστον 55% έως το 2030 και την επίτευξη της κλιματικής ουδετερότητας έως το 2050 στην ΕΕ. Επίσης, βοηθά την ΕΕ να τηρήσει τη δέσμευσή της να ενισχύσει τις απορροφήσεις της από φυσικές καταβόθρες σύμφωνα με τον ευρωπαϊκό νόμο για το κλίμα. Η στρατηγική για τα δάση, αντιμετωπίζοντας από κοινού τις κοινωνικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές πτυχές, αποσκοπεί στη διασφάλιση της

πολυλειτουργικότητας των δασών της ΕΕ και αναδεικνύει τον κομβικό ρόλο που διαδραματίζουν οι δασοκόμοι.

Η στρατηγική για τα δάση καθορίζει ένα όραμα και συγκεκριμένες δράσεις για να αυξηθεί η έκταση και να βελτιωθεί η ποιότητα των δασών στην ΕΕ, καθώς και για να ενισχυθούν οι προσπάθειες για την προστασία, την αποκατάσταση και την ανθεκτικότητά τους. Οι προτεινόμενες δράσεις θα αυξήσουν τη δέσμευση του άνθρακα μέσω των βελτιωμένων καταβόθρων και αποθεμάτων, συμβάλλοντας έτσι στον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής. Η στρατηγική είναι προσηλωμένη στην αυστηρή προστασία των πρωτογενών και παλαιών δασών, στην αποκατάσταση των υποβαθμισμένων δασών και στη διασφάλιση της βιώσιμης διαχείρισής τους, κατά τρόπο που να διαφυλάσσει τις ζωτικές υπηρεσίες οικοσυστήματος που παρέχουν τα δάση και από τις οποίες εξαρτάται η κοινωνία.

Η στρατηγική προωθεί τις φιλικότερες προς το κλίμα και τη βιοποικιλότητα πρακτικές διαχείρισης των δασών, δίνει έμφαση στην ανάγκη να διατηρηθεί η χρήση της ξυλώδους βιομάζας εντός των ορίων της αειφορίας και ενθαρρύνει τη βέλτιστη αξιοποίηση του ξύλου σύμφωνα με την αρχή της αλυσιδωτής χρήσης.

Η στρατηγική προβλέπει, επίσης, την ανάπτυξη καθεστώτων ενισχύσεων για τους ιδιοκτήτες και τους διαχειριστές δασών που παρέχουν εναλλακτικές υπηρεσίες οικοσυστήματος, π.χ. διατηρώντας μέρη των δασών τους ανέπαφα. Η νέα κοινή γεωργική πολιτική (ΚΓΠ), μεταξύ άλλων, θα αποτελέσει ευκαιρία για μια πιο στοχευμένη στήριξη στους δασοκόμους και για τη βιώσιμη ανάπτυξη των δασών. Η νέα επικαιροποιημένη δομή διακυβέρνησης για τα δάση θα δημιουργήσει έναν πιο ανοικτό χώρο για τα κράτη μέλη, τους ιδιοκτήτες και τους διαχειριστές δασών, τη βιομηχανία, την ακαδημαϊκή κοινότητα και την κοινωνία των πολιτών ώστε να συζητήσουν σχετικά με το μέλλον των δασών στην ΕΕ και να συμβάλουν στη διατήρηση αυτών των πολύτιμων πόρων για τις επόμενες γενεές.

Τέλος, στη στρατηγική για τα δάση ανακοινώνεται νομοθετική πρόταση για την ενίσχυση της παρατήρησης των δασών, την υποβολή εκθέσεων και τη συλλογή δεδομένων στην ΕΕ. Η εναρμονισμένη συλλογή δεδομένων στο επίπεδο της ΕΕ, σε συνδυασμό με τον στρατηγικό σχεδιασμό στο επίπεδο των κρατών μελών, θα μας επιτρέψει να σχηματίσουμε μια ολοκληρωμένη εικόνα της κατάστασης, της προόδου και της προβλεπόμενης ανάπτυξης των δασών στην ΕΕ. Αυτό είναι υψίστης σημασίας για να διασφαλιστεί ότι τα δάση μπορούν να επιτελέσουν τις ποικίλες λειτουργίες τους όσον αφορά το κλίμα, τη βιοποικιλότητα και την οικονομία.

Η στρατηγική συνοδεύεται από χάρτη πορείας για τη φύτευση 3 δισεκατομμυρίων επιπλέον δέντρων σε ολόκληρη

ρη την Ευρώπη έως το 2030, με πλήρη σεβασμό των οικολογικών αρχών: το κατάλληλο δέντρο στον κατάλληλο τόπο και για τον κατάλληλο σκοπό.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_21_3723

V. ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

► **Η Επιτροπή εγκαινιάζει συμμαχίες για τους ημιαγωγούς και τις βιομηχανικές τεχνολογίες υπολογιστικής νέφους (19.07.2021)**

Ψηφιακή κυριαρχία – επεξεργαστές – ημιαγωγοί – υπολογιστικό νέφος – υπολογιστική παρυφών

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εγκαινίασε δύο νέες βιομηχανικές συμμαχίες: τη συμμαχία για τους επεξεργαστές και τις τεχνολογίες ημιαγωγών, και την ευρωπαϊκή συμμαχία για τα βιομηχανικά δεδομένα, την υπολογιστική παρυφών και το υπολογιστικό νέφος.

Οι δύο νέες συμμαχίες θα δώσουν ώθηση στα μικροσίπ επόμενης γενιάς και στις τεχνολογίες βιομηχανικού υπολογιστικού νέφους/υπολογιστικής παρυφών, ενώ θα δώσουν στην ΕΕ τις δυνατότητες που χρειάζεται για να ενισχύσει τις ζωτικής σημασίας ψηφιακές υποδομές, προϊόντα και υπηρεσίες της. Οι συμμαχίες θα φέρουν σε επαφή επιχειρήσεις, εκπροσώπους των κρατών μελών, πανεπιστήμια, χρήστες, καθώς και ερευνητικούς και τεχνολογικούς οργανισμούς.

Σκοπός της συμμαχίας είναι να δημιουργήσει την απαιτούμενη ικανότητα σχεδιασμού και κατασκευής για την παραγωγή αξιόπιστων επεξεργαστών και ηλεκτρονικών εξαρτημάτων νέας γενιάς. Τούτο σημαίνει μετάβαση της Ευρώπης σε δυναμικότητα παραγωγής από τα 16 νανόμετρα (nm) σε κόμβους 10nm ώστε να καλυφθούν οι σημερινές ανάγκες της Ευρώπης, καθώς και κάτω των 5 έως 2 nm και πέραν αυτών, ώστε να προβλεφθούν οι μελλοντικές τεχνολογικές ανάγκες. Οι πλέον προηγμένοι τύποι ημιαγωγών είναι αποδοτικότεροι και έχουν τη δυνατότητα να μειώσουν δραστικά τη χρησιμοποιούμενη ενέργεια εν γένει, από τα τηλέφωνα έως τα κέντρα δεδομένων.

Όπως τονίζεται στην ευρωπαϊκή στρατηγική για τα δεδομένα, ο όγκος των παραγόμενων δεδομένων αυξάνεται πάρα πολύ και σημαντικό ποσοστό των δεδομένων αναμένεται να υφίσταται επεξεργασία στις παρυφές (80% έως το 2025, από μόλις 20% σήμερα), πιο κοντά στους χρήστες και εκεί όπου παράγονται τα δεδομένα. Η αλλαγή αυτή αποτελεί για την ΕΕ σημαντικότερη ευκαιρία να ενισχύσει τις δικές της ικανότητες νέφους και παρυφών και, ως εκ τούτου, την τεχνολογική της κυριαρχία. Θα απαιτήσει την ανάπτυξη και την εξέλιξη θεμελιωδών νέων τεχνολογιών επεξεργασίας δεδομένων, που θα περιλαμβάνουν την υπολογιστική παρυφών και θα απομα-

κρύνονται από τα πλήρως συγκεντρωτικά μοντέλα υποδομών για την επεξεργασία δεδομένων.

Η ευρωπαϊκή συμμαχία για τα βιομηχανικά δεδομένα, τις παρυφές και το υπολογιστικό νέφος θα προωθήσει την εμφάνιση ανατρεπτικών τεχνολογιών στον εν λόγω κλάδο, που θα είναι υψηλής ασφάλειας, αποδοτικές ως προς την ενέργεια και τη χρήση των πόρων και πλήρως διαλειτουργικές, ενώ θα ενισχύσει την εμπιστοσύνη των χρηστών του υπολογιστικού νέφους σε όλους τους τομείς. Η συμμαχία θα εξυπηρετεί τις ειδικές ανάγκες των πολιτών, των επιχειρήσεων και του δημόσιου τομέα της ΕΕ (μεταξύ άλλων για σκοπούς στρατιωτικούς και ασφάλειας) σχετικά με την επεξεργασία εξαιρετικά ευαίσθητων δεδομένων, ενώ παράλληλα θα ενισχύσει την ανταγωνιστικότητα της βιομηχανίας της ΕΕ στον τομέα των τεχνολογιών υπολογιστικού νέφους και υπολογιστικής παρυφών.

Καθ' όλη τη διάρκεια ζωής της συμμαχίας αυτής, το έργο της θα τηρεί τις ακόλουθες βασικές αρχές και κανόνες:

- υψηλότερα πρότυπα όσον αφορά τη διαλειτουργικότητα και τη φορητότητα/αναστρεψιμότητα, τον ανοιχτό χαρακτήρα και τη διαφάνεια·
- υψηλότερα πρότυπα όσον αφορά την προστασία των δεδομένων, την κυβερνοασφάλεια και την κυριαρχία των δεδομένων·
- κορυφαία ενεργειακή απόδοση και βιωσιμότητα·
- συμμόρφωση με τις ευρωπαϊκές βέλτιστες πρακτικές υπολογιστικού νέφους, μεταξύ άλλων μέσω της τήρησης των σχετικών προτύπων, κωδικών δεοντολογίας και συστημάτων πιστοποίησης.

Οι εν λόγω συμμαχίες είναι ανοικτές στη συμμετοχή όλων των δημόσιων και ιδιωτικών οντοτήτων με νόμιμο εκπρόσωπο στην Ένωση και με σχετικές δραστηριότητες, αρκεί να πληρούν τις προϋποθέσεις που καθορίζονται στους όρους εντολής.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_21_3733

VI. ΥΓΕΙΑ

► **Θέση σε εφαρμογή από την ΕΕ του ψηφιακού πιστοποιητικού COVID (01.07.2021)**

■ *ελεύθερη κυκλοφορία – ασφάλεια – πανδημία*

Την 1η Ιουλίου 2021, τέθηκε σε εφαρμογή ο Κανονισμός για το ψηφιακό πιστοποιητικό COVID της ΕΕ. Αυτό σημαίνει ότι οι πολίτες και οι κάτοικοι της ΕΕ μπορούν πλέον να παραλαμβάνουν και να επαληθεύουν τα ψηφιακά τους πιστοποιητικά COVID σε ολόκληρη την ΕΕ. 21 κράτη μέλη, καθώς και η Νορβηγία, η Ισλανδία και το Λιχτενστάιν πριν από τη σημερινή προθεσμία, ενώ πέντε χώρες της ΕΕ ξεκινούν σήμερα.

Στόχος του ψηφιακού πιστοποιητικού COVID της ΕΕ είναι να διευκολύνει την ασφαλή και ελεύθερη κυκλοφορία στο εσωτερικό της ΕΕ κατά τη διάρκεια της πανδημίας COVID-19. Όλοι οι Ευρωπαίοι και όλες οι Ευρωπαϊκές έχουν το δικαίωμα στην ελεύθερη κυκλοφορία, ακόμη και χωρίς το πιστοποιητικό, αλλά το πιστοποιητικό θα διευκολύνει τις μετακινήσεις, καθώς θα συμβάλλει στην εξαίρεση των κατόχων του από περιορισμούς, όπως η καραντίνα.

Το ψηφιακό πιστοποιητικό COVID της ΕΕ θα είναι προσβάσιμο σε όλες και όλους και θα καλύπτει τον εμβολιασμό κατά της COVID-19, την υποβολή σε εξετάσεις για την ανίχνευσή της και την ανάρρωση από αυτή, θα είναι δωρεάν και διαθέσιμο σε όλες τις γλώσσες της ΕΕ, θα είναι διαθέσιμο σε ψηφιακή και έντυπη μορφή, θα είναι ασφαλές και θα περιλαμβάνει ψηφιακά υπογεγραμμένο κωδικό QR.

Με βάση τους νέους κανόνες, τα κράτη μέλη δεν πρέπει να επιβάλλουν πρόσθετους ταξιδιωτικούς περιορισμούς στους κατόχους ψηφιακού πιστοποιητικού COVID της ΕΕ, εκτός εάν είναι αναγκαίοι και αναλογικοί για τη διασφάλιση της δημόσιας υγείας.

Επιπλέον, η Επιτροπή δεσμεύτηκε να κινητοποιήσει 100 εκατ. ευρώ στο πλαίσιο του μέσου στήριξης έκτακτης ανάγκης για την ενίσχυση των κρατών μελών στην παροχή οικονομικά προσιτών τεστ.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_21_3343

VII. ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

► **Ιστορική παγκόσμια συμφωνία για τη διασφάλιση δικαιότερης φορολογίας των πολυεθνικών επιχειρήσεων (10.07.2021)**

φορολογία επιχειρήσεων – διεθνές σύστημα φορολογίας – ανταγωνισμός – ΟΟΣΑ

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή χαιρέτισε την ιστορική παγκόσμια συμφωνία που προσυπογράφηκε από τους Υπουργούς Οικονομικών της G20 και διοικητές κεντρικών τραπεζών, η οποία αναμένεται να φέρει δικαιοσύνη και σταθερότητα στο διεθνές πλαίσιο εταιρικής φορολογίας.

Η πρωτοφανής αυτή συναίνεση θα οδηγήσει σε πλήρη μεταρρύθμιση του διεθνούς συστήματος εταιρικής φορολογίας. Η εξέλιξη αυτή θα συμπεριλάβει αναδιανομή των φορολογικών δικαιωμάτων, που σημαίνει ότι οι μεγαλύτερες εταιρείες παγκοσμίως θα κληθούν να πληρώσουν φόρο στον τόπο άσκησης των δραστηριοτήτων τους. Συγχρόνως, ένας παγκόσμιος κατώτατος αποτελεσματικός φορολογικός συντελεστής 15% τουλάχιστον θα συμβάλει στην ανάσχεση του επιθετικού φορολογικού σχεδιασμού και θα σταματήσει τον ανταγωνισμό για όλο και χαμηλότερη φορολογία.

Το έργο υπό την αιγίδα του Πλαισίου χωρίς αποκλεισμούς του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) επικεντρώνεται σε δύο κύρια ζητήματα:

- Την προσαρμογή των διεθνών κανόνων σχετικά με τον επιμερισμό της φορολόγησης των εταιρικών κερδών μεταξύ χωρών ώστε να αντικατοπτρίζεται η μεταβαλλόμενη φύση των επιχειρηματικών μοντέλων, μεταξύ αυτών η ικανότητα των επιχειρήσεων να δραστηριοποιούνται χωρίς φυσική παρουσία. Βάσει των νέων κανόνων, ένα μερίδιο των πλεοναζόντων κερδών των μεγαλύτερων, πλέον κερδοφόρων πολυεθνικών επιχειρήσεων θα αναδιανέμεται σε δικαιούσες αγορές στις οποίες βρίσκονται καταναλωτές ή χρήστες

- Τη διασφάλιση ότι οι πολυεθνικές επιχειρήσεις υπόκεινται σε ένα ελάχιστο αποτελεσματικό επίπεδο φορολόγησης σε όλα τα κέρδη τους κάθε χρόνο. Το επίπεδο αυτό θα τεθεί τουλάχιστον σε ποσοστό 15% και θα εφαρμόζεται σε όλους τους πολυεθνικούς ομίλους που πραγματοποιούν συνδυασμένα έσοδα άνω των 750 εκατ. ευρώ.

Οι τεχνικές λεπτομέρειες της συμφωνίας θα αποτελέσουν αντικείμενο διαπραγμάτευσης κατά τους προσεχείς μήνες με σκοπό να οδηγήσουν και τα 139 μέλη του χωρίς αποκλεισμούς Πλαισίου σε μια οριστική συμφωνία τον Οκτώβριο. Μόλις επιτευχθεί παγκόσμια συμφωνία βασισμένη στη συναίνεση και στους δύο πυλώνες, η Επιτροπή θα κινηθεί γρήγορα στην πρόταση μέτρων για την εφαρμογή τους στην ΕΕ, σύμφωνα με το θεματολόγιο της ΕΕ για τη φορολογία και τις ανάγκες της ενιαίας αγοράς.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_21_3582

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής

Επιμ.: Κωνσταντίνος Π. Θεοδωρίδης

► Έκθεση ανοικτού διαδικτύου 2020-2021

Τον Ιούλιο του 2021, η Εθνική Επιτροπή Τηλεπικοινωνιών και Ταχυδρομείων (ΕΕΤΤ) δημοσίευσε την Έκθεση Ανοικτού Διαδικτύου 2020-2021. Η Έκθεση περιλαμβάνει τις ενέργειες της ΕΕΤΤ για την εφαρμογή του Ευρωπαϊκού Κανονισμού (ΕΕ) 2015/2120 για το ανοικτό δίκτυο και τα βασικότερα ευρήματα για την κατάσταση του ανοικτού διαδικτύου στην Ελλάδα κατά την περίοδο αναφοράς, ήτοι από τον Μάιο του 2020 έως τον Απρίλιο του 2021. Η Έκθεση περιλαμβάνει ενότητες για την παρακολούθηση της απόδοσης των δικτύων, τις εφαρμοζόμενες πρακτικές διαχείρισης κίνησης, τις εξειδικευμένες υπηρεσίες (όπως IPTV, VoIP/VoLTE, VPN), τους περιορισμούς στη χρήση εξοπλισμού, τις εμπορικές πρακτικές των παρόχων σχετικά με διαφοροποιημένη χρέωση περιεχομένου και εφαρμογών, τη διαφάνεια και ενημέρωση των συνδρομητών, καθώς και την καταγραφή σχετικών παραπόνων συνδρομητών.

Ορόσημο κατά την περίοδο αναφοράς αποτέλεσε η πλήρης εφαρμογή του Εθνικού Κανονισμού Ανοικτού Διαδικτύου (ΕΚΑΔ), με τη θέση σε ισχύ των διατάξεων για τις ταχύτητες σε σταθερά και κινητά δίκτυα στις 25/11/2020 και 1/3/2021, αντίστοιχα. Η εφαρμογή των διατάξεων του ΕΚΑΔ συνέβαλε στην αύξηση του ενδιαφέροντος από πλευράς των χρηστών για έλεγχο της ταχύτητας, καθώς συνδέεται με τη δυνατότητα διεκδίκησης αποζημιώσεων σε περίπτωση αποκλίσεων της πραγματικής ταχύτητας από την ταχύτητα που αναφέρεται στους όρους της σύμβασης. Ειδικότερα στα κινητά δίκτυα, η θέση σε ισχύ του ΕΚΑΔ περιέλαβε τη δημοσίευση από τους παρόχους διαδραστικών «χαρτών ταχυτήτων», μέσω των οποίων ο χρήστης μπορεί να κάνει αναζήτηση βάσει διεύθυνσης και να ενημερωθεί για την ταχύτητα στην περιοχή που τον ενδιαφέρει. Η ρύθμιση αυτή αυξάνει σημαντικά τη διαφάνεια, παρέχοντας ενημέρωση για τις ταχύτητες κινητής σε όλη την Ελλάδα.

Στις πρακτικές διαχείρισης κίνησης καταγράφονται πολιτικές ορθής χρήσης με περιορισμούς ταχύτητας σε πολύ μεγάλο αριθμό προγραμμάτων (περιλαμβανομένων προγραμμάτων με «απεριόριστα» δεδομένα), σε 4G routers, καθώς και σε προγράμματα δορυφορικής πρόσβασης στο διαδίκτυο. Οι περιορισμοί αυτοί, οι οποίοι πολλές φορές δεν είναι γνωστοί στους καταναλωτές, έχουν ως συνέπεια την απότομη πτώση της ταχύτητας σε περιπτώσεις μεγάλης χρήσης δεδομένων. Σχετικά με τους περιορισμούς που επιβάλλονται από τους παρόχους στην πρόσβαση σε ιστοσελίδες για συμμόρφωση με τη νομοθεσία ή αποφάσεις δικαστηρίων, κατά τα τελευταία έτη παρα-

τηρείται μείωση του αριθμού ιστοσελίδων με παράνομα τυχερά παιχνίδια, αλλά αύξηση ιστοσελίδων που μπλοκάρονται λόγω δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας.

Τέλος, αξιοσημείωτο εύρημα της φετινής Έκθεσης είναι ότι η τηλεόραση μέσω διαδικτύου (IPTV) από τους περισσότερους παρόχους δεν δίνεται πλέον ως εξειδικευμένη, αλλά ως απλή OTT (Over The Top) υπηρεσία, παρόμοια με άλλες πλατφόρμες τηλεόρασης (Youtube, Netflix, κ.λπ.).

Σχετικά links:

Ολόκληρη η Έκθεση ανοικτού διαδικτύου 2020-2021: https://www.eett.gr/opencms/export/sites/default/EETT/Electronic_Communications/Telecoms/OpenInternet/AnnualReport/NN_report_2020-2021_EETT.pdf

► Κλαδική έρευνα στο ηλεκτρονικό εμπόριο

Στη σύγχρονη εποχή, τόσο οι καταναλωτές όσο και οι επιχειρήσεις επωφελούνται από τα πολλά και σημαντικά πλεονεκτήματα των ψηφιακών καταστημάτων και πλατφορμών έναντι των παραδοσιακών, φυσικών καναλιών διανομής. Το ηλεκτρονικό εμπόριο είναι, άλλωστε, αναμφίβολα βασικός μοχλός προώθησης του τιμολογιακού ανταγωνισμού λόγω συγκεκριμένων παραμέτρων, όπως είναι, ενδεικτικά, το χαμηλότερο κόστος λειτουργίας των διαδικτυακών λιανοπωλητών και η ευκολία στην αναζήτηση προϊόντων και τη σύγκριση τιμών. Εντούτοις, η τεχνητή νοημοσύνη, η χρήση αλγορίθμων και η δυνατότητα αξιοποίησης των μαζικών δεδομένων (bigdata) μπορούν σε ορισμένες περιπτώσεις να διευκολύνουν την υιοθέτηση πρακτικών που ζημιώνουν τους καταναλωτές.

Σε αυτό το πλαίσιο, η Επιτροπή Ανταγωνισμού, λαμβάνοντας υπόψη τη σημαντική θέση που κατέχει πλέον το ηλεκτρονικό εμπόριο στις καταναλωτικές συνήθειες των Ελλήνων ως ένα αξιόπιστο σύστημα διανομής προϊόντων και υπηρεσιών, αλλά και τη δυνατότητα των σύγχρονων τεχνολογικών μέσων να ευνοήσουν την ανάπτυξη στρεβλώσεων του ανταγωνισμού στο ψηφιακό περιβάλλον, αποφάσισε ήδη από την άνοιξη του 2020 την έναρξη κλαδικής έρευνας στο ηλεκτρονικό εμπόριο, ασκώντας τη σχετική αρμοδιότητα που έχει αναλάβει βάσει του άρθρου 40 του ν. 3959/2011. Η Επιτροπή Ανταγωνισμού ανέλαβε την πρωτοβουλία να ερευνήσει σε βάθος τις ανταγωνιστικές συνθήκες που επικρατούν στο ψηφιακό περιβάλλον, προκειμένου να ενισχύσει την ευημερία των καταναλωτών, αλλά και να συνεισφέρει με τη δράση της στην ψηφιακή μετάλλαξη της χώρας και την προώθηση της καινοτομίας.

Συγκυριακά, η έναρξη της κλαδικής έρευνας στο ηλεκτρονικό εμπόριο συνέπεσε χρονικά με μια περίοδο κατά την οποία η πανδημία του κορωνοϊού (COVID-19) έχει αυξήσει αισθητά την εξάρτηση των Ελλήνων από τις εμπορικές δραστηριότητες των διαδικτυακών λιανοπωλητών. Υπό αυτή την έννοια, εντάσσεται στο πλαίσιο των ευρύτερων δράσεων που έχει αναλάβει η Επιτροπή Ανταγωνισμού για την προστασία των καταναλωτών κατά το δύσκολο αυτό διάστημα.

Στις 2 Αυγούστου 2021, η Επιτροπή Ανταγωνισμού δημοσίευσε την Ενδιάμεση Έκθεση της Κλαδικής Έρευνας στο ηλεκτρονικό εμπόριο και, παράλληλα, κήρυξε την έναρξη δημόσιας διαβούλευσης, προσκαλώντας κάθε ενδιαφερόμενο να διατυπώσει τις απόψεις και τα σχόλια του επί της Ενδιάμεσης Έκθεσης σε σχετική ημερίδα-τηλεδιάσκεψη που διοργανώνει τον Σεπτέμβριο του 2021.

Σχετικά links:

Η Ενδιάμεση Έκθεση:

https://www.epant.gr/files/2021/INTERIM_ECOMMERCE.pdf

Επισκόπηση σκοπιμότητας:

https://www.epant.gr/files/2020/e-commerce/skopimotita_antikeimeno_kladikis.pdf

Τηλεδιαβούλευση:

https://www.youtube.com/watch?v=xw0acQbBO_Q&list=PLImAi0QiFS1HTWIKPKj2s7lx_8JM1dokO

Βλ. επίσης:

https://www.epant.gr/files/2021/Ecommerce_Executive_Summary_el.pdf

► Επίσημες μεταφράσεις μέσω gov.gr

Από τις 2 Σεπτεμβρίου 2021, οι πολίτες που επιθυμούν να χρησιμοποιήσουν τη διαδικασία επίσημης μετάφρασης εγγράφων του Υπουργείου Εξωτερικών μπορούν να εξυπηρετούνται με ψηφιακό τρόπο, απλούστερα, ταχύτερα και με ασφάλεια, μέσω της Ενιαίας Ψηφιακής Πύλης του Δημοσίου gov.gr.

Η διαδικασία περιλαμβάνει δύο νέες ψηφιακές υπηρεσίες που σχεδιάστηκαν από τη Γενική Γραμματεία Ψηφιακής Διακυβέρνησης και Απλούστευσης Διαδικασιών του Υπουργείου Ψηφιακής Διακυβέρνησης και τις αρμόδιες υπηρεσίες του Υπουργείου Εξωτερικών. Οι νέες υπηρεσίες αφορούν, αφενός, την αναζήτηση πιστοποιημένου μεταφραστή (για πολίτες και επιχειρήσεις) και, αφετέρου, την καταχώριση στοιχείων μετάφρασης (για τους πιστοποιημένους μεταφραστές).

Οι υπηρεσίες είναι σχεδιασμένες με εξαιρετικά απλό και φιλικό στον πολίτη τρόπο. Πιο συγκεκριμένα, ο πολίτης δεν απαιτείται να επισκεφτεί την πρώην Μεταφραστική Υπηρεσία του Υπουργείου Εξωτερικών. Συνδέεται με τους κωδικούς Taxisnet στο gov.gr και μπορεί να αναζητήσει εύκολα και γρήγορα τον πιστοποιημένο μεταφραστή που επιθυμεί στο Μητρώο Πιστοποιημένων Μετα-

φραστών του Υπουργείου Εξωτερικών. Η επικοινωνία του πολίτη και του μεταφραστή καθώς και η αποστολή των εγγράφων μπορεί να πραγματοποιηθεί αποκλειστικά ψηφιακά, χωρίς να απαιτείται επίσκεψη σε κάποια δημόσια υπηρεσία. Οι μεταφράσεις φέρουν μοναδικό κωδικό και εγκεκριμένη ηλεκτρονική υπογραφή του μεταφραστή.

Οι πιστοποιημένοι μεταφραστές μεταφράζουν επίσημα, από ξένη γλώσσα στην ελληνική και αντίστροφα, παρέχοντας τις υπηρεσίες τους ως ελεύθεροι επαγγελματίες-αυτοαπασχολούμενοι. Τα έγγραφα που μεταφράζονται επισήμως μπορούν να είναι:

- Δημόσια και ιδιωτικά έγγραφα, είτε αυτά προσκομίζονται από ιδιώτες είτε από δημόσιες υπηρεσίες.
- Αλλοδαπά δημόσια έγγραφα, όπως αυτά ορίζονται από τη Σύμβαση της Χάγης, εφόσον φέρουν την επισήμειση της Σύμβασης της Χάγης «APOSTILLE», στην περίπτωση που προέρχονται από Αρχή χώρας συμβεβλημένης στη Σύμβαση αυτή.

Η επίσημη μετάφραση των ιδιωτικών εγγράφων πραγματοποιείται όταν αυτά φέρουν επικύρωση ή θεώρηση. Οι πιστοποιημένοι μεταφραστές δύνανται να μεταφράζουν και ανεπικύρωτα ή αθεώρητα ή ανυπόγραφα ή μηχανογραφημένα ιδιωτικά έγγραφα, η μετάφραση των οποίων δεν αποτελεί επίσημη μετάφραση.

Οι νέες αυτές υπηρεσίες υλοποιούνται στο πλαίσιο του ν. 4781/2021 «Οργάνωση και λειτουργία Υπουργείου Εξωτερικών, Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού, ρύθμιση θεμάτων διεθνούς αναπτυξιακής συνεργασίας και ανθρωπιστικής βοήθειας και άλλες διατάξεις» και φορείς υλοποίησής τους είναι το Εθνικό Δίκτυο Υποδομών, Τεχνολογίας και Έρευνας (ΕΔΥΤΕ Α.Ε. – GRNET), φορέας του Υπουργείου Ψηφιακής Διακυβέρνησης, και η Γενική Γραμματεία Πληροφοριακών Συστημάτων Δημόσιας Διοίκησης του Υπουργείου Ψηφιακής Διακυβέρνησης.

Σχετικά links:

Ο ιστότοπος των νέων υπηρεσιών:

<https://metafraseis.services.gov.gr/>

Το θεσμικό πλαίσιο:

<https://metafraseis.services.gov.gr/thesmiko-plaisio/>

► myAADE

Στις 16 Σεπτεμβρίου 2021, τέθηκε σε λειτουργία η νέα ψηφιακή πύλη της Ανεξάρτητης Αρχής Δημοσίων Εσόδων, myAADE. Πρόκειται για το νέο φιλικό ψηφιακό περιβάλλον, που αντικαθιστά το Taxisnet.

Η νέα ψηφιακή πύλη παρέχει τις εξής δυνατότητες:

- πρόσβαση σε όλες τις ψηφιακές εφαρμογές της ΑΑΔΕ (δηλώσεις φόρων, ρυθμίσεις, φορολογία ακινήτων και οχημάτων, ηλεκτρονικά βιβλία myDATA, κ.λπ.),

- διαχείριση του λογαριασμού και των στοιχείων επικοινωνίας, καθώς και μεταβολή στοιχείων επιχείρησης,
- ενημέρωση για οφειλές, πληρωμές και επιστροφές και δυνατότητα πληρωμής ή ρύθμισης οφειλών,
- απόκτηση ΑΦΜ και κλειδάριθμου,
- υποβολή αιτημάτων ψηφιακά προς την αρμόδια υπηρεσία της ΑΑΔΕ,
- κλείσιμο ραντεβού με υπάλληλο της αρμόδιας υπηρεσίας της ΑΑΔΕ.

Σχετικά links:

Ο ιστότοπος της νέας ψηφιακής πύλης:

<https://www1.aade.gr/gsisapps5/myaade/#!/arxiki>

Βλ. επίσης:

<https://www.youtube.com/watch?v=Ojtdc7N2S8U>

► Πορεία προς την ψηφιακή δεκαετία

Περί τα μέσα Σεπτεμβρίου του 2021, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε μια πορεία προς την ψηφιακή δεκαετία, ήτοι ένα συγκεκριμένο σχέδιο για την επίτευξη του ψηφιακού μετασχηματισμού της κοινωνίας και της οικονομίας μας έως το 2030. Η προτεινόμενη πορεία προς την ψηφιακή δεκαετία θα μετουσιώσει τις ψηφιακές φιλοδοξίες της Ένωσης για το 2030 σε έναν συγκεκριμένο μηχανισμό υλοποίησης. Το πλάνο αυτό στηρίζεται σε έναν ετήσιο μηχανισμό συνεργασίας με τα κράτη μέλη για την επίτευξη των στόχων του 2030 για την ψηφιακή δεκαετία, σε επίπεδο Ένωσης, στους τομείς των ψηφιακών δεξιοτήτων, των ψηφιακών υποδομών, της ψηφιοποίησης των επιχειρήσεων και των δημόσιων υπηρεσιών. Επίσης, η πορεία αποσκοπεί στον προσδιορισμό και την υλοποίηση ψηφιακών έργων μεγάλης κλίμακας με τη συμμετοχή της Επιτροπής και των κρατών μελών.

Η πανδημία COVID-19 κατέδειξε τον κεντρικό ρόλο που διαδραματίζει η ψηφιακή τεχνολογία για την οικοδόμηση ενός βιώσιμου μέλλοντος με ευημερία. Ειδικότερα, η κρίση έφερε στο φως τη διάσταση μεταξύ των ψηφιακά ικανών επιχειρήσεων και εκείνων που δεν έχουν ακόμη υιοθετήσει ψηφιακές λύσεις και ανέδειξε το χάσμα μεταξύ των επαρκώς συνδεδεμένων αστικών περιοχών και των αγροτικών ή απομακρυσμένων περιοχών. Η ψηφιοποίηση προσφέρει πολλές νέες ευκαιρίες στην ευρωπαϊκή αγορά, όπου περισσότερες από 500.000 θέσεις εργασίας για εμπειρογνώμονες στον τομέα της κυβερνοασφάλειας και των δεδομένων παρέμειναν κενές το 2020. Σύμφωνα με τις ευρωπαϊκές αξίες, η πορεία προς την ψηφιακή δεκαετία θα πρέπει να ενισχύει τον ηγετικό ρόλο στα ψηφιακά θέματα και να προωθή ανθρωποκεντρικές και βιώσιμες ψηφιακές πολιτικές που θα ενισχύουν τη θέση πολιτών και επιχειρήσεων.

Η ψηφιακή πρόοδος στα κράτη μέλη υπήρξε πολύ άنيση τα τελευταία χρόνια. Η τάση δείχνει ότι η πρόοδος των

χωρών που προχωρούσαν με βραδύ ρυθμό πριν από πέντε χρόνια παρέμεινε αργή μέχρι σήμερα. Με αυτή τη νέα πορεία προς την ψηφιακή δεκαετία, θα υπάρξει δι-αρθρωμένη συνεργασία για την επίτευξη των συμφωνημένων στόχων, αναγνωρίζοντας παράλληλα τις διαφορές μεταξύ των σημείων εκκίνησης των κρατών μελών.

Συγκεκριμένα, η Επιτροπή προτείνει τη δημιουργία ενός ετήσιου μηχανισμού συνεργασίας με τα κράτη μέλη, ο οποίος θα αποτελείται από:

- Ένα δομημένο, διαφανές και κοινό σύστημα παρακολούθησης με βάση τον δείκτη ψηφιακής οικονομίας και κοινωνίας (DESI) για τη μέτρηση της προόδου στην επίτευξη καθενός από τους στόχους για το 2030, το οποίο θα περιλαμβάνει και βασικούς δείκτες επιδόσεων.
- Ετήσια έκθεση για την «Κατάσταση της ψηφιακής δεκαετίας», στην οποία η Επιτροπή θα αξιολογεί την πρόοδο και θα διατυπώνει συστάσεις για δράσεις.
- Πολυετείς στρατηγικούς χάρτες πορείας για την ψηφιακή δεκαετία ανά κράτος μέλος, στους οποίους τα κράτη μέλη θα περιγράφουν τις πολιτικές και τα μέτρα που έχουν θεσπίσει ή προγραμματίσει για τη στήριξη των στόχων του 2030.
- Δομημένο ετήσιο πλαίσιο για τη συζήτηση και την αντιμετώπιση τομέων στους οποίους σημειώνεται ανεπαρκής πρόοδος, μέσω συστάσεων και κοινών δεσμεύσεων μεταξύ της Επιτροπής και των κρατών μελών.
- Μηχανισμό για τη στήριξη της υλοποίησης πολυκρατικών έργων.

Τα πολυκρατικά έργα είναι έργα μεγάλης κλίμακας που θα συμβάλουν στην επίτευξη των στόχων για τον ψηφιακό μετασχηματισμό της Ευρώπης έως το 2030, έργα που κανένα μεμονωμένο κράτος μέλος δεν θα μπορούσε να αναπτύξει από μόνο του. Τα έργα αυτά θα επιτρέψουν στα κράτη μέλη να συνενώσουν και να συγκεντρώσουν πόρους για την ανάπτυξη ψηφιακών ικανοτήτων σε τομείς θεμελιώδους σημασίας για την ενίσχυση της ψηφιακής κυριαρχίας της Ευρώπης και για την τροφοδότηση της ανάκαμψής της.

Η Επιτροπή έχει προσδιορίσει έναν αρχικό κατάλογο πολυκρατικών έργων, ο οποίος περιλαμβάνει διάφορους τομείς για επενδύσεις: υποδομές δεδομένων, επεξεργαστές χαμηλής κατανάλωσης, επικοινωνίες 5G, υπολογιστική υψηλών επιδόσεων, ασφαλής κβαντική επικοινωνία, δημόσια διοίκηση, τεχνολογίες blockchain, κόμβοι ψηφιακής καινοτομίας, και επένδυση στις ψηφιακές δεξιότητες των ανθρώπων. Οι διάφοροι στόχοι θα επιταχύνουν τη διαδικασία ψηφιοποίησης και θα οδηγήσουν σε μεγαλύτερη ανθεκτικότητα και τεχνολογική κυριαρχία, προσελκύνοντας περισσότερους ειδικούς της αγοράς να εργαστούν σε ψηφιακά πεδία, ή παρέχοντας κίνητρα σε

διάφορους κλάδους για την ανάπτυξη ψηφιακών τεχνολογιών στην Ευρώπη.

Η ετήσια έκθεση για την «Κατάσταση της ψηφιακής δεκαετίας» θα παρέχει τις απαραίτητες πληροφορίες ώστε να λαμβάνονται υπόψη οι εξελίξεις και τα κενά που εντοπίζονται στον ψηφιακό μετασχηματισμό της Ευρώπης, και θα επικαιροποιεί τον κατάλογο των πολυκρατικών έργων. Τα πολυκρατικά έργα θα αντλούν επενδύσεις από χρηματοδοτικούς πόρους της ΕΕ, μεταξύ άλλων και από τον μηχανισμό ανάκαμψης και ανθεκτικότητας, καθώς και από τα κράτη μέλη. Κατά περίπτωση, μπορούν να επενδύουν στα έργα και άλλοι δημόσιοι και ιδιωτικοί φορείς. Η Επιτροπή, ενεργώντας ως ο επιταχυντής των πολυκρατικών έργων και προκειμένου να εξασφαλίσει ευρεία συμμετοχή και επιτυχή υλοποίηση, θα βοηθά τα κράτη μέλη να εντοπίζουν τα συμφέροντά τους από τα πολυκρατικά έργα, θα προσφέρει καθοδήγηση σχετικά με τους μηχανισμούς υλοποίησης και θα παρέχει τη συνδρομή της κατά την υλοποίηση. Το πρόγραμμα, μάλιστα, προβλέπει μια νέα νομική δομή, την Κοινοπραξία Ευρωπαϊκής Ψηφιακής Υποδομής (EDIC), η οποία επιτρέπει την ταχεία και ευέλικτη οργάνωση και υλοποίηση πολυκρατικών έργων.

Η προτεινόμενη πορεία προς την ψηφιακή δεκαετία υποστηρίζεται από τα αποτελέσματα διαφόρων διαβου-

λεύσεων κατά τις οποίες πολίτες, επιχειρήσεις, δημόσιες διοικήσεις, κράτη μέλη, βιομηχανία και οργανισμοί εξέφρασαν τις απόψεις τους σχετικά με το τι χρειάζεται για έναν επιτυχημένο ευρωπαϊκό ψηφιακό μετασχηματισμό. Επιπλέον, η υλοποίησή της, συμπεριλαμβανομένου του σχεδιασμού πρωτοβουλιών παρακολούθησης, θα υποστηρίζεται από συζητήσεις στο διαδικτυακό φόρουμ που είναι αφιερωμένο στην Ψηφιακή Πυξίδα.

Σχετικά links:

Ο ιστότοπος της πορείας προς την ψηφιακή δεκαετία:

<https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/europes-digital-decade>

Συχνές ερωτήσεις και απαντήσεις:

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/qanda_21_4631

Ενημερωτικό υλικό:

<https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/factsheet-policy-programme-path-digital-decade>

Διαδικτυακό φόρουμ Ψηφιακής Πυξίδας:

<https://futurium.ec.europa.eu/en/digital-compass>

Για προτάσεις, κρίσεις και ερωτήσεις, η επικοινωνία μας συνεχίζεται διαδικτυακά από το blog της στήλης στη διεύθυνση <http://e-pikaira.blogspot.com>.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Ι. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Α. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Ιούνιος – Αύγουστος 2021)

Ι. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Κατευθυντήριες γραμμές της Ευρωπαϊκής Αρχής Τραπεζών (EAT)

Έλλειψη αρμοδιότητας

προδικαστική παραπομπή – άρθρα 263 και 267 ΣΛΕΕ – πράξη της Ένωσης η οποία δεν είναι νομικώς δεσμευτική – δικαστικός έλεγχος – κατευθυντήριες γραμμές της Ευρωπαϊκής Αρχής Τραπεζών (EAT) – ρυθμίσεις επίβλεψης και διακυβέρνησης προϊόντων λιανικής τραπεζικής – κύρος – αρμοδιότητα της EAT

ΔΕΕ C-911/19, FBF, 15.07.2021, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: L. Bay Larsen, Γεν. Εισαγγελέας: M. Bobek, ECLI:EU:C:2021:599 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία των άρθρων 263 και 267 ΣΛΕΕ καθώς και το κύρος των κατευθυντηρίων γραμμών της Ευρωπαϊκής Αρχής Τραπεζών (στο εξής: EAT), της 22ας Μαρτίου 2016, σχετικά με τις ρυθμίσεις επίβλεψης και διακυβέρνησης προϊόντων λιανικής τραπεζικής (EBA/GL/2015/18) (στο εξής: επίμαχες κατευθυντήριες γραμμές), και υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Γαλλικής Ένωσης Τραπεζών (στο εξής: FBF) και της Αρχής προληπτικής εποπτείας και εξυγίανσης της Γαλλίας (στο εξής: ACPR), σχετικά με ανακοίνωση που εξέδωσε η δεύτερη με την οποία δήλωσε ότι συμμορφωνόταν προς τις επίμαχες κατευθυντήριες γραμμές.

Το ιστορικό της υπόθεσης έχει αναλυτικότερα ως εξής. Στις 8 Σεπτεμβρίου 2017, η ACPR ανακοίνωσε ότι συμμορφωνόταν προς τις επίμαχες κατευθυντήριες γραμμές της EAT και ότι αυτές ίσχυαν για το σύνολο των ιδρυμάτων που υπέκειντο στον έλεγχό της. Στις 8 Νοεμβρίου 2017, η FBF υπέβαλε, ενώπιον του Conseil d'État (στο εξής: αιτούν δικαστήριο), αίτηση ακύρωσης κατά της ανακοίνωσης της ACPR για τον λόγο ότι, όπως υποστήριξε, η ανακοίνωση αυτή βασιζόταν στις επίμαχες κατευθυντήριες γραμμές οι οποίες είχαν εκδοθεί καθ' υπέρβαση της αρμοδιότητας της EAT. Έχοντας διαπιστώσει ότι η επίμαχη στην κύρια δίκη ανακοίνωση της ACPR πρέπει να θεωρηθεί βλαπτική για την FBF, το αιτούν δικαστήριο επεσήμανε ότι, βάσει της νομολογίας του Δικαστηρίου, η FBF δεν δύναται να αμφισβητήσει κατ' ένσταση το κύρος των επίμαχων κατευθυντηρίων γραμμών σε περίπτωση στην οποία θα είχε κριθεί ότι ενομιμοποιείτο να ασκή-

σει προσφυγή ακύρωσης κατ' αυτών δυνάμει του άρθρου 263 ΣΛΕΕ. Διερωτάται, κατά συνέπεια, αν η FBF είχε εν προκειμένω τη δυνατότητα να ασκήσει τέτοιο ένδικο βοήθημα. Με άλλες λέξεις, διερωτάται αν οι επίμαχες κατευθυντήριες γραμμές θα μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο προσφυγής ακύρωσης κατά την έννοια του άρθρου 263 ΣΛΕΕ. Υπό τις συνθήκες αυτές, το αιτούν δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα.

Αρχικά, το Δικαστήριο παρατηρεί ότι από το περιεχόμενο των επίμαχων κατευθυντηρίων γραμμών, το πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται και τις εξουσίες του φορέα που τις εξέδωσε προκύπτει ότι οι εν λόγω κατευθυντήριες γραμμές δεν μπορούν να θεωρούνται ότι παράγουν δεσμευτικά έννομα αποτελέσματα για τις αρμόδιες αρχές. Ομοίως, δεν μπορεί να γίνει δεκτό ότι οι κατευθυντήριες γραμμές της EAT παράγουν, αυτές καθεαυτές, δεσμευτικά αποτελέσματα έναντι των χρηματοοικονομικών ιδρυμάτων, στο μέτρο που, σύμφωνα με το άρθρο 16 παρ. 3 εδάφιο δ' του Κανονισμού 1093/2010 σχετικά με τη σύσταση Ευρωπαϊκής Εποπτικής Αρχής, τα χρηματοοικονομικά ιδρύματα υποχρεούνται μόνο να αναφέρουν κατά πόσο συμμορφώθηκαν με τις ως άνω κατευθυντήριες γραμμές. Συνεπώς, οι επίμαχες κατευθυντήριες γραμμές, ως μη παράγουσες δεσμευτικά έννομα αποτελέσματα, δεν μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο προσφυγής ακύρωσης δυνάμει του άρθρου 263 ΣΛΕΕ.

Ακολούθως, το Δικαστήριο ερωτάται εάν, δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, είναι το ίδιο αρμόδιο να εκτιμήσει το κύρος πράξεων όπως οι επίμαχες κατευθυντήριες γραμμές. Στο πλαίσιο αυτό, υπενθυμίζεται ότι, σύμφωνα με πάγια νομολογία, το γεγονός ότι μια πράξη δεν παράγει δεσμευτικά έννομα αποτελέσματα δεν αναιρεί την αρμοδιότητα του Δικαστηρίου να αποφανθεί επί του κύρους της. Με προγενέστερη απόφασή του, εξάλλου, το Δικαστήριο έχει κρίνει εαυτό αρμόδιο να αποφανθεί προδικαστικώς επί του κύρους μιας σύστασης της EAT μη παράγουσας δεσμευτικά έννομα αποτελέσματα. Δεδομένου τούτου, τίθεται, στη συνέχεια, το ερώτημα αν το δίκαιο της Ένωσης επιβάλλει να εξαρτάται το παραδεκτό, ενώπιον εθνικού δικαστηρίου, ένστασης έλλειψης νομιμότητας προβαλλόμενης κατά πράξης της Ένωσης από την προϋπόθεση ότι η πράξη αυτή αφορά άμεσα και ατομικά τον διάδικο ο οποίος προβάλλει την ένσταση. Συναφώς, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι το άρθρο 263 εδάφιο δ' ΣΛΕΕ αναφέρει πράγματι τις πράξεις που αφορούν άμεσα και ατομικά ένα φυσικό ή νομικό πρόσωπο μεταξύ των πράξεων της Ένωσης κατά των οποίων μπορεί το πρόσωπο

αυτό να ασκήσει προσφυγή ακύρωσης ενώπιον του Δικαστηρίου. Σκοπός, ωστόσο, της διάταξης αυτής δεν είναι να καθορίσει τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες το κύρος μιας πράξης της Ένωσης μπορεί να αμφισβητηθεί ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων. Εναπόκειται σε κάθε κράτος μέλος να προβλέψει ένα σύστημα ενδίκων βοηθημάτων και διαδικασιών καθώς και να καθορίσει τους δικονομικούς κανόνες άσκησης των εν λόγω ενδίκων βοηθημάτων, τηρουμένων των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, προκειμένου να διασφαλισθεί το δικαίωμα των διαδίκων να αμφισβητούν ενώπιον των δικαστηρίων τη νομιμότητα οποιασδήποτε απόφασης ή οποιουδήποτε άλλου εθνικού μέτρου σχετικά με την εφαρμογή, ως προς τους ίδιους, γενικής ισχύος πράξης της Ένωσης. Συνεπώς, το άρθρο 267 ΣΛΕΕ δεν αντίκειται σε εθνικούς κανόνες που, όπως εν προκειμένω, παρέχουν τη δυνατότητα στους διαδίκους να επικαλεστούν κατ'ένσταση, ενώπιον εθνικού δικαστηρίου, την έλλειψη κύρους μιας γενικής ισχύος πράξης της Ένωσης εκτός του πλαισίου διαφορών με αντικείμενο την εφαρμογή ως προς τους ίδιους μιας τέτοιας πράξης.

Στη συνέχεια, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται, κατ'ουσίαν, ως προς το κύρος των επίμαχων κατευθυντηρίων γραμμών υπό το πρίσμα των διατάξεων του Κανονισμού 1093/2010 που καθορίζουν τις αρμοδιότητες της EAT. Προκαταρκτικώς, επισημαίνεται ότι η EAT είναι αρμόδια να εκδίδει κατευθυντήριες γραμμές μόνο στο μέτρο που ρητώς προβλέπει ο νομοθέτης της Ένωσης. Η εξουσία της EAT να εκδίδει κατευθυντήριες γραμμές οριοθετείται ειδικότερα από μια σειρά διατάξεων του Κανονισμού 1093/2010. Για παράδειγμα, το άρθρο 8 παρ. 1 στοιχείο α' του Κανονισμού 1093/2010 προβλέπει ότι στην EAT έχει ανατεθεί το καθήκον να συμβάλλει στην καθιέρωση κοινών ρυθμιστικών και εποπτικών προτύπων και πρακτικών υψηλής ποιότητας, ιδίως με την κατάρτιση κατευθυντηρίων γραμμών και συστάσεων που βασίζονται στις νομοθετικές πράξεις της Ένωσης στις οποίες παραπέμπει το άρθρο 1 παρ. 2 του ως άνω Κανονισμού. Επιπλέον, η παρ. 2 στοιχείο γ' του άρθρου 8 ορίζει ότι, προς εκπλήρωση των «καθηκόντων» που αναφέρονται στην παρ. 1 του ίδιου άρθρου, η EAT διαθέτει την εξουσία να εκδίδει κατευθυντήριες γραμμές και συστάσεις κατά τα προβλεπόμενα στο άρθρο 16 του Κανονισμού 1093/2010. Προκύπτει, λοιπόν, ότι το κύρος των κατευθυντηρίων γραμμών της EAT προϋποθέτει ότι τηρούνται οι διατάξεις του Κανονισμού 1093/2010 καθώς και ότι οι ως άνω κατευθυντήριες γραμμές εμπίπτουν στο πεδίο δράσης της EAT, όπως αυτό καθορίζεται στο άρθρο 1 παρ. 2 και 3 του εν λόγω Κανονισμού. Συναφώς, το Δικαστήριο παρατηρεί ότι το κύρος των κατευθυντηρίων γραμμών της EAT οι οποίες, όπως οι επίμαχες κατευθυντήριες γραμμές, αφορούν ζητήματα σχετιζόμενα με την εταιρική διακυβέρνηση εξαρτάται από την προϋπόθεση ότι οι κατευθυντήριες γραμμές εμπίπτουν στο πεδίο

εφαρμογής τουλάχιστον μίας από τις πράξεις τις οποίες αναφέρει το άρθρο 1 παρ. 2 του Κανονισμού 1093/2010 ή ότι είναι αναγκαίες για τη διασφάλιση αποτελεσματικής και συνεπούς εφαρμογής μιας τέτοιας πράξης. Από το σημείο 6 των επίμαχων κατευθυντηρίων γραμμών προκύπτει ότι αυτές αποσαφηνίζουν τις ρυθμίσεις επίβλεψης και διακυβέρνησης προϊόντων σε συσχετισμό με συγκεκριμένες διατάξεις των Οδηγιών 2013/36/ΕΚ, 2007/64/ΕΚ, 2009/110/ΕΚ και 2014/17/ΕΕ. Όλες δε οι ως άνω Οδηγίες πρέπει να θεωρηθεί ότι αποτελούν πράξεις τις οποίες αναφέρει το άρθρο 1 παρ. 2 του Κανονισμού 1093/2010. Επομένως, το Δικαστήριο οφείλει περαιτέρω να εξακριβώσει αν οι επίμαχες κατευθυντήριες γραμμές εμπίπτουν όντως στο πεδίο εφαρμογής των εν λόγω Οδηγιών ή αν είναι αναγκαίες για τη διασφάλιση αποτελεσματικής και συνεπούς εφαρμογής των Οδηγιών αυτών. Μετά από ενδελεχή εξέταση, αφενός, του σκοπού που επιδιώκουν οι επίμαχες κατευθυντήριες γραμμές και, αφετέρου, του περιεχομένου των διατάξεων των Οδηγιών 2013/36, 2007/64, 2009/110 και 2014/17 που παρατίθενται στο σημείο 6 των επίμαχων κατευθυντηρίων γραμμών, το Δικαστήριο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι αυτές οι κατευθυντήριες γραμμές μπορούν να θεωρηθούν αναγκαίες για τη διασφάλιση αποτελεσματικής και συνεπούς εφαρμογής όλων των διατάξεων των Οδηγιών 2013/36, 2007/64, 2009/110/ΕΚ και 2014/17/ΕΕ που μνημονεύονται στο σημείο 6 των επίμαχων κατευθυντηρίων γραμμών. Επομένως, πρέπει να θεωρηθεί ότι οι τελευταίες εμπίπτουν στο πεδίο δράσης της EAT, όπως αυτό ορίζεται κατά τρόπο γενικό στο άρθρο 1 παρ. 2 και 3 του Κανονισμού 1093/2010.

Έπειτα, το Δικαστήριο πρέπει να εκτιμήσει αν οι επίμαχες κατευθυντήριες γραμμές εμπίπτουν στο ειδικό πλαίσιο που έχει καθορίσει ο νομοθέτης της Ένωσης για την άσκηση της εξουσίας της EAT να εκδίδει κατευθυντήριες γραμμές. Συναφώς, προκύπτει ότι οι επίμαχες κατευθυντήριες γραμμές α) έχουν σκοπό να συμβάλουν στην προστασία των πελατών καθώς και των καταθετών και των επενδυτών (άρθρο 1 παρ. 5 στοιχείο στ' και άρθρο 8 παρ. 1 στοιχείο η' του Κανονισμού 1093/2010), β) συσχετίζονται με τα καθήκοντα που ανατίθενται στην EAT όσον αφορά τη δημιουργία πλαισίου για την ανάληψη κινδύνου από τα χρηματοοικονομικά ιδρύματα (άρθρο 1 παρ. 5 στοιχείο ε' του Κανονισμού 1093/2010) και γ) συμβάλλουν στην καθιέρωση συνεπών, αποδοτικών και αποτελεσματικών εποπτικών πρακτικών στο Ευρωπαϊκό Σύστημα Χρηματοοικονομικής Εποπτείας (άρθρο 8 παρ. 1 στοιχείο β' και άρθρο 16 παρ. 1 του Κανονισμού 1093/2010). Επομένως, διαπιστώνεται ότι οι επίμαχες κατευθυντήριες γραμμές εμπίπτουν και στο ειδικό πλαίσιο που έχει καθορίσει ο νομοθέτης της Ένωσης για την άσκηση της εξουσίας της EAT να εκδίδει κατευθυντήριες γραμμές, όπως αυτό προκύπτει από το άρθρο 8 παρ. 1 και 2 καθώς και το άρθρο 16 παρ. 1 του Κανονισμού 1093/2010, σε συνδυασμό

με το άρθρο 1 παρ. 5 του ίδιου Κανονισμού. Βάσει των ανωτέρω, πρέπει να γίνει δεκτό ότι οι επίμαχες κατευθυντήριες γραμμές εμπίπτουν στις αρμοδιότητες της ΕΑΤ, όπως αυτές καθορίζονται από τον νομοθέτη της Ένωσης, και άρα δεν θίγεται το κύρος τους.

► Διαπίστωση ύπαρξης σαφούς κινδύνου σοβαρής παραβίασης από την Ουγγαρία των κοινών αξιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Κανόνες καταμέτρησης ψήφων δυνάμει του άρθρου 354 ΣΛΕΕ και του άρθρου 178 του Κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου

προσφυγή ακύρωσης – άρθρο 7 παρ. 1 ΣΕΕ – ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με πρόταση να κληθεί το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης να διαπιστώσει την ύπαρξη σαφούς κινδύνου σοβαρής παραβίασης των αξιών στις οποίες θεμελιώνεται η Ένωση – άρθρα 263 και 269 ΣΛΕΕ – αρμοδιότητα του Δικαστηρίου – παραδεκτό της προσφυγής – πράξη δεκτική προσφυγής – άρθρο 354 ΣΛΕΕ – κανόνες καταμέτρησης των ψήφων στο Κοινοβούλιο – Κανονισμός του Κοινοβουλίου – άρθρο 178 παρ. 3 – έννοια των «ψηφισάντων» – αποχές – αρχές της ασφάλειας δικαίου και της ίσης μεταχείρισης, δημοκρατική αρχή και αρχή της καλόπιστης συνεργασίας

ΔΕΕ C-650/18, Ουγγαρία/Κοινοβούλιο, 03.06.2021, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγητής: Κ. Λυκούργος, Γεν. Εισαγγελέας: Μ. Bobek, ECLI:EU:C:2021:426 – Προσφυγή ακυρώσεως

Με προσφυγή που άσκησε δυνάμει του άρθρου 263 ΣΛΕΕ, η Ουγγαρία ζητεί την ακύρωση του ψηφίσματος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, της 12ης Σεπτεμβρίου 2018, σχετικά με πρόταση να κληθεί το Συμβούλιο να διαπιστώσει, σύμφωνα με το άρθρο 7 παρ. 1 ΣΕΕ, την ύπαρξη σαφούς κινδύνου σοβαρής παραβίασης από την Ουγγαρία των αξιών στις οποίες θεμελιώνεται η Ένωση (στο εξής: προσβαλλόμενο ψήφισμα). Πριν προχωρήσει στην εξέταση των λόγων που προβάλλονται με την προσφυγή ακύρωσης, το Δικαστήριο καλείται να αποφανθεί επί της αρμοδιότητάς του να εκδικάσει την υπό κρίση προσφυγή καθώς και επί του παραδεκτού της προσφυγής.

Αρχικά, επισημαίνεται ότι, σύμφωνα με το άρθρο 269 ΣΛΕΕ, το Δικαστήριο είναι αρμόδιο να αποφαινεται για τη νομιμότητα πράξης που εκδίδεται από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο ή το Συμβούλιο βάσει του άρθρου 7 ΣΕΕ, αλλά μόνον μετά από αίτημα του κράτους μέλους που αποτέλεσε αντικείμενο διαπίστωσης εκ μέρους του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου ή του Συμβουλίου και μόνο όσον αφορά την τήρηση των διαδικαστικών επιταγών του εν λόγω άρθρου 7 ΣΕΕ. Μάλιστα, προβλέπεται ότι το αίτημα αυτό πρέπει να υποβάλλεται εντός προθεσμίας ενός μηνός

από την εν λόγω διαπίστωση. Όπως προκύπτει, το άρθρο 269 ΣΛΕΕ θέτει αυστηρότερες προϋποθέσεις από εκείνες που επιβάλλει το άρθρο 263 ΣΛΕΕ, συνεπώς συνεπάγεται περιορισμό της γενικής αρμοδιότητας που απονέμει το τελευταίο αυτό άρθρο στο Δικαστήριο προκειμένου να ελέγχει τη νομιμότητα των πράξεων των θεσμικών οργάνων της Ένωσης. Ως εκ τούτου, το άρθρο 269 ΣΛΕΕ πρέπει να ερμηνεύεται στενά. Επιπλέον, το άρθρο 269 ΣΛΕΕ δεν αναφέρεται στα ψηφίσματα του Κοινοβουλίου που εκδίδονται βάσει του άρθρου 7 παρ. 1 ΣΕΕ. Συνάγεται, επομένως, ότι οι συντάκτες των Συνθηκών δεν είχαν την πρόθεση να αποκλείσουν πράξεις όπως το προσβαλλόμενο ψήφισμα από τη γενική αρμοδιότητα που το άρθρο 263 ΣΛΕΕ αναγνωρίζει στο Δικαστήριο. Εξάλλου, μια τέτοια ερμηνεία του άρθρου 269 ΣΛΕΕ συμβάλλει στην τήρηση της αρχής σύμφωνα με την οποία η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί Ένωση δικαίου που έχει καθιερώσει πλήρες σύστημα ενδίκων βοηθημάτων και διαδικασιών με το οποίο ανατίθεται στο Δικαστήριο ο έλεγχος της νομιμότητας των πράξεων των θεσμικών οργάνων της.

Έχοντας καταλήξει στο συμπέρασμα ότι το ίδιο είναι αρμόδιο να επιληφθεί της υπό κρίση προσφυγής, το Δικαστήριο εξετάζει στη συνέχεια το παραδεκτό της προσφυγής αυτής. Εξετάζει, δηλαδή, εάν το προσβαλλόμενο ψήφισμα αποσκοπεί στην παραγωγή δεσμευτικών έννομων αποτελεσμάτων, όπως επιτάσσει το άρθρο 263 ΣΛΕΕ. Εν προκειμένω, επισημαίνεται ότι η έγκριση του προσβαλλόμενου ψηφίσματος κινεί τη διαδικασία του άρθρου 7 παρ. 1 ΣΕΕ και έχει ως άμεσο αποτέλεσμα την άρση της απαγόρευσης που επιβάλλεται κατ' αρχήν στα κράτη μέλη να λαμβάνουν υπόψη ή να κρίνουν παραδεκτή προς εξέταση αίτηση ασύλου που έχει υποβληθεί από Ούγγρο υπήκοο. Ως εκ τούτου, το προσβαλλόμενο ψήφισμα παράγει δεσμευτικά έννομα αποτελέσματα από της εγκρίσεώς του και ενόσω το Συμβούλιο δεν έχει αποφανθεί επί της συνέχειας που πρέπει να δοθεί σε αυτό. Σε αντίθεση με όσα υποστηρίζει το Κοινοβούλιο, το προσβαλλόμενο ψήφισμα δεν αποτελεί ενδιάμεση πράξη η οποία εκφράζει προσωρινή θέση και της οποίας η νομιμότητα μπορεί να αμφισβητηθεί μόνον στο πλαίσιο διαφοράς σχετικής με την οριστική πράξη της οποίας αποτελεί προπαρασκευαστικό στάδιο. Βεβαίως, και μεν η Ουγγαρία θα μπορούσε να επικαλεστεί την έλλειψη νομιμότητας του προσβαλλόμενου ψηφίσματος προς στήριξη προσφυγής ακύρωσης που ενδεχομένως θα ασκούσε κατά της μεταγενέστερης διαπίστωσης από το Συμβούλιο της ύπαρξης σαφούς κινδύνου σοβαρής παραβίασης των αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ, ωστόσο τυχόν ευδοκίμηση της εν λόγω προσφυγής δεν θα εξάλειφε στο σύνολό τους τα δεσμευτικά έννομα αποτελέσματα του ψηφίσματος. Με βάση τα ανωτέρω, πρέπει να γίνει δεκτό ότι το προσβαλλόμενο ψήφισμα συνιστά πράξη δεκτική προσφυγής, κατά την έννοια του άρθρου 263 εδάφιο α' ΣΛΕΕ.

Τέλος, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι οι ειδικές προϋποθέσεις, από τις οποίες το άρθρο 269 ΣΛΕΕ εξαρτά τις προσφυγές ακύρωσης κατά των πράξεων που εκδίδονται από το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο βάσει του άρθρου 7 ΣΕΕ, πρέπει επίσης να εφαρμόζονται σε περίπτωση προσφυγής ακύρωσης του άρθρου 263 ΣΛΕΕ κατά αιτιολογημένης πρότασης του Κοινοβουλίου η οποία έχει εκδοθεί βάσει του άρθρου 7 παρ. 1 ΣΕΕ. Διαφορετική ερμηνεία θα στερούσε, σε μεγάλο βαθμό, από το άρθρο 269 ΣΛΕΕ την πρακτική του αποτελεσματικότητας. Επομένως, προσφυγή ακύρωσης, δυνάμει του άρθρου 263 ΣΛΕΕ, κατά αιτιολογημένης πρότασης που εκδόθηκε από το Κοινοβούλιο βάσει του άρθρου 7 ΣΕΕ, μπορεί να ασκηθεί μόνον από το κράτος μέλος το οποίο αφορά η πρόταση εντός προθεσμίας δύο μηνών από την έκδοσή της. Επιπλέον, οι λόγοι ακύρωσης που προβάλλονται προς στήριξη μιας τέτοιας προσφυγής μπορούν να αφορούν μόνον παράβαση των διαδικαστικών επιταγών του άρθρου 7 ΣΕΕ.

Σε ό,τι αφορά την ουσία της προσφυγής, το Δικαστήριο εξετάζει ειδικότερα το εδάφιο δ' του άρθρου 354 ΣΛΕΕ το οποίο θέτει τους κανόνες ψηφοφορίας για τους σκοπούς της εφαρμογής του άρθρου 7 ΣΕΕ. Σύμφωνα με την εν λόγω διάταξη, η έγκριση του προσβαλλόμενου ψηφίσματος από το Κοινοβούλιο απαιτούσε την πλειοψηφία των δύο τρίτων των ψηφισάντων, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν την πλειοψηφία των μελών που το απαρτίζουν. Εφαρμόζοντας το άρθρο 178 παρ. 3 του Κανονισμού του, το οποίο προβλέπει ότι για την έγκριση ή την απόρριψη ενός κειμένου υπολογίζονται μόνο οι ψήφοι «υπέρ» και «κατά», εκτός από τις περιπτώσεις για τις οποίες οι Συνθήκες προβλέπουν ειδική πλειοψηφία, το Κοινοβούλιο έλαβε υπόψη, κατά την καταμέτρηση των ψήφων επί του προσβαλλόμενου ψηφίσματος, μόνον τις θετικές και τις αρνητικές ψήφους των μελών του και απέκλεισε τις αποχές. Με την προσφυγή της, η Ουγγαρία υποστηρίζει, μεταξύ άλλων, ότι το Κοινοβούλιο όφειλε να λάβει υπόψη κατά την καταμέτρηση και τις αποχές.

Το τμήμα μείζονος συνθέσεως του Δικαστηρίου απορρίπτει την προσφυγή. Επισημαίνεται ότι οι Συνθήκες δεν περιέχουν ορισμό της έννοιας των «ψηφισάντων», συνεπώς η αυτοτελής αυτή έννοια του δικαίου της Ένωσης πρέπει να ερμηνευθεί σύμφωνα με το σύννητες νόημά της στην καθημερινή γλώσσα, λαμβανομένου πάντως υπόψη του πλαισίου στο οποίο χρησιμοποιείται και των σκοπών που επιδιώκονται με τη ρύθμιση στην οποία εντάσσεται. Όπως σημείωσε και ο Γεν. Εισαγγελέας στις Προτάσεις του, η έννοια των «ψηφισάντων», κατά το σύννητες νόημά της, περιλαμβάνει μόνον τους εκφρασθέντες με θετική ή αρνητική ψήφο επί ορισμένης πρότασης. Δεδομένου ότι η αποχή, κατά το σύννητες νόημά της, πρέπει να γίνει αντιληπτή ως άρνηση τοποθέτησης επί ορισμένης πρότασης, οι απέχοντες δεν μπορεί να εξομοιωθούν με τους

«ψηφισάντες». Επομένως, ο κανόνας της πλειοψηφίας του άρθρου 354 εδάφιο δ' ΣΛΕΕ αποκλείει τον συνυπολογισμό όσων απέχουν από την ψηφοφορία. Πάντως, το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι οι αποχές αυτές πρέπει, αντιθέτως, να ληφθούν υπόψη προκειμένου να εξακριβωθεί, όπως απαιτεί το άρθρο 354 εδάφιο δ' ΣΛΕΕ, αν οι υπερψηφισάντες αντιπροσωπεύουν την πλειοψηφία των μελών που απαρτίζουν το Κοινοβούλιο.

Τέλος, το Δικαστήριο κρίνει ότι ο αποκλεισμός αυτός των απεχόντων από τον υπολογισμό των ψηφισάντων δεν είναι αντίθετος ούτε προς τη δημοκρατική αρχή ούτε προς την αρχή της ίσης μεταχείρισης, διότι τα μέλη του Κοινοβουλίου που αποφάσισαν να απόσχουν κατά την ψηφοφορία ενήργησαν εν γνώσει της κατάστασης αφού προηγουμένως είχαν ενημερωθεί για το ότι οι απέχοντες δεν επρόκειτο να συνυπολογιστούν στους ψηφισάντες. Κατά τον χρόνο της ψηφοφορίας, δηλαδή, είχαν πλήρη επίγνωση των συνεπειών της σχετικής επιλογής.

II. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Κρατικές ενισχύσεις

Νόμιμη η αποζημίωση της Austrian Airlines λόγω κορωνοϊού

κρατικές ενισχύσεις – αυστριακή αγορά αεροπορικών μεταφορών – ενίσχυση χορηγηθείσα από την Αυστρία υπέρ αεροπορικής εταιρείας στο πλαίσιο της πανδημίας COVID-19 – δάνειο μειωμένης εξασφάλισης υπέρ της Austrian Airlines AG – απόφαση περί μη προβολής αντιρρήσεων – ενίσχυση που είχε προηγουμένως χορηγηθεί στη μητρική εταιρεία του δικαιούχου – ενίσχυση με σκοπό την αποκατάσταση των ζημιών που προκάλεσε έκτακτο γεγονός – ελευθερία εγκατάστασης – ελεύθερη παροχή υπηρεσιών – ίση μεταχείριση – υποχρέωση αιτιολόγησης

ΓεΔΕΕ T-677/20, Ryanair και Laudamotion/Επιτροπή (Austrian Airlines; Covid-19), 14.07.2021, Τμήμα δέκατο (πενταμελές), Πρόεδρος (Εισηγητής): A. Kornezov, ECLI:EU:T:2021:465 – Προσφυγή ακυρώσεως

Η Austrian Airlines AG είναι αεροπορική εταιρεία που ανήκει στον όμιλο Lufthansa. Επικεφαλής του ομίλου Lufthansa είναι η μητρική εταιρεία Deutsche Lufthansa AG (DLH). Ο όμιλος Lufthansa περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, τις αεροπορικές εταιρείες Brussels Airlines S.A./N.V, AUA, Swiss International Air Lines Ltd και Edelweiss Air AG.

Η Αυστρία κοινοποίησε στην Επιτροπή ένα μέτρο ατομικής ενίσχυσης προς την Austrian Airlines με τη μορφή δανείου μειωμένης εξασφάλισης, μετατρέψιμου σε επιχορήγηση 150 εκατ. ευρώ. Σκοπός αυτού του μέτρου ήταν

να αποζημιωθεί η Austrian Airlines για τις ζημίες της που προέκυψαν από την ακύρωση ή τον εκ νέου προγραμματισμό των πτήσεων λόγω της επιβολής περιορισμών στον τομέα των μετακινήσεων και άλλων περιοριστικών μέτρων στο πλαίσιο της πανδημίας του κορωνοϊού.

Η Επιτροπή έκρινε, χωρίς να κινήσει την επίσημη διαδικασία έρευνας, ότι το επίμαχο μέτρο συνιστά κρατική ενίσχυση που είναι, όμως, συμβατή, σύμφωνα με το άρθρο 107 παρ. 2β ΣΛΕΕ (SA.57539/2020).

Σημειώνεται ότι στην απόφασή της η Επιτροπή αναφέρθηκε και στα υπόλοιπα μέτρα ενίσχυσης υπέρ της Austrian Airlines και της DLH λόγω κορωνοϊού, δηλαδή:

α) ενίσχυση προς την DLH με τη μορφή κρατικής εγγύησης, ύψους 80% για δάνειο 3 δισ. ευρώ, βάσει εγκεκριμένου γερμανικού καθεστώτος ενισχύσεων λόγω κορωνοϊού (SA.56714/2020),

β) *ad hoc* ενίσχυση, ύψους 6 δισ. ευρώ, για την ανακεφαλαιοποίηση της DLH λόγω κορωνοϊού από το γερμανικό κράτος (SA.57153/2020),

γ) ενίσχυση προς την Austrian Airlines με τη μορφή κρατικής εγγύησης, ύψους κατά 90% για δάνειο 300 εκατ. ευρώ χορηγούμενο από κοινοπραξία εμπορικών τραπεζών, βάσει εγκεκριμένου αυστριακού καθεστώτος ενισχύσεων λόγω κορωνοϊού (SA.56981/2020, όπως τροποποιήθηκε με την SA.57520/2020).

Μάλιστα στην απόφαση SA.57153/2020, η Επιτροπή έλαβε υπόψη της και το μέτρο κρατικής εγγύησης για δάνειο ποσού 1,4 δισ. ευρώ, που χορήγησε η Ελβετική Συνομοσπονδία στη Swiss International Air Lines και στην Edelweiss Air, σημειώνοντας ότι όλα τα μέτρα ενίσχυσης, τα οποία είχαν χορηγηθεί μέχρι τότε από άλλα κράτη σε επιχειρήσεις του ομίλου Lufthansa, θα αφαιρούνταν από το ποσό της ατομικής ενίσχυσης υπέρ της DLH.

Ενόψει των ανωτέρω, οι αεροπορικές εταιρείες χαμηλού κόστους, Ryanair DAC και Laudamotion GmbH, άσκησαν προσφυγή ακύρωσης της προαναφερόμενης απόφασης της Επιτροπής λόγω, μεταξύ άλλων, μη λήψης υπόψιν από την Επιτροπή της ενδεχομένως συμπληρωματικής ενίσχυσης που έλαβε η Austrian Airlines από τον όμιλο Lufthansa κατά την εκτίμηση του ύψους της χορηγηθείσας ενίσχυσης.

Το ΓεΔΕΕ διαπίστωσε ότι, ακόμη και αν υποθεθεί ότι η DLH είχε πρόθεση να μεταφέρει συμπληρωματική ρευστότητα στην Austrian Airlines, το ποσό αυτό θα προερχόταν από την ενίσχυση την οποία είχε ήδη εγκρίνει η Επιτροπή βάσει του Προσωρινού Πλαισίου 2020 (Κεφ. 3.11) και η οποία δεν προορίζεται να καλύψει τις ίδιες επιλέξιμες δαπάνες με το επίμαχο μέτρο, αφού σκοπός του μέτρου SA.57153/2020 είναι η εξασφάλιση ρευστότητας και η επαρκής κεφαλαιοποίηση της DLH και όχι η αποκατάσταση των ζημιών που προκλήθηκαν από την ακύ-

ρωση και τον εκ νέου προγραμματισμό των πτήσεων της Austrian Airlines λόγω της επιβολής ταξιδιωτικών περιορισμών και άλλων περιοριστικών μέτρων συνδεδεμένων με την πανδημία του κορωνοϊού. Σε κάθε περίπτωση, το ΓεΔΕΕ έκρινε ότι η Επιτροπή έλαβε πλήρως υπόψιν της το γεγονός ότι η ενίσχυση ανακεφαλαιοποίησης μπορούσε να ωφελήσει το σύνολο των εταιρειών του ομίλου Lufthansa, εξέτασε ρητώς τη διάρθρωση μεταξύ της εν λόγω ενίσχυσης και των άλλων ενισχύσεων που θα μπορούσαν να χορηγηθούν στις ίδιες εταιρείες και εκτίμησε την αναλογικότητά τους συνολικά.

Περαιτέρω, το ΓεΔΕΕ επεσήμανε πως δεν αποκλείεται η ταυτόχρονη εφαρμογή των άρθρων 107 παρ. 2β και 107 παρ. 3β ΣΛΕΕ, εφόσον πληρούνται οι προϋποθέσεις καθεμιάς από τις δύο αυτές διατάξεις. Εξάλλου, αυτό είναι πιθανό να συμβαίνει, όταν τα γεγονότα και οι περιστάσεις που συνεπάγονται σοβαρή διαταραχή της οικονομίας οφείλονται σε έκτακτο γεγονός, όπως είναι και η πανδημία του κορωνοϊού. Συνεπώς, το ΓεΔΕΕ έκρινε, εν προκειμένω, ότι η Austrian Airlines νομίμως έλαβε ενίσχυση τόσο βάσει του άρθρου 107 παρ. 2β ΣΛΕΕ (SA.57539/2020) όσο και βάσει του άρθρου 107 παρ. 3β ΣΛΕΕ (SA.56981/2020, όπως τροποποιήθηκε με την SA.57520/2020) για την κάλυψη διαφορετικών δαπανών.

Ως εκ τούτου, το ΓεΔΕΕ επικύρωσε την απόφαση της Επιτροπής στο σύνολό της, καταδικάζοντας τις προσφεύγουσες στα δικαστικά έξοδα.

Νόμιμη η κίνηση επίσημης διαδικασίας έρευνας για τον όμιλο Nike

κρατικές ενισχύσεις – ενισχύσεις που εφαρμόζουν οι Κάτω Χώρες υπέρ της Nike – αποφάσεις τύπου “tax ruling” – απόφαση κίνησης επίσημης διαδικασίας έρευνας – αρχή των ίσων αποστάσεων (“arm’s length principle”) – πλεονέκτημα – επιλεκτικός χαρακτήρας – ίση μεταχείριση – ορθή διαχείριση – ανεπαρκής προκαταρκτική εξέταση – σοβαρές δυσχέρειες – υποχρέωση αιτιολόγησης

ΓεΔΕΕ T-648/19, Nike European Operations Netherlands και Converse Netherlands/Επιτροπή, 14.07.2021, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος (Εισηγητρια): V. Tomljenović, ECLI:EU:T:2021:428 – Προσφυγή ακυρώσεως

Η Επιτροπή, στο πλαίσιο ερευνών που αποφάσισε να διενεργήσει για τις αποφάσεις τύπου “tax ruling” οι οποίες λαμβάνονται από ορισμένα κράτη μέλη, ανέλαβε να εξετάσει τη φορολογική μεταχείριση δύο εταιρειών του ομίλου Nike με έδρα την Ολλανδία, της Nike European Operations Netherlands BV και της Converse Netherlands BV. Αυτές οι δύο εταιρείες αναπτύσσουν, εμπορεύονται και καταγράφουν τις πωλήσεις προϊόντων Nike και Converse στην Ευρώπη, τη Μέση Ανατολή και την Αφρική, ενώ έχουν αναλάβει και την εκμετάλλευση

των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του ομίλου (εμπορικά σήματα, εμπορικές ονομασίες και διπλώματα ευρεσιτεχνίας).

Η έρευνα της Επιτροπής επικεντρώθηκε στην περίοδο 2006 έως 2015, κατά την οποία οι ολλανδικές φορολογικές αρχές εξέδωσαν αποφάσεις που επικύρωναν μια ρύθμιση για την τιμολόγηση της μεταβίβασης των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας που επιβάρυνε τις εν λόγω εταιρείες. Βάσει της συγκεκριμένης ρύθμισης, το ύψος των ετήσιων πληρωμών για δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας που κατέβαλαν οι δύο ολλανδικές εταιρείες του ομίλου αντιστοιχούσε, ουσιαστικά, στη διαφορά μεταξύ των συνολικών εσόδων και σε ένα ποσοστό του λειτουργικού περιθωρίου κέρδους των εταιρειών αυτών ως αμοιβή για τις δραστηριότητές τους. Το ποσό αυτών των πληρωμών μπορούσε να χρησιμοποιηθεί στη συνέχεια για τον προσδιορισμό των ετήσιων φορολογητέων εσόδων τους στην Ολλανδία, δεδομένου ότι οι πληρωμές για δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας εκπίπτουν από τα φορολογητέα έσοδα των επιχειρήσεων.

Κατά την προκαταρκτική εξέταση των μέτρων, η Επιτροπή έκρινε ότι οι πληρωμές που κατέβαλαν οι Nike European Operations και Converse Netherlands για τα δικαιώματα εκμετάλλευσης ήταν υψηλότερες από εκείνες που θα είχαν συμφωνήσει ανεξάρτητες μεταξύ τους εταιρείες και, άρα, ενδέχεται να μείωσαν αδικαιολόγητα τη φορολογητέα βάση τους, προσπορίζοντας με αυτόν τον τρόπο στον όμιλο Nike επιλεκτικό φορολογικό πλεονέκτημα, το οποίο φαίνεται ότι συνιστά παράνομη κρατική ενίσχυση. Με την προσωρινή αυτή απόφασή της, η Επιτροπή αποφάσισε να κινήσει την επίσημη διαδικασία έρευνας, προκειμένου να μπορέσει να αποφανθεί οριστικά επί της πολύπλοκης αυτής υπόθεσης (SA.51284/2019).

Κατά της παραπάνω απόφασης της Επιτροπής, άσκησαν αίτηση ακύρωσης ενώπιον του ΓεΔΕΕ οι Nike European Operations Netherlands BV και Converse Netherlands BV, υποστηρίζοντας ότι η Επιτροπή δεν αιτιολόγησε επαρκώς γιατί τα επίμαχα μέτρα θεωρούνται επιλεκτικά, καθώς και ότι η Επιτροπή κίνησε πρόωρα την επίσημη διαδικασία έρευνας, δηλαδή πριν ανακύψουν σοβαρές δυσχέρειες και πριν εξετασθεί εάν τα επίμαχα μέτρα είχαν ληφθεί βάσει καθεστώτος ενισχύσεων, δεδομένου ότι η πρακτική έκδοσης αποφάσεων τύπου “tax rulings” ακολουθείται συστηματικά από τις αρμόδιες φορολογικές αρχές για όλες τις επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην Ολλανδία.

Αναφορικά με την επιλεκτικότητα των επίμαχων φορολογικών αποφάσεων, το ΓεΔΕΕ παρατήρησε ότι αυτές αποσκοπούν στη ρύθμιση της φορολογικής κατάστασης των συγκεκριμένων μόνον εταιρειών και όχι και άλλων και, άρα, οι προϋποθέσεις, που επιτρέπουν τη συναγωγή ενός τεκμηρίου ως προς την επιλεκτικότητα των επίμαχων μέτρων πληρούνταν στην παρούσα υπόθεση. Κατά το Γε-

ΔΕΕ, η απουσία συγκεκριμένων λόγων στην προσβαλλόμενη απόφαση σχετικά με την πιθανή ύπαρξη ή μη ενός καθεστώτος ενισχύσεων, βάσει του οποίου ενδέχεται να είχαν ληφθεί τα επίμαχα μέτρα, σε καμία περίπτωση δεν καθιστά την απόφαση αυτή ανεπαρκώς αιτιολογημένη. Σε κάθε περίπτωση, η Επιτροπή μπορεί να εξετάσει αυτήν την πιθανότητα κατά την επίσημη διαδικασία έρευνας.

Όσον αφορά τη μη επέκταση της προκαταρκτικής εξέτασης, ώστε να εξετασθεί η ύπαρξη ενός ενδεχόμενου καθεστώτος ενισχύσεων βάσει του οποίου εκδόθηκαν και οι επίμαχες φορολογικές αποφάσεις, το ΓεΔΕΕ επεσήμανε ότι η παράλειψη αυτή δεν αποτελεί λόγο ακύρωσης της απόφασης της Επιτροπής. Κατά το ΓεΔΕΕ, η Επιτροπή δικαιούται να αντιμετωπίζει ένα μέτρο ως ατομική ενίσχυση, χωρίς να υποχρεούται να επαληθεύει εκ των προτέρων και κατά προτεραιότητα εάν το μέτρο αυτό θεσπίζεται βάσει κάποιου γενικού καθεστώτος ενισχύσεων.

Συναφώς, το ΓεΔΕΕ επεσήμανε ότι, ανεξάρτητα από το εάν τα επίμαχα μέτρα βασίζονται ή όχι σε ένα τέτοιο καθεστώς, η Επιτροπή, στο πλαίσιο της προκαταρκτικής εξέτασης, δικαιούται να επικεντρωθεί, κυρίως, στα μέτρα που αφορούν την εφαρμογή του καθεστώτος και όχι στο καθεστώς αυτό καθαυτό. Εξάλλου, κατά το στάδιο αυτό, δεν απαιτείται από την Επιτροπή να διενεργήσει διεξοδική εξέταση των μέτρων, εφόσον αντιμετωπίζει ήδη σοβαρές δυσχέρειες ως προς την αξιολόγησή τους. Ως εκ τούτου, το ΓεΔΕΕ έκρινε πως δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι η προκαταρκτική εξέταση ήταν ελλιπής, ώστε να ακυρωθεί η απόφαση περί κίνησης της επίσημης διαδικασίας έρευνας στην υπό κρίση υπόθεση.

Επομένως, το ΓεΔΕΕ απέρριψε την επίμαχη αίτηση ακύρωσης στο σύνολό της, επικυρώνοντας την απόφαση της Επιτροπής περί κίνησης της επίσημης διαδικασίας έρευνας.

Μέθοδοι υπολογισμού φόρου επί επαγγελματικών ακινήτων

κρατικές ενισχύσεις – ενεργειακός τομέας – ιρλανδική νομοθεσία σχετικά με τη φορολογία των ακινήτων των επιχειρήσεων – μέθοδος υπολογισμού του ποσού του φόρου που οφείλουν οι παραγωγοί ηλεκτρικής ενέργειας από ορυκτά καύσιμα – καταγγελία από φορείς εκμετάλλευσης αιολικών πάρκων – απόφαση που διαπιστώνει ότι το μέτρο δεν συνιστά κρατική ενίσχυση – παράλειψη κίνησης της επίσημης διαδικασίας έρευνας – διαδικαστικά δικαιώματα των ενδιαφερομένων

ΓεΔΕΕ T-680/19, Irish Wind Farmers' Association κ.λπ./Επιτροπή, 07.07.2021, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: Η. Kanninen, Εισηγήτρια: Ν. Rólförak, ECLI:EU:T:2021:412 – Προσφυγή ακυρώσεως

Η ιρλανδική εταιρεία Irish Wind Farmers' Association Clg (IWFA), η οποία εκπροσωπεί ανεξάρτητους φορείς εκμετάλλευσης αιολικής ενέργειας, υπέβαλε καταγγελία στην Επιτροπή, ισχυριζόμενη ότι οι ιρλανδικές αρχές χορήγησαν ενίσχυση σε παραγωγούς ηλεκτρικής ενέργειας από ορυκτά καύσιμα, υπό τη μορφή ευνοϊκής φορολογικής μεταχείρισης κατά τον υπολογισμό του ετήσιου φόρου ακίνητης περιουσίας για τα μη οικιστικά και επαγγελματικά ακίνητα αυτών των επιχειρήσεων. Ο φόρος αυτός υπολογίζεται με βάση την καθαρή ετήσια αξία των ακινήτων (Net Annual Value-NAV), η οποία προκύπτει από το ετήσιο ποσό του ενοικίου που αναμένεται από την εκμίσθωση του ακινήτου. Για τον υπολογισμό της αξίας αυτής οι αρμόδιες αρχές μπορούν να εφαρμόζουν διάφορες μεθόδους, μεταξύ των οποίων τη λεγόμενη «μέθοδο του εργολάβου» ("the contractor's method") και τη «μέθοδο των εισπράξεων και δαπανών» ("receipts and expenditure method").

Κατά την IWFA, στις εγκαταστάσεις παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας από ορυκτά καύσιμα εφαρμόστηκε η «μέθοδος του εργολάβου», με αποτέλεσμα αυτές να φορολογηθούν ευνοϊκότερα σε σχέση με τα αιολικά πάρκα, στα οποία εφαρμόστηκε η «μέθοδος εσόδων και δαπανών».

Η Επιτροπή έκρινε, χωρίς να κινήσει την επίσημη διαδικασία έρευνας, ότι το επίμαχο μέτρο δεν συνεπάγεται τη χορήγηση οικονομικού πλεονεκτήματος προς τους φορείς εκμετάλλευσης εγκαταστάσεων παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας από ορυκτά καύσιμα και, ως εκ τούτου, δεν συνιστά ενίσχυση κατά την έννοια του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ (SA.44671/2019).

Στη συνέχεια, η IWFA, μαζί με άλλους ιδιοκτήτες αιολικών πάρκων, άσκησαν προσφυγή ακύρωσης κατά της απόφασης της Επιτροπής ενώπιον του ΓεΔΕΕ, θεωρώντας αφενός μεν ότι η Επιτροπή αντιμετώπισε σοβαρές δυσχέρειες κατά το στάδιο της προκαταρκτικής εξέτασης, δεδομένης της μακράς διάρκειάς της, αφετέρου δε ότι η Επιτροπή δεν εξέτασε επαρκώς τα αποτελέσματα της εφαρμογής διαφορετικών μεθόδων αποτίμησης σε σχέση με τα ακίνητα των αιολικών πάρκων και των παραγωγών ηλεκτρικής ενέργειας από ορυκτά καύσιμα.

Το ΓεΔΕΕ διαπίστωσε ότι η συνολική διάρκεια της διαδικασίας μπορεί να εξηγηθεί εν μέρει από τα αιτήματα και τις παρατηρήσεις που υπέβαλλε τακτικά η καταγγέλλουσα, καθώς και από το αίτημά της για αναστολή της διαδικασίας για 6 μήνες. Ακόμη, διαπίστωσε ότι το πλήθος και η ένταση των ανταλλαγών μεταξύ της Επιτροπής και της καταγγέλλουσας οφείλεται στην απαίτηση της πρώτης προς την τελευταία να παρέχει περαιτέρω εξηγήσεις και όχι στην αντιμετώπιση δυσκολιών εκ μέρους της. Αντίστοιχα, και από το περιεχόμενο των επιστολών και εγγράφων που ανταλλάγησαν μεταξύ της Επιτροπής και των ιρλανδικών αρχών δεν φαίνεται η Επιτροπή να αντι-

μετώπιζε σοβαρές δυσχέρειες. Συνεπώς, το ΓεΔΕΕ έκρινε ότι το δεδομένο της μακράς διάρκειας του προκαταρκτικού σταδίου εξέτασης δεν συνεπάγεται από μόνο του την ύπαρξη σοβαρών δυσχερειών που, σε κάθε περίπτωση, δεν προκύπτει από κανένα άλλο στοιχείο, ώστε η Επιτροπή δεν ήταν υποχρεωμένη να κινήσει την επίσημη διαδικασία έρευνας.

Αναφορικά με την ελλιπή εξέταση του μέτρου από την Επιτροπή, το ΓεΔΕΕ διαπίστωσε ότι από τα στοιχεία που παρείχαν οι ιρλανδικές αρχές στην Επιτροπή προέκυψε ότι, για ορισμένα αιολικά πάρκα τουλάχιστον, η εφαρμογή της «μεθόδου εισπράξεων και δαπανών» και της «μεθόδου του εργολάβου» είχε οδηγήσει σε παρόμοιες εκτιμήσεις του NAT αυτών των εγκαταστάσεων.

Περαιτέρω, το ΓεΔΕΕ έκρινε ότι η Επιτροπή δεν όφειλε να εξετάσει εάν η εφαρμογή διαφορετικών μεθόδων θα οδηγούσε σε διαφορετική φορολογική επιβάρυνση για τις δύο κατηγορίες παραγωγών ηλεκτρικής ενέργειας, υπολογίζοντας αυτόν τον φόρο σε σχέση με την ποσότητα της παραγόμενης ηλεκτρικής ενέργειας, δεδομένου ότι πρόκειται για φόρο επί της αξίας της περιουσίας και όχι επί της παραγωγής. Εξάλλου, όπως σημείωσε το ΓεΔΕΕ, ο φόρος αυτός εφαρμόζεται κανονικά σε όλα τα ακίνητα των επιχειρήσεων, δηλαδή σε όλες τις εγκαταστάσεις παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας, ανεξάρτητα από την ποσότητα της ενέργειας που παράγουν. Συνεπώς, το ΓεΔΕΕ έκρινε ότι το γεγονός αυτό δεν μπορεί να ληφθεί υπόψη στην υπό κρίση περίπτωση και η κρίση της Επιτροπής ήταν επαρκώς αιτιολογημένη.

Βάσει των ανωτέρω, το ΓεΔΕΕ απέρριψε την προσφυγή και καταδίκασε κάθε διάδικο στα δικαστικά του έξοδα, δεδομένου ότι η Επιτροπή, ιδίως λόγω της καθυστέρησής της να επεξεργαστεί την καταγγελία της IWFA, συνέβαλε στην επιμήκυνση της διάρκειας του σταδίου της προκαταρκτικής εξέτασης, δίνοντας την εντύπωση ότι αντιμετώπιζε ορισμένες δυσχέρειες κατά την εξέταση του επίμαχου μέτρου, οδηγώντας έτσι στην άσκηση της προσφυγής.

Πλήρωση του κριτηρίου της ύπαρξης κρατικών πόρων

κρατικές ενισχύσεις – πώληση ποτών σε μεταλλικά κουτιά, εντός μεθοριακών καταστημάτων που βρίσκονται στη Γερμανία, σε κατοίκους αλλοδαπής – απαλλαγή από την υποχρέωση είσπραξης εγγύησης υπό την προϋπόθεση ότι τα ποτά που αγοράζονται καταναλώνονται εκτός της γερμανικής επικράτειας – καταγγελία – απόφαση της Επιτροπής περί μη προβολής αντιρρήσεων – προσφυγή ακύρωσης – ενεργητική νομιμοποίηση – παραδεκτό – προϋποθέσεις για την κίνηση επίσημης διαδικασίας έρευνας – πλάνη περί το δίκαιο – σοβαρές δυσχέρειες – έννοια της «κρατικής ενίσχυσης» – κρατικοί πόροι – μη επιβολή προστίμου

ΓεΔΕΕ Τ-47/19, Dansk Erhverv/Επιτροπή, 09.06.2021, Τμήμα τέταρτο (πενταμελές), Πρόεδρος: Σ. Παπασάββας, Εισηγητής: S. Gervasoni, ECLI:EU:T:2021:331 – Προσφυγή ακυρώσεως

Σύμφωνα με τον γερμανικό νόμο "VerpackV", οι διανομείς που πωλούν ποτά σε συσκευασίες μίας χρήσης υποχρεούνται να χρεώνουν στους πελάτες τους ποσό εγγύησης τουλάχιστον 0,25 ευρώ ανά συσκευασία, η οποία επιστρέφεται στον αγοραστή όταν επιστρέφεται και η συσκευασία. Στο ποσό αυτό πρέπει να συμπεριλαμβάνεται και ο ΦΠΑ, ενώ, σε περίπτωση μη είσπραξης του ποσού της εγγύησης, προβλέπεται η επιβολή προστίμου στους λιανοπωλητές.

Η Dansk Erhverv, επαγγελματική ένωση για τα συμφέροντα δανικών επιχειρήσεων, κατήγγειλε στην Επιτροπή ότι η Γερμανία είχε χορηγήσει κρατική ενίσχυση σε μια ομάδα γερμανών λιανοπωλητών που βρίσκονται κοντά στα σύνορα με τη Δανία. Το μέτρο της ενίσχυσης αφορούσε τους καταναλωτές που διαμένουν στη Δανία και συνίστατο σε απαλλαγή από την υποχρέωση είσπραξης της προαναφερόμενης εγγύησης.

Η Επιτροπή εντόπισε τρία επιμέρους μέτρα που ενδεχομένως συνιστούν πλεονέκτημα χρηματοδοτούμενο με κρατικούς πόρους και τα εξέτασε διαδοχικά κατά την προκαταρκτική διαδικασία έρευνας, χωρίς να

την επίσημη διαδικασία έρευνας: α) τη μη είσπραξη της εγγύησης, β) τη μη είσπραξη του ΦΠΑ επί του ποσού της εγγύησης και γ) τη μη επιβολή προστίμου στις επιχειρήσεις που δεν εισπράττουν την εγγύηση (SA.44865/2018).

Όσον αφορά τη μη είσπραξη της εγγύησης, η Επιτροπή επεσήμανε ότι το μέτρο αυτό δεν συνιστούσε κρατική ενίσχυση, δεδομένου ότι το σύστημα επιστροφής εγγύησης δεν χρηματοδοτείται με κρατικούς πόρους, αφού την εγγύηση όφειλαν να πληρώσουν οι αγοραστές-καταναλωτές.

Όσον αφορά τη μη είσπραξη του αναλογούντος στο ποσό της εγγύησης ΦΠΑ, η Επιτροπή διαπίστωσε ότι, όταν το ποσό της εγγύησης δεν χρεώνεται από τα μεθοριακά εμπορικά καταστήματα στους πελάτες τους, η μη είσπραξη του αναλογούντος στο ποσό αυτό ΦΠΑ, αρχικά, από αυτά τα καταστήματα και, στη συνέχεια, από το κράτος είναι η φυσιολογική συνέπεια της εφαρμογής των γενικών κανόνων περί ΦΠΑ. Συγκεκριμένα, η Επιτροπή θεώρησε ότι, δεδομένου πως ο ΦΠΑ πρέπει να επιβάλλεται επί της αξίας κάθε συναλλαγής (παροχή υπηρεσίας ή αγαθού), δεν συνέτρεχε λόγος είσπραξής του, στο μέτρο που η συναλλαγή αυτή δεν λάμβανε χώρα. Η Επιτροπή έκρινε, έτσι, ότι η μη είσπραξη του ΦΠΑ δεν αποσκοπούσε, λόγω του σκοπού και της οικονομίας του, στη χορήγηση πλεονεκτήματος το οποίο θα συνιστούσε πρόσθετη επιβάρυνση για το Δημόσιο και ότι το μέτρο αυτό δεν αποτελούσε, ως εκ τούτου, κρατική ενίσχυση.

Αναφορικά με τη μη επιβολή προστίμου στις επιχειρήσεις που δεν εφάρμοζαν το σύστημα της επιστροφής εγγύησης, η Επιτροπή διαπίστωσε ότι οι αρμόδιες γερμανικές περιφερειακές αρχές αντιμετώπιζαν σοβαρές και εύλογες αμφιβολίες ως προς το πεδίο εφαρμογής και την ερμηνεία της επίμαχης υποχρέωσης, στο πλαίσιο της συνήθους άσκησης των προνομίων δημόσιας εξουσίας που διαθέτουν. Συνεπώς, έκρινε ότι η μη επιβολή προστίμου δεν συνιστούσε πλεονέκτημα χορηγούμενο μέσω κρατικών πόρων και, άρα, το μέτρο αυτό δεν μπορούσε να χαρακτηριστεί ως κρατική ενίσχυση.

Κατά αυτής της απόφασης προσέφυγε ενώπιον του ΓεΔΕΕ η Dansk Erhverv λόγω παραβίασης των διαδικαστικών της δικαιωμάτων εκ μέρους της Επιτροπής, επειδή η τελευταία δεν εξέτασε εάν η απαλλαγή από την υποχρέωση είσπραξης της εγγύησης παραβιάζει το ενωσιακό δίκαιο, καθώς και επειδή η Επιτροπή λανθασμένα έκρινε ότι τα παραπάνω μέτρα δεν χρηματοδοτήθηκαν με κρατικούς πόρους.

Όσον αφορά την παραβίαση του ενωσιακού περιβαλλοντικού δικαίου (αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει», άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ, Οδηγία 94/62/ΕΟΚ), το ΓεΔΕΕ σημείωσε ότι θα ήταν αντίθετο προς το γράμμα του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ να γίνει δεκτό ότι ένα εθνικό μέτρο συνιστά κρατική ενίσχυση, επειδή παραβιάζει άλλες διατάξεις της Συνθήκης, μολονότι δεν πληροί τις προϋποθέσεις που προβλέπονται ρητά από τη διάταξη αυτή για την ύπαρξη ενίσχυσης. Δεν είναι δυνατόν, επομένως, να προβληθεί λυσιτελώς αυτό καθεαυτό το γεγονός ότι το μέτρο παραβιάζει άλλες διατάξεις του δικαίου της Ένωσης, πέραν των σχετικών με τις κρατικές ενισχύσεις, προκειμένου να διαπιστωθεί ότι ένα εθνικό μέτρο αποτελεί κρατική ενίσχυση.

Στη συνέχεια, το ΓεΔΕΕ επικύρωσε την απόφαση της Επιτροπής ως προς τα μέτρα της απαλλαγής από την είσπραξη της εγγύησης και του ΦΠΑ. Ειδικά σε σχέση με τον ΦΠΑ, το ΓεΔΕΕ έκρινε ότι, όταν το μέτρο έχει μόνον ως έμμεσο αποτέλεσμα τη μείωση της φορολογητέας ύλης ενός φόρου, όπως συνέβη εν προκειμένω, τότε δεν υφίσταται αρκούντως άμεσος σύνδεσμος μεταξύ του μέτρου αυτού και της απώλειας κρατικών εσόδων και, άρα, η ζημία αυτή, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως «συμφυής» με το μέτρο. Επιπλέον, στην υπό κρίση περίπτωση, δεν αποδείχθηκε, κατά το ΓεΔΕΕ, ότι το επίμαχο μέτρο αποσκοπεί, βάσει του σκοπού και της εν γένει οικονομίας του στη χορήγηση πλεονεκτήματος σε ορισμένες επιχειρήσεις μέσω του κρατικού προϋπολογισμού.

Από την άλλη πλευρά, το ΓεΔΕΕ έκρινε ότι η Επιτροπή έσφαλε θεωρώντας ότι το μέτρο της μη επιβολής προστίμου δεν αποτελεί κρατική ενίσχυση, καθώς, προκειμένου να διαπιστώσει την ύπαρξη δυσχερειών ως προς την ερμηνεία της εφαρμοστέας εθνικής ρύθμισης, θα πρέπει να αποδεικνύεται, επιπλέον, ότι οι δυσχέρειες αυτές είναι

προσωρινές και εντάσσονται σε μία διαδικασία βαθμιαίας αποσαφήνισης των σχετικών κανόνων από τις αρμόδιες εθνικές αρχές. Ωστόσο, στην υπό κρίση περίπτωση, το ΓεΔΕΕ διαπίστωσε ότι η Επιτροπή δεν έλαβε υπόψη της αυτές τις προϋποθέσεις οι οποίες δεν προκύπτουν ούτε και από τα στοιχεία της δικογραφίας.

Περαιτέρω, το ΓεΔΕΕ διαπίστωσε ότι η ύπαρξη παρέκκλισης από την υποχρέωση είσπραξης της επίμαχης εγγύησης δεν φαίνεται να εφαρμόζεται συστηματικά στο σύνολο των παραμεθόριων ζωνών της Γερμανίας, γεγονός το οποίο αποδυναμώνει την άποψη ότι η μη είσπραξη της εγγύησης και η μη επιβολή προστίμου στηρίζονται σε αντικειμενικούς λόγους αναπόσπαστα συνδεδεμένους με το σύστημα της εγγύησης και οι οποίοι αφορούν την ιδιαιτερότητα των πωλήσεων που πραγματοποιούνται στις συγκεκριμένες ζώνες.

Κατόπιν των ανωτέρω, το ΓεΔΕΕ έκρινε ότι δεν υπήρξε πλήρης και εμπεριστατωμένη εξέταση από την Επιτροπή του μέτρου της μη επιβολής προστίμου, γεγονός το οποίο συνιστά ένδειξη περί της αντιμετώπισης εκ μέρους της σοβαρών δυσχερειών κατά την προκαταρκτική διαδικασία έρευνας. Ως εκ τούτου, το ΓεΔΕΕ ακύρωσε την απόφαση της Επιτροπής και, μάλιστα, στο σύνολό της, κρίνοντας ότι η μη είσπραξη του ΦΠΑ είναι συμφυής με τη μη είσπραξη της εγγύησης, η οποία είναι, επίσης, άρρηκτα συνδεδεμένη με τη μη επιβολή προστίμου στις επιχειρήσεις που δεν εισπράττουν την εγγύηση.

Προϋποθέσεις συμβατότητας βάσει του άρθρου 107 παρ. 2β ΣΛΕΕ

κρατικές ενισχύσεις – αγορά των αεροπορικών μεταφορών της Γερμανίας – δημόσιο δάνειο με εγγύηση της Γερμανίας υπέρ της Condor Flugdienst στο πλαίσιο της πανδημίας της νόσου COVID-19 – απόφαση περί μη προβολής αντιρρήσεων – ενίσχυση για την επανόρθωση ζημιών που προκλήθηκαν από έκτακτο γεγονός – άρθρο 107 παρ. 2 στοιχείο β' ΣΛΕΕ – εκτίμηση της ζημίας – αιτιώδης συνάφεια – υποχρέωση αιτιολόγησης – διατήρηση των αποτελεσμάτων της απόφασης

ΓεΔΕΕ T-665/20, Ryanair/Επιτροπή, 09.06.2021, Τμήμα δέκατο (πενταμελές), Πρόεδρος (Εισηγητής): A. Kornezov, ECLI:EU:T:2021:344 – Προσφυγή ακυρώσεως

Η αεροπορική εταιρεία Condor Flugdienst GmbH (στο εξής: Condor) με έδρα τη Γερμανία αντιμετώπισε χρηματοοικονομικές δυσχέρειες, οι οποίες προκλήθηκαν από την εκκαθάριση της εταιρείας Thomas Cook, στην οποία ανήκε. Έτσι, από τον Σεπτέμβριο του 2019, υποβλήθηκε σε διαδικασία αφερεγγυότητας, στο πλαίσιο της οποίας προβλέφθηκε η πώλησή της σε νέο επενδυτή με σκοπό την αναδιάρθρωσή της. Αμέσως μετά, η Γερμανία χορήγησε *ad hoc* ενίσχυση υπέρ της Condor υπό

μορφή δανείου διάσωσης, ύψους 380 εκατ. ευρώ, μαζί με κρατική εγγύηση, η οποία εγκρίθηκε από την Επιτροπή (SA.55394/2019).

Τον Απρίλιο του 2020, η Γερμανία κοινοποίησε στην Επιτροπή δεύτερη *ad hoc* ενίσχυση υπέρ της Condor υπό τη μορφή δύο δανείων με εγγύηση του γερμανικού Δημοσίου και με επιδοτούμενο επιτόκιο, προκειμένου να αποζημιωθεί η Condor για τις ζημίες που υπέστη λόγω της ματαίωσης και του επαναπρογραμματισμού των πτήσεων της κατόπιν της επιβολής ταξιδιωτικών περιορισμών που θέσπισε η Γερμανία λόγω της πανδημίας του κορωνοϊού. Η Επιτροπή έκρινε, κατά την προκαταρκτική διαδικασία έρευνας, ότι το επίμαχο μέτρο συνιστούσε συμβατή κρατική ενίσχυση βάσει του άρθρου 107 παρ. 2β (SA.56867/2020). Ειδικότερα, ως προς τον υπολογισμό των ζημιών της Condor, η Επιτροπή έλαβε υπόψη της, αφενός, τη διαφορά μεταξύ των προβλέψεων σε σχέση με τα κέρδη προ φόρων για την περίοδο από Μάρτιο έως Δεκέμβριο 2020 που πραγματοποιήθηκαν πριν και μετά την ανακοίνωση των ταξιδιωτικών περιορισμών, και, αφετέρου, τα πρόσθετα έξοδα στα οποία υποβλήθηκε η Condor λόγω της παράτασης της διαδικασίας αφερεγγυότητας. Τα πρόσθετα έξοδα προέκυψαν, κατά την Επιτροπή, από την αποτυχία πώλησης της Condor και την επακόλουθη παράταση της αφερεγγυότητάς της.

Στη συνέχεια, η αεροπορική εταιρεία Ryanair προσέφυγε στο ΓεΔΕΕ ζητώντας την ακύρωση της απόφασης της Επιτροπής λόγω ανεπαρκούς αιτιολογίας όσον αφορά τον συνυπολογισμό των εξόδων από την παράταση της αφερεγγυότητας στις ζημίες της Condor λόγω κορωνοϊού.

Το ΓεΔΕΕ σημείωσε, καταρχάς, ότι, όταν το οικείο κράτος μέλος χορηγεί ενίσχυση κατ' άρθρο 107 παρ. 2β ΣΛΕΕ, πρέπει να περιορίζει το ποσό της αποζημίωσης στο ύψος που είναι αναγκαίο για την αποκατάσταση των ζημιών που υπέστησαν οι δικαιούχοι του επίμαχου μέτρου και οι οποίες πρέπει να απορρέουν άμεσα από το έκτακτο γεγονός και χωρίς να εξαρτώνται από την παρεμβολή άλλων αιτιών. Θα πρέπει, δηλαδή, να υφίσταται άμεση σχέση μεταξύ αιτίας και ζημίας. Έτσι, οι ενισχύσεις που υπερβαίνουν το ύψος των ζημιών που προκλήθηκαν από το έκτακτο γεγονός δεν εμπίπτουν στο άρθρο 107 παρ. 2β ΣΛΕΕ. Εν προκειμένω, το ΓεΔΕΕ διαπίστωσε ότι σκοπός της επίμαχης ενίσχυσης ήταν η αποζημίωση της Condor για τις ζημίες που προκλήθηκαν άμεσα από τη ματαίωση και τον επαναπρογραμματισμό των πτήσεων λόγω των ταξιδιωτικών περιορισμών που της επιβλήθηκαν στο πλαίσιο της πανδημίας του κορωνοϊού και όχι για όλες τις ζημίες που συνδέονταν γενικότερα με την πανδημία.

Συνεπώς, το ΓεΔΕΕ έκρινε ότι η Επιτροπή όφειλε να αποδείξει ότι η αιτία των επιπλέον εξόδων, στα οποία υποβλήθηκε η Condor λόγω της παράτασης της διαδικασίας αφερεγγυότητας, ήταν οι ταξιδιωτικοί περιορισμοί που της επιβλήθηκαν. Ωστόσο, το ΓεΔΕΕ διαπίστωσε ότι η Επι-

τροπή απλώς θεώρησε «θεμιτό» να τα συμπεριλάβει στις ζημιές της Condor, επειδή αυτά δεν ήταν προβλέψιμα κατά τον χρόνο που πραγματοποιήθηκαν οι προβλέψεις σε σχέση με τα κέρδη προ φόρων μετά την εμφάνιση της πανδημίας.

Περαιτέρω, το ΓεΔΕΕ, έλαβε υπόψη του το γεγονός πως δεν αποδείχθηκε ούτε εάν η πώληση της Condor απέτυχε εξαιτίας της ματαίωσης και του επαναπρογραμματισμού των πτήσεων εξαιτίας των ταξιδιωτικών περιορισμών λόγω κορωνοϊού. Επ' αυτού, το ΓεΔΕΕ διαπίστωσε ότι, σύμφωνα με την προσβαλλόμενη απόφαση, η διαδικασία αφερεγγυότητας οφειλόταν στις χρηματοοικονομικές δυσχέρειες που αντιμετώπιζε η Condor πριν από την εμφάνιση της πανδημίας. Τέλος, το ΓεΔΕΕ σημείωσε ότι η Επιτροπή όφειλε να διευκρινίσει στην απόφασή της τον τρόπο με τον οποίο αποτίμησε τα επιπλέον έξοδα.

Βάσει των ανωτέρω, το ΓεΔΕΕ έκρινε ότι η προσβαλλόμενη απόφαση είναι ανεπαρκώς αιτιολογημένη, με αποτέλεσμα το ΓεΔΕΕ να μην είναι σε θέση να ελέγξει εάν η Επιτροπή αντιμετώπισε σοβαρές δυσχέρειες και, άρα, εάν όφειλε να κινηθεί την επίσημη διαδικασία έρευνας. Συνεπώς, το ΓεΔΕΕ ακύρωσε την απόφαση της Επιτροπής, αλλά, λαμβάνοντας υπόψη ότι η αμφισβήτηση της νομιμότητας των επίμαχων ενισχύσεων θα είχε ιδιαίτερος επιζήμιες συνέπειες στην ήδη πληγείσα από την πανδημία γερμανική οικονομία, αποφάσισε να αναστείλει τα αποτελέσματα της ακύρωσης της απόφασης της Επιτροπής για δύο μήνες, έως ότου η τελευταία εκδώσει νέα απόφαση ή και για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, σε περίπτωση που αυτή αποφασίσει να κινηθεί την επίσημη διαδικασία έρευνας.

Μη οικονομική δραστηριότητα στο ιταλικό σύστημα ασφάλισης

Κρατικές ενισχύσεις – υπηρεσίες περίθαλψης – άμεσες επιδοτήσεις που χορηγούνται στα δημόσια νοσοκομεία της περιφέρειας του Λάτσιο (Ιταλία) – απόφαση με την οποία διαπιστώνεται ότι δεν υφίσταται κρατική ενίσχυση – προσφυγή ακύρωσης – ρυθμιστική πράξη που δεν περιλαμβάνει εκτελεστικά μέτρα – παραδεκτό – υποχρέωση αιτιολόγησης – έννοια της οικονομικής δραστηριότητας

ΓεΔΕΕ T-223/18, Casa Regina Apostolorum della Pia Società delle Figlie di San Paolo/Επιτροπή, 02.06.2021, Τμήμα έβδομο, Πρόεδρος: R. da Silva Passos, Εισηγητής: V. Valančius, ECLI:EU:T:2021:315 – Προσφυγή ακυρώσεως

Στην Ιταλία, το σύστημα υγειονομικής περίθαλψης οργανώνεται στο πλαίσιο ενός εθνικού συστήματος υγείας, του Servizio sanitario nazionale (SSN), που χρηματοδοτείται απευθείας από τις εισφορές κοινωνικής ασφάλισης των ασφαλισμένων και από κρατικούς πόρους, έτσι ώστε οι σχετικές υπηρεσίες να παρέχονται δωρεάν ή σχεδόν

δωρεάν σε όλους τους ασθενείς αδιακρίτως. Η διαχείριση του SSN πραγματοποιείται από τις περιφέρειες.

Κατόπιν καταγγελίας της «Casa Regina Apostolorum della Pia Società delle Figlie di San Paolo», ιδιοκτήτριας ιδιωτικού νοσοκομείου στο Λάτσιο, η Επιτροπή έκρινε ότι τα δημόσια κονδύλια, τα οποία χορηγήθηκαν σε δημόσιες δομές υγείας της Περιφέρειας Λάτσιο στο πλαίσιο του SSN για την κάλυψη των οικονομικών τους ελλειμμάτων και σε βάρος των ιδιωτικών νοσοκομείων που παρέχουν, επίσης, υπηρεσίες περίθαλψης στο πλαίσιο του SSN, δεν αποτελούν κρατικές ενισχύσεις, επειδή οι υπηρεσίες που παρέχονται στο πλαίσιο του SSN δεν είναι οικονομικού χαρακτήρα, καθώς το SSN έχει καθολικό χαρακτήρα και βασίζεται στην αρχή της αλληλεγγύης (SA.39913/2017).

Η καταγγέλλουσα άσκησε αίτηση ακύρωσης κατά της ανωτέρω απόφασης ενώπιον του ΓεΔΕΕ, ισχυριζόμενη ότι η χρηματοδότηση των δημόσιων νοσοκομείων παραβιάζει την αρχή της ελευθερίας των ασθενών να επιλέγουν σε ποιο ίδρυμα θα νοσηλευθούν, με τη θέσπιση της οποίας οι ιταλικές αρχές άνοιξαν το σύστημα του SSN στον ανταγωνισμό και, ως εκ τούτου, προσέδωσαν οικονομικό χαρακτήρα στις εν λόγω υπηρεσίες.

Όσον αφορά την αρχή της αλληλεγγύης, το Δικαστήριο έκρινε ότι το σύστημα SSN χαρακτηριζόταν από την υποχρεωτική υπαγωγή ασφαλισμένων σ' αυτό, από την καταβολή εισφορών καθορισμένων από τον νόμο αναλόγως του εισοδήματος των ασφαλισμένων και όχι με βάση τον κίνδυνο που αυτοί υπείχαν λόγω ηλικίας ή της κατάσταση της υγείας τους και οι υποχρεωτικές παροχές υγείας που καθορίστηκαν από τον νόμο ήταν ίδιες για όλους τους ασφαλισμένους, ανεξάρτητα από το ύψος των εισφορών που κατέβαλαν. Συνεπώς, το ΓεΔΕΕ έκρινε ότι το SSN επιδιώκει έναν κοινωνικό στόχο και τηρεί την αρχή της αλληλεγγύης.

Όσον αφορά το δικαίωμα επιλογής των ασθενών σχετικά με τη νοσηλεία τους, το ΓεΔΕΕ αναγνώρισε ότι οι μεταρρυθμίσεις που είχαν θεσπιστεί κατά την υπό εξέταση περίοδο είχαν εισάγει κάποια στοιχεία ελεύθερης αγοράς και ανταγωνισμού στον τομέα της παροχής υπηρεσιών υγειονομικής περίθαλψης μεταξύ των παρόχων που εντάσσονται στο SSN, ωστόσο, έκρινε ότι δεν τροποποίησε τη μη οικονομική φύση του ιταλικού συστήματος υγείας, στο μέτρο που με αυτόν τον τρόπο ενθαρρύνονταν απλώς οι σχετικοί φορείς να βελτιώσουν τη διαχείρισή τους και να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους με τον πιο αποδοτικό και λιγότερο δαπανηρό τρόπο. Κατά το ΓεΔΕΕ, οι αρχές της καθολικότητας και της αλληλεγγύης δεν επηρεάστηκαν από την ελευθερία των ασθενών να επιλέγουν νοσοκομεία, στο μέτρο που οι ασθενείς ασκούσαν αυτή την ελευθερία μόνον μέσα στο πλαίσιο του SSN.

Αναφορικά με την ύπαρξη οικονομικών δραστηριοτήτων εντός των νοσοκομείων SSN, το ΓεΔΕΕ παρατήρη-

σε ότι ένας φορέας, όπως είναι τα δημόσια νοσοκομεία του SSN, μπορεί να ασκεί οικονομικές και μη οικονομικές δραστηριότητες υπό τον όρο ότι τηρεί χωριστούς λογαριασμούς για κάθε είδους δραστηριότητα, ώστε να καθίσταται σαφές σε ποιες περιπτώσεις ο ίδιος φορέας συνιστά επιχείρηση και σε ποιες όχι. Εν προκειμένω, το ΓεΔΕΕ διαπίστωσε ότι ο όρος αυτός για τους χωριστούς λογαριασμούς πληρούται και, συνεπώς, απέρριψε την προσφυγή στο σύνολό της, καταδικάζοντας την «Casa Regina Apostolorum» στα δικαστικά έξοδα της Επιτροπής.

III. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

Επιμ.: Μάρκος Παπακωνσταντής

► Ιθαγένεια της Ένωσης

Περιορισμός δικαιώματος διαμονής για λόγους δημοσίας τάξης

δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών – προληπτικά μέτρα για την αποφυγή παντός κινδύνου διαφυγής κατά τη χορηγηθείσα στον ενδιαφερόμενο προθεσμία για να εγκαταλείψει το έδαφος του κράτους μέλους υποδοχής – εθνικές διατάξεις παρεμφερείς με εκείνες που εφαρμόζονται στους υπηκόους τρίτων χωρών βάσει του άρθρου 7 παρ. 3 της Οδηγίας 2008/115/ΕΚ – ανώτατο χρονικό διάστημα κράτησης ενόψει απομάκρυνσης – εθνική διάταξη πανομοιότυπη με αυτή που εφαρμόζεται στους υπηκόους τρίτων χωρών

ΔΕΕ C-718/19, *Ordre des barreaux francophones και germanophone κ.λπ.* (Mesures préventives en vue d'éloignement), 22.06.2021, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: E. Regan, Γεν. Εισαγγελέας: A. Ράντος, ECLI:EU:C:2021:505 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία των άρθρων 20 και 21 ΣΛΕΕ και της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ των *Ordre des barreaux francophones et germanophone*, *Association pour le droit des Étrangers ASBL*, *Coordination et Initiatives pour et avec les Réfugiés et Étrangers ASBL*, *Ligue des Droits de l'Homme ASBL* και *Vluchtelingenwerk Vlaanderen ASBL*, αφενός, και του *Conseil des ministres* (Συμβουλίου Υπουργών, Βέλγιο), αφετέρου, με αντικείμενο εθνική ρύθμιση που εφαρμόζει στους πολίτες της Ένωσης και

στα μέλη των οικογενειών τους μέτρα παρεμφερή με αυτά που εφαρμόζονται στους υπηκόους τρίτων χωρών για την αποφυγή παντός κινδύνου διαφυγής των εν λόγω υπηκόων κατά την προθεσμία που τους τάσσεται για να εγκαταλείψουν το έδαφος του κράτους μέλους υποδοχής. Επί προσφυγών που ασκήθηκαν ενώπιον του *Cour constitutionnelle* (Συνταγματικού Δικαστηρίου, Βέλγιο) για την ακύρωση του νόμου, το τελευταίο επιφυλάχθηκε να απαντήσει καθώς διατηρούσε αμφιβολίες ως προς τη συμβατότητα με το δίκαιο της Ένωσης των εθνικών διατάξεων που προβλέπουν τη δυνατότητα επιβολής προληπτικών μέτρων στον πολίτη της Ένωσης ή στο μέλος της οικογένειάς του, για τον οποίο έχει εκδοθεί διαταγή εγκατάλειψης της βελγικής επικράτειας για λόγους δημοσίας τάξης, κατά τη διάρκεια της προθεσμίας που του τάσσεται ή κατά την παράταση της προθεσμίας αυτής, προκειμένου να αποφευχθεί κάθε κίνδυνος διαφυγής του ενδιαφερομένου. Σύμφωνα με τις νομοθετικές προπαρασκευαστικές εργασίες σχετικά με τις επίμαχες στην κύρια δίκη εθνικές διατάξεις, οι διατάξεις που αποσκοπούν στην αποφυγή του κινδύνου διαφυγής των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους δεν συνιστούν μεταφορά στο βελγικό δίκαιο της Οδηγίας 2008/115/ΕΚ, η οποία έχει εφαρμογή μόνο στους υπηκόους τρίτων χωρών, αλλά εμπνέονται σε μεγάλο βαθμό από την εν λόγω Οδηγία. Καθώς το αιτούν δικαστήριο διαπιστώνει ότι η επίμαχη εθνική διάταξη επαναλαμβάνει για τους πολίτες της Ένωσης και τα μέλη των οικογενειών τους το καθεστώς που προβλέπει το εθνικό δίκαιο για τους υπηκόους τρίτων χωρών θεσπίζοντας ίση μεταχείριση μεταξύ των πολιτών της Ένωσης και των μελών της οικογενείας τους, αφενός, και των υπηκόων των τρίτων χωρών, αφετέρου, ιδίως όσον αφορά το ανώτατο χρονικό διάστημα της κράτησής τους εν αναμονή της απομάκρυνσης, θέτοντας εν αμφιβόλω την ελευθερία κυκλοφορίας που διασφαλίζεται στα άρθρα 20 και 21 ΣΛΕΕ υπέρ των πολιτών της Ένωσης και των μελών της οικογενείας τους, αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο δύο προδικαστικά ερωτήματα τα οποία συνοψίζονται ως εξής: Τα άρθρα 20 και 21 ΣΛΕΕ καθώς και η Οδηγία 2004/38/ΕΚ αντιτίθενται στην πρόβλεψη εθνικών διατάξεων εφαρμοστέων στο πλαίσιο της εκτέλεσης απόφασης απομάκρυνσης πολιτών της Ένωσης και μελών των οικογενειών τους των οποίων το περιεχόμενο είναι πανομοιότυπο ή παρεμφερές με διατάξεις που αποσκοπούν στη μεταφορά στο εθνικό δίκαιο της Οδηγίας 2008/115/ΕΚ σχετικά με την επιστροφή των παρανόμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών; Τα συγκεκριμένα μέτρα που προβλέπουν οι επίμαχες στην υπόθεση της κύριας δίκης διατάξεις μπορούν να συνιστούν περιορισμούς της ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής και, στην περίπτωση που συνιστούν περιορισμούς, μπορούν να δικαιολογηθούν;

Από τη δικογραφία που έχει στη διάθεσή του το Δικαστήριο προκύπτει ότι σκοπός της επίμαχης εθνικής ρύθμισης είναι να διασφαλιστεί στους πολίτες της Ένωσης και στα μέλη των οικογενειών τους ένα καθεστώς απομάκρυνσης που να μην είναι λιγότερο ευνοϊκό σε σχέση με αυτό που διέπει την κατάσταση των υπηκόων τρίτων χωρών. Όσον αφορά, ειδικότερα, τις εθνικές διατάξεις που αποσκοπούν στην αποφυγή του κινδύνου διαφυγής του ενδιαφερομένου, αυτές εμπνέονται σε μεγάλο βαθμό από τις διατάξεις της Οδηγίας 2008/115/ΕΚ. Όσον αφορά την εθνική διάταξη σχετικά με την κράτηση του ενδιαφερομένου ενόψει απομάκρυνσης, αυτή επαναλαμβάνει το καθεστώς που προβλέπεται, στο εθνικό δίκαιο, για τους υπηκόους τρίτων χωρών και κατοχυρώνει, επομένως, ίδια μεταχείριση των πολιτών της Ένωσης καθώς και των μελών των οικογενειών τους με τους υπηκόους τρίτων χωρών για τους οποίους έχει κινηθεί διαδικασία επιστροφής δυνάμει της Οδηγίας αυτής, ιδίως όσον αφορά τον ανώτατο χρόνο κράτησης που προβλέπεται ενόψει απομάκρυνσης του ενδιαφερομένου.

Σύμφωνα με το Δικαστήριο, το κεφάλαιο VI της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ προβλέπει, μεταξύ άλλων, κανόνες σχετικούς με την απομάκρυνση μόνον των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους. Εντούτοις, η Οδηγία αυτή δεν περιέχει συγκεκριμένες διατάξεις σχετικά με τη δυνατότητα των κρατών μελών να λαμβάνουν μέτρα προς αποφυγή του κινδύνου διαφυγής των ως άνω ατόμων κατά τη διάρκεια της προθεσμίας που τους τάσσεται για να εγκαταλείψουν το έδαφος του κράτους μέλους υποδοχής ή κατά την παράταση του χρονικού αυτού διαστήματος, ούτε περιέχει συγκεκριμένες διατάξεις σχετικά με τη δυνατότητα κράτησης των ενδιαφερομένων όταν δεν συμμορφώθηκαν με απόφαση απομάκρυνσης εντός της ως άνω προθεσμίας ή κατά την παράτασή της. Ελλείψει ρύθμισης του δικαίου της Ένωσης, εναπόκειται στα κράτη μέλη να προβλέπουν κανόνες που να τους παρέχουν τη δυνατότητα να λαμβάνουν μέτρα για τη διασφάλιση της εκτέλεσης απόφασης απομάκρυνσης βάσει του άρθρου 27 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, υπό την προϋπόθεση ότι καμία διάταξη του δικαίου της Ένωσης δεν αντιτίθεται σε αυτό. Εντούτοις, μολονότι το γεγονός και μόνον ότι το κράτος μέλος υποδοχής προβλέπει εθνικούς κανόνες εφαρμοστέους στο πλαίσιο της εκτέλεσης απόφασης απομάκρυνσης πολιτών της Ένωσης και μελών των οικογενειών τους, εμπνεόμενο από τους κανόνες που διέπουν την επιστροφή των υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι αποσκοπούν στη μεταφορά της Οδηγίας 2008/115/ΕΚ στο εθνικό δίκαιο, δεν αντιβαίνει, αυτό καθεαυτό, στο δίκαιο της Ένωσης, γεγονός παραμένει ότι οι κανόνες αυτοί πρέπει να συνάδουν προς το δίκαιο της Ένωσης. Από το γράμμα των υποβληθέντων ερωτημάτων στο Δικαστήριο, προκύπτει ότι τα μέτρα που μπορούν να επιβληθούν και αποσκοπούν στον περιορισμό των μετακινήσεων του Ευρωπαϊκού πολίτη έχουν ως αποτέλεσμα τον περιορισμό

της ελευθερίας κυκλοφορίας και διαμονής του κατά τη διάρκεια της προθεσμίας που του τάσσεται για να εγκαταλείψει το έδαφος του κράτους μέλους υποδοχής, ιδίως όταν στον ενδιαφερόμενο έχει επιβληθεί κατ' οίκον περιορισμός, μέτρο που εκ της φύσεώς του συνιστά περιορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής του ενδιαφερομένου. Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι οι πολίτες της Ένωσης και τα μέλη των οικογενειών τους που, μετά την παρέλευση της ταχθείσας προθεσμίας ή της παράτασης της προθεσμίας αυτής, δεν συμμορφώθηκαν προς απόφαση απομάκρυνσης που έχει εκδοθεί εις βάρος τους για λόγους δημόσιας τάξης ή δημόσιας ασφάλειας, δεν μπορούν να επικαλεσθούν δικαίωμα διαμονής, δυνάμει της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, στην επικράτεια του κράτους μέλους υποδοχής ενόσω η απόφαση αυτή εξακολουθεί να παράγει τα αποτελέσματά της. Εντούτοις, η ύπαρξη τέτοιας απόφασης ουδόλως αναιρεί τον περιοριστικό χαρακτήρα μέτρου κράτησης, το οποίο περιορίζει τις μετακινήσεις του ενδιαφερομένου πέραν των περιορισμών που απορρέουν από την ίδια την απόφαση απομάκρυνσης, στερώντας καθ' όλη τη διάρκεια της κράτησης του ενδιαφερομένου τις δυνατότητές του να διαμείνει και να κυκλοφορήσει ελεύθερα εκτός του εδάφους του κράτους μέλους υποδοχής. Επομένως, τέτοιο μέτρο κράτησης συνιστά περιορισμό του δικαιώματος εξόδου κατά το άρθρο 4 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, το οποίο προβλέπει ρητά ότι κάθε πολίτης της Ένωσης που φέρει ισχύον δελτίο ταυτότητας ή διαβατήριό έχει το δικαίωμα να εγκαταλείπει το έδαφος κράτους μέλους προκειμένου να μεταβεί σε άλλο κράτος μέλος.

Σχετικά με την ενδεχόμενη ύπαρξη δικαιολογητικών λόγων για περιορισμούς, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, από το γράμμα των άρθρων 20 και 21 ΣΛΕΕ, το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στο έδαφος των κρατών μελών δεν είναι απεριορίστο, αλλά μπορεί να υπόκειται σε περιορισμούς και προϋποθέσεις που προβλέπονται από τη ΣΛΕΕ καθώς και από τις διατάξεις που θεσπίζονται για την εφαρμογή της. Το άρθρο 27 παρ. 2 της εν λόγω Οδηγίας διευκρινίζει ότι, για να δικαιολογούνται τα μέτρα περιορισμού του δικαιώματος κυκλοφορίας και διαμονής πολίτη της Ένωσης ή μέλους της οικογένειάς του τα οποία λαμβάνονται ιδίως για λόγους δημόσιας τάξης ή δημόσιας ασφάλειας, πρέπει να διασφαλίζουν την τήρηση της αρχής της αναλογικότητας και να θεμελιώνονται αποκλειστικά στην προσωπική συμπεριφορά του ενδιαφερομένου. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, οι Οδηγίες 2004/38/ΕΚ και 2008/115/ΕΚ δεν έχουν το ίδιο αντικείμενο και οι δικαιούχοι της πρώτης απολαύουν καθεστώςτος και δικαιωμάτων διαφορετικής φύσης από εκείνα τα οποία μπορούν να επικαλεστούν οι δικαιούχοι της δεύτερης. Συνεπώς, οι πολίτες της Ένωσης και τα μέλη των οικογενειών τους που εμπíπτουν, υπό την ιδιότητα αυτή, στην Οδηγία 2004/38/ΕΚ δεν βρίσκονται

σε κατάσταση συγκρίσιμη με εκείνη των υπηκόων τρίτων χωρών κατά των οποίων έχει κινηθεί διαδικασία επιστροφής δυνάμει της Οδηγίας 2008/115/ΕΚ όσον αφορά τη διάρκεια της διαδικασίας απομάκρυνσης, οπότε δεν δικαιολογείται η ίδια μεταχείριση όλων των προσώπων αυτών ως προς το ανώτατο χρονικό διάστημα κράτησης ενόψει απομάκρυνσης. Επομένως, η ανώτατη διάρκεια κράτησης για τους πολίτες της Ένωσης και τα μέλη των οικογενειών τους που εμπίπτουν υπό την ιδιότητα αυτή στην Οδηγία 2004/3/ΕΚ, όπως η προβλεπόμενη από την επίμαχη στην κύρια δίκη ρύθμιση, υπερβαίνει το αναγκαίο μέτρο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού.

Ο πολίτης της Ένωσης σε βάρος του οποίου έχει εκδοθεί απόφαση απομάκρυνσης δύναται να απολαύει νέου δικαιώματος διαμονής στο έδαφος του κράτους μέλους υποδοχής μόνον αφού προηγουμένως έχει όντως θέσει πραγματικό τέρμα στη διαμονή του στο εν λόγω έδαφος. Συγκεκριμένα, μια τέτοια απόφαση απομάκρυνσης δεν έχει εκτελεστεί πλήρως εκ του γεγονότος και μόνον ότι ο πολίτης της Ένωσης εγκατέλειψε το εν λόγω έδαφος εντός της προθεσμίας που έταξε για την οικειοθελή αναχώρησή του η απόφαση απομάκρυνσης

προδικαστική παραπομπή – ιθαγένεια της Ένωσης – Οδηγία 2004/38/ΕΚ – δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στο έδαφος των κρατών μελών – άρθρο 15 – λήξη της προσωρινής διαμονής πολίτη της Ένωσης στο έδαφος του κράτους μέλους υποδοχής – απόφαση απομάκρυνσης – αναχώρηση του εν λόγω πολίτη της Ένωσης από το έδαφος αυτό – διαχρονικά αποτελέσματα της απόφασης απομάκρυνσης – άρθρο 6 – δυνατότητα του πολίτη της Ένωσης να αποκτήσει εκ νέου δικαίωμα διαμονής κατά την επανείσοδό του στο εν λόγω έδαφος

ΔΕΕ C-719/19, Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (Effets d'une décision d'éloignement), 22.06.2021, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: E. Regan, Γεν. Εισαγγελέας: A. Ράντος, ECLI:EU:C:2021:506 – Προδικαστική παραπομπή

Βλ. στο παρόν τεύχος της ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Κ. Κοντού, σ. 413.

Δικαίωμα οικονομικώς ανενεργού πολίτη της Ένωσης να υπαχθεί στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης του κράτους μέλους υποδοχής

προδικαστική παραπομπή – ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων – ιθαγένεια της Ένωσης – Κανονισμός (ΕΚ) 883/2004 – άρθρο 3 παρ. 1 στοιχείο α' – παροχές ασθένειας – έννοια – άρθρο 4 και άρθρο 11 παρ. 3 στοιχείο ε'

– Οδηγία 2004/38/ΕΚ – άρθρο 7 παρ. 1 στοιχείο β' – δικαίωμα διαμονής για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των τριών μηνών – προϋπόθεση περί πλήρους ασφαλιστικής κάλυψης ασθενείας – άρθρο 24 – ίση μεταχείριση – υπήκοος κράτους μέλους που δεν ασκεί οικονομική δραστηριότητα και διαμένει νομίμως στο έδαφος άλλου κράτους μέλους – άρνηση του κράτους μέλους υποδοχής να υπαγάγει το πρόσωπο αυτό στο δημόσιο σύστημα ασφάλισης ασθενείας

ΔΕΕ C-535/19, A (Soins de santé publics), 15.07.2021, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: K. Jürimäe, Γεν. Εισαγγελέας: H. Saugmandsgaard Øe, ECLI:EU:C:2021:595 – Προδικαστική παραπομπή

Βλ. στο παρόν τεύχος της ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Μ. Σαπαρδάνη, σ. 402.

Άρνηση χορήγησης επιδόματος κοινωνικής βοήθειας από το κράτος μέλος υποδοχής – Υποχρέωση του κράτους μέλους υποδοχής να ελέγξει ότι η άρνηση χορήγησης του επιδόματος αυτού δεν οδηγεί τον πολίτη της Ένωσης και τα τέκνα του σε πραγματικό και επικείμενο κίνδυνο παραβίασης των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους που πηγάζουν από τον Χάρτη με έμφαση στην αξιοπρεπή διαβίωσή τους

αίτηση για την έκδοση προδικαστικής απόφασης – ιθαγένεια της Ένωσης – οικονομικώς ανενεργός υπήκοος κράτους μέλους ο οποίος διαθέτει δικαίωμα διαμονής παρασχεθέν χωρίς προϋποθέσεις πόρων κατ' εφαρμογήν εθνικής διάταξης – άρθρο 18 ΣΛΕΕ – απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας – Οδηγία 2004/38/ΕΚ – άρθρο 7 – όροι για απόκτηση δικαιώματος διαμονής για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των τριών μηνών – άρθρο 24 – κοινωνικές παροχές – έννοια – ίση μεταχείριση – Συμφωνία για την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας από την Ευρωπαϊκή Ένωση – μεταβατική περίοδος – εθνική διάταξη η οποία εξαιρεί από το ευεργέτημα παροχής στοιχειώδους διαβίωσης οικονομικώς ανενεργούς πολίτες της Ένωσης που διαθέτουν δικαίωμα διαμονής βάσει του εθνικού δικαίου – Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρα 1, 7 και 24 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΔΕΕ C-709/20, The Department for Communities in Northern Ireland, 15.07.2021, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: K. Jürimäe, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2021:602 – Προδικαστική παραπομπή

Βλ. στο παρόν τεύχος της ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Γ. Βασιλιάδη, σ. 397.

IV. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Επιμ.: Αθηνά Γαϊτανίδου

► Οργάνωση του χρόνου εργασίας

Η οργάνωση του χρόνου εργασίας όσον αφορά τα μέλη των ενόπλων δυνάμεων

προδικαστική παραπομπή – προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων – οργάνωση του χρόνου εργασίας – μέλη των ενόπλων δυνάμεων – δυνατότητα εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης – άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ – Οδηγία 2003/88/ΕΚ – πεδίο εφαρμογής – άρθρο 1 παρ. 3 – Οδηγία 89/391/ΕΟΚ – άρθρο 2 παρ. 2 – δραστηριότητες του στρατιωτικού προσωπικού – έννοια του «χρόνου εργασίας» – περίοδος εργασιακής ετοιμότητας – ένδικη διαφορά με αντικείμενο τις αποδοχές του εργαζομένου

ΔΕΕ C-742/19, Ministrstvo za obrambo, 15.07.2021, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: K. Λυκούργος, Γεν. Εισαγγελέας: H. Saugmandsgaard Øe, ECLI:EU:C:2021:597 – Προδικαστική παραπομπή

Κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ Φεβρουαρίου 2014 και Ιουλίου 2015, ο Β. Κ., ο οποίος ήταν υπαξιωματικός του σλοβενικού στρατού, εκτελούσε «υπηρεσία επιφυλακής» διάρκειας επτά συναπτών ημερών ανά μήνα. Ο Β. Κ., κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας επιφυλακής η οποία περιλάμβανε τόσο χρονικά διαστήματα κατά τα οποία όφειλε να εκτελεί καθήκοντα πραγματικής φρουρήσης όσο και χρονικά διαστήματα κατά τα οποία μόνη του υποχρέωση ήταν να είναι στη διάθεση των ανωτέρων του, ήταν συνεχώς διαθέσιμος και παρέμενε στους χώρους του στρατοπέδου στο οποίο υπηρετούσε.

Το Υπουργείο Άμυνας, εκτιμώντας ότι, για καθεμία από τις ως άνω ημέρες «υπηρεσίας επιφυλακής» ως χρόνος εργασίας έπρεπε να θεωρηθούν οκτώ μόνον ώρες, κατέβαλε στον Β. Κ. τις κανονικές αποδοχές του για τις ώρες αυτές, ενώ για τις υπόλοιπες του κατέβαλε μόνο αποζημίωση ετοιμότητας, η οποία ανερχόταν στο 20% των βασικών του αποδοχών.

Η αγωγή που άσκησε ο Β. Κ., ζητώντας να του καταβληθεί αμοιβή υπερωριακής εργασίας για τις ώρες κατά τις οποίες, ενόσω διαρκούσε η «υπηρεσία επιφυλακής», δεν ασκούσε μεν καμία πραγματική δραστηριότητα στην υπηρεσία του εργοδότη του, αλλά ήταν υποχρεωμένος να είναι στη διάθεση των ανωτέρων του, απορρίφθηκε τόσο σε πρώτο όσο και σε δεύτερο βαθμό. Το Vrhovno sodišče (Ανώτατο Δικαστήριο, Σλοβενία), το οποίο επιλήφθηκε αίτησης αναίρεσης, ζήτησε από το ΔΕΕ να διευκρινίσει αν τυγχάνει εφαρμογής η Οδηγία 2003/88 (στο εξής: Οδηγία), η οποία ορίζει ελάχιστα επιτακτικά όρια σχετικά, μεταξύ άλλων, με τη διάρκεια του χρόνου εργασίας, στη δραστηριότητα επιφυλακής που ασκείται από στρατιωτι-

κό σε καιρό ειρήνης και, σε καταφατική περίπτωση, αν η περίοδος εργασιακής ετοιμότητας κατά τη διάρκεια της οποίας ο στρατιωτικός υποχρεούται μεν να παραμένει στο στρατόπεδο όπου υπηρετεί, αλλά δεν παρέχει πραγματική εργασία, πρέπει να θεωρείται ως χρόνος εργασίας, κατά την έννοια του άρθρου 2 της Οδηγίας, για τον καθορισμό της αμοιβής που οφείλεται σε αυτόν για την εν λόγω περίοδο.

Με την απόφασή του, η οποία εκδόθηκε από το τμήμα μείζονος συνθέσεως, το ΔΕΕ διευκρινίζει, πρώτον, τις περιπτώσεις κατά τις οποίες η δραστηριότητα επιφυλακής που ασκείται από στρατιωτικό αποκλείεται από το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας. Προς τον σκοπό αυτόν, το ΔΕΕ διαπιστώνει, κατ' αρχάς, ότι το άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ, το οποίο προβλέπει ότι η εθνική ασφάλεια παραμένει στην ευθύνη κάθε κράτους μέλους, δεν επιβάλλει τον αποκλεισμό της οργάνωσης του χρόνου εργασίας του στρατιωτικού προσωπικού από το πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης.

Ως προς το ζήτημα αυτό, το ΔΕΕ επισημαίνει ότι οι κύριες αποστολές των ενόπλων δυνάμεων των κρατών μελών, οι οποίες συνίστανται στη διασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας και στην προστασία της εθνικής ασφάλειας, περιλαμβάνονται ρητώς στις ουσιώδεις λειτουργίες του κράτους που οφείλει να σέβεται η Ένωση. Διευκρινίζει όμως ότι εξ αυτού δεν προκύπτει ότι οι αποφάσεις των κρατών μελών σχετικά με την οργάνωση των ενόπλων δυνάμεών τους εκφεύγουν του πεδίου εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης, ιδίως όταν πρόκειται για εναρμονισμένους κανόνες σχετικούς με την οργάνωση του χρόνου εργασίας.

Συνεπώς, μολοντί ο οφειλόμενος από την Ένωση σεβασμός των ουσιωδών λειτουργιών του κράτους δεν συνεπάγεται πλήρη εξαίρεση της οργάνωσης του χρόνου εργασίας των στρατιωτικών από το πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης, γεγονός παραμένει ότι το άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ επιβάλλει η εφαρμογή στους στρατιωτικούς των κανόνων του δικαίου της Ένωσης σχετικά με την οργάνωση του χρόνου εργασίας να μην εμποδίζει την ομαλή εκπλήρωση των ουσιωδών αυτών λειτουργιών. Ως εκ τούτου, το δίκαιο της Ένωσης πρέπει να λαμβάνει υπόψη τις ιδιαιτερότητες τις οποίες κάθε κράτος μέλος προβλέπει για τη λειτουργία των ενόπλων δυνάμεών του και οι οποίες οφείλονται, μεταξύ άλλων, στις ιδιαίτερες διεθνείς υποχρεώσεις που έχει αναλάβει το εν λόγω κράτος μέλος, στις συγκρούσεις ή τις απειλές που αντιμετωπίζει ή, ακόμη, στο γεωπολιτικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται.

Όσον αφορά, εν συνεχεία, το προσωπικό πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας, το ΔΕΕ υπενθυμίζει ότι η έννοια του «εργαζομένου» ορίζεται βάσει του κύριου χαρακτηριστικού της σχέσης εργασίας, ήτοι της παροχής από ένα πρόσωπο σε άλλο και υπό τις οδηγίες του υπηρεσιών έναντι των

οποίων λαμβάνει αμοιβή. Δεδομένου ότι τέτοια ήταν η περίπτωση του Β. Κ. κατά το επίμαχο χρονικό διάστημα, η εν λόγω Οδηγία μπορεί να εφαρμοστεί εν προκειμένω.

Όσον αφορά, τέλος, το καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας, το οποίο ορίζεται με παραπομπή στο άρθρο 2 της Οδηγίας 89/391/ΕΟΚ, το ΔΕΕ υπενθυμίζει ότι η δεύτερη Οδηγία εφαρμόζεται «σε όλους τους δημόσιους ή ιδιωτικούς τομείς δραστηριοτήτων», εκτός και αν εγγενείς ιδιαιτερότητες ορισμένων δραστηριοτήτων του δημόσιου τομέα, παραδείγματος χάριν στις ένοπλες δυνάμεις, δεν επιτρέπουν την εφαρμογή της. Ως προς το ζήτημα αυτό, το ΔΕΕ επισημαίνει ότι το άρθρο 2 της Οδηγίας 89/391/ΕΟΚ δεν μπορεί να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι τα μέλη των ενόπλων δυνάμεων των κρατών μελών αποκλείονται στο σύνολό τους και επί μονίμου βάσεως από το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας. Πράγματι, δεν αποκλείονται από το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας ορισμένοι κλάδοι του δημόσιου τομέα, θεωρούμενοι γενικώς, αλλά μόνον ορισμένες κατηγορίες δραστηριοτήτων στους κλάδους αυτούς, λόγω της ιδιαίτερης φύσης τους. Όσον αφορά ειδικότερα τις δραστηριότητες του στρατιωτικού προσωπικού, το ΔΕΕ επισημαίνει, μεταξύ άλλων, ότι οι συνδεδεμένες με υπηρεσίες διοίκησης, συντήρησης, επισκευής, υγείας, τήρησης της τάξης ή δίωξης των παραβάσεων δραστηριότητες δεν εμφανίζουν, αυτές καθεαυτές, τέτοιες ιδιαιτερότητες ώστε να αποκλείεται κάθε προγραμματισμός του χρόνου εργασίας ο οποίος να πληροί τις απαιτήσεις που επιβάλλει η Οδηγία, τουλάχιστον κατά το μέτρο που οι δραστηριότητες αυτές δεν ασκούνται στο πλαίσιο στρατιωτικής επιχείρησης ή της άμεσης προετοιμασίας της.

Αντιθέτως, το ΔΕΕ κρίνει ότι η ως άνω Οδηγία δεν εφαρμόζεται στις δραστηριότητες των στρατιωτικών και ιδίως στη δραστηριότητα επιφυλακής, όταν οι δραστηριότητες αυτές ασκούνται στο πλαίσιο της αρχικής τους εκπαίδευσης, στο πλαίσιο επιχειρησιακής άσκησης ή ακόμη στο πλαίσιο επιχειρήσεων που συνεπάγονται στρατιωτική δράση των ενόπλων δυνάμεων, ανεξαρτήτως του αν αυτές επιχειρούν σε μόνιμη βάση ή περιστασιακά, εντός ή εκτός των συνόρων του οικείου κράτους μέλους. Εξάλλου, η Οδηγία δεν έχει εφαρμογή ούτε στις στρατιωτικές δραστηριότητες που εμφανίζουν τόσο ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ώστε να μην προσφέρονται για την εφαρμογή συστήματος εναλλαγής προσωπικού το οποίο να καθιστά δυνατή την τήρηση των απαιτήσεων της Οδηγίας. Το αυτό ισχύει όταν προκύπτει ότι η στρατιωτική δραστηριότητα ασκείται στο πλαίσιο έκτακτων συμβάντων, των οποίων η βαρύτητα και η κλίμακα επιβάλλουν τη λήψη μέτρων αναγκαίων για την προστασία της ζωής, της υγείας καθώς και της ασφάλειας του κοινωνικού συνόλου, η δε ορθή εκτέλεση των μέτρων αυτών θα διακυβευόταν αν έπρεπε να τηρηθούν όλοι οι κανόνες της ως άνω Οδηγίας, ή επίσης όταν η εφαρμογή της Οδη-

γίας σε μια τέτοια δραστηριότητα, μέσω της επιβολής στις αρμόδιες αρχές της υποχρέωσης να καθιερώσουν σύστημα εναλλαγής ή προγραμματισμού του χρόνου της εργασίας, θα μπορούσε να λάβει χώρα μόνον σε βάρος της ομαλής διεξαγωγής των καθαυτό στρατιωτικών επιχειρήσεων. Στο αιτούν δικαστήριο εναπόκειται να κρίνει αν η δραστηριότητα επιφυλακής την οποία ασκούσε ο Β. Κ. εμπίπτει σε κάποια από τις ως άνω περιπτώσεις. Εάν η απάντηση είναι αρνητική, θα πρέπει να θεωρηθεί ότι η δραστηριότητα αυτή εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας.

Τέλος, το ΔΕΕ επισημαίνει ότι, αν υποθεθεί ότι η Οδηγία έχει εφαρμογή εν προκειμένω, περίοδος εργασιακής ετοιμότητας η οποία επιβάλλεται σε στρατιωτικό και συνεπάγεται τη συνεχή παρουσία του στον τόπο εργασίας του πρέπει να θεωρείται ότι συνιστά χρόνο εργασίας, όταν ο εν λόγω τόπος εργασίας είναι διαφορετικός από την κατοικία του. Εντούτοις, δεδομένου ότι ο τρόπος αμοιβής των εργαζομένων για τις περιόδους εργασιακής ετοιμότητας διέπεται από το εθνικό δίκαιο και όχι από την Οδηγία, η τελευταία δεν αντιτίθεται στο να αμειβεται η περίοδος εργασιακής ετοιμότητας κατά τη διάρκεια της οποίας ο στρατιωτικός υποχρεούται μιν να παραμένει στο στρατόπεδο όπου υπηρετεί, αλλά δεν παρέχει πραγματική εργασία, κατά τρόπο διαφορετικό σε σχέση με μια περίοδο εργασιακής ετοιμότητας κατά τη διάρκεια της οποίας παρέχει πραγματική εργασία.

► Εμφανής χρήση θρησκευτικών συμβόλων στον χώρο εργασίας

Απαγόρευση των δυσμενών διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων

προδικαστική παραπομπή – κοινωνική πολιτική – Οδηγία 2000/78/ΕΚ – ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία – απαγόρευση των δυσμενών διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων – εσωτερικός κανόνας ιδιωτικής επιχείρησης ο οποίος δεν επιτρέπει στον χώρο εργασίας την εμφανή χρήση οιουδήποτε πολιτικού, φιλοσοφικού ή θρησκευτικού συμβόλου ή τη χρήση επιδεικτικών και ευμεγέθων πολιτικών, φιλοσοφικών ή θρησκευτικών συμβόλων – άμεση ή έμμεση διάκριση – αναλογικότητα – στάθμιση μεταξύ της θρησκευτικής ελευθερίας και άλλων θεμελιωδών δικαιωμάτων – θεμιτός χαρακτήρας της πολιτικής ουδετερότητας που έχει υιοθετήσει ο εργοδότης – ανάγκη απόδειξης της ύπαρξης οικονομικής ζημίας του εργοδότη

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-804/18 και C-341/19, WABE, 15.07.2021, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: F. Biltgen, Γεν. Εισαγγελέας: A. Ράντος, ECLI:EU:C:2021:594 – Προδικαστική παραπομπή

βλ. στο παρόν τεύχος της ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Α. Γαϊτανίδου, σ. 409.

V. ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Επιμ.: Έλλη Τσιτσιπά

► Μεταναστευτική πολιτική

Υποβολή μεταγενέστερης αίτησης και προσκόμιση νέων εγγράφων των οποίων δεν μπορεί να αποδειχθεί η γνησιότητα ή των οποίων δεν μπορεί να επαληθευθεί αντικειμενικά η πηγή

προδικαστική παραπομπή – συνοριακοί έλεγχοι, άσυλο και μετανάστευση – πολιτική ασύλου – κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας – Οδηγία 2013/32/ΕΕ – άρθρο 40 παρ. 2 – μεταγενέστερη αίτηση – νέα στοιχεία ή πορίσματα – έννοια – έγγραφα των οποίων δεν μπορεί να αποδειχθεί η γνησιότητα ή των οποίων δεν μπορεί να επαληθευθεί αντικειμενικά η πηγή – Οδηγία 2011/95/ΕΕ – άρθρο 4 παρ. 1 και 2 – εκτίμηση των αποδεικτικών στοιχείων – υποχρέωση συνεργασίας του εμπλεκόμενου κράτους μέλους

ΔΕΕ C-921/19, Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (Éléments ou faits nouveaux), 10.06.2021, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: A. Prechal, Εισηγήτρια: L. S. Rossi, Γεν. Εισαγγελέας: G. Hogan, ECLI:EU:C:2021:478 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 40 παρ. 2 της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ σχετικά με κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας, σε συνδυασμό με το άρθρο 4 παρ. 2 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας, καθώς και των άρθρων 47 και 52 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης). Η αίτηση υποβλήθηκε από το Rechtbank Den Haag, zittingsplaats's-Hertogenbosch (πρωτοδικείο Χάγης, με τόπο συνεδριάσεως στο Hertogenbosch, Κάτω Χώρες) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του LH και του Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (Υφυπουργού Δικαιοσύνης και Ασφάλειας, Κάτω Χώρες, στο εξής: Υφυπουργός) σχετικά με την εκ μέρους του τελευταίου απόρριψη μεταγενέστερης αίτησης για διεθνή προστασία που υπέβαλε ο LH.

Ο LH είναι Αφγανός υπήκοος και εργάστηκε για περίπου τριάνμισι έτη ως οδηγός του διευθυντή αφγανικής αρχής. Κατά το διάστημα αυτό, το όχημα που οδηγούσε

έπεσε πολλές φορές σε ενέδρες, από τις οποίες ο διευθυντής και ο ίδιος ο LH κατόρθωσαν να διαφύγουν, ενώ οι Ταλιμπάν επικοινωνήσαν επανειλημμένως με τον LH, απειλώντας να τον σκοτώσουν αν δεν τους παρέδιδε τον εν λόγω διευθυντή. Ο ενδιαφερόμενος αποφάσισε να εγκαταλείψει το Αφγανιστάν και τον Δεκέμβριο του 2015 υπέβαλε αίτηση διεθνούς προστασίας στις Κάτω Χώρες. Ο Υφυπουργός απέρριψε την αίτηση αυτή, κρίνοντας ότι οι δηλώσεις του LH για τις προσωπικές απειλές από τους Ταλιμπάν δεν ήταν αξιόπιστες. Η απόφαση αυτή κατέστη απρόσβλητη, καθόσον η τελευταία προσφυγή που άσκησε ο LH απορρίφθηκε με απόφαση του Raad van State (Συμβουλίου της Επικρατείας, Κάτω Χώρες) της 23ης Μαρτίου 2018. Ο ενδιαφερόμενος, τον Σεπτέμβριο του 2018, υπέβαλε μεταγενέστερη αίτηση, προσκομίζοντας νέα έγγραφα, πολλά εκ των οποίων πρωτότυπα, προκειμένου να τεκμηριώσει τις δηλώσεις σχετικά με τις προσωπικές απειλές εναντίον του. Η αίτηση αυτή απορρίφθηκε ως απαράδεκτη από τον Υφυπουργό, ο οποίος επικαλέστηκε ότι η γνησιότητα των πρωτότυπων εγγράφων δεν μπορούσε να αποδειχθεί βάσει εξέτασής τους και ότι η αδυναμία απόδειξης της γνησιότητας των εγγράφων αυτών αρκούσε αφ' εαυτής για να αποκλειστεί η δυνατότητα να θεωρηθούν τα εν λόγω έγγραφα ως νέα στοιχεία ή πορίσματα. Ο ενδιαφερόμενος κατέθεσε προσφυγή κατά της ως άνω απόφασης, η εκτέλεση της οποίας είχε ανασταλεί, στο πλαίσιο της οποίας το αιτούν δικαστήριο διευκρινίζει ότι ουδόλως προκύπτει ότι τα έγγραφα που προσκόμισε ο LH προς στήριξη της μεταγενέστερης αίτησής του για παροχή διεθνούς προστασίας δεν είναι γνήσια, δεν προέρχονται από αρμόδιο όργανο, είναι πλαστά ή είναι ανακριβή ως προς το περιεχόμενό τους, ενώ, επιπλέον, ο Υφυπουργός αρνήθηκε να καλέσει τον LH σε προσωπική συνέντευξη πριν απορρίψει τη μεταγενέστερη αίτησή του ως απαράδεκτη. Το εθνικό δικαστήριο αναφέρεται επίσης στην εθνική νομολογία σύμφωνα με την οποία δεν υφίστανται νέα στοιχεία ή πορίσματα αν δεν αποδειχθεί η γνησιότητα των εγγράφων με τα οποία ο αιτών διεθνή προστασία προτίθεται να αποδείξει την ύπαρξη των νέων στοιχείων ή πορισμάτων. Κατά τη νομολογία αυτή, στον αιτούντα εναπόκειται να αποδείξει τη γνησιότητα των εγγράφων στα οποία στηρίζει τη μεταγενέστερη αίτησή του, χωρίς ωστόσο αυτό να εμποδίζει τον Υφυπουργό να συνδράμει τον αιτούντα προς τούτο, προβαίνοντας ο ίδιος στην εξέταση της γνησιότητας. Ωστόσο, τούτο ουδόλως αίρει την ευθύνη του αιτούντος. Κρίνοντας ότι η εξέταση της συμβατότητας της ολλανδικής νομοθεσίας και νομολογίας απαιτεί την ερμηνεία της έννοιας των «νέων στοιχείων και πορισμάτων», κατά το άρθρο 40 παρ. 2 της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ, το εθνικό δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα.

Με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 40 παρ. 2 της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 4 παρ. 2 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική νομοθεσία δυνάμει της οποίας τα έγγραφα που προσκομίζονται από αιτούντα διεθνή προστασία προς στήριξη μεταγενέστερης αίτησης θεωρούνται αυτομάτως ότι δεν αποτελούν «νέα στοιχεία ή πορίσματα», κατά την έννοια της διάταξης αυτής, όταν δεν μπορεί να αποδειχθεί η γνησιότητά τους ή δεν μπορεί να επαληθευθεί αντικειμενικά η πηγή τους. Το ΔΕΕ επισημαίνει ότι η επικαλούμενη διάταξη δεν περιέχει ρητή παραπομπή στο δίκαιο των κρατών μελών για τον προσδιορισμό της έννοιας και του πεδίου εφαρμογής της και, επομένως, κατά πάγια νομολογία, πρέπει κατά κανόνα να τυγχάνει αυτοτελούς και ομοιόμορφης ερμηνείας σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ένωση, με βάση όχι μόνον το γράμμα της διάταξης, αλλά και το πλαίσιο στο οποίο αυτή εντάσσεται και τον σκοπό που επιδιώκει η οικεία κανονιστική ρύθμιση.

Εξετάζοντας το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται το άρθρο 40 της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η μεταγενέστερη αίτηση συνιστά αίτηση διεθνούς προστασίας και ως τέτοια θα πρέπει να εξετάζεται σύμφωνα με τις βασικές αρχές και εγγυήσεις του κεφαλαίου II της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ. Επιπλέον, το άρθρο 40 παρ. 2 και 3 της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ προβλέπει την εξέταση των μεταγενέστερων αιτήσεων σε δύο στάδια. Το πρώτο στάδιο, προκαταρκτικής φύσης, έχει ως αντικείμενο τον έλεγχο του παραδεκτού των αιτήσεων αυτών, ενώ το δεύτερο στάδιο αφορά την επί της ουσίας εξέταση των εν λόγω αιτήσεων. Το πρώτο αυτό στάδιο πραγματοποιείται επίσης σε δύο στάδια, καθώς η μεταγενέστερη αίτηση για διεθνή προστασία υποβάλλεται κατ' αρχάς σε προκαταρκτική εξέταση, προκειμένου να καθοριστεί εάν προέκυψαν ή υποβλήθηκαν από τον αιτούντα νέα στοιχεία ή πορίσματα και στη συνέχεια εξακριβώνεται αν τα νέα αυτά στοιχεία και πορίσματα αυξάνουν σημαντικά την πιθανότητα να πληροί ο αιτών τις απαιτούμενες προϋποθέσεις για να του αναγνωρισθεί το καθεστώς αυτό. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι κάθε έγγραφο που προσκομίζει ο αιτών προς στήριξη της αίτησής του για διεθνή προστασία πρέπει να θεωρείται στοιχείο της αίτησης αυτής προς συνεκτίμηση και, κατά συνέπεια, η αδυναμία εξακρίβωσης της γνησιότητας του εγγράφου αυτού ή η έλλειψη κάθε αντικειμενικά επαληθεύσιμης πηγής δεν δικαιολογεί αφ' εαυτής τον αποκλεισμό ενός τέτοιου εγγράφου από την εξέταση στην οποία υποχρεούται να προβεί η αποφαινόμενη αρχή, κατ' εφαρμογήν του άρθρου 31 της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ. Μάλιστα, το ΔΕΕ τονίζει ότι ακόμη και ψευδείς δηλώσεις δεν δικαιολογούν την απόρριψη αίτησης για διεθνή προστασία παρά μόνον εάν καθιστούν την αίτηση ελάχιστα πειστική, πράγμα που προϋποθέτει ότι οι δηλώσεις αυτές κρίθηκαν, σε

προγενέστερο στάδιο, παραδεκτές και εξετάστηκαν από την αρμόδια αρχή. Ερμηνεία του άρθρου 40 παρ. 2 της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ διαφορετική από αυτή που προκρίνει το Δικαστήριο θα οδηγούσε σε σύγχυση των διαφόρων σταδίων της διαδικασίας εξέτασης μιας τέτοιας αίτησης και θα αντέβαινε στον σκοπό της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ, ο οποίος συνίσταται στη διασφάλιση όσο το δυνατόν ταχύτερης εξέτασης των αιτήσεων για διεθνή προστασία.

Με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 40 της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 4 παρ. 1 και 2 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ, έχει την έννοια, αφενός, ότι η εκτίμηση των αποδεικτικών στοιχείων που προσκομίζονται προς στήριξη αίτησης για διεθνή προστασία μπορεί να διαφέρει αναλόγως του αν πρόκειται για πρώτη ή για μεταγενέστερη αίτηση και, αφετέρου, ότι το κράτος μέλος μπορεί να μην συνεργάζεται με τον αιτούντα για να αξιολογήσει τα συναφή στοιχεία της μεταγενέστερης αίτησής του όταν αυτός προσκομίζει, προς στήριξη της εν λόγω αίτησής του, έγγραφα των οποίων η γνησιότητα δεν μπορεί να αποδειχθεί. Το ΔΕΕ επισημαίνει σχετικά ότι ο ενωσιακός νομοθέτης δεν διακρίνει μεταξύ πρώτης και μεταγενέστερης αίτησης από την άποψη των στοιχείων ή των πορισμάτων βάσει των οποίων μπορεί να αποδειχθεί ότι ο αιτών πληροί τις προϋποθέσεις για να χαρακτηριστεί ως δικαιούχος διεθνούς προστασίας δυνάμει της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ και, επομένως, η αξιολόγηση των γεγονότων και των περιστάσεων προς στήριξη των αιτήσεων αυτών πρέπει, σε αμφοτέρως τις περιπτώσεις, να διενεργείται σύμφωνα με το άρθρο 4 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ. Επιπλέον, το ΔΕΕ καταλήγει ότι το κράτος μέλος υποχρεούται να συνεργάζεται με τον αιτούντα για να αξιολογήσει τα κρίσιμα στοιχεία της μεταγενέστερης αίτησής του, όταν αυτός προσκομίζει προς στήριξη της έγγραφα των οποίων η γνησιότητα δεν μπορεί να αποδειχθεί.

Καθορισμός του βαθμού έντασης μιας ένοπλης σύρραξης με βάση το σύνολο των σχετικών περιστάσεων που χαρακτηρίζουν την κατάσταση στη χώρα καταγωγής, στο πλαίσιο εξέτασης αίτησης επικουρικής προστασίας

προδικαστική παραπομπή – κοινή πολιτική στον τομέα του ασύλου και της επικουρικής προστασίας – Οδηγία 2011/95/ΕΕ – προϋποθέσεις για την παροχή επικουρικής προστασίας – άρθρο 15 στοιχείο γ' – έννοια της «σοβαρής και προσωπικής απειλής» κατά της ζωής ή της σωματικής ακεραιότητας αμάχου λόγω αδιάκριτης άσκησης βίας σε καταστάσεις διεθνούς ή εσωτερικής ένοπλης σύρραξης – εθνική ρύθμιση η οποία απαιτεί την ύπαρξη ενός ελάχιστου αριθμού θυμάτων μεταξύ του άμαχου πληθυσμού (νεκρών και τραυματιών) στην οικεία περιοχή

ΔΕΕ C-901/19, Bundesrepublik Deutschland () και individuelles"), 10.06.2021, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: A. Prechal, Εισηγήτρια: L. S. Rossi, Γεν. Εισαγγελέας: P. Pikamäe, ECLI:EU:C:2021:472 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 2 στοιχείο στ' και του άρθρου 15 στοιχείο γ' της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ, σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας.

Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το διοικητικό εφετείο Βάδης-Βυρτεμβέργης (Γερμανία) στο πλαίσιο δύο ένδικων διαφορών μεταξύ, αφενός, των CF και DN, δύο Αφγανών υπηκόων, και, αφετέρου, της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, εκπροσωπούμενης από τον Ομοσπονδιακό Υπουργό Εσωτερικών, Στεγάσεως και Εθνικών Θεμάτων, ο οποίος εκπροσωπείται από τον διευθυντή της Ομοσπονδιακής Υπηρεσίας Μετανάστευσης και Προσφύγων, με αντικείμενο την απόρριψη από την Bundesrepublik Deutschland των αιτήσεων ασύλου που υπέβαλαν οι CF και DN.

Οι CF και DN είναι δύο Αφγανοί πολίτες οι οποίοι προέρχονται από την επαρχία Nangarhar (Αφγανιστάν) και υπέβαλαν αιτήσεις ασύλου στη Γερμανία, ενώπιον της Υπηρεσίας Μετανάστευσης και Προσφύγων. Κατόπιν της απόρριψης των αιτήσεων αυτών, προσέφυγαν σε δεύτερο βαθμό ενώπιον του διοικητικού εφετείου Βάδης-Βυρτεμβέργης, ζητώντας να τους χορηγηθεί επικουρική προστασία. Το εν λόγω δικαστήριο ζητεί διευκρινίσεις ως προς την έννοια του άρθρου 15 στοιχείο γ' σε συνδυασμό με το άρθρο 2 στοιχείο στ' της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ, σχετικά με τα κριτήρια που πρέπει να εφαρμόζονται για τη χορήγηση επικουρικής προστασίας σε περιπτώσεις σοβαρής και προσωπικής απειλής κατά της ζωής ή της σωματικής ακεραιότητας αμάχου λόγω «αδιάκριτης ασκήσεως βίας σε καταστάσεις ένοπλης σύρραξης». Το εθνικό δικαστήριο επισημαίνει την ύπαρξη σχετικής νομολογίας του Ομοσπονδιακού Διοικητικού Δικαστηρίου, σύμφωνα με την οποία η διαπίστωση σοβαρής και προσωπικής απειλής προϋποθέτει κατ' ανάγκην την ποσοτική αξιολόγηση του «κινδύνου θανάτου και τραυματισμού», ο οποίος εκφράζεται ως ο λόγος του αριθμού των θυμάτων στην οικεία περιοχή προς τον συνολικό αριθμό των ατόμων που αποτελούν τον πληθυσμό της περιοχής αυτής, το δε αποτέλεσμα που προκύπτει πρέπει υποχρεωτικά να ανέρχεται σε ένα ορισμένο ελάχιστο επίπεδο. Όσον αφορά την κατάσταση των CF και DN, το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι δεν σχημάτισε την πεποίθηση ότι αυτοί θίγονται ειδικώς, λόγω της προσωπικής τους κατάστασης, από τη βία που επικρατεί στην επαρχία Nangarhar. Εάν, ωστόσο, γίνει σφαιρική εκτίμηση λαμβάνουσα υπόψη και άλλες περιστάσεις που συνεπάγονται

κινδύνου, το επίπεδο βίας που επικρατεί επί του παρόντος στην επαρχία Nangarhar πρέπει να θεωρηθεί ότι είναι τόσο υψηλό ώστε οι προσφεύγοντες της κύριας δίκης, οι οποίοι δεν έχουν πρόσβαση σε εγχώρια προστασία, θα απειλούνταν σοβαρά λόγω της παρουσίας τους και μόνον στην περιοχή αυτή. Υπό τις συνθήκες αυτές, το εθνικό δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα.

Με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 15 στοιχείο γ' της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ έχει την έννοια ότι αντιτίθεται στην ερμηνεία εθνικής ρύθμισης κατά την οποία η διαπίστωση της ύπαρξης σοβαρής και προσωπικής απειλής κατά της ζωής ή της σωματικής ακεραιότητας του αμάχου λόγω «αδιάκριτης ασκήσεως βίας σε καταστάσεις ένοπλης σύρραξης», κατά την έννοια της ως άνω διάταξης, προϋποθέτει ότι ο λόγος του αριθμού των θυμάτων στην οικεία περιοχή προς τον συνολικό αριθμό των ατόμων που αποτελούν τον πληθυσμό της περιοχής αυτής ανέρχεται σε ένα συγκεκριμένο ελάχιστο όριο.

Αρχικά, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι ένας από τους σκοπούς της Οδηγίας είναι να διασφαλισθεί ότι όλα τα κράτη μέλη εφαρμόζουν κοινά κριτήρια για τον προσδιορισμό των προσώπων που χρήζουν όντως διεθνούς προστασίας. Ειδικότερα ως προς τη διαπίστωση της ύπαρξης «σοβαρής και προσωπικής απειλής», κατά την έννοια της Οδηγίας, δεν προϋποθέτει ότι ο αιτών επικουρική προστασία αποδεικνύει ότι θίγεται ειδικώς λόγω των χαρακτηριστικών της προσωπικής του κατάστασης.

Ο όρος «προσωπική» πρέπει να νοείται υπό την έννοια ότι πρόκειται για βλάβη προξενούμενη σε αμάχους, ανεξαρτήτως της ταυτότητάς τους, όταν ο βαθμός της αδιακρίτως ασκούμενης βίας που χαρακτηρίζει την ένοπλη σύρραξη είναι τόσο υψηλός, ώστε υπάρχουν ουσιώδεις λόγοι να εκτιμάται ότι ο άμαχος ο οποίος θα επιστρέψει στην οικεία χώρα ή περιοχή θα αντιμετωπίσει, λόγω της παρουσίας του και μόνον στο έδαφος αυτής της χώρας ή περιοχής, πραγματικό κίνδυνο να εκτεθεί σε σοβαρή απειλή. Με βάση την ερμηνεία αυτή, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι το ποσοτικό κριτήριο που χρησιμοποιείται στη γερμανική νομολογία αντιτίθεται τόσο στους σκοπούς της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ όσο και στην υποχρέωση όλων των κρατών μελών να εφαρμόζουν κοινά κριτήρια για τον προσδιορισμό των προσώπων που χρήζουν πράγματι διεθνούς προστασίας. Πράγματι, η συστηματική εφαρμογή από τις εθνικές αρχές ενός τέτοιου ποσοτικού κριτηρίου ενδέχεται να οδηγήσει τις εθνικές αρχές σε άρνηση χορήγησης διεθνούς προστασίας κατά παράβαση της υποχρέωσης των κρατών μελών να προσδιορίζουν τα πρόσωπα που χρήζουν πράγματι τέτοιας προστασίας. Επιπλέον, μια τέτοια ερμηνεία είναι πιθανό να ενθαρρύνει την πρακτική του forum shopping με σκοπό την κα-

ταστρατήγηση των κανόνων της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ, παρακινώντας τους αιτούντες διεθνή προστασία να μεταβαίνουν στα κράτη μέλη τα οποία δεν εφαρμόζουν το κριτήριο ενός συγκεκριμένου ελάχιστου ορίου ήδη διαπιστωθέντων θυμάτων ή τα οποία προβλέπουν συναφώς χαμηλότερο ελάχιστο όριο.

Με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 15 στοιχείο γ' της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ έχει την έννοια ότι, προκειμένου να διαπιστωθεί αν υφίσταται «σοβαρή και προσωπική απειλή» κατά την εν λόγω διάταξη, απαιτείται να λαμβάνονται υπόψη σφαιρικά όλες οι περιστάσεις της συγκεκριμένης περίπτωσης και, αν όχι, ποιες άλλες απαιτήσεις πρέπει να πληρούνται προς τούτο. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, προκειμένου να διαπιστωθεί αν υφίσταται «σοβαρή και προσωπική απειλή», κατά την έννοια του άρθρου 15 στοιχείο γ' της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ, απαιτείται να ληφθούν υπόψη σφαιρικά όλες οι σχετικές περιστάσεις της συγκεκριμένης περίπτωσης, ιδίως δε εκείνες που χαρακτηρίζουν την κατάσταση στη χώρα καταγωγής του αιτούντος. Στα στοιχεία αυτά περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, κατά την Οδηγία, όλα τα συναφή στοιχεία που σχετίζονται με τη χώρα καταγωγής κατά τον χρόνο λήψης απόφασης σχετικά με την αίτηση. Ειδικότερα, μπορούν επίσης να συνεκτιμηθούν η ένταση των ενόπλων συγκρούσεων, το επίπεδο οργάνωσης των εμπλεκόμενων ενόπλων δυνάμεων, η διάρκεια της σύρραξης, η γεωγραφική έκταση της κατάστασης αδιάκριτης άσκησης βίας, ο πραγματικός προορισμός του αιτούντος σε περίπτωση επιστροφής στην οικεία χώρα ή περιοχή και οι τυχόν εκ προθέσεως επιθέσεις κατά αμάχων εκ μέρους των εμπόλεμων μερών. Το Δικαστήριο καταλήγει ότι η μη συνεκτίμηση του συνόλου των σχετικών περιστάσεων που χαρακτηρίζουν την κατάσταση στη χώρα καταγωγής του αιτούντος επικουρική προστασία αντιβαίνει στις διατάξεις της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ.

► Δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις

Αρμοδιότητα δικαστηρίων για την εκδίκαση αγωγών αποζημίωσης σε υποθέσεις σύμπραξης για τις τιμές πώλησης βαρέων οχημάτων

προδικαστική παραπομπή – δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις – διεθνής δικαιοδοσία και εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις – Κανονισμός (ΕΕ) 1215/2012 – άρθρο 7 σημείο 2 – δικαιοδοσία ως προς τις ενοχές εξ αδικοπραξίας ή οιονεί αδικοπραξίας – τόπος επέλευσης της ζημίας – σύμπραξη η οποία κηρύχθηκε αντίθετη προς το άρθρο 101 ΣΛΕΕ και το άρθρο 53 της Συμφωνίας για τον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο – καθορισμός της διεθνούς δικαιοδοσίας και της κατά τόπον αρμοδιότητας – συγκέντρωση δικαιοδοσιών υπέρ εξειδικευμένου δικαστηρίου

ΔΕΕ C-30/20, Volvo κ.λπ., 15.07.2021, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: J.-C. Bonichot, Εισηγητής: M. Safjan, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2021:604 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 7 σημείο 2 του Κανονισμού (ΕΕ) 1215/2012 για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις και υποβλήθηκε από το δικαστήριο εμπορικών διαφορών αριθ. 2 της Μαδρίτης (Ισπανία) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, της RH και, αφετέρου, των AB Volvo, Volvo Group Trucks Central Europe GmbH, Volvo Lastvagnar AB και Volvo Group España SA, σχετικά με την καταβολή αποζημίωσης για τη ζημία που υπέστη η RH λόγω αντίθετων προς τον ανταγωνισμό πρακτικών που εφήρμοσαν οι εναγόμενες εταιρείες της κύριας δίκης, στις οποίες επιβλήθηκαν κυρώσεις από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή δυνάμει του άρθρου 101 ΣΛΕΕ και του άρθρου 53 της Συμφωνίας για τον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο (στο εξής: Συμφωνία ΕΟΧ).

Η υπόθεση αφορά την RH, επιχείρηση με έδρα την Κόρδοβα (Ισπανία), όπου αγόρασε, μεταξύ των ετών 2004 και 2009, πέντε φορτηγά οχήματα από αντιπρόσωπο της Volvo Group España, δηλαδή εταιρείας με έδρα τη Μαδρίτη (Ισπανία). Στις 19 Ιουλίου 2016, η Επιτροπή εξέδωσε απόφαση με την οποία διαπίστωσε την ύπαρξη σύμπραξης στην οποία συμμετείχαν, από τις 17 Ιανουαρίου 1997 έως τις 18 Ιανουαρίου 2011, 15 διεθνείς κατασκευαστές φορτηγών, μεταξύ των οποίων και οι Volvo (Σουηδία), Volvo Group Trucks Central Europe (Γερμανία) και Volvo Lastvagnar (Σουηδία), σχετικά με δύο κατηγορίες προϊόντων, και συγκεκριμένα τα φορτηγά οχήματα βάρους μεταξύ 6 και 16 τόνων και τα φορτηγά οχήματα βάρους άνω των 16 τόνων, ανεξαρτήτως του εάν επρόκειτο για άκαμπτα φορτηγά ή για ρυμουλκά. Η Επιτροπή έκρινε ότι η σύμπραξη αφορούσε το σύνολο του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου (ΕΟΧ) και επέβαλε πρόστιμα σε όλες τις μετέχουσες οντότητες, εξαιρουμένης μίας στην οποία χορηγήθηκε πλήρης απαλλαγή.

Η RH άσκησε ενώπιον του δικαστηρίου εμπορικών διαφορών αριθ. 2 της Μαδρίτης αγωγή αποζημίωσης κατά εταιρειών του ομίλου Volvo και συγκεκριμένα κατά των Volvo, Volvo Group Trucks Central Europe, Volvo Lastvagnar και Volvo Group España. Η ενάγουσα υποστηρίζει ότι υπέστη ζημία, διότι κατέβαλε επιπλέον δαπάνες για την απόκτηση των πέντε προαναφερθέντων οχημάτων λόγω των αθέμιτων συμφωνιών για τις οποίες η Επιτροπή επέβαλε κυρώσεις. Οι εναγόμενες προέβαλαν ένσταση έλλειψης διεθνούς δικαιοδοσίας, υποστηρίζοντας ότι το γενεσιουργό της ζημίας γεγονός, κατά την έννοια του Κανονισμού 1215/2012, δεν συνέβη στον τόπο της έδρας της ενάγουσας ισπανικής εταιρείας, αλλά στον τόπο όπου συνήφθη η σύμπραξη για τα φορτηγά

οχήματα, ήτοι σε άλλα κράτη μέλη. Σε αυτό το πλαίσιο, το ισπανικό δικαστήριο εκτιμά ότι είναι αναγκαίο να αποσαφηνιστεί εάν το άρθρο 7 παρ. 2 του ως άνω Κανονισμού συνιστά κανόνα ο οποίος αφορά αυστηρώς τη διεθνή δικαιοδοσία ή εάν πρόκειται για διττό ή μεικτό κανόνα, ο οποίος λειτουργεί και ως κανόνας της εσωτερικής κατά τόπον αρμοδιότητας. Επομένως, αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα.

Με το ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 7 σημείο 2 του Κανονισμού 1215/2012 έχει την έννοια ότι, σε αγορά θιγόμενη από αθέμιτες συμφωνίες περί καθορισμού και αύξησης των τιμών των αγαθών, έχει διεθνή δικαιοδοσία και είναι κατά τόπον αρμόδιο να εκδικάσει, με βάση τον τόπο επέλευσης της ζημίας, αγωγή για την αποκατάσταση ζημίας προκληθείσας από τις αντίθετες προς το άρθρο 101 ΣΛΕΕ συμφωνίες, είτε το δικαστήριο εντός της περιφέρειας δικαιοδοσίας του οποίου η επιχείρηση που θεωρεί ότι ζημιώθηκε αγόρασε τα αγαθά τα οποία αφορούν οι εν λόγω συμφωνίες είτε, σε περίπτωση που η επιχείρηση πραγματοποίησε αγορές σε περισσότερους τόπους, το δικαστήριο στην περιφέρεια δικαιοδοσίας του οποίου βρίσκεται η έδρα της επιχείρησης.

Το Δικαστήριο αποφαινεται θετικά στο ως άνω ερώτημα και υπενθυμίζει, αρχικά, ότι η έννοια του «τόπου όπου συνέβη το ζημιολόγο γεγονός», κατά το άρθρο 7 σημείο 2 του Κανονισμού 1215/2012, αφορά τόσο τον τόπο επέλευσης της ζημίας όσο και τον τόπο όπου συνέβη το γενεσιουργό της ζημίας γεγονός, οπότε ο εναγόμενος μπορεί να εναχθεί, κατ' επιλογήν του ενάγοντος, ενώπιον του δικαστηρίου του ενός ή του άλλου εκ των δύο αυτών τόπων. Μάλιστα, στο πλαίσιο της υπόθεσης της κύριας δίκης, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η παράβαση η οποία προκάλεσε την προβαλλόμενη ζημία εκτεινόταν στο σύνολο της αγοράς του ΕΟΧ, όπου επέφερε στρέβλωση του ανταγωνισμού. Επομένως, ο τόπος επέλευσης της ζημίας βρίσκεται εντός της εν λόγω αγοράς, στην οποία συγκαταλέγεται η Ισπανία.

Επιπλέον, το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι η επίμαχη διάταξη του Κανονισμού 1215/2012 απονέμει ευθέως και αμέσως τόσο τη διεθνή δικαιοδοσία όσο και την κατά τόπον αρμοδιότητα στο δικαστήριο του τόπου επέλευσης της ζημίας. Διευκρινίζει, ωστόσο, ότι ο καθορισμός της περιφέρειας του δικαστηρίου εντός της οποίας βρίσκεται ο τόπος επέλευσης της ζημίας ανήκει κατ' αρχήν στην οργανωτική αρμοδιότητα του κράτους μέλους στο οποίο ανήκει το εν λόγω δικαστήριο το οποίο μπορεί, για παράδειγμα, να συγκεντρώνει αρμοδιότητες ενώπιον ενός μόνον εξειδικευμένου δικαστηρίου προς το συμφέρον της ορθής απονομής της δικαιοσύνης. Ελλείψει τέτοιου εξειδικευμένου δικαστηρίου, ο προσδιορισμός του τόπου επέλευσης της ζημίας προκειμένου να προσδιοριστεί το

αρμόδιο εντός των κρατών μελών δικαστήριο πρέπει να ανταποκρίνεται στους σκοπούς της εγγύτητας και της προβλεψιμότητας των κανόνων περί διεθνούς δικαιοδοσίας και κατά τόπον αρμοδιότητας, καθώς και της ορθής απονομής της δικαιοσύνης.

Το Δικαστήριο διακρίνει, περαιτέρω, δύο περιπτώσεις. Σύμφωνα με την πρώτη, εφόσον ο ζημιωθείς αγοραστής αγόρασε αγαθά τα οποία αφορούν οι επίμαχες αθέμιτες συμφωνίες αποκλειστικώς εντός της περιφέρειας δικαιοδοσίας ενός και μόνον δικαστηρίου, το δικαστήριο αυτό είναι αρμόδιο για την εκδίκαση της αγωγής. Σύμφωνα με τη δεύτερη, σε περίπτωση αγορών που πραγματοποιήθηκαν σε περισσότερους τόπους, κάθε ζημιωθείσα επιχείρηση δύναται να ασκήσει αγωγή, βάσει του τόπου επέλευσης της ζημίας, ενώπιον του δικαστηρίου του τόπου της έδρας της. Η απονομή διεθνούς δικαιοδοσίας και κατά τόπον αρμοδιότητας στο δικαστήριο της έδρας της ζημιωθείσας επιχείρησης ικανοποιεί την απαίτηση της προβλεψιμότητας, καθόσον οι εναγόμενοι, μέλη της σύμπραξης, δεν μπορούν να αγνοήσουν το γεγονός ότι οι αγοραστής των επίμαχων αγαθών είναι εγκατεστημένοι στην αγορά που θίγεται από τις αθέμιτες πρακτικές.

Εφαρμοστέο δίκαιο στο πλαίσιο διαφορών από ατομικές συμβάσεις εργασίας και έννοια των «διατάξεων από τις οποίες δεν μπορεί να γίνει παρέκκλιση με συμφωνία»

προδικαστική παραπομπή – δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις – εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές – Κανονισμός (ΕΚ) 593/2008 – άρθρα 3 και 8 – δίκαιο που επέλεξαν τα μέρη – ατομικές συμβάσεις εργασίας – εργαζόμενοι που παρέχουν την εργασία τους σε περισσότερα του ενός κράτη μέλη – ύπαρξη στενότερων δεσμών με χώρα διαφορετική από εκείνη στην οποία ή από την οποία ο εργαζόμενος παρέχει συνήθως την εργασία του ή από εκείνη στην οποία ευρίσκεται η εγκατάσταση της επιχείρησης που προσέλαβε τον εργαζόμενο – έννοια των «διατάξεων από τις οποίες δεν μπορεί να γίνει παρέκκλιση με συμφωνία» – κατώτατος μισθός

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-152/20 και C-218/20, SC Gruber Logistics, 15.07.2021, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: J.-C. Bonichot, Εισηγητής: M. Safjan, Γεν. Εισαγγελέας: M. Campos Sánchez-Bordona, ECLI:EU:C:2021:600 – Προδικαστική παραπομπή

Οι δύο συνεκδικαζόμενες αιτήσεις προδικαστικής απόφασης αφορούν την ερμηνεία των άρθρων 3 και 8 του Κανονισμού (ΕΚ) 593/2008 για το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές (στο εξής: Κανονισμός Ρώμη Ι) και υποβλήθηκαν από το πρωτοδικείο του Mureș (Ρουμανία) στο πλαίσιο ενδίκων διαφορών μεταξύ Ρουμάνων οδηγών φορτηγών και των εργοδοτών τους, εμπορικών εται-

ρειών εδρευουσών στη Ρουμανία, σχετικά με το ύψος της αμοιβής τους.

Η διαφορά της κύριας δίκης στην υπόθεση C-152/20 αφορά την αμοιβή δύο Ρουμάνων οδηγών φορτηγών, των DG και EH, οι οποίοι απασχολούνταν στην εταιρεία SC Gruber Logistics SRL. Οι DG και EH άσκησαν αγωγή κατά της SC Gruber Logistics ενώπιον του Tribunalul Mureș (πρωτοδικείου του Mureș, Ρουμανία) με αίτημα να υποχρεωθεί η εν λόγω εταιρεία να καταβάλει τη διαφορά μεταξύ των πράγματι εισπραχθέντων μισθών και των κατώτατων μισθών τους οποίους, κατ' αυτούς, θα δικαιούνταν δυνάμει της ιταλικής νομοθεσίας περί κατώτατου μισθού στον τομέα των οδικών μεταφορών, δεδομένου ότι ο μισθός αυτός καθορίζεται από τη συλλογική σύμβαση του τομέα των μεταφορών στην Ιταλία. Συγκεκριμένα, υποστηρίζουν ότι η ιταλική νομοθεσία περί κατώτατου μισθού έχει εφαρμογή στις ατομικές συμβάσεις εργασίας τους δυνάμει του άρθρου 8 του Κανονισμού Ρώμη Ι, καθώς οι ίδιοι ασκούσαν συνήθως τα καθήκοντά τους στην Ιταλία, παρά τη σύναψη των συμβάσεων στη Ρουμανία. Αντίθετα, η εναγόμενη προέβαλε ότι οι ενάγοντες εργάζονταν για λογαριασμό της σε φορτηγά καταχωρισμένα στη Ρουμανία και βάσει αδειών μεταφοράς που είχαν χορηγηθεί σύμφωνα με την εφαρμοστέα ρουμανική νομοθεσία, όλες δε οι οδηγίες δίνονταν από την SC Gruber Logistics και η οργάνωση της δραστηριότητας των DG και EH γινόταν στη Ρουμανία.

Η διαφορά της κύριας δίκης στην υπόθεση C-218/20 αφορά το εφαρμοστέο δίκαιο σε σχέση με την αμοιβή του DT, Ρουμάνου οδηγού φορτηγού, εργαζόμενου στη ρουμανική εταιρεία SC Samidani Trans SRL. Ο DT άσκησε τη δραστηριότητά του αποκλειστικά στη Γερμανία. Με αγωγή που άσκησε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, η Sindicatul Lucrătorilor din Transporturi (συνδικαλιστική οργάνωση των εργαζομένων στον τομέα των μεταφορών, Ρουμανία), συνδικαλιστική οργάνωση της οποίας ο DT είναι μέλος, ζήτησε, εξ ονόματος και για λογαριασμό του DT, να υποχρεωθεί η SC Samidani Trans να καταβάλει στον DT τη διαφορά μεταξύ των αποδοχών που πράγματι έλαβε και του κατώτατου μισθού τον οποίο θα δικαιούνταν δυνάμει της γερμανικής νομοθεσίας περί κατώτατου μισθού, η οποία πρέπει να τύχει εφαρμογής στη σύμβαση εργασίας του DT δυνάμει του άρθρου 8 του Κανονισμού Ρώμη Ι. Στο πλαίσιο αυτό, το εθνικό δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει τις ενώπιόν του διαδικασίες και να αποστείλει προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο.

Με τα πρώτα και τα δεύτερα προδικαστικά ερωτήματα στις υποθέσεις C-152/20 και C-218/20, τα οποία πρέπει να εξετασθούν από κοινού, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινισθεί αν το άρθρο 8 του Κανονισμού Ρώμη Ι έχει την έννοια ότι, όταν το δίκαιο που διέπει την ατομική σύμβαση εργασίας έχει επιλεγεί από τους συμβαλλομένους στη σύμβαση και είναι διαφορε-

τικό από εκείνο που είναι εφαρμοστέο δυνάμει των παρ. 2, 3 ή 4 του εν λόγω άρθρου, πρέπει να αποκλεισθεί και, ενδεχομένως, σε ποιον βαθμό, η εφαρμογή του τελευταίου δικαιού.

Το Δικαστήριο επισημαίνει αρχικώς ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Κανονισμού Ρώμη Ι, η ατομική σύμβαση εργασίας διέπεται από το δίκαιο που επιλέγουν τα μέρη σύμφωνα με το άρθρο 3 του Κανονισμού Ρώμη Ι και ότι η επιλογή αυτή δεν μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα να στερήσει τον εργαζόμενο από την προστασία που του εξασφαλίζουν οι διατάξεις από τις οποίες δεν μπορεί να γίνει παρέκκλιση με συμφωνία κατά το δίκαιο το οποίο, ελλείψει επιλογής, θα ήταν εφαρμοστέο στη σύμβαση βάσει των παρ. 2, 3 και 4 του ίδιου άρθρου. Εάν οι διατάξεις αυτές παρέχουν στον οικείο εργαζόμενο καλύτερη προστασία από αυτές του επιλεγέντος δικαιού, τότε κατισχύουν του τελευταίου, ενώ το επιλεγέν δίκαιο εξακολουθεί να έχει εφαρμογή στις υπόλοιπες πτυχές της συμβατικής σχέσης.

Όσον αφορά ειδικότερα τους κανόνες περί κατώτατου μισθού της χώρας όπου ο μισθωτός ασκεί συνήθως τη δραστηριότητά του, το Δικαστήριο αποφαινεται ότι αυτοί μπορούν, κατ' αρχήν, να χαρακτηριστούν ως «διατάξεις από τις οποίες δεν μπορεί να γίνει παρέκκλιση με συμφωνία κατά το δίκαιο που θα ήταν εφαρμοστέο ελλείψει επιλογής», κατά την έννοια του άρθρου 8 παρ. 1 του Κανονισμού Ρώμη Ι.

Με τα τρίτα προδικαστικά ερωτήματα, τα οποία αναδιτυπώνονται από το Δικαστήριο, ερωτάται, κατ' ουσίαν, αν το άρθρο 8 του Κανονισμού Ρώμη Ι έχει την έννοια ότι, αφενός, οι συμβαλλόμενοι σε ατομική σύμβαση εργασίας θεωρούνται ελεύθεροι να επιλέξουν το εφαρμοστέο στη σύμβαση δίκαιο ακόμη και όταν εθνική διάταξη επιβάλλει την προσθήκη στην εν λόγω σύμβαση ρήτρας σύμφωνα με την οποία οι συμβατικοί όροι συμπληρώνονται από το εθνικό εργατικό δίκαιο, και, αφετέρου, οι συμβαλλόμενοι σε ατομική σύμβαση εργασίας θεωρούνται ελεύθεροι να επιλέξουν το εφαρμοστέο στη σύμβαση δίκαιο ακόμη και αν η σχετική με την επιλογή αυτή συμβατική ρήτρα έχει διατυπωθεί από τον εργοδότη, ο δε εργαζόμενος περιορίζεται στο να την αποδεχθεί.

Όσον αφορά, ειδικότερα, την απαίτηση κατά την οποία η επιλογή του εφαρμοστέου δικαιού πρέπει να είναι ελεύθερη, κατά την έννοια του άρθρου 3 του Κανονισμού Ρώμη Ι, το αιτούν δικαστήριο αναφέρει ότι, από τον συνδυασμό του άρθρου 2 παρ. 1 του διατάγματος 64/2003 και του συνημμένου σε αυτό υποδείγματος-πλαισίου της ατομικής σύμβασης εργασίας, συνάγεται ότι οι συμβαλλόμενοι στις επίμαχες στις κύριες δίκες συμβάσεις υποχρεούνται, αντιθέτως προς την ως άνω απαίτηση, να επιλέξουν το ρουμανικό δίκαιο. Αντίθετα, η ρουμανική κυβέρνηση υποστηρίζει ότι το εθνικό δίκαιο δεν προβλέπει υποχρέωση επιλογής του ρουμανικού δικαιού

ως εφαρμοστέου στη σύμβαση δικαίου και μόνο στην περίπτωση κατά την οποία τα μέρη προβούν, αυτοβούλως, στην επιλογή αυτή, οφείλουν να συμμορφωθούν προς το διάταγμα 64/2003 και να καταρτίσουν τη μεταξύ τους σύμβαση σύμφωνα με το συνημμένο στο εν λόγω διάταγμα υπόδειγμα-πλαίσιο, οπότε και εφαρμόζεται συμπληρωματικά ο ρουμανικός εργατικός κώδικας. Το ΔΕΕ καταλήγει ότι εναπόκειται αποκλειστικώς στο αιτούν δικαστήριο να εκτιμήσει αν η ως άνω ερμηνεία του εθνικού δικαίου είναι ορθή και, επομένως, να επαληθεύσει ότι η ύπαρξη στη σύμβαση ρήτρας προβλέπουσας την εφαρμογή του ρουμανικού εργατικού κώδικα δεν απηχεί υποχρέωση των μερών να επιλέξουν το ρουμανικό δίκαιο. Τέλος, επισημαίνει ότι ο Κανονισμός Ρώμη Ι δεν απαγορεύει τη χρησιμοποίηση τυποποιημένων ρητρών που έχουν εκ των προτέρων διατυπωθεί από τον εργοδότη, ούτε τίθεται υπό αμφισβήτηση η ελευθερία επιλογής απλώς και μόνον επειδή η επιλογή αυτή γίνεται βάσει ρήτρας την οποία διατύπωσε και εισήγαγε στη σύμβαση ο εργοδότης.

VI. ΕΝΕΡΓΕΙΑ – ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Επιμ.: Αθηνά Γαϊτανίδου

► Εσωτερική αγορά φυσικού αερίου

Η νομιμότητα κάθε πράξης των οργάνων της Ένωσης που εμπίπτει στην πολιτική της Ένωσης στον τομέα της ενέργειας πρέπει να εκτιμάται υπό το πρίσμα της αρχής της ενεργειακής αλληλεγγύης

αίτηση αναίρεσης – άρθρο 194 παρ. 1 ΣΛΕΕ – αρχή της ενεργειακής αλληλεγγύης – Οδηγία 2009/73/EK – εσωτερική αγορά φυσικού αερίου – άρθρο 36 παρ. 1 – απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής περί αναθεώρησης των όρων εξαιρέσεως του αγωγού φυσικού αερίου OPAL από τους κανόνες για την πρόσβαση των τρίτων και από την τιμολογιακή ρύθμιση κατόπιν αίτησης της γερμανικής ρυθμιστικής αρχής – προσφυγή ακύρωσης

ΔΕΕ C-848/19 Ρ, Γερμανία/Πολωνία, 15.07.2021, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: C. Toader, Γεν. Εισαγγελέας: M. Campos Sánchez-Bordona, ECLI:EU:C:2021:598 – Αίτηση αναίρεσεως

Η γραμμή σύνδεσης του αγωγού φυσικού αερίου της Βαλτικής Θάλασσας (στο εξής: αγωγός φυσικού αερίου OPAL) είναι το χερσαίο τμήμα, στα δυτικά, του αγωγού φυσικού αερίου Nord Stream, ο οποίος μεταφέρει στην Ευρώπη το φυσικό αέριο που προέρχεται από τη Ρωσία παρακάμπτοντας τις «παραδοσιακές» χώρες διέλευσης, όπως η Ουκρανία, η Πολωνία και η Σλοβακία. Το 2009, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε, υπό όρους, την απόφαση της γερμανικής ομοσπονδιακής υπηρεσίας δικτύων Bundesnetzagentur (BnetzA) περί εξαιρέσεως του αγω-

γού φυσικού αερίου OPAL από τους κανόνες της Οδηγίας 2003/55/EK (η οποία αντικαταστάθηκε μεταγενέστερα από την Οδηγία 2009/73/EK) που αφορούν την πρόσβαση των τρίτων στα δίκτυα των αγωγών φυσικού αερίου και την τιμολογιακή ρύθμιση. Δεδομένου ότι η Gazprom, επιχείρηση δεσπόζουσα στην αγορά προμήθειας φυσικού αερίου, ουδέποτε συμμορφώθηκε με έναν από τους όρους που επέβαλε η Επιτροπή, μπόρεσε να εκμεταλλευτεί μόνον το 50% της δυναμικότητας του αγωγού φυσικού αερίου OPAL από το 2011, οπότε ο αγωγός τέθηκε σε λειτουργία.

Το 2016, κατόπιν αίτησης, μεταξύ άλλων της Gazprom, η γερμανική ομοσπονδιακή υπηρεσία δικτύων κοινοποίησε στην Επιτροπή την πρόθεσή της να τροποποιήσει ορισμένες διατάξεις της χορηγηθείσας το 2009 εξαιρέσεως. Κατ' ουσίαν, με τη σχεδιαζόμενη τροποποίηση θα καθίστατο δυνατή η εκμετάλλευση της πλήρους δυναμικότητας του αγωγού φυσικού αερίου OPAL, υπό την προϋπόθεση ότι τουλάχιστον το 50% της δυναμικότητας αυτής θα πωλούνταν στο πλαίσιο δημοπρασιών. Με την από 28 Οκτωβρίου 2016 απόφαση, η Επιτροπή ενέκρινε την ως άνω τροποποίηση υπό ορισμένους όρους (στο εξής: επίδικη απόφαση).

Η Πολωνία, εκτιμώντας ότι η επίδικη απόφαση απειλούσε την ασφάλεια εφοδιασμού της με φυσικό αέριο, λόγω της μεταφοράς προς την οδό διαμετακόμισης Nord Stream 1/OPAL μέρους του όγκου του φυσικού αερίου που προηγούμενως μεταφερόταν από τα κράτη της περιοχής της Κεντρικής Ευρώπης, μεταξύ των οποίων η Πολωνία, μέσω των ανταγωνιστικών προς την OPAL αγωγών φυσικού αερίου, άσκησε ενώπιον του ΓεΔΕΕ προσφυγή ακύρωσης κατά της ως άνω απόφασης. Το ΓεΔΕΕ έκανε δεκτή την προσφυγή αυτή και ακύρωσε την επίδικη απόφαση λόγω παραβίασης της αρχής της ενεργειακής αλληλεγγύης, η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 194 παρ. 1 ΣΛΕΕ. Κατά το ΓεΔΕΕ, η Επιτροπή όφειλε να εξετάσει τις επιπτώσεις της τροποποίησης του συστήματος εκμετάλλευσης του αγωγού φυσικού αερίου OPAL στην ασφάλεια εφοδιασμού και την πολιτική της Πολωνίας στον τομέα της ενέργειας.

Επιληφθέν αίτησης αναίρεσης που άσκησε η Γερμανία, το ΔΕΕ, δικάζον ως τμήμα μείζονος συνθέσεως, επικυρώνει την απόφαση του ΓεΔΕΕ, αποφαινόμενο επί της φύσης και του περιεχομένου της αρχής της ενεργειακής αλληλεγγύης.

Το ΔΕΕ υπενθυμίζει, πρώτον, ότι, κατά το άρθρο 194 παρ. 1 ΣΛΕΕ, η πολιτική της Ένωσης στον τομέα της ενέργειας, σε πνεύμα αλληλεγγύης μεταξύ των κρατών μελών, έχει ως σκοπό να διασφαλίζει τη λειτουργία της αγοράς ενέργειας και τον ενεργειακό εφοδιασμό της Ένωσης καθώς και να προωθή την ενεργειακή αποδοτικότητα και την εξοικονόμηση ενέργειας, την ανάπτυξη νέων και ανανε-

ώσιμων πηγών ενέργειας και τη διασύνδεση των ενεργειακών δικτύων.

Συναφώς, το ΔΕΕ επισημαίνει ότι η αρχή της ενεργειακής αλληλεγγύης είναι θεμελιώδης αρχή του δικαίου της Ένωσης, η οποία μνημονεύεται σε πολλές διατάξεις των ΣΕΕ και ΣΛΕΕ, και συγκεκριμενοποιείται στον τομέα της ενέργειας στο άρθρο 194 παρ. 1 ΣΛΕΕ. Η αρχή αυτή συνδέεται στενά με την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας, η οποία επιβάλλει στην Ένωση και στα κράτη μέλη να εκπληρώνουν τα εκ των Συνθηκών καθήκοντα βάσει αμοιβαίου σεβασμού και αμοιβαίας συνεργασίας. Δεδομένου ότι η αρχή της ενεργειακής αλληλεγγύης αποτελεί τη βάση του συνόλου των σκοπών της ενεργειακής πολιτικής της Ένωσης, τίποτα δεν αποκλείει ότι η εν λόγω αρχή έχει δεσμευτικό νομικό αποτέλεσμα. Αντιθέτως, η αρχή της αλληλεγγύης συνεπάγεται δικαιώματα και υποχρεώσεις τόσο για την Ένωση όσο και για τα κράτη μέλη, δεδομένου ότι η Ένωση υπέχει υποχρέωση αλληλεγγύης έναντι των κρατών μελών, τα δε κράτη μέλη υπέχουν υποχρέωση αλληλεγγύης μεταξύ τους και έναντι του κοινού συμφέροντος της Ένωσης.

Το ΔΕΕ συνάγει εξ αυτών ότι, αντιθέτως προς την προβληθείσα από τη Γερμανία επιχειρηματολογία, η νομιμότητα κάθε πράξης των οργάνων της Ένωσης που εμπίπτει στην πολιτική της Ένωσης στον τομέα της ενέργειας πρέπει να εκτιμάται υπό το πρίσμα της αρχής της ενεργειακής αλληλεγγύης, ακόμη και αν το εφαρμοστέο παράγωγο δίκαιο, ήτοι εν προκειμένω η Οδηγία 2009/73/ΕΚ, δεν κάνει ρητή αναφορά στην αρχή αυτή. Συνεπώς, από τον συνδυασμό των αρχών της ενεργειακής αλληλεγγύης και της καλόπιστης συνεργασίας προκύπτει ότι, κατά την έκδοση απόφασης που τροποποιεί καθεστώς εξαιρέσεων, ληφθείσας κατ' εφαρμογήν της Οδηγίας 2009/73/ΕΚ, η Επιτροπή υποχρεούται να εξετάσει τους πιθανούς κινδύνους για τον εφοδιασμό με φυσικό αέριο στις αγορές των κρατών μελών.

Δεύτερον, το ΔΕΕ επισημαίνει ότι το γράμμα του άρθρου 194 ΣΛΕΕ δεν περιορίζει την εφαρμογή της αρχής της ενεργειακής αλληλεγγύης στις καταστάσεις τρομοκρατικών επιθέσεων ή φυσικών ή ανθρωπογενών καταστροφών, τις οποίες αφορά το άρθρο 222 ΣΛΕΕ. Αντιθέτως, το πνεύμα αλληλεγγύης που μνημονεύεται στο άρθρο 194 παρ. 1 ΣΛΕΕ εκτείνεται σε κάθε δράση εμπίπτουσα στην ενεργειακή πολιτική της Ένωσης.

Επομένως, το καθήκον τόσο των θεσμικών οργάνων της Ένωσης όσο και των κρατών μελών να λαμβάνουν υπόψη την αρχή της ενεργειακής αλληλεγγύης κατά την έκδοση πράξεων σχετικών με την εσωτερική αγορά φυσικού

αερίου, μεριμνώντας, μεταξύ άλλων, για τη διασφάλιση του ενεργειακού εφοδιασμού της Ένωσης, περιλαμβάνει τη λήψη τόσο μέτρων για την αντιμετώπιση καταστάσεων έκτακτης ανάγκης όσο και προληπτικών μέτρων. Η Ένωση και τα κράτη μέλη πρέπει, κατά την άσκηση των αντίστοιχων αρμοδιοτήτων τους στον τομέα αυτόν, να σταθμίζουν τα εμπλεκόμενα ενεργειακά συμφέροντα, αποφεύγοντας να λάβουν μέτρα που θα μπορούσαν να θίξουν τα συμφέροντα των φορέων που ενδεχομένως θα επηρεάζονταν, όσον αφορά την ασφάλεια εφοδιασμού, την οικονομική και πολιτική βιωσιμότητα και τη διαφοροποίηση των πηγών εφοδιασμού, τούτο δε προκειμένου να αποδεχθούν την αλληλεξάρτηση και την εν τοις πράγμασι αλληλεγγύη τους.

Συνεπώς, το Δικαστήριο επικυρώνει ότι το ΓεΔΕΕ δεν υπέπεσε σε πλάνη περί το δίκαιο κρίνοντας ότι η επίδικη απόφαση έπρεπε να ακυρωθεί λόγω παραβίασης της αρχής της ενεργειακής αλληλεγγύης.

VII. ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Επιμ.: Έλλη Τσιτσιπά

► Διασυνοριακή επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα

Ο μηχανισμός «μίας στάσης» και οι περιορισμένες αρμοδιότητες των ενδιαφερόμενων εποπτικών αρχών στο πλαίσιο του δεν αντιβαίνουν στις διατάξεις του Χάρτη που προστατεύουν τα δικαιώματα σε σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα

προδικαστική παραπομπή – προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρα 7, 8 και 47 – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – διασυνοριακή επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – μηχανισμός «μίας στάσεως» – καλόπιστη και αποτελεσματική συνεργασία μεταξύ των εποπτικών αρχών – αρμοδιότητες και εξουσίες – εξουσία κινήσεως ένδικων διαδικασιών

ΔΕΕ C-645/19, Facebook Ireland κ.λπ., 15.06.2021, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: L.S. Rossi, Γεν. Εισαγγελέας: M. Bobek, ECLI:EU:C:2021:483 – Προδικαστική παραπομπή

Βλ. στο παρόν τεύχος της ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Ε. Τσιτσιπά, σ. 417.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ - ΓεΔΕΕ

► Ιθαγένεια της Ένωσης, κοινωνικές παροχές και Brexit

Άρνηση χορήγησης επιδόματος κοινωνικής βοήθειας από το κράτος μέλος υποδοχής – Υποχρέωση του κράτους μέλους υποδοχής να ελέγξει ότι η άρνηση χορήγησης του επιδόματος αυτού δεν οδηγεί τον πολίτη της Ένωσης και τα τέκνα του σε πραγματικό και επικείμενο κίνδυνο παραβίασης των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους που πηγάζουν από τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων με έμφαση στην αξιοπρεπή διαβίωσή τους

αίτηση για την έκδοση προδικαστικής απόφασης – ιθαγένεια της Ένωσης – οικονομικός ανενεργός υπήκοος κράτους μέλους ο οποίος διαθέτει δικαίωμα διαμονής παρασχεθέν χωρίς προϋποθέσεις πόρων κατ' εφαρμογήν εθνικής διάταξης – άρθρο 18 ΣΛΕΕ – απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας – Οδηγία 2004/38/EK – άρθρο 7 – όροι για απόκτηση δικαιώματος διαμονής για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των τριών μηνών – άρθρο 24 – κοινωνικές παροχές – έννοια – ίση μεταχείριση – συμφωνία για την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας από την Ευρωπαϊκή Ένωση – μεταβατική περίοδος – εθνική διάταξη η οποία εξαιρεί από το ευεργέτημα παροχής στοιχειώδους διαβίωσης οικονομικώς ανενεργούς πολίτες της Ένωσης που διαθέτουν δικαίωμα διαμονής βάσει του εθνικού δικαίου – Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρα 1, 7 και 24 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΔΕΕ C-709/20, The Department for Communities in Northern Ireland, 15.07.2021, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: K. Jürimäe, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2021:602 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 18 ΣΛΕΕ. Το αίτημα υποβλήθηκε σε διαδικασίες μεταξύ της CG, η οποία έχει διπλή, κροατική και ολλανδική, ιθαγένεια και κατοικεί στη Βόρεια Ιρλανδία (Ηνωμένο Βασίλειο) από το 2018, και του Υπουργείου Κοινοτήτων Βόρειας Ιρλανδίας (Ηνωμένο Βασίλειο), σχετικά με την άρνηση του τελευταίου να χορηγήσει στην CG κοινωνική βοήθεια.

Η CG, υπήκοος με διπλή ιθαγένεια, της Κροατίας και της Ολλανδίας, είναι άγαμη μητέρα δύο τέκνων μικρής ηλικίας. Δήλωσε την άφιξή της στη Βόρεια Ιρλανδία με τον σύντροφό της, ο οποίος έχει την ολλανδική ιθαγένεια και είναι ο πατέρας των τέκνων της, το 2018. Η CG δεν διαθέτει επαρκείς πόρους για να συντηρήσει τον εαυτό της και τα δύο τέκνα της, δεν άσκησε ποτέ οικονομική

δραστηριότητα στο Ηνωμένο Βασίλειο και έζησε εκεί με τον σύντροφό της μέχρι την εγκατάστασή της σε κέντρο υποδοχής κακοποιημένων γυναικών, αφού έπεσε θύμα ενδοοικογενειακής βίας από τον σύντροφό της. Στις 4 Ιουνίου 2020, το Υπουργείο Εσωτερικών του Ηνωμένου Βασιλείου αναγνώρισε στην CG δικαίωμα προσωρινής διαμονής, η χορήγηση του οποίου δεν υπόκειται σε καμία προϋπόθεση ως προς την επάρκεια των πόρων. Στις 8 Ιουνίου 2020, η CG υπέβαλε αίτηση στο Υπουργείο Κοινοτήτων Βόρειας Ιρλανδίας για το επίδομα στοιχειώδους διαβίωσης, γνωστό ως Universal Credit. Η αίτησή της αυτή απορρίφθηκε, καθώς, σύμφωνα με την αιτιολογία, δεν πληρούσε τις προϋποθέσεις διαμονής προκειμένου να το λάβει. Η αρμόδια διοικητική αρχή έκρινε ότι μόνο τα πρόσωπα που έχουν δικαίωμα διαμονής στο Ηνωμένο Βασίλειο, κατά την έννοια του άρθρου 9 παρ. 2 των Universal Credit Regulations του 2016, μπορούν να θεωρηθούν ότι έχουν τη συνήθη διαμονή τους στο Ηνωμένο Βασίλειο και αυτοί μόνο δικαιούνται το επίδομα. Αντιθέτως, υπήκοοι κρατών μελών, όπως η CG, που έχουν δικαίωμα κατοικίας, σύμφωνα με το EU Settlement Scheme που περιλαμβάνεται στο προσάρτημα για τους πολίτες της ΕΕ, εξαιρούνται από την κατηγορία των πιθανών δικαιούχων του επιδόματος.

Το δικαίωμα διαμονής για τους υπηκόους κρατών μελών δεν περιλαμβάνεται μεταξύ των δικαιωμάτων διαμονής που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να αποδείξουν τη συνήθη διαμονή τους στο Ηνωμένο Βασίλειο, σύμφωνα με το άρθρο 9 παρ. 3 στοιχείο δ' σημείο i των Universal Credit Regulations. Επομένως, σύμφωνα με τη διοικητική αρχή, δεν ανήκουν αυτοί οι υπήκοοι των κρατών μελών στους πιθανούς δικαιούχους του επιδόματος. Η CG άσκησε έφεση κατά της απόφασης της 17ης Ιουνίου 2020 που της αρνούνταν τη χορήγηση του επιδόματος, αμφισβητώντας τη νομιμότητα του άρθρου 9 παρ. 3 στοιχείο δ' σημείο i των Universal Credit Regulations, ισχυριζόμενη ότι το μέτρο αυτό αντιβαίνει στο άρθρο 18 ΣΛΕΕ και σε υποχρεώσεις που υπέχει το Ηνωμένο Βασίλειο μετά την προσχώρησή του στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες (1982), καθώς αποκλείει από την κοινωνική βοήθεια πολίτες της Ένωσης.

Η CG ισχυρίζεται ότι θα πρέπει να θεωρηθεί ότι βρίσκεται στο έδαφος της Βόρειας Ιρλανδίας κατά την έννοια του άρθρου 9 των Universal Credit Regulations, καθώς έχει προσωρινό δικαίωμα διαμονής που της έχει παραχωρηθεί, γι' αυτό δικαιούται να λάβει το επίδομα κοινωνικής βοήθειας. Επισημαίνει ότι η άρνηση των αρχών να της χορηγήσουν το επίδομα αυτό με την αιτιολογία ότι η προσωρινή της διαμονή δεν δικαιολογεί τη δημιουργία «συνήθους διαμονής» συνιστά διαφορετική μεταχείριση μεταξύ των πολιτών της ΕΕ που διαμένουν νόμιμα στο Ηνωμένο Βασίλειο και των πολιτών που είναι Βρετανοί

υπήκοοι. Ισχυρίζεται, λοιπόν, ότι υπάρχει διάκριση λόγω της ιθαγένειάς της, μία διάκριση που έρχεται σε αντίθεση με το άρθρο 18 εδάφιο α' ΣΛΕΕ.

Έτσι, το Εφετείο της Βόρειας Ιρλανδίας αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία ενώπιόν του και να υποβάλει δύο προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο: α. για το εάν το άρθρο 9 παρ. 3 στοιχείο δ' σημείο i των Universal Credit Regulations, που αποκλείει από τη χορήγηση κοινωνικών παροχών πολίτες της Ένωσης που έχουν αποκτήσει δικαίωμα διαμονής βάσει του εθνικού δικαίου (περιορισμένη άδεια διαμονής), εισάγει παράνομη διάκριση, άμεση ή έμμεση, σύμφωνα με το άρθρο 18 ΣΛΕΕ και ασυμβίβαστη με τις υποχρεώσεις του Ηνωμένου Βασιλείου βάσει του European Communities Act 1972, και β. για το εάν, θεωρώντας ότι το άρθρο 9 παρ. 3 στοιχείο δ' σημείο i των Universal Credit Regulations εισάγει έμμεση διάκριση, δικαιολογείται η εν λόγω διάκριση σύμφωνα με το άρθρο 18 ΣΛΕΕ και τις υποχρεώσεις του Ηνωμένου Βασιλείου.

Το Δικαστήριο, αρχικά και προκαταρκτικά, επεσήμανε ότι πρέπει να ακολουθηθεί η κατεπείγουσα διαδικασία λόγω της εξαθλίωσης της CG και των τέκνων της και της αδυναμίας να λάβει αυτή κοινωνική βοήθεια σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο. Εν συνεχεία, το Δικαστήριο προέβη σε έλεγχο της δικαιοδοσίας του, εξετάζοντας τις συνθήκες υπό τις οποίες παραπέμφθηκε σε αυτό η υπόθεση. Γενικώς, το Δικαστήριο, σύμφωνα με το άρθρο 19 παρ. 3 στοιχείο β' ΣΕΕ και το άρθρο 267 εδάφιο α' ΣΛΕΕ, είναι αρμόδιο να εκδίδει προδικαστικές αποφάσεις α) σχετικά με την ερμηνεία του δικαίου της ΕΕ και β) σχετικά με το κύρος και την ερμηνεία των πράξεων των θεσμικών οργάνων της ΕΕ. Το Δικαστήριο κρίνει ότι όσον αφορά την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την ΕΕ, η οποία τέθηκε σε εφαρμογή την 1η Φεβρουαρίου 2020, τα δικαστήρια του Ηνωμένου Βασιλείου έκτοτε θεωρούνται δικαστήρια τρίτης χώρας για τα οποία δεν έχει δικαιοδοσία το Δικαστήριο. Στη συμφωνία αποχώρησης του Ηνωμένου Βασιλείου, ωστόσο, προβλέφθηκε μεταβατική περίοδος από την 1η Φεβρουαρίου 2020 έως την 31η Δεκεμβρίου 2020. Έτσι, τελικώς, μέχρι την 31η Δεκεμβρίου του 2020, το Δικαστήριο της ΕΕ είχε ακόμη δικαιοδοσία επί των υποθέσεων των δικαστηρίων του Ηνωμένου Βασιλείου. Κατά τη μεταβατική αυτή περίοδο, το δίκαιο της ΕΕ έπρεπε να εφαρμόζεται στο Ηνωμένο Βασίλειο και το έδαφός του, παράγοντας τα ίδια νομικά αποτελέσματα με αυτά που παράγει εντός της Ένωσης και των κρατών μελών της, να ερμηνεύεται και να εφαρμόζεται σύμφωνα με τις ίδιες μεθόδους και αρχές. Η παρούσα αίτηση για προδικαστική απόφαση υποβλήθηκε στο Δικαστήριο την 30ή Δεκεμβρίου 2020. Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο κρίνει ότι η αίτηση αυτή υποβλήθηκε εντός της μεταβατικής περιόδου και, συνεπώς, το ίδιο έχει δικαιοδοσία να απαντήσει επί του προδικαστικού ερωτήματος.

Το Δικαστήριο τονίζει ότι κάθε φορά που υποβάλλεται

ένα προδικαστικό ερώτημα που αφορά την ερμηνεία του δικαίου της ΕΕ είναι υποχρεωμένο να απαντήσει, εκτός εάν η ερμηνεία του δικαίου που ζητείται είναι άσχετη με τα πραγματικά περιστατικά της κύριας δίκης ή τον σκοπό της, εάν το πρόβλημα είναι υποθετικό ή όταν το Δικαστήριο δεν διαθέτει το πραγματικό ή νομικό υλικό που είναι απαραίτητο για να δώσει χρήσιμη απάντηση στα ερωτήματα που υποβλήθηκαν. Το Δικαστήριο ξεκαθαρίζει ότι στην υπό κρίση υπόθεση είναι υποχρεωμένο να απαντήσει, καθώς η προκειμένη περίπτωση εμπίπτει στο δίκαιο της ΕΕ, δεδομένου ότι μέχρι το πέρας της μεταβατικής περιόδου το Ηνωμένο Βασίλειο ήταν υποχρεωμένο να εφαρμόζει το δίκαιο της ΕΕ σε πολίτες κρατών μελών που έκαναν χρήση του δικαιώματός τους ελεύθερης κυκλοφορίας. Επιπλέον, ένας υπήκοος κράτους μέλους, που αυτόματα έχει και την ιθαγένεια της ΕΕ και ο οποίος διαισθάνεται μόνιμα στο έδαφος άλλου κράτους μέλους, εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της ΕΕ, ως εκ τούτου δικαιούται να επικαλεστεί το άρθρο 18 ΣΛΕΕ για τη μη διάκριση λόγω ιθαγένειας. Έτσι, το Δικαστήριο έκρινε ότι τα προδικαστικά ερωτήματα είναι παραδεκτά, καθώς αφορούν την ερμηνεία του άρθρου 18 ΣΛΕΕ.

Το Δικαστήριο επί της ουσίας έπρεπε να κρίνει το κατά πόσον μία εθνική διάταξη που αποκλείει από τις κοινωνικές παροχές τους πολίτες της Ένωσης που έχουν προσωρινό δικαίωμα διαμονής σε κράτος μέλος βάσει του εθνικού του δικαίου είναι σύμφωνη με το άρθρο 18 ΣΛΕΕ. Εκκινώντας, το Δικαστήριο αναφέρει ότι σε κάθε πρόσωπο που έχει την ιθαγένεια κράτους μέλους απονέμεται το καθεστώς του πολίτη της Ένωσης βάσει του άρθρου 20 παρ. 1 ΣΛΕΕ και ότι το καθεστώς αυτό είναι θεμελιώδες καθεστώς των υπηκόων των κρατών μελών της Ένωσης. Τα πρόσωπα αυτά πρέπει να απολαμβάνουν την ίδια νομική μεταχείριση ανεξάρτητα από την εθνικότητά τους υπό την επιφύλαξη των εξαιρέσεων που προβλέπονται ρητά. Δεδομένου ότι η CG είναι πολίτης της Ένωσης και έχει κάνει χρήση του δικαιώματος να διαισθάνεται στο Ηνωμένο Βασίλειο, η κατάσταση της εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της ΕΕ με αποτέλεσμα αυτή να μπορεί να επικαλεστεί το άρθρο 18 ΣΛΕΕ σχετικά με την απαγόρευση διακρίσεων λόγω ιθαγένειας. Η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων εκφράζεται στο άρθρο 24 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ σε σχέση με τους πολίτες της Ένωσης που ασκούν το δικαίωμά τους να μετακινούνται και να διαμένουν στο έδαφος κρατών μελών. Η κατάσταση της CG εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας αυτής και όχι του άρθρου 18 ΣΛΕΕ, ως εκ τούτου το Δικαστήριο κρίνει αν αντιμετωπίζει δυσμενή διάκριση λόγω ιθαγένειας βάσει του άρθρου 24 της ανωτέρω Οδηγίας. Κατά την έννοια του άρθρου 24 παρ. 2 της Οδηγίας, με τον όρο «κοινωνική βοήθεια» νοούνται όλες οι παροχές διαβίωσης που αποσκοπούν να διασφαλίσουν ότι οι αποδέκτες τους έχουν τα ελάχιστα μέσα διαβίωσης που είναι απαραίτητα για να ζήσουν μία ζωή με ανθρώπινη

αξιοπρέπεια. Το Δικαστήριο κρίνει ότι το επίδομα που αιτείται η CG, εξαιτίας της φύσης του ως επιδόματος στοιχειώδους διαβίωσης, πρέπει να θεωρηθεί ως «κοινωνική βοήθεια» υπό τους όρους της ανωτέρω Οδηγίας.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι όσον αφορά την πρόσβαση στην κοινωνική βοήθεια, ένας πολίτης της Ένωσης μπορεί να αξιώσει ίση μεταχείριση δυνάμει του άρθρου 24 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ με υπηκόους του κράτους μέλους υποδοχής μόνο εάν η διαμονή του στο έδαφος αυτού του κράτους μέλους συμμορφώνεται με τους όρους της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ. Η αποδοχή ότι τα πρόσωπα που δεν έχουν δικαίωμα διαμονής σύμφωνα με την Οδηγία 2004/38/ΕΚ μπορούν να διεκδικήσουν δικαίωμα σε κοινωνικές παροχές υπό τους ίδιους όρους με εκείνους που ισχύουν για τους υπηκόους του κράτους μέλους υποδοχής θα ήταν αντίθετη προς αυτόν τον στόχο και θα κινδύνευε να επιτρέψει σε οικονομικά αδρανείς πολίτες της Ένωσης να χρησιμοποιούν το σύστημα πρόνοιας του κράτους μέλους υποδοχής για να χρηματοδοτούν τα μέσα διαβίωσής τους. Ως εκ τούτου, ένα κράτος μέλος έχει τη δυνατότητα, σύμφωνα με το άρθρο 7 της Οδηγίας, να αρνηθεί τη χορήγηση κοινωνικών παροχών σε οικονομικά ανενεργούς πολίτες της Ένωσης που ασκούν το δικαίωμά τους στην ελεύθερη κυκλοφορία και δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους για να διεκδικήσουν δικαίωμα διαμονής βάσει της εν λόγω Οδηγίας. Η CG δεν διαθέτει επαρκείς πόρους, έτσι ένα τέτοιο άτομο είναι πιθανό να καταστεί δυσανάλογο βάρος για το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας του Ηνωμένου Βασιλείου. Ως εκ τούτου, δεν μπορεί να επικαλεστεί την αρχή της μη διάκρισης που ορίζεται στο άρθρο 24 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, παρά το γεγονός ότι της έχει αναγνωριστεί δικαίωμα προσωρινής διαμονής κατά το εθνικό δίκαιο, η διαμονή όμως αυτή δεν πληροί τις προϋποθέσεις της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, καθώς το κράτος μέλος υποδοχής αποφάσισε να εισαγάγει ένα ευνοϊκότερο καθεστώς διαμονής από αυτό της Οδηγίας. Το Δικαστήριο κρίνει, λοιπόν, ότι οι εθνικές αρχές εφάρμοσαν το εθνικό τους δίκαιο που ήταν ευνοϊκότερο από την Οδηγία ως προς τη χορήγηση της προσωρινής διαμονής, αφού η CG δεν διέθετε επαρκείς οικονομικούς πόρους, με αποτέλεσμα η ενέργεια αυτή των αρχών να μην μπορεί να θεωρηθεί ως εφαρμογή της Οδηγίας. Αναγνώρισαν το δικαίωμα ενός υπηκόου κράτους μέλους να διαμένει ελεύθερα στο έδαφος του Ηνωμένου Βασιλείου που παρέχεται στους πολίτες της ΕΕ από το άρθρο 21 παρ. 1 ΣΛΕΕ, χωρίς να βασιζονται στους όρους και τους περιορισμούς σχετικά με το εν λόγω δικαίωμα που τίθενται από την Οδηγία 2004/38/ΕΚ.

Το Δικαστήριο κρίνει ότι οι αρχές του κράτους μέλους, όταν χορηγούν το δικαίωμα αυτό, εφαρμόζουν τις διατάξεις της ΣΛΕΕ σχετικά με την ιθαγένεια της Ένωσης. Έτσι, εφαρμόζοντας τελικώς δίκαιο της ΕΕ, είναι υποχρεωμένες να συμμορφωθούν και με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Επομένως, εναπόκειται στο κράτος μέλος

υποδοχής, σύμφωνα με το άρθρο 1 του Χάρτη, να διασφαλίσει ότι ένας πολίτης της Ένωσης – που έχει ασκήσει το δικαίωμα σε ελεύθερη κυκλοφορία και διαμονή εντός κράτους μέλους, έχει αποκτήσει δικαίωμα διαμονής κατά το εθνικό δίκαιο και βρίσκεται σε ευάλωτη κατάσταση – μπορεί να ζει σε αξιοπρεπείς συνθήκες. Το Δικαστήριο αναφέρεται και στα άρθρα 7 και 24 του Χάρτη, επισημαίνοντας την υποχρέωση, σε κάθε πράξη που αφορά παιδιά, να λαμβάνεται υπόψη το βέλτιστο συμφέρον αυτών.

Τελικώς, το Δικαστήριο καταλήγει στο εξής συμπέρασμα: η CG είναι μητέρα δύο μικρών παιδιών, θύμα ενδοοικογενειακής βίας, χωρίς πόρους να καλύψει τις δικές της ανάγκες και τις ανάγκες των παιδιών της. Σε μια τέτοια κατάσταση, οι εθνικές αρχές μπορούν να αρνηθούν την αίτηση κοινωνικής βοήθειας μόνον αφού διαπιστώσουν ότι η άρνηση αυτή δεν εκθέτει τον ενδιαφερόμενο πολίτη και τα τέκνα του σε πραγματικό και επικείμενο κίνδυνο παραβίασης των θεμελιωδών τους δικαιωμάτων, όπως αυτά κατοχυρώνονται στα άρθρα 1, 7 και 24 του Χάρτη. Παράλληλα, οι αρχές μπορούν να λάβουν υπόψη όλα τα μέσα βοήθειας που προβλέπονται από την εθνική νομοθεσία και από τα οποία ο γονέας και τα τέκνα θα μπορούσαν να επωφεληθούν, πέραν του εν λόγω επιδόματος. Έτσι, οι εθνικές αρχές που είναι αρμόδιες για τη χορήγηση κοινωνικής βοήθειας πρέπει να ελέγχουν ότι η άρνηση χορήγησης τέτοιων παροχών δεν εκθέτει τον πολίτη της Ένωσης και τα τέκνα του σε κίνδυνο παραβίασης των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους που κατοχυρώνονται από τον Χάρτη. Οι αρχές θα πρέπει να διασφαλίσουν ότι, σε περίπτωση άρνησης χορήγησης του εν λόγω επιδόματος, ο πολίτης της Ένωσης και τα τέκνα του μπορούν να ζήσουν σε αξιοπρεπείς συνθήκες, λαμβάνοντας υπόψη όλα τα μέσα βοήθειας που προβλέπονται από το εθνικό δίκαιο και από τα οποία θα μπορούσαν να επωφεληθούν.

Παρατηρήσεις

Γεώργιος Βασιλειάδης*

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Η απόφαση αυτή, όπως έγινε κατανοητό, αφορά κρίσιμα ζητήματα σχετικά με την ιθαγένεια της Ένωσης, τη χορήγηση κοινωνικών βοηθημάτων, συγκεκριμένα του βοηθήματος Universal Credit, την αρχή της μη διάκρισης λόγω ιθαγένειας, ενώ παράλληλα συνδυάζει αυτά τα ζητήματα και με την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την ΕΕ, το λεγόμενο Brexit.

Αρχικά, είναι γνωστό ότι κάθε πολίτης κράτους μέλους, δηλαδή κάθε άτομο που έχει την ιθαγένεια κράτους μέλους της Ένωσης, αυτομάτως έχει και την ιθαγένεια της

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Bluebook Trainee στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή (OLAF)

Ευρωπαϊκής Ένωσης (European Citizenship), γεγονός που συνεπάγεται κατ' αρχήν δικαιώματα για τον πολίτη, όπως το δικαίωμα της ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής εντός της ΕΕ, αλλά και κάποιες υποχρεώσεις που δεν αναφέρονται ρητά στις Συνθήκες σε αντίθεση με τα δικαιώματα. Το ζήτημα στην παρούσα απόφαση γίνεται πιο σύνθετο, καθώς αφορά πολίτη της Ένωσης που, ασκώντας το δικαίωμα σε ελεύθερη κυκλοφορία και διαμονή εντός της Ένωσης, βρέθηκε από το 2018 στο Ηνωμένο Βασίλειο. Το Ηνωμένο Βασίλειο προσχώρησε στην ΕΟΚ την 1η Ιανουαρίου 1973 με τη Συνθήκη Προσχώρησης του Ηνωμένου Βασιλείου στην ΕΟΚ. Έκτοτε και μέχρι την συμφωνία αποχώρησής του, το Ηνωμένο Βασίλειο ήταν κράτος μέλος της ΕΕ, υποχρεούμενο να εφαρμόζει το δικαίό της, όπως κάθε άλλο κράτος μέλος. Κατόπιν διαπραγματεύσεων που κράτησαν αρκετά χρόνια και με έντονο πολιτικό παρασκήνιο, τελικώς συνήφθη η Συμφωνία για την Αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου η οποία εγκρίθηκε στις 17 Οκτωβρίου 2019 και τέθηκε σε ισχύ την 1η Φεβρουαρίου του 2020¹. Το σημαντικό σημείο για τις παρούσες παρατηρήσεις στην απόφαση του Δικαστηρίου είναι ότι στη συμφωνία αυτή προβλέφθηκε μία μεταβατική περίοδος και συγκεκριμένα από την 1η Φεβρουαρίου 2020 μέχρι και την 31η Δεκεμβρίου 2020². Κατά τη διάρκεια αυτή της μεταβατικής περιόδου, το Ηνωμένο Βασίλειο συνέχισε να θεωρείται κράτος μέλος της Ένωσης, χωρίς όμως να συμμετέχει στα θεσμικά όργανα και τις δομές της ΕΕ. Με αποτέλεσμα, όλο αυτό το διάστημα, το Ηνωμένο Βασίλειο όφειλε να σέβεται και να εφαρμόζει, ως κράτος μέλος, το δικαίωμα της Ένωσης, ενώ παράλληλα μπορούσαν τα εθνικά του δικαστήρια να υποβάλλουν προδικαστικά ερωτήματα για εκκρεμείς υποθέσεις τους στο Δικαστήριο της ΕΕ.

Η ανωτέρω προσφεύγουσα αιτήθηκε την παροχή κοινωνικής βοήθειας την 8η Ιουνίου 2020, έχοντας δικαίωμα προσωρινής διαμονής στο Ηνωμένο Βασίλειο σύμφωνα με το εθνικό δικαίωμα, επομένως αιτήθηκε το επίδομα κατά το χρονικό στάδιο της μεταβατικής περιόδου. Τα προδικαστικά ερωτήματα υποβλήθηκαν από το εθνικό δικαστήριο την 30ή Δεκεμβρίου 2020, επομένως τα ερωτήματα αυτά υποβλήθηκαν εντός της μεταβατικής περιόδου, ως εκ τούτου το Δικαστήριο της Ένωσης είχε ακόμη δικαιοδοσία να αποφανθεί επί αυτών³. Μετά την 31η Δεκεμβρίου 2020, το Δικαστήριο της ΕΕ δεν έχει καμία δικαιοδοσία να απαντά σε προδικαστικά ερωτήματα

του Ηνωμένου Βασιλείου, ούτε το Ηνωμένο Βασίλειο είναι υποχρεωμένο προφανώς να εφαρμόζει το δικαίωμα της ΕΕ. Έτσι, εφόσον τα ερωτήματα αφορούσαν την ερμηνεία του πρωτογενούς δικαίου ή την ερμηνεία και το κύρος του δευτερογενούς δικαίου⁴, είχαν υποβληθεί παραδεκτά και μπορούσε το ΔΕΕ να αποφανθεί επί αυτών⁵.

II. Η ιθαγένεια της Ένωσης και η αρχή της μη διάκρισης

Αρχικά, αξίζει να γίνει συνοπτικά μια αναφορά στην ιθαγένεια της Ένωσης, στον τρόπο απόκτησής της και απώλειάς της, αναφέροντας, παράλληλα, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που αυτή συνεπάγεται, αλλά και την αρχή της μη διάκρισης ιδίως λόγω της ιθαγένειας, όπως ορίζεται στο άρθρο 18 ΣΛΕΕ.

Με τον όρο ιθαγένεια νοείται ο δεσμός που συνδέει ένα φυσικό πρόσωπο προς ένα κράτος. Η ιθαγένεια του κράτους μέλους μπορεί να αποκτάται είτε λόγω της γέννησης οποιουδήποτε στο συγκεκριμένο έδαφος (*ius soli*) είτε λόγω της καταγωγής του (*ius sanguinis*)⁶. Κάποιος που έχει την ιθαγένεια κράτους μέλους έχει ταυτόχρονα και την ιδιότητα του πολίτη (citizen) της ΕΕ⁷, το οποίο στην ελληνική γλώσσα αποδίδεται ως ιθαγένεια της Ένωσης. Αυτή η ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης δεν είναι κατά κυριολεξία όμοια με την ιθαγένεια, δηλαδή αυτή που συνδέει έναν πολίτη με ένα συγκεκριμένο κράτος, αλλά η εν λόγω θεμελιώδης ιδιότητα⁸ συνδέει τον πολίτη ενός κράτους με την Ευρωπαϊκή Ένωση⁹. Κρίσιμο αναφοράς είναι ότι η ευρωπαϊκή ιθαγένεια έχει χαρακτήρα παρακολουθηματικό, καθώς προϋποθέτει την ύπαρξη ιθαγένειας κάποιου κράτους μέλους¹⁰, προστίθεται στην εθνική ιθαγένεια και σε καμία περίπτωση δεν την αντικαθιστά. Το πώς θα απονεμηθεί η ιθαγένεια του κράτους μέλους αποτελεί καθαρά ζήτημα του εθνικού δικαίου του κράτους μέλους, όμως από τη στιγμή που αυτή, με κάποιον τρόπο, χορηγηθεί, τότε το άτομο είναι και πολίτης της Ένωσης. Εν προκειμένω, η CG είχε διπλή εθνική ιθαγένεια, ολλανδική και κροατική, ως εκ τούτου είχε και την ιδιότητα του

1. https://ec.europa.eu/info/strategy/relations-non-eu-countries/relations-united-kingdom/eu-uk-withdrawal-agreement_el.

2. Περισσότερα για το Brexit και πώς αυτό επηρέασε την ευρωπαϊκή ιθαγένεια και την ελεύθερη κυκλοφορία και διαμονή εντός της ΕΕ βλ. σε W. MAAS, *European Citizenship in the Ongoing Brexit Process*, *International Studies*, 2021, σσ. 168-183.

3. Βλ. σκ. 49-50 της σχολιαζόμενης απόφασης σχετικά με τη δικαιοδοσία του Δικαστηρίου κατά τη μεταβατική περίοδο.

4. Βλ. σχετικά Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, *Ευρωπαϊκό Δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2013, σσ. 633-634.

5. ΔΕΕ C-620/19, *J & S Service*, 10.12.2020, ECLI:EU:C:2020:1011, σκ. 31. Σχετικά με το πότε το Δικαστήριο δεν είναι υποχρεωμένο να απαντήσει σε προδικαστικό ερώτημα βλ. ΔΕΕ C-510/19, *Openbaar Ministerie (Forgery of documents)*, 24.11.2020, ECLI:EU:C:2020:953, σκ. 26.

6. Βλ. σχετικά Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, *ό.π.*, σ. 283.

7. O. GARNER, *The Existential Crisis of Citizenship of the European Union: The Argument for an Autonomous Status*, *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, 2018, σσ. 116-146.

8. Μεταξύ άλλων, ΔΕΚ C-413/99, *Baumbast και R*, 17.09.2002, ECLI:EU:C:2002:493, σκ. 82.

9. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/145/the-citizens-of-the-union-and-their-rights>.

10. Βλ. σχετικά Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, *ό.π.*, σ. 284.

πολίτη της Ένωσης, αφού ήταν υπήκοος κράτους μέλους.

Η ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης συνεπάγεται κάποια σημαντικά δικαιώματα τα οποία θα μπορούσαν να αναφερθούν σε 4 ενότητες (άρθρο 20 ΣΛΕΕ)¹¹. Πρώτον, το δικαίωμα εισόδου, κυκλοφορίας και παραμονής στην επικράτεια των άλλων κρατών μελών σύμφωνα με το άρθρο 21 ΣΛΕΕ. Δεύτερον, το δικαίωμα του «εκλέγειν» και «εκλεγείν» στις τοπικές και ευρωπαϊκές εκλογές σύμφωνα με το άρθρο 22 ΣΛΕΕ. Τρίτον, το δικαίωμα διπλωματικής και προξενικής προστασίας που ορίζεται στο άρθρο 23 ΣΛΕΕ και, τέλος, το δικαίωμα αναφοράς, δηλαδή το δικαίωμα να αναφέρεται / απευθύνεται ο πολίτης της Ένωσης στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και στον Ευρωπαϊό Διαμεσολαβητή κατά το άρθρο 24 ΣΛΕΕ¹². Η συγκεκριμένη απόφαση αφορά μόνο το δικαίωμα στην ελεύθερη κυκλοφορία και διαμονή εντός της ΕΕ, το οποίο δικαίωμα άσκησε η CG διαμένοντας στο Ηνωμένο Βασίλειο, δηλαδή σε κράτος μέλος διαφορετικό από εκείνο του οποίου είχε την ιθαγένεια. Το δικαίωμα αυτό, όπως τονίζεται σε πολλά σημεία της σχολιαζόμενης απόφασης, ρυθμίζεται κατά κύριο λόγο από την Οδηγία 2004/38/ΕΚ, κατά την οποία κάθε πολίτης της ΕΕ δικαιούται να κυκλοφορεί και να διαμένει ελεύθερα στα υπόλοιπα κράτη μέλη για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των τριών μηνών, χωρίς απαραίτητα να έχει κάποια εργασία ή οικονομική δραστηριότητα¹³, εφόσον είναι πλήρως ασφαλισμένος στη χώρα υποδοχής και διαθέτει επαρκείς πόρους. Αντιθέτως, αν μετακινείται για διάστημα μικρότερο των 3 μηνών, τότε αρκεί απλώς και μόνο η ταυτότητά του. Όπως κατέστη σαφές, η CG και μεν άσκησε αυτό το δικαίωμα, όμως λόγω της πενιχρής κατάστασής της, εφόσον δεν διέθετε επαρκείς πόρους, δεν μπορούσε να δικαιολογήσει την άσκηση αυτού του δικαιώματος βάσει των προβλέψεων της Οδηγίας, αφού αυτή είναι σαφής και για διαμονή μεγαλύτερη των τριών μηνών απαιτεί πλήρη ασφαλιστική κάλυψη ασθενείας και επαρκείς πόρους. Για τον λόγο αυτό, το Δικαστήριο έκρινε τελικώς ότι η CG δεν πληροί τις προϋποθέσεις της Οδηγίας.

Όσον αφορά την αρχή της μη διάκρισης, την οποία επικαλείται κατά κύριο λόγο η προσφεύγουσα στην ανωτέρω υπόθεση, αυτή προκύπτει ουσιαστικά από τη γενική αρχή της ισότητας που αποτελεί σημαντική αρχή κάθε δημοκρατικού πολιτεύματος. Σύμφωνα με την αρχή αυτή, όμοιες καταστάσεις δεν πρέπει να αντιμετωπίζονται με ανόμοιο τρόπο και ανόμοιες με όμοιο, εκτός αν υπάρχει κάποιος λόγος που δικαιολογεί αντικειμενικά

αυτή την αντιμετώπιση¹⁴. Από αυτή την αρχή πηγάζει και η αρχή της μη διάκρισης λόγω ιθαγένειας, όπως προβλέπεται στο άρθρο 18 ΣΛΕΕ, ενώ αντίστοιχη είναι και η διάταξη του άρθρου 21 του Χάρτη που απαγορεύει τις διακρίσεις. Οι πολίτες της Ένωσης αντλούν απευθείας από την ιθαγένεια της Ένωσης το δικαίωμα να διεκδικούν ίση μεταχείριση με εκείνη των υπηκόων του κράτους μέλους υποδοχής¹⁵. Πέρα από την αρχή της μη διάκρισης λόγω ιθαγένειας, στη ΣΛΕΕ προβλέπονται και άλλοι λόγοι μη διάκρισης στα άρθρα 10 και 19 (π.χ. απαγόρευση διάκρισης λόγω αναπηρίας, γενετήσιου προσανατολισμού κ.λπ.). Στην παρούσα, όμως, υπόθεση, μας αφορά για την ανάλυση μόνο το άρθρο 18 ΣΛΕΕ, το οποίο επικαλείται και η προσφεύγουσα. Εντούτοις, το Δικαστήριο κρίνει ότι δεν υφίσταται τέτοια διάκριση, αφού, όπως προαναφέρθηκε, δεν πληρούνται οι προϋποθέσεις εφαρμογής της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ¹⁶. Ο πολίτης της Ένωσης, σύμφωνα και με τη σχολιαζόμενη απόφαση, μπορεί να επικαλεστεί την ίση μεταχείριση μόνο όταν η διαμονή του πληροί τις προϋποθέσεις της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ¹⁷.

Συμπερασματικά, κάθε πολίτης κράτους μέλους αυτόματα είναι και πολίτης της Ένωσης, έχει δηλαδή την ευρωπαϊκή ιθαγένεια, η οποία συνεπάγεται κατ' αρχήν δικαιώματα, αλλά και υποχρεώσεις, ενώ τα κράτη μέλη και τα όργανα της Ένωσης οφείλουν να τηρούν την αρχή της μη διάκρισης, όμως υπό κάποιες βασικές προϋποθέσεις.

III. Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ και η υποχρέωση των κρατών μελών για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των πολιτών κατά την εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ

Στη σχολιαζόμενη απόφαση κρίσιμο ρόλο για την έκβαση της δίκης έπαιξε ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και η υποχρέωση των κρατών μελών για τη διασφάλιση αυτών των δικαιωμάτων, κυρίως για τη διασφάλιση της αξιοπρεπούς διαβίωσης των πολιτών. Αρχικά, αξίζει να αναφερθεί ότι κατάλογος ανθρωπίνων δικαιωμάτων εντός της ΕΕ δεν υπήρχε. Το 2000, δημιουργήθηκε ο Χάρτης της Νίκαιας, ο οποίος με τη Μεταρρυθμιστική Συνθήκη επισυνάπτεται στις Συνθήκες και δεν έχει ενσωματωθεί στο κείμενό τους, αλλά απολαμβάνει ίση τυπική ισχύ με τις Συνθήκες, καθώς ανήκει στο πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης. Ως εκ τούτου, υπάρχει πλέον, σε επίπεδο ΕΕ, ένα κείμενο αυξημένης τυπικής ισχύος που προστατεύει τα ανθρώπινα δικαιώματα, μόνο, όμως, όταν τα κράτη

11. Βλ. σχετικά M. VAN DEN BRINK, Is It Time to Abolish the Substance of EU Citizenship Rights Test?, *European Journal of Migration and Law*, 2021, σσ. 13-28.

12. Βλ. περισσότερα σε Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, ό.π., σ. 287.

13. ΔΕΚ C-200/02, *Zhu και Chen*, 19.10.2004, ECLI:EU:C:2004:639· ΔΕΕ C-34/09, *Ruiz Zambrano*, 08.03.2011, ECLI:EU:C:2011:124.

14. Βλ. σχετικά Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, ό.π., σ. 298· επίσης ΔΕΚ C-209/03, *Bidar*, 15.03.2005, ECLI:EU:C:2005:169, σκ. 63 επ.

15. Βλ. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, ό.π., σ. 298· σκ. 63-64 της σχολιαζόμενης απόφασης.

16. Σκ. 80 της σχολιαζόμενης απόφασης.

17. Βλ. περισσότερα ΔΕΕ C-333/13, *Dano*, 11.11.2014, ECLI:EU:C:2014:2358, σκ. 68-69.

μέλη εφαρμόζουν δίκαιο της ΕΕ. Έτσι, οι πράξεις του δευτερογενούς και τριτογενούς δικαίου εξετάζονται ως προς τη νομιμότητά τους με κριτήριο και τον Χάρτη¹⁸. Το κρίσιμο σημείο που αφορά και την παρούσα απόφαση είναι το πεδίο εφαρμογής του Χάρτη. Σύμφωνα με το άρθρο 51 αυτού, τα κράτη μέλη δεσμεύονται από τον Χάρτη μόνο όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης¹⁹, στοιχείο που φυσικά έχει αποτελέσει αντικείμενο ευρείας νομολογίας του Δικαστηρίου της ΕΕ, το οποίο ακολουθεί μια πιο διασταλτική ερμηνεία, αναφέροντας ότι εδώ εμπίπτουν όλες οι καταστάσεις που διέπονται από το δίκαιο της ΕΕ²⁰. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο τονίζει ότι ο Χάρτης έχει εφαρμογή, δεδομένου ότι το Ηνωμένο Βασίλειο αναγνώρισε μέσω του εθνικού του δικαίου στην CG το δικαίωμα της ελεύθερης μετακίνησης και διαμονής εντός κράτους μέλους, δικαίωμα που πηγάζει από το δίκαιο της ΕΕ, ως εκ τούτου το Ηνωμένο Βασίλειο εφάρμοσε δίκαιο της ΕΕ. Γι' αυτό, το Δικαστήριο έκρινε ότι πρέπει να εφαρμοστεί ο Χάρτης.

Όσον αφορά το ουσιαστικό περιεχόμενο του Χάρτη, αυτός περιλαμβάνει ατομικά και πολιτικά δικαιώματα που συνδέονται κατά κύριο λόγο με την ιθαγένεια της Ένωσης. Την παρούσα απόφαση αφορούν τα άρθρα 1, 7 και 24 του Χάρτη. Το άρθρο 1 αφορά την ανθρώπινη αξιοπρέπεια που, σύμφωνα με αυτόν, είναι απαραβίαστη και θα πρέπει να γίνεται σεβαστή και να προστατεύεται. Το άρθρο 7 αφορά τον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, της κατοικίας και των τηλεπικοινωνιών του κάθε προσώπου. Τέλος, το άρθρο 24 αφορά τα δικαιώματα του παιδιού, όπως, π.χ., το δικαίωμα σε καλή διαβίωση. Το Δικαστήριο στη σχολιαζόμενη απόφαση χρησιμοποιεί: α. το άρθρο 1 για να υπενθυμίσει ότι το κράτος μέλος έχει υποχρέωση να προστατεύει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, όταν αυτή βρίσκεται σε τέτοια κατάσταση, συνήθως οικονομικής ανέχειας, που το άτομο δυσκολεύεται να διαβίωσει με αξιοπρέπεια, β. το άρθρο 7 για να αναδείξει τη σημασία προστασίας της οικογένειας, καθώς η προσφεύγουσα ήταν θύμα ενδοοικογενειακής βίας και είχε δύο μικρά παιδιά, και γ. το άρθρο 24 για να καταλήξει ότι πέραν όλων είναι το βέλτιστο συμφέρον των παιδιών και η καλή και αξιοπρεπής διαβίωση και αυτών. Η προσφεύγουσα, μη έχουσα επαρκείς πόρους, εκτίθεντο σε πραγματικό και επικείμενο κίνδυνο προσβολής των δικαιωμάτων της που εκπορεύονται από τον Χάρτη. Έτσι, υπήρχε η υποχρέωση του κράτους μέλους να διασφαλίσει την προστασία αυτών των δικαιωμάτων χορηγώντας κάποιο οικονομικό βοήθημα²¹.

18. Βλ. σχετικά Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, ό.π., σ. 142.

19. Σκ. 86 της σχολιαζόμενης απόφασης.

20. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, ό.π., σ. 144.

21. Σκ. 89 επ. της σχολιαζόμενης απόφασης.

IV. Συμπεράσματα

Επιλογικά και συνοπτικά, αξίζει να αναφερθεί ότι κάθε υπήκοος κράτους μέλους είναι πολίτης της Ένωσης, αντλώντας δικαιώματα και υποχρεώσεις. Ως πολίτης της Ένωσης έχει το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής εντός της ΕΕ, δικαίωμα όμως που ρυθμίζεται από την Οδηγία 2004/38/EK και δεν είναι απεριόριστο. Ανεξαρτήτως, όμως, της Οδηγίας, αν ένα κράτος μέλος αναγνωρίσει βάσει του εθνικού του δικαίου ένα ευνοϊκότερο καθεστώς μετακίνησης και διαμονής υπηκόων άλλων κρατών μελών σε σχέση με την Οδηγία, τότε και μεν δεν εφαρμόζεται η Οδηγία, αλλά το κράτος μέλος θεωρείται ότι εφαρμόζει δίκαιο της ΕΕ επειδή αναγνωρίζει δικαίωμα που πηγάζει από το δίκαιο αυτό. Ως εκ τούτου, πρέπει να τηρεί τα δικαιώματα που εκπορεύονται από τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, με κυριότερο την αξιοπρεπή διαβίωση των πολιτών. Μία απόφαση που επιδέχεται κριτικής, όμως, τελικώς οδηγείται, κατά την άποψη του γράφοντος, σε ένα δίκαιο αποτέλεσμα.

► Ιθαγένεια της Ένωσης και παροχές υγειονομικής περίθαλψης

Δικαίωμα οικονομικώς ανενεργού πολίτη της Ένωσης να υπαχθεί στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης του κράτους μέλους υποδοχής

προδικαστική παραπομπή – ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων – ιθαγένεια της Ένωσης – Κανονισμός (ΕΚ) 883/2004 – άρθρο 3 παρ. 1 στοιχείο α' – παροχές ασθένειας – έννοια – άρθρο 4 και άρθρο 11 παρ. 3 στοιχείο ε' – Οδηγία 2004/38/EK – άρθρο 7 παρ. 1 στοιχείο β' – δικαίωμα διαμονής για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των τριών μηνών – προϋπόθεση περί πλήρους ασφαλιστικής κάλυψης ασθένειας – άρθρο 24 – ίση μεταχείριση – υπήκοος κράτους μέλους που δεν ασκεί οικονομική δραστηριότητα και διαμένει νομίμως στο έδαφος άλλου κράτους μέλους – άρνηση του κράτους μέλους υποδοχής να υπαγάγει το πρόσωπο αυτό στο δημόσιο σύστημα ασφάλισης ασθένειας

ΔΕΕ C-535/19, A (Soins de santé publics), 15.07.2021, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: K. Jürimäe, Γεν. Εισαγγελέας: H. Saugmandsgaard Øe, ECLI:EU:C:2021:595 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του Α, Ιταλού υπηκόου, και του Υπουργείου Υγείας της Δημοκρατίας της Λεττονίας σχετικά με την άρνηση του τελευταίου να υπαγάγει τον Α στο δημόσιο σύστημα ασφάλισης ασθένειας και να του χορηγήσει ευρωπαϊκή κάρτα ασφάλισης ασθένειας.

Περί τα τέλη του 2015, ο Α αναχώρησε από το κράτος μέλος καταγωγής του για να εγκατασταθεί στη Λεττονία με σκοπό την επανένωση με τη σύζυγό του, Λεττονή υπήκοο, και τα δύο ανήλικα τέκνα τους. Στις 22 Ιανουαρίου

2016, και εφόσον στο μεταξύ είχε εγγραφεί στο μητρώο Ιταλών κατοίκων εξωτερικού και, άρα, δεν δικαιούνταν πλέον ιατρική περίθαλψη στην Ιταλία, ζήτησε να εγγραφεί στο μητρώο των δικαιούχων υγειονομικής περίθαλψης της Λεττονίας και να του χορηγηθεί ευρωπαϊκή κάρτα ασφάλισης ασθενείας. Με απόφαση του Εθνικού Οργανισμού Υγείας της Λεττονίας η αίτησή του απορρίφθηκε. Η απόφαση αυτή επικυρώθηκε στη συνέχεια από το Υπουργείο Υγείας με το αιτιολογικό ότι, δυνάμει του λεττονικού νόμου περί ιατρικής περίθαλψης, ο Α δεν ενέπιπτε σε καμία από τις κατηγορίες δικαιούχων ιατρικής περίθαλψης χρηματοδοτούμενης από το κράτος, δεδομένου ότι δεν ήταν ούτε μισθωτός ούτε ελεύθερος επαγγελματίας στη Λεττονία. Μετά την απόρριψη της προσφυγής που άσκησε κατά της ως άνω απόφασης, τόσο πρωτοδίκως όσο και κατ'έφεση, ο Α άσκησε αναίρεση ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Λεττονίας. Το δικαστήριο αυτό διαπίστωσε ότι, για την επίλυση της διαφοράς της κύριας δίκης, κρίσιμη είναι η ερμηνεία της σχέσης που υφίσταται μεταξύ του Κανονισμού 883/2004¹ και της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ² υπό το πρίσμα της πρόσφατης νομολογίας του ΔΕΕ και της συγκεκριμένης κατάστασης του Α. Στο πλαίσιο αυτό, αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο ΔΕΕ μια σειρά προδικαστικών ερωτημάτων σχετικών με το εάν η άρνηση της Λεττονίας να υπαγάγει τον Α στην κοινωνική ασφάλιση και να του παράσχει υγειονομική περίθαλψη υπό τους ίδιους όρους με τους ευρισκόμενους στην ίδια κατάσταση Λεττονούς υπηκόους είναι σύμφωνη με το δικαίωμα της Ένωσης (ιδίως με την αρχή της ίσης μεταχείρισης / απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας), καθόσον εξυπηρετεί τον θεμιτό σκοπό της προστασίας των δημόσιων οικονομικών του κράτους μέλους υποδοχής.

Με την απόφασή του, της 15ης Ιουλίου 2021, το τμήμα μείζονος συνθέσεως του Δικαστηρίου επιβεβαίωσε ότι οι οικονομικώς ανενεργοί πολίτες της Ένωσης που διαμένουν σε κράτος μέλος διαφορετικό από το κράτος μέλος καταγωγής τους για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των τριών μηνών, αλλά μικρότερο των πέντε ετών, και υπάγονται στη νομοθεσία του κράτους μέλους υποδο-

χής, βάσει του άρθρου 11 παρ. 3 στοιχείο ε' του Κανονισμού 883/2004, έχουν δικαίωμα πρόσβασης στο δημόσιο σύστημα ασφάλισης ασθενείας του κράτους μέλους αυτού. Ωστόσο, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι το δικαίωμα της Ένωσης δεν επιβάλλει στα κράτη μέλη υποχρέωση δωρεάν ασφάλισης στο εν λόγω σύστημα, ούτως ώστε οι πολίτες αυτοί να μην επιβαρύνουν υπέρμετρα τα δημόσια οικονομικά του κράτους μέλους υποδοχής.

Παρατηρήσεις

Μαρία Σαπαρδάνη*

1. Πολίτες της Ένωσης οικονομικώς ανενεργοί και Οδηγία 2004/38/ΕΚ

Το άρθρο 7 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ αναγνωρίζει το δικαίωμα διαμονής στην επικράτεια άλλου κράτους μέλους για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των τριών μηνών σε πολίτες της Ένωσης που εμπίπτουν σε μία από τις εξής τρεις κατηγορίες: 1) ασκούν σταθερή οικονομική δραστηριότητα ως μισθωτοί ή ως αυτοαπασχολούμενοι³, 2) είναι οικονομικώς ανενεργοί, πλην όμως διαθέτουν επαρκείς πόρους και πλήρη ασφαλιστική κάλυψη ασθενείας τόσο για τους ίδιους όσο και για τα μέλη των οικογενειών τους, 3) είναι σπουδαστές. Ως μια τέταρτη κατηγορία θα μπορούσε να αναγνωριστεί η περίπτωση εκείνη των πολιτών της Ένωσης που εισήλθαν στην επικράτεια του κράτους μέλους υποδοχής προκειμένου να αναζητήσουν εργασία. Σύμφωνα με την παρ. 4 του άρθρου 14 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, οι πολίτες αυτοί και τα μέλη των οικογενειών τους δεν μπορούν να απελαθούν ενόσω δύναται να παρέχουν αποδείξεις ότι συνεχίζουν να αναζητούν εργασία και ότι έχουν πραγματικές πιθανότητες να προσληφθούν.

Ειδικά ως προς την κατηγορία των οικονομικώς μη ενεργών πολιτών της Ένωσης, στην οποία εμπίπτει και ο Α, το δικαίωμα διαμονής θεμελιώνεται στο στοιχείο β' της παρ. 1 του άρθρου 7 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ και το νόμιμο της διαμονής εξαρτάται από την πλήρωση της διττής προϋπόθεσης επάρκειας των μέσων διαβίωσης και απόκτησης ή διατήρησης πλήρους ιατροφαρμακευτικής κάλυψης⁴. Σύμφωνα με την παρ. 2 του άρθρου 14 της Οδηγίας, μάλιστα, το δικαίωμα διαμονής διατηρείται για όσο διάστημα ο πολίτης της Ένωσης (και τα μέλη της οι-

1. Κανονισμός (ΕΚ) 883/2004 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, για τον συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας (ΕΕ 2004 L 166 και διορθωτικό ΕΕ 2004 L 200), όπως τροποποιήθηκε από τον Κανονισμό (ΕΕ) 988/2009 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Σεπτεμβρίου 2009 (ΕΕ 2009 L 284).

2. Οδηγία 2004/38/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών, για την τροποποίηση του Κανονισμού (ΕΟΚ) 1612/68 και την κατάργηση των Οδηγιών 64/221/ΕΟΚ, 68/360/ΕΟΚ, 72/194/ΕΟΚ, 73/148/ΕΟΚ, 75/34/ΕΟΚ, 75/35/ΕΟΚ, 90/364/ΕΟΚ, 90/365/ΕΟΚ και 93/96/ΕΟΚ (ΕΕ 2004 L 158 και διορθωτικό ΕΕ 2004 L 229).

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ

3. Η ιδιότητα του «εργαζομένου» διευρύνεται στις περιπτώσεις της παρ. 3 του άρθρου 7 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ.

4. Περισσότερα για την κατηγορία των οικονομικά αδρανών πολιτών της Ένωσης βλ. σε Δ. ΛΕΝΤΖΗ, Ελεύθερη κυκλοφορία ευρωπαίων πολιτών και εθνικά συμφέροντα κρατών-μελών, εκδ. Σάκκουλα, 2017, σσ. 113-118.

κογένειάς του) πληρούν τις εν λόγω προϋποθέσεις. Από την αιτιολογική σκ. 10 της Οδηγίας προκύπτει ότι σκοπός των προϋποθέσεων αυτών είναι, μεταξύ άλλων, να αποτραπεί το ενδεχόμενο να καταστούν τα ως άνω πρόσωπα υπέρμετρο βάρος για το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας του κράτους μέλους υποδοχής. Με τον τρόπο αυτό, εξυπηρετείται, κατ' επέκταση, και ο σκοπός της αποτροπής κατάχρησης του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας του κράτους μέλους υποδοχής, με τη μορφή «επιδοματικού τουρισμού» (benefit ή welfare tourism)⁵, από πολίτες της Ένωσης που ασκούν το δικαίωμά τους ελεύθερης κυκλοφορίας και εγκαθίστανται σε άλλο κράτος μέλος με αποκλειστική πρόθεση την εκμετάλλευση του γενναιόδωρου συστήματος κοινωνικής πρόνοιας του κράτους μέλους υποδοχής.

II. Ίση μεταχείριση στις κοινωνικές παροχές – Σχέση της Οδηγίας 2004/38/EK με τον Κανονισμό 883/2004 υπό το φως της πρόσφατης νομολογίας του Δικαστηρίου

Σύμφωνα με το άρθρο 24 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/EK, οι πολίτες της Ένωσης που έχουν ασκήσει το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμένουν σε κράτος μέλος υποδοχής απολαμβάνουν ίσης μεταχείρισης σε σύγκριση με τους ημεδαπούς. Παρέκκλιση από το δικαίωμα ίσης μεταχείρισης με τους ημεδαπούς πολίτες σε ό,τι αφορά τη χορήγηση κοινωνικών παροχών χωρεί, δυνάμει της παρ. 2 του ίδιου άρθρου, σε τρεις περιπτώσεις. Συγκεκριμένα, τα κράτη μέλη μπορούν να αρνηθούν να χορηγήσουν οποιαδήποτε κοινωνική παροχή 1) κατά τους πρώτους τρεις μήνες της διαμονής σε άλλα πρόσωπα εκτός από μισθωτούς, μη μισθωτούς ή πρόσωπα που διατηρούν αυτή την ιδιότητα⁶, 2) σε πολίτες της Ένωσης που εισήλθαν στην επικράτεια του κράτους μέλους υποδοχής με σκοπό να αναζητήσουν εργασία για πρώτη φορά, σύμφωνα με το άρθρο 14 παρ. 4 στοιχείο β' της Οδηγίας, και 3) σε σπουδαστές που αιτούνται τη χορήγηση σπουδαστικής

βοήθειας στο κράτος μέλος υποδοχής πριν την απόκτηση δικαιώματος μόνιμης διαμονής⁷.

Για τα πρόσωπα που δεν ασκούν μισθωτή δραστηριότητα ή ελεύθερο επάγγελμα και διαμένουν στο κράτος μέλος υποδοχής για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των τριών μηνών, αλλά μικρότερο των πέντε ετών, δίχως να αναζητούν εργασία, η άρνηση χορήγησης κοινωνικών παροχών από το κράτος μέλος υποδοχής επί ίσοις όροις με τους ημεδαπούς μπορεί να δικαιολογηθεί λόγω μη πλήρωσης της διττής προϋπόθεσης που τίθεται από την Οδηγία 2004/38/EK για την ύπαρξη δικαιώματος νόμιμης διαμονής. Η σύνδεση του δικαιώματος λήψης κοινωνικών παροχών δυνάμει του Κανονισμού 883/2004 με την ύπαρξη δικαιώματος νόμιμης διαμονής στο κράτος μέλος υποδοχής (άρθρο 7 παρ. 1 στοιχείο β' της Οδηγίας 2004/38/EK) και με τη διατήρηση του εν λόγω δικαιώματος καθ' όλη τη διάρκεια της διαμονής (άρθρο 14 παρ. 2 της Οδηγίας 2004/38/EK) διαπιστώθηκε για πρώτη φορά από το Δικαστήριο στην απόφαση *Brey*⁸. Με την απόφαση αυτή, υπενθυμίστηκε ότι ένα κράτος μέλος είναι θεμιτό να εξαρτά τη νομιμότητα της διαμονής οικονομικά ανενεργού πολίτη της Ένωσης για διάστημα άνω των τριών μηνών στο έδαφός του από την απαίτηση να διαθέτει ο εν λόγω πολίτης επαρκείς πόρους και πλήρη ασφαλιστική κάλυψη ασθένειας. Η απαίτηση αυτή θεωρείται ότι αποσκοπεί στο να μην συνεπάγεται η άσκηση του δικαιώματος διαμονής των πολιτών της Ένωσης υπέρμετρο / δυσανάλογο βάρος για τα δημόσια οικονομικά του κράτους μέλους υποδοχής⁹. Στο ίδιο πνεύμα, είναι θεμιτή η εκ μέρους κράτους μέλους χορήγηση κοινωνικών παροχών σε οικονομικά μη ενεργούς πολίτες της

5. Βλ., μεταξύ πολλών, A. GAGO / F. MAIANI, 'Pushing the boundaries': a dialogical account of the evolution of European case-law on access to welfare, *Journal of European Integration*, 2021, σσ. 1-15· C. JACQUESON / F. PENNING, Equal Treatment of Mobile Persons in the Context of a Social Market Economy, *Utrecht Law Review*, 2019, σσ. 64-80· S. MANTU / P. MINDERHOUD, EU citizenship and social solidarity, *MJ*, 2017, σσ. 703-720· ΤΩΝ ΙΔΙΩΝ, Exploring the limits of social solidarity: welfare tourism and EU citizenship, *UNIO-EU Law Journal*, 2016, σσ. 4-19· F. SANDER, Die Unionsbürgerschaft als Türöffner zu mitgliedstaatlichen Sozialversicherungssystemen?, *DVBl*, 2005, σ. 1016 επ. Βλ. και σημ. 38 των Προτάσεων του Γεν. Εισαγγελέα N. Wahl στην υπόθεση C-140/12, *Brey*, 29.05.2013, ECLI:EU:C:2013:337.

6. Εξαιρούνται οι παροχές που προορίζονται να διευκολύνουν την πρόσβαση στην αγορά εργασίας του κράτους μέλους υποδοχής, οι οποίες, ως τέτοιες, δεν εμπίπτουν στην έννοια των παροχών κοινωνικής πρόνοιας. Βλ. ΔΕΚ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-22/08 και C-23/08, *Vatsouras και Koupatantze*, 04.06.2009, ECLI:EU:C:2009:344, σκ. 45.

7. Νομολογιακά έχει γίνει δεκτό ότι η παρέκκλιση αυτή δεν αφορά τους σπουδαστές που εργάζονται ως μισθωτοί ή μη μισθωτοί ή όσους αποτελούν μέλη της οικογένειας τέτοιων προσώπων. Βλ. ΔΕΕ C-233/14, *Επιτροπή/Κάτω Χώρες*, 02.06.2016, ECLI:EU:C:2016:396, σκ. 94.

8. ΔΕΕ C-140/12, *Brey*, 19.09.2013, ECLI:EU:C:2013:565, σκ. 44-47. Περισσότερα για τη σχέση μεταξύ δικαιώματος διαμονής και κοινωνικών δικαιωμάτων των οικονομικά αδρανών πολιτών της Ένωσης βλ. σε S. MANTU / P. MINDERHOUD, Exploring the Links between Residence and Social Rights for Economically Inactive EU Citizens, *European Journal of Migration and Law*, 2019, σσ. 313-337.

9. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-424/10 και C-425/10, *Ziolkowski και Szeja*, 21.12.2011, ECLI:EU:C:2011:866, σκ. 40. Οι περιορισμοί που τίθενται από το παράγωγο δικαίωμα, σύμφωνα με το άρθρο 21 ΣΛΕΕ, στην ελεύθερη κυκλοφορία των οικονομικών μη ενεργών πολιτών της Ένωσης ανάγονται στην αντίληψη ότι η άσκηση του δικαιώματος διαμονής των πολιτών της Ένωσης δύναται να εξαρτηθεί από τα έννομα συμφέροντα των κρατών μελών, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και το να μην καθίστανται οι κάτοχοι του δικαιώματος διαμονής «δυσανάλογο» βάρος για τα δημόσια οικονομικά του κράτους μέλους υποδοχής, βλ. ΔΕΚ C-413/99, *Baumbast και R*, 17.09.2002, ECLI:EU:C:2002:493, σκ. 90.

Ένωσης μόνον όταν αυτοί πληρούν τις προϋποθέσεις του δικαιώματος νόμιμης διαμονής¹⁰, ούτως ώστε να μην επιβαρύνεται υπέρμετρα το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας του κράτους μέλους υποδοχής από πρόσωπα που δεν συνεισφέρουν καθόλου, είτε με την καταβολή εισφορών κοινωνικής ασφάλισης είτε με τη φορολογία, στη χρηματοδότηση του εν λόγω συστήματος¹¹.

Το ζήτημα της δυνατότητας περιορισμού του εύρους της αρχής της ίσης μεταχείρισης ως προς τη χορήγηση παροχών που προβλέπονται στον Κανονισμό 883/2004 τέθηκε έκτοτε επανειλημμένα ενώπιον του Δικαστηρίου. Χαρακτηριστικές είναι τρεις αποφάσεις που εκδόθηκαν επί αιτήσεων προδικαστικής απόφασης υποβληθεισών από γερμανικά δικαστήρια με τις οποίες επιβεβαιώθηκε ότι η ίση μεταχείριση στις κοινωνικές παροχές προϋποθέτει νόμιμη διαμονή στο κράτος μέλος υποδοχής κατά τα οριζόμενα στην Οδηγία 2004/38/ΕΚ¹². Με την πρώτη απόφαση, κρίθηκε ότι εθνική ρύθμιση, που αποκλείει από τη χορήγηση ορισμένων ειδικών μη ανταποδοτικού τύπου παροχών σε χρήμα, κατά την έννοια του άρθρου 70 παρ. 2 του Κανονισμού 883/2004, πολίτες της Ένωσης οικονομικά ανενεργούς που διαμένουν σε κράτος μέλος υποδοχής χωρίς να πληρούν την προϋπόθεση των επαρκών πόρων και χωρίς πρόθεση να βρουν εργασία, δεν αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης και ιδίως στην αρχή της ίσης μεταχείρισης¹³. Ομοίως, σε υπόθεση που αφορούσε πολίτες της Ένωσης οι οποίοι, αφού εργάστηκαν για λιγότερο από ένα έτος στο κράτος μέλος υποδοχής, περιήλθαν σε κατάσταση απορίας, το Δικαστήριο κλήθηκε να εξετάσει εάν αυτοί δικαιούνταν επίδομα διαβίωσης υπό τις ίδιες προϋποθέσεις με εκείνες που ίσχυαν για τους ημεδαπούς πολίτες¹⁴. Στο πλαίσιο αυτό, έγινε δεκτό ότι εθνική ρύθμιση που τούς αποκλείει από τη χορήγηση τέτοιου επιδόματος, μολονότι οι ημεδαποί που βρίσκονται στην ίδια κατάσταση απορίας το δικαιούνται, δεν είναι αντίθετη με το δίκαιο της Ένωσης. Τέλος, σε μια τρίτη υπόθεση κρίθηκε ότι τα κράτη μέλη μπορούν να αρνούνται τη χορήγηση κοινωνικών παροχών (εν προκειμένω επιδόματος διαβίωσης) κατά τους τρεις πρώτους μήνες της διαμονής πολίτη της Ένωσης, ο οποίος δεν είναι μι-

σθωτός ή μη μισθωτός ούτε διατηρεί την ιδιότητα αυτή δυνάμει του άρθρου 7 παρ. 3 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, προκειμένου να μην διαταραχθεί η οικονομική ισορροπία του συστήματός τους κοινωνικής ασφάλισης¹⁵. Μάλιστα, στην περίπτωση αυτή, δεν απαιτείται από τα κράτη συνεκτίμηση της ατομικής κατάστασης του ενδιαφερομένου, διότι η δυνατότητα άρνησης κοινωνικών παροχών απορρέει απευθείας από την παρ. 2 του άρθρου 24 της Οδηγίας¹⁶.

Υπό το φως αυτής της νομολογίας, το ερώτημα που τίθεται στην υπό κρίση υπόθεση είναι εάν ο Α, πολίτης της Ένωσης οικονομικά ανενεργός, ο οποίος συγκεντρώνει τις προϋποθέσεις νομίμου διαμονής, όπως τις περιγράψαμε, μπορεί να αξιώσει ίση μεταχείριση με τους υπηκόους του κράτους μέλους υποδοχής σε ό,τι αφορά την πρόσβαση σε παροχές κοινωνικής ασφάλισης και, συγκεκριμένα, σε παροχές ασθενοείας του άρθρου 3 παρ. 1 στοιχείο α' του Κανονισμού 883/2004. Ουσιαστικά, τίθεται το ζήτημα της αλληλεπίδρασης μεταξύ του άρθρου 24 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ και του άρθρου 4 του Κανονισμού 883/2004, το οποίο αναγνωρίζει δικαίωμα ίσης μεταχείρισης στον τομέα των παροχών κοινωνικής ασφάλισης που αφορά ο Κανονισμός¹⁷. Υπενθυμίζεται ότι ο Α αναχώρησε οριστικά από το κράτος μέλος καταγωγής του, την Ιταλία, και εγκαταστάθηκε στη Λεττονία, μεταφέροντας εκεί το κέντρο του συνόλου των οικογενειακών και επαγγελματικών συμφερόντων του, με σκοπό την οικογενειακή επανένωση. Επομένως, ο πολίτης αυτός της Ένωσης, εκ των πραγμάτων, δεν υπάγεται πλέον στο ιταλικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης. Το δεδομένο αυτό είναι ιδιαίτερα κρίσιμο για την επίλυση της διαφοράς της κύριας δίκης, αφού ενδεχόμενη εκτίμηση του αιτούντος δικαστηρίου περί αδυναμίας υπαγωγής του Α στη λεττονική κοινωνική ασφάλιση ενδέχεται να συνεπάγεται ότι αυτός αποκλείεται εξ ολοκλήρου από κάθε δικαίωμα κοινωνικής ασφάλισης στον τομέα της υγείας. Έχο-

10. ΔΕΕ C-333/13, *Dano*, 11.11.2014, ECLI:EU:C:2014:2358, σκ. 69, 71 και 73.

11. Έτσι και Δ. ΛΕΝΤΖΗΣ, ό.π., σ. 110.

12. ΔΕΕ C-333/13, ό.π., σκ. 69· ΔΕΕ C-67/14, *Alimanovic*, 15.09.2015, ECLI:EU:C:2015:597, σκ. 49· ΔΕΕ C-299/14, *García-Nieto κ.λπ.*, 25.02.2016, ECLI:EU:C:2016:114, σκ. 38. Στο ίδιο πνεύμα και η ΔΕΕ C-308/14, *Επιτροπή/Ηνωμένο Βασίλειο*, 14.06.2016, ECLI:EU:C:2016:436, σκ. 68.

13. ΔΕΕ C-333/13, ό.π., σκ. 81-82.

14. ΔΕΕ C-67/14, ό.π. Περισσότερα βλ. σε Β. ΤΖΩΡΤΖΗ, «Δικαίωμα σε κοινωνικές παροχές υπηκόων κράτους μέλους που αναζητούν εργασία και διαμένουν σε άλλο κράτος μέλος» (σχόλιο στη ΔΕΕ C-67/14, *Alimanovic*), ΕΕΕυρΔ, 2015, σσ. 481-491.

15. ΔΕΕ C-299/14, ό.π.

16. *Ibid*, σκ. 46-47. Πρόκειται για άποψη που πρωτοδιατυπώθηκε στην απόφαση *Alimanovic*, ό.π., σκ. 60. Η άποψη αυτή, που έρχεται σε ευθεία αντίθεση με την προγενέστερη νομολογία του Δικαστηρίου (C-140/12, ό.π., σκ. 64 επ.), θεμελιώνεται στη διαπίστωση ότι η εξατομικευμένη εξέταση «εσωτερικεύεται» στην Οδηγία 2004/38/ΕΚ η οποία προβλέπει σύστημα με πλείονες βαθμίδες για τη διατήρηση της ιδιότητας του εργαζομένου με σκοπό να διασφαλιστεί το δικαίωμα διαμονής και η πρόσβαση στις κοινωνικές παροχές, λαμβάνοντας υπόψη διάφορα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την ατομική κατάσταση κάθε προσώπου που ζητεί τη χορήγηση κοινωνικής παροχής και, ιδίως, τη διάρκεια άσκησης οικονομικής δραστηριότητας. Βλ. και Α. ΤΑΚΗΣ, Σχόλιο στη C-299/14, *Jovanna García-Nieto*, Αρμ, 2016, σσ. 717-723.

17. Περισσότερα για τη σχέση μεταξύ Οδηγίας 2004/38/ΕΚ και Κανονισμού 883/2004 βλ. σε Θ. ΤΣΟΤΣΟΡΟΥ, Ελευθέρη κυκλοφορία και διαμονή των πολιτών της ΕΕ στα κράτη μέλη, ΕΔΚΑ, 2011, σ. 890 επ.

ντας υπόψη τα παραπάνω, ακολουθεί σύντομη ανάλυση της εδώ σχολιαζόμενης απόφασης. Στη συνέχεια, και εξ αφορμής της απόφασης αυτής, παρατίθενται ορισμένες σκέψεις της γράφουσας αναφορικά με τη δυνατότητα περιορισμού του εύρους της αρχής της ίσης μεταχείρισης στις κοινωνικές παροχές προκειμένου περί πολιτών της Ένωσης που δεν εργάζονται ούτε ασκούν ανεξάρτητη επαγγελματική δραστηριότητα στο έδαφος του κράτους μέλους υποδοχής.

III. Η υπό σχολιασμό απόφαση

Αρχικά, το Δικαστήριο εξέτασε εάν οι επίμαχες στην κύρια δίκη παροχές ιατρικής περίθαλψης συνιστούν «παροχές ασθενοείας», κατά την έννοια του άρθρου 3 παρ. 1 στοιχείο α' του Κανονισμού 883/2004 και, ως εκ τούτου, εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του εν λόγω Κανονισμού, ή εάν αποτελούν παροχές «κοινωνικής πρόνοιας και ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης», οι οποίες, ως τέτοιες, εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού αυτού βάσει του άρθρου 3 παρ. 5 στοιχείο α'. Στο πλαίσιο αυτό, υπενθυμίσθηκε ότι, για να μπορεί να θεωρείται μια παροχή ως παροχή «κοινωνικής ασφάλισης», απαιτείται να συντρέχουν σωρευτικά δύο προϋποθέσεις: η παροχή, αφενός, να χορηγείται στους δικαιούχους βάσει αντικειμενικών κριτηρίων, καθοριζόμενων από τον νόμο, δίχως να ενδιαφέρει η προσωπική κατάσταση του αιτούντος την παροχή, και, αφετέρου, να αφορά έναν από τους κινδύνους που απαριθμούνται ρητώς στο άρθρο 3 παρ. 1 του Κανονισμού 883/2004. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο διαπίστωσε τη σωρευτική συνδρομή των ως άνω δύο προϋποθέσεων¹⁸. Συνεπώς, οι επίμαχες στην κύρια δίκη παροχές εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού 883/2004 ως παροχές «κοινωνικής ασφάλισης».

Στη συνέχεια, στο «μικροσκόπιο» του Δικαστηρίου τέθηκε η λεττονική νομοθεσία η οποία αποκλείει από το δικαίωμα υπαγωγής στο δημόσιο σύστημα ασφάλισης ασθενοείας, που εξασφαλίζει πρόσβαση σε παροχές ιατρικής περίθαλψης χρηματοδοτούμενης από το κράτος, πολίτες της Ένωσης, όπως ο Α, οι οποίοι α) είναι οικονομικώς ανεργοί, β) διαμένουν σε κράτος μέλος διαφορετικό από εκείνο του οποίου είναι υπήκοοι για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των τριών μηνών, αλλά μικρότερο των πέντε ετών, σύμφωνα με το άρθρο 7 παρ. 11 στοιχείο β' της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, και γ) υπάγονται στη νομοθεσία του κράτους μέλους υποδοχής τους, βάσει του άρθρου 11 παρ. 3 στοιχείο ε' του Κανονισμού 883/2004. Προκαταρκτικά, επισημάνθηκε ότι εφαρμοστέα νομοθεσία στις παροχές ασθενοείας της υπόθεσης της κύριας δίκης είναι η νομοθεσία του κράτους μέλους κατοικίας του Α, δηλαδή της Λεττονίας. Αυτό προκύπτει από το στοιχείο ε' του άρθρου 11 παρ. 3 του Κανονισμού 883/2004 στο οποίο

εμπίπτουν οι μη ασκούντες οικονομική δραστηριότητα, όπως ο Α, οι οποίοι δεν υπάγονται σε κανένα από τα στοιχεία α' έως δ' του εν λόγω άρθρου 11 παρ. 3. Επομένως, από τη μια πλευρά, το Δικαστήριο παρατήρησε ότι ο Α πρέπει να μπορεί να υπαχθεί στο δημόσιο σύστημα υγειονομικής περίθαλψης της Λεττονίας, δεδομένου ότι πλέον στερείται της δυνατότητας πρόσβασης στην παρεχόμενη από το ιταλικό κράτος ιατρική περίθαλψη και ενδεχόμενος αποκλεισμός του από το κρατικώς χρηματοδοτούμενο σύστημα υγείας τόσο της Ιταλίας όσο και της Λεττονίας θα αντιστρατευόταν τον σκοπό του άρθρου 11 παρ. 3 στοιχείο ε' του Κανονισμού 883/2004¹⁹. Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, είναι γεγονός ότι ο Α δεν είχε ακόμη δικαίωμα μόνιμης διαμονής στη Λεττονία δυνάμει του άρθρου 16 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ. Για τον λόγο αυτό, το δικαίωμα διαμονής του στο κράτος μέλος υποδοχής θεμελιωνόταν στο άρθρο 7 παρ. 1 στοιχείο β' της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, το οποίο εξαρτά το νόμιμο της διαμονής οικονομικά αδρανής πολίτη της Ένωσης για χρονικό διάστημα άνω των τριών μηνών από την προϋπόθεση ο πολίτης αυτός να διαθέτει επαρκείς πόρους καθώς και πλήρη ασφαλιστική κάλυψη ασθενοείας για τον εαυτό του και τα μέλη της οικογένειάς του. Σύμφωνα με το άρθρο 14 παρ. 2 της ίδιας Οδηγίας, μάλιστα, το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να διαμένουν στο έδαφος του κράτους μέλους υποδοχής, βάσει του άρθρου 7 της Οδηγίας, διατηρείται μόνον καθόσον οι εν λόγω πολίτες και τα μέλη των οικογενειών τους πληρούν τις τιθέμενες με τη διάταξη αυτή προϋποθέσεις, προκειμένου να μην επιβαρύνουν υπέρμετρα τα δημόσια οικονομικά του κράτους μέλους υποδοχής.

Συνεπώς, προκειμένου περί πολίτη της Ένωσης ο οποίος διαμένει, για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο από τρεις μήνες αλλά μικρότερο από πέντε έτη, στην επικράτεια του κράτους μέλους υποδοχής βάσει της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ δίχως να ασκεί εκεί οικονομική δραστηριότητα, το εν λόγω κράτος μέλος υποχρεούται να του εξασφαλίζει πρόσβαση στο δημόσιο σύστημά του ασφάλισης ασθενοείας. Ωστόσο, μια τέτοια πρόσβαση δεν απαιτείται να είναι δωρεάν²⁰. Το εκάστοτε κράτος μέλος υποδοχής μπορεί να την εξαρτά από συγκεκριμένες προϋποθέσεις (π.χ. διατήρηση πλήρους ιδιωτικής ασφάλισης ασθενοείας) που σκοπό έχουν να μην επιβαρύνει υπέρμετρα ο εν λόγω πολίτης τα δημόσια οικονομικά του κράτους μέλους αυτού²¹. Στο πλαίσιο αυτό, εναπόκειται στο κράτος μέλος υποδοχής να μεριμνά ώστε να τηρείται η αρχή της αναλογικότητας και, επομένως, να μην καθίσταται υπερβολικά δυσχερής για τον πολίτη η τήρηση των σχετικών προϋποθέσεων.

19. Ibid, σκ. 51.

20. Ibid, σκ. 56 και 58.

21. Ibid, σκ. 59.

18. Σκ. 34-36 της σχολιαζόμενης απόφασης.

Πολίτης της Ένωσης ο οποίος διαμένει νόμιμα στο κράτος μέλος υποδοχής, πληροί, δηλαδή, τις δύο προϋποθέσεις του άρθρου 7 παρ. 1 στοιχείο β' της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, μπορεί να αξιώσει ίση μεταχείριση με τους υπηκόους του κράτους μέλους αυτού βάσει του άρθρου 24 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ. Σε περίπτωση που, όπως εν προκειμένω, βρίσκει έδαφος εφαρμογής και ο Κανονισμός 883/2004, ο εν λόγω πολίτης της Ένωσης απολαύει επίσης του δικαιώματος ίσης μεταχείρισης βάσει του άρθρου 4 του Κανονισμού αυτού. Στην υπό σχολιασμό υπόθεση, ενδεχόμενη άνιση μεταχείριση που θα μπορούσε να προκύψει εις βάρος του Α από την επί πληρωμή πρόσβαση στο δημόσιο σύστημα ασφάλισης ασθενείας της Λεττονίας και ενός Λεττονού υπηκόου, ο οποίος απολαύει δικαιώματος δωρεάν πρόσβασης στο σύστημα αυτό, δεν θα αντέβαινε στο δίκαιο της Ένωσης. Μια τέτοια διαφορετική μεταχείριση θα αποτελούσε μάλλον αναγκαία συνέπεια της προϋπόθεσης που θέτει το άρθρο 7 παρ. 1 στοιχείο β' της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ προκειμένου να είναι νόμιμη η διαμονή πολίτη της Ένωσης στην επικράτεια άλλου κράτους μέλους για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των τριών μηνών: να διαθέτει αυτός πλήρη ασφαλιστική κάλυψη ασθενείας για να μην καθίσταται υπέρμετρο βάρος για την οικονομική ισορροπία του κράτους μέλους υποδοχής²².

IV. Η πορεία εξέλιξης της νομολογίας

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι τα κράτη μέλη δεν είναι υποχρεωμένα να χορηγούν αυτομάτως τις κοινωνικές παροχές που προβλέπει η εθνική νομοθεσία για τους ημεδαπούς (ή να τις χορηγούν υπό τους ίδιους όρους με εκείνους που ισχύουν για τους ημεδαπούς) σε πολίτες της Ένωσης που εισέρχονται στο έδαφός τους με σκοπό να εγκατασταθούν για αόριστο χρονικό διάστημα, χωρίς πρόθεση να συμμετάσχουν στην ενεργό οικονομική ζωή και χωρίς δυνατότητα αξιοπρεπούς διαβίωσης με ίδια μέσα. Με άλλη διατύπωση, εξαιρουμένης της πλέον προνομιούχου κατηγορίας των μισθωτών και μη μισθωτών εργαζομένων (οι οποίοι με την ιδιότητά τους αυτή συμμετέχουν έμπρακτα στη διαμόρφωση του οικονομικού γίνεσθαι της χώρας και συνεισφέρουν στη χρηματοδότηση του κοινωνικοασφαλιστικού συστήματος, συνεπώς, ακριβώς γι' αυτό, απολαμβάνουν χωρίς εξαιρέσεις ίσης μεταχείρισης με τους ημεδαπούς), τα κράτη μέλη είναι θεμιτό να εξαρτούν από αυστηρές προϋποθέσεις την πρόσβαση των οικονομικώς ανενεργών πολιτών (πριν αυτοί αποκτήσουν δικαίωμα μόνιμης διαμονής κατά το άρθρο 16 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ) στο σύστημα κοινωνικής πρόνοιας²³. Κριτήριο για την πρόσβαση σε κοινωνικές πα-

ροχές είναι η ύπαρξη δικαιώματος νόμιμης διαμονής κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 7 παρ. 1 στοιχείο β' της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ. Η απαίτηση επαρκών πόρων καθώς και η απαίτηση περί πλήρους ασφαλιστικής κάλυψης ασθενείας σκοπό έχουν να περιορίσουν φαινόμενα κατάχρησης του κράτους πρόνοιας από πολίτες της Ένωσης που ασκούν το δικαίωμά τους ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής με μόνη πρόθεση να συμπεριφερθούν ως «τουρίστες κοινωνικών παροχών»²⁴. Έτσι, η αποτροπή του ενδεχομένου να καταστούν οι προερχόμενοι από άλλα κράτη μέλη πολίτες της Ένωσης υπέρμετρο βάρος για το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας του κράτους μέλους υποδοχής έχει αναχθεί σε έναν από τους κύριους σκοπούς της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ²⁵.

Ενδιαφέρον είναι, πάντως, ότι, μετά την καθιέρωση της ευρωπαϊκής ιθαγένειας, η νομολογία επιχειρούσε σταθερά να αναγορεύσει την ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης σε θεμελιώδη ιδιότητα των υπηκόων των κρατών μελών, η οποία «εξασφαλίζει την ίδια νομική μεταχείριση σε όσους εξ αυτών βρίσκονται στην ίδια κατάσταση, ανεξάρτητα από την ιθαγένειά τους (...)»²⁶ και συνεπάγεται την ύπαρξη ορισμένου βαθμού οικονομικής αλληλεγγύης μεταξύ των υπηκόων των κρατών μελών²⁷, ανεξάρτητα εάν αυτοί ασκούν ενεργό οικονομική δραστηριότητα ή όχι. Το Δικαστήριο παρέμεινε πιστά προσηλωμένο στην προσέγγιση αυτή για αρκετά χρόνια, δεχόμενο ότι οι πολίτες της Ένωσης δικαιούνται να τυγχάνουν ίσης μεταχείρισης γενικώς (άρα και ως προς τις κοινωνικές παροχές) απλώς και μόνο λόγω της ευρωπαϊκής τους ιθαγένειας²⁸. Νομολογιακή μεταστρο-

σιο του πρωτογενούς ευρωπαϊκού δικαίου, ΕφημΔΔ, 2017, σσ. 143-144.

24. Ωστόσο, σύμφωνα με το Δικαστήριο, «το περιθώριο χειρισμών που παρέχεται στα κράτη μέλη δεν πρέπει να χρησιμοποιείται από τα κράτη αυτά κατά τρόπο που θα έθιγε τον σκοπό της Οδηγίας 2004/38, ο οποίος συνίσταται, ιδίως, στη διευκόλυνση και την ενθάρρυνση της ασκήσεως του θεμελιώδους δικαιώματος των πολιτών της Ένωσης να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στο έδαφος των κρατών μελών, και την πρακτική αποτελεσματικότητα της ως άνω Οδηγίας», βλ. ΔΕΕ C-140/12, ό.π., σκ. 71.

25. ΔΕΕ C-333/13, ό.π., σκ. 74.

26. ΔΕΚ C-184/99, *Grzelczyk*, 20.09.2001, ECLI:EU:C:2001:458, σκ. 31.

27. *Ibid*, σκ. 44.

28. Ενδεικτικά, βλ. ΔΕΚ C-413/99, ό.π., σκ. 82· ΔΕΚ C-148/02, *Garcia Avello*, 02.10.2003, ECLI:EU:C:2003:539, σκ. 22· ΔΕΚ C-456/02, *Trojani*, 07.09.2004, ECLI:EU:C:2004:488, σκ. 44· ΔΕΚ C-209/03, *Bidart*, 15.03.2005, ECLI:EU:C:2005:169, σκ. 31. Βλ. και ΔΕΚ C-85/96, *Martínez Sala/Freistaat Bayern*, 12.05.1998, ECLI:EU:C:1998:217, σκ. 62. Μ. ΧΡΥΣΟΜΑΛΛΗΣ, Η αρχή της αλληλεγγύης στην έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδ. Σάκκουλα, 2017, σ. 82. Το μεγάλο «άνοιγμα» που επιχειρήθηκε με την απόφαση *Grzelczyk* μετριάστηκε αργότερα μέσω της απαίτησης ύπαρξης ενός πραγματικού δεσμού με το κράτος μέλος υποδοχής, βλ. ΔΕΚ C-209/03, ό.π., σκ. 57. Α. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Δίκαιο κοινωνικής ασφάλισης, 3η εκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2017, σ. 347.

22. *Ibid*, σκ. 62. Για μια συνολική επισκόπηση της απόφασης βλ. Μ. GUY, *Comprehensive Sickness Insurance – some clarity from A (Soins de santé publics)?*, EU Law Live, 20.07.2021 (προσπελάστηκε 02.10.2021).

23. Έτσι και Π. ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, Η αρχή της αλληλεγγύης στο πλαί-

φή προς την κατεύθυνση της μετατόπισης του κέντρου βάρους από την ευρωπαϊκή ιθαγένεια στην ιδιότητα του εργαζομένου στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης σηματοδότησε η απόφαση *Dano*²⁹. Επειδή παρατηρήθηκαν φαινόμενα «επιδοματικού τουρισμού», ιδίως περιπτώσεις μετακίνησης άνεργων ή άπορων πολιτών της Ένωσης από το κράτος μέλος καταγωγής τους σε κράτη μέλη με ανθρωπό σύστημα κοινωνικής πρόνοιας, άρχισαν να τίθενται, μέσω της νομολογίας, συγκεκριμένες προϋποθέσεις για την απόλαυση των δικαιωμάτων που συνεπάγεται η ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης. Αποφασιστικής σημασίας κριτήριο που καθορίζει τη δυνατότητα απόκλισης από την ίση μεταχείριση στις κοινωνικές παροχές χάριν διατήρησης της οικονομικής ισορροπίας του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης του κράτους μέλους υποδοχής τείνει να αποτελείσει το εάν ο αιτών την κοινωνική παροχή πολίτης της Ένωσης έχει την ιδιότητα του εργαζομένου ή όχι³⁰. Στο πλαίσιο αυτό, οι οικονομικά αδρανείς πολίτες της Ένωσης εντάσσονται στη λιγότερο προνομιούχο κατηγορία πολιτών οι οποίοι, προκειμένου να καρπούνται τα συνυφασμένα με την ευρωπαϊκή ιθαγένεια οφέλη που αναγνωρίζει το δίκαιο της Ένωσης, υποχρεούνται να αποδεικνύουν την πλήρωση των προϋποθέσεων του άρθρου 7 παρ. 1 στοιχείο β' της Οδηγίας 2004/38/EK.

V. Συμπερασματικές σκέψεις

Εν προκειμένω, δεν αμφισβητείται ότι ο Α διέθετε επαρκείς πόρους και πλήρη ασφαλιστική κάλυψη ασθένειας τόσο κατά τον χρόνο υποβολής της αίτησής του για υπαγωγή στη λεττονική κοινωνική ασφάλιση όσο και μετά³¹. Γιατί, λοιπόν, δεν του αναγνωρίστηκε αυτομάτως δικαίωμα πρόσβασης στις παροχές υγειονομικής περίθαλψης του δημόσιου συστήματος υγείας υπό τις ίδιες προϋποθέσεις με τους ημεδαπούς πολίτες; Η εξήγηση του Δικαστηρίου είναι πολύ απλή. Ένας πολίτης της Ένωσης δεν μπορεί να επικαλεστεί το δικαίωμα ίσης μεταχείρισης δυνάμει του άρθρου 24 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/EK ώστε να

υπαχθεί στην κοινωνική ασφάλιση του κράτους μέλους υποδοχής υπό τους ίδιους όρους που ισχύουν και για τους ημεδαπούς που ευρίσκονται στην ίδια κατάσταση, διότι η πλήρης ασφαλιστική κάλυψη ασθένειας προαπαιτείται από την Οδηγία για την απόκτηση δικαιώματος νόμιμης διαμονής για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των τριών μηνών. Με τις λέξεις του Δικαστηρίου, «η προϋπόθεση δι-αμονής σύμφωνης προς την Οδηγία 2004/38 θα στερούνταν κάθε πρακτικής αποτελεσματικότητας αν γινόταν δεκτό ότι το κράτος μέλος υποδοχής υποχρεούται να υπαγάγει δωρεάν στο δημόσιο σύστημά του ασφάλισης ασθένειας πολίτη της Ένωσης ο οποίος διαμένει στο έδαφός του βάσει του άρθρου 7 παρ. 1 στοιχείο β' της Οδηγίας 2004/38, χωρίς να ασκεί οικονομική δραστηριότητα»³². Στο ίδιο πνεύμα, η αρχή της ίσης μεταχείρισης δεν καλύπτει τη χορήγηση ελάχιστου εισοδήματος, παροχής δηλαδή που συντελεί στην πλήρωση της προϋπόθεσης περί επαρκών πόρων. Βεβαίως, σε καταστάσεις, όπως του Α, οι οποίες διέπονται από τη νομοθεσία του κράτους μέλους κατοικίας του ενδι-αφερομένου δυνάμει του άρθρου 11 παρ. 3 στοιχείο ε' του Κανονισμού 883/2004, η εφαρμογή της νομοθεσίας αυτής δεν μπορεί να καταλήγει σε παντελή έλλειψη προστασίας στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης³³. Δεδομένου ότι ο Α δεν είναι πλέον ασφαλισμένος στην Ιταλία, ενδεχόμενος αποκλεισμός του και από τη λεττονική κοινωνική ασφάλιση για τον λόγο και μόνο ότι αυτός δεν εργάζεται ούτε ασκεί ανεξάρτητη επαγγελματική δραστηριότητα, θα συνεπαγόταν ολική στέρηση της δυνατότητάς του πρόσβασης σε κοινωνική προστασία. Όπως επεσήμανε ο Γεν. Εισαγγελέας Η. Saugmandsgaard Øe, ένας τέτοιος αποκλεισμός «θα συνιστούσε ουσιώδη προσβολή της ιδιότη-ατος του πολίτη της Ένωσης, η οποία αποτελεί πλέον τη θε-μελιώδη ιδιότητα των υπηκόων των κρατών μελών»³⁴ και θα μπορούσε να λειτουργήσει αποθαρρυντικά στην άσκηση του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής. Για τον λόγο ακριβώς αυτό, το δίκαιο της Ένωσης επιβάλ-λει στη Λεττονία την υποχρέωση να ασφαλίσει τον Α στο δημόσιο σύστημά της ασφάλισης ασθένειας. Αυτό δεν ση-μαίνει πάντως ότι η Λεττονία υποχρεούται απαραίτητα να τον ασφαλίσει υπό τους ίδιους όρους με τους ημεδαπούς πολίτες.

Η διαπίστωση αυτή αποκτά πρακτική σημασία προκειμέ-νου περί κρατών μελών που προβλέπουν για τους υπη-κόους τους δωρεάν πρόσβαση στο δημόσιο σύστημα ασφάλισης ασθένειας (ή πρόσβαση με την καταβολή συμ-βολικής εισφοράς). Σε μια τέτοια περίπτωση, η δωρεάν υπαγωγή στην κοινωνική ασφάλιση όλων των οικονομικά ανενεργών πολιτών της Ένωσης που δυνητικά θα μπο-ρούσαν να υποβάλουν αντίστοιχο αίτημα, θα συνεπαγό-

29. Τα πρώτα ψήγματα μεταστροφής στη νομολογία εντοπίζονται στην απόφαση *Brey*, με την οποία πάντως επισημάνθηκε η ανά-γκη συστατικής ερμηνείας των περιορισμών που τίθενται από το άρθρο 7 παρ. 1 στοιχείο β' της Οδηγίας 2004/38/EK στην ελεύ-θερη κυκλοφορία των πολιτών της Ένωσης. Βλ. ΔΕΕ C-140/12, ό.π., σκ. 70-71 και Η. VERSCHUEREN, Free movement or benefit tourism. The Unreasonable burden of Brey, *European Journal of Migration and Law*, 2014, σσ. 147-179. Βλ. επίσης L. GYENEY, The free movement of economically inactive EU citizens: The right to reside test, *Bratislava Law Review*, 2019, σσ. 43-57.

30. Ο Α. ΤΑΚΗΣ, ό.π., σ. 723, σημειώνει σχετικά ότι «τα πλεονεκτήμα-τα που συνοδεύουν την ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης συνέχο-νται ολόένα και περισσότερο με τη συμμετοχή του τελευταίου στην ενεργή οικονομική ζωή και επομένως οι άνεργοι ή άποροι πολίτες δεν απολαμβάνουν ίσα δικαιώματα με τους λοιπούς».

31. Σημ. 70 των Προτάσεων του Γεν. Εισαγγελέα Η. Saugmandsgaard Øe, 11.02.2021, ECLI:EU:C:2021:114.

32. Σκ. 56 της σχολιαζόμενης απόφασης. Βλ. και σκ. 62.

33. Σκ. 50 της σχολιαζόμενης απόφασης και σημ. 134 επ. των Προ-τάσεων του Γεν. Εισαγγελέα Η. Saugmandsgaard Øe.

34. Σημ. 150.

ταν υπέρμετρο βάρος για τα δημόσια οικονομικά του κράτους μέλους υποδοχής³⁵, ικανό να πλήξει ενδεχομένως τη βιωσιμότητα του κοινωνικοασφαλιστικού συστήματος συνολικά. Για τον λόγο αυτό, το κράτος μέλος υποδοχής μπορεί να εξαρτά την πρόσβαση στο δημόσιο σύστημα ασφάλισης ασθενείας από εύλογες προϋποθέσεις, τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας³⁶. Επομένως, η ενδεχόμενη άνιση μεταχείριση που θα μπορούσε να προκύψει εν προκειμένω εις βάρος του Α από την επί πληρωμή πρόσβαση στο λεττονικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης θα αποτελούσε αναπόφευκτη συνέπεια της απαίτησης του άρθρου 7 παρ. 1 στοιχείο β' της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, σύμφωνα με την οποία ο πολίτης αυτός πρέπει να διαθέτει πλήρη ασφαλιστική κάλυψη ασθενείας για να αποτραπεί το ενδεχόμενο υπέρμετρης επιβάρυνσης του κράτους μέλους υποδοχής.

Ολοκληρώνοντας, αξίζει να γίνουν δύο επισημάνσεις. Πρώτον, ενώ το Δικαστήριο αναφέρεται στην ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης και παραθέτει σχετικά την σκ. 31 της απόφασης *Grzelczyk* («...τείνει να αποτελέσει τη θεμελιώδη ιδιότητα των υπηκόων των κρατών μελών...»), ο Γεν. Εισαγγελέας Η. Saugmandsgaard Øe υπογραμμίζει ότι η ιδιότητα αυτή (του πολίτη της Ένωσης) «αποτελεί πλέον τη θεμελιώδη ιδιότητα των υπηκόων των κρατών μελών»³⁷. Η διαφορά στη διατύπωση είναι, κατά την άποψή μας, δηλωτική της εξέλιξης της νομολογίας του Δικαστηρίου στον τομέα της ευρωπαϊκής ιθαγένειας μετά την καθιέρωση της οποίας αυξήθηκε, χωρίς αμφιβολία, ο βαθμός κοινωνικής αλληλεγγύης μεταξύ των κρατών μελών. Δεύτερον, η υπό σχολιασμό απόφαση είναι ενδιαφέρον να διαβαστεί συνδυαστικά με την C-709/20³⁸. Εκδοθείσα την ίδια ημέρα, η εν λόγω απόφαση κινείται στο πνεύμα της νομολογίας *Dano* και δέχεται μια εξαιρετικά περιοριστική ερμηνεία σε ό,τι αφορά την ίση μεταχείριση στις κοινωνικές παροχές για οικονομικά αδρανείς πολίτες της Ένωσης³⁹.

► Εμφανής χρήση θρησκευτικών συμβόλων στον χώρο εργασίας

Απαγόρευση των δυσμενών διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων

35. Έτσι και ΔΕΕ C-67/14, ό.π., σκ. 62· ΔΕΕ C-299/14, ό.π., σκ. 50.

36. Βλ. υποσημ. 83 στις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Η. Saugmandsgaard Øe.

37. *Ibid*, σημ. 150.

38. ΔΕΕ C-709/20, *The Department for Communities in Northern Ireland*, 15.07.2021, ECLI:EU:C:2021:602.

39. Περισσότερα βλ. σε C. O'BRIEN, *The Great EU Citizenship Illusion Dispelled? The Evaporation of Equal Treatment for Vulnerable EU Citizens*, CELS Webinar, 20.10.2021· M. HAAG, *Case C-709/20 CG – The right to equal treatment of EU citizens: Another nail in the coffin*, 27.07.2021, *European Law Blog* (προσπελάστηκε 05.09.2021).

προδικαστική παραπομπή – κοινωνική πολιτική – Οδηγία 2000/78/ΕΚ – ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία – απαγόρευση των δυσμενών διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων – εσωτερικός κανόνας ιδιωτικής επιχείρησης ο οποίος δεν επιτρέπει στον χώρο εργασίας την εμφανή χρήση οιοδήποτε πολιτικού, φιλοσοφικού ή θρησκευτικού συμβόλου ή τη χρήση επιδεικτικών και ευμεγέθων πολιτικών, φιλοσοφικών ή θρησκευτικών συμβόλων – άμεση ή έμμεση διάκριση – αναλογικότητα – στάθμιση μεταξύ της θρησκευτικής ελευθερίας και άλλων θεμελιωδών δικαιωμάτων – θεμιτός χαρακτήρας της πολιτικής ουδετερότητας που έχει υιοθετήσει ο εργοδότης – ανάγκη απόδειξης της ύπαρξης οικονομικής ζημίας του εργοδότη

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-804/18 και C-341/19, *WABE*, 15.07.2021, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: F. Biltgen, Γεν. Εισαγγελέας: Α. Ράντος, ECLI:EU:C:2021:594 – Προδικαστική παραπομπή

Οι αιτήσεις προδικαστικής απόφασης αφορούν την ερμηνεία του άρθρου 2 παρ. 1 και παρ. 2 στοιχεία α' και β', του άρθρου 4 παρ. 1 και του άρθρου 8 παρ. 1 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία, καθώς και των άρθρων 10 και 16 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης).

Η ΙΧ, ειδικής παιδαγωγός, και η ΜJ, σύμβουλος πωλήσεων και ταμίας, οι οποίες εργάζονται σε γερμανικές εταιρείες, φορούν μουσουλμανική μαντίλα στον χώρο εργασίας τους. Ο εργοδότης της ΙΧ, *WABE eV* (στο εξής: *WABE*), εκτιμώντας ότι η χρήση μουσουλμανικής μαντίλας δεν συμβιβάζεται με την πολιτική φιλοσοφικής, θρησκευτικής και πολιτικής ουδετερότητας που τηρούσε έναντι των γονέων, των παιδιών και των τρίτων, ζήτησε από την εργαζόμενη να αφαιρέσει τη μαντίλα και, κατόπιν της άρνησής της, ανέστειλε δύο φορές προσωρινά τη σχέση εργασίας της, απευθύνοντάς της και αντίστοιχες έγγραφες παρατηρήσεις. Η εργοδότης της ΜJ, *MH Müller Handels GmbH* (στο εξής: *MH*), κατόπιν της άρνησης της εργαζομένης να αφαιρέσει τη μαντίλα στον χώρο εργασίας, της ανέθεσε άλλη εργασία κατά την οποία μπορούσε να συνεχίσει να τη φορά και, στη συνέχεια, αφού απάλλαξε την ΜJ από τα καθήκοντά της, της έδωσε την εντολή να εμφανίζεται στον τόπο εργασίας χωρίς επιδεικτικά και ευμεγέθη σύμβολα οποιωνδήποτε πολιτικών, φιλοσοφικών ή θρησκευτικών πεποιθήσεων.

Τα εθνικά δικαστήρια, τα οποία επιλήφθηκαν των δύο υποθέσεων, αποφάσισαν να υποβάλουν στο ΔΕΕ προδικαστικά ερωτήματα σχετικά με την ερμηνεία της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ. Συγκεκριμένα, ζήτησαν να διευκρινιστεί: 1) αν ένας εσωτερικός κανόνας επιχείρησης ο οποίος απαγορεύει στους εργαζομένους να φέρουν οιοδήποτε

εμφανές σύμβολο πολιτικών, φιλοσοφικών ή θρησκευτικών πεποιθήσεων στον χώρο εργασίας συνιστά, έναντι των εργαζομένων που τηρούν συγκεκριμένους ενδυματολογικούς κανόνες βάσει θρησκευτικών επιταγών, άμεση ή έμμεση διάκριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, 2) υπό ποιες προϋποθέσεις μπορεί να δικαιολογηθεί η τυχόν έμμεση διαφορετική μεταχείριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων που προκύπτει από τον κανόνα αυτόν και γ) ποια είναι τα στοιχεία που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στο πλαίσιο του ελέγχου του πρόσφορου χαρακτήρα της εν λόγω διαφορετικής μεταχείρισης.

Ως προς το ζήτημα της άμεσης διάκρισης λόγω θρησκείας, το ΔΕΕ αρχικά επισημαίνει ότι η χρήση συμβόλων ή ενδυμάτων προς εκδήλωση του θρησκευτήματος ή των πεποιθήσεων καλύπτεται από την «ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας», η οποία προστατεύεται από το άρθρο 10 του Χάρτη. Κατά το ΔΕΕ, εφόσον ένας εσωτερικός κανόνας ιδιωτικής επιχείρησης ο οποίος απαγορεύει την εμφανή χρήση οποιουδήποτε συμβόλου πολιτικών, φιλοσοφικών ή θρησκευτικών πεποιθήσεων καλύπτει αδιακρίτως κάθε εκδήλωση των πεποιθήσεων αυτών και αντιμετωπίζει κατά τον ίδιο τρόπο όλους τους εργαζομένους της επιχείρησης, επιβάλλοντάς τους, γενικώς και αδιακρίτως, μεταξύ άλλων μια ουδέτερη αμφίεση διά του αποκλεισμού τέτοιων συμβόλων, δεν εισάγει κατ' αρχήν διαφορετική μεταχείριση. Το συμπέρασμα αυτό δεν αναιρείται από το γεγονός ότι ορισμένοι εργαζόμενοι τηρούν θρησκευτικές επιταγές που επιβάλλουν συγκεκριμένη ενδυμασία.

Εν συνεχεία, το ΔΕΕ διαπιστώνει ότι εισάγεται έμμεση διάκριση, διότι από στατιστικής απόψεως η απαγόρευση εφαρμόζεται σχεδόν αποκλειστικά σε γυναίκες εργαζόμενες που φέρουν μαντίλα λόγω του μουσουλμανικού θρησκευτήματός τους. Ωστόσο, επισημαίνει ότι η έμμεση διάκριση μπορεί να δικαιολογηθεί αν υφίσταται θεμιτός σκοπός, όπως είναι η βούληση του εργοδότη να τηρεί στις σχέσεις με τους πελάτες του στάση φιλοσοφικής, θρησκευτικής ή πολιτικής ουδετερότητας. Κατά το ΔΕΕ, η επιθυμία αυτή του εργοδότη συνδέεται με την επιχειρηματική ελευθερία, η οποία αναγνωρίζεται στο άρθρο 16 του Χάρτη και είναι κατ' αρχήν θεμιτή, ιδίως όταν ο εργοδότης εμπλέκει, για την επίτευξη του σκοπού αυτού, μόνον τους εργαζόμενους που απαιτείται να έρχονται σε επαφή με τους πελάτες του. Ωστόσο, η πολιτική, εν προκειμένω ουδετερότητας, που ακολουθεί ο εργοδότης θα πρέπει να υπηρετεί πραγματική του ανάγκη. Για την απόδειξη της πραγματικής ανάγκης του εργοδότη, μπορούν να ληφθούν υπόψη τα δικαιώματα ή οι θεμιτές προσδοκίες των πελατών ή των αποδεκτών των υπηρεσιών του, όπως το δικαίωμα των γονέων να εξασφαλίζουν για τα τέκνα τους εκπαίδευση σύμφωνη με τις θρησκευτικές, φιλοσοφικές και παιδαγωγικές τους πεποιθήσεις κατά το άρθρο 14 του Χάρτη, καθώς και η επιθυμία τους να μην εκδηλώνουν οι παιδαγωγοί το θρήσκευμα ή τις πεποιθή-

σεις τους για τη διασφάλιση της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας των παιδιών σε θέματα θρησκείας, πεποιθήσεων και πολιτικής. Ακόμα, η έμμεση διάκριση δικαιολογείται εφόσον η ουδετερότητα ακολουθείται με συνοχή και συστηματικότητα και περιορίζεται στο απολύτως αναγκαίο.

Στο πλαίσιο της υπόθεσης C-341/19, το ΔΕΕ εξετάζει το ζήτημα αν μια έμμεση διάκριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων δικαιολογείται μόνο αν προκύπτει από κανόνα επιχείρησης ο οποίος απαγορεύει κάθε εμφανή μορφή εκδήλωσης των πολιτικών, φιλοσοφικών ή θρησκευτικών πεποιθήσεων ή αν αρκεί να περιορίζεται η απαγόρευση στα επιδεικτικά και ευμεγέθη σύμβολα, εφόσον εφαρμόζεται με συνοχή και συστηματικότητα. Στην προκειμένη υπόθεση, κατά την οποία η επιχείρηση ΜΗ απαγόρευσε μόνο τα επιδεικτικά και ευμεγέθη σύμβολα, το ΔΕΕ επισημαίνει ότι ενδέχεται να θίγονται περισσότερο όσοι ανήκουν σε θρησκευτικά, φιλοσοφικά και μη ομολογιακά ρεύματα, τα οποία προβλέπουν τη χρήση συγκεκριμένης ενδυμασίας ή ευμεγέθους και επιδεικτικού συμβόλου, όπως το κάλυμμα της κεφαλής, και συνεπώς να υφίστανται άμεση διάκριση. Αν πάντως δεν διαπιστωθεί άμεση διάκριση, τότε η διαφορετική μεταχείριση, η οποία αποδεδειγμένα προκαλεί τη μειονεκτική μεταχείριση ενός προσώπου ορισμένης θρησκείας ή πεποιθήσεων, συνιστά έμμεση διάκριση. Κατά το ΔΕΕ, η πολιτική ουδετερότητας και η πρόληψη κοινωνικών αντιπαραθέσεων αποτελεί θεμιτό σκοπό για τη δικαιολόγηση της έμμεσης διάκρισης. Ωστόσο, οι παραπάνω σκοποί δεν μπορούν να τηρηθούν όταν απαγορεύονται μόνο τα ευμεγέθη σύμβολα και, ως εκ τούτου, επιτρέπονται τα διακριτικά ή μικρού μεγέθους σύμβολα. Η πολιτική ουδετερότητας τηρείται αποτελεσματικά μόνο όταν απαγορεύεται κάθε εμφανής εκδήλωση των πολιτικών, φιλοσοφικών ή θρησκευτικών πεποιθήσεων κατά τις επαφές των εργαζομένων με τους πελάτες ή με τους λοιπούς εργαζομένους. Βάσει των προηγούμενων, το ΔΕΕ κρίνει ότι μία έμμεση διάκριση δικαιολογείται μόνον αν η απαγόρευση αφορά κάθε εμφανή εκδήλωση των πεποιθήσεων των εργαζομένων, ενώ όταν η απαγόρευση περιορίζεται στα ευμεγέθη σύμβολα ενδέχεται να συνιστά άμεση διάκριση.

Τέλος, το ΔΕΕ κρίνει ότι κατά την εξέταση του πρόσφορου χαρακτήρα της έμμεσης διαφορετικής μεταχείρισης λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τα διάφορα επίμαχα δικαιώματα και ελευθερίες. Η ερμηνεία της Οδηγίας, η οποία συνάδει με τη νομολογία του ΔΕΕ, διασφαλίζει ότι ο έλεγχος αναλογικότητας πρέπει να διενεργείται λαμβανομένης υπόψη της ανάγκης συμβίβασης και δίκαιης εξισορρόπησης των επίμαχων δικαιωμάτων και αρχών. Τα επίμαχα δικαιώματα είναι, εν προκειμένω, η αρχή της απαγόρευσης των δυσμενών διακρίσεων (άρθρο 21 του Χάρτη) και το δικαίωμα στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας (άρθρο 10 του Χάρτη), αφενός, και το δικαίωμα των γονέων

να εξασφαλίζουν την εκπαίδευση και τη μόρφωση των τέκνων τους σύμφωνα με τις θρησκευτικές, φιλοσοφικές και παιδαγωγικές πεποιθήσεις τους (άρθρο 14 παρ. 3 του Χάρτη) και η επιχειρηματική ελευθερία (άρθρο 16 του Χάρτη), αφετέρου. Πέρα από τις παραπάνω διατάξεις, το ΔΕΕ διαπιστώνει ότι οι εθνικές διατάξεις που προστατεύουν την ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας μπορούν να λαμβάνονται υπόψη ως ευνοϊκότερες (άρθρο 8 παρ. 1 της Οδηγίας) στο πλαίσιο εξέτασης του αν συντρέχει διαφορετική μεταχείριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, δεδομένου ότι η Οδηγία παρέχει τη δυνατότητα να λαμβάνεται υπόψη το ιδιαίτερο πλαίσιο κάθε κράτους μέλους. Αυτό σημαίνει ότι μπορεί να ληφθούν υπόψη εθνικές διατάξεις, οι οποίες θέτουν αυστηρότερες προϋποθέσεις από εκείνες του άρθρου 2 παρ. 2 στοιχείο β' της Οδηγίας για τη δικαιολόγηση της διαφορετικής μεταχείρισης λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων.

Παρατηρήσεις

Αθηνά Γαϊτανίδου*

I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις: ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία

Η Ευρωπαϊκή Ένωση βασίζεται, σύμφωνα με το άρθρο 6 ΣΕΕ, στις αρχές της ελευθερίας, της δημοκρατίας, του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών καθώς και του κράτους δικαίου, αρχές οι οποίες είναι κοινές για όλα τα κράτη μέλη. Επιπλέον, σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως κατοχυρώνονται με την ΕΣΔΑ και όπως προκύπτουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, ως γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου. Ακρογωνιαίος λίθος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης είναι η γενική αρχή της ισότητας και το θεσμικό της ισοδύναμο, η αρχή της μη διάκρισης, η οποία κατοχυρώνεται, μεταξύ άλλων, στην Οδηγία 2000/78/ΕΚ περί της διαμόρφωσης γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία. Στην εν λόγω Οδηγία, οι διατάξεις της οποίας αποτελούν αντικείμενο ερμηνείας στην παρούσα απόφαση, απαγορεύονται οι διακρίσεις λόγω θρησκείας και πεποιθήσεων, ειδικών αναγκών, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού σε θέματα εργασίας και απασχόλησης, επαγγελματικής κατάρτισης, συμμετοχής σε οργανώσεις εργοδοτών και εργαζομένων.

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

Σκοπός της Οδηγίας είναι η διασφάλιση ίσων ευκαιριών για όλους και, ειδικότερα, η προώθηση της πρόσβασης των μειονεκτουσών ομάδων του πληθυσμού στην απασχόληση και η πλήρης συμμετοχή των πολιτών στην οικονομική και πολιτιστική ζωή, η κοινωνική ένταξη, η προσωπική ανέλιξη και ως εκ τούτου η επίτευξη υψηλού επιπέδου απασχόλησης και κοινωνικής προστασίας, η βελτίωση της ποιότητας ζωής και η οικονομική και κοινωνική αλληλεγγύη¹. Δεδομένου ότι η Οδηγία αναφέρεται στην αγορά εργασίας και στην πλήρη ενσωμάτωση του εργατικού δυναμικού μέσω της άρσης των διακρίσεων, συνάγεται ότι πρωτίστως έχει μια οικονομική στόχευση. Δεν μπορεί όμως να παραβλεφθεί και η κοινωνική της διάσταση, αφού αποβλέπει στη δημιουργία μιας κοινωνίας στην οποία κανείς δεν παραμελείται και κυριαρχεί το αίσθημα του ανήκειν στο ίδιο σύνολο.

Εν προκειμένω, αντικείμενο εξέτασης είναι οι διακρίσεις λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων και, ειδικότερα, η απαγόρευση χρήσης θρησκευτικών συμβόλων, τα οποία δοκιμάζουν τα όρια της ανεκτικότητας και συνοχής των δυτικών κοινωνιών². Το ζήτημα αυτό παρίσταται ως μέρος του προβλήματος της ενσωμάτωσης των θρησκευτικών και πολιτιστικών μειοψηφιών στην Ευρώπη. Οι κοινότητες αυτές (κυρίως οι μουσουλμανικές) προέκυψαν είτε από το αποικιοκρατικό παρελθόν ορισμένων κρατών μελών είτε από τις μεταναστευτικές ροές και συνθέτουν πλέον μαζί με τα παραδοσιακά επικρατούντα χριστιανικά δόγματα το θρησκευτικό μωσαϊκό της ΕΕ. Η θρησκευτική ετερότητα είναι συνεπώς πραγματικότητα στην ΕΕ και επιτάσσει ακόμα περισσότερο την άρση των στερεοτύπων και διακρίσεων στην αγορά εργασίας³.

II. Απαγόρευση των διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων: οι θεμιτοί σκοποί

Το ζήτημα που ανακύπτει στις δύο υποθέσεις (C-804/18 και C-341/19) είναι η απαγόρευση χρήσης πολιτικών, φιλοσοφικών ή θρησκευτικών συμβόλων στον χώρο εργασίας. Η διαφοροποίηση μεταξύ τους έγκειται στο ότι στην υπόθεση C-804/18 η επιχείρηση WABE απαγόρευσε οιοδήποτε εμφανές σύμβολο, ενώ στην υπόθεση C-341/19 η επιχείρηση ΜΗ απαγόρευσε τα επιδεικτικά και ευμεγέθη σύμβολα. Ο λόγος της απαγόρευσης ήταν σε αμφότερες τις υποθέσεις η διασφάλιση της ουδετερότητας στον χώρο εργασίας.

Το ΔΕΕ έκρινε ότι η απαγόρευση οιοδήποτε εμφανούς συμβόλου δεν συνιστά άμεση διάκριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων εφόσον καλύπτει αδιακρίτως κάθε εκδή-

1. Βλ. αιτιολογικές σκ. 9 και 11 του Προοιμίου της Οδηγίας.

2. Δ. ΓΟΥΛΑΣ, Οι διακρίσεις λόγω θρησκευτικών συμβόλων στον χώρο εργασίας, εκδ. Σάκκουλα, 2019, σσ. 29-30.

3. Χ. ΡΑΜΜΟΣ, Το πρόβλημα της θρησκευτικής ετερότητας στην Ευρώπη – Η λησμονημένη καθολικότητα του πολίτη, 31.03.2019, διαθέσιμο στο: <https://www.constitutionalism.gr/>.

λωση των πεποιθήσεων αυτών και αντιμετωπίζει κατά τον ίδιο τρόπο όλους τους εργαζομένους της επιχείρησης, επιβάλλοντάς τους, γενικώς και αδιακρίτως, μεταξύ άλλων μια ουδέτερη αμφίεση διά του αποκλεισμού τέτοιων συμβόλων⁴. Ενδιαφέρουσα εν προκειμένω είναι η σκέψη του ΔΕΕ – σε συμφωνία με τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα – ότι η επιβολή συγκεκριμένης ενδυμασίας (όπως η μαντίλα) στο πλαίσιο θρησκευτικών επιταγών δεν αναιρεί το συμπέρασμα περί μη ύπαρξης άμεσης διάκρισης.

Εδώ πρέπει να σημειωθεί πάντως ότι η απόφαση παρουσιάζει μεγαλύτερο ενδιαφέρον ως προς τις σκέψεις περί δικαιολόγησης της έμμεσης διάκρισης. Η διαφορετική μεταχείριση δεν συνιστά έμμεση διάκριση εφόσον δικαιολογείται αντικειμενικά από έναν θεμιτό στόχο και τα μέσα για την επίτευξη του στόχου αυτού είναι πρόσφορα και αναγκαία (άρθρο 2 παρ. 2 στοιχείο β' της Οδηγίας). Η βούληση του εργοδότη να τηρεί, στις σχέσεις με τους πελάτες τόσο του δημοσίου όσο και του ιδιωτικού τομέα, μια στάση φιλοσοφικής, θρησκευτικής ή πολιτικής ουδετερότητας αποτελεί εκδήλωση της επιχειρηματικής του ελευθερίας, η οποία αναγνωρίζεται στο άρθρο 16 του Χάρτη και, άρα, συνιστά θεμιτό σκοπό.

Το ΔΕΕ, σε συνέπεια με το γράμμα της διάταξης του άρθρου 2 παρ. 2 στοιχείο β' της Οδηγίας, ερμηνεύει το πρώτον την έννοια της «αντικειμενικής δικαιολόγησης». Συναφώς, το ΔΕΕ επισημαίνει ότι η απλή βούληση του εργοδότη, μολονότι συνιστά, αυτή καθαυτήν, θεμιτό σκοπό, δεν αρκεί απ' εαυτής για να δικαιολογήσει αντικειμενικά τη διαφορετική μεταχείριση. Αντιθέτως, θα πρέπει να συντρέχει πραγματική ανάγκη του εργοδότη, την οποία οφείλει ο ίδιος να αποδείξει λαμβανομένων υπόψη των δικαιωμάτων και θεμιτών προσδοκιών των πελατών του – όπως το δικαίωμα των γονέων να εξασφαλίζουν την εκπαίδευση και τη μόρφωση των τέκνων τους σύμφωνα με τις θρησκευτικές, φιλοσοφικές και παιδαγωγικές πεποιθήσεις τους, το οποίο αναγνωρίζεται στο άρθρο 14 του Χάρτη – καθώς και των δυσμενών συνεπειών που θα υφίστατο αν δεν εφαρμόζε την πολιτική ουδετερότητας. Ο εργοδότης οφείλει επίσης να αποδείξει ότι η ανάγκη αυτή υπήρχε κατά τον χρόνο θέσπισης του απαγορευτικού κανόνα ή ότι υφίσταται επί του παρόντος. Κατά το ΔΕΕ, η πρόληψη των κοινωνικών αντιπαράθεσεων στην επιχείρηση, η ουδετερότητα της εικόνας που παρουσιάζει ο εργοδότης έναντι των πελατών ή ο συγκεκριμένος κίνδυνος απώλειας εισοδημάτων μπορούν να αντιστοιχούν σε πραγματική ανάγκη του εργοδότη.

Με την αυστηρότερη αυτή ερμηνεία, το ΔΕΕ μάλλον προσπαθεί να περιορίσει τυχόν προσχηματικούς λόγους επιβολής πολιτικής ουδετερότητας, οι οποίοι κατ' ουσί-

αν συγκαλύπτουν τους πραγματικούς σκοπούς του εκάστοτε εργοδότη, όπως, για παράδειγμα, η απόλυση εργαζομένων συγκεκριμένων θρησκευτικών πεποιθήσεων λόγω ακριβώς των πεποιθήσεών τους. Σκοπός αυτής της ερμηνείας είναι η βέλτιστη προστασία των εργαζομένων, η τήρηση της αρχής μη διάκρισης και η καταπολέμηση των στερεοτυπικών αντιλήψεων στον χώρο εργασίας.

Αξιοσημείωτη είναι ακόμα η κρίση σχετικά με την απαγόρευση μόνο των επιδεικτικών και ευμεγεθών συμβόλων στον χώρο εργασίας. Στο σημείο αυτό παρατηρείται διαφωνία μεταξύ του ΔΕΕ και του Γεν. Εισαγγελέα. Ενώ ο Γεν. Εισαγγελέας προτείνει ότι μπορεί να τηρηθεί με συνοχή και συστηματικότητα μια πολιτική απαγόρευσης επιδεικτικών / ευμεγεθών συμβόλων χωρίς συνεπώς να καταλήγει σε άνιση μεταχείριση⁵, το ΔΕΕ κρίνει ότι ενδέχεται να συνιστά άμεση διάκριση δεδομένου ότι μπορεί να αδικούνται περισσότερο ορισμένοι εργαζόμενοι. Μάλλον είναι ορθότερο για τη δίκαιη εξισορρόπηση των δικαιωμάτων κατά τον έλεγχο αναλογικότητας μεταξύ, αφενός, της ελευθερίας σκέψης, συνείδησης και θρησκείας που κατοχυρώνεται στο άρθρο 10 του Χάρτη, και, αφετέρου, της επιχειρηματικής ελευθερίας που αναγνωρίζεται στο άρθρο 16 του Χάρτη, να επιτρέπεται η χρήση μικρών και ευδιάκριτων συμβόλων, υπό τον όρο βέβαια ότι μια τέτοια πολιτική εφαρμόζεται με συνέπεια. Εξάλλου, τούτο συνιστά τη μέση λύση μεταξύ της πλήρους ελευθερίας που παρέχεται στους εργαζόμενους να φορούν σύμβολα πολιτικών, φιλοσοφικών ή θρησκευτικών πεποιθήσεων στον χώρο εργασίας, την οποία μπορεί να επιλέξει ο εργοδότης στο πλαίσιο της επιχειρηματικής του ελευθερίας, και της απαγόρευσης κάθε εμφανούς πολιτικού, φιλοσοφικού ή θρησκευτικού συμβόλου, στο πλαίσιο πολιτικής ουδετερότητας, την οποία μπορεί εξίσου να αποφασίσει ο εργοδότης.

III. Ο έλεγχος αναλογικότητας των μέσων επίτευξης των επιδιωκόμενων σκοπών

Μετά τη διαπίστωση συνδρομής θεμιτών σκοπών πολιτικής, οι οποίοι δικαιολογούν την απαγορευμένη διάκριση, το ΔΕΕ προχωρά στον έλεγχο των μέσων που χρησιμοποιούνται για την επίτευξη των σκοπών αυτών και εάν είναι πρόσφορα και αναγκαία, δηλαδή αν τα μέσα αυτά πληρούν τα κριτήρια αναλογικότητας. Στη παρούσα απόφαση, το ΔΕΕ φαίνεται να αυστηροποιεί ελαφρώς τον έλεγχο αναλογικότητας, θέτοντας παραπάνω κριτήρια.

Συγκεκριμένα, διαπίστωσε ότι η απαγόρευση οιοδήποτε εμφανούς συμβόλου αποτελεί απολύτως αναγκαίο περιορισμό για την αποτροπή των δυσμενών συνεπειών τις οποίες επιδιώκει να αποφύγει ο εργοδότης μέσω της εν λόγω απαγόρευσης⁶. Αντιθέτως, η απαγόρευση μόνο

4. ΔΕΕ C-157/15, *G4S Secure solutions*, 14.03.2017, ECLI:EU:C:2017:203, σκ. 30 και 32.

5. Βλ. σημ. 77-81 των Προτάσεων του Γεν. Εισαγγελέα, 25.02.2021, ECLI:EU:C:2021:144.

6. Βλ. σκ. 69 της παρούσας απόφασης.

των επιδεικτικών και ευμεγεθών συμβόλων, και άρα η χρήση οιοδήποτε συμβόλου μικρού μεγέθους, θέτει εν αμφιβόλω την καταλληλότητα του μέτρου⁷ για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού και, συνεπώς, κλονίζει την ίδια τη συνέπεια της πολιτικής ουδετερότητας⁸.

Ως προς την εξέταση του πρόσφορου χαρακτήρα της έμμεσης διαφορετικής μεταχείρισης, το ΔΕΕ έκρινε ότι πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τα διάφορα επίμαχα δικαιώματα και ελευθερίες, εν προκειμένω η ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας (άρθρο 9 ΕΣΔΑ, άρθρο 10 παρ. 1 του Χάρτη). Στο πλαίσιο αυτό, επεσήμανε επίσης ότι μπορούν να λαμβάνονται υπόψη και οι εθνικές διατάξεις περί προστασίας της θρησκευτικής ελευθερίας, οι οποίες, εφόσον υποβάλλουν τη δικαιολόγηση της διαφορετικής μεταχείρισης σε αυστηρότερες προϋποθέσεις, είναι ευνοϊκότερες ως προς την τήρηση της αρχής μη διάκρισης. Η αυστηρότερη δικαιολόγηση της διαφορετικής μεταχείρισης συνίσταται, όπως προαναφέρθηκε, στην επιβολή του βάρους απόδειξης στον εργοδότη. Τούτο σημαίνει ότι εναπόκειται σε αυτόν να αποδείξει ότι υφίστατο πραγματικός κίνδυνος να διακυβευθεί η πολιτική ουδετερότητα, όπως είναι ο κίνδυνος συγκεκριμένων διαταραχών εντός της επιχείρησης ή ο συγκεκριμένος κίνδυνος απώλειας εισοδημάτων.

IV. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Στην παρούσα απόφαση, ενδιαφέρον παρουσιάζουν όχι τόσο οι κρίσεις περί άμεσης αλλά έμμεσης διάκρισης, διότι το ΔΕΕ αυστηροποιεί τη δικαιολόγηση των έμμεσων διακρίσεων καθώς και τον έλεγχο αναλογικότητας παρέχοντας χρήσιμες διευκρινίσεις. Καταρχάς, για πρώτη φορά δεν αρκείται στην απλή δικαιολόγηση της διαφορετικής μεταχείρισης, αλλά, σύμφωνα με το γράμμα της Οδηγίας, κρίνει ότι μια άνιση μεταχείριση πρέπει να δικαιολογείται αντικειμενικά. Έτσι, θέτει μία πρόσθετη απαίτηση, με την οποία επιβάλλει στον εργοδότη αυξημένο βάρος απόδειξης και, συγκεκριμένα, την υποχρέωση να αποδείξει ότι η επιλογή συγκεκριμένης πολιτικής με την οποία απαγορεύεται οιοδήποτε σύμβολο και προτάσσεται η ουδετερότητα, οφείλεται σε πραγματική του ανάγκη. Προβληματισμός, βέβαια, προκύπτει ως προς το ότι το ΔΕΕ δέχεται ότι μπορούν να λαμβάνονται υπόψη για την απόδειξη της πραγματικής ανάγκης οι θεμιτές προσδοκίες των πελατών, χωρίς περαιτέρω να εξετάζει αν οι προσδοκίες αυτές βασίζονται σε στερεότυπα ή προκαταλήψεις κατά εργα-

ζομένων συγκεκριμένων θρησκευτικών πεποιθήσεων⁹.

Ακόμα, το ΔΕΕ δίνει μεγαλύτερη προσοχή στο δικαίωμα του εργαζομένου να εκδηλώνει τη θρησκεία του. Στο πλαίσιο αυτό, ευπρόσδεκτη είναι η θέση του, η οποία απουσιάζει στις προηγούμενες αποφάσεις του για τη μαντήλα¹⁰, ότι τα συμφέροντα του εργοδότη σχετικά με την άσκηση της επιχειρηματικής του δραστηριότητας (άρθρο 16 του Χάρτη) πρέπει να σταθμίζονται με το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας του εργαζομένου (άρθρο 10 του Χάρτη) καθώς και ότι μπορούν να λαμβάνονται υπόψη κατά τον έλεγχο αναλογικότητας οι ευνοϊκότερες για την ίση μεταχείριση εθνικές διατάξεις, οι οποίες προβλέπουν αυστηρότερες προϋποθέσεις για τη δικαιολόγηση της διαφορετικής μεταχείρισης. Κατά συνέπεια, το ΔΕΕ φαίνεται να κινείται, έστω και πολύ διστακτικά, προς την κατεύθυνση της πληρέστερης προστασίας των θρησκευτικών μειοψηφιών και ιδίως των μουσουλμάνων γυναικών που, λόγω της έντονης θρησκευτικής σφραγίδας στην ταυτότητά τους, υφίστανται πολύ συχνά διακρίσεις¹¹.

► Οι έννομες συνέπειες απόφασης για απέλαση κατά την Οδηγία 2004/38/EK

Ο πολίτης της Ένωσης σε βάρος του οποίου έχει εκδοθεί απόφαση απομάκρυνσης δύναται να απολαύει νέου δικαιώματος διαμονής στο έδαφος του κράτους μέλους υποδοχής μόνον αφού προηγουμένως έχει όντως θέσει πραγματικό τέρμα στη διαμονή του στο εν λόγω έδαφος. Συγκεκριμένα, μια τέτοια απόφαση απομάκρυνσης δεν έχει εκτελεστεί πλήρως εκ του γεγονότος και μόνον ότι ο πολίτης της Ένωσης εγκατέλειψε το εν λόγω έδαφος εντός της προθεσμίας που έταξε για την οικειοθελή αναχώρησή του η απόφαση απομάκρυνσης

προδικαστική παραπομπή – ιθαγένεια της Ένωσης – Οδηγία 2004/38/EK – δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στο έδαφος των κρατών μελών – άρθρο 15 – λήξη της προσωρινής διαμονής πολίτη της Ένωσης στο έδαφος του κράτους μέλους υποδοχής – απόφαση απομάκρυνσης – αναχώρηση του εν λόγω πολίτη της Ένωσης από το έδαφος αυτό – διαχρονικά αποτελέσματα της απόφασης απομάκρυνσης – άρθρο 6 – δυνατότητα του πολίτη της Ένωσης να αποκτήσει εκ νέου δικαίωμα διαμονής κατά την επανείσοδό του στο εν λόγω έδαφος

7. Σύμφωνα με τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, η πλήρης απαγόρευση της εμφανούς χρήσης οιοδήποτε συμβόλου θα υπερέβαινε το αναγκαίο μέτρο και θα αποκτούσε τιμωρητικό χαρακτήρα έναντι εκείνων που θα επέλεγαν να φορούν κάποιο μικρό σύμβολο, για μόνο τον λόγο ότι άλλα πρόσωπα επέλεξαν να φορούν επιδεικτικά σύμβολα. Βλ. συναφώς σημ. 79, ό.π.

8. Βλ. σκ. 77 της παρούσας απόφασης.

9. ΔΕΕ C-83/14, *CHEZ Razpredelenie Bulgaria*, 16.07.2015, ECLI:EU:C:2015:480, σκ. 82.

10. Βλ. ΔΕΕ C-157/15, ό.π. και ΔΕΕ C-188/15, *Bougnanou και ADDH*, 14.03.2017, ECLI:EU:C:2017:204.

11. E. HOWARD, German headscarf cases at the ECJ: a glimmer of hope?, 26.07.2021, διαθέσιμο στο: <https://europeanlawblog.eu/>.

ΔΕΕ C-719/19, *Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid* (Effets d'une décision d'éloignement), 22.06.2021, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: E. Regan, Γεν. Εισαγγελέας: A. Ράντος, ECLI:EU:C:2021:506 – Προδικαστική παραπομπή

Η απόφαση του ΔΕΕ στο Τμήμα μείζονος συνθέσεως αφορά στις έννομες συνέπειες μίας απόφασης απέλασης σύμφωνα με την Οδηγία 2004/38/EK (στο εξής: Οδηγία ή Οδηγία περί διαμονής)¹. Το Δικαστήριο κρίνει ότι μια απόφαση απομάκρυνσης πολίτη της Ένωσης από το έδαφος του κράτους μέλους υποδοχής εκδοθείσα βάσει του άρθρου 15 της Οδηγίας αυτής², εξαιτίας παράνομης διαμονής στο έδαφος του εν λόγω κράτους, δεν έχει εκτελεστεί πλήρως εκ του γεγονότος και μόνον ότι ο πολίτης της Ένωσης εγκατέλειψε το εν λόγω έδαφος εντός της ταχθείσας με την απόφαση απομάκρυνσης προθεσμίας για την οικειοθελή αναχώρησή του. Πιο συγκεκριμένα, προκειμένου να απολαύει νέου δικαιώματος διαμονής στην εν λόγω επικράτεια δυνάμει του άρθρου 6 της Οδηγίας, που ορίζει το δικαίωμα διαμονής έως τρεις μήνες, ο πολίτης της Ένωσης σε βάρος του οποίου εκδόθηκε τέτοια απόφαση απομάκρυνσης πρέπει όχι μόνο να έχει εγκαταλείψει το έδαφος του κράτους μέλους υποδοχής, αλλά και να έχει, επιπρόσθετα, θέσει πραγματικό τέρμα στη διαμονή του στο συγκεκριμένο έδαφος, ούτως ώστε, σε περίπτωση επανεισόδου του σε αυτό, να μην μπορεί να θεωρηθεί ότι η διαμονή του συνιστά, στην πραγματικότητα, συνέχεια της προηγούμενης διαμονής του στο ίδιο έδαφος. Τέλος, εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο του κράτους μέλους διαμονής να εξακριβώσει αν τούτο συμβαίνει, λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο των συγκεκριμένων περιστάσεων που χαρακτηρίζουν την ειδική περίπτωση του οικείου πολίτη της Ένωσης. Επομένως, αν προκύψει ότι ο πολίτης της Ένωσης δεν έχει όντως θέσει πραγματικό τέρμα στην προσωρινή διαμονή του στο έδαφος του κράτους μέλους υποδοχής, το εν λόγω κράτος μέλος δεν υποχρεούται να εκδώσει νέα απόφαση

απομάκρυνσης βάσει των ίδιων πραγματικών περιστατικών, αλλά μπορεί να στηριχθεί στην τελευταία αυτή απόφαση προκειμένου να τον υποχρεώσει να εγκαταλείψει το έδαφός του.

Ως προς τα πραγματικά περιστατικά, ο *Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid* (Υφυπουργός Δικαιοσύνης και Ασφάλειας, Κάτω Χώρες) έκρινε ότι ο FS, πολωνικής ιθαγένειας, διέμενε παρανόμως στην επικράτεια των Κάτω Χωρών, διότι δεν πληρούσε πλέον τις προϋποθέσεις του άρθρου 7 της Οδηγίας, και τον διέταξε να εγκαταλείψει την ολλανδική επικράτεια. Ο Υφυπουργός έκρινε αβάσιμη τη διοικητική προσφυγή που είχε ασκήσει ο FS κατά της προαναφερθείσας απόφασης και έταξε προθεσμία τεσσάρων εβδομάδων για οικειοθελή αναχώρηση μετά τη λήξη της οποίας ο FS θα ήταν δυνατόν να απομακρυνθεί λόγω της παράνομης διαμονής του. Εάν τα έννομα αποτελέσματα της απόφασης απομάκρυνσης εξέλιπαν εκ του λόγου και μόνον ότι ο FS μετέβη στη Γερμανία, έστω και για μία μόνον ημέρα, τότε, ήδη με την επανεισόδο του στις Κάτω Χώρες, θα είχε νέο δικαίωμα διαμονής βάσει του άρθρου 6 της Οδηγίας περί διαμονής. Ελλείψει δε νέας απόφασης απομάκρυνσης, η απόφαση διοικητικής κράτησης θα ήταν παράνομη και ο FS θα δικαιούνταν, ως εκ τούτου, αποζημίωση.

Εν συνεχεία της απόφασης απομάκρυνσης, ο FS εγκατέλειψε τις Κάτω Χώρες πριν εκπνεύσει η προαναφερθείσα προθεσμία. Ο FS δήλωσε ότι διέμενε στη Γερμανία και όχι στις Κάτω Χώρες την ημέρα εκπνοής της προθεσμίας δεδομένου ότι οι γερμανικές αστυνομικές αρχές τον συνέλαβαν κατά την ημερομηνία αυτή για κλοπή από κατάστημα. Ανέφερε εξάλλου ότι, λόγω της εξάρτησής του από τη μαριχουάνα, μετέβαινε καθημερινώς στις Κάτω Χώρες προκειμένου να προμηθευτεί την εν λόγω ουσία. Ωστόσο, αργότερα συνελήφθη σε υπεραγορά στις Κάτω Χώρες για κλοπή και, κατόπιν της σύλληψής του και της θέσης του υπό αστυνομική κράτηση, ο Υφυπουργός έθεσε τον FS υπό διοικητική κράτηση, με σκοπό την απομάκρυνσή του προς τη χώρα καταγωγής του. Η αιτιολογία της απόφασης αυτής στηρίχθηκε στον κίνδυνο να διαφύγει ο FS τον έλεγχο αλλοδαπών και να αποφύγει ή να παρεμποδίσει την προετοιμασία της αναχώρησης ή της διαδικασίας απομάκρυνσης.

Μετά από την προσφυγή που άσκησε ο FS κατά της απόφασης κράτησης που κρίθηκε αβάσιμη ενώπιον του Πρωτοδικείου Χάγης (*Rechtbank Den Haag, zittingsplaats Groningen*), άσκησε έφεση κατά της απόφασης αυτής ενώπιον του *Raad van State* (Συμβουλίου της Επικρατείας, Κάτω Χώρες), ήτοι του αιτούντος δικαστηρίου. Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι η απόφαση απομάκρυνσης που εκδόθηκε σε βάρος του FS συνιστά απόφαση απομάκρυνσης κατά την έννοια του άρθρου 15 της Οδηγίας περί διαμονής. Κατά το ίδιο δικαστήριο, η νομιμότητα της θέσης του FS υπό κράτηση μετά την επανεί-

1. Οδηγία 2004/38/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 29ης Απριλίου 2004 σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών, για την τροποποίηση του Κανονισμού (ΕΟΚ) αριθ. 1612/68 και την κατάργηση των Οδηγιών 64/221/ΕΟΚ, 68/360/ΕΟΚ, 72/194/ΕΟΚ, 73/148/ΕΟΚ, 75/34/ΕΟΚ, 75/35/ΕΟΚ, 90/364/ΕΟΚ, 90/365/ΕΟΚ και 93/96/ΕΟΚ (ΕΕ 2004 L 229/35).

2. Η διάταξη αυτή προβλέπει, μεταξύ άλλων, ότι ορισμένες διαδικασίες που προβλέπονται στο κεφάλαιο VI της Οδηγίας με τίτλο «Περιορισμοί του δικαιώματος εισόδου και του δικαιώματος διαμονής για λόγους δημόσιας τάξης, δημόσιας ασφάλειας ή δημόσιας υγείας» εφαρμόζονται κατ' αναλογία για κάθε απόφαση περιοριστική της ελευθερίας κυκλοφορίας των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους για άλλους λόγους εκτός της δημόσιας τάξης, της δημόσιας ασφάλειας ή της δημόσιας υγείας.

σοδό του στις Κάτω Χώρες εξαρτάται από το κατά πόσον είχε εκ νέου δικαίωμα διαμονής κατά την ημερομηνία της θέσης του υπό κράτηση. Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο, έπειτα από προδικαστικό ερώτημα που κατατέθηκε ενώπιόν του, κλήθηκε να αποφανθεί επί των περιστάσεων υπό τις οποίες πολίτης της Ένωσης σε βάρος του οποίου έχει εκδοθεί απόφαση απομάκρυνσης για άλλους λόγους εκτός της δημόσιας τάξης, της δημόσιας ασφάλειας ή της δημόσιας υγείας μπορεί να επικαλεστεί νέο δικαίωμα διαμονής στο κράτος μέλος υποδοχής.

Πιο συγκεκριμένα, το Δικαστήριο ερωτήθηκε εάν μπορεί πολίτης της Ένωσης, όταν έχει απολέσει το δικαίωμα διαμονής στο έδαφος κράτους μέλους του οποίου δεν έχει την ιθαγένεια και, για τον λόγο αυτό, έχει εκδοθεί εις βάρος του απόφαση απομάκρυνσης κατά το άρθρο 15 παρ. 1 της Οδηγίας, να προβάλει νέο δικαίωμα διαμονής βάσει αυτής, σε περίπτωση άμεσης επανεισόδου του στο εν λόγω κράτος μέλος αφού είχε εγκαταλείψει το έδαφος του σε εκτέλεση της ως άνω απόφασης απομάκρυνσης. Σε περίπτωση αρνητικής απάντησης, το Δικαστήριο κλήθηκε να εξετάσει επί πόσο χρονικό διάστημα πρέπει ο πολίτης αυτός να διαμείνει εκτός του εδάφους του συγκεκριμένου κράτους μέλους, προτού μπορέσει να αποκτήσει εκ νέου δικαίωμα διαμονής στο ίδιο κράτος μέλος.

Παρατηρήσεις

Κοραλία Κοντού*

1. Εισαγωγή

Η ελεύθερη κυκλοφορία και διαμονή των προσώπων στην ΕΕ αποτελεί μία από τις θεμελιώδεις αρχές και τη βάση της ιθαγένειας της Ένωσης, η οποία θεσμοθετήθηκε το 1992 με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ³. Παρά τη θεσμοθέτησή της, δεν εφαρμόστηκε άμεσα στο Κοινοτικό Δίκαιο, αλλά σε ένα πρώτο στάδιο σήμανε την κατάργηση των εσωτερικών συνόρων στο πλαίσιο της Συμφωνίας Σένγκεν στην οποία συμμετείχαν λίγα κράτη μέλη. Στις μέρες μας, οι διατάξεις που διέπουν την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων θεσπίζονται από την Οδηγία 2004/38/ΕΚ, η οποία αναφέρεται στο δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών.

Ειδικότερα, με την παρούσα Οδηγία καθορίζονται τόσο

οι όροι με τους οποίους κάθε πολίτης της ΕΕ καθώς επίσης και τα μέλη της οικογένειάς του θα πρέπει να ασκούν το δικαίωμα της ελεύθερης κυκλοφορίας και μόνιμης ή προσωρινής διαμονής στην επικράτεια των κρατών μελών, όσο και οι περιορισμοί στην άσκηση των παραπάνω δικαιωμάτων.

Εν προκειμένω, ο FS, ο οποίος είναι Πολωνός υπήκοος και, επομένως, πολίτης της Ένωσης, άσκησε το δικαίωμά του ελεύθερης κυκλοφορίας μεταβαίνοντας και διαμένοντας σε κράτος μέλος διαφορετικό από εκείνο του οποίου έχει την ιθαγένεια, ήτοι στις Κάτω Χώρες. Ωστόσο, εξαιτίας της υπαγωγής του στο άρθρο 6 (διαμονή για χρονικό διάστημα έως τρεις μήνες) και όχι στο άρθρο 7 (δικαίωμα διαμονής στην επικράτεια άλλου κράτους μέλους για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των τριών μηνών), επειδή δεν πληροί τις προϋποθέσεις του τελευταίου, εκδόθηκε εις βάρος του απόφαση απομάκρυνσής του μετά την παρέλευση τριών μηνών. Από την άλλη πλευρά, ο FS υποστηρίζει πως, δεδομένου ότι απέδειξε ότι εγκατέλειψε οικειοθελώς την επικράτεια των Κάτω Χωρών εντός της προθεσμίας τεσσάρων εβδομάδων που του είχε ταχθεί προς τούτο, μπορούσε να επικαλεστεί νέο δικαίωμα διαμονής δυνάμει του άρθρου 6 της Οδηγίας περί διαμονής από την επανεισόδο του στην εν λόγω επικράτεια. Συνεπώς, κατά τον FS, κακώς τέθηκε υπό διοικητική κράτηση του ίδιου έτους με σκοπό την εκ νέου απομάκρυνσή του.

Το ζήτημα τέθηκε ενώπιον του ΔΕΕ με τη μορφή προδικαστικών ερωτημάτων, όπως εκτέθηκαν παραπάνω.

Το Δικαστήριο, ως προς το πρώτο ερώτημα, αποφάσισε ότι ο πολίτης της Ένωσης δεν δικαιούται να προβάλει νέο δικαίωμα διαμονής στο ίδιο κράτος μέλος σε περίπτωση άμεσης επανεισόδου στο κράτος μέλος αυτό, καθώς η απόφαση απομάκρυνσης δεν έχει εκτελεστεί πλήρως. Για να συμβεί αυτό, ο πολίτης εις βάρος του οποίου εκδόθηκε η απόφαση απομάκρυνσης θα πρέπει, αφενός, να εγκαταλείψει το έδαφος του κράτους μέλους υποδοχής (στην προκειμένη τις Κάτω Χώρες) και, αφετέρου, να θέσει πραγματικό τέρμα στην προσωρινή διαμονή του στο έδαφος του κράτους μέλους υποδοχής. Επίσης, σχετικά με το δεύτερο ερώτημα, σε συνέχεια του πρώτου, το Δικαστήριο συμπεραίνει ότι τα διαχρονικά αποτελέσματα μιας τέτοιας απόφασης απομάκρυνσης δεν προκύπτουν από το γράμμα της Οδηγίας.

Ουδείς κανόνας του παραγώγου δικαίου, περιλαμβανομένης της Οδηγίας περί διαμονής, εξαρτά την άσκηση του δικαιώματος διαμονής από τους πολίτες της Ένωσης, και πιο συγκεκριμένα από εκείνους εις βάρος των οποίων έχει εκδοθεί απόφαση απομάκρυνσης, από την προϋπόθεση ότι οφείλουν να αποδείξουν τη διαμονή τους εκτός του κράτους μέλους υποδοχής επί ορισμένο χρονικό διάστημα, είτε τριών μηνών είτε μικρότερο. Και αυτό γιατί θα υποκαθιστούσε τον νομοθέτη της Ένωσης προκειμένου να επιβάλει έναν ειδικό κανόνα όσον αφορά τη χρονική

* LLM, Δικηγόρος, Ευρωπαϊκή Επιτροπή - Γενική Διεύθυνση Μετανάστευσης και Εσωτερικών Υποθέσεων

3. Άρθρο 3 παρ. 2 ΣΕΕ, Άρθρο 21 ΣΛΕΕ, Τίτλο IV και V της ΣΛΕΕ, Άρθρο 45 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

διάρκεια των εννόμων αποτελεσμάτων των αποφάσεων απομάκρυνσης⁴.

Επιπρόσθετα, ένας τέτοιος ειδικός κρατικός κανόνας θα ήταν αντίθετος προς την άσκηση του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 5 της Οδηγίας περί διαμονής, καθόσον περιέχει, χωρίς νομοθετική πρόβλεψη, έναν πρόσθετο όρο για την άσκηση του δικαιώματος εισόδου, την «ειδική και συγκεκριμένη» αιτιολόγηση για την επίσκεψη του πολίτη στο κράτος μέλος υποδοχής. Μια τέτοια, ωστόσο, πρακτική ελέγχου μεγάλης κλίμακας θα γινόταν ενδεχομένως αντιληπτή από τα ενδιαφερόμενα πρόσωπα ως έμμεση επιβολή απαγόρευσης εισόδου στο έδαφος του κράτους μέλους υποδοχής, στον βαθμό που οι προβαλλόμενοι λόγοι θα μπορούσαν να κρίνονται συστηματικώς ως ανεπαρκείς για να δικαιολογήσουν την παρουσία τους στο έδαφος του κράτους μέλους υποδοχής.

Παρόλα αυτά, η διάρκεια του χρονικού διαστήματος κατά το οποίο το εν λόγω πρόσωπο βρισκόταν εκτός του εδάφους του κράτους μέλους υποδοχής κατόπιν της έκδοσης της απόφασης απομάκρυνσης μπορεί να έχει κάποια σημασία, στο μέτρο που όσο μεγαλύτερη είναι η απουσία του ενδιαφερομένου από το έδαφος του κράτους μέλους υποδοχής τόσο περισσότερο πιστοποιεί τον πραγματικό και ουσιαστικό χαρακτήρα του τέλους της διαμονής του. Επομένως, όσο μεγαλύτερο είναι το χρονικό διάστημα που ένα πρόσωπο διαμένει εκτός του εδάφους του συγκεκριμένου κράτους μέλους, τόσο πιθανότερο είναι να μπορέσει να αποκτήσει εκ νέου δικαίωμα διαμονής στο ίδιο κράτος μέλος.

II. Απόφαση απομάκρυνσης και δικαίωμα διαμονής

Όπως φαίνεται, η παραπάνω συζήτηση εντάσσεται σε μια ευρύτερη προβληματική, σχετικά με το πώς μπορεί ένα κράτος μέλος να απομακρύνει στην πράξη από το έδαφός του (για άλλους λόγους εκτός της δημόσιας τάξης, της δημόσιας ασφάλειας ή της δημόσιας υγείας) πολίτη της Ένωσης ο οποίος, μετά από περίοδο νόμιμης διαμονής, εξακολουθεί να διαμένει εκεί χωρίς ωστόσο να πληροί τις προϋποθέσεις της Οδηγίας περί διαμονής, με κίνδυνο να καταστεί υπέρμετρο βάρος για το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας του κράτους μέλους υποδοχής. Η προβληματική αυτή έχει ακόμη μεγαλύτερη σημασία στον βαθμό που, εντός του χώρου Σένγκεν, επιτρέπεται η διέλευση των εσωτερικών συνόρων χωρίς τη διενέργεια ελέγχων.

Από την προβληματική αυτή συνάγουμε δύο συμπεράσματα: αφενός, ότι η εκτίμηση των διαχρονικών αποτελεσμάτων των αποφάσεων απομάκρυνσης μπορεί να διαφοροποιείται αναλόγως του κράτους μέλους και, αφετέρου, ότι η εξέταση των διαχρονικών αποτελεσμάτων απόφασης απομάκρυνσης που εκδίδεται δυνάμει του

άρθρου 15 παρ. 1 της Οδηγίας περί διαμονής είναι στενά συνυφασμένη με τον τρόπο με τον οποίο η συγκεκριμένη διάταξη συνδέεται με τις λοιπές διατάξεις του κεφαλαίου III της ίδιας Οδηγίας, οι οποίες αφορούν το δικαίωμα διαμονής.

Πιο συγκεκριμένα, δεδομένης της απουσίας ελέγχων στα εσωτερικά σύνορα της Ένωσης, χωρεί εκτίμηση των διαχρονικών αποτελεσμάτων των αποφάσεων απομάκρυνσης μόνο σε περίπτωση που ο πολίτης ο οποίος απομακρύνθηκε επικαλείται εκ νέου δικαίωμα διαμονής ενώπιον των αρχών κράτους μέλους. Δεν μπορεί συνεπώς να αποκλειστεί το ενδεχόμενο η εκτίμηση αυτή να διαφοροποιείται αναλόγως του κράτους μέλους που εξετάζει τη νέα αίτηση για χορήγηση δικαιώματος διαμονής. Πράγματι, εάν ο πολίτης, μετά την αναχώρησή του από το κράτος μέλος υποδοχής, επικαλείται εκ νέου δικαίωμα διαμονής σε άλλο κράτος μέλος (ακόμη και σε τρίτη χώρα), το άλλο κράτος μέλος ή η άλλη χώρα δεν έχει, καταρχήν, κανέναν λόγο να μην θεωρήσει ότι έχουν εν τω μεταξύ παύσει τα έννομα αποτελέσματα της απόφασης απομάκρυνσης η οποία είχε ληφθεί από το κράτος μέλος υποδοχής. Επομένως, η εξέταση που ακολουθεί αφορά αποκλειστικώς την περίπτωση της υπό κρίση υπόθεσης, κατά την οποία ο πολίτης εγκατέλειψε το κράτος μέλος υποδοχής.

Στο πλαίσιο αυτό αξίζει, επομένως, να καταλήξουμε σε ένα γενικότερο συμπέρασμα: ότι το δικαίωμα απομάκρυνσης του πολίτη, πέρα από το ότι πρέπει να λειτουργεί κατ'εξάιρεση σε σχέση με το θεμελιώδες δικαίωμα της ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής εντός της ΕΕ, συνδέεται άρρηκτα με το δικαίωμα διαμονής του πολίτη εντός ΕΕ.

III. Καταληκτικές παρατηρήσεις και προβληματισμοί

Σχετικά με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, δεδομένου ότι ούτε από τη γραμματική ούτε από τη συστηματική ερμηνεία μπορούν να αντληθούν οριστικά συμπεράσματα, μόνον η τελεολογική ερμηνεία της Οδηγίας περί διαμονής μπορεί να εφαρμοστεί. Στο πλαίσιο αυτής της οδού, η Οδηγία επιδιώκει διττό σκοπό: αφενός, θεσπίζεται ένα καθοριστικό διαδικαστικών εγγυήσεων παρόμοιο με εκείνο το οποίο ισχύει για τις περιοριστικές της ελεύθερης κυκλοφορίας αποφάσεις που εκδίδονται βάσει του άρθρου 27 της Οδηγίας⁵, αφετέρου, το άρθρο 15 αποτελεί τη μόνη διάταξη της Οδηγίας περί διαμονής την οποία μπορούν να επικαλεστούν τα κράτη μέλη προκειμένου να εξασφαλίσουν, βάσει του δικαίου της Ένωσης, ότι μπορούν να απομακρύνουν από το έδαφός τους πρόσωπα που δεν πληρούν πλέον τις προϋποθέσεις προσωρινής διαμονής και αποτελούν υπέρμετρο βάρος για το σύστημά τους κοινωνικής πρόνοιας.

Με βάση τον σκοπό της ως ανωτέρω διάταξης, η έννοια της «απομάκρυνσης» θα στερούνταν κάθε νοήματος εάν,

4. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα, 10.02.2021, ECLI:EU:C:2021:104, σημ. 91.

5. ΔΕΕ C-94/18, *Chenchooliah*, 10.09.2019, ECLI:EU:C:2019:693, σκ. 74.

επί παραδείγματι, μπορούσε ένας πολίτης της Ένωσης να ισχυριστεί ότι συμμορφώθηκε με απόφαση απομάκρυνσης απλώς και μόνον λόγω της στιγμιαίας φυσικής παρουσίας του σε όμορο κράτος μέλος. Κατ' επέκταση, θα ήταν αντίθετο προς το ίδιο το πνεύμα της Οδηγίας περί διαμονής, η οποία αποσκοπεί στη διευκόλυνση και την ενίσχυση της άσκησης του δικαιώματος ελεύθερης διαμονής στο έδαφος των κρατών μελών, να γίνει δεκτό ότι μια απόφαση απομάκρυνσης εξακολουθεί να παράγει τα αποτελέσματά της καθ' όσον χρόνο δεν συντρέχει ουσιαστική μεταβολή της κατάστασης του ενδιαφερομένου.

Σχετικά με το δεύτερο ερώτημα και το χρονικό διάστημα μετά το οποίο ο πολίτης θα μπορέσει να αποκτήσει εκ νέου δικαίωμα διαμονής στο ίδιο κράτος μέλος, θα ακολουθήσω την οδό που χάραξε ο Γεν. Εισαγγελέας⁶. Με άλλα λόγια, η χρονική διάρκεια των αποτελεσμάτων της απόφασης απομάκρυνσης δεν κρίνεται αποκλειστικώς βάσει της διάρκειας της διαμονής εκτός του εν λόγω κράτους μέλους, αλλά, κυρίως, βάσει μιας δέσμης άλλων στοιχείων.

Επομένως, εκ των ανωτέρω μπορεί να συναχθεί ότι οι εθνικές αρχές και τα εθνικά δικαστήρια του κράτους μέλους υποδοχής θα πρέπει να εκτιμούν κατά περίπτωση τα διαχρονικά αποτελέσματα των αποφάσεων απομάκρυνσης.

Απόκειται, λοιπόν, στις εθνικές αρχές να εκτιμήσουν τα διαχρονικά αποτελέσματα των αποφάσεων απομάκρυνσης βάσει εξατομικευμένης εξέτασης της περίπτωσης του συγκεκριμένου προσώπου, λαμβάνοντας υπόψη τις συγκεκριμένες περιστάσεις, όπως την ενδεχόμενη ουσιαστική μεταβολή των περιστάσεων ή, ελλείψει τέτοιας μεταβολής, μια δέσμη στοιχείων όπως, μεταξύ άλλων, τον πραγματικό τερματισμό της διαμονής στο κράτος μέλος υποδοχής, στο πλαίσιο του οποίου η χρονική διάρκεια της διαμονής εκτός της επικράτειάς του συνιστά ενδεικτικό και όχι αποφασιστικό κριτήριο, καθώς και τον κίνδυνο να αποτελέσει ο ενδιαφερόμενος υπέρμετρο βάρος για το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας του ως άνω κράτους μέλους.

Τέλος, η σχολιαζόμενη απόφαση έδωσε την ευκαιρία στο Δικαστήριο να συμπληρώσει την μέχρι σήμερα νομολογία του όσον αφορά στις έννομες συνέπειες και στην εκτίμηση των διαχρονικών αποτελεσμάτων των αποφάσεων απομάκρυνσης της Οδηγίας περί διαμονής.

► Ο μηχανισμός «μίας στάσης» στο πλαίσιο του Γενικού Κανονισμού Προστασίας Δεδομένων

Ο μηχανισμός «μίας στάσης» και οι περιορισμένες αρμοδιότητες των ενδιαφερόμενων εποπτικών αρχών στο πλαίσιο του δεν αντιβαίνουν στις διατάξεις του

6. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα, ό.π., σημ. 98-102.

Χάρτη που προστατεύουν τα δικαιώματα σε σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα

προδικαστική παραπομπή – προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρα 7, 8 και 47 – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – διασυννοριακή επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – μηχανισμός «μίας στάσεως» – καλόπιστη και αποτελεσματική συνεργασία μεταξύ των εποπτικών αρχών – αρμοδιότητες και εξουσίες – εξουσία κινήσεως ένδικων διαδικασιών

ΔΕΕ C-645/19, Facebook Ireland κ.λπ., 15.06.2021, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγήτρια: L.S. Rossi, Γεν. Εισαγγελέας: Μ. Bobek, ECLI:EU:C:2021:483 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 55 παρ. 1, των άρθρων 56 έως 58 και 60 έως 66 του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Απριλίου 2016, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της Οδηγίας 95/46/ΕΚ (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία των Δεδομένων, στο εξής: ΓΚΠΔ), σε συνδυασμό με τα άρθρα 7, 8 και 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης).

Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ των Facebook Ireland Ltd, Facebook Inc. και Facebook Belgium BVBA, αφενός, και της Gegevensbeschermingsautoriteit (αρχής προστασίας δεδομένων, Βέλγιο) (στο εξής: ΑΠΔ), η οποία διαδέχθηκε την Commissie ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer (επιτροπή προστασίας της ιδιωτικής ζωής, Βέλγιο, στο εξής: ΕΠΙΖ), αφετέρου, με αντικείμενο αγωγή παράλειψης εγερθείσα από τον πρόεδρο της τελευταίας με σκοπό να παύσει η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα των χρηστών του διαδικτύου στο βελγικό έδαφος, η οποία πραγματοποιείται από το ηλεκτρονικό μέσο κοινωνικής δικτύωσης Facebook μέσω τεχνολογιών, όπως τα «cookies», τα «social plugins» και τα «pixels».

Στις 16 Φεβρουαρίου 2018, το Nederlandstalige rechtbank van eerste aanleg Brussel (ολλανδόφωνο πρωτοδικείο Βρυξελλών, Βέλγιο), το οποίο επιλήφθηκε αρχικώς της υπόθεσης, έκρινε εαυτό αρμόδιο να αποφανθεί επί της αγωγής παράλειψης και, επί της ουσίας, έκρινε ότι το μέσο κοινωνικής δικτύωσης Facebook δεν είχε ενημερώσει επαρκώς τους Βέλγους χρήστες του διαδικτύου για τη συλλογή και τη χρήση των σχετικών πληροφοριών. Επίσης, έκρινε ότι η συγκατάθεση την οποία έδιδαν οι χρήστες του διαδικτύου για τη συλλογή και την επεξεργασία των εν λόγω πληροφοριών είναι μη έγκυ-

ρη και διέταξε τις εναγόμενες να παύσουν τη χρήση των «cookies» έναντι κάθε εγκατεστημένου στο βελγικό έδαφος χρήστη του διαδικτύου και να καταστρέψουν όλα τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που έχουν συλλεχθεί μέσω «cookies» και «social plugins».

Στις 2 Μαρτίου 2018, η Facebook Ireland, η Facebook Inc. και η Facebook Belgium άσκησαν έφεση κατά της απόφασης αυτής ενώπιον του Hof van beroep te Brussel (εφετείου Βρυξελλών, Βέλγιο), δηλαδή του αιτούντος δικαστηρίου στην παρούσα υπόθεση. Ενώπιον του δικαστηρίου αυτού, η βελγική Αρχή Προστασίας Δεδομένων (στο εξής: ΑΠΔ) ενήργησε ως κατά νόμον διάδοχος του προέδρου της ΕΠΙΖ, ενώ το αιτούν δικαστήριο έκρινε ότι είναι αρμόδιο να αποφανθεί αποκλειστικώς επί της έφεσης που άσκησε η Facebook Belgium. Το αιτούν δικαστήριο έχει αμφιβολίες ως προς τις συνέπειες της εφαρμογής του μηχανισμού «μίας στάσεως» που προβλέπει ο ΓΚΠΔ στις αρμοδιότητες της ΑΠΔ και διερωτάται ειδικότερα αν, για πραγματικά περιστατικά μεταγενέστερα της θέσης σε ισχύ του ΓΚΠΔ, δηλαδή μετά τις 25 Μαΐου 2018, η ΑΠΔ μπορεί να στραφεί κατά της Facebook Belgium, δεδομένου ότι η Facebook Ireland είναι αυτή που κρίθηκε υπεύθυνη για την επεξεργασία των οικείων δεδομένων. Συγκεκριμένα, από την ημερομηνία αυτή και ιδίως κατ'εφαρμογήν της αρχής της «μίας στάσεως» που προβλέπει ο ΓΚΠΔ, μόνον ο Ιρλανδός Επίτροπος Προστασίας Δεδομένων είναι αρμόδιος να ασκήσει αγωγή παράλειψης, υπό την αρμοδιότητα των ιρλανδικών δικαστηρίων. Το εθνικό δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιον του διαδικασία και να αποστείλει στο ΔΕΕ αίτηση για την έκδοση προδικαστικής απόφασης.

Με το πρώτο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ'ουσίαν, να διευκρινισθεί αν το άρθρο 55 παρ. 1 και τα άρθρα 56 έως 58 καθώς και τα άρθρα 60 έως 66 του Κανονισμού 2016/679, σε συνδυασμό με τα άρθρα 7, 8 και 47 του Χάρτη, έχουν την έννοια ότι εποπτική αρχή κράτους μέλους η οποία, δυνάμει της εθνικής νομοθεσίας που θεσπίσθηκε κατ'εφαρμογήν του άρθρου 58 παρ. 5 του Κανονισμού αυτού, έχει την εξουσία να γνωστοποιεί κάθε φερόμενη παράβαση του εν λόγω Κανονισμού σε δικαστήριο του εν λόγω κράτους μέλους και να κινεί κατά περίπτωση ένδικες διαδικασίες, δύναται να ασκήσει την εξουσία αυτή όσον αφορά διασυνοριακή επεξεργασία δεδομένων, μολονότι δεν είναι «επικεφαλής εποπτική αρχή», κατά την έννοια του άρθρου 56 παρ. 1 του ίδιου Κανονισμού, ως προς μια τέτοια επεξεργασία δεδομένων. Συναφώς, το Δικαστήριο περιγράφει αναλυτικά τη διαδικασία «μίας στάσεως», στο πλαίσιο της οποίας η αρμοδιότητα της επικεφαλής εποπτικής αρχής να εκδίδει απόφαση διαπιστώνουσα ότι μια διασυνοριακή επεξεργασία προσωπικών δεδομένων παραβιάζει τους κανόνες περί προστασίας των δικαιωμάτων των φυσικών προσώπων που περιέχονται στον Κανονισμό 2016/679 αποτελεί τον κανόνα, ενώ η αρμοδιότητα των άλλων ενδιαφερόμε-

νων εποπτικών αρχών να εκδίδουν μια τέτοια απόφαση, έστω και προσωρινώς, συνιστά την εξαίρεση. Επιπλέον, η εθνική εποπτική αρχή που ορίζεται ως επικεφαλής στο πλαίσιο μιας διασυνοριακής επεξεργασίας θα πρέπει να αναλαμβάνει την ευθύνη που υπέχει δυνάμει του Κανονισμού να συμβάλλει στην αποτελεσματική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στα άρθρα 7 και 8 του Χάρτη, καθώς διαφορετικά θα ενθαρρυνόταν η πρακτική του forum shopping.

Το Δικαστήριο διευκρινίζει, εξάλλου, ότι το να μπορεί μια εποπτική αρχή κράτους μέλους η οποία δεν είναι επικεφαλής εποπτική αρχή όσον αφορά τη διασυνοριακή επεξεργασία δεδομένων να ασκήσει την εξουσία γνωστοποίησης οποιασδήποτε προβαλλόμενης παράβασης του ΓΚΠΔ στις δικαστικές αρχές του κράτους αυτού και να κινεί νομικές διαδικασίες μόνον εντός των ορίων των κανόνων κατανομής των αρμοδιοτήτων λήψης αποφάσεων μεταξύ της επικεφαλής εποπτικής αρχής και των λοιπών εποπτικών αρχών, είναι σύμφωνο προς τα άρθρα 7, 8 και 47 του Χάρτη, που διασφαλίζουν στο οικείο πρόσωπο, αντιστοίχως, την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που το αφορούν και το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής. Εν προκειμένω, εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει αν, μολονότι η ΑΠΔ δεν είναι η επικεφαλής εποπτική αρχή στην εν λόγω υπόθεση, εντούτοις η επίμαχη επεξεργασία, στο μέτρο που αφορά συμπεριφορές του ηλεκτρονικού μέσου κοινωνικής δικτύωσης Facebook μεταγενέστερες της 25ης Μαΐου 2018, εμπίπτει, μεταξύ άλλων, στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2002/58 για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, οπότε και εξαιρείται από την εφαρμογή του μηχανισμού «μίας στάσεως».

Με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ'ουσίαν, να διευκρινισθεί αν το άρθρο 58 παρ. 5 του Κανονισμού 2016/679 έχει την έννοια ότι, σε περίπτωση διασυνοριακής επεξεργασίας δεδομένων, εποπτική αρχή κράτους μέλους διαφορετική από την επικεφαλής εποπτική αρχή μπορεί να κινεί ένδικες διαδικασίες, κατά την έννοια της διάταξης αυτής, μόνον εφόσον ο υπεύθυνος της διασυνοριακής επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα κατά του οποίου στρέφεται η ένδικη διαδικασία διαθέτει «κύρια εγκατάσταση», κατά την έννοια του άρθρου 4 σημείο 16 του Κανονισμού 2016/679, στο έδαφος του εν λόγω κράτος μέλος ή κάποια άλλη εγκατάσταση σε αυτό. Το ΔΕΕ επισημαίνει συναφώς ότι ο ενωσιακός νομοθέτης διατύπωσε το άρθρο 58 παρ. 5 του Κανονισμού κατά τρόπο γενικό και, επομένως, η άσκηση της εξουσίας κάθε εποπτικής αρχής να γνωστοποιεί στις δικαστικές αρχές τις παραβιάσεις του εν λόγω Κανονισμού και, κατά περίπτωση, να κινεί ή να μετέχει σε νομικές διαδικασίες ώστε να επιβάλει τις διατάξεις του δεν εξαρτάται από την προϋπόθεση να στρέφεται η ένδικη διαδικασία κατά υπευθύνου επεξεργασίας

ο οποίος διαθέτει «κύρια εγκατάσταση», κατά την έννοια του άρθρου 4 σημείο 16 του Κανονισμού αυτού, ή άλλη εγκατάσταση στο έδαφος του εν λόγω κράτους μέλους. Θα πρέπει, ωστόσο, η επίδικη επεξεργασία προσωπικών δεδομένων να εμπίπτει στο εδαφικό πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού δυνάμει του άρθρου 3 αυτού, δηλαδή η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα να λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων μιας εγκατάστασης υπευθύνου επεξεργασίας ή εκτελούντος την επεξεργασία στην Ένωση, ανεξαρτήτως του κατά πόσον η επεξεργασία πραγματοποιείται εντός της Ένωσης.

Με το τρίτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινισθεί αν το άρθρο 58 παρ. 5 του Κανονισμού 2016/679 έχει την έννοια ότι, σε περίπτωση διασυνοριακής επεξεργασίας δεδομένων, εποπτική αρχή κράτους μέλους διαφορετική από την επικεφαλής εποπτική αρχή μπορεί να ασκήσει την ως άνω εξουσία της μόνον υπό την προϋπόθεση ότι η ένδικη διαδικασία στρέφεται κατά της κύριας εγκατάστασης του υπευθύνου επεξεργασίας ή κατά της εγκατάστασης η οποία κείται στο κράτος μέλος στο οποίο η ίδια υπάγεται. Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι το άρθρο 58 παρ. 5 του Κανονισμού δεν περιορίζει την άσκηση της εξουσίας κίνησης ένδικων διαδικασιών υπό την έννοια ότι μια τέτοια ένδικη διαδικασία μπορεί να στρέφεται μόνον κατά «κύριας εγκατάστασης» ή κατά άλλης «εγκατάστασης» του υπευθύνου επεξεργασίας. Θα πρέπει, ωστόσο, να διαπιστώνεται ότι η εν λόγω επεξεργασία εμπίπτει στο εδαφικό πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού, όπως αυτό ορίζεται στο άρθρο 3 παρ. 1 αυτού, δηλαδή ότι πραγματοποιείται «στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων» της οικείας εγκατάστασης. Εν προκειμένω, οι δραστηριότητες της κείμενης στο Βέλγιο εγκατάστασης του ομίλου Facebook πρέπει να θεωρηθούν άρρηκτα συνδεδεμένες με την επίμαχη στην κύρια δίκη επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, για την οποία υπεύθυνη είναι η Facebook Ireland όσον αφορά το έδαφος της Ένωσης. Ως εκ τούτου, η επεξεργασία αυτή πρέπει να θεωρηθεί ότι πραγματοποιείται «στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων μιας εγκατάστασης ενός υπευθύνου επεξεργασίας», κατά την έννοια του άρθρου 3 παρ. 1 του Κανονισμού 2016/679.

Με το τέταρτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινισθεί αν το άρθρο 58 παρ. 5 του Κανονισμού 2016/679 έχει την έννοια ότι, όταν μια εποπτική αρχή κράτους μέλους η οποία δεν είναι η «επικεφαλής εποπτική αρχή», κατά την έννοια του άρθρου 56 παρ. 1 του ως άνω Κανονισμού, έχει κινήσει, πριν από τις 25 Μαΐου 2018, ένδικη διαδικασία με αντικείμενο τη διασυνοριακή επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, ήτοι πριν από την ημερομηνία κατά την οποία ο εν λόγω Κανονισμός κατέστη εφαρμοστέος, η περίπτωση αυτή δύναται να επηρεάσει τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες η εν λόγω εποπτική αρχή ενός

κράτους μέλους μπορεί να ασκήσει την εξουσία να κινεί ένδικες διαδικασίες την οποία αντλεί από το άρθρο 58 παρ. 5. Το Δικαστήριο κρίνει εν προκειμένω ότι, όταν μια εποπτική αρχή κράτους μέλους, η οποία δεν είναι η «επικεφαλής εποπτική αρχή», έχει κινήσει ένδικη διαδικασία με αντικείμενο διασυνοριακή επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα πριν από τις 25 Μαΐου 2018, η εκκρεμοδικία στο πλαίσιο της εν λόγω ένδικης διαδικασίας μπορεί, από άποψης δικαίου της Ένωσης, να διατηρηθεί με βάση τις διατάξεις της Οδηγίας 95/46, η οποία εξακολουθεί να εφαρμόζεται όσον αφορά τις παραβάσεις οι οποίες διαπράχθηκαν έως την ημερομηνία κατάργησής της. Επιπλέον, η εν λόγω αρχή μπορεί να κινήσει ένδικη διαδικασία για παραβάσεις που διαπράχθηκαν μετά την ημερομηνία αυτή, επί τη βάση του άρθρου 58 παρ. 5 του Κανονισμού 2016/679, εφόσον πρόκειται για περίπτωση κατά την οποία ο εν λόγω Κανονισμός κατ' εξαίρεση της απονέμει τη σχετική αρμοδιότητα.

Με το πέμπτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ερωτά, κατ' ουσίαν αν, σε περίπτωση καταφατικής απάντησης στο πρώτο ερώτημα, το άρθρο 58 παρ. 5 του Κανονισμού 2016/679 έχει την έννοια ότι η διάταξη αυτή έχει άμεσο αποτέλεσμα, οπότε εθνική εποπτική αρχή μπορεί να επικαλεσθεί την εν λόγω διάταξη προκειμένου να κινήσει ή να συνεχίσει ένδικη διαδικασία κατά ιδιωτών, ακόμη και αν η εν λόγω διάταξη δεν έχει τεθεί σε εφαρμογή στη νομοθεσία του οικείου κράτους μέλους. Το ΔΕΕ επισημαίνει σχετικά ότι ένας Κανονισμός είναι δεσμευτικός ως προς όλα τα μέρη του και ισχύει άμεσα σε κάθε κράτος μέλος, ενώ, λόγω της φύσης και της λειτουργίας των Κανονισμών, οι διατάξεις τους έχουν, εν γένει, άμεσο αποτέλεσμα στις εθνικές έννομες τάξεις, ενώ δεν αποκλείεται για την εφαρμογή ορισμένων από τις διατάξεις αυτές να απαιτείται η λήψη μέτρων εφαρμογής από τα κράτη μέλη. Στην προκειμένη περίπτωση, το άρθρο 8 παρ. 5 του Κανονισμού 2016/679 προβλέπει ειδικό και απευθείας εφαρμοστέο κανόνα, δυνάμει του οποίου οι εποπτικές αρχές πρέπει να έχουν ενεργητική νομιμοποίηση ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων καθώς και την ικανότητα να κινούν ένδικες διαδικασίες δυνάμει του εθνικού δικαίου.

Παρατηρήσεις

Έλλη Τσιτσιπά*

Ι. Το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται η σχολιαζόμενη απόφαση

Ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Δεδομένων έχει δώσει έρεισμα για την έκδοση πολλών αποφάσεων από το

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

Δικαστήριο σε σχέση με την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων από μέσα κοινωνικής δικτύωσης, όπως το Facebook¹, ή τη χρήση cookies από ιστοσελίδες². Η σχολιαζόμενη απόφαση έρχεται να συμπληρώσει τη νομολογία αυτή για τον ΓΚΠΔ ως προς μία διαδικαστική μεν, άκρως ουσιώδη δε, πτυχή. Όπως, λοιπόν, στο πλαίσιο μιας δικαστικής διαφοράς με διασυνοριακό χαρακτήρα πρέπει να διαπιστωθεί το αρμόδιο δικαστήριο που θα επιληφθεί της διαφοράς, έτσι και στο πλαίσιο διασυνοριακής επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων πρέπει να ταυτοποιηθεί η εθνική εποπτική αρχή η οποία είναι αρμόδια να εκκινήσει ένδικες διαδικασίες σε περίπτωση παραβίασης του ΓΚΠΔ. Προς τον σκοπό αυτό, οι κατευθύνσεις που δίνει το ΔΕΕ με τη σχολιαζόμενη απόφασή του για την ερμηνεία των σχετικών διατάξεων αποτελούν χρήσιμο εργαλείο για τις εθνικές εποπτικές αρχές και εμφανίζουν ιδιαίτερη προστιθέμενη αξία.

II. Ο μηχανισμός «μίας στάσης» στη διασυνοριακή επεξεργασία δεδομένων

Η σχολιαζόμενη απόφαση έχει σαφώς οριοθετημένο αντικείμενο και πεδίο εφαρμογής: τη διασυνοριακή επεξεργασία δεδομένων. Ως τέτοια νοείται είτε «η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα η οποία γίνεται στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων διάφορων εγκαταστάσεων σε περισσότερα του ενός κράτη μέλη υπευθύνου επεξεργασίας ή εκτελούντος την επεξεργασία στην Ένωση όπου ο υπεύθυνος επεξεργασίας ή ο εκτελών επεξεργασία είναι εγκατεστημένος σε περισσότερα του ενός κράτη μέλη» είτε «η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα η οποία γίνεται στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων μίας μόνης εγκατάστασης υπευθύνου επεξεργασίας ή εκτελούντος την επεξεργασία στην Ένωση αλλά που επηρεάζει ή ενδέχεται να επηρεάσει ουσιωδώς υποκείμενα των δεδομένων σε περισσότερα του ενός κράτη μέλη»³.

Ο ΓΚΠΔ κατοχυρώνει την κατ' αρχήν αρμοδιότητα κάθε εποπτικής αρχής να εκτελεί τα καθήκοντα και να ασκεί τις εξουσίες που της ανατίθενται σύμφωνα με τον ΓΚΠΔ στο έδαφος του κράτους μέλους στο οποίο υπάγεται⁴. Ωστόσο, στο πλαίσιο διασυνοριακής επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων, ο προσδιορισμός του κράτους μέλους στο έδαφος του οποίου λαμβάνει χώρα η επεξεργασία και, αντίστοιχα, της αρμόδιας εποπτικής αρχής είναι πιο δυσχερές, καθώς η ύπαρξη διασυνοριακότητας συνεπάγεται την καταρχήν συναρμοδιότητα περισσότερων εθνικών αρχών, οι οποίες θα πρέπει να συντονιστούν και να συνεργαστούν μεταξύ τους.

Προκειμένου να διευκολυνθεί ο συντονισμός μεταξύ των αρμόδιων εποπτικών αρχών σε περιπτώσεις διασυνοριακής επεξεργασίας, αλλά και να διασφαλιστεί η ομοιομορφία και συνεκτική εφαρμογή των διατάξεων του Κανονισμού σε όλα τα κράτη μέλη, ο ενωσιακός νομοθέτης προέβλεψε ένα σύνολο διαδικασιών συνεργασίας και συνεκτικότητας⁵, συμπεριλαμβανομένου του μηχανισμού «μίας στάσης»⁶. Στο πλαίσιο του μηχανισμού αυτού, μία εποπτική αρχή ορίζεται ως «επικεφαλής»⁷ και αναλαμβάνει τον συντονισμό με τις υπόλοιπες ενδιαφερόμενες εποπτικές αρχές, ενώ αποτελεί τον μοναδικό συνομιλητή του υπευθύνου επεξεργασίας ή του εκτελούντος την επεξεργασία για την εκάστοτε διασυνοριακή πράξη επεξεργασίας⁸.

Στο πλαίσιο του μηχανισμού αυτού, οι διάφορες ενδιαφερόμενες εθνικές εποπτικές αρχές οφείλουν να συνεργάζονται προκειμένου να επιτύχουν συναίνεση και μια ενιαία απόφαση δεσμεύουσα το σύνολο των αρχών αυτών. Η τήρηση της ενιαίας αυτής απόφασης θα πρέπει στη συνέχεια να διασφαλίζεται από τον υπεύθυνο επεξεργασίας όσον αφορά τις δραστηριότητες επεξεργασίας που ασκούνται στο πλαίσιο του συνόλου των εγκαταστάσεων του εντός της Ένωσης. Οι εποπτικές αρχές υποχρεούνται να παρέχουν η μια στην άλλη σχετικές πληροφορίες και αμοιβαία συνδρομή για την υλοποίηση και την εφαρμογή του Κανονισμού 2016/679 με συνεκτικό τρόπο σε ολόκληρη την Ένωση⁹, ενώ η αποτελεσματική εφαρμογή του μηχανισμού μίας στάσης απαιτεί καλόπιστη και αποτελεσματική συνεργασία μεταξύ της επικεφαλής εποπτικής αρχής και των λοιπών ενδιαφερόμενων εποπτικών αρχών¹⁰.

Σε περίπτωση, λοιπόν, κατά την οποία η επικεφαλής εποπτική αρχή αποφασίσει να κινήσει διαδικασία για παραβίαση των διατάξεων του ΓΚΠΔ, οφείλει να κοινοποιήσει χωρίς καθυστέρηση σχέδιο απόφασης στις άλλες ενδι-

1. ΔΕΕ C-311/18, *Facebook Ireland και Schrems*, 16.07.2020, ECLI:EU:C:2020:559.

2. ΔΕΕ C-673/17, *Planet49*, 01.10.2019, ECLI:EU:C:2019:801.

3. Άρθρο 4 περ. 23 ΓΚΠΔ.

4. Ibid, άρθρο 55 παρ. 1.

5. Στα άρθρα 60 έως 62 ΓΚΠΔ προβλέπονται οι μηχανισμοί συνεργασίας μεταξύ των εποπτικών αρχών, ενώ στα άρθρα 63 έως 67 ΓΚΠΔ οι μηχανισμοί συνεκτικότητας. Βλ. σχετικά Λ. ΚΟΤΣΑΛΗΣ / Κ. ΜΕΝΟΥΔΑΚΟΣ (επιμ.), Γενικός Κανονισμός για την Προστασία των Προσωπικών Δεδομένων, Νομική διάσταση και πρακτική εφαρμογή, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2018, σσ. 283 επ.

6. Πιο αναλυτικά για το άρθρο 60 του ΓΚΠΔ: L. TOSONI, Article 60 Cooperation between the lead supervisory authority and the other supervisory authorities concerned, σε: C. Kuner ... [et al.], *The EU General Data Protection Regulation (GDPR): A Commentary*, Oxford University Press, 2020.

7. Σύμφωνα με το άρθρο 56 παρ. 1 ΓΚΠΔ, ως «επικεφαλής εποπτική αρχή» ορίζεται η εποπτική αρχή της κύριας ή της μόνης εγκατάστασης του υπευθύνου επεξεργασίας ή του εκτελούντος την επεξεργασία.

8. Άρθρο 56 παρ. 6 ΓΚΠΔ.

9. Ibid, άρθρο 61.

10. Ατιολογική σκ. 53 ΓΚΠΔ.

αφερόμενες εποπτικές αρχές προς διατύπωση γνώμης και να λάβει δεόντως υπόψη τις απόψεις τους. Οι άλλες ενδιαφερόμενες εποπτικές αρχές, εντός προθεσμίας τεσσάρων εβδομάδων από την κοινοποίηση του σχεδίου απόφασης και την αίτηση γνωμοδότησης, μπορούν να προβάλουν σχετική και αιτιολογημένη ένσταση για το σχέδιο απόφασης, εφόσον διαφωνούν με αυτό.

Εφόσον καμία από τις άλλες ενδιαφερόμενες εποπτικές αρχές δεν έχει διατυπώσει ένσταση για το σχέδιο απόφασης που υπέβαλε η επικεφαλής εποπτική αρχή εντός της προθεσμίας των τεσσάρων εβδομάδων, τεκμαίρεται ότι η επικεφαλής εποπτική αρχή και οι ενδιαφερόμενες εποπτικές αρχές συμφωνούν με το εν λόγω σχέδιο απόφασης και δεσμεύονται από αυτό.

Σε περίπτωση, ωστόσο, κατά την οποία προβληθεί σχετική αιτιολογημένη ένσταση από κάποια εποπτική αρχή, η επικεφαλής εποπτική αρχή έχει στη διάθεσή της δύο δυνατότητες. Πρώτον, δύναται να ακολουθήσει τη διατυπωθείσα σχετική και αιτιολογημένη ένσταση, περίπτωση κατά την οποία οφείλει να υποβάλει στις άλλες ενδιαφερόμενες εποπτικές αρχές αναθεωρημένο σχέδιο απόφασης για να εκφέρουν τη γνώμη τους. Αυτό το αναθεωρημένο σχέδιο απόφασης υπόκειται εκ νέου στη διαδικασία διατύπωσης ενστάσεων, με τη διαφορά ότι πλέον η προθεσμία είναι δύο, και όχι τεσσάρων, εβδομάδων.

Δεύτερον, δύναται να μην ακολουθήσει τη σχετική και αιτιολογημένη ένσταση ή να θεωρήσει ότι η ένσταση δεν είναι σχετική ή αιτιολογημένη. Σε αυτή την περίπτωση, ωστόσο, πρέπει να ενεργοποιηθεί ένα άλλος μηχανισμός, ο «μηχανισμός συνεκτικότητας» που προβλέπεται στο άρθρο 63 του Κανονισμού. Στο πλαίσιο του μηχανισμού αυτό, το ζήτημα παραπέμπεται στην ουσία στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Προστασίας Δεδομένων, το οποίο εκδίδει απόφαση εντός μηνός από την παραπομπή του θέματος σε αυτό με πλειοψηφία δύο τρίτων των μελών του. Η απόφαση αυτή είναι αιτιολογημένη και απευθύνεται στην επικεφαλής εποπτική αρχή και όλες τις ενδιαφερόμενες εποπτικές αρχές και είναι δεσμευτική για αυτές, ενώ αποσκοπεί στη διασφάλιση της ορθής και συνεκτικής εφαρμογής του ΓΚΠΔ.

Με βάση τα ανωτέρω, ο μηχανισμός «μίας στάσης» κάθε άλλο παρά απλός μπορεί να χαρακτηριστεί και, στην πράξη, αποτελεί ένα σύνολο μηχανισμών και διαδικασιών.

III. Οι εξαιρέσεις από την αρμοδιότητα λήψης αποφάσεων της επικεφαλής εποπτικής αρχής και η ερμηνεία τους από το ΔΕΕ

Στο πλαίσιο του μηχανισμού που αναφέρθηκε ανωτέρω, η αρμοδιότητα της επικεφαλής εποπτικής αρχής να λαμβάνει αποφάσεις κατά του υπεύθυνου επεξεργασίας ή του εκτελούντα την επεξεργασία συνιστά τον κανόνα, από τον οποίο, ωστόσο, ο Κανονισμός προβλέπει ορι-

σμένες εξαιρέσεις.

Πρώτον, σύμφωνα με το άρθρο 56 παρ. 2 του ΓΚΠΔ, μια εποπτική αρχή η οποία δεν είναι η επικεφαλής εποπτική αρχή είναι αρμόδια για την εξέταση καταγγελίας που υποβάλλεται σε αυτήν και η οποία αφορά διασυνοριακή επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα ή ενδεχόμενη παράβαση του Κανονισμού αυτού, εφόσον το αντικείμενό της αφορά αποκλειστικά εγκατάσταση στο κράτος μέλος στο οποίο υπάγεται ή επηρεάζει ουσιαστικά υποκείμενα των δεδομένων στο κράτος μέλος αυτό.

Δεύτερον, το άρθρο 66 του ΓΚΠΔ προβλέπει μια επείγουσα διαδικασία, η οποία ενεργοποιείται σε εξαιρετικές περιπτώσεις και επιτρέπει τη θέσπιση προσωρινών μέτρων όταν μια ενδιαφερόμενη εποπτική αρχή θεωρεί ότι υπάρχει επείγουσα ανάγκη λήψης μέτρων για να προστατευθούν τα δικαιώματα και οι ελευθερίες των υποκειμένων των δεδομένων. Τα προσωρινά μέτρα αυτά προορίζονται να παράγουν νομικά αποτελέσματα μόνον εντός της επικρατείας της και έχουν συγκεκριμένη διάρκεια ισχύος η οποία δεν υπερβαίνει τους τρεις μήνες. Επιπλέον, η δεύτερη παράγραφος του ίδιου άρθρου προβλέπει ότι, εάν εποπτική αρχή έχει λάβει προσωρινά μέτρα κατά την ως άνω επείγουσα διαδικασία και θεωρεί ότι απαιτούνται επείγοντως οριστικά μέτρα, μπορεί να ζητήσει την έκδοση επείγουσας γνώμης ή επείγουσας δεσμευτικής απόφασης από το Συμβούλιο Προστασίας Δεδομένων, αιτιολογώντας τη σχετική αίτηση για γνώμη ή απόφαση.

Κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων αυτών, η εκάστοτε εποπτική αρχή οφείλει να ενημερώνει σχετικά την επικεφαλής εποπτική αρχή και να ενεργεί τηρουμένης της καλόπιστης και αποτελεσματικής συνεργασίας με αυτήν. Η επικεφαλής εποπτική αρχή μπορεί με τη σειρά της να αποφασίσει, εντός τριών εβδομάδων από την κοινοποίηση των μέτρων που έχουν ληφθεί από την ενδιαφερόμενη εποπτική αρχή, να επιληφθεί η ίδια της υπόθεσης και να ακολουθήσει τη διαδικασία του άρθρου 60 του Κανονισμού για τη λήψη απόφασης κατά του υπεύθυνου επεξεργασίας ή του εκτελούντα την επεξεργασία.

Σε σχέση με την κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ της επικεφαλής εποπτικής αρχής και των λοιπών ενδιαφερόμενων εποπτικών αρχών, το ΔΕΕ προβαίνει σε ορισμένες καίριες επισημάνσεις.

Πρώτον, η δυνατότητα λήψης μέτρων από μια ενδιαφερόμενη εποπτική αρχή, μόνον εντός των αρμοδιοτήτων που της απονέμονται από τον Κανονισμό και τηρουμένων των σχετικών διαδικασιών, δεν αντίκειται στα άρθρα 7 και 8 του Χάρτη σχετικά με την προστασία των δικαιωμάτων στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, αντίστοιχα¹¹.

11. Σκ. 66 και 67 της σχολιαζόμενης απόφασης.

Δεύτερον, η κάθε εποπτική αρχή, και ιδίως η επικεφαλής, οφείλει να αναλαμβάνει την ευθύνη που υπέχει δυνάμει του Κανονισμού να συμβάλλει στην αποτελεσματική προστασία των φυσικών προσώπων έναντι προσβολών των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους σε σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και προστασίας των προσωπικών δεδομένων, καθώς διαφορετικά θα ενθαρρυνόταν η πρακτική του *forum shopping*¹².

Τρίτον, ο μηχανισμός «μίας στάσης» εφαρμόζεται μόνο στο πλαίσιο επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού. Στο σημείο αυτό, είναι κρίσιμο να εξεταστεί η σχέση μεταξύ του ΓΚΠΔ και της Οδηγίας 2002/58 που εφαρμόζεται στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών¹³. Σχετική είναι η Γνωμοδότηση 5/2019 του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Προστασίας Δεδομένων¹⁴ στην οποία διευκρινίζεται ότι η καταχώριση και η ανάγνωση των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα μέσω cookies εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2002/58, σχετικά με την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, και όχι στον μηχανισμό «μίας στάσεως». Αντιθέτως, όλες οι προγενέστερες πράξεις και οι μεταγενέστερες δραστηριότητες επεξεργασίας των δεδομένων αυτών προσωπικού χαρακτήρα με τη χρήση άλλων τεχνολογιών εμπίπτουν πράγματι στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού 2016/679 και, κατά συνέπεια, στον μηχανισμό «μίας στάσεως».

Τέταρτον, η κατ' εξαίρεση κίνηση ένδικων διαδικασιών στο πλαίσιο διασυννοριακής επεξεργασίας δεδομένων εκ μέρους εποπτικής αρχής, η οποία δεν είναι επικεφαλής εποπτική αρχή, δεν απαιτεί ο υπεύθυνος επεξεργασίας ή ο εκτελών την επεξεργασία να διαθέτει κύρια ή άλλη εγκατάσταση στο έδαφος του κράτους μέλους της εποπτικής αρχής. Είναι, ωστόσο, βασική προϋπόθεση να αποδεικνύεται ότι η εξουσία αυτή εμπίπτει στο εδαφικό πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού, όπως ορίζεται στο άρθρο 3 αυτού. Επομένως, θα πρέπει να διαπιστώνεται

ότι η επίμαχη επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων μιας εγκατάστασης υπευθύνου επεξεργασίας ή εκτελούντος την επεξεργασία στην Ένωση, ανεξαρτήτως του κατά πόσον η επεξεργασία πραγματοποιείται εντός της Ένωσης, ενώ μια τέτοια εγκατάσταση προϋποθέτει την ουσιαστική και πραγματική άσκηση δραστηριότητας μέσω σταθερών ρυθμίσεων χωρίς να είναι καθοριστικής σημασίας ο νομικός τύπος των ρυθμίσεων αυτών, είτε πρόκειται για παράρτημα είτε για θυγατρική με νομική προσωπικότητα¹⁵.

Πέμπτον, οι ένδικες διαδικασίες που δύναται να κινήσει κατ' εξαίρεση μια ενδιαφερόμενη εποπτική αρχή μπορούν να στρέφονται τόσο κατά της κύριας εγκατάστασης του υπευθύνου επεξεργασίας η οποία ευρίσκεται στο κράτος μέλος στο οποίο υπάγεται η εν λόγω αρχή όσο και κατά άλλης εγκατάστασης του εν λόγω υπευθύνου, εφόσον οι ένδικες διαδικασίες αφορούν επεξεργασία δεδομένων η οποία πραγματοποιείται στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων της εγκατάστασης αυτής. Στο πλαίσιο της κρινόμενης υπόθεσης μάλιστα, το ΔΕΕ έκρινε ότι οι δραστηριότητες της κείμενης στο Βέλγιο εγκατάστασης του ομίλου Facebook πρέπει να θεωρηθούν άρρηκτα συνδεδεμένες με την επίμαχη στην κύρια δίκη επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, για την οποία υπεύθυνη είναι η Facebook Ireland όσον αφορά το έδαφος της Ένωσης. Κρίσιμα για τη διαπίστωση αυτή ήταν δύο στοιχεία. Αφενός, ένα μέσο κοινωνικής δικτύωσης, όπως το Facebook, πραγματοποιεί σημαντικό μέρος των εσόδων του χάρη, μεταξύ άλλων, στις διαφημίσεις οι οποίες μεταδίδονται μέσω αυτού, ενώ η δραστηριότητα που ασκεί η κείμενη στο Βέλγιο εγκατάσταση προορίζεται να διασφαλίσει, στο εν λόγω κράτος μέλος, την προώθηση και την πώληση διαφημιστικού χώρου, εξυπηρετώντας έτσι την κερδοφορία των υπηρεσιών του Facebook. Αφετέρου, η κύρια δραστηριότητα που ασκεί η Facebook Belgium, η οποία συνίσταται στη διατήρηση σχέσεων με τα θεσμικά όργανα της Ένωσης και στη δημιουργία ενός σημείου επαφής με τα εν λόγω όργανα, αποσκοπεί, μεταξύ άλλων, στη χάραξη της πολιτικής στον τομέα της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα από τη Facebook Ireland¹⁶.

IV. Οι ευρύτερες προεκτάσεις της απόφασης

Κατά την ανάγνωση της σχολιαζόμενης απόφασης, και προκειμένου να κατανοηθεί πληρέστερα η σημασία της, πρέπει να ληφθεί υπόψη το εξής: οι περισσότερες πολυεθνικές εταιρείες τεχνολογίας που προβαίνουν σε επεξεργασία προσωπικών δεδομένων, όπως η Facebook, η Google ή η Microsoft, έχουν την κύρια εγκατάστασή

12. Ibid, σκ. 68.

13. Οδηγία 2002/58/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Ιουλίου 2002, σχετικά με την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών (Οδηγία για την προστασία ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες), ΕΕ 2002 L 201/37.

14. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ, Γνώμη 5/2019 σχετικά με την αλληλεπίδραση μεταξύ της Οδηγίας για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών και του ΓΚΠΔ, ιδίως όσον αφορά την αρμοδιότητα, τα καθήκοντα και τις εξουσίες των αρχών προστασίας δεδομένων, 12.03.2019, διαθέσιμη στο: https://edpb.europa.eu/sites/default/files/files/file1/201905_edpb_opinion_eprivacydir_gdpr_interplay_en_el.pdf.

15. Σκ. 76-84 της σχολιαζόμενης απόφασης.

16. Ibid, σκ. 93-95.

τους στην Ιρλανδία¹⁷. Επομένως, για τις ένδικες διαδικασίες που αφορούν τη διασυνοριακή επεξεργασία προσωπικών δεδομένων από τις εταιρείες αυτές, επικεφαλής εποπτική αρχή είναι η ιρλανδική. Η ευθύνη που βαραίνει, επομένως, την αρχή αυτή στο πλαίσιο του μηχανισμού «μίας στάσης» είναι μεγάλη, ενώ είναι ενδεικτικό ότι κατά τους πρώτους μήνες εφαρμογής του ΓΚΠΔ, ο Ιρλανδός Επίτροπος Προστασίας Δεδομένων διαχειρίστηκε έναν αρκετά μεγάλο όγκο καταγγελιών και υποθέσεων στο πλαίσιο του μηχανισμού αυτού. Πιο συγκεκριμένα, στο διάστημα μεταξύ 25 Μαΐου έως 31 Δεκεμβρίου 2018, η συγκεκριμένη αρχή διαχειρίστηκε 136 καταγγελίες ως επικεφαλής εποπτική αρχή, επιπλέον των λοιπών αρμοδιοτήτων και δράσεων της¹⁸.

Ο αναπόφευκτα μεγάλος αυτός όγκος καταγγελιών, σε συνδυασμό με την πολυπλοκότητα του μηχανισμού, έχει οδηγήσει στην επίκριση του μηχανισμού «μίας στάσης», ενώ ακόμα και η επικεφαλής της ιρλανδικής εποπτικής αρχής, Helen Dixon, έχει επισημάνει ότι ο μηχανισμός δεν είναι βιώσιμος¹⁹. Σύμφωνα με τα λεγόμενά της, η ιρλανδική εποπτική αρχή καλείται να διεκπεραιώσει τις περισσότερες υποθέσεις διασυνοριακής επεξεργασίας δεδομένων σε σχέση με κάθε άλλη εποπτική αρχή, οφείλοντας ταυτόχρονα να λάβει υπόψη τις απαιτήσεις, τις ενστάσεις και τα αιτήματα αμοιβαίας συνδρομής από άλλες 26 εποπτικές αρχές. Η αυστηρή κριτική που έχει ασκηθεί κατά της αρχής αυτής, εξαιτίας των καθυστερήσεων στη λήψη μέτρων κατά εταιρειών όπως η Facebook και η Google,

παραβλέπει τους περιορισμένους πόρους, οικονομικούς και ανθρώπινους, που έχει στη διάθεσή της, ιδίως σε σύγκριση με τους «κολλοσούς» που καλείται να ελέγξει.

Το Δικαστήριο, με την παρούσα απόφασή του, ακολουθώντας τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα M. Bobek, διατηρεί ακέραιο τον μηχανισμό «μίας στάσης»²⁰, προβαίνει σε έναν πολύ προσεκτικό και αυστηρώς οριοθετημένο προσδιορισμό των προβλεπόμενων από τον Κανονισμό εξαιρέσεων εφαρμογής του και επιβεβαιώνει τη συμβατότητα των περιορισμένων αρμοδιοτήτων που καταλείπει ο Κανονισμός στις ενδιαφερόμενες εποπτικές αρχές με τα άρθρα 7 και 8 του Χάρτη. Από τις εξαιρέσεις αυτές, ξεχωρίζει η αναφορά που κάνει το Δικαστήριο στην Οδηγία 2002/58 και ο αποκλεισμός των πράξεων καταχώρισης και ανάγνωσης προσωπικών δεδομένων μέσω cookies από το πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού και του μηχανισμού «μίας στάσης».

Τέλος, πρέπει να επισημανθεί η επανειλημμένη αναφορά του Δικαστηρίου στην υποχρέωση καλόπιστης και αποτελεσματικής συνεργασίας μεταξύ των εποπτικών αρχών²¹, η οποία πρέπει να εκληφθεί από δύο απόψεις. Αφενός, από την άποψη της επικεφαλής εποπτικής αρχής, η οποία φέρει την ευθύνη ανάληψης δράσης, συντονισμού με τις υπόλοιπες εποπτικές αρχές σε υποθέσεις που εμπίπτουν στο μηχανισμό «μίας στάσης» και ανταπόκρισης στα αιτήματά τους²² και, αφετέρου, από την άποψη των ενδιαφερόμενων εποπτικών αρχών, οι οποίες οφείλουν να ενεργούν μόνον εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων που τους καταλείπει ο Κανονισμός, να ενημερώνουν πάραυτα την επικεφαλής εποπτική αρχή για τις ενέργειές τους, αλλά και να μην δυσχεραίνουν το αδιαμφισβήτητο δύσκολο και περίπλοκο έργο της επικεφαλής εποπτικής αρχής υποβάλλοντας μάταια ή ανώφελα αιτήματα και αβάσιμες ενστάσεις.

17. Αξιοσημείωτη είναι, βέβαια, η απόφαση της γαλλικής εποπτικής αρχής να λάβει μέτρα κατά της Google, θεωρώντας ότι αυτή δεν διαθέτει κύρια εγκατάσταση εντός της Ένωσης, καθώς όλες οι κρίσιμες αποφάσεις σχετικά με τη λειτουργία της λαμβάνονται στις ΗΠΑ και, επομένως, δεν μπορεί να επωφεληθεί από τον μηχανισμό μίας στάσης. Η απόφαση αυτή, ωστόσο, ακυρώθηκε από τα γαλλικά δικαστήρια κατ'έφεση. Βλ. σχετικά D. SMITH, *The one-stop shop – a big disappointment or just slow to bloom?*, Allen & Overy, 03.07.2020, διαθέσιμη στο: <https://www.allen-very.com/en-gb/global/blogs/digital-hub/the-one-stop-shop-a-big-disappointment-or-just-slow-to-bloom>.

18. DAC BEACHCROFT, *Spotlight on the Irish Data Protection Commission's "One-Stop-Shop"*, Lexology, 30.04.2019, διαθέσιμο στο: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=78c1d522-4bf6-4965-a0cb-cbc03c293440>.

19. Βλ. σχετικά N. HODGE, *GDPR one-stop shop 'unsustainable,' says key regulators*, Compliance Week, 27.04.2021, διαθέσιμο στο: <https://www.complianceweek.com/gdpr/gdpr-one-stop-shop-unsustainable-says-key-regulators/30303.article>.

20. L. MOEREL / R. TIGNER, *The CJEU did not rescind the one-stop shop. Quite the opposite*, IAPP, 01.07.2021, διαθέσιμο στο: <https://iapp.org/news/a/the-cjeu-did-not-rescind-the-one-stop-shop-quite-the-opposite/>.

21. Βλ. σκ. 53, 60, 63 και 72 της σχολιαζόμενης απόφασης.

22. Ενδεικτική είναι η σκ. 74 της απόφασης, όπου αναφέρεται ότι «[...] η ΑΠΔ ζήτησε, τον Απρίλιο του 2019, από τον Επίτροπο προστασίας δεδομένων να δώσει συνέχεια στην αίτησή της το ταχύτερο δυνατόν, αίτημα ως προς το οποίο δεν υπήρξε ανταπόκριση» και διακρίνεται μια ήπια επίκριση προς την ιρλανδική αρχή για τη μη ανταπόκρισή της στο αίτημα αμοιβαίας συνδρομής.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας (Μάιος – Ιούλιος 2021)

Επιμ.: Έρρικα Κ. Λόραμ

► Άρθρο 3 – Απαγόρευση των βασανιστηρίων

Υπόθεση Rus κατά Ρουμανίας (Προσφυγή No 2621/21), η υπόθεση κοινοποιήθηκε στην εναγόμενη κυβέρνηση τον Ιούνιο του 2021

υπερπληθυσμός στις φυλακές – μόλυνση από τον ιό του COVID-19

Ο προσφεύγων καταγγέλλει ότι μολύνθηκε με τον ιό SARS-CoV-2 όσο ήταν στη φυλακή (βρέθηκε θετικός τον Νοέμβριο του 2020). Κατηγορεί τις συνθήκες κράτησής του, ειδικότερα τον υπερπληθυσμό στη φυλακή που αποτέλεσε εμπόδιο στη συμμόρφωσή του προς τους κανόνες της κοινωνικής αποστασιοποίησης.

Η υπόθεση, η οποία θα εξεταστεί υπό το πρίσμα του άρθρου 3 της Σύμβασης, κοινοποιήθηκε στην εναγόμενη κυβέρνηση με σκοπό να υποβάλει τις έγγραφες παρατηρήσεις της και να απαντήσει στο ερώτημα της διαθεσιμότητας εσωτερικών ενδίκων μέσων αναφορικά με την καταγγελία του προσφεύγοντα.

► Άρθρο 5 – Δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια

Υπόθεση Terhes κατά Ρουμανίας (Προσφυγή No 49933/20), απόφαση της 13ης Απριλίου 2021

γενική απαγόρευση κυκλοφορίας για 52 ημέρες – πανδημία COVID-19

Στις 11 Μαρτίου 2020, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας ανακοίνωσε ότι η υφήλιος αντιμετώπιζε μια πανδημία που οφείλεται στον COVID-19.

Στις 16 Μαρτίου 2020, ο Πρόεδρος της Ρουμανίας κήρυξε τη χώρα σε κατάσταση ανάγκης που περιελάμβανε και επιβολή μέτρων περιορισμού της κυκλοφορίας. Δεν επιτρεπόταν η κυκλοφορία εκτός σπιτιού, πέραν συγκεκριμένων περιοριστικά οριζόμενων κατ' εξαίρεση περιπτώσεων, οπότε και θα έπρεπε να προσκομίζεται έγγραφο με το οποίο θα βεβαιώνονταν οι βάσιμοι λόγοι εξόδου από το σπίτι. Οι παραβάτες των μέτρων βαρύνονταν με πρόστιμο.

Η κατάσταση ανάγκης έληξε τα μεσάνυχτα, στις 14 Μαΐου 2020.

Ο προσφεύγων δεν επικαλέστηκε το άρθρο 2¹ του Τε-

τάρτου Πρωτοκόλλου ενώπιον του Δικαστηρίου, αλλά επεδίωξε να αποδείξει ότι η καθολική απαγόρευση μετακίνησης (lockdown) ισοδυναμούσε με στέρηση της ελευθερίας και όχι μόνο με έναν περιορισμό στην ελευθερία μετακίνησης.

Το καταγγελλόμενο με την προσφυγή μέτρο επιβλήθηκε στο πλαίσιο κήρυξης της χώρας σε κατάσταση ανάγκης, με σκοπό να απομονωθεί και να περιοριστεί ολόκληρος ο πληθυσμός για λόγους προστασίας της δημόσιας υγείας, λόγοι τους οποίους οι αρμόδιες εθνικές αρχές έκριναν ως σοβαρούς και επείγοντες. Σύμφωνα με τη ρουμανική νομοθεσία, η κατάσταση ανάγκης αποτελεί ένα ειδικό νομικό καθεστώς το οποίο δίνει τη δυνατότητα λήψης εκτάκτων μέτρων κατά παρέκκλιση της καθεστηκυίας συνταγματικής τάξης. Συνεπώς, κηρύχθηκε ενόψει ενός επικείμενου ή πραγματικού κινδύνου, για συγκεκριμένη διάρκεια και έδινε τη δυνατότητα στο κράτος να λάβει μέτρα που περιόριζαν την άσκηση συγκεκριμένων θεμελιωδών ελευθεριών. Ο Πρόεδρος της Ρουμανίας κήρυξε τη χώρα σε κατάσταση ανάγκης αφού προηγουμένως συμβουλευθήκε τα αρμόδια όργανα και εξαιτίας του «εξαιρετικού και απρόβλεπτου πλαισίου» που δημιουργήθηκε ενόψει της εξελισσόμενης διεθνούς κατάστασης σχετικά με την επιδημία: ο κορωνοϊός SARS-CoV-2 εξαπλωνόταν σε όλον τον κόσμο και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας τον είχε ήδη χαρακτηρίσει ως πανδημία. Εάν οι αρχές δεν λάμβαναν επείγοντως εξαιρετικά μέτρα για να σταματήσουν τη μετάδοση του ιού στον πληθυσμό, η αδράνειά τους θα είχε σοβαρές επιπτώσεις κυρίως στο δικαίωμα στη ζωή και δευτερευόντως στο δικαίωμα στην υγεία. Ως εκ τούτου, η σταδιακή εισαγωγή εκτάκτων μέτρων από τη ρουμανική κυβέρνηση, συμπεριλαμβανομένης και της γενικής απαγόρευσης κυκλοφορίας (lockdown), είχε ως σκοπό τον μετριασμό των οικονομικών και κοινωνικών επιπτώσεων της επιδημίας και τη διασφάλιση του δικαιώματος στη ζωή.

Κατά την άποψη του Δικαστηρίου, η πανδημία του COVID-19 θα μπορούσε να έχει πολύ σοβαρές συνέπειες όχι μόνο για την υγεία αλλά και για την κοινωνία, την οικονομία, τη λειτουργία του Κράτους και για τη ζωή γενικότερα. Για τον λόγο αυτό, η κατάσταση θα μπορούσε να χα-

της ΕΣΔΑ ορίζει ότι «Οποιοσδήποτε βρίσκεται νομίμως στο έδαφος ενός Κράτους έχει το δικαίωμα να μετακινείται ελεύθερα εντός του εδάφους αυτού και να επιλέγει ελεύθερα σε αυτό τον τόπο διαμονής του».

1. Η πρώτη παράγραφος του άρθρου 2 του Τετάρτου Πρωτοκόλλου

ρακτηριστεί ως ένα «εξαιρετικό και απρόβλεπτο πλαίσιο».

Το επίμαχο μέτρο τελούσε σε ισχύ για πενήντα δύο ημέρες. Αποτελούσε γενικό μέτρο που επιβλήθηκε σε ολόκληρο τον πληθυσμό, με νομοθετική πρόβλεψη που θεσπίστηκε από τις διάφορες αρχές στη Ρουμανία. Ως συνέπεια της εφαρμογής του μέτρου ο προσφεύγων υποχρεώθηκε να παραμείνει στο σπίτι του, ενώ επιτρεπόταν να βγει μόνο για τους κατ' εξαίρεση λόγους που ρητώς προβλέπονταν από τον νόμο και συνοδεία του σχετικού εγγράφου απαλλαγής.

Συνεπώς, ο προσφεύγων ήταν ελεύθερος να βγει από το σπίτι του για συγκεκριμένους λόγους και μπορούσε να πάει σε διάφορα μέρη, οποιαδήποτε ώρα της ημέρας χρειαζόταν. Δεν υποβλήθηκε σε ατομική παρακολούθηση από τις αρχές και δεν ισχυρίστηκε ότι αναγκάστηκε να ζήσει σε έναν περιορισμένο χώρο, ούτε στερήθηκε όλες τις κοινωνικές του επαφές. Επομένως, ενόψει του βαθμού της έντασης των περιορισμών στην ελευθερία μετακίνησης, το επίμαχο μέτρο δεν μπορούσε να εξομοιωθεί με κατ' οίκον περιορισμό.

Επιπλέον, ο προσφεύγων δεν παρείχε συγκεκριμένες εξηγήσεις σχετικά με το πώς επηρεάστηκε από το μέτρο. Δεν ισχυρίστηκε ότι οι συνθήκες στις οποίες βρέθηκε δεν καλύπτονταν από κάποιον από τους παρεχόμενους λόγους για έξοδο από το σπίτι που προέβλεπε η νομοθεσία και ότι, κατά συνέπεια, βρέθηκε περιορισμένος εντός σπιτιού καθ' όλη τη διάρκεια της κατάστασης ανάγκης. Γενικότερα, δεν παρείχε συγκεκριμένες πληροφορίες που να περιγράφουν την προσωπική του εμπειρία από την καθολική απαγόρευση κυκλοφορίας (lockdown).

Ενόψει όλων αυτών των σκέψεων, ο βαθμός έντασης των περιορισμών στην ελευθερία μετακίνησης του προσφεύγοντα δεν ήταν τέτοιος ώστε η καθολική απαγόρευση κυκλοφορίας που επιβλήθηκε από τις αρχές να θεωρηθεί ως στέρηση της ελευθερίας. Συνεπώς, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ο προσφεύγων στερήθηκε της ελευθερίας του κατά την έννοια του άρθρου 5 παρ. 1.

Τέλος, η Ρουμανία ανακοίνωσε επισήμως την πρόθεσή της να παρεκκλίνει, σύμφωνα με το άρθρο 15 της Σύμβασης, από τις υποχρεώσεις της που απορρέουν από το άρθρο 2 του Τετάρτου Πρωτοκόλλου που εγγυάται την ελευθερία μετακίνησης, δικαίωμα που ο προσφεύγων, όμως, δεν προέβαλε ενώπιον του Δικαστηρίου. Σε κάθε περίπτωση, δεδομένου ότι το άρθρο 5 παρ. 1 δεν τύγχανε εφαρμογής στην παρούσα υπόθεση, δεν ήταν απαραίτητο για το Δικαστήριο να εξετάσει την εγκυρότητα της δήλωσης παρέκκλισης που κοινοποίησε η Ρουμανία στο Συμβούλιο της Ευρώπης.

Απαράδεκτη η προσφυγή λόγω έλλειψης καθ' ύλην αρμοδιότητας.

► Άρθρο 6 – Δικαίωμα στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης

Υπόθεση *Beg S.p.A.* κατά Ιταλίας (Προσφυγή No 5312/11), απόφαση της 20ής Μαΐου 2021

■ έλλειψη αμεροληψίας διαμεσολαβητή-δαιτητή

Η προσφεύγουσα εταιρεία κατήγγειλε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης λόγω έλλειψης αμεροληψίας ενός από τους διαμεσολαβητές, του N.I., που συμμετείχε σε μια σύνθεση του Κέντρου Διαιτησίας του Εμπορικού Επιμελητηρίου της Ρώμης (ΔΕΡ), το οποίο εξέδωσε μια διαιτητική απόφαση στο πλαίσιο εκούσιας διαιτησίας ανάμεσα στην ίδια και την ENELPOWER S.p.A., μια άλλη ιταλική εταιρεία. Ειδικότερα, η προσφεύγουσα εταιρεία υποστήριξε ότι ο N.I. δεν ήταν αμερόληπτος εξαιτίας των επαγγελματικών σχέσεων που τηρούσε με την ENEL, μητρική εταιρεία της ENELPOWER.

Τα εθνικά δικαστήρια εξέτασαν την ισχύ της διαιτητικής απόφασης κηρύσσοντάς την εκτελεστή. Επιπλέον, εξέτασαν και απέρριψαν το αίτημα της προσφεύγουσας να ανακληθεί και να κηρυχθεί η απόφαση άκυρη. Σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία, τα εθνικά δικαστήρια είχαν την αρμοδιότητα να το πράξουν, ανεξαρτήτως της συμφωνίας των μερών να παραιτηθούν από την άσκηση των ενδίκων μέσων. Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο είχε τη δικαιοδοσία *rationae personae* να εξετάσει τις καταγγελλόμενες πράξεις και παραλείψεις, όπως έχουν επικυρωθεί από τα εθνικά δικαστήρια.

Το Δικαστήριο εξέτασε αρχικά το ζήτημα της παραίτησης που τέθηκε στην υπόθεση. Έκρινε ότι δεν μπορούσε να εκληφθεί ότι η προσφεύγουσα παραιτήθηκε κατηγορηματικά είτε από την εγγύηση της αμεροληψίας των διαιτητών, όπως ορίζουν οι κανόνες του ΔΕΡ, είτε από την προσδοκία ότι τα εθνικά δικαστήρια θα διασφάλιζαν τη συμμόρφωση της διαιτητικής απόφασης με τους σχετικούς δικονομικούς κανόνες, συμπεριλαμβανομένων αυτών που αφορούν την υποχρέωση αμεροληψίας. Καταλήγοντας στο συμπέρασμα αυτό, το Δικαστήριο έλαβε υπόψη του τους ακόλουθους παράγοντες:

- Η προσφεύγουσα εταιρεία είχε ελεύθερα και εκούσια αποδεχθεί τη διαιτησία πριν από τον διορισμό του N.I.

- Οι κανόνες του ΔΕΡ όριζαν ως υποχρέωση των διαιτητών να γνωστοποιήσουν κάθε σχέση με τα μέρη ή με τον δικηγόρο αυτών, που θα μπορούσε να έχει επίπτωση στην ανεξαρτησία και αμεροληψία τους, καθώς και οποιοδήποτε, άμεσο ή έμμεσο, προσωπικό ή οικονομικό, συμφέρον για το αντικείμενο της διαφοράς. Δεν υποχρεούνταν, όμως, να δηλώσουν ρητώς την ανυπαρξία τέτοιων σχέσεων και/ή συμφερόντων. Τρεις από τους διαμεσολαβητές είχαν ρητώς δηλώσει την ανυπαρξία τέτοιας σχέσης, ενώ ο N.I. αποδέχθηκε απλώς τον διορισμό του. Ελλείψει μιας ρητής αρνητικής δήλωσης, κάποιος θα μπορούσε να εικά-

σει ότι δεν υφίστανται τέτοιες σχέσεις και/ή συμφέροντα. Το γεγονός ότι η προσφεύγουσα δεν αμφισβήτησε την έλλειψη μιας τέτοιας αποκάλυψης δεν δηλώνει παραίτηση από το δικαίωμά της να επιλυθεί η διαφορά της από ένα ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο.

- Δεν υπήρχαν απτές αποδείξεις ότι η προσφεύγουσα εταιρεία γνώριζε πράγματι για τις επαγγελματικές δραστηριότητες του N.I. Αφ' ης στιγμής αντιλήφθηκε τις επαγγελματικές σχέσεις του N.I. με ένα από τα μέρη, πληροφόρησε το ΔΕΡ και τους άλλους διαμεσολαβητές για την πρόθεσή της να αιτηθεί την απόσυρση της διαιτητικής απόφασης. Το έπραξε άμεσα ενώπιον του Περιφερειακού Δικαστηρίου της Ρώμης και στη συνέχεια αμφισβήτησε την εγκυρότητα της διαιτητικής απόφασης. Παρόλο που οι αιτήσεις για ανάκληση της διαιτητικής απόφασης απορρίφθηκαν ως εκπρόθεσμες, η καταγγελία περί ακυρότητας της απόφασης λόγω της έλλειψης αμεροληψίας του N.I. κρίθηκε ως εμπροθέσμως υποβληθείσα κατά τη διαδικασία της διαιτησίας, απορρίφθηκε όμως κατά την εξέταση της ουσίας της. Υπό αυτήν την έννοια, η παρούσα υπόθεση διέφερε ριζικά από την υπόθεση *Suovaniemi και λοιποί κατά Φινλανδίας* [(Προσφυγή No 31737/96), απόφαση της 23ης Φεβρουαρίου 1999].

Σύμφωνα με τα ανωτέρω, η διαδικασία της διαιτησίας θα έπρεπε να προσφέρει τις διασφαλίσεις που ορίζει το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης.

Ως προς την ουσία της καταγγελίας της προσφεύγουσας, αυτό που είχε σημασία ήταν η σχέση ανάμεσα στις δύο εταιρείες και όχι ο δημόσιος ή ιδιωτικός χαρακτήρας τους. Το Δικαστήριο εστίασε στην αντικειμενική πτυχή της αμεροληψίας, καθώς δεν υπήρχαν στοιχεία που να υποδεικνύουν προσωπική προκατάληψη ή μεροληψία από την πλευρά του N.I. Έκρινε ότι η αμεροληψία του N.I. μπορούσε ή τουλάχιστον φαινόταν να μπορεί να τεθεί υπό αμφισβήτηση και ότι οι φόβοι της προσφεύγουσας, υπό αυτήν την άποψη, θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως εύλογοι και αντικειμενικώς δικαιολογημένοι. Υπό αυτήν την έννοια, τα κατωτέρω ήταν σχετικά:

- Καταρχάς, ο ρόλος του N.I. ως αντιπροέδρου και μέλους του διοικητικού συμβουλίου της ENEL τη στιγμή που λάμβαναν συνεχώς χώρα διαπραγματεύσεις ανάμεσα στην προσφεύγουσα εταιρεία και την ENEL. Χωρίς εικασίες ως προς την αποτελεσματική γνώση του N.I. σχετικά με αυτές τις διαπραγματεύσεις, δεδομένης της σημασίας του επιχειρηματικού σχεδίου και των οικονομικών διακυβευμάτων, ο ανώτερος ρόλος του N.I. στην ENEL, που είχε εξαγάγει τις διαπραγματεύσεις και την αρχική συμφωνία και του οποίου οι υφιστάμενοι στη συνέχεια θα αντιτάσσονταν στην προσφεύγουσα εταιρεία κατά τη διαιτησία, εξεταζόμενος από τη σκοπιά ενός εξωτερικού παρατηρητή θα μπορούσε εύλογα να γείρει αμφιβολίες ως προς την αμεροληψία του.

- Κατά δεύτερον, ο ρόλος του N.I. ως δικηγόρου της ENEL στις παράλληλες διαδικασίες ενώπιον των αστικών δικαστηρίων και ειδικότερα σε τουλάχιστον μία εξ αυτών που αλληλεπικαλυπτόταν με τις διαδικασίες της διαιτησίας. Κατά τον χρόνο εκείνο, η εταιρεία ENELPOWER ελεγχόταν πλήρως και αποτελούσε εσωτερικό τμήμα της ENEL.

- Τέλος, το Δικαστήριο αναφέρθηκε επίσης στη μετέπειτα τροποποίηση της εθνικής νομοθεσίας, σύμφωνα με την οποία το γεγονός ότι ένας διαμεσολαβητής τακτικά συμβούλευε ένα μέρος της διαιτησίας ή, μεταξύ άλλων, την εταιρεία υπό τον έλεγχο της οποίας τελούσε το μέρος αυτό, αποτελούσε λόγο για τον αποκλεισμό του. Αυτό επέτρεπε να προβλεφθούν σαφέστερες και κατά περίπτωση ευρύτερες εγγυήσεις έναντι της έλλειψης αμεροληψίας στις διαιτητικές διαδικασίες, έτσι ώστε, εάν η εν λόγω υπόθεση είχε κριθεί σε εθνικό δικαστήριο μετά την τροποποίηση της νομοθεσίας, το αποτέλεσμα θα μπορούσε να ήταν διαφορετικό.

Συνεπώς, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης.

Παραβίαση άρθρου 6 παρ. 1.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε το ποσό των 15.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής βλάβης, ενώ απέρριψε το αίτημα για αποζημίωση της θετικής ζημίας.

► Άρθρο 8 – Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής

Υπόθεση J.L. κατά Ιταλίας (Προσφυγή No 5671/16), απόφαση της 27ης Μαΐου 2021

Θύμα σεξουαλικής επίθεσης – εκ νέου «θυματοποίηση» – σχόλια στο αιτιολογικό δικαστικής απόφασης – στερεότυπα

Επτά άνδρες κατηγορήθηκαν για ομαδικό βιασμό της προσφεύγουσας. Η τελευταία κατήγγειλε ότι ο τρόπος διεξαγωγής των ποινικών διαδικασιών, που οδήγησαν στην αθώωση των κατηγορουμένων, προκάλεσε παραβίαση των δικαιωμάτων και συμφερόντων που διασφαλίζει το άρθρο 8 της Σύμβασης.

Το ιταλικό κράτος διέθετε ένα νομοθετικό πλαίσιο για την προστασία των δικαιωμάτων των θυμάτων σεξουαλικής επίθεσης.

Ως προς την αποτελεσματικότητα της έρευνας, λαμβάνοντας υπόψη τη διαδικασία στο σύνολό της, το Δικαστήριο δεν διαπίστωσε ότι οι εθνικές αρχές ήταν απαθείς ή ότι παρέλειψαν να επιδείξουν την απαιτούμενη επιμέλεια και ταχύτητα κατά την εκτίμηση όλων των περιστάσεων της υπόθεσης. Πράγματι, η προσφεύγουσα κατήγγειλε μόνο τις συνθήκες κάτω από τις οποίες εξετάστηκε σε όλη τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας και αμφισβήτησε τα επιχειρήματα πάνω στα οποία τα δικαστήρια βάσισαν την

απόφασή τους επί της παρούσας υπόθεσης.

Το Δικαστήριο εξέτασε τις καταθέσεις της προσφεύγουσας και διαπίστωσε ότι οι δικαστικές αρχές βρέθηκαν αντιμέτωπες με δύο αντίθετες εκδοχές των γεγονότων. Οι άμεσες αποδείξεις που διέθεταν αποτελούνταν κυρίως από τις καταθέσεις της προσφεύγουσας ως μάρτυρα κατηγορίας, οι οποίες περιείχαν αντιθέσεις αναφορικά με την έκθεση της γυναικολογικής εξέτασης και τα ευρήματα των διαφόρων τεχνικών εκθέσεων εμπειρογνομόνων που συγκεντρώθηκαν από τους ανακριτές.

Υπό αυτές τις συνθήκες, η αρχή της δίκαιης δίκης απαιτούσε η υπεράσπιση να έχει τη δυνατότητα να εξετάσει κατ' αντιπαράσταση την προσφεύγουσα, δεδομένου ότι δεν ήταν ανήλικη και δεν βρισκόταν σε μια κατάσταση ιδιαίτερως ευάλωτη για την οποία θα απαιτούνταν επιπλέον προστατευτικά μέτρα. Οι δύο ασυμβίβαστες εκδοχές των γεγονότων προφανώς καθιστούσαν απαραίτητη μια εμπειριστατωμένη εκτίμηση της αξιοπιστίας των καταθέσεων και της επαλήθευσης όλων των περιστάσεων [Μ.Σ. κατά Βουλγαρίας (Προσφυγή Νο 39272/98), απόφαση της 4ης Δεκεμβρίου 2003].

Όμως, ο τρόπος με τον οποίο το εικαζόμενο θύμα σεξουαλικών αδικημάτων ανακρίθηκε θα έπρεπε να τηρεί μια δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στην προσωπική της ακεραιότητα και αξιοπρέπεια και τα δικαιώματα υπεράσπισης των κατηγορουμένων. Η εξέταση κατ' αντιπαράσταση δεν θα έπρεπε να χρησιμοποιηθεί ως μέσο εκφοβισμού και εξευτελισμού της [Υ. κατά Σλοβενίας (Προσφυγή Νο 41107/10), απόφαση της 28ης Μαΐου 2015].

Καταρχάς, σε κανένα σημείο της ποινικής διαδικασίας δεν υπήρξε άμεση αντιπαράθεση ανάμεσα στην προσφεύγουσα και τους κατηγορούμενους.

Από τα πρακτικά της εξέτασης της προσφεύγουσας κατά τη διάρκεια της ανάκρισης δεν προέκυπτε ότι οι ανακριτικές αρχές επέδειξαν προσβλητική ή εκφοβιστική συμπεριφορά ή προσπάθησαν να την αποθαρρύνουν ή να στρέψουν την ανάκριση προς κάποια συγκεκριμένη κατεύθυνση. Οι ερωτήσεις που της τέθηκαν ήταν σχετικές και σκοπό είχαν να εξασφαλίσουν μια αναπαράσταση των γεγονότων που θα λάμβανε υπόψη τα επιχειρήματά της και τις απόψεις της και θα έδινε τη δυνατότητα να προετοιμαστεί ένας εμπειριστατωμένος φάκελος, με σκοπό τη συνέχιση των δικαστικών διαδικασιών. Παρόλο που, δεδομένων των συνθηκών, ήταν μια ομολογουμένως δύσκολη εμπειρία για την προσφεύγουσα, δεν θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ο τρόπος διεξαγωγής των ανακρίσεων εξέθεσε την προσφεύγουσα σε αδικαιολόγητο τραύμα ή σε δυσανάλογη παρέμβαση στην προσωπική της ζωή.

Αναφορικά με τη δίκη, η προσφεύγουσα κατέθεσε σε δύο ακροαματικές διαδικασίες. Καθώς η προσφεύγουσα δεν ήταν ανήλικη και δεν ζήτησε να διεξαχθεί η δίκη κεκλεισμένων των θυρών, η ακροαματική διαδικασία υπήρξε

δημόσια. Ωστόσο, ο Πρόεδρος του δικαστηρίου αποφάσισε να απαγορεύσει στους παρόντες στην αίθουσα δημοσιογράφους να την απαθανάτισουν, με σκοπό να προστατευτεί η ιδιωτική ζωή της. Περαιτέρω, παρενέβη σε διάφορα σημεία κατά τη διάρκεια της κατ' αντιπαράσταση εξέτασης, διακόπτοντας τους δικηγόρους υπεράσπισης, όταν υπέβαλλαν στην προσφεύγουσα περιττές ή προσωπικές ερωτήσεις ή όταν ήγειραν θέματα άσχετα με την υπόθεση. Διέταξε επίσης τη διεξαγωγή μικρών διαλειμμάτων, ώστε η προσφεύγουσα να ανακτήσει την αυτοκυριαρχία της.

Η διαδικασία στο σύνολό της αποτέλεσε σίγουρα για την προσφεύγουσα μια ιδιαίτερως αγχωτική εμπειρία, ειδικότερα καθώς της ζητήθηκε να επαναλάβει την κατάθεσή της πολλές φορές σε ένα διάστημα πλέον των δύο ετών, προκειμένου να απαντήσει σε ερωτήσεις που της έθεταν διαδοχικά οι ανακριτές, ο εισαγγελέας και οι οκτώ δικηγόροι υπεράσπισης. Επίσης, οι τελευταίοι δεν δίστασαν, προκειμένου να υπονομεύσουν την αξιοπιστία της προσφεύγουσας, να της θέσουν προσωπικές ερωτήσεις σχετικά με την προσωπική και οικογενειακή της ζωή, τις σεξουαλικές της προτιμήσεις και τις προσωπικές της επιλογές. Αυτά ήταν άσχετα με την υπόθεση και αυστηρά αντίθετα προς τις αρχές του διεθνούς δικαίου σχετικά με την προστασία των δικαιωμάτων των θυμάτων σεξουαλικής βίας καθώς και αντίθετα προς την ιταλική νομοθεσία.

Όμως, δεδομένης της αντιμετώπισης του εισαγγελέα και του Προέδρου του δικαστηρίου, καθώς ο τελευταίος έλαβε μέτρα για να προστατεύσει την ιδιωτικότητα της προσφεύγουσας αποτρέποντας τους συνηγόρους υπεράσπισης να την δυσφημούν ή να την αναστατώνουν χωρίς λόγο κατά τη διάρκεια της κατ' αντιπαράστασης εξέτασης, δεν μπορούν οι αρμόδιες της διαδικασίας αρχές να θεωρηθούν υπεύθυνες για την ιδιαίτερως αγχωτική εμπειρία της προσφεύγουσας, ούτε και να θεωρηθεί ότι δεν διασφάλισαν επαρκώς την προσωπική της ακεραιότητα κατά τη διάρκεια της δίκης.

Αναφορικά με το αιτιολογικό των δικαστικών αποφάσεων, το Δικαστήριο δεν μπορεί να υποκαταστήσει τις εθνικές αρχές ή να αποφανθεί επί της ενοχής των κατηγορουμένων. Αυτό που πρέπει το Δικαστήριο να αποφασίσει είναι εάν το αιτιολογικό των αποφάσεων των εθνικών δικαστηρίων και τα χρησιμοποιούμενα επ' αυτών επιχειρήματα αποτέλεσαν παρέμβαση στο δικαίωμα της προσφεύγουσας για σεβασμό της προσωπικής της ζωής και ακεραιότητας και εάν υπήρξε παραβίαση των θετικών υποχρεώσεων που απορρέουν από το άρθρο 8 της Σύμβασης.

Αρκετά εδάφια της απόφασης του εφετείου παραβίασαν το απορρέον εκ του άρθρου 8 δικαίωμα της προσφεύγουσας. Ειδικότερα, το Δικαστήριο έκρινε αδικαιολόγητες τις αναφορές στο κόκκινο εσώρουχο που άφησε να φανεί η προσφεύγουσα κατά τη διάρκεια της βραδιάς, όπως και τα σχόλια σχετικά με την αμφιφυλοφιλία της, τους δε-

σμούς της και τις ευκαιριακές σεξουαλικές σχέσεις που διατηρούσε πριν από τα επίμαχα γεγονότα. Ομοίως, το Δικαστήριο έκρινε ακατάλληλες τις εκτιμήσεις σχετικά με την αμφίθυμη στάση της προσφεύγουσας προς το σεξ. Επίσης, το Δικαστήριο έκρινε ότι η αξιολόγηση της απόφασης της προσφεύγουσας να καταγγείλει τα γεγονότα – η οποία απόφαση, σύμφωνα με το εφετείο, εκπορεύτηκε από την επιθυμία της να καταγγείλει και να αποτινάξει μια «ευπαθή στιγμή και μια στιγμή αδυναμίας δεκτική κριτικής» – ήταν λυπηρή και άσχετη, όπως και η αναφορά στην «ασταθή ζωή» της προσφεύγουσας.

Τα επιχειρήματα και οι σκέψεις του εφετείου ήταν άσχετα προς την εξέταση της αξιοπιστίας της προσφεύγουσας, η οποία μπορούσε να διαπιστωθεί υπό το πρίσμα πολυάριθμων αντικειμενικών ευρημάτων της διαδικασίας, αλλά και μη αποφασιστικής σημασίας για την επίλυση της υπόθεσης.

Το ζήτημα της αξιοπιστίας της προσφεύγουσας ήταν ιδιαίτερος κρίσιμο και θα μπορούσε να δικαιολογηθεί η αναφορά σε προηγούμενες σχέσεις με κάποιον από τους κατηγορούμενους ή σε πτυχές της συμπεριφοράς της κατά τη διάρκεια της επίμαχης βραδιάς. Όμως, η οικογενειακή κατάσταση της προσφεύγουσας, οι σχέσεις της, οι σεξουαλικές της προτιμήσεις ή οι στιλιστικές της επιλογές καθώς και οι καλλιτεχνικές και πολιτιστικές της δραστηριότητες δεν ήταν σχετικά για την αξιολόγηση της αξιοπιστίας της και της ποινικής ευθύνης των κατηγορουμένων. Συνεπώς, δεν μπορούσε να θεωρηθεί θεμιτή η παρέμβαση στην προσωπική ζωή και στην εικόνα της προσφεύγουσας εξαιτίας της ανάγκης διασφάλισης των δικαιωμάτων υπεράσπισης των κατηγορουμένων.

Οι θετικές υποχρεώσεις προστασίας των εικαζόμενων θυμάτων επιβάλλουν επίσης μια υποχρέωση προστασίας της εικόνας, της αξιοπρέπειας και της προσωπικής τους ζωής, συμπεριλαμβανομένης της υποχρέωσης μη αποκάλυψης προσωπικών πληροφοριών και στοιχείων που δεν σχετίζονται με τα επίδικα γεγονότα. Η υποχρέωση αυτή είναι επίσης εγγενής στη δικαστική λειτουργία και πηγάζει από την εθνική νομοθεσία καθώς και από διάφορα διεθνή κείμενα. Συνεπώς, το δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης της γνώμης από τους δικαστές κατά την έκδοση των αποφάσεων, το οποίο αποτελεί μια εκδήλωση της διακριτικής ευχέρειας του δικαστικού σώματος και της αρχής της δικαστικής ανεξαρτησίας, περιορίζεται από την υποχρέωση προστασίας από κάθε αδικαιολόγητη παρέμβαση στην εικόνα και την προσωπική ζωή των ατόμων που βρίσκονται ενώπιον των δικαστηρίων.

Επιπλέον, η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για την Εξάλειψη των Διακρίσεων κατά των Γυναικών και η Ομάδα Εμπειρογνομόνων του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Καταπολέμηση της Βίας εναντίον των Γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας (GREVIO) σημείωσαν την εμμονή των στερεοτύπων σχετικά με τον ρόλο των γυναικών

και την αντίσταση της ιταλικής κοινωνίας στην αρχή της ισότητας των φύλων. Αμφότερα τα δύο όργανα είχαν επισημάνει τα χαμηλά ποσοστά ποινικών διώξεων και καταδικών στην Ιταλία, γεγονός που ήταν ταυτοχρόνως και η αιτία της έλλειψης εμπιστοσύνης των θυμάτων προς το δικαστικό σύστημα απονομής δικαιοσύνης και ο λόγος των χαμηλών ποσοστών καταγγελίας τέτοιων εγκλημάτων στη χώρα αυτή. Η γλώσσα και τα επιχειρήματα που χρησιμοποίησε το εφετείο εξέφραζαν τις προκαταλήψεις που υπάρχουν στην ιταλική κοινωνία σχετικά με τον ρόλο των γυναικών και ενδεχομένως να ήταν εμπόδιο στην παροχή αποτελεσματικής προστασίας των δικαιωμάτων των θυμάτων έμφυλης βίας, παρά το ικανοποιητικό νομοθετικό πλαίσιο.

Η άσκηση ποινικών διώξεων και η επιβολή κυρώσεων παίζουν κρίσιμο ρόλο στη θεσμική απάντηση στην έμφυλη βία και στην καταπολέμηση της ανισότητας των δύο φύλων. Ήταν συνεπώς σημαντικό οι δικαστικές αρχές να μην αναπαραγάγουν σεξιστικά στερεότυπα στις αποφάσεις τους, να μην υποβιβάζουν την έμφυλη βία και να μην εκθέτουν τις γυναίκες σε εκ νέου θυματοποίηση, κάνοντας ενοχικά και επικριτικά σχόλια που θα μπορούσαν να υπονομεύσουν την εμπιστοσύνη των θυμάτων στο δικαστικό σύστημα.

Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο, ενώ αναγνωρίζει ότι οι εθνικές αρχές επεδίωξαν να διασφαλίσουν στην παρούσα υπόθεση ότι η ανάκριση και οι εν δικαστηρίω διαδικασίες διεξήχθησαν σύμφωνα με τις εκ του άρθρου 8 θετικές υποχρεώσεις τους, εντούτοις τα δικαιώματα και συμφέροντα που διασφάλιζε στην προσφεύγουσα το παραπάνω άρθρο δεν προστατεύτηκαν επαρκώς, λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο της απόφασης που εξέδωσε το δικαστήριο. Προκύπτει λοιπόν ότι οι εθνικές αρχές δεν προστάτευσαν την προσφεύγουσα από την εκ νέου θυματοποίησή της κατά τη διάρκεια των διαδικασιών, όπου η διατύπωση της απόφασης έπαιξε έναν πολύ σημαντικό ρόλο, κυρίως εξαιτίας του δημόσιου χαρακτήρα της (της απόφασης).

Συνεπώς, το Δικαστήριο απέρριψε την ένσταση της κυβέρνησης ότι η προσφεύγουσα δεν είχε την ιδιότητα του θύματος.

Παραβίαση άρθρου 8.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε το ποσό των 12.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής βλάβης, ενώ απέρριψε το αίτημα για αποζημίωση της θετικής ζημίας.

Υποθέσεις Κ.Β. και λοιποί (Προσφυγή Νο 1819/21), Κ.Σ. και λοιποί (Προσφυγή Νο 3639/21), Α.Λ.-Β και λοιποί (Προσφυγή Νο 3801/21) κατά Πολωνίας, οι υποθέσεις κοινοποιήθηκαν στην εναγόμενη κυβέρνηση τον Ιούλιο του 2021

Πολωνικό Συνταγματικό Δικαστήριο – έκτρωση εξαιτίας ανωμαλιών του εμβρύου

Ο Νόμος Οικογενειακού Προγραμματισμού του 1993 (περί προστασίας του εμβρύου και των συνθηκών τερματισμού εγκυμοσύνης) προβλέπει τη δυνατότητα νόμιμου τερματισμού της εγκυμοσύνης σε περιπτώσεις ανωμαλιών του εμβρύου. Το έτος 2017, μια ομάδα βουλευτών προσέφυγε στο Συνταγματικό Δικαστήριο, προκειμένου να κηρυχθεί η σχετική διάταξη ως αντισυνταγματική, χωρίς όμως επιτυχία. Παρόμοια προσφυγή κατέθεσε το έτος 2019 μια άλλη ομάδα βουλευτών. Τον Οκτώβριο του 2020, το Συνταγματικό Δικαστήριο έκρινε τη διάταξη ως αντίθετη προς το Σύνταγμα. Μετά την κατάθεση των εν λόγω προσφυγών ενώπιον του Δικαστηρίου, τέθηκε σε ισχύ η απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου. Οι προσφεύγοντες, υπήκοοι Πολωνίας, υποστήριξαν ότι, μετά από την έκδοση της απόφασης του Συνταγματικού Δικαστηρίου, κάποια νοσοκομεία αρνούταν να διενεργήσουν εκτρώσεις σε περιπτώσεις όπου το έμβρυο παρουσίαζε ανωμαλίες. Υπέβαλαν επίσης ατομικές παρατηρήσεις αναφορικά με τις προσωπικές τους περιστάσεις.

Κατήγγειλαν συγκεκριμένα ότι, ενδεχομένως, παραβιάζεται το προστατευόμενο από το άρθρο 8 δικαίωμά τους, καθώς η εθνική νομοθεσία τους υποχρεώνει να προσαρμόσουν τη συμπεριφορά τους: σε περίπτωση εγκυμοσύνης υποχρεούνται να ολοκληρώσουν την εγκυμοσύνη, ακόμη και στην περίπτωση που το έμβρυο παρουσιάζεται προβληματικό. Κατήγγειλαν επίσης ότι η παρέμβαση δεν «προβλεπόταν από τον νόμο», αφού η σύνθεση του Συνταγματικού Δικαστηρίου ήταν παράτυπη, καθώς η εκλογή τριών μελών του δεν ήταν σύμφωνη προς το Σύνταγμα και είχε υποβληθεί αίτηση ακύρωσης κατά του διορισμού του Προέδρου του Συνταγματικού Δικαστηρίου που προήδρευσε και στην εν λόγω υπόθεση. Ομοίως, καταγγέλθηκε ότι ένας από τους δικάσαντες δικαστές δεν ήταν αμερόληπτος, καθώς είχε λάβει μέρος στην προγενέστερη προσφυγή ως μέλος του κοινοβουλίου.

Επιπλέον, οι προσφεύγοντες υποστήριξαν ότι είναι ενδεχομένως θύματα παραβίασης του άρθρου 3, εξαιτίας της αγωνίας που προκαλείται από την προοπτική να ξαναγκαστούν να γεννήσουν ένα άρρωστο ή ένα νεκρό παιδί.

Η προσφυγή κοινοποιήθηκε στην εναγόμενη κυβέρνηση και θα εξεταστεί υπό το πρίσμα των άρθρων 3 και 8 της Σύμβασης.

Υπόθεση Fedotova και λοιποί κατά Ρωσίας (Προσφυγή No 40792/10), απόφαση της 13ης Ιουλίου 2021

σχέσεις ομόφυλων ζευγαριών – αδυναμία επίσημης αναγνώρισης

Οι προσφεύγοντες, τρία ομοφυλόφιλα ζευγάρια, γνωστοποίησαν τον επικείμενο γάμο τους στο Ληξιαρχείο. Οι

αιτήσεις γνωστοποίησης δεν έγιναν δεκτές, με την αιτιολογία ότι η σχετική εθνική νομοθεσία αναφέρεται στον γάμο ως μια «εκούσια ένωση ανάμεσα σε έναν άντρα και μια γυναίκα» και έτσι αποκλείει τον γάμο ανάμεσα σε ομοφυλόφιλα ζευγάρια. Οι προσφεύγοντες προσέβαλαν ανεπιτυχώς την απόφαση. Παραπονέθηκαν ενώπιον του Δικαστηρίου για την έλλειψη δυνατότητας καταχώρισης και επίσημης αναγνώρισης της σχέσης τους.

Το Δικαστήριο έπρεπε να αποφανθεί εάν η Ρωσία, κατά τον χρόνο εξέτασης της υπόθεσης, δεν συμμορφώθηκε προς τη θετική της υποχρέωση να διασφαλίσει τον σεβασμό της προσωπικής και οικογενειακής ζωής των προσφευγόντων, συγκεκριμένα μέσω της παροχής νομικού πλαισίου που να επιτρέπει την αναγνώριση και την προστασία της σχέσης τους, σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο.

Οι προσφεύγοντες, όπως και άλλα ομοφυλόφιλα ζευγάρια, μπορούν εκ του νόμου να ζουν μαζί ως ζευγάρια σε οικογένεια. Όμως, δεν έχουν τρόπο να αναγνωρίσουν νομικά τη σχέση τους. Το εθνικό δίκαιο προβλέπει μόνο μια μορφή οικογενειακής ένωσης – τον γάμο ανάμεσα σε ετερόφυλα ζευγάρια. Χωρίς επίσημη αναγνώριση, τα ομόφυλα ζευγάρια δεν έχουν πρόσβαση σε προγράμματα παροχής στέγασης και οικονομικής στήριξης, δεν μπορούν να επισκεφθούν τον σύντροφό τους στο νοσοκομείο, δεν απολαμβάνουν δικονομικές εγγυήσεις στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (π.χ. το δικαίωμα να μην καταθέτει κανείς εναντίον του συντρόφου του) και δεν έχουν κληρονομικά δικαιώματα εκ του αποβιώσαντος συντρόφου. Η κατάσταση αυτή δημιουργεί μια σύγκρουση ανάμεσα στην κοινωνική πραγματικότητα των προσφευγόντων, οι οποίοι διαβιώνουν αφοσιωμένοι σε σχέση βασισμένη στην αμοιβαία στοργή, και στον νόμο, ο οποίος αποτυγχάνει να προστατεύσει τις πιο κοινές «ανάγκες» που προκύπτουν στο πλαίσιο ενός ομόφυλου ζευγαριού. Η σύγκρουση αυτή επιφέρει σοβαρά καθημερινά προβλήματα στα ζευγάρια ιδίου φύλου.

Το Δικαστήριο σημείωσε τον ισχυρισμό της εναγόμενης κυβέρνησης ότι η πλειοψηφία των Ρώσων δεν εγκρίνει τις ομοφυλόφιλες ενώσεις. Ενώ το κοινό αίσθημα μπορεί να παίζει ρόλο στην κρίση του Δικαστηρίου όταν λαμβάνει υπόψη τους λόγους κοινωνικής ηθικής, υπάρχει εντούτοις σημαντική διαφορά ανάμεσα στην υποχρέωση προς το λαϊκό αίσθημα υπέρ της επέκτασης του πεδίου εφαρμογής των εγγυήσεων της Σύμβασης και σε μια κατάσταση όπου γίνεται επίκληση του λαϊκού αισθήματος προκειμένου να αποκλειστεί η πρόσβαση ενός σημαντικού μέρους του πληθυσμού στο θεμελιώδες δικαίωμα σεβασμού της προσωπικής και οικογενειακής ζωής. Θα ήταν ασυμβίβαστο προς τις θεμελιώδεις αξίες της Σύμβασης, ως ενός οργάνου της ευρωπαϊκής δημόσιας τάξης, εάν η απόλαυση των δικαιωμάτων της Σύμβασης από μια μειονοτική ομάδα εξαρτώταν από την αποδοχή αυτής από την πλειοψηφία [βλ. *Alekseyev κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 4916/07),

απόφαση της 21ης Οκτωβρίου 2010, *Bayen και λοιποί κατά Ρωσίας* (Προσφυγή Νο 67667/06), απόφαση της 20ής Ιουνίου 2017 και *Beizaras και Levickas κατά Λιθουανίας* (Προσφυγή Νο 41288/15), απόφαση της 14ης Ιανουαρίου 2020].

Η αναφορά της κυβέρνησης στο συμφέρον προστασίας των ανηλίκων από την προβολή της ομοφυλοφιλίας βασιζόταν στη διάταξη της εθνικής νομοθεσίας κατά της οποίας άσκησε κριτική το Δικαστήριο στην υπόθεση *Bayen και λοιποί*. Το εν λόγω επιχείρημα δεν έγινε αποδεκτό από το Δικαστήριο, ως μη σχετικό με την παρούσα υπόθεση.

Η προστασία του «παραδοσιακού γάμου», που προβλεπόταν στις τροποποιήσεις του Ρωσικού Συντάγματος το 2020, αποτελεί, καταρχήν, ένα σημαντικό και δικαιολογημένο συμφέρον, που ενδεχομένως να έχει θετικές επιπτώσεις στην ενδυνάμωση των οικογενειακών δεσμών. Το Δικαστήριο, όμως, δεν διακρίνει κινδύνους που ενδέχεται να έχει η επίσημη αναγνώριση των ομόφυλων ενώσεων προς τον παραδοσιακό γάμο, καθώς δεν εμποδίζει τα ομόφυλα ζευγάρια από το να παντρευτούν ή να απολαύσουν τα οφέλη του γάμου.

Ενόψει των ανωτέρω, το Δικαστήριο δεν μπορεί να διακρίνει κάποιο συμφέρον της κοινωνίας προς το οποίο να εξισορροπήσει τα συμφέροντα των προσφευγόντων. Το εναγόμενο κράτος δεν μπόρεσε να δικαιολογήσει την αδυναμία των προσφευγόντων να αναγνωρίσουν επισήμως τις σχέσεις τους. Συνεπώς, δεν επιτεύχθηκε στην παρούσα υπόθεση κάποια δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στα συγκρουόμενα συμφέροντα.

Η εναγόμενη κυβέρνηση απολαμβάνει κάποιο περιθώριο διακριτικής ευχέρειας στην επιλογή του κατάλληλου τύπου επίσημης κατοχύρωσης των ενώσεων ανάμεσα σε ομοφυλόφιλα ζευγάρια, λαμβάνοντας υπόψη το ειδικότερο κοινωνικό και πολιτιστικό πλαίσιο (π.χ. σύμφωνο συμβίωσης, πολιτική ένωση). Στην παρούσα υπόθεση, η εναγόμενη κυβέρνηση υπερέβη το περιθώριο αυτό, καθώς το εθνικό δίκαιο δεν προσέφερε νομικό πλαίσιο προστασίας των σχέσεων των προσφευγόντων ως ομόφυλων ζευγαριών. Η πρόσβαση των προσφευγόντων σε μια επίσημη αναγνώριση του καθεστώτος της σχέσης τους με μια μορφή διαφορετική από εκείνη του γάμου δεν θα συγκρουόταν με την «παραδοσιακή αντίληψη περί γάμου» στη Ρωσία ή με τις απόψεις της πλειοψηφίας, στις οποίες αναφέρθηκε η εναγόμενη κυβέρνηση, καθώς οι απόψεις αυτές είναι αντίθετες μόνο σε γάμους μεταξύ ομόφυλων ζευγαριών και όχι σε άλλες μορφές νομικής αναγνώρισης που ενδεχομένως να προβλέπονται.

Παραβίαση άρθρου 8.

Το Δικαστήριο, ενόψει των πορισμάτων του αναφορικά με το άρθρο 8, κρίνει ότι δεν χρειάζεται να εξετάσει την ουσία των καταγγελιών κατά το άρθρο 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της Σύμβασης.

Άρθρο 41: η διαπίστωση παραβίασης από το Δικαστήριο αποτελεί επαρκή αποζημίωση της ηθικής βλάβης.

► Άρθρο 10 – Ελευθερία έκφρασης

Υπόθεση *Melike* κατά Τουρκίας (Προσφυγή Νο 35786/19), απόφαση της 15ης Ιουνίου 2021

απόλυση εργαζομένου στη δημόσια εκπαίδευση – «μου αρέσει» σε διάφορες αναρτήσεις στο Facebook

Η προσφεύγουσα, συμβασιούχος καθαρίστρια που απασχολούνταν κατά την επίμαχη περίοδο από το Υπουργείο Παιδείας, απολύθηκε χωρίς δικαίωμα αποζημίωσης επειδή επέλεξε το κουμπί «μου αρέσει» κάτω από διάφορες αναρτήσεις τρίτων στο Facebook.

Παρόλο που ο εργοδότης της ήταν δημόσιο όργανο, η προσφεύγουσα δεν είχε την ιδιότητα του δημοσίου υπαλλήλου αλλά αυτή του μονίμου υπαλλήλου. Ως εκ τούτου, υπόκειντο όχι στην ειδική νομοθεσία για τους δημοσίου υπαλλήλους, αλλά στο γενικό νομικό εργατικό καθεστώς. Έτσι, η προσφεύγουσα απολύθηκε κατ'εφαρμογή μιας απόφασης πειθαρχικού οργάνου που είχε συσταθεί σύμφωνα με τους κανόνες που προβλέπονταν στη συλλογική σύμβαση εργασίας που αφορούσε τον χώρο εργασίας της και αμφισβήτησε την απόλυσή της ενώπιον των εργατικών δικαστηρίων.

Η προσφεύγουσα απολύθηκε επειδή επέλεξε το κουμπί «μου αρέσει» κάτω από διάφορες αναρτήσεις τρίτων στο Facebook, τον διαδικτυακό ιστότοπο κοινωνικής δικτύωσης. Η χρήση του «μου αρέσει» στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, τα οποία θεωρούνται ότι προσφέρουν στα άτομα τη δυνατότητα να εκδηλώσουν το ενδιαφέρον τους και την έγκρισή τους αναφορικά με συγκεκριμένο περιεχόμενο, ήταν ως τέτοια ένας συνηθισμένος και δημοφιλής τρόπος άσκησης της ελευθερίας έκφρασης στο διαδίκτυο.

Το Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών έκρινε ότι περιεχόμενο της ανάρτησης που της «άρεσε» δεν καλυπτόταν από την ελευθερία της έκφρασης και ότι ήταν πιθανό να αναταράξει την εργασιακή ειρήνη και ηρεμία, συγκεκριμένα τα σχολεία που υπάγονταν στο Υπουργείο Παιδείας. Ο λόγος ήταν ότι το υλικό της ανάρτησης που σχετιζόταν με τους καθηγητές θα μπορούσε να εκληφθεί ότι τους προσβάλλει και ότι μπορεί να προκαλέσει ανησυχία σε γονείς και μαθητές, ενώ παράλληλα κρίθηκε ότι το περιεχόμενο άλλης ανάρτησης ήταν πολιτικής φύσης. Το Συνταγματικό Δικαστήριο στη συνέχεια απέρριψε τις προσφυγές της προσφεύγουσας, αποφαινόμενο ότι η προσφεύγουσα δεν υποστήριξε με στοιχεία τον ισχυρισμό της ότι η απόλυσή της παραβίασε το δικαίωμά της στην ελευθερία έκφρασης.

Κατά την έκδοση των αποφάσεών τους τα εθνικά δικα-

στήρια δεν φάνηκε να εξέτασαν επαρκώς το περιεχόμενο των επίδικων αναρτήσεων ή το πλαίσιο στο οποίο έγιναν. Το επίμαχο περιεχόμενο αποτελούνταν από σφοδρή κριτική υποτιθέμενων καταπιεστικών πρακτικών των αρχών, καλέσματα και παρότρυνση για διαδήλωση σε ένδειξη διαμαρτυρίας ενάντια σε αυτές τις πρακτικές, εκφράσεις αγανάκτησης για τη δολοφονία του προέδρου ενός δικηγορικού συλλόγου, καταγγελίες σχετικά με την υποτιθέμενη κακοποίηση μαθητών σε ιδρύματα ελεγχόμενα από τις αρχές και μια αιχμηρή αντίδραση σε μια δήλωση, εκλαμβανομένη ως σεξιστική, που έκανε μια γνωστή θρησκευτική προσωπικότητα.

Η προσφεύγουσα δεν ήταν δημόσιος υπάλληλος με έναν ιδιαίτερο δεσμό εμπιστοσύνης και πίστης προς τους ιεραρχικά προϊσταμένους της, αλλά μια συμβασιούχος υπάλληλος που υπόκειντο στις διατάξεις του εργατικού δικαίου. Το καθήκον πίστης, εχεμύθειας και διακριτικότητας που οφείλουν οι υπάλληλοι ιδιωτικού δικαίου προς τον εργοδότη τους δεν μπορεί να είναι τόσο ισχυρό όσο το καθήκον πίστης και εχεμύθειας που απαιτείται από τα μέλη του δημοσίου τομέα.

Τα εθνικά δικαστήρια απέτυχαν παντελώς να εξετάσουν τον πιθανό αντίκτυπο της συμπεριφοράς προς την προσφεύγουσα, παρόλο που ήταν σημαντικό για την αξιολόγηση της πιθανής επίδρασης μιας διαδικτυακής ανάρτησης να καθοριστεί το πεδίο εφαρμογής της και η δημόσια εμβέλειά της.

Υπό αυτήν την έννοια, η προσφεύγουσα δεν ήταν αυτή που συνέταξε και ανήρτησε το επίμαχο περιεχόμενο στο εν λόγω μέσο κοινωνικής δικτύωσης. Η ενέργειά της ήταν μόνο η επιλογή «μου αρέσει» που βρισκόταν κάτω από την ανάρτηση. Η επιλογή της προσθήκης του χαρακτηρισμού «μου αρέσει» στο περιεχόμενο μιας ανάρτησης δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει την ίδια βαρύτητα με μια ανάρτηση στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, καθώς η επιλογή «μου αρέσει» απλώς εκφράζει μια συμπάθεια προς το αναρτηθέν περιεχόμενο και όχι μια ενεργή επιθυμία διάδοσής του. Επίσης, οι αρχές δεν υποστήριξαν ότι στην επίμαχη ανάρτηση είχε πρόσβαση στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης μεγάλος αριθμός ατόμων. Κάποιες από τις σχετικές αναρτήσεις είχαν λάβει μόνο περίπου δώδεκα «μου αρέσει» και λίγα σχόλια. Επίσης, δεδομένης της θέσης εργασίας της, η προσφεύγουσα δεν ήταν ιδιαίτερα γνωστή, ενώ είχε περιορισμένη αντιπροσωπευτική δύναμη στον χώρο εργασίας της και οι δραστηριότητές της στο Facebook δεν είχαν μεγάλο αντίκτυπο σε μαθητές, γονείς, καθηγητές και σε άλλους εργαζομένους. Περαιτέρω, οι εθνικές αρχές δεν απέδειξαν με τις αποφάσεις τους εάν μαθητές, γονείς, καθηγητές ή άλλοι εργαζόμενοι είχαν πρόσβαση στον λογαριασμό που τηρούσε η προσφεύγουσα στο Facebook ή στα επίμαχα «μου αρέσει», με βάση τις παραμέτρους, τις διασυνδέσεις και τον βαθμό δημοφιλίας του λογαριασμού που τηρούσε η προσφεύ-

γουσα στο Facebook.

Σε κάθε περίπτωση, οι εθνικές αρχές δεν διευκρίνισαν εάν, κατά την περίοδο ανάμεσα στη δημοσίευση του επίμαχου περιεχομένου και στην έναρξη των πειθαρχικών διαδικασιών, οι οποίες είχαν διάρκεια έξι με εννέα μήνες, τα «μου αρέσει» που εξέφρασε η προσφεύγουσα σχετικά με το επίμαχο περιεχόμενο είχαν γίνει αντιληπτά ή είχαν εκφραστεί αντιρρήσεις γι' αυτά από μαθητές, γονείς, καθηγητές και άλλους εργαζομένους στον χώρο εργασίας της και εάν αυτά τα «μου αρέσει» είχαν προκαλέσει τέτοια περιστατικά που έθεταν σε κίνδυνο την τάξη και την ειρήνη στον εργασιακό της χώρο.

Συνεπώς, η πειθαρχική επιτροπή και τα εθνικά δικαστήρια δεν έλαβαν υπόψη τους όλα τα σχετικά περιστατικά και τους σχετικούς παράγοντες των περιστάσεων της παρούσας υπόθεσης, όταν αποφαινόταν ότι οι επίμαχες ενέργειες της προσφεύγουσας ήταν ικανές για να διαταραχθεί η ειρήνη και η ηρεμία στον εργασιακό της χώρο. Ειδικότερα, δεν είχαν επιδιώξει να αξιολογήσουν κατά πόσον αυτά τα σχόλια «μου αρέσει» είχαν τη δυνατότητα να προκαλέσουν αρνητική αντίδραση στον εργασιακό χώρο της προσφεύγουσας, έχοντας υπόψη το περιεχόμενο με το οποίο σχετίζονταν, το επαγγελματικό και κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ετέθησαν, το πιθανό εύρος και τον αντίκτυπο τους. Επομένως, δεν κρίνονται ως σχετικοί και επαρκείς οι λόγοι που επικαλέστηκαν οι αρχές για να δικαιολογήσουν την απόλυση της προσφεύγουσας.

Τέλος, η πειθαρχική επιτροπή κατά την απόφασή της, η οποία επικυρώθηκε και από τα εθνικά δικαστήρια, επέβαλε την ανώτατη πειθαρχική ποινή που προβλεπόταν από τη συλλογική σύμβαση εργασίας, την άμεση καταγγελία της σύμβασης εργασίας χωρίς δυνατότητα αποζημίωσης. Αναμφίβολα, επρόκειτο για μια εξαιρετικά αυστηρή κύρωση, λαμβάνοντας υπόψη ειδικότερα την αρχαιότητα της προσφεύγουσας στην εργασία της και την ηλικία της.

Επομένως, δεν υπήρχε αναλογικότητα ανάμεσα στην παρέμβαση στο δικαίωμα της ελευθερίας έκφρασης της προσφεύγουσας και στον επιδιωκόμενο θεμιτό σκοπό.

Παραβίαση άρθρου 10.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε το ποσό των 2.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής βλάβης, ενώ απέρριψε το αίτημα αποζημίωσης της θετικής ζημίας.

► Άρθρο 11 – Ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι

Υπόθεση Σύλλογος ACCERT και λοιποί κατά Ρουμανίας (Προσφυγή Νο 19237/16), απόφαση της 1ης Ιουνίου 2021

Εκδήλωση LGBT – ομοφοβικά κίνητρα αντίθετων διαδηλώσεων – αποτελεσματική έρευνα

Οι προσφεύγοντες είναι μια οργάνωση («πρώτη προσφεύγουσα») που προωθεί τα συμφέροντα λεσβίων, ομοφυλόφιλων, αμφιφυλόφιλων και τρανσεξουαλικών ατόμων (ΛΟΑΤ) στη Ρουμανία και πέντε άλλα πρόσωπα. Στις 20 Φεβρουαρίου 2013, η πρώτη προσφεύγουσα οργάνωση στον χώρο ενός δημόσιου μουσείου την προβολή μιας ταινίας που απεικόνιζε μια οικογένεια που απαρτιζόταν από άτομα του ίδιου φύλου, όπου και συμμετείχαν, μεταξύ άλλων, και οι άλλοι προσφεύγοντες. Η εκδήλωση διακόπηκε από μια ομάδα 50 ατόμων που εισήλθαν στον χώρο φωνάζοντας ομοφοβικά συνθήματα, προσβάλλοντας και απειλώντας τους παρευρισκόμενους. Κάποιοι από τους εισβολείς επέδειξαν φασιστικά και ξενοφοβικά σύμβολα και κράδαιναν τη σημαία ενός πρώην ακροδεξιού κόμματος της Ρουμανίας, το οποίο είχε διαλυθεί με δικαστική απόφαση για προώθηση φασιστικής προπαγάνδας. Η εκδήλωση δεν μπόρεσε να συνεχιστεί, ενώ προγραμματίστηκε να λάβει χώρα σε μεταγενέστερη ημερομηνία. Η έρευνα των καταγγελιών των προσφευγόντων για υποκίνηση σε διακρίσεις, κατάχρηση εξουσίας με περιορισμό δικαιωμάτων και χρήση φασιστικών, ρατσιστικών ή ξενοφοβικών συμβόλων δημοσίως παύθηκε από τον εισαγγελέα, ενώ απορρίφθηκαν οι σχετικές προσφυγές.

Το Δικαστήριο εξέτασε την προσφυγή αναφορικά με τα προσφεύγοντα άτομα, ενώ έκρινε ότι η πρώτη προσφεύγουσα οργάνωση δεν είχε την ιδιότητα του θύματος. Αποφάνθηκε ότι οι προσφεύγοντες υπέστησαν διάκριση εξαιτίας του σεξουαλικού τους προσανατολισμού, δεδομένου ότι οι αρχές δεν εξασφάλισαν επαρκή προστασία της αξιοπρέπειάς τους (και ευρύτερα της ιδιωτικής τους ζωής) και δεν ερεύνησαν αποτελεσματικά την πραγματική φύση της ομοφοβικής κακοποίησης που υπέστησαν.

Ειδικότερα:

(α) Το Δικαστήριο εξέτασε την υποχρέωση προστασίας που έπρεπε να διασφαλίσουν οι αρχές. Στον χώρο της εκδήλωσης υπήρχε επαρκής αριθμός αστυνομικών από την έναρξη των περιστατικών, καθώς η πρώτη προσφεύγουσα είχε ειδοποιήσει την αστυνομία για ενδεχόμενες αντιδράσεις προς τη διεξαγωγή της εκδήλωσης. Σε κανένα σημείο οι αστυνομικοί δεν εξουδετερώθηκαν από τους εισβολείς. Ούτε επίσης προβλήθηκε ο ισχυρισμός ότι βρέθηκαν απροετοίμαστοι και άρα χωρίς τη δυνατότητα παρέμβασης. Ωστόσο, δεν αναχαίτισαν τους αντι-διαδηλωτές, αλλά παρέμειναν εκτός της αίθουσας που έλαβαν χώρα τα περιστατικά και απέφυγαν σε μεγάλο βαθμό να αποκλιμακώσουν την κατάσταση και να προστατεύσουν τους προσφεύγοντες από τον εκφοβισμό και τις προσβολές. Αυτό συνέβη παρά το γεγονός ότι γνώριζαν τις απόψεις των εισβολέων και αφού είχαν ακούσει τις βωμολοχίες που εξαπέλυσαν. Αυτό υποδηλώνει ακόμη κάποια προκατάληψη κατά των ομοφυλόφιλων, η οποία είχε επίσης διαποτίσει τις μεταγενέστερες εκθέσεις τους σχετικά με τα περιστατικά, όπου δεν γινόταν καμία αναφορά στις

ομοφοβικές προσβολές προς τους προσφεύγοντες και τα περιστατικά περιγράφονταν με όρους που παρέβλεπαν κάθε τέτοια εκδήλωση ομοφοβίας. Ως εκ τούτου, οι αρχές δεν εκτίμησαν ορθώς τον κίνδυνο που διέτρεχαν οι προσφεύγοντες στα χέρια των εισβολέων και δεν ανταποκρίθηκαν επαρκώς για να προστατεύσουν την αξιοπρέπειά τους από ομοφοβικές επιθέσεις τρίτων.

(β) Στη συνέχεια, το Δικαστήριο εξέτασε εάν οι αρχές εκπλήρωσαν την υποχρέωση έρευνας και έλαβε υπόψη του τα ακόλουθα στοιχεία:

- Οι προσφεύγοντες υπέβαλαν μήνυση εντός δύο εβδομάδων από τότε που έλαβαν χώρα τα περιστατικά, όπου συμπεριλαμβανόταν λεπτομερής περιγραφή των πραγματικών περιστατικών και όλα τα διαθέσιμα αποδεικτικά στοιχεία καθώς και οι εκθέσεις των αστυνομικών και το οπτικό υλικό από την εκδήλωση. Το γραφείο της εισαγγελλίας διέθετε επίσης τα ονόματα κάποιων από τους συμμετέχοντες και από τους εισβολείς. Ως εκ τούτου, τουλάχιστον το αρχικό στάδιο της έρευνας θα έπρεπε να είναι εύκολο. Όμως, δεν ελήφθησαν σημαντικά μέτρα για περισσότερο από έναν χρόνο και η γενικότερη έρευνα διήρκεσε για περισσότερο από τέσσερα έτη και οκτώ μήνες.

- Δεν έγινε καμία έρευνα σχετικά με τους εισβολείς, αν και η μήνυση έγινε και εις βάρος τους, και σε κανέναν απ' αυτούς δεν ασκήθηκε επισήμως ποινική δίωξη παρά τις ενστάσεις των προσφευγόντων. Όσοι είχαν αναγνωριστεί από την αστυνομία το βράδυ των περιστατικών κατέθεσαν ως μάρτυρες τέσσερα χρόνια μετά.

- Οι αρχές έκριναν ότι οι καταγγελλόμενες απειλές και τα σχόλια δεν ξεπέρασαν το απαιτούμενο από την κείμενη νομοθεσία όριο ώστε να στοιχειοθετηθεί ποινικό αδίκημα. Το Δικαστήριο επανέλαβε, όμως, ότι αν και δεν θα έπρεπε κάθε έκφραση ρητορικής μίσους, ως τέτοια, να επισύρει ποινικές δίωξεις και κυρώσεις, εντούτοις σχόλια που ισοδυναμούν με ρητορική μίσους και παρότρυνση σε βία και ως εκ τούτου, όπως φαίνεται, είναι προφανώς παράνομα, θα πρέπει, καταρχήν, να υποχρεώσουν τα κράτη να λάβουν μέτρα. Ομοίως, η παρότρυνση σε μίσος δεν ισοδυναμεί με έκκληση για πράξεις βίας ή άλλες εγκληματικές πράξεις. Οι επιθέσεις εναντίον ατόμων με προσβολές, χλευασμό ή συκοφαντία συγκεκριμένων ομάδων του πληθυσμού θα μπορούσαν να επαρκούν για τις αρχές ώστε να επιδιώκουν την καταπολέμηση της ρατσιστικής έκφρασης υπό τη μορφή της άσκησης της ελευθερίας της έκφρασης με τρόπο ανεύθυνο.

- Οι καταγγελίες των προσφευγόντων σχετικά με την ομοφοβική φύση των επιθέσεων δεν ερευνήθηκαν επαρκώς. Η έρευνα για την καταγγελλόμενη εμφάνιση φασιστικών συμβόλων άρχισε μετά από την πάροδο δύο ετών από το περιστατικό, ενώ δεν έγινε αναφορά, στις αποφάσεις των διωκτικών αρχών, για τα ομοφοβικά αίτια των ενεργειών που διαπράχθηκαν.

- Η γλώσσα που χρησιμοποιούνταν συνεχώς από τις αρχές στις εκθέσεις τους σχετικά με το περιστατικό και όλους τους εμπλεκόμενους δεν ήταν ουδέτερη ή τυχαία και υποδήλωνε προκατάληψη προς τους προσφεύγοντες. Αυτό μπορεί να θεωρηθεί ως υπόνοια ότι οι αρχές «έκαναν τα στραβά μάτια» προς τις ομοφοβικές αποχρώσεις των πράξεων που διαπράχθηκαν, με αποτέλεσμα να τίθεται σε κίνδυνο η ακρίβεια και η αποτελεσματικότητα του συνόλου των εθνικών διαδικασιών.

- Δεν δόθηκε βαρύτητα στο γεγονός ότι η οργάνωση που φαινόταν να βρίσκεται πίσω από τις επιθέσεις ήταν αντίθετη προς τις ομοφυλοφιλικές σχέσεις ή ότι οι επίμαχες ομοφοβικές βωμολοχίες εκφράστηκαν εναντίον των προσφευγόντων.

Το Δικαστήριο τόνισε την απόλυτη ανάγκη διεξαγωγής μιας ουσιαστικής έρευνας σχετικά με την πιθανότητα να κρύβονται πίσω από τη βία κίνητρα διάκρισης, δεδομένου του εχθρικού κλίματος προς την κοινότητα ΛΟΑΤ στο εναγόμενο κράτος και ενόψει του γεγονότος ότι υπήρχαν αποδείξεις για ομοφοβικές προσβολές που εκφράστηκαν από τους εισβολείς κατά τη διάρκεια του περιστατικού. Ελλείψει μιας τέτοιας έρευνας, τα εγκλήματα υποκινούμενα από προκαταλήψεις μοιραία θα αντιμετωπίζονται με όμοιο τρόπο με περιπτώσεις χωρίς τέτοιες αποχρώσεις και η συνεπαγόμενη αδιαφορία θα ισοδυναμεί με επίσημη συναίνεση ή ακόμη και συγκατάθεση προς τα εγκλήματα μίσους.

Συμπερασματικά, οι αρχές απέτυχαν να ανταποκριθούν στη θετική υποχρέωσή τους για διεξαγωγή μιας αποτελεσματικής έρευνας στο κατά πόσον η λεκτική βία προς τους προσφεύγοντες αποτελούσε ποινικό αδίκημα υποκινούμενο από ομοφοβία. Με τον τρόπο αυτό, οι αρχές έδειξαν τη δική τους προκατάληψη προς τα μέλη της ΛΟΑΤ κοινότητας.

Παραβίαση άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8.

Το Δικαστήριο, εξετάζοντας την προσφυγή υπό το πρίσμα του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 11, έκρινε ότι οι εθνικές αρχές απέτυχαν να διασφαλίσουν την ειρηνική διεξαγωγή της εκδήλωσης που έλαβε χώρα στις 20 Φεβρουαρίου 2013, με το να περιορίσουν επαρκώς τους ομοφοβικούς αντι-διαδηλωτές. Ως εκ τούτου, δεν τήρησαν τη θετική τους υποχρέωση να διασφαλίσουν, με κάθε δυνατό τρόπο, τον σεβασμό του δικαιώματος του συνέρχεσθαι των προσφευγόντων. Το Δικαστήριο κατέληξε σε αυτό το συμπέρασμα βασιζόμενο κυρίως στα πορίσματα που εξέδωσε σύμφωνα με το άρθρο 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8, αποφαινόμενο ότι ήταν επίσης συναφή με την εξέταση αυτής της καταγγελίας που αφορούσε όλους τους προσφεύγοντες. Στο συμπέρασμα αυτό κατέληξε παρά την απόφαση της πρώτης προσφεύγουσας να διακόψει την προβολή και να την επαναπρογραμματίσει, καθώς το δικαίωμα της ελευθερίας του συνέρχεσθαι συμπε-

ριλαμβάνει το δικαίωμα επιλογής της ώρας, του μέρους και των πρακτικών συνθηκών μιας συγκέντρωσης, υπό τους περιορισμούς που τίθενται με την παρ. 2 του άρθρου 11 της Σύμβασης.

Παραβίαση άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 11.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε στην προσφεύγουσα οργάνωση το ποσό των 7.500 ευρώ και σε κάθε προσφεύγοντα το ποσό των 9.750 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής βλάβης που υπέστησαν.

► Άρθρο 14 – Απαγόρευση των διακρίσεων

Υπόθεση Gruba και λοιποί κατά Ρωσίας (Προσφυγές Νος 66180/09, 30771/11 50089/11 και 22165/12), απόφαση της 6ης Ιουλίου 2021

▮ προϋπόθεση γονικής άδειας ανατροφής τέκνου ανδρών αστυνομικών

Σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία, οι άνδρες και οι γυναίκες αστυνομικοί δικαιούνται τρία έτη γονικής άδειας ανατροφής τέκνου. Όμως, για τους άνδρες αστυνομικούς το δικαίωμα αυτό προϋποθέτει να μην έχει λάβει γονική άδεια ανατροφής τέκνου η μητέρα των παιδιών. Οι προσφεύγοντες αστυνομικοί δεν δικαιούνται γονική άδεια ανατροφής τέκνου, καθώς δεν πληρούνταν η εν λόγω προϋπόθεση και προσέφυγαν, χωρίς επιτυχία, ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων. Επίσης, έχασαν τη δουλειά τους τρεις από αυτούς λόγω συστηματικών απουσιών και ο ένας για λόγους υγείας.

Στην υπόθεση *Konstantin Markin κατά Ρωσίας* [(Προσφυγή Νο 30078/06), απόφαση της 22ας Μαρτίου 2012 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης], το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 14, σε συνδυασμό με το άρθρο 8, εφαρμόζεται σε υποθέσεις γονικής άδειας ανατροφής τέκνου και έτσι εάν ένα κράτος αποφασίσει να καταρτίσει ένα σχέδιο γονικής άδειας ανατροφής τέκνου θα πρέπει να το κάνει με τρόπο συμβατό προς το άρθρο 14. Στην προαναφερόμενη υπόθεση, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι άνδρες βρίσκονται σε ανάλογη κατάσταση με τις γυναίκες αναφορικά με το ζήτημα της γονικής άδειας ανατροφής τέκνου (σε αντίθεση με την άδεια εγκυμοσύνης) και των γονικών επιδομάτων. Συνεπώς, για τους σκοπούς της γονικής άδειας ανατροφής τέκνου, οι προσφεύγοντες αστυνομικοί βρίσκονται σε ανάλογη κατάσταση με τις γυναίκες αστυνομικούς. Παρόλο που, σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία, οι άνδρες αστυνομικοί, σε αντίθεση με τους στρατιωτικούς που αποκλείονταν εντελώς από το δικαίωμα λήψης της άδειας αυτής, δικαιούνται να αιτηθούν άδειας ανατροφής τέκνου για τρία χρόνια, το δικαίωμα αυτό τελεί υπό την προϋπόθεση ότι η μητέρα των παιδιών δεν έχει λάβει όμοια άδεια. Με τον τρόπο αυτό, αντιμετωπίζονται διαφορετικά από τις γυναίκες αστυνομικούς, οι οποίες δικαιούνται την άδεια αυτή δίχως προϋποθέσεις. Συνεπώς, θα πρέπει

να διαπιστωθεί εάν υπάρχει μια αντικειμενική και εύλογη αιτιολογία γι' αυτήν τη διαφοροποίηση. Βάσει αυτού, το Δικαστήριο εξέτασε τα επιχειρήματα που παρείχε το Ρωσικό Συνταγματικό Δικαστήριο και η εναγόμενη κυβέρνηση για να αιτιολογήσει την εν λόγω διαφοροποίηση. Ειδικότερα, και αναφερόμενο, μεταξύ άλλων, στα πορίσματα του στην υπόθεση *Konstantin Markin*, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ως εξής:

- Τα στερεότυπα σχετικά με το φύλο, όπως η αντίληψη ότι οι γυναίκες προορίζονται, καταρχήν, για την ανατροφή των παιδιών και οι άνδρες για να κερδίζουν χρήματα για τη διαβίωση της οικογένειας, δεν μπορούν να θεωρηθούν ότι αποτελούν επαρκή αιτιολογία για τη διαφοροποίηση στη μεταχείριση των ανδρών και των γυναικών αναφορικά με το δικαίωμα λήψης γονικής άδειας ανατροφής τέκνου. Η διαπίστωση αυτή, εκτός από τους άνδρες αστυνομικούς, έχει εξίσου εφαρμογή και ως προς τους άνδρες στρατιωτικούς.

- Το γεγονός ότι οι προσφεύγοντες υπέγραψαν σύμβαση εργασίας ως αστυνομικοί δεν μπορεί να αποτελεί παραίτηση του δικαιώματος να μην τυγχάνουν διακριτικής μεταχείρισης. Ενόψει της θεμελιώδους σημασίας της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω φύλου, δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή η παραίτηση από το δικαίωμα μη διάκρισης λόγω φύλου, καθώς αυτό θα ήταν αντίθετο προς το δημόσιο συμφέρον.

- Παρόλο που η διατήρηση της επιχειρησιακής αποτελεσματικότητας της αστυνομίας αποτελεί έναν θεμιτό σκοπό που ενδεχομένως να δικαιολογεί την επιβολή κάποιων περιορισμών στα δικαιώματα του προσωπικού της αστυνομίας, εντούτοις δεν μπορεί να δικαιολογήσει μια διαφοροποίηση της μεταχείρισης ανάμεσα στο ανδρικό και το γυναικείο προσωπικό. Ειδικότερα, το Δικαστήριο δεν πείστηκε ότι ο αποκλεισμός από το δικαίωμα λήψης γονικής άδειας ανατροφής τέκνου στην παρούσα υπόθεση θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι βασίζεται σε μια εγγενη απαίτηση σχετιζόμενη με την αστυνομική υπηρεσία. Καταρχάς, ο περιορισμός αφορούσε μόνο τους άνδρες αστυνομικούς και όχι τις γυναίκες που δικαιούνταν χωρίς προϋποθέσεις την εν λόγω γονική άδεια. Δεύτερον, το δικαίωμα λήψης γονικής άδειας ανατροφής τέκνου εξαρτώνταν από το φύλο του προσωπικού της αστυνομίας και όχι από τη θέση τους στην αστυνομία, τη δυνατότητα εύρεσης αντικαταστάτη στη θέση ή από κάποια άλλη προϋπόθεση σχετική με την επιχειρησιακή αποτελεσματικότητα της αστυνομίας. Τρίτον, δεν υπήρχαν περιορισμοί λόγω φύλου για την πλήρωση των αντίστοιχων με αυτή των προσφευγόντων θέσεων. Όμως, οι γυναίκες αστυνομικοί σε αντίστοιχες θέσεις δικαιούνταν χωρίς προϋποθέσεις τη χορήγηση γονικής άδειας ανατροφής τέκνου για τρία έτη. Τέταρτον, και πιο σημαντικό, οι εθνικές αρχές δεν επικαλέστηκαν στις αποφάσεις τους, με τις οποίες απέρριψαν τη χορήγηση άδειας ανατροφής τέκνου στους προσφεύγοντες, λόγους για τους οποίους η προσωρινή απουσία

εξατίας λήψης άδειας ανατροφής τέκνου θα υπονόμει την επιχειρησιακή αποτελεσματικότητα της αστυνομίας. Οι συνθήκες της παρούσας υπόθεσης αναδεικνύουν τις δυσκολίες που ενδεχομένως αντιμετωπίζει ένας άνδρας αστυνομικός ακόμη και σε περιπτώσεις όπου η συγκεκριμένη οικογενειακή του κατάσταση απαιτεί απ' αυτόν να αναλάβει τον ρόλο του κύριου φροντιστή του παιδιού του, ενώ φαίνεται να ερμηνεύεται αυστηρά η εξαίρεση του κανόνα ότι οι άνδρες αστυνομικοί δεν δικαιούνται γονικής άδειας ανατροφής τέκνου. Πιο συγκεκριμένα, δύο από τους προσφεύγοντες δεν δικαιούντο γονικής άδειας ανατροφής τέκνου παρόλο που οι σύζυγοί τους δεν ήταν σε θέση, για λόγους υγείας, να φροντίσουν επαρκώς τα παιδιά τους. Συνεπώς, οι αρχές δεν εξισορρόπησαν το θεμιτό ενδιαφέρον για τη διασφάλιση, αφενός, της επιχειρησιακής αποτελεσματικότητας της αστυνομίας και, αφετέρου, των δικαιωμάτων των προσφευγόντων να μην υφίστανται διακρίσεις λόγω φύλου, αναφορικά με το δικαίωμα λήψης γονικής άδειας ανατροφής τέκνου.

Ενόψει των ανωτέρω, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως εύλογη και αντικειμενικά αιτιολογημένη η διαφοροποίηση στη μεταχείριση των ανδρών και γυναικών αστυνομικών, αναφορικά με το δικαίωμα λήψης γονικής άδειας ανατροφής τέκνου. Δεν υπήρχε εύλογη σχέση αναλογικότητας ανάμεσα στον θεμιτό σκοπό της διατήρησης της επιχειρησιακής αποτελεσματικότητας της αστυνομίας και της καταγγελλόμενης διαφοροποίησης στη μεταχείριση. Συνεπώς, οι προσφεύγοντες υπέστησαν διάκριση λόγω φύλου.

Παραβίαση άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8.

Το Δικαστήριο επίσης διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης στην υπ' αριθμ. 22165/12 προσφυγή, καθώς έκρινε ότι παραβιάστηκε η αρχή της ισότητας των όπλων.

Άρθρο 41: στην υπ' αριθμ. 50089/11 προσφυγή το Δικαστήριο επιδίκασε το ποσό των 1.196 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής βλάβης, ενώ απέρριψε το σχετικό αίτημα των λοιπών προσφευγόντων. Αναφορικά με την αποζημίωση της θετικής ζημίας, το Δικαστήριο επιδίκασε το ποσό των 7.550 ευρώ σε κάθε προσφεύγοντα των υπ' αριθμ. 66180/09 και 50089/11 προσφυγών, το ποσό των 1.000 ευρώ στον προσφεύγοντα της υπ' αριθμ. 30771/11 προσφυγής και το ποσό των 5.500 ευρώ στον προσφεύγοντα της υπ' αριθμ. 22165/12 προσφυγής.

► Άρθρο 2 Τετάρτου Πρωτοκόλλου – Ελευθερία μετακίνησης

Υπόθεση *Magdić* κατά Κροατίας (Προσφυγή Νο 17578/20), η υπόθεση κοινοποιήθηκε στην εναγόμενη κυβέρνηση τον Μάιο του 2021

καθολική απαγόρευση κυκλοφορίας (*lockdown*) – πανδημία COVID-19

Η προσφυγή αφορά σε μέτρα που έλαβαν οι κροατικές αρχές στο πλαίσιο αποτροπής της εξάπλωσης του ιού COVID-19. Συγκεκριμένα, η αρμόδια αρχή εξέδωσε τις εξής αποφάσεις: απαγόρευση εξόδου από την οικία εκτός εξαιρετικών περιπτώσεων και με βεβαίωση αυτών, απαγόρευση δημοσίων συναθροίσεων πέραν των πέντε ατόμων, αναστολή θρησκευτικών συγκεντρώσεων. Ο προσφεύγων ισχυρίζεται ότι τα επίμαχα μέτρα παραβίασαν

το δικαίωμά του στην ελευθερία θρησκείας, συνάθροισης και μετακίνησης.

Η προσφυγή, που θα εξεταστεί υπό το πρίσμα των άρθρων 9 και 11 της Σύμβασης και του άρθρου 2 του Τετάρτου Πρωτοκόλλου της Σύμβασης, κοινοποιήθηκε στην εναγόμενη κυβέρνηση, ώστε να υποβάλει τις έγγραφες παρατηρήσεις της.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

► **Η δίκαιη ισορροπία και οι θετικές υποχρεώσεις ως ερμηνευτικά εργαλεία για την αναγνώριση ενώσεων ομόφυλων ζευγαριών**

Το ΕΔΔΑ καταδίκασε τη Ρωσική Ομοσπονδία, αποφαινόμενο ότι η έλλειψη οποιασδήποτε δυνατότητας επίσημης αναγνώρισης και καταχώρισης της ένωσης μεταξύ ομόφυλων ζευγαριών παραβιάζει το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ

άρθρο 8 ΕΣΔΑ – ιδιωτική και οικογενειακή ζωή – θετικές υποχρεώσεις – έλλειψη οποιασδήποτε ευκαιρίας για επίσημη αναγνώριση σχέσεων ατόμων του ίδιου φύλου, μη επίτευξη δίκαιης ισορροπίας μεταξύ των διακυβευόμενων αντιτιθέμενων συμφερόντων – έλλειψη νομικής αναγνώρισης που οδηγεί σε σοβαρά καθημερινά εμπόδια για τα ομόφυλα ζευγάρια – μη ύπαρξη κυρίαρχου συμφέροντος της κοινότητας – ευρύ περιθώριο εκτίμησης των κρατών κατά την επιλογή της μορφής καταχώρισης των ενώσεων ομόφυλων – υπέρβαση του περιθωρίου εκτίμησης στην παρούσα περίπτωση

ΕΔΔΑ, Προσφυγές Νος 40792/10, 30538/14 και 43439/14, Υπόθεση Fedotova και λοιποί κατά Ρωσία, απόφαση της 13ης Ιουλίου 2021

Οι προσφεύγοντες, Irina Fedotova, Irina Shipitko, Dmitriy Chunosov, Yaroslav Yevtushenko, Ilmira Shaykhrzno-na και Yelena Yakovleva, είναι Ρώσοι πολίτες οι οποίοι γεννήθηκαν μεταξύ των ετών 1977 και 1994. Ζουν σε διάφορα μέρη της Ρωσικής Ομοσπονδίας, του Λουξεμβούργου και της Γερμανίας. Είναι τρία ομόφυλα ζευγάρια.

Σε διαφορετικές ημερομηνίες, οι προσφεύγοντες κοινοποίησαν την πρόθεσή τους να παντρευτούν στα αρμόδια τοπικά ληξιαρχεία τους στην Ρωσία. Οι αιτήσεις τους απορρίφθηκαν και οι προσφεύγοντες προσέβαλαν δικαστικά τις αποφάσεις αυτές.

Η κα Fedotova και η κα Shipitko υποστήριξαν ενώπιον του Περιφερειακού Δικαστηρίου Tverskoy της Μόσχας ότι η άρνηση αποδοχής της αναγγελίας του γάμου τους παραβίασε τα δικαιώματά τους σύμφωνα με το Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (εφεξής: «ΕΣΔΑ»).

Η προσφυγή τους απορρίφθηκε γιατί, μεταξύ άλλων, το δικαστήριο έκρινε ότι ο γάμος έπρεπε να έχει την «εθελοντική συναίνεση άνδρα και γυναίκας» και ούτε το Σύνταγμα ούτε το διεθνές δίκαιο επέβαλε οποιοσδήποτε υποχρεώσεις όσον αφορά τους γάμους ομόφυλων ζευγαριών. Η απόφαση αυτή επικυρώθηκε κατόπιν προσφυγής.

Ο κ. Chunosov και ο κ. Yevtushenko προέβαλαν παρόμοια επιχειρήματα ενώπιον του Δημοτικού Δικαστηρίου του Gryazi της Περιφέρειας Lipetsk. Το δικαστήριο έκρινε ότι το ληξιαρχείο παρανόμως δεν προέβη σε εξέταση της αίτησης, καθώς, σύμφωνα με τη ρωσική νομοθεσία, κάθε αναγγελία πρόθεσης γάμου πρέπει να εξετάζεται εξατομικευμένα. Ωστόσο, έκρινε ότι, σύμφωνα με το Σύνταγμα και τη νομολογία των ρωσικών δικαστηρίων, δεν υφίσταται δικαίωμα γάμου ομοφυλοφίλων ούτε προβλέπεται κάτι τέτοιο από την ΕΣΔΑ. Η απόφαση αυτή επικυρώθηκε κατόπιν έφεσης, ενώ δεν επετράπη στους προσφεύγοντες η άσκηση αναίρεσης.

Η κα Shaykhrzno-na και η κα Yakovleva προέβαλαν παρόμοια επιχειρήματα και ενώπιον του Δημοτικού Δικαστηρίου του Gryazi. Το δικαστήριο διαπίστωσε ότι το ληξιαρχείο είχε εξετάσει την αναγγελία των προσφευγουσών εξατομικευμένα, με το ίδιο σκεπτικό όπως στην υπόθεση των κ. Chunosov και κ. Yevtushenko. Η απόφαση αυτή επικυρώθηκε μετά από έφεση και αναίρεση.

Στη βάση των άρθρων 8 και 14 της ΕΣΔΑ (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής και απαγόρευση των διακρίσεων, αντίστοιχα), οι προσφεύγοντες ανέφεραν ότι υπέστησαν διακρίσεις λόγω του σεξουαλικού τους προσανατολισμού επειδή δεν είχαν μέσα να εξασφαλίσουν νομική βάση για τη σχέση τους, καθώς ήταν αδύνατο να συνάψουν γάμο ή οποιαδήποτε άλλη επίσημη ένωση.

Η αίτηση κατατέθηκε στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (εφεξής: «το Δικαστήριο») στις 20 Ιουλίου 2010. Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η Ρωσία είχε υποχρέωση διασφάλισης του σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής των προσφευγόντων, παρέχοντας ένα νομικό πλαίσιο το οποίο τους επιτρέπει την αναγνώριση και προστασία των σχέσεών τους βάσει του εσωτερικού δικαίου. Η απουσία οποιασδήποτε νομικής δυνατότητας επίσημης αναγνώρισης των σχέσεων ομόφυλων ζευγαριών οδήγησε σε μια σύγκρουση μεταξύ, αφενός, της κοινωνικής πραγματικότητας των προσφευγόντων και, αφετέρου, του δικαίου. Το Δικαστήριο απέρριψε το επιχείρημα της ρωσικής κυβέρνησης σύμφωνα με το οποίο τα συμφέροντα της κοινότητας στο σύνολό τους θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν τη μη παροχή δυνατότητας για ομόφυλα ζευγάρια να εισηγηθούν τις σχέσεις τους. Το Δικαστήριο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, αρνούμενες την πρόσβαση στην επίσημη αναγνώριση της ιδιότητάς τους ως ζευγαριών για τα ομόφυλα ζευγάρια, οι ρωσικές αρχές υπερέβησαν τη διακριτική ευχέρεια και το περιθώριο εκτίμησης που είχαν. Το Δικαστήριο έκρινε ότι η επιλογή της καταλληλότερης μορφής καταχώρισης των

ενώσεων ομοφύλων παραμένει στη διακριτική ευχέρεια του εναγόμενου κράτους.

Παρατηρήσεις

Χρήστος Τσεβάς*

I. Εισαγωγή

Η απόφαση της 13ης Ιουλίου 2021 αφορά στην απουσία δυνατότητας για τους προσφεύγοντες, τρία ομόφυλα ζευγάρια, να καταχωρίσουν επίσημα την ένωσή τους, γεγονός το οποίο ισοδυναμεί με διάκριση εις βάρος τους λόγω του σεξουαλικού τους προσανατολισμού. Μετά την έκδοση της εν λόγω απόφασης, κατατέθηκε αίτημα για παραπομπή της υπόθεσης στο Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης.

Το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη του το εθνικό δίκαιο που περιλαμβάνει την εξέταση α) των άρθρων 15, 17 και 19 περί ισότητας ενώπιον του νόμου και του άρθρου 1 περί θεμελιωδών αρχών του οικογενειακού δικαίου, του άρθρου 12 περί ουσιαστικών προϋποθέσεων του γάμου και του άρθρου 14 περί κωλυμάτων του γάμου στο πλαίσιο του οικογενειακού κώδικα, β) την εθνική πρακτική και την απόφαση 496-Ο του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Ρωσικής Ομοσπονδίας της 16ης Νοεμβρίου 2006.

Εν συντομία, το Δικαστήριο επαναλαμβάνει ότι το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ δεν επιβάλλει ρητά στα κράτη την υποχρέωση να αναγνωρίζουν επίσημα τις ενώσεις ομόφυλων ζευγαριών. Ωστόσο, δέχεται την ανάγκη να επιτευχθεί μια δίκαιη ισορροπία μεταξύ των συγκρουόμενων συμφερόντων των ομόφυλων ζευγαριών και της κοινότητας στο σύνολό της. Εξετάζει εάν υφίσταται η θετική υποχρέωση περί δημιουργίας ενός νομικού πλαισίου το οποίο να εγγυάται την αποτελεσματική απόλαυση των δικαιωμάτων, όπως κατοχυρώνονται στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, ενώ δίνει έμφαση στις επιπτώσεις σε ένα άτομο σε περίπτωση ασυμφωνίας μεταξύ του νόμου και της κοινωνικής πραγματικότητας. Όσον αφορά τα ομόφυλα ζευγάρια, το Δικαστήριο επιβεβαιώνει ότι ήταν εξίσου ικανά με τα ζευγάρια διαφορετικών φύλων να συνάπτουν σχέσεις με την ανάγκη για επίσημη αναγνώριση αυτών και προστασίας τους.

II. Το συγκριτικό δίκαιο και το ήπιο δίκαιο ως σημεία αναφοράς

Το Δικαστήριο, στη βάση της πάγιας ερμηνευτικής τακτικής του, λαμβάνει υπόψη και εντάσσει στο σκεπτικό του στοιχεία ήπιου δικαίου (soft law) του Συμβουλίου της Ευρώπης, αποφάσεις αλλοδαπών δικαστηρίων και πτυχές συγκριτικού δικαίου, τα οποία διευκολύνουν την

περιγραφή του ένδικου ζητήματος στη συγκεκριμένη υπόθεση και επιτρέπουν στο Δικαστήριο να προσεγγίσει το ζήτημα της παραβίασης του δικαιώματος.

Το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη του το Ψήφισμα 2239 (2018) «Ιδιωτική και οικογενειακή ζωή: επίτευξη ισότητας ανεξαρτήτως σεξουαλικού προσανατολισμού» της 10ης Οκτωβρίου 2018 της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης και εντάσσει στην απόφαση σημαντικές συστάσεις και αρχές οι οποίες έχουν διατυπωθεί στο πλαίσιο της δράσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η πέμπτη έκθεση για τη Ρωσία, η οποία υιοθετήθηκε την 4η Δεκεμβρίου 2018 και δημοσιεύθηκε την 5η Μαρτίου 2019, με την οποία η Επιτροπή «*συνιστά στις ρωσικές αρχές να παράσχουν ένα νομικό πλαίσιο που να παρέχει στα ομόφυλα ζευγάρια, χωρίς κανενός είδους διακρίσεις, τη δυνατότητα αναγνώρισης και προστασίας της σχέσης τους προκειμένου να αντιμετωπίσουν τα πρακτικά προβλήματα που σχετίζονται με την κοινωνική πραγματικότητα στην οποία ζουν*» (παρ. 117).

Την 1η Μαρτίου 2021, η Επιτροπή δημοσίευσε το «Θεματικό δελτίο σχετικά με ζητήματα LGB-TI», παρουσιάζοντας τα βασικά κριτήρια σε θέματα σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας φύλου και χαρακτηριστικών φύλου. Στην παρ. 6 αναφέρεται ότι οι αρχές θα πρέπει να παρέχουν ένα νομικό πλαίσιο το οποίο θα επιτρέπει στα ομόφυλα ζευγάρια να αναγνωρίζονται και να προστατεύουν επίσημα και νομικά τη σχέση τους, χωρίς κανενός είδους διακρίσεις, προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα πρακτικά προβλήματα που σχετίζονται με την κοινωνική πραγματικότητα στην οποία ζουν.

Ακολούθως, με την παραπομπή στην παρ. 29 της απόφασης, το Δικαστήριο υπογραμμίζει τη σημασία του συγκριτικού δικαίου για την αναγνώριση και εφαρμογή των γάμων ομόφυλων ζευγαριών σε 16 από τα Συμβαλλόμενα Κράτη στην ΕΣΔΑ και σε 14 επιπλέον κράτη τα οποία αναγνωρίζουν την αστική ένωση για τα ομόφυλα ζευγάρια. Το Δικαστήριο παραπέμπει επίσης στην απόφαση *Orlandi και λοιποί κατά Ιταλίας* της 14ης Δεκεμβρίου 2017¹ αναφορικά με το υλικό του συγκριτικού δικαίου που αναφέρεται εκεί.

Ειδικότερα, στην ως άνω απόφαση, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε την υποχρέωση των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης για διασφάλιση της οικογενειακής ζωής των ομόφυλων ζευγαριών στο πλαίσιο του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ περί του σεβασμού της ιδιωτικής και της οικογενειακής ζωής, ο οποίος

* Δ.Ν., Δικηγόρος, Ειδικός Συνεργάτης για θέματα ασύλου UNHCR/ICMC

1. ΕΔΔΑ *Orlandi και λοιποί κατά Ιταλίας* (Προσφυγές Νος 26431/12, 26742/12, 44057/12 και 60088/12), απόφαση της 14ης Δεκεμβρίου 2017.

περιλαμβάνει και την πτυχή της αναγνώρισης της σχέσης. Το Δικαστήριο στην εν λόγω απόφαση διαπίστωσε ότι η Ιταλία, παραλείποντας να αναγνωρίσει τους γάμους των προσφευγόντων, οι οποίοι είχαν συναφθεί στο εξωτερικό, πριν από την έναρξη του εθνικού νόμου για τις αστικές ενώσεις του 2016, δεν παρείχε έννομη προστασία για εκείνους αφήνοντάς τους σε νομικό κενό, με συνέπεια αυτοί να αντιμετωπίζουν εμπόδια στην καθημερινότητά τους.

Η παραπομπή της απόφασης *Fedotova* στην απόφαση *Orlandi* σχετικά με το συγκριτικό δίκαιο έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς η ανάλυση του εν λόγω κλάδου δικαίου που διαλαμβάνει η απόφαση *Orlandi* είναι εκτενής ως προς τις πρακτικές των άλλων κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης με αναφορά στις σχετικές διαφοροποιήσεις που υφίστανται σε επίπεδο νομοθεσίας και πρακτικής. Ειδικότερα, σύμφωνα με τη νομοθεσία και την πρακτική, τα 25 κράτη μέλη που δεν επέτρεπαν τότε την καταχώριση γάμου μεταξύ ομόφυλων ζευγαριών μπορούν να χωριστούν σε δύο ομάδες: σε εκείνα που επέτρεπαν σε παντρεμένα ζευγάρια του ίδιου φύλου να καταχωρίσουν τη σχέση τους ως σχέση ομόφυλου ζευγαριού και σε εκείνα που δεν το επέτρεπαν.

Στο μέρος του συγκριτικού δικαίου, η απόφαση *Orlandi* αναφέρεται στην απόφαση *Obergefell et al. v. Hodges, Director, Ohio Department of Health et al.* του Ανώτατου Δικαστηρίου των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής της 26ης Ιουνίου 2015², με την οποία κρίθηκε ότι τα ομόφυλα ζευγάρια μπορούν να ασκήσουν το θεμελιώδες δικαίωμά τους να παντρεύονται σε οποιαδήποτε Πολιτεία και ότι δεν υπήρχε νόμιμη βάση για μια Πολιτεία να αρνηθεί να αναγνωρίσει νόμιμο γάμο ομοφυλοφίλων ο οποίος συνήφθη σε άλλη Πολιτεία, λόγω του ομόφυλου χαρακτήρα της σχέσης αυτής.

Εξάλλου, στην απόφαση *Oliari και λοιποί κατά Ιταλίας*³, στην οποία επίσης παραπέμπει το Δικαστήριο, κρίθηκε ότι η νομική προστασία που παρέχεται στα ομόφυλα ζευγάρια στην Ιταλία δεν κάλυπτε τις βασικές ανάγκες που σχετίζονται με ένα ζευγάρι σε σταθερή δεσμευμένη σχέση και δεν ήταν επαρκώς αξιόπιστη. Μια αναγνώριση αστικής ένωσης ή μια καταχώριση σχέσης συμβίωσης θα ήταν ο καταλληλότερος τρόπος για τα ομόφυλα ζευγάρια προκειμένου να έχουν νομική αναγνώριση της σχέσης τους. Το Δικαστήριο στην ως άνω απόφαση επεσήμανε την τάση μεταξύ των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης προς τη νομική αναγνώριση των ομόφυλων ζευγαριών, αναφέροντας ότι 24 από τα 47 κράτη έχουν νομοθετήσει υπέρ αυτής της αναγνώρισης και ότι το

Ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο είχε επανειλημμένα ζητήσει αντίστοιχη προστασία και αναγνώριση. Επιπλέον, σύμφωνα με πρόσφατες έρευνες, στις οποίες γίνεται ρητή παραπομπή από το Δικαστήριο, η πλειοψηφία του ιταλικού πληθυσμού υποστήριξε τη νομική αναγνώριση των ομόφυλων ζευγαριών.

Εν όψει των ανωτέρω καθίσταται σαφές ότι η οπτική του συγκριτικού δικαίου είναι όχι μόνο χρήσιμη αλλά και αναγκαία, καθώς με αυτόν τον τρόπο διαφαίνεται η εξέλιξη των νομοθεσιών και των σχετικών δικαιωμάτων, αποτελώντας ένδειξη ότι η σχετική προστασία δεν αποτελεί μόνο μια τάση αλλά μια νομική και πραγματική αναγκαιότητα. Περαιτέρω, η συσχέτιση με το έργο άλλων οργάνων επιτήρησης και ελέγχου αναδεικνύει και μια εγκαθιδρυμένη πορεία των δικαιωμάτων αυτών στη βάση και του ήπιου δικαίου (*soft law*), η οποία είναι αδιαμφισβήτητη σε όλο το φάσμα των σχετικών αποφάσεων.

III. Βασικές αρχές της απόφασης

A. Οι θετικές υποχρεώσεις στο πλαίσιο του άρθρου 8 ΕΣΔΑ και η δίκαιη ισορροπία

Στο φάσμα των θετικών υποχρεώσεων για την επίτευξη της προστασίας του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, παρέχονται διαφορετικά μέτρα τα οποία μπορούν να διασφαλίσουν τον σεβασμό των σχετικών εγγυήσεων, συμπεριλαμβανομένης της διαμόρφωσης ενός νομικού πλαισίου για την αποτελεσματική άσκηση των σχετικών δικαιωμάτων.

Η προσέγγιση του όρου «σεβασμός» μέσα από το πρίσμα των θετικών υποχρεώσεων μπορεί άλλωστε να διαφέρει από υπόθεση σε υπόθεση και να περιλαμβάνει την ειδική επίδραση που έχει στον προσφεύγοντα μια κατάσταση όπου υπάρχει ασυμφωνία μεταξύ της κοινωνικής πραγματικότητας και του δικαίου ή η επίδραση των υποχρεώσεων στο κράτος. Συνεπώς, το εύρος των υποχρεώσεων ορίζει, κατά έναν τρόπο, και την άσκηση των σχετικών δικαιωμάτων και τον ρόλο του κράτους. Αντίστοιχα, διαμορφώνεται και το περιθώριο εκτίμησης του κράτους. Εφόσον διακυβεύεται μια σημαντική πτυχή της ταυτότητας του ατόμου, το ως άνω περιθώριο περιορίζεται. Ο μηχανισμός των θετικών υποχρεώσεων, είτε ως εξασφάλιση των εγγυήσεων των δικαιωμάτων είτε ως απόρροια της ερμηνευτικής αρχής ότι η ΕΣΔΑ και τα Πρωτόκολλά της δεν κατοχυρώνουν δικαιώματα θεωρητικά και απατηλά αλλά συγκεκριμένα και αποτελεσματικά, παρέχει στο Δικαστήριο μια τεχνική διάγνωσης της ύπαρξης μιας τέτοιας υποχρέωσης⁴.

2. Ανώτατο Δικαστήριο ΗΠΑ, *Obergefell et al. v. Hodges, Director, Ohio Department of Health et al.*, απόφαση της 26ης Ιουνίου 2015.

3. ΕΔΔΑ *Oliari και λοιποί κατά Ιταλίας* (Προσφυγές Νος 18766/11 και 36030/11), απόφαση της 21ης Ιουλίου 2015.

4. Βλ. Ι. ΣΑΡΜΑΣ, *Η δίκαιη ισορροπία. Η Νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, εκδ. Σάκκουλα, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, 2018, σσ. 293, 298 επ.

Το Δικαστήριο, αναφερόμενο στις υποθέσεις *Schalk και Kopf κατά Αυστρίας* και *Βαλλιανάτος και άλλοι κατά Ελλάδα*⁵, διαπιστώνει πως τα ομόφυλα ζευγάρια βρίσκονται σε παρόμοια κατάσταση με ένα ζευγάρι διαφορετικών φύλων όσον αφορά την ανάγκη τους για επίσημη αναγνώριση και προστασία της σχέσης τους. Είναι υποχρέωση των κρατών να λαμβάνουν την ανάγκη αυτή υπόψη και να επιτυγχάνουν μια ισορροπία μεταξύ των αναγκών τους και των αναγκών της κοινότητας εν γένει. Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν υπήρχε δικαιολογία για το ότι οι προσφεύγοντες δεν μπορούσαν να επιτύχουν νομική αναγνώριση της ένωσής τους.

Τα παραπάνω βασικά συμπεράσματα του Δικαστηρίου στη συγκεκριμένη υπόθεση επιβεβαιώνονται και στη βάση της αποτροπής και του αποκλεισμού των ομόφυλων ζευγαριών, όχι μόνο σε επίπεδο της αναγνώρισης της σχέσης τους, αλλά και αναφορικά με την πρόσβασή τους σε χρηματοδοτικά προγράμματα και προγράμματα στέγασης, τη δυνατότά τους να επισκέπτονται τους / τις συντρόφους τους στο νοσοκομείο, να διατηρούν συγκεκριμένες εγγυήσεις κατά τις ποινικές διαδικασίες και να κληρονομούν τον αποθανόντα / την αποθανούσα σύντροφό τους (παρ. 51). Σε αυτό το σημείο ακριβώς εντοπίζεται και η διαφορά μεταξύ του δικαίου και της κοινωνικής πραγματικότητας και αναγκαιότητας, καθώς οι ενδεικτικά απαριθμούμενες ανάγκες δεν δύνανται να καλυφθούν με άλλον τρόπο.

Β. Η «παραδοσιακή κατανόηση του γάμου» στη Ρωσία και το περιθώριο εκτίμησης σχετικά με την επιλογή της μορφής της αναγνώρισης

Το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι η προστασία του «παραδοσιακού γάμου», όπως αυτός ορίζεται από τις τροποποιήσεις του Ρωσικού Συντάγματος του 2020, εντάσσεται στην έννοια του έννομου συμφέροντος, καθώς ενδυναμώνει τις οικογενειακές ενώσεις. Παρόλα αυτά, το Δικαστήριο δεν εντοπίζει κινδύνους για τον παραδοσιακό γάμο από την αναγνώριση των ενώσεων ομόφυλων ζευγαριών, καθώς δεν αποκλείει τη δυνατότητα ετερόφυλων ζευγαριών να συνάψουν γάμο και να ασκήσουν τα δικαιώματα που απορρέουν από αυτόν.

Το Δικαστήριο αναγνωρίζει ότι το κράτος έχει περιθώριο εκτίμησης ως προς την επιλογή της καταλληλότερης μορφής καταχώρισης των ενώσεων ομόφυλων ζευγαριών, λαμβάνοντας υπόψη το συγκεκριμένο κοινωνικό και πολιτιστικό πλαίσιο της. Το κράτος, ωστόσο, υπερέβη το περιθώριο αυτό με το να μην

εγκαθιδρύσει νομικό πλαίσιο για την αναγνώριση των ενώσεων αυτών, το οποίο, σε κάθε περίπτωση, δεν έρχεται σε αντίθεση με την «παραδοσιακή κατανόηση του γάμου», η οποία επικρατεί στη Ρωσία. Εξάλλου, το Δικαστήριο δεν αναγνωρίζει κάποιο κυρίαρχο συμφέρον της κοινότητας.

Στη συγκεκριμένη προσέγγιση του Δικαστηρίου έχει ενδιαφέρον η αντίστιξη μεταξύ του επιχειρήματος για τον «παραδοσιακό χαρακτήρα του γάμου» στη Ρωσία με τη βασική πτυχή που απορρέει από το άρθρο 8 ΕΣΔΑ για τη διασφάλιση της άσκησης των ως άνω αναφερόμενων δικαιωμάτων σε κάθε περίπτωση, ακόμη και σε ένα πλαίσιο το οποίο χαρακτηρίζεται ως «παραδοσιακό» και εξειδικευμένο ως προς τις νομικές προεκτάσεις του και σε συνταγματικό επίπεδο. Παρόμοια αντιμετώπιση παρουσιάζεται από το Δικαστήριο και στο εάν χρειάζεται η αποδοχή της μειονοτικής ομάδας από την πλειοψηφία, το οποίο ακολουθεί παρακάτω.

Γ. Η αποδοχή της μειονοτικής ομάδας από την πλειοψηφία

Σύμφωνα με επιχείρημα της ρωσικής κυβέρνησης (παρ. 35), έρευνα του Ρωσικού Κέντρου Έρευνας Κοινής Γνώμης το 2015 διαπίστωσε ότι το 15% του ρωσικού πληθυσμού θεωρούσε ότι οι ομοφυλόφιλοι είναι κανονικοί άνθρωποι, αλλά προτιμούσε να μην έχει καμία επαφή μαζί τους. Το 20% των ερωτηθέντων δήλωσε ότι η ομοφυλοφιλία είναι «κοινωνική ασθένεια» και το 20% αντιμετώπισε τους ομοφυλόφιλους ως επικίνδυνους ανθρώπους που θα έπρεπε να είναι απομονωμένοι από την κοινωνία. Ο αριθμός των ατόμων που ήταν αντίθετοι με τους γάμους ομόφυλων ζευγαριών αυξήθηκε από 38% το 1995 σε 80% το 2015.

Οι προσφεύγοντες αναφέρουν (παρ. 39) πως το επιχείρημα της κυβέρνησης σχετικά με την αρνητική γνώμη προς την ΛΟΑΤΚΙ κοινότητα είχε ήδη προβληθεί στην υπόθεση *Alekseyev κατά Ρωσίας*⁶, προκειμένου να δικαιολογηθούν επανειλημμένες αρνήσεις να επιτραπούν παρελάσεις υπερηφάνειας. Στην υπόθεση *Alekseyev*, το Δικαστήριο πράγματι διαπίστωσε ότι η απόφαση απόρριψης των αιτημάτων των προσφευγόντων για τη διεξαγωγή δημόσιων εκδηλώσεων LGBT δεν μπορούσε να δικαιολογηθεί από ανησυχίες σχετικά με πρόκληση δημόσιας αναταραχής και παραβίαζε το δικαίωμα στην ελευθερία συνάθροισης. Συναφώς, έκρινε επίσης ότι η απουσία οποιασδήποτε απαίτησης από τις αρχές να λάβουν απόφαση για τις εκδηλώσεις πριν από τις ημερομηνίες κατά τις οποίες επρόκειτο να διεξαχθούν ισοδυναμούσε με απουσία αποτελεσματικής ένδικης προστασίας. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, η απόφαση περί αποκλεισμού των εκδηλώσεων ΛΟΑΤΚΙ εδραζόταν σαφώς στην αποδοκιμασία των αρχών έναντι των

5. ΕΔΔΑ *Schalk και Kopf κατά Αυστρίας* (Προσφυγή No 30141/04), απόφαση της 24ης Ιουνίου 2010, παρ. 99 και *Βαλλιανάτος και άλλοι κατά Ελλάδα* (Προσφυγές Nos 29381/09 και 32684/09), απόφαση της 7ης Νοεμβρίου 2013 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 165 και 192.

6. ΕΔΔΑ *Alekseyev κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 14988/09 και άλλες 50), απόφαση της 27ης Νοεμβρίου 2018.

σχετικών εκδηλώσεων και, ως εκ τούτου, συνιστούσε διάκριση, κατά παράβαση του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ.

Το Δικαστήριο, στην απόφαση *Fedotova*, λαμβάνει υπόψη τον ισχυρισμό της κυβέρνησης⁷ ότι η πλειοψηφία των Ρώσων αποδοκιμάζει τις ομόφυλες ενώσεις. Όπως έχει πράγματι παρατηρηθεί, το λαϊκό αίσθημα δύναται να διαδραματίσει ρόλο στην αξιολόγηση του Δικαστηρίου όταν πρόκειται για τη δικαιολόγηση με βάση τα κοινωνικά ήθη. Ωστόσο, υπάρχει σημαντική διαφορά μεταξύ της συνεκτίμησης της κοινωνικής αποδοχής υπέρ της επέκτασης του πεδίου εφαρμογής των εγγυήσεων της ΕΣΔΑ και μιας κατάστασης στην οποία βασίζεται αυτή η υποστήριξη προκειμένου να απαγορευθεί η πρόσβαση σημαντικού μέρους του πληθυσμού στο θεμελιώδες δικαίωμα του σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής. Το Δικαστήριο καταλήγει λοιπόν στο συμπέρασμα ότι θα ήταν ασυμβίβαστο με τις αξίες της ΕΣΔΑ εάν η άσκηση δικαιωμάτων της εκ μέρους μιας μειονοτικής ομάδας εξαρτάτο από το εάν αυτή γίνεται αποδεκτή από την πλειοψηφία των πολιτών.

Με τα ως άνω στοιχεία του σκεπτικού, το Δικαστήριο καταλήγει ότι δεν επετεύχθη εν προκειμένω η δίκαιη ισορροπία μεταξύ των διακυβευόμενων αντιτιθέμενων συμφερόντων στη συγκεκριμένη υπόθεση και, συνεπώς, ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

IV. Αποτίμηση και συμπεράσματα

Σύμφωνα με τις Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁸ για το άρθρο 9 σχετικά με το δικαίωμα γάμου και το δικαίωμα δημιουργίας οικογένειας, ορίζεται ότι η διατύπωση του εν λόγω δικαιώματος εκσυγχρονίστηκε σε σχέση με την ΕΣΔΑ «ούτως ώστε να καλύπτει τις περιπτώσεις κατά τις οποίες οι εθνικές νομοθεσίες αναγνωρίζουν άλλους τρόπους δημιουργίας οικογένειας πλην του γάμου. Το άρθρο αυτό δεν απαγορεύει ούτε επιβάλλει την αναγνώριση ως γάμου των ενώσεων μεταξύ προσώπων του ιδίου φύλου». Συνεπώς, λαμβάνοντας υπόψη και τη διαρκώς εξελισσόμενη νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου σε σχέση με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, μπορεί να υποστηριχθεί ότι τα εν λόγω δικαιώματα εντάσσονται σε ένα υφιστάμενο και στιβαρό πλέον πλαίσιο προστασίας με ανακύπτοντα ζητήματα κυρίως στο πλαίσιο του εύρους των θετικών υποχρεώσεων και του ρόλου του συγκριτικού δικαίου και των πρακτικών των κρατών.

7. Βλ. S. STAVROS, *MA v Denmark and Fedotova and Others v Russia: Judicial Activism in Protecting the Right to Family Life?*, Oxford Human Rights Hub, 31 Αυγούστου 2021, διαθέσιμο στο: <https://ohrh.law.ox.ac.uk/ma-v-denmark-and-fedotova-and-others-v-russia-judicial-activism-in-protecting-the-right-to-family-life/> (προσπελάστηκε 10.11.2021).

8. Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (2007/C 303/02), 14.12.2007, C 303/17.

Περαιτέρω, είναι αξιοσημείωτο ότι το Δικαστήριο στην *Fedotova* αναφέρεται συχνά σε προγενέστερη νομολογία του. Χαρακτηριστική είναι και η παραπομπή του στην απόφαση *Christine Goodwin*⁹, με την οποία επήλθε μεταστροφή της νομολογίας του Δικαστηρίου του Στρασβούργου ως προς την παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ λόγω άρνησης των αρχών να αναγνωρίζουν νομικά τη νέα ταυτότητα της προσφεύγουσας μετά από την αλλαγή φύλου. Ομοίως, το Δικαστήριο αναφέρεται σε σημαντικές αποφάσεις του σχετικά με την οικογένεια και τον γενετήσιο προσανατολισμό, όπως οι αποφάσεις *Βαλλιανάτος και λοιποί*, *Schalk και Kopf*, *Oliari κ.ά.*¹⁰, ενώ αναδεικνύει, μέσω των παραπομπών του, το γεγονός ότι παρόμοια ζητήματα ελλείψεων προστασίας ανακύπτουν σε διαφορετικές χώρες, όπως η Ιταλία, η Ελλάδα και η Ρωσία. Ως παράλληλη συνέπεια εμφανίζεται ενδεχομένως και η ανάγκη να ακολουθηθούν τα συμπεράσματα της *Fedotova* και σε άλλα κράτη ώστε να μην υπάρχουν αντίστοιχες παραβιάσεις.

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, εν όψει της ανάλυσης που προηγήθηκε, ότι οι ανωτέρω αποφάσεις εντάσσονται όλες σε μια νομολογιακή συνέχεια, αποτελώντας η μία εξέλιξη της προηγούμενης, δημιουργώντας έτσι ένα καλειδοσκόπιο ζητημάτων που αναφέρονται σχετικά με την προστασία και αναγνώριση των δικαιωμάτων των ομόφυλων ζευγαριών.

Συμπερασματικά, παρά το γεγονός ότι κάθε υπόθεση αφορά σε ένα συγκεκριμένο κράτος μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης, αυτό δεν εμποδίζει τον συσχετισμό, ως προς τις προβληματικές πρακτικές και τα νομικά και διοικητικά εμπόδια που τίθενται, με αποφάσεις άλλων κρατών, εφόσον διαπιστώνονται παρόμοιες ελλείψεις και νομικά κενά στην προστασία των δικαιωμάτων αυτών. Αυτή ήταν και η ερμηνευτική προσέγγιση η οποία ακολουθήθηκε από το Δικαστήριο και στη συγκεκριμένη απόφαση. Διαμορφώνεται, με αυτόν τον τρόπο, ένα πλαίσιο δυναμικής και εξελικτικής ερμηνείας του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ με την προσθήκη και της απόφασης *Fedotova* στην ευρύτερη σχετική νομολογία, καθώς παράλληλα το περιεχόμενο των συναφών δικαιωμάτων φαίνεται ότι εξελίσσεται μαζί με την κοινωνική πραγματικότητα.

9. ΕΔΔΑ *Christine Goodwin κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 28957/95), απόφαση της 11ης Ιουλίου 2002 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης.

10. Για περαιτέρω σχολιασμό των σχετικών αποφάσεων βλ. Μ. ΚΑΡΑΒΙΑΣ, Άρθρο 8 – Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, σε: Λ.-Α. Σισιλιάνο (επιμ.), *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – Ερμηνεία κατ' άρθρο*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σσ. 396-398 και ECtHR, *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights, Right to respect for private and family life, home and correspondence*, updated on 31 August 2021, σ. 74 επ., διαθέσιμο στο: https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_8_eng.pdf (προσπελάστηκε 10.11.2021).

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

► Έμμεση διάκριση λόγω φύλου κατά την πρόσληψη σε σώματα ασφαλείας

Η θέσπιση του ίδιου ελάχιστου αναστήματος για άνδρες και γυναίκες ως προϋπόθεση για την εισαγωγή τους στις Αστυνομικές Σχολές αποτελεί έμμεση διάκριση σε βάρος των γυναικών και παραβιάζει τόσο το ενωσιακό δίκαιο όσο και τις συνταγματικές αρχές της ισότητας των φύλων και της αναλογικότητας

ΣτΕ (Ολ.), αποφάσεις αριθμ. 902-907/2021, 18.06.2021

διάκριση λόγω φύλου – διαγωνισμός κατάταξης σπουδαστών στις Αστυνομικές Σχολές – ενιαίο ελάχιστο αναστήμα για άνδρες και γυναίκες – άρθρο 2 παρ. 1 περ. στ' του π.δ. 4/1995, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 1 παρ. 1 του π.δ. 90/2003 – Οδηγία 76/207/ΕΟΚ – αρχή ισότητας – παρεκκλίσεις λόγω δημοσίου συμφέροντος

Οι υπ' αριθμ. 902-907/2021 αποφάσεις της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας αφορούν μια σειρά εφέσεων που άσκησε το Ελληνικό Δημόσιο κατά αποφάσεων του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών, με τις οποίες έγιναν δεκτές οι αιτήσεις ακύρωσης που άσκησαν γυναίκες υποψήφιες σπουδάστριες σε Αστυνομικές Σχολές, επειδή αποκλείστηκαν από τον σχετικό διαγωνισμό κατάταξης λόγω μη πλήρωσης της προϋπόθεσης του κοινού, για άνδρες και γυναίκες υποψηφίους, ελάχιστου αναστήματος, όπως αυτό ορίζεται στο άρθρο 2 παρ. 1 περ. στ' του π.δ. 4/1995, μετά την αντικατάστασή του από το άρθρο 1 παρ. 1 του π.δ. 90/2003. Το εκκαλούν υποστήριξε ότι η επίδικη διάταξη δεν αντιβαίνει στη συνταγματική αρχή της ισότητας και το ενωσιακό δίκαιο, όπως κρίθηκε πρωτόδικα, καθώς το ενιαίο αυτό ελάχιστο αναστήμα αποτελεί αναγκαία και πρόσφορη προϋπόθεση για την αποτελεσματική εκπλήρωση της αποστολής της Ελληνικής Αστυνομίας. Το Γ' Τμήμα του ΣτΕ αποφάσισε να αναστείλει την εκδίκαση της υπόθεσης και απέστειλε στο ΔΕΕ προδικαστικό ερώτημα ως προς το εάν η επίμαχη ρύθμιση είναι σύμφωνη με τις διατάξεις των Οδηγιών 76/207/ΕΟΚ, 2002/73/ΕΚ και 2006/54/ΕΚ που απαγορεύουν κάθε διάκριση λόγω φύλου όσον αφορά την πρόσβαση στην απασχόληση. Μετά την έκδοση της απόφασης του ΔΕΕ, το Γ' Τμήμα του ΣτΕ, το οποίο επικύρωσε κατά πλειοψηφία την πρωτόδικη απόφαση, παρέπεμψε όλες τις συναφείς υποθέσεις στην Ολομέλεια του ΣτΕ, προκειμένου αυτή να αποφανθεί οριστικά επί του κρίσιμου ζητήματος. Το Ανώτατο Ακυρωτικό, κατ' εφαρμογήν της απόφασης του ΔΕΕ, κατέληξε ότι η επίμαχη διάταξη εισάγει έμμεση διάκριση λόγω φύλου σε βάρος των γυναικών υποψηφίων, η οποία από κανένα στοιχείο δεν αποδείχθηκε ότι δικαιολογείται από λόγους δημοσίου ή κοινωνικού συμφέροντος, και, συνακόλουθα, απέρριψε τις εφέσεις του Ελληνικού Δημοσίου, καταδικάζοντάς το στα δικαστικά έξοδα.

Παρατηρήσεις

Γεωργία Βασιλειάδου*

I. Η πορεία των ένδικων υποθέσεων

Στο πλαίσιο των διαγωνισμών που προκηρύχθηκαν κατά τα έτη 2006 και 2007 για την εισαγωγή στις Αστυνομικές Σχολές, δεν επιτράπη σε έξι γυναίκες υποψήφιες να λάβουν μέρος σε αυτόν για τον λόγο ότι, όπως διαπιστώθηκε με τις αποφάσεις του Αρχηγού της ΕΛ.ΑΣ. για την κατάταξη των σπουδαστών, οι οποίες επικυρώθηκαν με τις αποφάσεις του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων περί κυρώσεως των πινάκων εισαγομένων και επιλαχόντων (Σύστημα Ενιαίου Απολυτηρίου) σε ποσοστό 90% με εξετάσεις στη Σχολή Αξιωματικών Ελληνικής Αστυνομίας για τα ακαδημαϊκά έτη 2006-2007 και 2007-2008, αντίστοιχα, οι αιτούσες δεν διέθεταν το προβλεπόμενο από την προκήρυξη ελάχιστο αναστήμα.

Κατά αυτών των αποφάσεων και κατά των συνακόλουθων αποφάσεων του Προϊσταμένου του κλάδου Οργάνωσης και Ανθρώπινου Δυναμικού της ΕΛ.ΑΣ. για το έτος 2006-2007 και της απόφασης του Υπουργού Δημόσιας Τάξης για το έτος 2007-2008, βάσει των οποίων κλήθηκαν προς φοίτηση στις Αστυνομικές Σχολές οι επιτυχόντες και επιλαχόντες υποψήφιοι Γενικής Σειράς και Ειδικών Κατηγοριών του ν. 1481/1984, στράφηκαν μεμονωμένα οι παραπάνω αποκλεισθείσες υποψήφιες ενώπιον του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών, ισχυριζόμενες ότι ο λόγος αποκλεισμού τους συνιστά έμμεση δυσμενή διάκριση λόγω φύλου, δεδομένου ότι η διάκριση προκύπτει από ένα ουδέτερο κριτήριο (το ύψος) και όχι άμεσα από τον παράγοντα φύλου, που αντιβαίνει στη συνταγματική αρχή της ισότητας και στο ενωσιακό δίκαιο περί απαγόρευσης των έμφυλων διακρίσεων. Το Διοικητικό Εφετείο Αθηνών έκανε δεκτές τις αιτήσεις τους και ακύρωσε τις ανωτέρω αποφάσεις της διοίκησης¹.

Στη συνέχεια, οι υποθέσεις αυτές οδηγήθηκαν ενώπιον του ΣτΕ κατόπιν έφεσης που άσκησαν τα Υπουργεία Προστασίας του Πολίτη και Παιδείας και Θρησκευμάτων. Με την υπ' αριθμ. 1420/2016 απόφαση του Γ' Τμήματος του ΣτΕ, η εκδίκαση μίας εκ των εφέσεων ανεστάλη και υποβλήθηκε αίτηση προδικαστικής απόφασης ενώπιον του ΔΕΕ, σύμφωνα με το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, σχετικά με το ερώτημα εάν: «Η διάταξη του άρθρου 1 παρ. 1 του π.δ/τος 90/2003, με την οποία τροποποιήθηκε η παρ. 1 του άρθρου

* LLM, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜοΚΕ

1. ΔεφΑθ 763/2007, 1256/2007, 734/2008, 737/2008, 938/2008, 939/2008, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

2 του π.δ/τος 4/1995 και ορίζεται ότι οι ιδιώτες υποψήφιοι για τις Σχολές Αξιωματικών και Αστυφυλάκων της Αστυνομικής Ακαδημίας πρέπει, μεταξύ άλλων προσόντων, “να έχουν ανάστημα (άνδρες και γυναίκες) τουλάχιστον 1,70 μ.,” είναι σύμφωνη με τις διατάξεις των Οδηγιών 76/207/ΕΟΚ, 2002/73/ΕΚ και 2006/54/ΕΚ, οι οποίες απαγορεύουν κάθε έμμεση διάκριση λόγω φύλου όσον αφορά την πρόσβαση στην απασχόληση, την επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση και τις συνθήκες εργασίας στον δημόσιο τομέα (εκτός εάν η διαφορετική αυτή, κατ’ αποτέλεσμα, μεταχείριση οφείλεται σε παράγοντες, οι οποίοι δικαιολογούνται αντικειμενικά και είναι ξένοι προς οιαδήποτε διάκριση λόγω φύλου, δεν βαίνει δε πέραν του κατάλληλου και αναγκαίου για την εξυπηρέτηση του επιδιωκόμενου σκοπού μέτρου)». Το ΔΕΕ, με απόφασή του που εκδόθηκε στις 18.10.2017, έκρινε ότι το τεθέν από το ΣτΕ ερώτημα δεν θέτει κάποιο νέο ερμηνευτικό ζήτημα, οπότε προχώρησε στην εκδίκαση της υπόθεσης χωρίς την εκ μέρους του Γεν. Εισαγγελέα υποβολή παρατηρήσεων επί αυτής, καταλήγοντας ότι: «Οι διατάξεις της Οδηγίας 76/207/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 9ης Φεβρουαρίου 1976, περί της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών, όσον αφορά την πρόσβαση σε απασχόληση, την επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση και τις συνθήκες εργασίας, όπως τροποποιήθηκε με την Οδηγία 2002/73/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 23ης Σεπτεμβρίου 2002, έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε κανονιστική ρύθμιση κράτους μέλους, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, η οποία προβλέπει προϋπόθεση ελάχιστου αναστήματος 1,70 μ., ανεξαρτήτως φύλου, για τη συμμετοχή υποψηφίων στον διαγωνισμό για την κατάταξη σπουδαστών στην αστυνομική σχολή του κράτους αυτού, εφόσον η ρύθμιση αυτή, αφενός, περιάγει σε μειονεκτική θέση πολύ μεγαλύτερο αριθμό γυναικών σε σύγκριση με τους άνδρες και, αφετέρου, δεν παρίσταται πρόσφορη και αναγκαία για την επίτευξη του θεμιτού σκοπού τον οποίο επιδιώκει, όπερ εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει»².

Στη συνέχεια, η υπόθεση επανήλθε ενώπιον της επταμελούς συνθέσεως του Γ’ Τμήματος του ΣτΕ, το οποίο, στις 24.10.2019, εξέδωσε απόφαση κατά πλειοψηφία, σύμφωνα με την οποία, η διάταξη του άρθρου 1 παρ. 1 του π.δ/τος 90/2003 είναι αντισυνταγματική και αντίθετη προς το ενωσιακό δίκαιο. Ωστόσο, κατά τη μειοψηφούσα γνώμη, η διάταξη αυτή αποτελεί μεν έμμεση δυσμενή διάκριση για τις γυναίκες υποψηφίους, εντούτοις δικαιολογείται από λόγους δημοσίου συμφέροντος συνιστάμενους στην ανάγκη προστασίας της δημόσιας τάξης, η οποία προϋποθέτει αυξημένες σωματικές δυνατότητες του προσωπικού της Αστυνομίας και, άρα, επιβάλλει και στις γυναίκες αστυνομικούς να διαθέτουν «τα αυτά σωματικά προσόντα με τους άνδρες, ώστε να μπορούν να ασκούν,

όπως και αυτοί, με την ίδια επιτυχία τα κύρια καθήκοντα των αστυνομικών υπαλλήλων»³. Δεδομένης της αντίθετης γνώμης που εκφράστηκε, το Γ’ Τμήμα του ΣτΕ παρέπεμψε την υπόθεση ενώπιον της Ολομέλειας. Κατά την ίδια λογική και οι υπόλοιπες παρόμοιες υποθέσεις, που είχαν, επίσης, ανασταλεί μέχρι την έκδοση της απόφασης του ΔΕΕ, παραπέμφθηκαν στην Ολομέλεια⁴.

Η Ολομέλεια του ΣτΕ, λαμβάνοντας υπόψη τα προσκομισθέντα κατά τη συζήτηση επιστημονικά και στατιστικά στοιχεία για το διάστημα 2001-2009, σύμφωνα με τα οποία: α) ο μέσος όρος ύψους των ανδρών είναι υψηλότερος του τεθέντος στην προκήρυξη ορίου ύψους σε αντίθεση με αυτόν των γυναικών που είναι πολύ χαμηλότερος και β) μόλις το 19% του γυναικείου πληθυσμού πληροί τη συγκεκριμένη προϋπόθεση, έκρινε ότι το ποσοστό των γυναικών που κατά τον κρίσιμο χρόνο αποκλείονταν, λόγω της επίμαχης διάταξης, ήταν δυσανάλογα μεγαλύτερο του αντίστοιχου ποσοστού των ανδρών που αποκλείονταν για τον ίδιο λόγο⁵. Περαιτέρω, το ΣτΕ διαπίστωσε ότι ούτε από τις οικείες διατάξεις ή τις προπαρασκευαστικές εργασίες του π.δ. ούτε από άλλα στοιχεία προέκυψε ότι υφίστανται ειδικές απαιτήσεις λόγω καθηκόντων ή ενόψει των συνθηκών εργασίας που να υπαγορεύουν ως αναγκαίο προσόν για τις γυναίκες υποψήφιας το συγκεκριμένο, υψηλότερο από τον γυναικείο μέσο όρο, ελάχιστο αναστήμα⁶.

Συνεπώς, το ΣτΕ, συμμορφούμενο με την απόφαση του ΔΕΕ επί της σχετικής προδικαστικής παραπομπής, αποφάσισε ομόφωνα ότι η συγκεκριμένη νομοθετική πρόβλεψη συνιστά έμμεση αδικαιολόγητη διάκριση λόγω φύλου, κατά την έννοια της εφαρμοζόμενης εν προκειμένω Οδηγίας 76/207/ΕΟΚ⁷, που παραβιάζει και τις συνταγματικές αρχές της ισότητας των φύλων (άρθρο 4 παρ. 2 Συντάγματος) και της αναλογικότητας (άρθρο 25 Συντάγματος) και, συνεπώς, επικύρωσε τις αποφάσεις του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών.

Δύο Σύμβουλοι και δύο Πάρεδροι του ΣτΕ διατύπωσαν συγκλίνουσα γνώμη σε σχέση με το παράνομο της συγκεκριμένη νομοθετικής διάταξης κατ’ επίκληση της γενικής αρχής της ισότητας (άρθρο 4 παρ. 1 Συντάγματος) και της αρχής της αξιοκρατίας (άρθρο 5 παρ. 1 Συντάγματος)⁸. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, η προϋπόθεση συγκεκριμένου αναστήματος επιδιώκει έναν θεμιτό σκοπό, ωστόσο δεν κρίνεται κατάλληλη, πρόσφορη και αναγκαία για την υλοποίησή του. Δηλαδή, παρόλο που

2. Βλ. ΔΕΕ C-409/16, *Kalliri*, 18.10.2017, ECLI:EU:C:2017:767.

3. Βλ. ΣτΕ 2055/2019 (Γ’ Τμ.), 24.10.2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, σκ. 14.

4. Βλ. ΣτΕ 2056-2060/2019 (Γ’ Τμ.), 24.10.2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

5. Βλ. σκ. 12 της σχολιαζόμενης απόφασης ΣτΕ(Ολ.) 902/2021.

6. *Ibid.*

7. ΕΕ 1976 L 039/40.

8. Βλ. σκ. 13 της σχολιαζόμενης απόφασης ΣτΕ(Ολ.) 902/2021.

δεν αμφισβητείται ότι η ύπαρξη συγκεκριμένων σωματικών ικανοτήτων των αστυνομικών, όπως η ταχύτητα, η αλκτικότητα, η αντοχή ή η μυϊκή δύναμη, είναι, πράγματι, απαραίτητη, ώστε οι τελευταίοι να μπορούν να ανταπεξέλθουν στη φύση των καθηκόντων τους που απαιτεί κατά βάση τέτοιες ικανότητες (π.χ. σε περιπτώσεις καταδίωξης, περιπολίας, καταστολής εγκλημάτων κ.ά.), με βάση την κοινή πείρα, η καλή σωματική κατάσταση του ατόμου δεν εξαρτάται ούτε επηρεάζεται από κάποιο ελάχιστο όριο αναστήματος. Σε κάθε περίπτωση, εξάλλου, η πλήρωση αυτής της απαίτησης αποδεικνύεται μέσω των προβλεπόμενων αθλητικών δοκιμασιών στις οποίες υποβάλλονται όλοι οι υποψήφιοι⁹.

II. Η νομολογιακή αντιμετώπιση περιπτώσεων διακριτικής μεταχείρισης λόγω φύλου κατά την πρόσληψη στα σώματα ασφαλείας και τις ένοπλες δυνάμεις

Από το ιστορικό των υπό σχολιασμό υποθέσεων προκύπτει ότι τα νομικά ζητήματα που απασχόλησαν τη δικαιοσύνη είναι: η νομική μεταχείριση της έμμεσης διάκρισης λόγω φύλου υπό το πρίσμα του συνταγματικού και του ενωσιακού δικαίου και το περιθώριο του εθνικού νομοθέτη να παρεκκλίνει από την αρχή της ισότητας των φύλων όταν ρυθμίζει θέματα εργασίας που σχετίζονται με την εθνική ασφάλεια και τη δημόσια τάξη.

Εισαγωγικά, θα πρέπει να επισημανθεί ότι η έννοια της διάκρισης λόγω φύλου απορρέει από την αρχή της ισότητας των φύλων η οποία αποτελεί θεμέλιο λίθο της δημοκρατίας και ζήτημα πρωταρχικής σημασίας για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Η γενική αρχή της ισότητας μεταξύ όλων των Ελλήνων πολιτών κατοχυρώνεται στο άρθρο 4 παρ. 1 του Συντάγματος, ενώ στην παρ. 2 του ίδιου άρθρου προβλέπεται ειδικά η ισότητα των δύο φύλων όσον αφορά την πρόσβαση στην εκπαίδευση και στην εργασία. Όπως έχει κρίνει το ΣΤΕ, «*αποκλίσεις από την αρχή της ισότητας είναι θεμιτές μόνον εφ' όσον τίθενται ευθέως ή προβλέπονται συγκεκριμένα από ειδική διάταξη τυπικού νόμου και δικαιολογούνται από αποχρώντες λόγους αναγόμενους είτε στην ανάγκη μείζονος προστασίας της γυναίκας και μάλιστα στα θέματα της μητρότητας, του γάμου και της οικογένειας, [βλ. και άρθρο 21 παρ. 1 του Συντάγματος] είτε σε καθαρώς βιολογικές διαφορές που επιβάλλουν την λήψη ιδιαίτερων μέτρων ή την διάφορη μεταχείριση εν όψει του*

9. Το ΔΕΕ είχε προτείνει επί της προδικαστικής παραπομπής και χάριν τήρησης της αρχής της αναλογικότητας τη διενέργεια προκαταρκτικής επιλογής, προκειμένου να διαπιστωθεί η φυσική κατάσταση των υποψηφίων (βλ. σκ. 42), υπονοώντας ότι τα εθνικά δικαστήρια θα πρέπει να ελέγχουν την ύπαρξη τυχόν άλλων ηπιότερων μέτρων για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού. Πρβλ. και Μ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, Η απόφαση της 18ης Οκτωβρίου 2017 του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (C-409/16) και η πρόσφατη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας για τις δυσμενείς διακρίσεις λόγω φύλου κατά την πρόσβαση στις ένοπλες δυνάμεις και τα σώματα ασφαλείας, ΘΠΔΔ, 2018, σ. 85.

αντικειμένου της υπό ρύθμιση σχέσεως»¹⁰. Ωστόσο, γίνεται δεκτό ότι η άσκηση των καθηκόντων επί συγκεκριμένων θέσεων εργασίας στο Δημόσιο μπορεί να εξαρτάται από το φύλο, οπότε σε αυτήν την περίπτωση η απόκλιση από την αρχή της ισότητας θεωρείται συνταγματική¹¹.

Στο πλαίσιο του ενωσιακού δικαίου, η αρχή αυτή θεμελιώνεται στα άρθρα 2 και 3 παρ. 3 ΣΕΕ, στο άρθρο 157 παρ. 4 ΣΛΕΕ περί απαγόρευσης των διακρίσεων, καθώς και στο άρθρο 23 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων που επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να λαμβάνουν προσωρινά θετικά μέτρα προς τον σκοπό της επίτευξης πραγματικής ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών¹². Λεπτομέρειες σχετικά με την εφαρμογή αυτών των αρχών από τα κράτη μέλη παρέχονται στην Οδηγία 76/207/ΕΟΚ περί της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών, όσον αφορά την πρόσβαση σε απασχόληση, την επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση και τις συνθήκες εργασίας¹³, όπως αυτή τροποποιήθηκε με την Οδηγία 2002/73/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου¹⁴. Επίσης, στην Οδηγία 2006/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης¹⁵ δίνεται ο ορισμός των εννοιών της άμεσης και της έμμεσης διάκρισης λόγω φύλου. Αξίζει να σημειωθεί, ακόμη, ότι το ζήτημα της διαφορετικής δυσμενούς μεταχείρισης των γυναικών τέθηκε αρχικά λόγω των άνισων αμοιβών που επικρατούσαν στον εργασιακό τομέα¹⁶, ενώ σταδιακά και μέσω της νομολογίας του ΔΕΕ καλύφθηκαν διάφορες πτυχές της εργασίας και της εκπαίδευσης, όπου είναι πιθανόν οι γυναίκες να μην αντιμετωπίζονται ισότιμα με τους άνδρες ή να είναι περισσότερο εκτεθειμένες σε παράνομες συμπεριφορές, όπως η σεξουαλική παρενόχληση¹⁷.

A. Η προηγούμενη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας

Η σχολιαζόμενη απόφαση της Ολομέλειας του ΣΤΕ επέλυσε οριστικά το ζήτημα του κοινού, για άνδρες και γυναίκες υποψήφιους, ελαχίστου ορίου ύψους, κατ' εφαρ-

10. Βλ. ΣΤΕ 2886/1995, 25.05.1995, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, σκ. 4.

11. Βλ. ΣΤΕ(ΟΛ.) 3018/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, σκ. 6.

12. Βλ. Β. ΤΖΩΡΤΖΗ, Άρθρο 23, σε: Β. Σκουρής, Συνθήκη της Λισαβώνας - Ερμηνεία κατ' άρθρον, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 2020, σσ. 2198-2201.

13. ΕΕ 1976 L 39/40.

14. ΕΕ 2002 L 269/15.

15. ΕΕ 2006 L 204/23.

16. Βλ. ΔΕΚ 43/75, *Defrenne*, 08.04.1976, ECLI:EU:C:1976:56. Πρβλ. και Α.-Μ. ΚΩΝΣΤΑ, Φύλο και Συγκριτικό Δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2020, σ. 102.

17. Βλ. άρθρο 2 Οδηγίας 220/73/ΕΚ.

μογήν της στάθμισης των διαφόρων παραγόντων που έκρινε το ΔΕΕ ότι πρέπει να λαμβάνονται υπόψη από τον εθνικό δικαστή, προκειμένου να κριθεί εάν πρόκειται για δικαιολογημένη παρέκκλιση από την αρχή της ισότητας ή όχι.

Η σημασία της συγκεκριμένης απόφασης γίνεται καλύτερα αντιληπτή κατά την εξέταση της μέχρι πρότινος επικρατούσας νομολογίας του ΣτΕ που δικαιολογούσε τον αποκλεισμό των γυναικών που δεν πληρούσαν το ουδέτερο κριτήριο του κοινού ελάχιστου αναστήματος βάσει της φύσης των καθηκόντων του αστυνομικού επαγγέλματος, αλλά και της αντίθετης προηγηθείσας νομοθεσίας και νομολογίας που επέβαλλε χαμηλότερο ελάχιστο ανάστημα για τις γυναίκες.

Ειδικότερα, έως το 2003, το άρθρο 2 παρ. 1 περ. στ' του π.δ. 4/1995 έθετε διαφορετικό ελάχιστο ανάστημα για τους υποψηφίους στον διαγωνισμό για την κατάταξη σπουδαστών στις Σχολές Αξιωματικών και Αστυφυλάκων της Ελληνικής Αστυνομίας αναλόγως του φύλου τους. Το ανάστημα αυτό οριζόταν στο 1,65 μ. για τις γυναίκες και στο 1,70 μ. για τους άνδρες¹⁸. Σε υπόθεση που αφορούσε το λιμενικό σώμα, όπου κατά την αντίστοιχη χρονική περίοδο προβλεπόταν, επίσης, χαμηλότερο ανάστημα για τις γυναίκες υποψηφίους σε σχέση με τους άνδρες¹⁹, το ΣτΕ, με την υπ' αριθμ. 2096/2000 απόφασή του, εξέτασε την αντίστροφη περίπτωση, όπου άνδρας υποψήφιος θεώρησε ότι υφίσταται, λόγω της συγκεκριμένης πρόβλεψης, δυσμενής διάκριση, και έκρινε σχετικά ότι το διαφορετικό αυτό όριο επιβάλλεται από βιολογικούς λόγους, αφού κατά την κοινή πείρα οι γυναίκες έχουν χαμηλότερο ανάστημα από τους άνδρες, και, άρα, η θέσπιση κοινού αναστήματος δεν θα ήταν σύμφωνη με την αρχή της ισότητας των φύλων²⁰.

Στη συνέχεια, όμως, με την τροποποίηση που επέφερε το άρθρο 1 παρ. 1 του π.δ. 90/2003, επικράτησε η άποψη ότι το κοινό αυτό όριο, αν και εισάγει έμμεση διάκριση λόγω φύλου, είναι απαραίτητο για την εκτέλεση των αστυνομικών καθηκόντων, δηλαδή, επιτρέπεται για λόγους δημοσίου συμφέροντος²¹, χωρίς, ωστόσο, να εξηγείται επαρκώς γιατί μία γυναίκα μικρότερου αναστήματος καθίσταται ανίκανη να ανταπεξέλθει επιτυχώς σε αυτά. Η δικαιολόγηση αυτή βασίστηκε και στην παρ. 2 του άρθρου 2 της Οδηγίας 76/207/ΕΟΚ, η οποία αφήνει ευρύ πε-

ριθώριο εκτίμησης στα κράτη μέλη, στο μέτρο που ορίζει ότι: «η παρούσα Οδηγία δεν θίγει την ευχέρεια που έχουν τα κράτη μέλη να αποκλείουν από το πεδίο εφαρμογής της τις επαγγελματικές δραστηριότητες, και, ενδεχομένως, την εκπαίδευση που απαιτείται για την πρόσβαση σ' αυτές, εφ' όσον λόγω της φύσεως ή των συνθηκών ασκήσεώς τους, το φύλο συνιστά παράγοντα αποφασιστικής σημασίας». Περαιτέρω, τα διοικητικά δικαστήρια δεν εξέταζαν καθόλου εάν όλες οι θέσεις εργασίας στο Αστυνομικό Σώμα περιελάμβαναν τις ίδιες αρμοδιότητες και, άρα, εάν είχαν τις ίδιες απαιτήσεις σωματικής διάπλασης²². Η νομολογία αυτή ανατράπηκε στις υπό κρίση υποθέσεις, στο πλαίσιο των οποίων έγινε δεκτή η αίτηση προδικαστικής παραπομπής.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι το ΣτΕ, αν και αναγνώρισε σε πολλές περιπτώσεις την ύπαρξη έμμεσης διάκρισης λόγω φύλου, τελικά την έκρινε νόμιμη αναφέροντας ως δικαιολογητικό λόγο την ιδιαίτερη φύση των καθηκόντων των αξιωματικών/αστυφυλάκων της Αστυνομίας και του Στρατού που απαιτούν γενικά αυξημένες σωματικές δυνατότητες. Εξάλλου, στην περίπτωση των έμμεσων διακρίσεων και ειδικά στον τομέα της εθνικής ασφάλειας, ο νομοθέτης διαθέτει, καταρχήν, ευρύτερο περιθώριο παρεκκλίσεων²³. Αντιθέτως, στις περιπτώσεις άμεσης διάκρισης λόγω φύλου, το ΣτΕ είναι περισσότερο αυστηρό, μη αναγνωρίζοντας ως νόμιμες τις σχετικές παρεκκλίσεις.

Από την άλλη πλευρά, το ΣτΕ έχει κρίνει πολλές φορές ότι ο περιορισμός του αριθμού των γυναικών που εισάγονται στα σώματα ασφαλείας (π.χ. σε ποσοστό 10% επί των ανδρών υποψηφίων²⁴) ή ο πλήρης αποκλεισμός τους από συγκεκριμένες θέσεις εργασίας (π.χ. επιχειρησιακές και τεχνικές ειδικότητες των ΕΠΟΠ²⁵) συνιστούν άμεσες διακρίσεις λόγω φύλου που αποκλίνουν από την αρχή της ισότητας, χωρίς να δικαιολογούνται από λόγους δημοσίου (π.χ. εθνική ασφάλεια) ή κοινωνικού (π.χ. ενδυνάμωση της θέσης της γυναίκας²⁶) συμφέροντος.

18. Το γεγονός αυτό λήφθηκε υπόψη από το ΔΕΕ στην απόφαση *Kalliri*, ό.π. (βλ. σκ. 40).

19. Σημειώνεται, συναφώς, ότι για κάθε σχολή τίθενται διαφορετικά κριτήρια εισαγωγής (προσόντα). Βλ. Δ. ΓΟΥΛΑΣ, Ελάχιστο ανάστημα των υποψηφίων ασχέτως φύλου για τη συμμετοχή σε διαγωνισμό εισαγωγής σε αστυνομική σχολή, ΕΕΕυρΔ, 2018, σ. 106.

20. Βλ. ΣτΕ 2096/2016, ό.π., σκ. 7.

21. ΣτΕ 1247/2008 (επταμ.), ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

22. Το ζήτημα αυτό έθεσε το ΔΕΕ στην απόφαση C-409/16, κρίνοντας ότι: «μολονότι η εκπλήρωση αστυνομικών καθηκόντων που αφορούν την προστασία των προσώπων και των αγαθών, τη σύλληψη και την επιτήρηση των αυτοργών εγκληματικών πράξεων καθώς και τις προληπτικές περιπολίες ενδέχεται να απαιτούν τη χρήση σωματικής δυνάμεως και να προϋποθέτουν ιδιαίτερη φυσική κατάσταση, εντούτοις ορισμένα άλλα αστυνομικά καθήκοντα, όπως η συνδρομή προς τους πολίτες ή η ρύθμιση της κυκλοφορίας, δεν φαίνεται να απαιτούν σημαντική σωματική προσπάθεια» (σκ. 38).

23. Βλ. Μ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., σσ. 82 και 85.

24. Βλ. ΣτΕ 2886/1995, ό.π., σκ. 4-6. Παρόμοια και η ΣτΕ(ΟΛ.) 4675/2015, 18.01.2013, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, σκ. 9-14.

25. Βλ. ΣτΕ(ΟΛ.) 1323/2016, 03.06.2016, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

26. «Εξ άλλου, με τη διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 116 του Συντάγματος, όπως ισχύει μετά την αναθεώρησή της, ο συντακτικός νομοθέτης παρέχει ρητώς τη δυνατότητα λήψεως θετικών μέτρων

B. Η επίδραση των στερεοτύπων στη νομολογία του Δικαστηρίου της ΕΕ

Παράλληλα προς αυτήν τη μέχρι πρότινος στερεοτυπική στάση του ΣτΕ, το ΔΕΚ είχε δεχθεί, επίσης, ως νόμιμο τον αποκλεισμό των γυναικών από τις ένοπλες δυνάμεις, προφανώς, βάσει των τότε επικρατούντων έμφυλων στερεοτύπων. Συγκεκριμένα, στην απόφαση 318/86 είχε κρίνει ότι το φύλο μπορεί να αποτελεί παράγοντα αποφασιστικής σημασίας για θέσεις εργασίας, όπως αυτές των “surveillants” και των “surveillants chefs” (φυλάκων και προϊσταμένων φυλάξεως) στα σωφρονιστικά καταστήματα στη Γαλλία²⁷. Επίσης, στην περίπτωση νομοθετικής ρύθμισης που στερούσε από τις γυναίκες τη δυνατότητα να οπλοφορούν και, συνεπώς, εμπόδιζε την απασχόλησή τους στο Αστυνομικό Σώμα, το ΔΕΚ έκρινε ότι ένας τέτοιος αποκλεισμός μπορεί να δικαιολογείται τόσο από λόγους προστασίας της δημόσιας ασφάλειας με την οποία είναι επιφορτισμένη η Αστυνομία, όσο και λόγω της ανάγκης προστασίας των γυναικών από κινδύνους στους οποίους μπορεί να εκτίθενται λόγω του φύλου τους, υπηρετώντας σε μια τέτοια θέση²⁸. Η άποψη αυτή ακολουθήθηκε και στην απόφαση C-273/97²⁹, όπου το ΔΕΚ έκρινε ότι η στελέχωση ορισμένων ειδικών μάχιμων μονάδων (καταδρομείς) αποκλειστικά από άνδρες δικαιολογείται από την ανάγκη διασφάλισης του αξιόμαχου των ενόπλων δυνάμεων.

Σε όλες τις προαναφερόμενες αποφάσεις διαφαίνεται ο επηρεασμός του Δικαστηρίου από την ιστορική θέση της γυναίκας εκτός των πεδίων μαχών και σε βοηθητικό ρόλο («άμαχος πληθυσμός») δίπλα στους ένοπλους άνδρες στρατιώτες. Είναι γεγονός ότι η επίκληση της διαφύλαξης της ασφάλειας των γυναικών ως λόγος αποκλεισμού τους από αυτές τις θέσεις εργασίας σε καμία περίπτωση δεν βασίστηκε σε συγκεκριμένα δεδομένα που να αποδεικνύουν την αδυναμία όλων των γυναικών ανεξαιρέτως να προφυλαχθούν από τους εγγενείς κινδύνους του συγκεκριμένου επαγγέλματος.

Η θέση αυτή του ΔΕΚ μεταβλήθηκε μερικώς το 2000, οπότε κρίθηκε ότι ο καθολικός αποκλεισμός των γυναι-

υπέρ των γυναικών με σκοπό να καταστήσει ακόμη ευνοϊκότερο, σε σχέση με το διασφαλιζόμενο από το αναθεωρηθέν Σύνταγμα, το νομικό καθεστώς προστασίας τους και προσβάσεώς τους στα διάφορα επαγγέλματα και, συνεπώς, αυστηρότερες τις προϋποθέσεις αποκλίσεων από την αρχή της ισότητας των δύο φύλων, προκειμένου να εξασφαλιστεί πραγματική ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών», βλ. ΣτΕ 1265/2014 (Γ' Τμ.), 03.04.2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, σκ. 4.

27. ΔΕΚ 318/86, *Επιτροπή/Γαλλία*, 30.06.1998, ECLI:EU:C:1988:352, σκ. 11-18.

28. ΔΕΚ 222/84, *Johnston/Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary*, 15.05.1986, ECLI:EU:C:1986:206, σκ. 40-46.

29. ΔΕΚ C-273/97, *Sirdar*, 26.10.1999, ECLI:EU:C:1999:523, σκ. 29-31.

κών από θέσεις που απαιτούν τη χρήση όπλων συνιστά άμεση διάκριση λόγω φύλου και αντιβαίνει στην αρχή της ισότητας³⁰. Όμως, και πάλι το ΔΕΚ άφησε ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης στα κράτη μέλη για την προτίμηση των ανδρών υποψηφίων σε θέσεις με αυξημένες απαιτήσεις³¹. Έτσι, επί προδικαστικού ερωτήματος που υπέβαλε το διοικητικό δικαστήριο της Στουτγάρδης ως προς την επιβολή μόνο στους άνδρες της υποχρέωσης εκπλήρωσης στρατιωτικής θητείας, το ΔΕΚ επανέλαβε ότι τα κράτη μέλη είναι ελεύθερα να λαμβάνουν μέτρα και αποφάσεις σχετικά με τη στρατιωτική τους οργάνωση, δηλαδή για την άμυνα του κράτους ή την προάσπιση των θεμελιωδών συμφερόντων τους³² και, συνεπώς, η συγκεκριμένη υποχρέωση νομίμως επιβάλλεται μόνο στους άνδρες³³.

Με την απόφαση επί της προδικαστικής παραπομπής του ΣτΕ, το ΔΕΕ, ακολουθώντας το σκεπτικό της παραπάνω απόφασης, επιβεβαίωσε ότι μπορούν να λαμβάνονται μέτρα που εισάγουν έμμεσες διακρίσεις λόγω φύλου, εφόσον αυτό είναι απαραίτητο για την εύρυθμη λειτουργία και την αποδοτικότητα του Αστυνομικού Σώματος³⁴. Ωστόσο, περιόρισε πρακτικά αυτήν την ευχέρεια των κρατών μελών, προτάσσοντας την ατομική αξιολόγηση ξεχωριστά για κάθε περίπτωση και υπό την υποχρέωση άσκησης ενός αυστηρού ελέγχου αναλογικότητας της εκάστοτε επίδικης ρύθμισης³⁵.

Από την άλλη πλευρά, ρύθμιση που προβλέπει την προαγωγή κατά προτεραιότητα των γυναικών υποψηφίων που διαθέτουν τα ίδια προσόντα με τους άνδρες συναδέλφους τους σε θέσεις εργασίας, όπου ο αριθμός των γυναικών εργαζομένων είναι αρκετά μικρός, αποτελεί θετικό μέτρο που δικαιολογείται από τον σκοπό της εξασφάλισης πραγματικής ισότητας μεταξύ των δύο φύλων³⁶.

30. ΔΕΚ C-285/98, *Kreil*, 11.01.2000, ECLI:EU:C:2000:2, σκ. 27-28. Την άποψη αυτή υιοθέτησε κατά πλειοψηφία και η ΣτΕ(Ολ.) στην απόφαση 3018/2014, 19.09.2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, που αφορούσε τον πλήρη αποκλεισμό των γυναικών από το επάγγελμα του ειδικού φρουρού.

31. ΔΕΚ C-285/98, ό.π., σκ. 20-21.

32. ΔΕΚ C-186/01, *Dory*, 11.03.2003, ECLI:EU:C:2003:146, σκ. 35.

33. *Ibid*, σκ. 42.

34. Βλ. ΔΕΕ C-409/16, ό.π., σκ. 36.

35. Βλ. Α. ΤΣΙΝΑΣΛΑΝΙΔΟΥ, Παρατηρήσεις στην ΣτΕ 2099/2019 (7μ) – Ο δικαστικός έλεγχος της συμβατότητας του ορίου αναστήματος με το Σύνταγμα και το δίκαιο της Ένωσης, ΘΠΔΔ, 2020, σ. 1164.

36. Βλ. ΔΕΚ C-450/93, *Kalanke/Freie Hansestadt Bremen*, 17.10.1995, ECLI:EU:C:1995:322 και ΔΕΚ C-409/95, *Marschall/Land Nordrhein-Westfalen*, 17.11.1997, ECLI:EU:C:1997:533.

III. Η συμμόρφωση του εθνικού δικαστή με την απόφαση επί της προδικαστικής παραπομπής και η ανατροπή της προηγηθείσας πάγιας νομολογίας του ΣτΕ

Ο ενωσιακός δικαστής, στο πλαίσιο εξέτασης προδικαστικών παραπομπών από τα εθνικά δικαστήρια, δεν αποφαινεται επί της ουσίας της ένδικης διαφοράς, αλλά εξετάζει ζητήματα ερμηνείας που μπορεί να προκύπτουν όσον αφορά την εφαρμογή του πρωτογενούς και παράγωγου δικαίου της ΕΕ, δεδομένου ότι αποκλειστικά αρμόδιο να ερμηνεύει τους κανόνες του ενωσιακού δικαίου είναι το ΔΕΕ (άρθρο 267 ΣΛΕΕ). Μέσω των προδικαστικών αποφάσεών του, το ΔΕΕ παρέχει οδηγίες και κατευθύνσεις προς τους εθνικούς δικαστές, ώστε οι τελευταίοι να μπορούν να εφαρμόζουν ορθά και κατά ομοίομορφο τρόπο το ενωσιακό δίκαιο. Από τον τελολογικό σκοπό της συγκεκριμένης διάταξης της ΣΛΕΕ συνεπάγεται ότι, μετά την έκδοση της απόφασης του ΔΕΕ, το εθνικό δικαστήριο που παρέπεμψε το ερώτημα οφείλει να λάβει υπόψη του την ερμηνεία που δόθηκε από το ΔΕΕ και υπό το πρίσμα αυτής να αποφανθεί επί της ουσίας της διαφοράς που εκκρεμεί ενώπιόν του³⁷.

Στις υπό σχολιασμό αποφάσεις, η Ολομέλεια του ΣτΕ υιοθέτησε την ερμηνεία του ΔΕΕ σε σχέση με τον έλεγχο αναλογικότητας που πρέπει να διενεργεί σε ανάλογες υποθέσεις, ώστε να κρίνει εάν οι έμμεσες διακρίσεις είναι τελικά νόμιμες. Έτσι, η Ολομέλεια του ΣτΕ εξέτασε εάν το κριτήριο του αναστήματος είναι κατάλληλο, πρόσφορο και αναγκαίο για την επίτευξη του θεμιτού σκοπού της στελέχωσης ενός Αστυνομικού Σώματος που θα διαθέτει πολύ καλή φυσική κατάσταση, προκειμένου να εκτελεί επιτυχώς τα θεμελιώδους σημασίας για την εύρυθμη λειτουργία του κράτους καθήκοντά του. Κατά τον έλεγχο αυτόν, το Ανώτατο Ακυρωτικό διαπίστωσε ότι το συγκεκριμένο όριο αναστήματος δεν συνδέεται άμεσα με τον επιδιωκόμενο σκοπό και, συνεπώς, δεν πρόκειται για δικαιολογημένη διακριτική μεταχείριση. Στο σημείο αυτό, ενδιαφέρον παρουσιάζει η συγκλίνουσα γνώμη που εκφράστηκε, κατά την οποία όχι μόνο το ενιαίο όριο ύψους δεν είναι νόμιμο, αλλά γενικά το όριο ύψους ως προϋπόθεση πρόσληψης στα σώματα ασφαλείας, εξ ου και μπορεί να συναχθεί η παραβίαση της συνταγματικής αρχής της αξιοκρατίας (άρθρο 5 παρ. 1 Συντάγματος) που απαγορεύει να τίθενται προϋποθέσεις που δεν σχετίζονται με τον σκοπό της πρόσληψης κατάλληλων και ικανών ατόμων σε δημόσιες θέσεις και αξιώματα.

Η συγκεκριμένη στάση της Ολομέλειας του ΣτΕ στο επίμαχο ζήτημα υιοθετήθηκε και σε άλλη αντίστοιχη περίπτωση που αφορούσε το άρθρο 19 παρ. 1 και 5 του π.δ. 19/2006 για την πρόσληψη ιδιωτών στο Πυροσβεστικό

37. Αναλυτικότερα, βλ. Κ. ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Η προδικαστική παραπομπή στο ΔΕΕ, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2020, σσ. 128-134.

Σώμα, σύμφωνα με το οποίο για τις γυναίκες υποψηφίους ισχύει χαμηλότερο ελάχιστο ανάστημα σε σχέση με τους άνδρες. Ειδικότερα, επί της εφέσεως που άσκησε άνδρας υποψήφιος, επικαλούμενος ότι η διαφορετική αυτή ρύθμιση αποτελεί μη δικαιολογημένη και παράνομη διάκριση μεταξύ των δύο φύλων που αντίκειται στις διατάξεις των άρθρων 4 και 5 παρ. 1 του Συντάγματος και του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ, η επταμελής σύνθεση του ΣτΕ αποφάσισε ομοφώνως ότι η ρύθμιση αυτή δεν παραβιάζει το Σύνταγμα και την ενωσιακή νομοθεσία, όπως θα συνέβαινε εάν είχε θεσπισθεί κοινό ελάχιστο ανάστημα στο 1,70 μ.³⁸.

IV. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Οι αποφάσεις της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας κινούνται προς μια θετική κατεύθυνση μετριασμού του αποκλεισμού σημαντικού ποσοστού γυναικών από δημόσιες θέσεις εργασίας που παραδοσιακά θεωρούνται αμιγώς «ανδρικές», ενώ, ταυτόχρονα, εγκαταλείπεται η πάγια προηγούμενη νομολογία που αρκούσαν σε μια γενικευμένη και αόριστη επίκληση λόγων δημοσίου συμφέροντος. Αναμένεται, επομένως, η τροποποίηση της επίδικης διάταξης που ορίζει τα προσόντα που πρέπει να διαθέτουν οι υποψήφιοι κατά την προηγούμενη (πριν το 2003) μορφή της, οπότε το ελάχιστο ανάστημα για τις γυναίκες υποψηφίους ήταν χαμηλότερο. Βέβαια, σύμφωνα με την άποψη της συγκλίνουσας γνώμης, η συγκεκριμένη προϋπόθεση θα έπρεπε, ενδεχομένως, να απαλειφθεί εξολοκλήρου για όλους τους υποψηφίους ανεξαρτήτως φύλου, αφού σε κάθε περίπτωση δεν είναι συνυφασμένη με την εκτέλεση του έργου της Αστυνομίας.

Θα πρέπει να αναφέρουμε, ωστόσο, ότι, στην προκειμένη περίπτωση, δεν εξετάστηκε καθόλου το ζήτημα της νομιμότητας της θέσπισης κοινών ελαχίστων επιδόσεων στα αγωνίσματα από τα οποία κρίνεται η καταλληλότητα όλων των υποψηφίων ανεξαρτήτως φύλου, δεδομένου ότι, υπό το πρίσμα της απόφασης του ΔΕΕ C-409/16, ενδεχομένως να εισάγεται και σε αυτήν την περίπτωση μία ακόμη έμμεση διάκριση σε βάρος των γυναικών³⁹.

Σχετικά, στην απόφαση της επταμελούς σύνθεσης του ΣτΕ 141/2016 που αφορούσε υποψηφίους της Δημοτικής Αστυνομίας, κρίθηκε ότι προκύπτει, καταρχήν, έμμεση διάκριση σε βάρος των γυναικών από την πρό-

38. ΣτΕ 2099/2019, 31.10.2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ. Σημειωτέον ότι η εν λόγω υπόθεση παραπέμφθηκε στην Ολομέλεια του ΣτΕ λόγω της σημασίας των τιθέμενων ζητημάτων, ωστόσο δεν εκδικάστηκε στην ουσία της λόγω παύσης της βλάβης και έλλειψης εννόμου συμφέροντος του εκκαλούντα ενόψει της πρόσληψής του στο Πυροσβεστικό Σώμα (ΣτΕ(ΟΛ.) 908/2021, 18.06.2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ).

39. Το ΔΕΕ δεν έχει κληθεί ακόμη να επιλύσει το συγκεκριμένο ζήτημα.

βλεψη κοινών επιδόσεων για άνδρες και γυναίκες, στο μέτρο που βάσει της κοινής πείρας είναι γνωστό ότι υπάρχουν σημαντικές βιολογικές διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα που συνεπάγονται την επίτευξη χαμηλότερων επιδόσεων εκ μέρους των γυναικών σε σχέση με αυτές των ανδρών στις ίδιες σωματικές δοκιμασίες⁴⁰. Ωστόσο, και πάλι το ΣτΕ δικαιολόγησε (ανεπαρκώς, όπως και κατά την προισχύσασα πάγια νομολογία του για το κοινό ελάχιστο ανάστημα) αυτήν την άνιση μεταχείριση ως το πλέον κατάλληλο και πρόσφορο μέσο για την επίτευξη της αποστολής δημοσίου συμφέροντος της Δημοτικής Αστυνομίας που απαιτεί την ύπαρξη πολύ καλής φυσικής κατάστασης του προσωπικού της, ανεξαρτήτως φύλου⁴¹, λαμβάνοντας υπόψη, εξάλλου, πως «τα ως άνω κοινά όρια στα επί μέρους αγωνίσματα δεν είναι, κατά τα διδάγματα της κοινής πείρας, ιδιαίτερος υψηλά, ώστε να μην μπορούν οι γυναίκες να τα επιτύχουν»⁴². Βέβαια, στην περίπτωση που κριθεί αναγκαία η διαφοροποίηση των απαιτούμενων επιδόσεων βάσει φύλου είναι πιθανό να ανακύψουν περαιτέρω ζητήματα όσον αφορά τα διεμφυλικά άτομα και το κατά πόσον θα πρέπει ή όχι να λαμβάνεται υπόψη το βιολογικό τους φύλο.

► Ανάθεση δημοσίων συμβάσεων από ΟΤΑ

Η σχέση των παράλληλων διοικητικών διαδικασιών ελέγχου στο στάδιο της ανάθεσης δημοσίων συμβάσεων από Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης

προδικαστική προσφυγή ενώπιον ΑΕΠΠ (άρθρα 346 και 360 επ. Ν. 4412/2016) – κρατική εποπτεία των ΟΤΑ (άρθρα 225-227 Ν. 3852/2010) – προληπτικός έλεγχος δημοσίων συμβάσεων μεγάλης οικονομικής αξίας από το Ελεγκτικό Συνέδριο (άρθρο 324 επ. Ν. 4700/2020)

ΣτΕ (Τμ. Δ'), απόφαση αριθμ. 770/2021, 01.06.2021

Με τη διαδικασία της πρότυπης δίκης (άρθρο 1 Ν. 3900/2010) ήχθη ενώπιον του Δ' Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας αίτηση ακυρώσεως Δήμου κατά πράξεων που εκδόθηκαν στο πλαίσιο άσκησης διοικητικής εποπτείας των ΟΤΑ (άρθρο 227 Ν. 3852/2010).

Αρχικά, με απόφαση της Οικονομικής Επιτροπής του Δήμου εγκρίθηκε η ανάθεση σύμβασης έργου με τη διαδικασία διαπραγμάτευσης χωρίς προηγούμενη δημοσίευση. Κατά της απόφασης αυτής ασκήθηκε από δημοτικό σύμβουλο του Δήμου προσφυγή του άρθρου 227 Ν.

40. Στο ζήτημα αυτό αναφέρθηκε και ο Συνήγορος του Πολίτη στο δελτίο τύπου που εξέδωσε επ' αφορμής της έκδοσης των υπό σχολιασμό αποφάσεων. Διαθέσιμο ηλεκτρονικά στο: <https://www.synigoros.gr/resources/250621-dt-elas.pdf>.

41. Παρόμοια και η ΣτΕ 4675/2015.

42. ΣτΕ 141/2016, 14.01.2016, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, σκ. 8 (με αντίθετη μειοψηφία).

3852/2010 ενώπιον του Συντονιστή Αποκεντρωμένης Διοίκησης, η οποία έγινε δεκτή, ενώ στο μεταξύ είχε εκδοθεί και νέα πράξη της Οικονομικής Επιτροπής, με αντικείμενο την ανακήρυξη προσωρινού αναδόχου. Η τελευταία ακυρώθηκε επίσης με επόμενη πράξη του Συντονιστή, με το σκεπτικό ότι αποτέλεσε τμήμα σύνθετης διοικητικής ενέργειας, σε προηγούμενο στάδιο της οποίας είχε εκδοθεί πράξη ακυρωθείσα. Κατά των δύο ως άνω πράξεων του Συντονιστή ο Δήμος προσέφυγε ενώπιον της Ειδικής Επιτροπής του άρθρου 152 Ν. 3463/2006. Παράλληλα, στο πλαίσιο του προσυμβατικού ελέγχου που ασκείται από το Ελεγκτικό Συνέδριο (άρθρα 324 επ. Ν. 4700/2020), εκδόθηκε πράξη του Ε' Κλιμακίου, με την οποία κρίθηκε ότι δεν κωλύεται η υπογραφή της σύμβασης μεταξύ του Δήμου και του προσωρινού αναδόχου. Ακολούθησε η απόρριψη της διοικητικής προσφυγής του Δήμου από την Ειδική Επιτροπή, η οποία έκρινε ότι δεν δεσμεύεται από την ήδη εκδοθείσα πράξη του Ε' Κλιμακίου του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Κατόπιν των ανωτέρω, ο Δήμος προσέβαλε τις προμνησθείσες δύο πράξεις Συντονιστή και την πράξη της Ειδικής Επιτροπής τόσο με προδικαστική προσφυγή ενώπιον της ΑΕΠΠ, η οποία απορρίφθηκε ως απαράδεκτη, όσο και με αίτηση ακυρώσεως ενώπιον του αρμοδίου Διοικητικού Εφετείου. Τελικώς, η ασκηθείσα αίτηση ακυρώσεως ήχθη προς εκδίκαση ενώπιον του ΣτΕ με τη διαδικασία της πρότυπης δίκης.

Το πρώτο προδικαστικό ερώτημα που τέθηκε υπόψη του Δικαστηρίου ήταν εάν οι πράξεις της διαδικασίας ανάθεσης δημόσιας σύμβασης από ΟΤΑ, οι οποίες υπάγονται στο πεδίο εφαρμογής του Βιβλίου IV του Ν. 4412/2016, υπόκεινται στον έλεγχο νομιμότητας των άρθρων 225-227 του Ν. 3852/2010. Το Δικαστήριο έκρινε ότι από τις ρυθμίσεις του Βιβλίου IV Ν. 4412/2016, ιδίως δε από το άρθρο 360 παρ. 3 αυτού, δεν θίγεται το δικαίωμα των τρίτων, εν σχέσει προς τους ενδιαφερόμενους για την ανάθεση δημόσιας σύμβασης, να ασκήσουν διοικητικές προσφυγές κατά των πράξεων που εκδίδονται από την αναθέτουσα αρχή στο προσυμβατικό στάδιο.

Επ' αφορμή του δεύτερου προδικαστικού ερωτήματος, το Δικαστήριο κλήθηκε να αποφανθεί επί ζητημάτων που άπτονται, αφενός, των εννόμων συνεπειών του κατά τα άρθρα 225-227 Ν. 3852/2010 ελέγχου επί των πράξεων του προσυμβατικού σταδίου, αφετέρου δε, της συνύπαρξης του ελέγχου αυτού με τον προληπτικό έλεγχο που ασκείται από το Ελεγκτικό Συνέδριο και με τον κατασταλτικό έλεγχο που ασκείται από την ΑΕΠΠ, κατόπιν ασκήσεως της προδικαστικής προσφυγής. Αρχικά, το Δικαστήριο έκρινε ότι ο έλεγχος που ασκείται κατά τα άρθρα 225-227 Ν. 3852/2010 άγει, σε περίπτωση που η ελεγχόμενη πράξη κριθεί παράνομη, στην ακύρωσή της. Πάντως, η εποπτική αρχή, ήτοι τόσο ο Συντονιστής Απο-

κεντρωμένης Διοίκησης όσο και η Ειδική Επιτροπή του άρθρου 152 Ν. 3463/2006, δεσμεύονται από την προηγούμενη κρίση του Ελεγκτικού Συνεδρίου περί της νομιμότητας ή μη του σχεδίου της σύμβασης. Σημειώθηκε δε ότι οι θιγόμενοι από τις πράξεις της εποπτικής αρχής δεν στερούνται κατ' αυτόν τον τρόπο της δικαστικής προστασίας, καθώς διατηρούν τη δυνατότητα να προσφύγουν κατά των ως άνω πράξεων στα αρμόδια διοικητικά δικαστήρια, τα οποία δεν δεσμεύονται από τα κριθέντα από το Ελεγκτικό Συνέδριο κατά την άσκηση του προσυμβατικού ελέγχου.

Τέλος, κρίθηκε ότι η παροχή δικαστικής προστασίας κατά τις διατάξεις του Βιβλίου IV Ν. 4412/2016 αφορά στις διαφορές που προκύπτουν από τις πράξεις της διαδικασίας ανάθεσης, στις οποίες εμπíπτουν και εκείνες με τις οποίες ασκείται έλεγχος νομιμότητας επί πράξεων της ίδιας διαδικασίας. Επομένως, τις πράξεις που εκδίδει η εποπτική αρχή στο πλαίσιο του ελέγχου νομιμότητας δικαιούται να προσβάλλει, υπό τους όρους του άρθρου 372 Ν. 4412/2016, είτε ο ενδιαφερόμενος για την ανάθεση είτε η αναθέτουσα αρχή. Εξάλλου, στην περίπτωση αυτή δεν απαιτείται η εκ μέρους του θιγομένου προηγούμενη άσκηση (και απόρριψη) προδικαστικής προσφυγής, ως προϋπόθεση του παραδεκτού των αιτήσεων αναστολής και ακυρώσεως. Τούτο προκύπτει από την όλη οικονομία των διατάξεων του Βιβλίου IV Ν. 4412/2016, ιδίως δε από τη διάταξη του άρθρου 362 παρ. 4 αυτού, αναλόγως εφαρμοζόμενη.

Παρατηρήσεις

Φίλιππος - Εμμανουήλ Γεωργαλής*

I. Εισαγωγικά

Η σχολιαζόμενη υπ' αριθμ. 770/2021 απόφαση του Δ' Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας θέτει στο επίκεντρο ζητήματα γενικότερου ενδιαφέροντος σχετικά με τις συντρέχουσες μορφές ελέγχου επί των πράξεων της διαδικασίας ανάθεσης δημόσιας σύμβασης από Οργανισμό Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Θα εξεταστούν οι θέσεις του Δικαστηρίου αναφορικά με τη σχέση του ελέγχου νομιμότητας που ασκεί επί των πράξεων του προσυμβατικού σταδίου η αρμόδια εποπτική αρχή (άρθρα 225-227 Ν. 3852/2010), αρχικά μεν (υπό II) ως προς τον έλεγχο που ασκείται επί των ίδιων πράξεων από την ΑΕΠΠ (άρθρα 346 επ. Ν. 4412/2016), εν συνεχεία δε (υπό III) ως προς τον προληπτικό έλεγχο δημοσίων συμβάσεων μεγάλης οικονομικής αξίας που ασκείται από τους αρμόδιους σχηματισμούς του Ελεγκτικού Συνεδρίου επί του σχεδίου της σύμβασης (άρθρο 98 παρ. 1 στ. β' Συντ.

σε συνδυασμό με άρθρα 324 επ. Ν.4700/2020).

II. Η σχέση του ελέγχου νομιμότητας των άρθρων 225-227 Ν. 3852/2010 με τον έλεγχο που ασκείται από την ΑΕΠΠ σύμφωνα με τα άρθρα 346 επ. Ν. 4412/2016

A. Σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 225-227 Ν. 3852/2010, οι πράξεις οργάνων των ΟΤΑ υπόκεινται σε έλεγχο νομιμότητας¹, ο οποίος σε ορισμένες μεν περιπτώσεις ασκείται αυτεπαγγέλτως και υποχρεωτικώς², άλλως χωρεί κατόπιν ασκήσεως ειδικής διοικητικής προσφυγής από οποιονδήποτε έχει έννομο συμφέρον³.

Εξάλλου, με τον Ν. 4412/2016 (Βιβλίο IV) θεσπίστηκε πλαίσιο παροχής έννομης προστασίας κατά το στάδιο της σύναψης των δημοσίων συμβάσεων. Ειδικότερα, προβλέφθηκε υπέρ του οικονομικού φορέα που είχε ή έχει συμφέρον να του ανατεθεί δημόσια σύμβαση η δυνατότητα άσκησης προσφυγής ενώπιον ειδικώς συνστημένου οργάνου, της Αρχής Εξέτασης Προδικαστικών Προσφυγών (ΑΕΠΠ)⁴, με αίτημα την ακύρωση παράνομων και ζημιογόνων πράξεων ή παραλείψεων της αναθέτουσας αρχής. Η άσκηση της ως άνω «προδικαστικής προσφυγής» αποτελεί νόμιμη προϋπόθεση για την εν συνεχεία άσκηση των προβλεπόμενων ενδίκων βοηθημάτων, δηλαδή της αίτησης αναστολής και της αίτησης ακυρώσεως ενώπιον του Διοικητικού Εφετείου ή του Συμβουλίου της Επικρατείας, κατά περίπτωση⁵. Επιπλέον, ρητώς ορίζεται ότι κατά των πράξεων των αναθετουσών αρχών δεν επιτρέπεται η άσκηση άλλης διοικητικής προ-

1. Ως αρμόδια εποπτική αρχή ορίζονται από τον νόμο η Αυτοτελής Υπηρεσία Εποπτείας ΟΤΑ (άρθρο 225 Ν. 3852/2010) και ο Επόπτης ΟΤΑ (άρθρα 226-227). Ωστόσο, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 238 του ίδιου νόμου, μέχρι την έναρξη λειτουργίας της ΑΥΕ ΟΤΑ, ο έλεγχος ασκείται από τον Συντονιστή Αποκεντρωμένης Διοίκησης και τις Ειδικές Επιτροπές του άρθρου 152 Ν. 3463/2006.

2. Άρθρο 225 παρ. 1 Ν. 3852/2010. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται οι πράξεις των συλλογικών οργάνων που αφορούν στην ανάθεση έργων, υπηρεσιών, μελετών και προμηθειών, αν το τίμημα υπερβαίνει το ποσό των εξήντα χιλιάδων (60.000) ευρώ χωρίς ΦΠΑ (περ. β'). Πράξεις που δεν εμπíπτουν στις περιπτώσεις της παρ. 1 του άρθρου 225 μπορούν να ελεγχθούν αυτεπαγγέλτως υπό τους όρους του άρθρου 226.

3. Άρθρο 227 Ν. 3852/2010. Για τις προϋποθέσεις άσκησης της ειδικής διοικητικής προσφυγής βλ. Κ. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ, Κρατικός έλεγχος των πράξεων των ΟΤΑ και δικαστική προστασία, σε: Μ. Πικραμένος (επιμ.), Τοπική Αυτοδιοίκηση – Οργάνωση και λειτουργία, 2020, σ. 206 επ.

4. Άρθρα 346-347 Ν. 4412/2016. Για την οργανωτική δομή και τη λειτουργία της ΑΕΠΠ βλ. Φ. ΚΑΤΣΙΓΙΑΝΝΗ, Η Αρχή Εξέτασης Προδικαστικών Προσφυγών και οι αρμοδιότητές της, ΘΠΔΔ, 2018, σ. 723.

5. Άρθρο 360 παρ. 1-2 Ν. 4412/2016. Βλ. αναλυτικά Δ. ΡΑΪΚΟ / Ε. ΒΛΑΧΟΥ / Ε. ΣΑΒΒΙΔΗ, Δημόσιες Συμβάσεις – Ν. 4412/2016 – Ερμηνεία κατ' άρθρο, 2018, τόμ. Ι, άρθρο 360, σ. 1177 επ.

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

σφυγής, πλην της προδικαστικής⁶.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, προκειμένου να αποφανθεί επί του πρώτου προδικαστικού ζητήματος που τέθηκε ενώπιόν του, το Δικαστήριο κλήθηκε να απαντήσει στο ερώτημα εάν οι πράξεις που εκδίδουν οι ΟΤΑ στο πλαίσιο μίας διαδικασίας ανάθεσης δημόσιας σύμβασης, που εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του Ν. 4412/2016, υπόκεινται τόσο στον έλεγχο νομιμότητας του Ν. 3852/2010, όσο και στον έλεγχο της ΑΕΠΠ, κατόπιν ασκήσεως προδικαστικής προσφυγής.

Εξετάζοντας τη διάταξη του άρθρου 360 παρ. 3 Ν. 4412/2016, η οποία ορίζει ότι οι πράξεις των αναθετουσών αρχών προσβάλλονται μόνον με προδικαστική προσφυγή, αποκλεισμένης κάθε άλλης διοικητικής προσφυγής, το Δικαστήριο παρατήρησε ότι το πεδίο εφαρμογής της διάταξης καταλαμβάνει μόνον τους οικονομικούς φορείς που δύνανται να ασκήσουν την προδικαστική προσφυγή κατ' άρθρο 346 του ίδιου νόμου. Επομένως, οι πράξεις των ΟΤΑ ως αναθετουσών αρχών εξακολουθούν να υπόκεινται στον έλεγχο νομιμότητας του Ν. 3852/2010, ασκούμενο τόσο αυτεπαγγέλτως όσο και κατόπιν ασκήσεως ειδικής διοικητικής προσφυγής, η οποία επιτρέπεται σε οποιονδήποτε δικαιολογεί έννομο συμφέρον, πλην των αμέσως ενδιαφερομένων οικονομικών φορέων. Περαιτέρω, το Δικαστήριο απέρριψε προβληθέντα ισχυρισμό περί σιωπηρής κατάργησης του ελέγχου νομιμότητας του Ν. 3852/2010, επί των πράξεων που εντάσσονται σε διαδικασίες ανάθεσης, από τις διατάξεις των άρθρων 105 παρ. 3 και 340 παρ. 1 Ν. 4412/2016, με το εύλογο σκεπτικό ότι οι διατάξεις αυτές ρυθμίζουν διαφορετικά ζητήματα⁷.

Διαφαίνεται εκ των ανωτέρω ότι το Συμβούλιο της Επικρατείας διαπίστωσε τη διάκριση των δύο συντρεχουσών μορφών ελέγχου ως προς τον εξυπηρετούμενο σκοπό και την ένταση. Πράγματι, ενώ ο έλεγχος του Ν. 3852/2010 αποτελεί την πραγμάτωση της συνταγμα-

τικής επιταγής προς κρατική εποπτεία των ΟΤΑ⁸, η θέσπιση της προδικαστικής προσφυγής του Βιβλίου IV Ν. 4412/2016 ικανοποιεί την ανάγκη ταχείας και αποτελεσματικής εκκαθάρισης των διαφορών που ανακύπτουν από παράνομες πράξεις των αναθετουσών αρχών κατά το προσυμβατικό στάδιο⁹. Παράλληλα, με τα άρθρα 225-227 Ν. 3852/2010 καταστρώνεται ένα σύστημα ελέγχου νομιμότητας των πράξεων των ΟΤΑ, ενώ η ΑΕΠΠ, επιλαμβανόμενη της διαφοράς κατόπιν ασκήσεως προδικαστικής προσφυγής, ελέγχει την προσβαλλόμενη πράξη κατά νόμο και ουσία¹⁰. Ο έλεγχος του Ν. 3852/2010, καίτοι πιο περιορισμένος σε ένταση, είναι τελικά ευρύτερος¹¹, διότι αποβλέπει στην προστασία πλειόνων και γενικότερων συμφερόντων, η δε ύπαρξή του αποτελεί εγγύηση της «συνεργασίας» μεταξύ Κράτους και ΟΤΑ στο πλαίσιο του ισχύοντος συστήματος οργάνωσης του Κράτους¹². Υπό το πρίσμα της βαρύνουσας σημασίας του, την οποία ανέδειξε και ο συντακτικός νομοθέτης (102 παρ. 4 Συντ.), δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ανεκτός ο περιορισμός του πεδίου εφαρμογής του ελέγχου, κατά τρόπον ώστε να εκφεύγουν οι πράξεις που εκδίδουν τα όργανα των ΟΤΑ στο πλαίσιο των διαδικασιών ανάθεσης¹³.

Πάντως, δεν μπορεί να παραβλεφθεί ότι η συνύπαρξη των δύο μορφών ελέγχου ενέχει τον κίνδυνο έκδοσης αντιφατικών αποφάσεων, στην περίπτωση που ο – τρίτος εν σχέσει προς τον αμέσως ενδιαφερόμενο οικονομικό φορέα – προσφεύγων ενώπιον της εποπτικής αρχής επαναλάβει ισχυρισμούς που ήδη προβλήθηκαν με προδικαστική προσφυγή και απορρίφθηκαν από την ΑΕΠΠ¹⁴.

6. Άρθρο 360 παρ. 3 Ν. 4412/2016. Τη θέση ότι, δυνάμει της συγκεκριμένης διάταξης, η ειδική διοικητική προσφυγή του άρθρου 227 Ν. 3852/2010 πρέπει να θεωρείται καταργημένη στο μέτρο που αφορά την προσβολή αποφάσεων των ΟΤΑ ως αναθετουσών αρχών, έχει υποστηρίξει ο Μ. ΣΕΙΡΑΔΑΚΗΣ, Προδικαστική Προσφυγή ενώπιον της Α.Ε.Π.Π., Επικαιρα Ζητήματα από τη μέχρι σήμερα εφαρμογή της, Δημόσιο Δίκαιο – Επίσημο περιοδικό της Ένωσης Ελλήνων Δημοσιολόγων, 2017, σ. 402, διαθέσιμο στο: publiclawjournal.com.

7. Πράγματι, με τη διάταξη του άρθρου 105 παρ. 3 Ν. 4412/2016 ορίζονται οι προϋποθέσεις για την επέλευση των εννόμων αποτελεσμάτων της κατακυρωτικής απόφασης, ενώ εκείνη του άρθρου 340 παρ. 1 του ίδιου νόμου αναφέρεται στην παρακολούθηση της εφαρμογής των κανόνων περί δημοσίων συμβάσεων από ελεγκτικά διοικητικά όργανα, και ειδικότερα στις υποχρεώσεις τους σε περίπτωση εντοπισμού παραβιάσεων ή συστημικών προβλημάτων.

8. Βλ. Ν. ΧΛΕΠΑ, σε: Φ. Σπυρόπουλος ... [κ.ά.], Σύνταγμα – Κατ' άρθρο ερμηνεία, 2017, άρθρο 102, αριθμ. 34.

9. Βλ. Αιτιολογική Έκθεση Ν. 4412/2016, σ. 71.

10. Για τον ενδικοφανή χαρακτήρα της προδικαστικής προσφυγής βλ. σχετικά Χ. ΔΕΤΣΑΡΙΔΗ, Η προδικαστική παραπομπή στο στάδιο ανάθεσης Δημοσίων Συμβάσεων, 2019, σσ. 349-351. Α. ΤΣΙΡΩΝΑ, Ο ενδικοφανής χαρακτήρας της προδικαστικής προσφυγής ενώπιον της ΑΕΠΠ και οι ιδιαιτερότητές του, ΘΠΔΔ, 2019, σ. 97 επ.

11. Βλ. Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, Συνύπαρξη πλειόνων διοικητικών διαδικασιών ελέγχου της νομιμότητας της ανάθεσης δημοσίων συμβάσεων. Με αφορμή την απόφαση ΣτΕ 770/2021, διαθέσιμο στο: www.prevedourou.gr, αριθμ. 5.

12. Ι. ΜΑΚΡΗΣ, Η εποπτεία του Κράτους επί των ΟΤΑ, σε Ευθύνη οργάνων ΟΤΑ Α' Βαθμού κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους, 2015, σ. 120.

13. Τη διάκριση των δύο μορφών ελέγχου επισημαίνει και η Μ.-Χ. ΒΛΑΧΟΥ-ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΥ, Δημόσιες συμβάσεις Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ): Πώς διαμορφώνεται η κρατική εποπτεία επί των πράξεων των ΟΤΑ, όταν αυτές εντάσσονται σε διαδικασία σύναψης δημόσιας σύμβασης υπαγόμενης στο πεδίο εφαρμογής του Ν. 4412/2016; ΘΠΔΔ, 2021, σ. 702.

14. Όπως παρατηρεί η Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, ό.π., αριθμ. 5 και 7. Βλ. και Μ. ΣΕΙΡΑΔΑΚΗ, ό.π., σσ. 402-403.

Β. Αφού απεφάνθη ότι οι πράξεις της αναθέτουσας αρχής υπόκεινται στην ειδική διοικητική προσφυγή του άρθρου 227 Ν. 3852/2010, το Δικαστήριο αντιμετώπισε το ερώτημα εάν οι πράξεις που εκδίδει η εποπτική αρχή επί της ως άνω προσφυγής γεννούν διαφορές που υπάγονται στο πεδίο εφαρμογής του Βιβλίου IV Ν. 4412/2016 και, περαιτέρω, εάν υπόκεινται σε προδικαστική προσφυγή ή μπορούν να προσβληθούν απευθείας δικαστικά με αίτηση αναστολής και αίτηση ακυρώσεως ενώπιον του αρμοδίου Διοικητικού Εφετείου ή του Συμβουλίου της Επικρατείας, κατά περίπτωση.

Το πρώτο σκέλος του ερωτήματος είχε ήδη απαντηθεί θετικά με πρόσφατη προηγούμενη απόφαση του Δικαστηρίου¹⁵, όπου είχε κριθεί ότι η δικαστική προστασία του Βιβλίου IV Ν. 4412/2016 αφορά διαφορές που αναφύονται από πράξεις ή παραλείψεις, οι οποίες εντάσσονται στη διαδικασία που προηγείται της σύναψης των συμβάσεων που υπάγονται στο πεδίο εφαρμογής του νόμου, ως τέτοιες δε πράξεις ή παραλείψεις νοούνται όχι μόνον εκείνες, οι οποίες εκδίδονται ή εκδηλώνονται κατά τη διαδικασία, η οποία αρχίζει με την οικεία προκήρυξη και ολοκληρώνεται με την πράξη ανάθεσης της σύμβασης στον ανάδοχο, αλλά και οι πράξεις με τις οποίες ασκήθηκε έλεγχος νομιμότητας επί των πράξεων αυτών της διαγωνιστικής διαδικασίας.

Στο δεύτερο σκέλος του ερωτήματος το Δικαστήριο απάντησε αρνητικά. Συγκεκριμένα, έκρινε ότι για τη δικαστική προσβολή των πράξεων που εκδίδονται από την εποπτική αρχή στο πλαίσιο ελέγχου νομιμότητας, δεν απαιτείται ως προϋπόθεση παραδεκτού η προηγούμενη άσκηση (και απόρριψη) προδικαστικής προσφυγής. Το συμπέρασμα βασίστηκε σε δύο επάλληλα επιχειρήματα, αφενός, «στην όλη οικονομία των διατάξεων του Βιβλίου IV Ν. 4412/2016, με τις οποίες σκοπείται η θέσπιση μίας ταχείας και αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας», αφετέρου, στην ανάλογη εφαρμογή της διάταξης της παρ. 4 του άρθρου 362 Ν. 4412/2016. Διά της τελευταίας, το Δικαστήριο επεκτείνει τον κανόνα ότι η πράξη που εκδίδεται επί προδικαστικής προσφυγής δεν υπόκειται σε νέα προδικαστική προσφυγή, ώστε να καταλαμβάνει και την πράξη που εκδίδεται επί της ειδικής διοικητικής προσφυγής.

Παρατηρείται ότι το Δικαστήριο ερμήνευσε με ευρύτητα τις διατάξεις του Βιβλίου IV Ν. 4412/2016. Μολονότι κατ' αρχήν εξομοίωσε τις πράξεις που εκδίδονται από την εποπτική αρχή με τις πράξεις της αναθέτουσας αρχής, ως προς τη φύση των διαφορών που ανακύπτουν εξ αυτών, εντούτοις υπήγαγε τις διαφορές που ανακύπτουν από τις πρώτες μόνο στις διατάξεις των άρθρων 372 επ. του Βιβλίου IV Ν. 4412/2016, περί δικαστικής προστασίας, εξαιρώντας τις από το πεδίο εφαρμογής των άρθρων 346

επ., όπου θεσπίζεται το ενδικοφανές στάδιο επίλυσης της διαφοράς. Ωστόσο, από τη συνολική επισκόπηση του Βιβλίου IV, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι βούληση του νομοθέτη αποτέλεσε να διέρχονται του «διηθητικού μηχανισμού»¹⁶ της προδικαστικής προσφυγής όλες οι διαφορές που ανακύπτουν κατά τη διαδικασία ανάθεσης της σύμβασης, ώστε, αν νοούνται ως τέτοιες και οι ανακύπτουσες από πράξεις της εποπτικής των ΟΤΑ αρχής, να μην δύνανται να εξαιρεθούν του πεδίου εφαρμογής των άρθρων 346 επ.¹⁷. Η διάκριση δεν φαίνεται, εκ πρώτης όψεως, να δικαιολογείται από το γεγονός ότι οι πράξεις της εποπτικής αρχής έχουν ήδη υποβληθεί στον έλεγχο που η ίδια διενεργεί, καθώς, όπως ήδη εκτέθηκε, ο έλεγχος αυτός περιορίζεται στο νομικό μέρος της διαφοράς, ενώ η σκοπιμότητα που εξυπηρετεί η ενδικοφανής διαδικασία είναι να εκκαθαριστεί η διαφορά τόσο ως προς το νομικό όσο και ως προς το πραγματικό της μέρος, προτού αχθεί ενώπιον του αρμοδίου δικαστηρίου¹⁸.

Πάντως, με γνώμονα την ανάγκη ταχείας επίλυσης των διαφορών, η οποία αποτέλεσε βασικό άξονα της διαμόρφωσης του συστήματος έννομης προστασίας του Βιβλίου IV Ν. 4412/2016, η λύση που προέκρινε το Συμβούλιο της Επικρατείας σαφώς ικανοποιεί. Αρκεί να σημειωθεί σχετικώς ότι, εάν γινόταν δεκτή η αντίθετη άποψη, η παροχή δικαστικής προστασίας επί διαφοράς που γεννάται από πράξη ΟΤΑ ως αναθέτουσας αρχής κατά το προσυμβατικό στάδιο, θα ήταν ενίοτε ορατή μετά τη διέλευση από δύο ή τρία στάδια διοικητικής επίλυσης της διαφοράς¹⁹, με συνέπεια τη ρήξη του πλαισίου ταχείας διεκπεραίωσης της διαφοράς που κατέστρωσε ο νομοθέτης με τον Ν. 4412/2016.

16. Σχετικά με τη «διηθητική» λειτουργία της ενδικοφανούς προσφυγής βλ. Σ. ΚΥΒΕΛΟ, Η ενδικοφανής προσφυγή, 2016, σ. 161.

17. Σημειώτεον ότι, υπό την αυτή θεώρηση του ζητήματος, είναι αμφίβολο αν καταλείπεται περιθώριο αναλογικής εφαρμογής της διάταξης του άρθρου 362 παρ. 4 Ν. 4412/2016, καθώς δεν διαφαίνεται μη ηθελημένο κενό δικαίου. Για το μη ηθελημένο κενό δικαίου ως προϋπόθεση της χρήσης της αναλογικής ερμηνείας βλ., αντί πολλών, Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟ, Συναγματοδίκαιο, 2020, σ. 149.

18. Για τον προβληματισμό αυτόν βλ. αναλυτικά Μ.-Χ. ΒΛΑΧΟΥ-ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., σσ. 704-705.

19. Τούτο διότι ενδεχόμενη άσκηση ειδικής διοικητικής προσφυγής από τρίτο έχοντα έννομο συμφέρον άγει τη διαφορά ενώπιον του Συντονιστή Αποκεντρωμένης Διοίκησης, η απόφαση του οποίου μπορεί να προσβληθεί με νέα προσφυγή ενώπιον της Ειδικής Επιτροπής του άρθρου 152 Ν. 3852/2010, όπως συνέβη και στην περίπτωση της οποίας επελήφθη το Δικαστήριο στη σχολιαζόμενη απόφαση. Κατόπιν τούτου, εάν γινόταν δεκτή η άποψη ότι οι πράξεις με τις οποίες ασκήθηκε έλεγχος νομιμότητας επί των πράξεων των αναθετουσών αρχών υπόκεινται σε προδικαστική προσφυγή, η απόφαση της Ειδικής Επιτροπής θα έπρεπε υποχρεωτικά να υποβληθεί και στη βάση του ελέγχου της ΑΕΠΠ, προτού καταστεί εφικτή η δικαστική επίλυση της διαφοράς.

15. ΣτΕ 2/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

III. Η σχέση του ελέγχου νομιμότητας των άρθρων 225-227 Ν. 3852/2010 με τον προσυμβατικό έλεγχο των αρμοδίων σχηματισμών του Ελεγκτικού Συνεδρίου (άρθρα 324 επ. Ν. 4700/2020)

Αφού θεμελίωσε την παράλληλη συνύπαρξη του ελέγχου νομιμότητας της εποπτικής των ΟΤΑ αρχής με τον έλεγχο που ασκείται από την ΑΕΠΠ, το Δικαστήριο αντιμετώπισε το ερώτημα εάν οι πράξεις που εκδίδονται από τον αρμόδιο σχηματισμό του Ελεγκτικού Συνεδρίου, στο πλαίσιο του ασκούμενου από αυτόν προσυμβατικού ελέγχου (άρθρο 98 παρ. 1 στ. β' Συντ. σε συνδυασμό με άρθρα 324 επ. Ν. 4700/2020), δεσμεύουν τις αναθέτουσες και τις εποπτικές αρχές ως προς την κρίση περί της νομιμότητας ή μη του σχεδίου της δημόσιας σύμβασης.

Το Δικαστήριο απάντησε θετικά²⁰, με επίκληση στη συνταγματική θεμελίωση της διοικητικής, ελεγκτικής φύσεως, αρμοδιότητας²¹ του Ελεγκτικού Συνεδρίου να διενεργεί έλεγχο νομιμότητας επί των σχεδίων των δημοσίων συμβάσεων μεγάλης αξίας. Η ρητή πρόβλεψη της σχετικής αρμοδιότητας του Ελεγκτικού Συνεδρίου στο άρθρο 98 παρ. 1 στ. β' Συντ. επάγεται την αδυναμία του κοινού ή κανονιστικού νομοθέτη να περιορίσει με οποιονδήποτε τρόπο την ισχύ του ελέγχου. Επομένως, ο Συντονιστής Αποκεντρωμένης Διοίκησης και η Ειδική Επιτροπή του άρθρου 152 Ν. 3463/2006, κατά την ενάσκηση του ελέγχου νομιμότητας επί πράξεων των ΟΤΑ που εμπίπτουν σε διαδικασία ανάθεσης σύμβασης, δεσμεύονται από την πράξη του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Τούτο δεν εισάγει έλλειμμα δικαστικής προστασίας για τους θιγόμενους από τις πράξεις της εποπτικής αρχής, διότι οι τελευταίοι μπορούν να προσβάλλουν τις πράξεις αυτές ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων, τα οποία δεν δεσμεύονται από τα κριθέντα από το Ελεγκτικό Συνέδριο κατά την άσκηση του προσυμβατικού ελέγχου.

Το Δικαστήριο έθεσε ως αφετηρία του δικανικού συλλογισμού του την παραδοχή, στην οποία ήχθη σε προηγούμενη σκέψη, ότι η κρατική εποπτεία των ΟΤΑ εκτείνεται κατ' αρχήν, λόγω της συνταγματικής της θεμελίωσης, και στο πεδίο των δημοσίων συμβάσεων, χωρίς να είναι

δυνατός ο περιορισμός της διά νόμου. Στην περίπτωση, όμως, της παράλληλης συνδρομής του ελέγχου νομιμότητας που ασκεί η εποπτική των ΟΤΑ αρχή με τον προληπτικό έλεγχο των δημοσίων συμβάσεων μεγάλης αξίας που ασκεί το Ελεγκτικό Συνέδριο, το Δικαστήριο σωστά διαπιστώνει ότι η συνταγματική θεμελίωση του πρώτου δεν μπορεί να άγει σε περιορισμό μίας, επίσης κατοχυρωμένης συνταγματικώς, ειδικής διοικητικής αρμοδιότητας, την οποία μάλιστα ο αναθεωρητικός νομοθέτης του 2001 απένειμε στο Ελεγκτικό Συνέδριο λόγω της τεχνονομίας και μακράς εν γένει εμπειρίας του ως προς τον προληπτικό έλεγχο των δημοσίων δαπανών, με απώτερο σκοπό τη διασφάλιση της διαφάνειας και της εξάλειψης του φαινομένου της διαφθοράς²². Είναι πρόδηλο ότι η αξιοπιστία και η αποτελεσματικότητα του θεσμού θα επλήγοντο εάν η Διοίκηση μπορούσε να αποστεί από την κρίση του αρμοδίου σχηματισμού του Ελεγκτικού Συνεδρίου περί της νομιμότητας του σχεδίου σύμβασης.

Ωστόσο, η απόφαση έχει εύστοχα υποστηριχθεί²³ ότι προκαλεί προβληματισμό ως προς το δεύτερο σκέλος της, στο οποίο κρίθηκε ότι τα διοικητικά δικαστήρια, επιλαμβανόμενα ενδίκων βοηθημάτων κατά των πράξεων της εποπτικής αρχής, ελέγχουν παρεμπιπτόντως και τη νομιμότητα των πράξεων του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Και τούτο με το σκεπτικό ότι η νομική φύση των πράξεων που εκδίδουν οι σχηματισμοί του Ελεγκτικού Συνεδρίου στο πλαίσιο του προσυμβατικού ελέγχου ως διοικητικών κωλύει τον παρεμπιπτόντα δικαστικό έλεγχο²⁴.

IV. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Με την εξεταζόμενη απόφαση προσεγγίστηκαν ζητήματα αυξημένου ενδιαφέροντος, τα οποία απορρέουν από τη συνύπαρξη περισσότερων μορφών ελέγχου επί των πράξεων που εκδίδουν οι ΟΤΑ ως αναθέτουσες αρχές, στο πλαίσιο διαδικασίας ανάθεσης δημόσιας σύμβασης. Το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο αρχικά τοποθετήθηκε υπέρ της παράλληλης συνύπαρξης του ελέγχου νομιμότητας της εποπτικής των ΟΤΑ αρχής και του ελέγχου της ΑΕΠΠ, με σκέψεις που ανάγουν σε προτεραιότητα τη διασφάλιση της ταχείας διεκπεραίωσης της διοικητικής διαδικασίας, χωρίς να αφίστανται από τις επιταγές του συντακτικού νομοθέτη σχετικά με την κρατική εποπτεία των ΟΤΑ. Περαιτέρω, το Δικαστήριο οριοθέτησε υποδειγματικά την εξουσία της εποπτικής των ΟΤΑ αρχής να ελέγχει τη νομιμότητα πράξεων του προσυμβατικού σταδίου, στις περιπτώσεις που η κρίση περί της νομιμότητας του σχεδίου της σύμβασης έχει επιφυλαχθεί από τον συ-

20. Προσεκτική, ωστόσο, ανάγνωση του κρίσιμου χωρίου της απόφασης (σκ. 17) μπορεί να εγείρει προβληματισμό, καθώς γίνεται λόγος για «καταρχήν» δέσμευση της αρχής από την κρίση του αρμοδίου σχηματισμού του ΕΣ. Ανακύπτει το ερώτημα αν υπονοείται εδώ ότι η δέσμευση της αρχής αποτελεί τον κανόνα και, στην περίπτωση αυτή, ποιες θα μπορούσαν να είναι οι εξαιρετικές περιστάσεις που θα δικαιολογούσαν αποκλίσεις. Βλ. για την παρατήρηση αυτή Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, ό.π., αριθμ. 6-Μ.-Χ. ΒΛΑΧΟΥ-ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., σ. 706.

21. Για τις διάφορες απόψεις που έχουν υποστηριχθεί σε θεωρία και νομολογία σχετικά με τη νομική φύση του προσυμβατικού ελέγχου του Ελεγκτικού Συνεδρίου, βλ. αναλυτικά Ν. ΜΗΛΙΩΝΗ, Το Ελεγκτικό Συνέδριο – Σύγχρονες τάσεις και εξελίξεις, 2020, σ. 249 επ.

22. Ν. ΜΗΛΙΩΝΗΣ, ό.π., σ. 235 με περαιτέρω παραπομπές.

23. Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, ό.π., αριθμ. 6-Μ.-Χ. ΒΛΑΧΟΥ-ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., σ. 706.

24. Πρόκειται για βασική εκδήλωση του τεκμηρίου νομιμότητας των διοικητικών πράξεων. Βλ. σχετικά, αντί πολλών, Ε. ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟ, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, 2017, τόμ. Ι, αριθμ. 102.

ντακτικό νομοθέτη στο Ελεγκτικό Συνέδριο.

Πρόκειται για μία απόφαση που θα αποτελέσει σημείο αναφοράς, καθώς στις ως άνω κρίσεις της θα αναζητηθούν κατευθύνσεις τόσο από τις διοικητικές αρχές όσο και από τα διοικητικά δικαστήρια, όταν επιληφθούν ζητημάτων που άπτονται της αλληλεπίδρασης των μορφών ελέγχου επί των πράξεων των ΟΤΑ ως αναθετουσών αρχών. Τούτο δεν σημαίνει, βέβαια, ότι η προβληματική εξα-

ντλείται στις παραδοχές της σχολιαζόμενης απόφασης, η προσεκτική επισκόπηση της οποίας γεννά ορισμένα ερωτήματα που, ως επί το πλείστον, δεν θα μπορούσαν να εξεταστούν επ' αφορμή της συγκεκριμένης διαδικασίας, αλλά οπωσδήποτε θα απασχολήσουν τον δικαστή του μέλλοντος, όπως, επί παραδείγματι, όσα συνεχονται με τον κίνδυνο έκδοσης αντιφατικών αποφάσεων της εποπτικής αρχής και της ΑΕΠΠ.

► Summer School – Tax Webinar

Στις 19-22 Ιουλίου 2021, πραγματοποιήθηκε διαδικτυακά το Summer School – Tax Webinar που διοργάνωσε η Έδρα Jean Monnet στην Ευρωπαϊκή Φορολογική Πολιτική και Διοίκηση του ΑΠΘ σε συνεργασία με την ELSA Thessaloniki (ELSA Webinars Academy on European Tax Law) με θέμα “The EU initiatives addressing tax evasion and tax avoidance”. Το Summer School τέθηκε υπό την αιγίδα του Υπουργείου Οικονομικών και την επιστημονική αιγίδα του Κέντρου Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (ΚΔΕΟΔ) και της ΑΙΕSEC Ελλάδος και διεξήχθη με την υποστήριξη της KPMG Ελλάδος.

Νικόλαος Γαϊτενίδης

► Πρόγραμμα Διδυμοποίησης με την Αλβανία «Ενδυνάμωση της προστασίας και της επιβολής των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας» – Συνεδρίαση της Επιτροπής Παρακολούθησης

Στις 17 Σεπτεμβρίου 2021, πραγματοποιήθηκε η 4η συνεδρίαση της Επιτροπής Παρακολούθησης του Ευρωπαϊκού Προγράμματος Διδυμοποίησης «Ενδυνάμωση της προστασίας και της επιβολής των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας» στην Αλβανία. Κατά τη διάρκεια της συνεδρίασης συζητήθηκε η πρόοδος που έχει επιτευχθεί μέχρι σήμερα και τα επόμενα βήματα που πρέπει να λάβουν χώρα ενόψει της επικείμενης ολοκλήρωσης των εργασιών του προγράμματος. Επαινέθηκαν ιδιαίτερα οι μέχρι τώρα προσπάθειες όλων των εταίρων και των εμπειρογνομόνων και εκφράστηκε η βούληση για περαιτέρω συνεργασία.

Νικόλαος Γαϊτενίδης

► Διήμερο διαδικτυακό σεμινάριο με θέμα «Η εξέλιξη της νομολογίας των ευρωπαϊκών οργάνων όσον αφορά την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και η επίδρασή της στην εθνική έννομη τάξη»

Το Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (ΚΔΕΟΔ), στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού προγράμματος Jean Monnet “Discourses on the constitutional identity of the European Union: the EU Charter of Fundamental Rights/EU Rights”, διοργάνωσε διήμερο διαδικτυακό σεμινάριο με θέμα «Η εξέλιξη της νομολογίας των ευρωπαϊκών οργάνων όσον αφορά την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και η επίδρασή της στην εθνική έννομη τάξη». Το σεμινάριο πραγματοποιήθηκε μέσω της διαδικτυακής πλατφόρμας Zoom, την Τετάρτη 22 Σεπτεμβρίου 2021 και την Πέμπτη 23 Σεπτεμβρίου 2021.

Οι εργασίες του συνεδρίου ξεκίνησαν αφού απηύθυναν σύντομο χαιρετισμό η κα Χριστίνα Δεληγιάννη-Δημητράκου, Ομ. Καθηγήτρια Συγκριτικού Δικαίου της Νομικής Σχολής ΑΠΘ και Διευθύντρια του ΚΔΕΟΔ, και ο Υφυπουργός Δικαιοσύνης κ. Γεώργιος Κώτσηρας. Στη συνέχεια, τον λόγο έλαβε η κα Μαρία-Ανδριανή Κωστοπούλου, Δ.Ν., Δικηγόρος παρ’ Αρείω Πάγω, Εμπειρογνώμων του Συμβουλίου της Ευρώπης, η οποία ανέπτυξε εισήγηση με θέμα «Η κατάθεση προσφυγών ενώπιον του ΕΔΔΑ – Ένας πρακτικός οδηγός». Στη διάρκεια της 3ωρης παρουσίασής της, η κα Κωστοπούλου περιέγραψε αναλυτικά όλα τα επιμέρους στάδια της πορείας μιας ατομικής προσφυγής ενώπιον του ΕΔΔΑ, από την προετοιμασία των πληρεξουσίων δικηγόρων για την κατάθεση μιας έγκυρης προσφυγής έως τη διεκπεραίωση της διαδικασίας από το Δικαστήριο και την πλήρη εκτέλεση της σχετικής απόφασης. Δεδομένου του σημαντικού αριθμού των προσφυγών που απορρίπτονται τα τελευταία χρόνια λόγω μη πλήρωσης των προβλεπόμενων από την ΕΣΔΑ προϋποθέσεων παραδεκτού, η κα Κωστοπούλου επιχείρησε, μέσω πρακτικών παραδειγμάτων και αναφορών στη νομολογία, να δώσει έμφαση σε μια συστηματική και απλουστευμένη παρουσίαση των εν λόγω κριτηρίων προς διευκόλυνση των δικηγόρων που προτίθενται να προσφύγουν ενώπιον του ΕΔΔΑ. Παράλληλα, αναφέρθηκε σε ειδικότερα ζητήματα της διαδικασίας και απάντησε σε μια σειρά πρακτικών ερωτημάτων του ακροατηρίου.

Ακολούθως, ο κ. Νικόλαος Παπαδόπουλος, Υπ. Διδάκτωρ Νομικής του Πανεπιστημίου του Μάαστριχτ – Υπότροφος ΙΚΥ, Διεθνής Εμπειρογνώμων του Συμβουλίου της Ευρώπης, (Τμήμα Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη), ανέλυσε το θέμα «Η επίδραση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη στην εθνική έννομη τάξη και το σύστημα των συλλογικών προσφυγών ενώπιον της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων». Ο κ. Παπαδόπουλος αρχικά αναφέρθηκε στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη και στην προστασία των οικονομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο. Στη συνέχεια, παρουσίασε το σύστημα των συλλογικών προσφυγών ενώπιον της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων και την εξέλιξη της σχετικής νομολογίας. Τέλος, ανέλυσε το ζήτημα της εφαρμογής του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη και της νομολογίας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων στις εθνικές έννομες τάξεις, με έμφαση στην επίδραση που έχει παρατηρηθεί στην ελληνική έννομη τάξη.

Η δεύτερη ημέρα του σεμιναρίου ξεκίνησε με την εισήγηση του κ. Δημοσθένη Λέντζη, Επίκ. Καθηγητή της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, με θέμα «Η εξέλιξη της νομολογίας του ΔΕΕ για τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (ΧΘΔΕΕ) και η επίδρασή της στο εθνικό δίκαιο». Ο κ. Λέντζης αναφέρθηκε σε ειδικά ζητήματα του πεδίου εφαρμογής του Χάρτη, με έμφαση στη νομολογία και, συγκεκριμένα, σε υποθέσεις αξιοποίησής του από τα ελληνικά

δικαστήρια. Στο πλαίσιο της εισήγησης του κ. Λέντζη παρενέβη η κα Έλλη Τσιτσιπά, Υπ. Διδάκτωρ της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ. Η κα Τσιτσιπά προχώρησε σε μια συνοπτική παρουσίαση των νομικών ζητημάτων που θέτει η απόφαση της Ολομελείας του ΣτΕ 359/2020, η οποία αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα σύνθεσης από το ΣτΕ των προσεγγίσεων του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ ως προς την ερμηνεία της αρχής *ne bis in idem*.

Το σεμινάριο ολοκληρώθηκε με την παρουσίαση του κ. Βασιλείου Περγαντή, Επίκ. Καθηγητή της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, με θέμα «Πρόσφατες εξελίξεις στη νομολογία του ΕΔΔΑ και η επίδραση της τελευταίας στην εθνική έννομη τάξη». Ο κ. Περγαντής αρχικά παρουσίασε τα άρθρα 2, 3, 6, 9, 10 και 11 της ΕΣΔΑ και επιχείρησε να αναδείξει συνοπτικά συγκεκριμένες πτυχές τους. Στη συνέχεια, επικεντρώθηκε σε αποφάσεις του ΕΔΔΑ ελληνικού ενδιαφέροντος (κυρίως καταδικαστικές) και ανέλυσε την κανονιστική εξέλιξη που πυροδοτήθηκε στην εθνική έννομη τάξη από τις εν λόγω καταδικαστικές αποφάσεις σε βάρος της χώρας μας. Τέλος, αναφέρθηκε σε ζητήματα κράτησης στο πλαίσιο του προσφυγικού φαινομένου. Σύντομη παρέμβαση άσκησε η κα Μαρία Σαπαρδάνη, Υπ. Διδάκτωρ της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ, της οποίας η εισήγηση ήταν αφιερωμένη στην ερμηνεία της αρχής *ne bis in idem* μέσω της διαρκώς εξελισσόμενης νομολογίας του ΕΔΔΑ και στην επίδραση της τελευταίας στην ελληνική έννομη τάξη, ιδίως σε υποθέσεις επιβολής πολλαπλού τέλους για το αδίκημα της λαθρεμπορίας.

Οι εργασίες του σεμιναρίου, που συγκέντρωσαν το ενδιαφέρον ακαδημαϊκών, επαγγελματιών του δικαίου και

φοιτητών νομικών σχολών, εμπλουτίστηκαν με ερωτήσεις των συμμετεχόντων και με ενδιαφέρουσα ανταλλαγή απόψεων και παρατηρήσεων μεταξύ των εισηγητών / εισηγητριών και του κοινού.

Μαρία Σαπαρδάνη

► **Διήμερο διαδικτυακό σεμινάριο με θέμα «Πολιτιστικά αγαθά και ζητήματα πνευματικής ιδιοκτησίας»**

Το Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (ΚΔΕΟΔ), στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού προγράμματος Jean Monnet «Η Διανοητική Ιδιοκτησία στην ΕΕ: Σύγχρονες προκλήσεις και προοπτικές», διοργάνωσε διήμερο διαδικτυακό σεμινάριο με θέμα «Πολιτιστικά αγαθά και ζητήματα πνευματικής ιδιοκτησίας». Σκοπός του σεμιναρίου ήταν η ανάλυση βασικών εννοιών αλλά και εξειδικευμένων, σύγχρονων ζητημάτων που αφορούν την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας και την πολιτιστική κληρονομία υιοθετώντας διεπιστημονικές προσεγγίσεις και επιδιώκοντας την ενίσχυση των γνώσεων, του ενδιαφέροντος και του διαλόγου για το θέμα αυτό. Το σεμινάριο πραγματοποιήθηκε στις 30 Σεπτεμβρίου και 1 Οκτωβρίου 2021 μέσω της διαδικτυακής πλατφόρμας Zoom.

Νικόλαος Γαϊτενίδης

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλιοπαρουσιάσεις

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΒΡΕΤΟΥ, Περιβαλλοντική διακυβέρνηση, Ombudsman και μελλοντικές γενεές, εκδ. Μπαρμπουνάκη, Αθήνα, 2020, 494 σελ.

Το βιβλίο αποτελεί προϊόν επιστημονικής έρευνας της νομικού, ειδικής επιστήμονος, κας Βασιλικής Βρετού, σε συνέχεια και κατόπιν επικαιροποίησης της διδακτορικής της διατριβής στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Παντείου Πανεπιστημίου.

Η συγγραφέας συνδέει το περιβαλλοντικό ζήτημα της βιώσιμης ανάπτυξης με την αρχή του διεθνούς δικαίου περί διαγενεακής ισότητας, για να καταλήξει στην πρόταση αξιοποίησης του θεσμού του Ombudsman ενόψει αποτελεσματικής προστασίας των δικαιωμάτων των μελλοντικών γενεών. Το θέμα εμπεριέχει πτυχές τόσο της Φιλοσοφίας του Δικαίου όσο και του Δικαίου του Περιβάλλοντος και των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, απηχώντας τις μεταπτυχιακές σπουδές της συγγραφέως στους ως άνω κλάδους αλλά και την επαγγελματική της σταδιοδρομία στον Συνήγορο του Πολίτη για θέματα περιβάλλοντος.

Ειδικότερα, η έκδοση πραγματεύεται την περιβαλλοντική διακυβέρνηση υπό το πρίσμα της αρχής της διαγενεακής ισότητας που αφορά τη δικαιοσύνη μεταξύ των γενεών, και ειδικότερα τη δημιουργία δικαιωμάτων των μελλοντικών γενεών που πρέπει να διασφαλίζονται και να προστατεύονται από την εκάστοτε ισχύουσα περιβαλλοντική νομοθεσία. Παρά την αδιαμφισβήτητη σημασία της προστασίας του περιβάλλοντος και την αυταπόδεικτη αξία της διαχρονικής διασφάλισης των βασικών περιβαλλοντικών αγαθών, οι ανησυχίες για τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής και ο ορατός κίνδυνος μιας παγκόσμιας περιβαλλοντικής κρίσης οδηγούν τη συγγραφέα να διερευνήσει τη δυνατότητα νομικής θεμελίωσης της υποχρέωσης της τωρινής γενεάς να διασφαλίσει αντίστοιχα περιβαλλοντικά δικαιώματα των μελλοντικών γενεών. Η οπτική αυτή αντανακλά ουσιαστικά την ενιαία αντιμετώπιση της παγκόσμιας διάστασης του ζητήματος της βιώσιμης ανάπτυξης, όπως αντίστοιχα συνέβη με τον παρεμφερή τομέα της δημόσιας υγείας, όπου η πανδημία του COVID-19 επαναπροσδιόρισε τις προτεραιότητες της ανθρωπότητας.

Σχετικά επισημαίνονται οι διάφορες διατάξεις κυρίως διεθνούς δικαίου, αλλά και εθνικών Συνταγμάτων, καθώς και οι δικαστικές αποφάσεις που είτε ακροθιγώς είτε πιο άμεσα αναφέρονται στο θέμα. Κυρίως κείμενα soft law είναι εκείνα που κάνουν τη μεγαλύτερη αναφορά στα ανθρώπινα δικαιώματα και τη βιώσιμη ανάπτυξη. Οι εξαγγελίες για τα δικαιώματα των μελλοντικών γενεών συνήθως στο προοίμιο των συμβατικών κειμένων περιορίζονται να έχουν ερμηνευτική κυρίως αξία. Ωστόσο, τα τελευταία

χρόνια παρατηρείται μια σταδιακή θεσμική αναβάθμισή τους, καθώς αρχίζουν να εντάσσονται στα συνταγματικά κείμενα ορισμένων χωρών, και ιδίως στα κεφάλαια που είναι αφιερωμένα στην προστασία του περιβάλλοντος. Είναι δε ενθαρρυντικό ότι το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης – το μοναδικό διεθνές δικαστήριο με δικαιοδοσία για περιβαλλοντικά ζητήματα – χρησιμοποίησε την έννοια της διαγενεακής ισότητας ως βασικό ερμηνευτικό και μεθοδολογικό εργαλείο για την ορθότερη αξιολόγηση των περιβαλλοντικών υποθέσεων, ανάγοντάς την σε σημαντική αρχή του σύγχρονου περιβαλλοντικού δικαίου. Στο πλαίσιο της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), όπου μεγαλύτερη έμφαση δίδεται στα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα έναντι των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων, το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον έχει γίνει τμήμα του δικαιώματος της ιδιωτικής ζωής.

Ενόψει ή και εν αναμονή της διαμόρφωσης μιας δημόσιας πολιτικής, η συγγραφέας προτείνει να θεσμοθετηθεί σε διεθνές επίπεδο φορέας για την περιβαλλοντική προστασία των μελλοντικών γενεών είτε στο πλαίσιο είτε κατά το πρότυπο του θεσμού του Διαμεσολαβητή (Ombudsman). Η εδραίωση και η επιτυχημένη εφαρμογή του εν λόγω θεσμού οφείλονται κατά κύριο λόγο στην ανεξαρτησία του ως μηχανισμού για την προάσπιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών και για την εξωδικαστική επίλυση των διαφορών που οι τελευταίοι έχουν με το κράτος, αλλά και στον διττό ρόλο του ως συμβουλευτικού και ελεγκτικού οργάνου ταυτόχρονα. Για τους λόγους αυτούς, η συγγραφέας τον θεωρεί ως την κατάλληλη λύση για την προάσπιση μελλοντικών δικαιωμάτων στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής διακυβέρνησης, τονίζοντας πάντως τη σημασία της αυτονομίας που πρέπει να διαθέτει ένας τέτοιος μηχανισμός για να είναι αποτελεσματικός.

Το έργο επιχειρεί μία πρωτότυπη προσέγγιση του ζητήματος της βιώσιμης ανάπτυξης μέσα από προβληματισμούς και αξίες της Φιλοσοφίας του Δικαίου που εξετάζει υπό το πρίσμα νομικών δικαιωμάτων και αντίστοιχων υποχρεώσεων. Υπερβαίνοντας δε την απλώς θεωρητική οπτική του θέματος, διαθέτει και μία πιο διαδραστική πτυχή, καθώς η συγγραφέας έχει περιλάβει στο βιβλίο ειδικό ερωτηματολόγιο το οποίο εκπόνησε και απηύθυνε προς ελληνικούς και αλλοδαπούς φορείς ως προς τις δυνατότητες του θεσμού του Ombudsman για τον χειρισμό των θεμάτων των μελλοντικών γενεών, τα πορίσματα του οποίου και αξιοποίησε για να συναγάγει χρήσιμα συμπεράσματα.

Ευτυχία Μουαμελετζή

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. ΒΙΒΛΙΑ ΚΔΕΟΔ 2021 – Β΄

Επιμ.: Λαμπρινή Γκουπιδένη

ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ

ΔΕΛΛΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Το νέο δίκαιο των δημοσίων συμβάσεων. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2021. 672 σσ.

ΜΗΤΚΙΔΗΣ ΧΡΗΣΤΟΣ, Σύμβαση εκτέλεσης δημοσίου έργου. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2021. 440 σσ.

ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

ΜΠΡΕΔΗΜΑΣ ΑΝΤΩΝΗΣ: Διεθνές δίκαιο και διπλωματία στα χρόνια της Επανάστασης του 1821. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2021. xvii, 232 σσ.

ΕΝΩΣΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΜΕΤΑΞΑΣ ΑΝΤΩΝΗΣ, Η ποιοτική ιδιαιτερότητα της Ενω-

σιακής Έννομης Τάξης. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2020. xvii, 291 σσ.

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ ΛΙΝΟΣ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ, ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ ΜΑΡΙΑ-ΑΝΔΡΙΑΝΗ: Καταθέτοντας μια προσφυγή στο ΕΔΔΑ. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2017. 128 σσ.

ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

GRAMMATIKAKI-ALEXIOU ANASTASIA: Best interests of the child in private international law. Leiden/Nijhoff: Leiden/Boston, 2020. 174 σσ.